Karl Kautsky

A SZOCIALIZMUS ELŐFUTÁRAI

SZIKRA

SZIKRA

KARL KAUTSKY

A SZOCIALIZMUS ELŐFUTÁRAI

SZIKRA

BUDAPEST 1950

A mű eredeti címe:

VORLÄUFER DES NEUEREN SOZIALISMUS

Fordította

HOLLÓSI TIBOR

és

TERÉNYI ISTVÁN

„A szocializmus előfutárai" c. mű fordítása a JHW Dietz Nachf. (Berlin 1947.) kiadása alapján készült. A szerzőtől származó soralatti jegyzeteket megjelölés nélkül adjuk, az egyéb soralatti jegyzeteket Szerk. megjelöléssel láttuk el.

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

BEVEZETÉS

„A kereszténység eredete“ után Karl Kautsky másik jelentős történelmi munkája kerül a magyar olvasó elé. A munka megjelenését elsősorban tárgya indokolja. Kautsky, aki később a munkásosztály árulójává vált, ebben a munkájában — a munka legnagyobb részében — a középkor antifeudális harcainak, „eretnekmozgalmainak“ történetéről ad képet hatalmas tárgyi anyag felhasználásával. Ez a munka eredetileg csak része lett volna annak a szocializmus történetével foglalkozó nagy munkának, amelybe Kautsky belefogott. Könyvének első kiadásakor (1895) erre a könyv címében is utalt. Kautsky azonban ezt a nagy munkát nem tudta megírni, tervét fel kellett adnia. Ezért a tervezett munka elkészült része önálló könyvvé vált. Ahogy Kautsky maga is mondja, pontosabb címe ez lehetne: A kommunisták a német reformációban és előfutáraik.* Ez a munka az ókortól kiindulva áttekinti az antifeudális küzdelmek egész sorát. Bevezető részéből, ahol az őskeresztény kommunizmust tárgyalja, alakult ki Kautsky másik munkája, „A kereszténység eredete“. A két munka ezért szorosan összefügg, egymást kiegészíti.** Kautsky jelen munkája a történelmi materializmus módszerével részleteiben fejti ki az antifeudális mozgalmak vallásos formájának különböző változatait és ezek okát. Ebben Engels alapvető megállapításait használhatta fel. Először Engels fejtette ki, hogy mennyire helytelen a reformációban merőben teológiai vitát látni. Engels mutatott rá arra is, hogy azért kellett minden általánosan megfogalmazott antifeudális támadásnak elsősorban a katolikus egyház ellen irányulnia, mert a katolikus egyház volt a fennálló feudális rend legáltalánosabb összefoglalója és szentesítője.* Engelsnek e megállapításait a középkori társadalmi mozgalmak vallásos formájáról Kautsky jól használta fel munkájában. Ezt mutatják nemcsak az egyes antifeudális mozgalmakról adott jellemzései, hanem javarészt elvi fejtegetései is. Kautsky a történelmi materializmus módszerével mutat rá arra, hogy a középkor kommunista irányzatait nem az evangéliumok teremtették meg, ugyanakkor azonban helyesen rámutat az ideológia szerepére e mozgalmak fejlődésében. (I. köt. 175. old.) Helyesen mutat rá Kautsky arra, hogy a parasztháborúk gyökereit elsősorban a gazdasági fejlődésben kell keresnünk. Engels megállapításai tették lehetővé Kautsky számára annak a kifejtését, hogy „mennél átfogóbbá és radikálisabbá“ váltak az antifeudális mozgalmak, annál inkább szükségszerűen öltöttek az elképzelések teológiai formát. (II. köt. 552—553. old.)

---

* *Karl Kautsky.* Vorläufer des neueren Sozialismus. Berlin 1947. I. köt. 10—11. old.

** U. o. 12. old.

Kautsky annak bizonyítására, hogy a középkor népi mozgalmai nem teológiai, hanem antifeudális mozgalmak, nemcsak ezeknek a mozgalmaknak a szerepét mutatja be a középkor osztályharcaiban, hanem részletes rajzot ad a középkori társadalom gazdasági és politikai fejlődéséről is. Kautsky munkája tárgyánál és módszerénél fogva egyaránt komoly jelentőségű volt a maga korában. A feudalizmus és a feudális katolikus egyház ellen harcoló népi mozgalmak történetét, az „eretnekmozgalmak“ történetét ugyanis sem az egyházi, sem a polgári történetírás nem akarta valóban tudományos vizsgálat alá venni. Mint Engels gúnyosan jegyzi meg korának „történetbúvárairól és állambölcseiről“, azok pusztán teológiai vitákat láttak „a középkort megsemmisítő küzdelmekben“ és véleményük szerint, „ha annak a kornak emberei az égi dolgok kérdéseiben egyetértésre jutnak, semmi okuk sem lett volna földi dolgok miatt viaskodni".* Engels leszámolt ezzel a felfogással, de Kautskynak közel fél évszázaddal később is a polgári történet-„tudomány" hasonló megállapításaival kellett megküzdenie és le kellett lepleznie azoknak a gyülölködő hazugságoknak az áradatát, amellyel a polgárság „tudósai" a dolgozó osztályok középkori küzdelmeit elborították. Rá kellett mutatnia arra is, hogy ennek a gyülöletnek, a valóság meghamisításának alapja: félelem a proletariátus, a munkásmozgalom erejétől.

---

* *Engels.* A német parasztháború. Szikra 1949. 24—25. old.

Kautsky ebben a munkájában nagyjában-egészében eleget tett ezeknek a feladatoknak. Egész munkája igazolja Engelsnek azt a tételét, hogy „a feudalizmussal való forradalmi szembenállás az egész középkoron végighúzódik. Az idők változásai szerint majd misztika, majd nyilt eretnekség. majd pedig fegyveres felkelés formájában bukkan fel".** Kautsky ebben a munkájában valóban az egész középkoron végighúzódó mozgalmak sorozatát állítja az olvasó elé, az Engels említette formák gazdag változataiban. Kautsky rámutat a földközösség nagy jelentőségére a parasztság osztályharcában. A paraszt földközösséghez tartozott, ebben a szervezetben hatalmas támaszra talált, ezen az alapon jelentős ellenállást tanusíthatott földesurával szemben. (I. köt. 55. old.) Ebben a megállapításában Engels tételét használta fel a földközösségről, amellyel „az elnyomott osztálynak, a parasztságnak a középkori jobbágyság legkegyetlenebb korszakában is helyi összetartó erőt és ellenállási eszközt adtak, aminővel sem az ókori rabszolga, sem a modern proletár nem rendelkezett..."*** Kautsky — Engels útmutatását követve — rámutat a paraszti köztulajdon elkobzására is, ami a parasztok erélyes ellenállását váltotta ki. (II. köt. 400. old.)

Kautsky munkája jelentős részt szentel a városi plebejusrétegek és a bányamunkások — azon forradalmi elemek kialakulásának, amelyek a parasztháborúk, az „eretnekmozgalmak" balszárnyát alkották. Ezeknek a szerepét Engels már „A német parasztháború"-ban is kiemelte. És hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított e kérdés vizsgálatának, azt bizonyítja Kautskyhoz intézett levele. E levélben még keveselte is azt a terjedelmet, amelyet Kautsky munkájában a középkor városi szegénységének szentelt: „Nagyon is hiányos a hűbéri tagozódáson teljesen kívül álló, deklasszált, szinte a páriákhoz hasonló helyzetű elemek szerepének és fejlődésének a vizsgálata, pedig ezek az elemek elkerülhetetlenül megjelennek minden városképződésnél, ezek alkotják a középkorban a városi lakosság legalsó, jogtalan rétegét és nem tartoznak sem a mark-közösségbe, sem a hűbéri függőségbe vagy céhkötelékbe. Ez a vizsgálat nem könnyű, de ez a *legfőbb alap*, mert a hűbéri kötöttségek felbomlása után ebből alakul ki fokozatosan az *ős*proletariátus . . ."*

---

* *Engels.* A német parasztháború. 24. old.

** U. o. 25. old.

*** Engels. A család, a magántulajdon és az állam eredete. *Marx—Engels.* Válogatott művek. II. köt. Szikra 1949. 302. old.

Miért tudta Kautsky feladatait lényegében jól megoldani? Miért alkotott — hibái ellenére — lényegében, legtöbb megállapításában marxista munkát? Miért bizonyíthatta be, hogy a középkori ideológiák a társadalom helyzetéből, a gazdasági viszonyokból születtek meg? Miért tudta a történelem régmult eseményeit sokhelyütt összekötni korának harcaival, miért tudta leleplezni a polgári történetírók hamisításait, „módszereik" tudománytalan és „tárgyilagosságuk" képmutató, a haladó erők gyülöletét rejtő jellegét? Miért tudta felemelő módon, lelkesítően leírni a münsteri újrakeresztelők harcát? Mindezeket a kérdéseket azért kell feltennünk, mert Kautsky a munkásmozgalom renegátjává lett és éppen ezért szükséges rámutatni: mindaz, ami munkájában jó és időtálló, abból ered, hogy 1895-ben még forradalmi marxista volt, hogy a proletariátus céljaiért harcolt. Engels idézett levelében a munka legjobb részének a taboritákról, Münzerről, az újrakeresztelőkről szóló fejezeteket tartja, a politikai események gazdasági magyarázatát számos helyen igen értékesnek minősíti. Kautsky éppen ezekben a fejezetekben számol le leginkább a polgári történetírók felfogásával, mutat rá harcosan az állásfoglalásuk mögött rejlő osztálycélokra. „Bármilyen régen történt is, hogy Münzer életét áldozta ügyéért, maga az ügy, a proletariátus ügye él és ma még jobban rettegnek tőle, mint Münzer idejében. Mindazok a rágalmak, amelyeket a papok és professzorok még ma is szórnak a fejedelmi és polgári reformáció nagy ellenfelére, céltalanok lennének, ha csupán a halott ember ellen, nem pedig sokkal inkább az élő kommunista mozgalom ellen irányulnának.“ (II. köt. 446. old.) Másutt arra mutat rá, hogy a münsteri újrakeresztelőket a polgári történetírás „halálos ellenségeknek“ tekinti, akiket támadva a szociáldemokráciát szándékoznak eltalálni. (II. köt. 576. old., v. ö. 622. old.) Ezzel a hamis „tudománnyal“ szemben arra is rámutat, hogy a proletariátus kutathatja a valóságot, mert a valóság győzelmet ígér a proletariátusnak. Ezért „a tudomány, amely az igazság kíméletlen felkutatását tűzi ki feladatául, ma a proletariátus érdekeinek felel meg...“ (I. köt. 184—185. old.)

---

* Engels 1895 május 21-én Kautskyhoz írt levelében hosszasan foglalkozik Kautsky jelen munkájával. A továbbiakban többhelyütt idézett levelet egészében közli *Karl Kautsky* Aus der Frühzeit des Marxismus. Prága 1935. 385—392. old.

Kautsky ebben az időben még „a szociáldemokrácia érdemes teoretikusa“*, a marxista elmélet elismert tekintélye volt. Kautsky ebben a munkájában még vallja a proletariátus diktatúráját, amely „a leghatékonyabb eszköz a kommunista társadalom megteremtésére“. (I. köt. 195. old.) Munkájának második kiadásában (1909) megbélyegzi „az orosz zsarnokok gyalázatos tobzódását az 1905-ös forradalom után“, és rámutat arra, hogy évszázadunk dönti el a proletariátus osztályharcát. (II. köt. 585. old.)

Kautsky azonban munkája két kiadása között olyan utat tett meg, amely fenyegetően elörevetette későbbi árulásának árnyékát. Ezért érdemeinél részletesebben kell az olvasó elé tárnunk munkájának hibáit. Azért kell foglalkoznunk velük, mert segítenek bennünket annak a megértésében, hogy a marxista Kautskyból hogyan válhatott áruló szociáldemokrata, aki a marxista elmélet terén való jártasságát a forradalomellenesség „ideológiájának“ kiépítésére fordítja. Világosan látszik Kautsky útja abból is, ahogy a második kiadáshoz írt előszavát befejezi. Pártos, harcos munkájához egyáltalán nem illően kijelenti, hogy a tudomány nem öncél, de nem is a

---

* *Sztálin* Művei. 2. köt. Szikra 1949. 3. old.

Párt céljainak az eszköze, nem is a nemzet céljainak az eszköze, hanem az egész emberiség fejlődésének az eszköze.* Ezzel a „pártfeletti“ megállapításával komoly lépést tett az álobjektivizmus, az árulás felé. Kautskynak ez a magatartása ama politikai ingadozásának következménye, amelyet az opportunistákkal szemben már a századfordulón tanusított, annak, hogy a Bernsteinnel folytatott vitában a proletárdiktatúra kérdésében lényegében engedményeket tett az opportunizmusnak.**

„A forradalmi korszak beköszöntével, amikor a vezérektől forradalmi-gyakorlati jelszavakat követelnek, a teoretikusok letűnnek a színről.“** Ilyen teoretikus volt Kautsky is. Oroszországban nőtt, erösödött a forradalmi munkásmozgalom, az orosz proletariátus Lenin vezetésével hatalmas erejéről tett tanúságot az 1905-ös forradalomban, de Kautsky nem látta meg ebben az eröben a proletariátus gyözelmének érlelődését. Kautsky amikor a szocialista mozgalom súlypontjáról beszél, úgy vélte, hogy az az Amerikai Egyesült Államokba helyezödik át. (I. köt. 84. old.) Ezeknek a politikai hibáknak és tévedéseknek, Kautsky árulásának megvoltak a maguk elméleti elözményei, amelyek a tudományos munkában is megmutatkoztak. Ezért kell megvizsgálni a Kautsky jelen munkájában elöforduló hibákat.

Kautsky munkájának ezek a hibái részben pontatlanságok a fogalmak alkalmazásában, részben ténybeli tévedések, részben a munkájában megmutatkozó hiányosságok vagy hibás értékelések. Ezek jelentös része abból ered, hogy számos kérdésre nem talált sem forrásanyagot, sem adatokat a polgári irodalomban. Így amikor a római rabszolgatársadalom bukásának okairól beszél (I. köt. 46, 51. old.), természetesen nem beszél a rabszolgák forradalmáról, amelyet Sztálin elvtárs útmutatása alapján csak a szovjet történetírás tárt fel. Hiba az is, hogy Platón filozófiáját nem elég teljesen jellemzi, így a platóni „kommunizmus“ élesen eltérő jellege a középkor antifeudális mozgalmaitól nem elég világos Kautsky tárgyalásában. Engels említett levelében ki is emeli, hogy ez a rész „nagyon is nem kielégítő“. Platón nem állítható be a középkori „eretnekmozgalmak“ előfutárának, még ha azok ideológiájában fel is bukkannak hivatkozások Platón tekintélyére. (I. köt. 8. old.) Ezek a középkori mozgalmak ugyanis vallásos formában jelentkező népi mozgalmak, Platón filozófiája és „kommunizmusa“ pedig a valóságban vallásos, tudományosan álcázott, reakciós idealista filozófia volt, amely a fejlődéssel, a változással szemben „az örök lényeg“ változatlanságát hirdette.

---

* *Karl Kautsky.* Vorläufer des neueren Sozialismus. Id. kiadás, I. köt. 12. old.

** *Lenin.* Válogatott müvek. II. köt. Szikra 1949. 242—244. old.

*** Sztálin. Lenin. mint az Oroszországi Kommunista Párt szervezője és vezére. *Lenin.* Válogatott müvek. I. köt. Szikra 1948. 30. old.

Kautsky a középkori viszonyok között is állandóan proletárokról, söt proletárkommunizmusról beszél. Ez a pontatlan szóhasználata alkalmas a feudalizmus és kapitalizmus viszonyainak összekeverésére. (I. köt. 49, 56, 147, 165 old. stb.) Engels Kautskyhoz írt levelében rámutat Kautsky szóhasználatának helytelenségére: „Te proletárokról beszélsz, ez a kifejezés sántít és ide érted a takácsokat, akiknek fontosságát egészen helyesen írod le, de csak *amióta* deklasszált, nem céhbeli takácslegények voltak és csak *amennyiben* ilyenek voltak, számíthatod őket a te «proletariátusodhoz». Itt még sok pótolni való van.“

A középkori történet tárgyalása során Kautsky helytelenül teszi csak a XIII. századra a pénzgazdálkodás folyamatának elindulását és terjedését. (I. köt. 50—51. old.) A céhszervezet kialakulásánál Kautsky nem látja a konkurrencia elleni küzdelem, a kontárnak nevezett falusi vagy faluról bevándorolt iparosok elleni féltékenykedés szerepét. (I. köt. 63, 67, 69. old.) A céhszervezet kialakulásának kérdését Lenin tisztázta „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban“ című munkájában. A marxista történetírás feladata, hogy a Kautsky által felhasznált anyagot ebben az irányban kibővítse és Kautsky felfogását helyesbítse.

Kautsky munkájában fontos kérdés a bányamunkásság kialakulása, Kautsky azonban ezt a kérdést ugyancsak nem kielégítő módon tárgyalja. Arról beszél — de csak általánosságban — hogy a bányatulajdonosok meggazdagodtak és jövedelmük „a bányamunka alól mentesítette“ őket. (I. köt. 105. old.) A valóságban csak a bányarészesek kis része „mentesült“ a munkától. Nagyobb része a fejlődés során nem a munkától, hanem bányarészétől „szabadult meg“, elszegényedik, bányarészét kénytelen eladni, bérmunkássá süllyed. Ez a bányamunkásság kialakulásának döntö oldala, amit Kautsky által fel nem sorolt adatok bizonyítanak. A bányamunkássággal kapcsolatban Kautsky tévesen fejti ki a bányamunkásság elszigeteltségét a többi vidékek bányászaitól és a parasztságtól. (I. köt. 130—131. old.) A későbbi tárgyalás folyamán maga is a történeti tények egész sorát hozza fel, amely a bányamunkások tevékeny, élenjáró szerepét bizonyítja a középkori antifeudális mozgalmakban, parasztháborúkban.

Az angliai viszonyok tárgyalása során Kautsky túlértékeli a pestis hatását (I. köt. 266. old.), megfeledkezik arról, hogy Angliában is, másutt is voltak már bérmozgalmak a pestis előtt. Ezen a ponton Kautsky leegyszerüsíti a társadalmi folyamatot, s így abba a hibába esik, hogy külső tényezőből vezeti le a társadalmi mozgalmakat. Ilyen tényezők szerepét természetesen nem tagadjuk, de csak arról lehet szó, hogy a pestis elősegítette a dolgozók bérmozgalmait, kiélezte az osztályharcot.

A XIV. századvégi egyházszakadás tárgyalásánál Kautsky csak hiányosan fejti ki Olaszország társadalmi viszonyait, nem mutat rá azokra a speciális tényezőkre, amelyek Olaszország egységének megteremtését megakadályozták annak ellenére, hogy Olaszországban az árutermelés erösen előrehaladt. Kautsky nem mutat rá arra, hogy a pápa küzdött bármilyen mozgalom ellen, amely Olaszország egyesítésére törekedett (Cola di Rienzo) és ezzel maga is megakadályozta a városállamok egyesülését. Enyhén szólva tévedés a pápaságban látni az egyetlen hatalmat, amely „képesnek látszott Olaszország egységének megteremtésére“. (I. köt. 277. old.)

Kautsky munkájának legértékesebb része a német reformáció és parasztháború tárgyalása. Ezen a ponton is találunk azonban hibás megállapításokat. Így Luther értékelése Kautskynál több ponton hibás, szemben áll Engels megállapításaival. Így Kautsky Luthernek „a német nemzet nemességéhez" intézett röpiratát úgy értékeli, mint amelyben Luther „egyenesen a forradalmat prédikálta". (II. köt. 353. old.) A valóságban Luther nem forradalmi lépést tett, amikor a német nemességhez fordult, hanem letért a forradalom útjáról. Engels Luther lépését úgy értékeli, hogy Luther „elejtette a mozgalom népi elemeit és a polgári. nemesi, fejedelmi szárnyhoz csatlakozott... most már a *békés fejlődést* és a *passzív ellenállást* prédikálta".* Hasonlóképpen téves Kautskynak az a megállapítása, hogy Luther a német lovagoknak a fejedelmek elleni támadásakor szembefordult volna a világi fejedelmekkel. (II. köt. 334—335. old.) Engels ezzel ellentétben azt emeli ki, hogy amikor a felkelő lovagok vezérei, Hutten és Sickingen, magukhoz hívták Luthert a nemesi összeesküvés központjába, Luther elutasította, hogy *„erőszakkal és vérontással küzdjenek* az evangéliumért".**

Kautsky tévedései azonban nemcsak pontatlanságok és hibás értékelések, hanem sokban komoly eltérések Engels alapvető munkájának, „A német parasztháború"-nak megállapításaitól, módszerétől és célkitűzéseitől. Engels munkája a munkásmozgalom és a német nép gyakorlati, forradalmi harcát segítette. A német parasztháborút, a középkor nagy antifeudális mozgalmát a munkás-paraszt szövetség szemszögéből tárgyalja, beállítja a német nép küzdelmeibe. Kautsky viszont sokhelyütt szektáns módon tárgyalja a parasztháborúkat, lebecsüli a parasztok szerepét különösen Dolcino esetében. Ez annak a következménye, hogy a parasztságot mint a munkásság forradalmi szövetségesét, a gyakorlatban is lebecsülte.

Kautsky népének történetét is szektáns módon tárgyalja, a történeti tárgyalást nem kapcsolta össze a német nép előtt álló feladatokkal. Ezzel módszere erős elhajlást mutat Engels tárgyalási módjától. Kautskynak ez az elhajlása nem teszi forradalmibbá a középkori kommunisztikus mozgalmak tárgyalását, ellenkezőleg, eltompítja a német történelemből levonható forradalmi tanulságokat. Bár a német parasztháború okait, Thomas Münzer szervezkedésének okait az egész német társadalom fejlődéséből vezeti le, mégis Kautsky tárgyalásában Münzer és a német plebejusok és parasztok küzdelme Németország demokratikus egységéért egyáltalán nem szerepel, teljésen kimarad. Ezen a téren Kautsky nem teljesítette az Engels munkájából rá is háruló feladatokat. Engels a német egység történelmi fejlődését a német társadalom története súlyponti kérdésének látta, és ezt a kérdést vetette fel, ezzel az igénnyel lépett fel minden marxista munkával szemben. Így a XVI. század német történelmével foglalkozó Franz Mehringhez írt levelében szintén kiemeli a német egység problémáját, a porosz helyi történelmet az egész szánalmas német sors egy részének jellemzi és keresi Németország feldaraboltságának okait. Rámutat arra a különbségre, amely Franciaország és Németország fejlődése között fennáll, s ezt az összehasonlítást igen tanulságosnak tartja.*

---

* *Engels.* A német parasztháború. 32. old.

** U. o.

Kautskyhoz írt levelében pedig arra mutat rá Engels, hogy az nem jól fogta meg Németország nemzetközi gazdasági helyzetét a XV. század végén, azt a helyzetet, amelyből egyedül érthető meg a plebejus-mozgalom bizonyos sikere Németországban: a vallásos mez sikere. A polgári tartalom sikere Angliának és Hollandiának jutott.

Kautsky nem értette meg Németország széttagoltságának jelentőségét a német történelem haladó erőinek küzdelme szempontjából. Nem értette meg, nem tudta helyesen értékelni a német demokratikus egység ellenségeinek, a tartományi fejedelmeknek a szerepét sem. Idevágó felfogása ellentétben áll Engels félreérthetetlen felfogásával. Engels Európáról szólva és németországi méretekben egyaránt a központi hatalom, az egységes királyság haladó jellegéről beszél: „. . . az általános zűrzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben".** A német tartományi fejedelmek viszont csak a maguk tartományán belül törekedtek központosításra, a birodalmi hatalommal szemben decentralizálásra; a szétforgácsolódáson belüli központosítást, a helyi és tartományi központosítást képviselték.[*] Ezek a fejedelmek győzték le a felkelő parasztságot és plebejusokat és voltak egyedüli haszonélvezői az antifeudális mozgalom legyőzésének. Kautsky viszont a német tartományi fejedelmek felemlítésénél azt az ellenkező, hibás értékelést fejtegeti, hogy az abszolút fejedelemség volt a legforradalmibb elem, amelyet a kor valamennyi irányzata a legjobban támogatott. Hasonló kijelentéseket több helyen is tesz. (II. köt. 360—361, 392, 524. old.) A német tartományi fejedelemségek feudális jellegét is elmossa, mikor a tőke és az abszolút fejedelemség szövetséges voltáról beszél. Az abszolút fejedelemség a feudális állam egyik fejlődési foka, amely kihasználja a polgárságban rejlő erőket, de a kettő semmiképpen sem egymás szövetségese. (II. köt. 396. old.)

---

* Engels levele Mehringhez. 1893 júl. 14. Lásd *Franz Mehring.* A Lessing-legenda. Szikra 1950. 515—516. old.

** *Engels.* A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. A német parasztháború. 147. old.

Kautsky a parasztháborúkat a feudalizmus „felbomlásának“ alapján szemléli. (I. köt. 217—223. old.) Erre vall az is, hogy nem a parasztságból, hanem a „bérmunkások“ kialakulásából vezeti le a parasztháborúkat. Legújabban a szovjet történettudomány hívta fel a figyelmet az ilyen felfogás káros, helytelen voltára.

Kautsky felfogásának ez a hibája továbbvezet a parasztháborúk pesszimista értékeléséhez, a parasztság forradalmi energiájának, haladó küzdelmének burkolt tagadásához. Két ponton világosan látható Kautsky későbbi áruló felfogásának kiindulópontja. Az elméleti hibák a második kiadás esetében az orosz forradalom után már világos politikai állásfoglalást jelentenek. Az egyik a proletárdiktatúra kérdésével kapcsolatos, a másik a hírhedt „termelőerők elméletének“ jelentkezése. Engels több helyen világosan kifejti, hogy az antifeudális harcoknak szükségszerűen az egyház ellen kellett irányulniuk. Kautsky azonban — minden történeti tény ellenére — szükségesnek tartja hangoztatni: „A hanyatló középkor forradalmi osztályainak nem az egyház szétrombolása volt a feladata, hanem meghódítása, hogy általa uralmuk alá vessék a társadalmat és saját érdekeiknek megfelelően átformálják éppúgy, mint ahogy manapság az a proletariátus feladata, hogy az államot meghódítsa és saját szolgálatába állítsa.“ (I. köt. 176. old.) Miért tagadja el Kautsky a taboriták, Münzer és az újrakeresztelők törekvését, hogy szétrombolják az egyházat? Világos, hogy Kautsky megállapításának kiindulópontja: mondatának második része, amelyben a proletárdiktatúra értelmét meghamisítja. Már utaltunk arra, hogy Kautsky e téren engedményeket tett az opportunistáknak. És valóban, végigkísérhető Kautsky elhajlása, árulása a proletárdiktatúra felfogásával kapcsolatban. Kautsky megtagadta a burzsoá államgépezet szétzúzásának tanát, megtagadta a Párizsi Kommün tanulságait.* Ez látszik meg már történelmi fejtegetésén is.

---

[*] *Engels.* A német parasztháború. 10—11. old.

Ez az opportunizmus mutatkozik meg a taboriták értékelése terén is. Lényegében a forradalom tagadását jelenti az a fejtegetés (haladó, forradalmi erők győzelmeiről lévén szó!), hogy „keveset érnek a katonai győzelmek, ha a győztesek céljai ellentétben állnak a gazdasági fejlődés követelményeivel“. (I. köt. 311. old.) Később kijelenti, hogy a társadalmi fejlődés irányát „a termelési mód menete és szükségletei határozzák meg természeti szükségszerűséggel. Ha az erőszakos forradalmi harcok kimenetele nem a forradalmárok terveit követi, ez csak azt bizonyítja, hogy ezek a tervek ellentétben álltak a termelési mód szükségleteivel. Erőszakos forradalmi harcok soha nem határozhatják meg a társadalmi fejlődés irányát, csak *ütemét gyorsíthatják meg* bizonyos körülmények között, de ezzel természetesen súlyosbítják a legyőzöttek szenvedéseit. És ezt tették a huszita háborúk is“. (I. köt. 321. old.) Kautsky a huszita parasztháborúnak tulajdonítja tehát a paraszti viszonyok rosszabbodását Csehországban. A parasztháborút tehát negatív eredményűnek értékeli, függetlenül attól a történelmi ténytől, hogy a husziták mentették meg a cseh népet a teljes beolvadástól. Kautsky értékelése azonban nem pusztán történelmi megállapítás, hanem elvi megállapítás, amelyben megnyilatkozik opportunizmusa. Ebből az értékelésből ugyanis azt is le lehet vonni, hogy az 1905-ös forradalom is felesleges, sőt hibás volt. Kautsky elmélete a forradalmak, a forradalmi párt szerepének tagadása: „Minden úgy történt, ahogy történnie kellett... a «termelő erők» akkori «színvonala» mellett, semmi mást tenni nem lehetett." „Bűnösök" a „termelő erők."* Így függ össze Kautsky hamis történeti szemlélete áruló felfogásával.

---

* *Lenin.* Válogatott művek. II. köt. Szikra 1949. 244—245. old.

Utoljára, de nem utolsósorban kell szólni arról, milyen magatartást tanusított Kautsky Engelsszel szemben, Engels alapvető megállapításaival szemben. Kautsky munkájában, de csak a német parasztháborúra vonatkozó részében röviden említi Engels alapvető munkáját és „dicsőíti" azt. De már maga az is lebecsülése Engels munkájának, hogy csak egy részletkérdésnél értékeli. Ennél nagyobb hiba az a magatartás, amelyet Engelsszel szemben a jelen munka elkészítése során tanusított. Kautsky, mint Engels levelében említi, Bernsteinnel együtt kirekesztette Engelst a szocializmus története munkatársainak sorából és igyekezett az egész ügyet Engels előtt titokban tartani. Kautsky ezzel a magatartással lényegében megtagadta Engels munkájának elismerését és hibái, elméleti tévedései is nagyrészt ennek tulajdoníthatók. Engels megbélyegezte Kautskynak ezt a csak polgári „tudósokra" jellemző magatartását: „... ezt a tényt, amelyet ti magatok idéztetek elő, el nem tüntethetitek többé a föld színéről, nem tekinthetitek meg nem történtnek, ha alkalomadtán erre kedvetek kerekedne. S éppúgy én sem felejthetem el. Ha ti érett megfontolással becsaptátok előttem a főbejáratot akkor, amikor tanácsom és segítségem lényeges hasznotokra lehetett volna, akkor kérlek, ne kívánjátok most tőlem, hogy holmi kis hátsó ajtón osonjak be, hogy kisegítselek benneteket a nehézségekből". (Kautsky ugyanis anyagot kért Engelstől az I. Internacionále történetével foglalkozó fejezethez.)

Mindezekre a hibákra azért hívjuk fel a magyar olvasó figyelmét, hogy ezeket szem előtt tartva, jól felhasználhassa Kautsky munkáját, megfelelően kiegészíthesse és helyes összefüggésekbe állíthassa hatalmas, értékes anyagát. Kautsky munkája a marxista történetírás számára is értékes forrás és egyben intő példa. De megfelelő kritikával ezt a legnagyobb részében marxista munkát jól használhatjuk mai harcainkban is a klerikális reakció és a polgári „tudomány“ rágalmai ellen. Ez a könyv a proletariátus és a parasztság dicsö harcainak, szövetségének hagyományait erösíti, gazdagítja. Ez a munka segít megtanítani arra, hogy az emberiség történelme osztályharcok története, hogy az emberiség legjobbjai, a középkor forradalmi plebejusai, parasztjai és gondolkodói, a haladásért vívott harc hosszú sorában valóban a szocializmus elöfutárai. Ezeknek a hösöknek és hösi harcoknak nagysága tárul elénk ebböl a könyvböl és ezzel neveli, erösíti az olvasót. A szocializmus középkori elöfutárainak hosszú sora igazolja Lenin megállapítását: „Marx lángelméje éppen abban nyilatkozik meg, hogy azokra a kérdésekre adott választ, melyeket az emberiség leghaladottabb elméi már felvetettek.“*

---

* *Sztálin.* A leninizmus alapjai. Lásd A leninizmus kérdései. Szikra 1950. 27. old.

Székely György

---

* *Lenin.* A marxizmus három forrása és három alkatrésze. Lásd Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 61. old.

ELSŐ KÖTET

KOMMUNISTA MOZGALMAK A KÖZÉPKORBAN

I. RÉSZ

A KOMMUNIZMUS ALAPJAI A KÖZÉPKORBAN ÉS A REFORMÁCIÓ KORÁBAN

ELSŐ FEJEZET

A PLATÓNI ÉS AZ ŐSKERESZTÉNY KOMMUNIZMUS

1. PLATÓN ÉS KORA

A természettudományokon és a technikán felépülő termelési rendnek, és így a modern társadalomnak egyik legkiemelkedőbb jellegzetessége a szüntelen hajsza találmányok és felfedezések után. A szüntelen átalakulási folyamatban a mai vívmány holnap már túlhaladottnak, „elavultnak“ tűnik és minden régi használhatatlannak, rossznak. Csak a legújabb fogadható el, de az sem tartósan, csupán a holnap felbukkanó még jobb reményében.

Más volt a helyzet a korábbi termelési rendszerekben. Ezek csak lassan fejlődtek. Különösen vonatkozik ez az egész gazdaság alapjára, a mezőgazdaságra, amely sokszor évszázadokon, sőt évezredeken keresztül egyhelyben topogott. Mindaz, ami régi, egyet jelentett akkor azzal, hogy kipróbált, bevált, értékelt, megbecsült; az újítást viszont könnyelmű kísérletnek tartották, amely a legsúlyosabb aggályokba ütközött. Ez természetesen elsősorban a termelésre és ezen belül döntően a mezőgazdaságra vonatkozott. De hasonló felfogás hatotta át az egész társadalmat és annak művészetét, tudományát, politikáját is.

Ma külön ajánlásként hat egy művészi alkotás, egy elmélet, egy pártalakulat mellett, ha azt mondhatjuk róla, hogy eddig ismeretlen új utakat vág. Régebben azonban mindenki elődöket keresett törekvéseihez, akiknek példájára hivatkozhatott. Bármennyire is új helyzetet teremtett valakinek a tevékenysége, mégis előnyösebb volt, ha inkább régi, elismert tekintélyekre támaszkodott.

Ez érvényes volt az újrakeresztelőkre és a reformáció korának többi szocialistáira is. Nem bátor újítóknak érezték magukat, hanem az Apostolok történetéből ismert sok évszázaddal azelőtti *őskereszténység* újjáélesztőinek. És emellett felhasználták a még koraibb *Platón* tekintélyét is, akire gyakran hivatkoztak.

Ezt annál könnyebben tehették, mert a termelési mód, amelyben éltek, nem sokban különbözött attól, amely a hellénrómai világ tetőpontján volt érvényben. A két korszak mezőgazdaságának, kézműiparának és kereskedelmének sok közös vonása volt.

Az ókor arról a magaslatról, amelyet Platón és a kereszténység kezdete közötti időszakban elért, mindinkább lehanyatlott, a népvándorlás időszakában már csaknem a teljes barbárságba süllyedt és ebből az európai társadalom csak lassan tudott felemelkedni. Csak a reformáció korában érte el a régi magaslatot és készült azt túlhaladni.

Természetesen nem szabad azt képzelnünk, hogy a XV. és a XVI. század viszonyai egyszerű ismétlődése a periklészi Athén és a császári Róma viszonyainak. A kettő között elsősorban ott áll az a mélyreható különbség, hogy az ókorban fennállt a rabszolgaság, amely a népvándorlás korában Európában mindinkább megszűnt. A rabszolgaság pedig mindenütt akadályozta a termelőerők fejlődését, a társadalmat zsákutcába vitte, amelyből többé nem tudott kijutni. Ez volt az oka annak, hogy az ókor végén általános volt az elszegényedés, s a művészet és tudomány hanyatlása. Ezzel szemben a reformáció óriási gazdasági fellendülés korszaka volt, amelyben a mai hatalmas kapitalizmus alapjai alakultak ki.

Ez a fejlődés azonban a XV. és XVI. században még csak kezdetén volt. A művészetek, a tudományok, a politika, a társadalmi élet minden területén még az ókor nagy kultúrnépei jelentek meg, mint a jelen tanítói. A kereszténység befolyása töretlen, de a szellemi életen még nála is jobban uralkodtak a görög és római filozófusok és költők. Az akkori idők kommunista mozgalmainak részvevői csak koruk általános szokásait követték, amikor a hajdankor keresztény és pogány irataiból tekintélyeket kerestek, akikre követeléseiket alapozhatták. Nem Platón és nem az őskereszténység idézte elő a középkornak és a reformáció időszakának ezeket a követeléseit. Ezek a kor szociális szükségleteiből fakadtak. De a középkor kommunistái az őskereszténységben, a reformációéi Platónban olyan erőteljes segítséget nyertek, amelyre támaszkodhattak, amely öntudatukat növelte, sőt sok pontban megkönnyítette számukra az érvek megtalálását és követeléseik felállítását.

A középkor és a reformáció kommunista szektáinak teljes megértéséhez elengedhetetlen a platóni és a keresztény kommunizmus vizsgálata.

Az ókori kommunista mozgalmaknak csak ez a két fajtája jöhet itt számításba, minthogy csak ezek gyakoroltak irodalmi hatást a reformáció korának hasonló mozgalmaira, bár semmiképpen sem voltak koruk kommunista mozgalmának kizárólagos megjelenési formái.

Misem tévesebb, mint az a nézet, hogy a kommunizmus ellentétes az ember lényével, az emberi természettel. Ellenkezőleg, az ember társadalmi lény és könnyen hajlik a kommunizmusra, mihelyt ezt a termelési viszonyok csak valamennyire is lehetővé teszik számára. Nincs olyan korszak, amelyben ne lenne a kommunizmusnak valamilyen valóságos vagy óhajtott formája. Az emberiség bölcsőjénél a kommunizmus állt és ez volt korunkig a földkerekség számos népének társadalmi alapja.

A létért való küzdelem törvényével ez korántsem összeegyeztethetetlen, sőt inkább az emberiség legfontosabb fegyverét jelentette ebben a harcban. A kisebb-nagyobb közösségek szoros zártságában tudott csak az őskor meztelen, fegyvertelen embere a vadonban a félelmetes ellenség ellen védekezni. A primitív ember csak a közösségben és a közösséggel élt; egyénisége még nem szakította el a köldökzsinórt, amely ahhoz kötötte. Közösségben szerezte meg az ember a létfenntartás eszközeit — közösen vadásztak, közösen halásztak, közösségben laktak, közösen védelmezték a közös otthont, a közös földet és jószágot.

A termelés fejlődésével ez természetesen megváltozott.

A közös tulajdon mellett megjelent a magántulajdon. Eredetileg ez csupán néhány legszükségesebb, személyes használatra szolgáló tárgyat foglalt magába, amelyet viselője személyesen készített, ékszert, fegyvert és más ilyen tárgyakat, amelyek annyira összenőttek készítőjükkel és viselőjükkel, hogy gyakran azokkal együtt temették el.

A magántulajdon azonban terjedelemben és jelentőségben mindjobban növekedett; a *magánhasználatra* való termelés mellett kifejlődött a *cserére* való termelés, először a különböző törzsek között, amelyek különfélét termeltek, majd az egyes termelők között is. Így jött létre az *árutermelés*, azaz az *eladásra* való termelés. Természetesen hosszú időn keresztül még csak abban a formában, hogy minden gazdaság elsősorban a saját használatára termelt és csak a felesleget adta el. A parasztgazdaságokban még ma is ez a helyzet. Ez az árutermelés feltételezi, hogy a termelő termelési eszközei és termékei felett szabadon rendelkezzék és ezek az ő magántulajdonát képezzék. Az árutermelés csak akkor keletkezik, amikor a magántulajdon elért bizonyos fokot. Másrészt az árutermelés fejlődése odairányul, hogy minél több termelési eszköz és termék váljon magántulajdonná. Végül magántulajdonná vált a legfontosabb termelési eszköz is, minden lét alapja, amely legtovább maradt közösségi tulajdon: a föld.

A városi ipar és kereskedelem kifejlődése már eredetében feltételezi a termelési eszközök és termékek magántulajdonát.

De nemcsak a magántulajdon *terjedelme* növekszik, hanem sorban tünnek el sorompói is, amelyek annál terhesebbek, mennél jobban kifejlődik a kereskedelmi forgalom és a magántulajdont igénylő termelési módok.

A magántulajdon a tisztán személyi tulajdonból, amely tulajdonosának halála után megsemmisült vagy a közösségre szállt vissza, más személyek által örökölhető tulajdonná vált. Az eredeti egyenlőség eltünt, a magántulajdon társadalmi hatalom lett, a társadalom kettészakadt: birtokosokra, akik uralkodtak és nincstelenekre, akik függő helyzetben voltak; a magántulajdon szerzése társadalmi szükségszerűség lett. Végül a pénz megjelenése ezt a szerzési vágyat mértéktelen tülekedéssé változtatta.

A használati javak szükséglete mindíg korlátozott. Amíg a gazdagság csak használati javakból állt, nem kívántak belőle többet, mint amennyi a kényelmes, kellemes élethez szükséges volt. Viszont a pénzből soha nem lehet elég, mert a pénz áru, mellyel mindent lehet vásárolni, áru, amely nem romlik el, amely mindíg használható. A kincsek, a saját szükségletet messze meghaladó nagy vagyonok fölhalmozása a birtokosok életcéljává lesz. A gazdag és szegény közötti ellentét mérhetetlenné válhat és válik is mindenütt, ahol ennek a feltételei kialakulnak.

Ezzel megváltozik az emberek egymáshoz való viszonya, egész léte és gondolkodása. Hajdan a közösségért való odaadás, az önfeláldozás volt az ember legnagyobb erénye. Ez most mindjobban eltűnik. Mindenki csak magával törődik. A közösségek osztályokra hullanak szét, amelyek egymással elkeseredett harcban állanak, az osztályok egyénekre tagozódnak, akik valamennyien csak saját érdekeiket tartják szem előtt, akik valamennyien a közösségnek lehetőség szerint keveset adnak és sokat vesznek el tőle. Mind lazábbak lesznek a kötelékek, melyek az egyes embert a közösséghez fűzik és azt összetartják: az a nép, mely fejlődésében visszamarad, előbb-utóbb elvész, vagy más népek zsákmányává válik.

Az ókor minden nemzetének és államának ez a története.

Talán a leggyorsabban és legfeltűnőbben *Athénban* ment végbe ez a fejlődési folyamat. A perzsa háború befejezésétől Görögországnak Makedóniai Fülöp által történt leigázásáig tartó időszak alig másfél évszázadot ölel fel (i. e. 479—338.). Ennek kezdetén (eltekintve a közösséghez nem tartozó rabszolgáktól) megtaláljuk már az osztálykülönbségeket és osztályellentéteket, a kiváltságos arisztokráciát és a jogtalan néprétegeket, gazdagokat és szegényeket, bár ezek az ellentétek még nem voltak olyan élesek, hogy a szabad lakosságban az államügyekre vonatkozó közös érdeket háttérbe szorították volna. Ennek az időszaknak utolsó harmadában Attikában a rabszolgatömeg mellett már csak nagyon gazdagok és szegények voltak.

„A régi időkben — kiáltott fel az akkori idők nagy szónoka, Demoszthenész, egyik bírósági beszédében — másként volt mint most. Akkoriban minden, ami az állam tulajdonát képezte, gazdag és tündöklő volt, az egyik polgár azonban külsőleg alig különbözött a másiktól. Bárki közületek pillanat alatt meggyőződhet arról, hogy egy Themisztoklész, egy Milthiádész és a hajdankor valamennyi többi nagy férfiának lakhelye egyáltalán nem volt szebb és mutatósabb mint polgártársaié. Ezzel szemben az ő korukban létesült nyilvános épületek és emlékmüvek oly hatalmasak és gyönyörüek, hogy örökké felülmúlhatatlanok maradnak; a Propylajonra, az Arzenálra, az oszlopcsarnokokra, a pireuszi kikötő építkezéseire és városunk más nyilvános épületeire gondolok. Most azonban vannak olyan államférfiaink, akiknek magánlakása pompásabb sok nyilvános épületnél és akik olyan nagy földbirtokokat vásároltak össze, hogy ti, akik itt mint bírák összegyültetek, együttesen sem rendelkeztek annyival.* Ezzel szemben mindaz, amit az állam most építtet, oly jelentéktelen és szegényes, hogy az ember szégyell róla beszélni."

Ez a jelenség egész Görögországban megfigyelhető volt, de a legfeltünőbben éppen Athénban mutatkozott meg, mert ez a perzsa háború révén Görögország leghatalmasabb államává vált és csak azért mentette meg a görög szabadságot a perzsa igától, hogy a saját igáját rakja a görögökre. Az Égei-tenger szigeteinek és partvidékének (és még sok más kikötővárosnak és szigetnek is) majdnem egész lakossága alattvalója lett Athénnak, amelynek a rabszolgamunka és a mindjobban virágzásnak induló kereskedelem mellett a hadizsákmányok és a leigázottak adói szinte állandó bevételi forrást jelentettek, eszközül szolgáltak arra, hogy a gazdagok mégjobban meggazdagodjanak és hogy a többi szabadok, akik a nagy állami bevételekből hasznot húztak, teljesen leszokjanak a munkáról, a lumpenproletariátushoz süllyedjenek, hogy az egész lakosság korrumpálódjék és meggyengüljön. De eszköz arra is, hogy Athént egész Görögországban a végsőkig meggyűlöltesse.

---

* Athénban a törvényszékek (dikasztériák) esküdtbíróságok voltak, ezek mindegyike *ötszáz* esküdtből (heliaszták) állott.

Végül élethalálharc kezdődött az állandóan terjeszkedő Athén és a Spárta vezetése alatt álló, Athén által még le nem igázott peloponnészoszi államok között. Ez a harc azonban nemcsak Athén felsőbbsége elleni háború volt, hanem egyben az arisztokrácia háborúja is a demokrácia ellen. Görögország legdemokratikusabb állama Athén volt, Spárta viszont a legarisztokratikusabb. Az Athén alá rendelt államokban főleg az arisztokratáknak kellett a sarcot fizetniök, elsősorban őket és nem a népet fosztogatták. Athénban magában — amennyire csak lehetett — az államterheket a nép az arisztokratákra és a gazdagokra hárította. Athént ezért szerte Görögországban gyűlölték az arisztokraták és gazdagok; sőt ebben az államban a társadalmi bomlás, a szegény és gazdag közötti ellentét odáig jutott, hogy az athéni arisztokraták és gazdagok Spárta, az ellenség felé kacsintgattak és vele konspiráltak. Spárta győzelmében látták annak a lehetőségét, hogy a nép uralmát megdöntsék.

Az Athén és Spárta közötti döntő harc, az úgynevezett peloponneszoszi háború, közel harminc évig (i. e. 431—404) tartott és Athén hatalmának teljes megsemmisülésével végződött. Athént Attikára korlátozták és Spártával függő viszonyba került. A demokrácia helyébe Spárta jellemtelen kreatúráinak serege lépett. Olyan helyzet következett be, amely különösen megkövetelte, hogy az állam fejlődésének és hanyatlásának okát kutassák. Általános követelménnyé vált a jobb államrend.

Ezek között a történelmi körülmények között nőtt fel Platón.

Néhány évvel a peloponnészoszi háború megkezdése után, időszámításunk előtt 429 és 427 között született Athénban, egy régi arisztokrata család fiaként. Sohasem tagadta meg arisztokrata származását és mindig megőrizte ellenszenvét a demokráciával szemben. Kedvező vagyoni helyzete lehetővé tette, hogy a tudománynak éljen, már kora fiatalságában foglalkozni kezdett a költészettel és a filozófiával. Szókratésszal való ismeretsége — valószínűleg húszéves korában kezdődött

— döntő volt életére. Ettől kezdve életét teljesen a filozófiának szentelte és Szokrátész legjelentősebb tanítványa lett. Szokrátész tételeit továbbfejlesztette önálló tanulmányokkal; barátjának és mesterének halála után utazások sorozatával gazdagította tapasztalatait. Utazásai elvitték Egyiptomba, Szíriába, Dél-Olaszországba és Szicíliába.

Mikor visszatért, Athénban nyilvánosan mint tanító lépett fel. Tanítói tevékenységét még kétszer megszakította, hogy hosszabb utazásokat tegyen Szicíliába. A korabeli politikai élet hanyatlása indította Platónt arra, hogy utazásokkal bővítse ismereteit és a szerzett tapasztalatok segítségével keresse ennek a hanyatlásnak a magyarázatát. Ezeknek az ismereteknek alapján építette fel politikai rendszerét — amelyre még visszatérünk — de eszébe sem jutott a legcsekélyebbet is tenni, hogy meggyöződésének és nézeteinek a politikai életben való részvétellel érvényt szerezzen.

Ezzel azonban nem azt mondjuk, hogy az államról és társadalomról szóló eszméi nem gyakorlati elgondolások, hogy puszta fantázia szüleményei lennének.

Idöszámításunk elött 368-ban halt meg az idösebb Dionysziosz, Szirakúza tirannusza (egyeduralkodója). Fiának, ifjabb Dionyszioszнak bizonyos filozófiai hajlamai mutatkoztak és amint az a trónörökösök esetében ösidök óta szokásos, reformernek számított. Platón és barátja, Dión, Dionysziosz sógora, igyekeztek öt közös törekvéseiknek megnyerni és Platón ennek reményében személyesen utazott Szirakúzába, hogy a tirannusznál elérje azt, amiért a demokráciában kisujját sem mozgatta: politikai eszméinek megvalósítását.

Természetesen súlyos csalódás érte. Dionysziosz örömmel vette, hogy a filozófusok udvarába sereglenek és annak fényét emelik, de nem volt szabad megzavarniok örömeit, amelyeket a bor, a nö és az ének jelentettek számára. Mikor a filozófusok kényelmetlenné váltak számára, akkor „a trónon ülö filozófus“ egyszerüen kidobta — számüzte öket. Midön Platón, ettöl nem zavartatva, néhány évvel késöbb második utazást tett a szirakúzai udvarba, annyira magára vonta a kényúr haragját, hogy örülhetett, ha puszta életét kék foltok árán megmenthette.

Ezzel végződött filozófusunk politikai tevékenysége. Tanítói tevékenységét azonban 81 éves korában bekövetkezett haláláig tovább folytatta.

2. KÖNYV AZ ÁLLAMRÓL

Platón írásai közül itt csak egyet említünk: a „Politeiá"-t, az államról szóló könyvét, a kommunizmus első ránk maradt filozófiai, rendszeres védelmét. Mint a platóni értekezéseknek általában, ennek is párbeszédes formája van, amelyben Szokrátész mint a beszélgetés irányítója és Platón eszméinek képviselője lép fel.

A könyv tartalma lényegében azt vizsgálja, hogy melyik a legjobb állam- és társadalmi szervezet.

Az a tény, hogy a fennálló állam- és társadalmi formák rosszak, Platón előtt nem kétséges.

A magántulajdon — mondja Platón — a gazdag és szegény közötti ellentét az állam pusztulásához vezet.

> „Erény és gazdagság nem úgy különböznek egymástól, hogy — ha a mérleg két serpenyőjébe tesszük őket — mindig egymással ellentétes irányt vesznek annak játékában? Ha tehát az államban tisztelik a gazdagságot és a gazdagot, akkor kevésbbé becsülik az erényt és az erényeseket ... Az ilyen állam szükségszerüen nem egységes, hanem két állam van benne: a szegényeké és a gazdagoké, akik, ha egy helyen laknak is, állandóan acsarkodnak egymás ellen* ... És végül (az uralkodó gazdagok) még háború folytatására is képtelenek, mert vagy kénytelenek igénybevenni a tömeget, amelytől, ha fel van fegyverkezve, jobban kell félniök mint az ellenségtől; vagy nem veszik igénybe a tömeget és akkor a harcban elenyésző haderőnek számítanak és ezenfelül pénzáldozatot sem akarnak hozni, mert nagyon szeretik a pénzt."

---

* Amint látjuk, az államban lakó két nemzet elnevezést nem Disraeli találta ki; ez már több mint kétezer éves.

A szegényeket azonban, a proletárokat, a herékhez hasonlítja Platón — jellemző hasonlat, mert világosan megmutatja az antik és a modern proletár közti különbséget. A szabad nincstelenek többnyire lumpenproletárok voltak. Ma a társadalom a proletárokból él, akkor a proletárok nagyrésze a társadalomból élt. Szipolyozták az államot és a gazdagokat, akik viszont jövedelmüket rabszolgamunkából és a leigázottak kizsarolásából szerezték. Azonban — mondja a továbbiakban Platón — a kétlábú herék abban különböznek a szárnyasoktól, hogy nem mindegyikük fullánkmentes.

> „A fullánktalanokból öregségükre koldusok lesznek, a fullánkkal felvértezettekből rabló népség válik... tolvajok és zsebmetszők, templomrablók és hasonló gazságot űző gonosztevők.“ (8. könyv, 6. és 7. fej.)

Egy állam, amelyben két ilyen állam él egymással viszályban, pusztulásra van ítélve, akár a gazdagok uralkodjanak (oligarchia), akár a szegények (demokrácia).

Milyen államrendet javasol tehát Platón a „rossz államrend“ helyébe?

Csak a kommunizmus szünteti meg a viszályt — mondja.

Sokkal inkább arisztokrata azonban, semhogy az osztálykülönbségeket meg akarná szüntetni. A kommunizmust államfenntartó, konzervatív elemmé kell tenni, de csak mint az uralkodó osztály kommunizmusát.

Ha a magántulajdon megszűnik az uralkodó osztály számára — mondja Platón — akkor megszűnik minden kísértése, hogy a dolgozó népet kizsákmányolja és elnyomja, akkor az uralkodók farkasokból hűséges házőrző ebekké válnak, egyedül annak a feladatuknak élnek, hogy a népet védjék és javára szolgáljanak.

Platón államában a dolgozó osztályok, a parasztok és kézművesek, valamint a szatócsok és nagykereskedők részére továbbra is fennmarad a magántulajdon. És valóban, ezeknél a magántulajdon megszüntetése ellentmond az akkori termelési mód követelményeinek. Mert a termelés alapja még mind a mezőgazdaságban, mind a kézművességben a *kisüzem*. Ennek viszont természetes szükséglete a termelési eszközök magántulajdona. Ismerték már a nagyüzemet is, de csak *rabszolgákkal.* A mezögazdaság és ipar technikája még nem volt olyan fejlett, hogy társadalmi termelést kívánt volna meg. Ahol külsö kényszer nem tömörítette a munkásokat, vagyis ahol ezek szabad emberek voltak, ott mindegyik külön dolgozott. A szabad munkások termelési eszközeinek magántulajdonát Platón idejében megszüntetni képtelenség lett volna. Az ö szocializmusa tehát alapjaiban különbözött a modern szocializmustól.

A platóni eszményi állam uralkodó osztálya nem termel, hanem a dolgozó osztályok adójából tartja fenn magát. *Kommunizmusuk nem a termelési eszközök kommunizmusa, hanem a fogyasztási cikkeké,* a szó tágabb értelmében a *fogyasztás* kommunizmusa.

Az uralkodó osztály tagjai az állam örei. A legnagyobb gondossággal választják ki öket a legjobbakból és legszorgalmasabbakból. Az örök gyermekeinek sokkal jobb kilátásai vannak, hogy ebbe az osztályba kerüljenek, mint az államban lévö többi gyermeknek, minthogy az alma nem esik messze fájától. Ha azonban az örök egyik-másik utóda nem felel meg, akkor szánalom nélkül ki kell zárni az osztályból; ezzel szemben ha a kézmüvesek és parasztok közül egyikben-másikban nemes tulajdonságok mutatkoznak, „meg kell becsülni öket és az uralkodó osztály soraiba emelni“.

A platóni államban tehát az arisztokrácia nem születési elöjogon alapszik.

Az örök osztályába való felvételre kiszemelt utánpótlást különlegesen gondos nevelésnek vetik alá. Erröl Platón kimerítöen ír, de ennek részleteibe belemenni nincs itt helyünk.

> „Nos, ezen a nevelésen kívül — folytatja Platón, vagyis Szokrátész — minden józan ember megkövetelheti, hogy az örök lakása és minden egyéb dolga is olyan legyen, amitöl ök a lehetö legjobbakká válnak, hogy semmi se ingerelje öket a többi polgárral szembeni bün elkövetésére.“
>
> „Nagyon igaz“ — mondta Glaukon.

> „Nézd tehát — válaszolt Szokrátész — körülbelül a következő módon kell az őröknek élniök és lakniok, hogy ilyenekké váljanak. Elsősorban egyiknek se legyen saját tulajdona, a legszükségesebb kivételével, továbbá ne legyen lakása, kamrája se olyan, ahová bárki be ne léphetne, akinek kedve tartja. A legfontosabbakat azonban, melyekre a bátor és mértékletes harcosnak szüksége van, fokozatosan megkapják a többi polgároktól a védelem díjaként, olyan mennyiségben, hogy semmi hiányt ne szenvedjenek, de feleslegük se maradjon a következő évre. Közösen éljenek, és mint a táborban élő katonák, közösen étkezzenek (szysszitia). Tudtukra kell adni, hogy az istenek jóvoltából lelkükben rendelkeznek isteni arannyal és ezüsttel mindörökre, tehát nincs szükségük emberi értelemben vett aranyra és ezüstre. Megengedhetetlen volna, hogy az isteni aranytulajdont összekeverjék és beszennyezzék a mulandóval, mert a közkézen forgó pénz miatt sok istentelenség történik, ha a lélekben felülkerekedik az arany utáni vágy. Az államban egyedül nekik legyen tilos arannyal és ezüsttel foglalkozni, azt megérinteni, lakásban vagy ruhájukon tartani, ezüst vagy arany pohárból inni. Ha saját földet, lakást és aranyat szereznek, akkor őrökből talán jó gazdákká és birtokosokká válnak, de a többi polgárnak kemény parancsolói és nem szövetségesei lesznek; gyűlölnek és gyűlöltté válnak, egész életük lesben és meglesetten telik el. Sokkal inkább félnek a belső ellenségtől mint a külsőtől és az egész állam velük együtt pusztulásba rohan.“ (3. könyv, 20. fej.)

Platón az „őrök“ számára nemcsak a javak közösségét követeli. Mindent, ami magánérdeket idéz elő, ami veszekedést, viszályt szíthat közöttük, ki kell küszöbölni. Ennek érdekében meg kell szüntetni a családot és bevezetni a nő- és gyermekközösséget.

> „Minden eddigivel — mondatja Platón Szokrátészszal — szorosan összefügg, véleményem szerint, a következő rendszabály.“

> „Melyik?"
>
> „A nők a férfiaknak valamennyien közös tulajdonává váljanak, külön-külön azonban egyik se éljen egy bizonyossal együtt. A gyermekek is közösek legyenek, tehát egy szülő sem ismerheti gyermekét. se a gyermek a szülőjét." (5. könyv, 7. fej.)

Ez alatt Platón mégsem a teljesen szabályozatlan nemi érintkezést érti. De ezt csak *egy* elv határozza meg: a nemi fajkiválasztás. A nők csak húsztól negyven éves korig „szülhetnek az államnak", a férfiak csak harmincéves kortól ötvenötig jogosultak „az államnak nemzeni". Aki ez előtt a kor előtt vagy e kor után gyermeket nemzene vagy szülne, bűntettet követ el. Az ilyen gyermeket el kell pusztítani mesterséges koraszüléssel vagy kitevéssel. Fölnevelni nem szabad őket. Az ezen a korhatáron belül levőket viszont a vezetőknek úgy kell párosítaniok, hogy

> „a legderekabbaknak a legderekabbakkal minél gyakrabban kell közösülniök és a legalkalmatlanabbaknak éppen ellenkezőleg; az előbbiek gyermekeit fel kell nevelni, az utóbbiak gyermekeit azonban nem, ha azt akarjuk, hogy a nyáj kifogástalan maradjon; és mindezt (a párzás szabályozását) teljesen titokban kell tartani, csak a vezetők tudhatnak róla, hogy ezzel az őrök nyája mindenkorra mentes maradjon a viszálytól."

Azok, akik az előírt nemzőkoron túl vannak, vágyaik és kedvük szerint elvegyülhetnek és párosulhatnak a hasonló korúakkal.

> „Az újszülött gyermekeket magukhoz veszik az illetékes hatóságok, amelyek férfiakból vagy nőkből, vagy mindkétnembeliekből állanak, mivel a hivatalok mind a férfiak, mind a nők előtt egyaránt nyitva állanak."
>
> „Igen."
>
> „A kiváló szülők gyermekeit, úgy gondolom, csecsemőotthonokba viszik a dajkákhoz, akik a városnak külön részén laknak, silányabb szülők gyermekét azonban és a torzszülötteket, ahogy az illik, hozzáférhetetlen és titkos helyen elrejtik."

> „Természetesen — mondotta — ha azt akarjuk, hogy az örök rendje nemes maradjon."
>
> „Ezek a hatóságok gondoskodnak arról, hogy a csecsemőket táplálják, és az anyákat, ha tejük van, a csecsemőotthonba vezetik, de gondoskodnak arról is, hogy egyik se ismerje meg a saját gyermekét és ha nem volnának elegen, más szoptatókat kell beállítani." (5. könyv, 9. fej.)

Mindez a mi érzéseinknek furcsának, söt visszataszítónak tetszik. Nem így azonban a Platón-korabeli görögöknek. Igaz, egynejüség uralkodott köztük, de ez, ahogy maguk nyiltan elismerték, a törvényes gyermekek nemzésének, az örökösödési jog biztosításának berendezkedése volt. A házasságokat nem a szerelmesek mennyországában kötötték, hanem a családfők beszélték meg, amikoris nem az érdekeltek hajlamait, hanem vagyoni helyzetét vették számba. Egy fiatalembernek rendszerint semmi lehetösége sem volt arra, hogy megismerjen egy jó házból való leányt az eljegyzés elött.

Láthatjuk, tévedés az, ha valaki a tökés termelési módot kárhoztatja azért, hogy elsőnek csinált pénzüzletet a házasságból. A törvényesen védett egyesházasság kezdettöl fogva üzlet volt. Ez a házasság a magántulajdon és az örökösödési jog terméke. A tökés termelési mód inkább olyan körülményeket hozott létre, melyek között az individuális nemi szerelem — egy személy szenvedélyes vágya, hogy örökre a másik nemnek egy bizonyos tagjához tartozzék és senki máshoz — elismert tényezövé válhatott a társadalmi életben. De a házassági üzlet gazdasági gyökereit ez a termelési mód meghagyta, söt megerösítette. Az erkölcsi máz kedvéért nem arra törekszik, hogy a házasság megszünjön pénzügylet lenni, hanem csupán arra, hogy annak pénzügylet-jellegét elrejtse és a házasulandókat arra kényszeríti, hogy úgy tegyenek, mintha valóságos szerelem kötné öket össze. A pogány nyiltszívüség helyébe a keresztényi képmutatás lépett. Ez természetesen föleg a vagyonosok házasságára érvényes.

A vagyon gyarapításának és öröklésének gondja mellett szerepet játszott a házasságkötéseknél az eröteljes utódok elérésének kérdése is. Spártában, ahol a harckészséget nagy becsben tartották és a vagyoni helyzet jelentősége kisebb volt, a házasságkötéseknél a nemi fajkiválasztás szempontjai voltak előtérben. Ezek a szempontok olyan erővel hatottak, hogy bizonyos esetekben a férj házastársi jogairól más javára lemondott, mert az erőteljesebb volt és különb gyermekek nemzését lehetett tőle remélni. Plutarchosz a spártai házasságot ménteleppel hasonlítja össze, ahol csak az fontos, hogy lehetőleg nemes fajta tenyésztődjék ki.

Ilyen körülmények között az, hogy a felsőbbség irányítsa a párosítást a fajkiválasztás szabályai szerint, Platón kortársai számára nem tűnt sem képtelennek, sem visszatetszőnek.

A család megszüntetése, a nemi kommunizmus azonban logikus következménye volt az élvezetek kommunizmusának. Valóban teljes következetlenség lenne ott, ahol minden élvezet közös, egy olyan hatalmas és a társadalmi életet oly mélyen befolyásoló élvezetet, mint a nemi élvezet, a közösség köréből kivonni.

Ezzel szemben a legcsekélyebb logikai összefüggés sincs a nemi kommunizmus nőközössége és a modern szocializmus ama követelése között, hogy a *termelési eszközök* köztulajdonná váljanak. A „Kommunista kiáltvány" is így mondja:

> „A burzsoá puszta termelési eszköznek tekinti feleségét. Hallja, hogy a termelési eszközök közös kiaknázását követelik és persze hogy nem tud egyebet gondolni, minthogy ez a közösség majd a nőkre is kiterjed."*

Egy másik ponton azonban a platóni ideál találkozik a mai szociáldemokrácia egyik követelésével. Platón is követeli a férfiak és nők egyenlőségét, minden hivatal megnyitását a nők előtt (természetesen csak az őrök osztályán belül). A nők a háborúból is vegyék ki részüket. Ugyanazt a nevelést kapják mint a férfiőrök.

> „Az államfenntartó foglalkozások közül egy sincs, ami nőnek való lenne, csak azért, mert nő, vagy férfinak

---

* *Marx—Engels.* Válogatott művek. Szikra 1949. I. köt. 27. old.

> csak azért, mert férfi; a természetadta képességek mindkettőben hasonló módon oszlanak meg és a nö — természete szerint — éppúgy mint a férfi, résztvehet minden foglalkozásban, csak éppen mindegyikben gyengébb mint a férfi ... Vessék le bátran nöi öreink ruháikat (hogy a férfiakhoz hasonlóan testgyakorlatot végezzenek), hiszen köntös helyett erénybe fognak öltözni, s a háborúban és az állam kormányzásában vegyenek részt és mással ne is foglalkozzanak. Ezekből azonban a könnyebb részt juttassuk a nőknek mint a férfiaknak, tekintettel nemük gyengeségére." (5. könyv, 5. fej.)

A nö és férfi társadalmi és politikai egyenlöségének alapja a háztartási munka alóli felszabadítás. A platóni államban ez úgy történik, hogy ezeket a munkákat a dolgozó osztályokra hárítják. Mindaddig, amíg ezeknek a munkáknak legalább a nehezebb részeit nem lehet géppel elvégeztetni, a nö felszabadítása más alapokon nem érhetö el.

Ha mégoly merészek is voltak Platón eszméi, nem a levegöből jöttek, hanem reális alapjuk volt. Ezt már láttuk egyik legmerészebb eszméjénél, a tervszerü fajkiválasztás bevezetésénél a nemi érintkezésben. A példakép, amely ebben vezette, befolyásolta egész eszmemenetét. Ez a példakép Spárta volt, Görögország legarisztokratikusabb állama, amely az athéni arisztokraták különös rokonszenvének örvendett. Ez az erös rokonszenv nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Athént a peloponnészoszi háborúban a spártaiak leverjék. Megnyilvánult összeesküvésekben, hazaárulásban és a legkiválóbb demokraták és hadvezérek ellen elkövetett orgyilkosságokban.

A spártaiak iránti szimpátia, amely az arisztokrata Platónban élt, semmiesetre sem csökkenhetett Szokrátész antidemokratikus befolyása következtében. Szokrátész tanítványai közül többen, és éppen a legkiválóbbak és legismertebbek, spártabarátok voltak. Xenofón, Ageszilaosz spártai király kebelbarátja, Spárta szolgálatában több hadjáratban vett részt és nem átallott a koroneiai csatában (394) a spártai hadvezér kíséretében saját polgártársai, az athéniak ellen harcolni. Ez elegendö ok volt arra, hogy szülővárosából száműzzék. *Alkibiádész* a peloponnészoszi háborúban még különb dolgokat űzött. Mint athéni hadvezér, átállt a spártaiakhoz, úgyszólván vezérkari főnökük lett, közölte velük az athéniek minden gyenge oldalát és ezzel a vereségek sorozatát zúdította honfitársaira, s így ténylegesen el is döntötte a háború sorsát, bár az még hosszú ideig továbbhúzódott. Legyőzetése után Athén zsákmányául esett a „harminc zsarnok"-nak, züllöttlelkű arisztokraták bandájának, akiket a győzelmes Spárta, mint kormányzókat, az athéni népre kényszerített. Ennek a bandának az élén, mely durva rémuralom révén gazdagodott és a legyőzött Athént teljesen tönkretette, *Kritiász* állt, aki ugyancsak Szokrátész egyik tanítványa volt.

Mindezt szem előtt kell tartanunk, ha jól meg akarjuk érteni a Szokrátész-pert.

Ismerve ezeket a tényeket, nem szabad csodálkoznunk azon, hogy Platón a spártai államot vette alapul eszmei államának felépítésénél. Ez sok ponton kimutatható, nincs azonban helyünk arra, hogy ennek bizonyítékait részleteiben feltárjuk.

Ezzel azonban nem mondjuk azt, hogy Platón egyszerűen leírta a spártai államot. Ehhez túlságosan filozófus volt és túlságosan jól látta azokat a bajokat, amelyek Spártában ebben az időben már jelentkeztek. A hatalom és a gazdagság, amelyet a peloponnészoszi háború révén és a háború után szerzett, éppoly gyorsan megrontották, mint Athént a perzsa háborúban elért győzelmek és azok következményei. Az őseredeti kommunizmus maradványai, amelyek Spártában még fennmaradtak, éppoly kevéssé nyujtottak védelmet ez ellen, ahogyan egy lovagvár romjai nem védelmeznek a tüzérség ellen. Puszta formákká süllyedtek. Platón korában ezeknek a maradványoknak legnagyobb fontossága talán az az ösztönzés volt, amelyet a kutatóknak és gondolkodóknak adtak arra, hogy a kommunista állapotokat lehetségesnek és kívánatosnak tartsák és a kínálkozó gondolat-csírákból kifejlesszék a kommunizmus következetesen végigvitt rendszerét, amely abban az időben legalább eszmeileg lehetséges volt.

Persze csak eszmeileg. Platón arisztokrata volt, arisztokrata felfogása azonban csak az alacsony néposztállyal szemben érzett ellenszenvben nyilvánult meg, de nem a vele egy osztályhoz tartozók iránti bizalomban. Ezekben épp annyira kételkedett, mint azokban. A nyers spártai militarizmus és a kíméletlen spártai kizsákmányoló gazdálkodás éppoly kevéssé szerzett neki örömet, mint az athéni népuralom.

Ezért osztotta eszmei államában a felső osztályt, az örököket két alcsoportra: harcosokra és vezetőkre. Csak az utóbbiak kormányozzák az államot, ők azonban *filozófusok* legyenek. A harcos nemesség uralma az ő szemében éppoly ártalmas, mint a népé, amely az ő korában nagy többségében lumpenproletárokból állt. Csak a filozófusok uralma biztosíthatja az értelmes államvezetést.

> „Mindaddig, amíg nem a filozófusok fajtája lesz úr az államban, sem az állam, sem a polgárok számára nem lesz vége a szerencsétlenségnek, sem az általunk elgondolt alkotmány nem teljesül be." (6. könyv, 13. fej.)

De hogyan jussanak a filozófusok az államban uralomra? Nem a nép politikai harcaiban való részvétellel, hanem azzal, hogy egy uralkodót megnyernek a maguk számára. (6. könyv, 14. fej.)*

---

* Elképesztő felfedezést tett *Robert Pöhlmann* professzor úr, a legújabb kutató, a platóni kommunizmusról. A Platón által kívánt filozófiai abszolutizmust megvalósítottnak nyilvánítja a — német birodalomban: „Nem tűnik-e ez a kívánalom egyenesen prófétai utalásként az igazi állami monarchiára, ahogyan azt elsősorban a német állam valósította meg?" De kik ezek az államfilozófusok, akik felette állnak mind a vagyonosok, mind a nincstelenek osztályérdekeinek? Ezek „a mi mai állami és községi hivatalnokaink, papok, tanítók, tisztek stb., többségükben olyan emberek, akik vagyon nélkül vagy csekély vagyonnal a legmagasabb képzettséget nyerhetik el" stb. „Éppen ezt, egy ilyen beállítottságú és gondolkozású társadalmi réteg megteremtését, amellyel a modern állam rendelkezik és amelyet az akkori nélkülözött, ezt ismerte fel Platón zseniális éleslátással minden politika fő- és alapkérdéseként." (Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus [Az antik kommunizmus és szocializmus története]. I. köt. 427. old.). Az a felfogás, hogy az egész világtörténelmi fejlődést a középkor óta semmi más cél nem irányította, mint hogy a Hohenzollern-dinasztiának és államának mindent felülmúló dicsőségét kinyilatkoztassa, egy német történelemtudósnál egészen magától értetődő. De ebből a célból a legtávolabbi ókorba visszamenni és Platónt a porosz junker- és bürokratauralom előharcosává tenni — ezt Pöhlmann úr előtt még senki sem merészelte.

Hogy egy német tudós a világ legünnepélyesebb ábrázatával a görög filozófiára ráhúzhassa a rendőrsisakot, anélkül, hogy gúnykacaj vihara söpörné el, ez jellemző a mai német történelemtudományra és közönségére.

Mi már tudjuk, milyen tapasztalatokat szerzett Platón annál a kísérleténél, hogy egy egyeduralkodó érdeklődését felkeltse eszméi iránt.

Sorsa azonos minden utána következő utópista sorsával, tehát mindazokéval, akik az állam és társadalom megújítására törekedtek, anélkül, hogy ebben magában megtalálták volna az ehhez szükséges tényezőket: egy politikai vagy pénzügyi egyeduralkodó — filozófus király vagy filozófus milliomos — nagylelküségében kellett reménykedniök.

Platón korában az általa ismert államokban már nem volt olyan népréteg, amelytől az állam megújulását várhatta volna. Minden megrothadt és szétesett és az állam egyeduralkodó útján való megmentésének eszméje ott kísértett a köztársaságiak fejében is. Xenofón, Platón tanulótársa „Kyropaideia" címmel államregényt írt, amelyben egy jólnevelt király áldásos uralmát dícsérte.

Nemsokkal Platón után a filozófusok észrevették, hogy az egyeduralom nem vezet ahhoz, hogy az államban ők uralkodjanak, inkább annak eszköze, hogy az államügyek terhes gondjaitól őket mentesítse. Az állam bomlási folyamata a köztudatra is hatást gyakorol. Már nem a közösség az, ami a filozófusokat foglalkoztatja, hanem a kedves Én. Nem a legjobb alkotmány után kutatnak, hanem az egyén számára keresik a legjobb módszereket az egyéni boldoguláshoz.

Lassanként kifejlődik az a légkör, amely létrehozza a kereszténységet.

3. AZ ŐSKERESZTÉNY KOMMUNIZMUS GYÖKEREI

Már megmondottuk, hogy az a fejlődés, amelyet az előző szakasz bevezetésében vázoltunk és Athén példáján keresztül bemutattunk, az ókor minden nemzetének és államának sorsa volt.

A világon uralkodó Rómát sem kímélte ez meg. Belső hanyatlása már elmélyült, amikor külső hatalmának csúcsára érkezett. Birodalma, amely a Földközi-tenger körüli valamennyi országot magábanfoglalta, az államoknak olyan tömegét képezte, amelynek minden része ugyanazon az úton haladt. Egyesek, a Földközi-tenger keleti és déli részén fekvök, Rómát megelözték, mások, nyugaton és északon, lemaradtak mögötte; de buzgón arra törekedtek, hogy ugyanazt az emelkedést érjék el mint a föváros és azzal együtt odajussanak, ahol Görögország és a Kelet államai máris állottak, a teljes társadalmi felbomláshoz.

Láttuk, hogyan hullt szét az athéni népszabadság és hogyan érett meg a köztársaság az egyeduralomhoz való átmenetre. Ugyanez ment végbe a többi demokráciában, ugyanez Rómában is. A római köztársaság utolsó vonaglása és a császárság kezdete arra az idöszakra esik, amelyet Krisztus születése idejének mondanak.

Egyaránt megmutatkozott akkor az arisztokrácia és a demokrácia csödje. A nép magva, a szabad parasztság, a római birodalomban elnyomorodott, számos vidéken teljesen eltünt, más helyeken nagy földesurak bérlöivé süllyedt. Az állam nagysága és hírneve a parasztság romjain növekedett. A paraszt miliciák örökös háborúi odavezettek, hogy a paraszti gazdaságok tönkrementek, miközben a rabszolgákkal gazdálkodó nagy földesúri gazdaságok nem szenvedtek kárt. Söt éppen a háborúk hallatlanul olcsó rabszolgaanyagot is szállítottak számukra. Nem csoda, hogy a rabszolgagazdálkodás gyorsan elhatalmasodott és a szabadparaszti gazdaságot kiszorította. Mint a hó a napsütéstöl, úgy olvadt a szabad, eröteljes parasztság; részben elnyomorodott, még nagyobb részben azonban városi proletárrá süllyedt, teherhordók, házalók, házimunkások, koldusok seregévé. A nincstelen parasztok a nagyvárosokba tódultak, hol a szabadonbocsátott rabszolgákkal együtt a szabad lakosság legalsóbb rétegét képezték.

Azonban mindaddig, amíg a demokratikus köztársaság fennállt, a tömeges szegénység nem jelentett szükségszerüen tömegnyomort. A szabad polgárok tömegei, ha mással nem is, de politikai hatalommal rendelkeztek és értették a módját, hogy ebböl jól is éljenek, hogy ezt változatos formában a gazdagok és az adóköteles leigázott területek kiszipolyozására használják fel.

A politikai hatalom nemcsak „kenyeret és cirkuszt“ jelentett nekik, hanem olykor termelési eszközök és földtulajdon engedményezését is. A római köztársaság utolsó évszázadaiban megszakítás nélkül napirenden volt az a kísérlet, hogy a proletárok földhözjuttatása révén új parasztgazdaságokat teremtsenek. Azonban ezek a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a gazdasági fejlődés kerekeit visszafelé fordítsák, eredménytelenek maradtak. Hajótörést szenvedtek a nagybirtokosok politikai és gazdasági túlerejével szemben, akik ezeket a kísérleteket ott hátráltatták, ahol tudták, és ahol mégis sikerült szabad parasztságot teremteni, hamarosan elnyomták őket és birtokukat megvásárolták. De hajótörést szenvedtek a lumpenproletariátus züllöttségén is, amely többnyire nem akart dolgozni és többre becsülte a nagyvárosok szórakozásait mint a munkával. gonddal terhes kisparaszti életet vidéken. A javukat szolgáló szociális reformokat is gyakran maguk a proletárok hátráltatták azzal, hogy a nekik juttatott javakat minden további nélkül ismét elkótyavetyélték; de olykor azzal is, hogy politikai hatalmukat eladták a gazdag nagybirtokosoknak és azt a szociálreformerek ellen fordították.

Ezeknek a szociális reformkísérleteknek egyik legnagyszerűbbikét a Gracchus testvérek kezdeményezték és vezették: Tiberius Sempronius Gracchus (született i. e. 163-ban, arisztokrata ellenfelei meggyilkolták 133-ban) és a határozottabb és messzebbmenő Gajus Sempronius Gracchus (szül. i. e. 153), aki bátyjának művét továbbfolytatta, de ugyanúgy mint az, ő is áldozatul esett a nagybirtokosok dühének (i. e. 121). A két Gracchust kommunistának nevezték, de semmiesetre sem voltak azok. Törekvésük nem a magántulajdon megszüntetése volt, hanem új birtokosság létrehozása, erős parasztság kialakítása a magántulajdon legbiztosabb alapjául.

Ezzel tökéletesen koruk gazdasági viszonyainak értelmében jártak el. Bár akkor nemcsak a nagybirtok szorította ki a kisbirtokot, hanem sokkal inkább a nagyüzem a kisüzemet. Ez azonban nem a nagyüzemek technikai és gazdasági fölényének, hanem a munkaerő — a rabszolgák — rendkívüli olcsóságának volt a következménye.

Az örökös háborúk a hadifoglyok tömegeit szállították a rabszolgapiacokra. Sőt a rómaiak némely háborúja csupán a nagybirtokosok olcsó rabszolgaszükségletének kielégítése céljából indult, tehát nem volt egyéb nyilvánvaló rabszolgavadászatnál.

Mérhetetlen rabszolgatömegek gyültek így össze: nem csoda, hogy áruk hallatlan mértékben esett. Már Athénban is, hasonló körülmények között, erősen kifejlődött a rabszolgaság. A római világbirodalomban a rabszolgákkal való garázdálkodás még jobban elfajult. Lucullus római hadvezér (az időszámításunk előtti I. évszázad második felében) három márkáért* adta el rabszolgának a hadifoglyokat!

Adott esetben gazdaságossá vált nagy rabszolgacsoportok összevásárlása és együttes munkábaállítása — gazdag rómaiaknak rabszolgák ezrei voltak birtokában. De ezek a nagyüzemek technikailag semmiesetre sem voltak fölényben a kisüzemek fölött. A rabszolgamunka — különösen a mezőgazdaságban — olyan kezdetleges és oly kevéssé gazdaságos, amilyen csak lehet; a nagyüzemek egyes rabszolgáinak teljesítménye sokkal kevesebb volt, mint a kisüzem szabad munkásáé.

Marx a „Tőke“ egyik jegyzetében a következőket mondja a rabszolgamunkáról:

> „Ott ugyanis a munkás — az ókor találó kifejezése szerint — csak mint instrumentum vocale (beszélő szerszám) különbözik az állattól, az instrumentum semivocalétól (a félig beszélő szerszámtól) és a holt munkaeszköztöl, az instrumentum mutumtól (a néma szerszámtól). De a rabszolga érezteti az állattal és a munkaeszközzel, hogy ember, nem pedig hozzájuk hasonló. A különbözőség öntudatára azzal tett szert, hogy rosszul bánik velük és szenvedéllyel rongálja őket. Ebben a termelési módban tehát gazdasági alapelv, hogy csak igen durva, nehézkes, de éppen esetlenségük miatt nehezen rongálható munkaeszközöket használnak.“**

---

* 1 márka mai pénzünkre átszámítva kb. Ft 4,70-nek felel meg. — *Szerk.*

** *Marx.* A tőke. I. köt. III. szakasz. 5. fej. 17. jegyz. Szikra 1949. 211—212. old.

Hasonlítsuk ezt össze a következő fejtegetéssel, melyet Sismondi „Tanulmányok a politikai gazdaságtanról“ (Etudes sur l'économie politique. Paris 1837.) c. művében találtunk. Itt egy hosszabb kivonat van Ch. Comte-nak a rabszolgaságról írott egyik munkájából, amelyben többek között a következőket mondja:

> „Napjaink rabszolgái képtelenek minden olyan munkára, mely intelligenciát, ízlést, gondosságot követel. Valószínű, hogy a római korszak szép munkáit olyan emberek végezték, akik ipari képességüket mint szabadok szerezték meg és akiket csupán a háború tett rabszolgákká. Mihelyt a rómaiak az összes ipari nemzeteket leigázták és már csak a barbárok közül voltak képesek rabszolgákat hozni, művészetük és mindenfajta iparuk hallatlan gyorsasággal eltűnt és ők maguk visszazuhantak a barbárságba.
>
> A rabszolgaság nemcsak a rabszolgákat mételyezi meg, hanem a szegényeket is, mert kitenyészti az ipari munka megvetését, ami a szegényebb szabadok iparral való foglalkoztatását mindjobban visszaszorítja. A római köztársaságban a proletárok helyzete, akiket részben a munka megvetése által, részben a rabszolgák versenye által minden munkától visszatartottak, figyelemreméltó és megrázó példája annak a lezüllésnek és nyomornak, amibe a rabszolgaság taszítja a népnek azt a részét, amely nem tartozik sem az urakhoz, sem a szolgákhoz.“ (I. köt. 382—393. old.)

Ha a nagyüzemben a rabszolga mégis olcsóbban termelt, ez csak azért volt, mert ő maga alig került valamibe. A rabszolgaanyagot olcsósága és nagy száma folytán nem kímélték és kielégítően táplálni és ruházni sem kellett. Ha elpusztult, kellő számmal akadt helyébe más.

Látjuk tehát, hogy a római birodalomban a kisüzem kiszorítása a nagyüzem által egészen más feltételeken alapult, mint a mai hasonló jelenség. A szövetkezeti termeléshez — a kisüzemi termelési módnál magasabb termelési módhoz — mind a mezögazdaságban, mind a kézművességben hiányoztak a szükséges előfeltételek. Ha tehát a Gracchusok, mint a proletariátus érdekeinek képviselöi semmitöl sem álltak távolabb mint a kommunizmustól, úgy ez tökéletesen megfelelt az általuk talált gazdasági viszonyoknak.

Ami a Gracchusokra érvényes, érvényes Catilinára is (szül. i. e. 108.), aki egy a római nagybirtokosok ellen irányuló összeesküvés vezetöje volt. Miután minden egyéb kísérlete arra, hogy pártjának a politikai hatalmat megszerezze, hajótörést szenvedett, kénytelen volt erőszakos eszközökhöz folyamodni: végülis ellenfeleinek túlerejével szemben hösies harcban elesett. Öt szintén kommunistának nevezték — Mommsen „anarchistának“ —, de minden alap nélkül. Mint ahogy a Gracchus testvéreknél, úgy Catilinánál sem volt szó a magántulajdon megszüntetéséről, a kommunista társadalmi rend bevezetéséről. Törekvése arra irányult, hogy a nincstelenek számára a politikai hatalmat megszerezze, öket birtokosokká tegye.

Más irányt vett a proletárok és barátaik gondolkozása, mikor a politikai élet elhalt, mikor a nincstelenek erkölcsileg és politikailag éppoly züllöttekké váltak mint a birtokosok, mikor a demokrácia éppoly ingataggá vált mint az arisztokrácia és megérett a helyzet egy egyeduralkodó, egy császár, egy zsoldoshadsereg urának fellépésére és a bürokrácia kezdetére.

A politikai hatalom elvesztésével elapadt az antik proletariátus legfontosabb, söt majdnem egyetlen jövedelmi forrása. A szegénység most már egyet jelentett a nyomorral. A tömegek nincstelensége olyan borzalmas helyzetet teremtett a római társadalomban, ami azelött ismeretlen volt. A pauperizmus, a tömeges elszegényedés és a tömegnyomor a legfontosabb társadalmi kérdéssé vált, olyan kérdéssé, amely legsürgösebben megoldást követelt, mert a társadalmi fejlödés haladt a maga útján, a középrétegek mindjobban lesüllyedtek, a gazdagok fokozottan gazdagodtak, a nincstelenek száma egyre nött.

Nem ez volt azonban az egyetlen szociális kérdés, amely a római világbirodalom társadalmát mozgatta. A szabad parasztság pusztulása, amely a cézári abszolutizmushoz vezetett, az egész társadalom gazdasági bomlásának előhírnöke volt.

A római társadalom, még mielőtt politikailag letűnt volna, letűnt katonailag. A parasztokkal eltűntek a milicia harcosai. Helyükbe lépett a zsarnokság legerősebb támasza, a zsoldoshadsereg. De ez a hadsereg, amely befelé ellenállhatatlan volt, hamarosan nagy nehézségekkel küzdött a külső ellenség elhárításánál, nevezetesen a germánok ellen, kik mind erőteljesebben támadtak, miközben a római hadiszervezet szemmelláthatóan széthullott.

Ez fontos gazdasági következményekkel járt. A hódító háborúk mind ritkábbakká váltak; a határokon tomboló örök háború mindjobban átváltozott pusztán védekező háborúvá, amely több harcos elvesztését jelentette mint amennyi hadifoglyot hozott. A rabszolgák behozatala egyre ritkább és ritkább lett. A bőséges rabszolgabehozatal megszűnésével összeomlott a rabszolgaság alapja, főként a mezőgazdasági rabszolgaságé. A rabszolgaság maga nem szűnt meg teljesen, de mindinkább csupán a fényűzést szolgálta.

Ez természetesen nem jelentette a szabad parasztság és szabad kézművesség fellendülését. A rabszolgabehozatal csökkenésének következménye nem a szabad, erőteljes kézművesség föllendülése volt, sőt inkább az ipar visszaesését és széthullását vonta maga után. A mezőgazdaság sem járt sokkal jobban. A rabszolgagazdálkodás a szabad parasztot elnyomorította és megölte, és ahol a római birodalomban a parasztgazdaság egyszer eltűnt, ott nem tudott mégegyszer gyökeret verni. Ha a rabszolgagazdálkodás egyre kevésbbé volt is jövedelmező, a *nagybirtok* megmaradt, sőt most továbbterjeszkedett, mert jobban tudott ellenállni a császári hivatalnokok zsarolásainak és a szerencsétlen háborúk okozta pusztításoknak mint a kisbirtokosok.

De a mezőgazdaságnak rabszolgákkal való művelését végülis nem lehetett fenntartani. Mind szűkebb térre szorult a rabszolgagazdaság és mellette kifejlődött az a rendszer, hogy a nagybirtokokat egészben vagy részben parcellázzák és részenként, meghatározott ellenszolgáltatásért, *bérbeadják* az úgynevezett *colonusoknak*, kiket a császárság későbbi évszázadaiban amennyire csak lehetett, igyekeztek röghöz kötni: ezek a középkori jobbágyok előfutárai.

A röghözkötés oka a *munkaerőnek* az egész birodalomban az általános elszegényedés következtében előállott rohamos *megcsappanása*. A számtalan balsikerü háború súlyos emberhiányt idézett elö. A lakosság szemmelláthatóan csökkent. Róma uralkodó osztályai, hogy colonusokat és katonákat szerezzenek, mindinkább arra kényszerültek, hogy egyre több külföldit, barbárt hozzanak be a birodalomba, amelynek katonasága és termelörétege végülis föként ezekböl a bevándorolt idegenekböl és utódaikból alakult ki.

Ez azonban még mindíg nem volt elegendö az emberhiány pótlására és egyre durvább, züllöttebb elemeket kellett bevonni.

A római kultúra csak a rendelkezésére álló és korlátlanul pazarolható munkaeröfölösleg által érhette el csúcspontját. A munkaeröfölösleggel együtt megszünt a termékfölösleg is, a mezögazdaság és az ipar visszafejlödött, mind elmaradottabbá és barbárabbá vált. Vele züllött le a müvészet és tudomány is.

Ez a társadalmi hanyatlás hosszú idöszakot vett igénybe. Több évszázadig tartott, amíg a római világbirodalom az Augustus és elsö utódai idején elért büszke magasságból lezuhant abba a szánalmas mélységbe, ahol a népvándorlás kezdete találta. Ennek a süllyedésnek az iránya azonban már idöszámításunk elsö évszázadában nyilvánvaló és némely pontján világosan felismerhetö volt. Vele és általa nött fel az az új társadalmi hatalom, amely az általános züllésben mentette, ami menthetö volt és végül a római kultúra maradékait a germánoknak adta át, akiknél egy új, magasabb kultúrát készített elö. Ez a hatalom a *kereszténység* volt.

4. AZ ÖSKERESZTÉNY KOMMUNIZMUS LÉNYEGE

Miként Görögország hanyatlása idején, úgy most a római császárságban is minden gondolkodó és szenvedö testvéreivel együttérzö ember rákényszerült arra, hogy a rettenetes helyzetböl kiutat keressen.

Különbözöképpen válaszoltak a feltett kérdésre. A platóni szményt is újból felélesztették, de most még kisebb befolyást gyakorolt mint keletkezésének idején. A neoplatónista Plotinus (a III. században) megnyerte a felsöbb osztályok kegyét, sőt Gallienus császárét és Salonina császárnőét is, úgyhogy már arra gondolhatott, hogy ezek segítségével a platóni közösség mintájára várost alapítson. Azonban a divatfilozófusnak ez a szalonkommunizmusa csupán annak a számtalan játéknak egyikét képezte, amelyekkel a naplopók legfelsöbb rétege az idejét töltötte. Még csak kisérlet sem történt a terv végrehajtására, hacsak nem tekintjük annak azt, hogy a település számára kieszelték a Platonopolis (Platónváros) nevet.

Az államhatalmat általános gyanakvással vagy közömbösséggel szemlélték. A társadalom rothadása olyan fokot ért el, hogy semmiféle halandónak, ha az a cézárok leghatalmasabbika lett volna is, sem sikerülhetett, hogy abba új életet leheljen. Csak emberfeletti erő, csak csoda lett volna erre képes.

Aki nem hitt abban, hogy csodák történhetnek, az vagy a legsötétebb pesszimizmusba esett, vagy mértéktelen élvezeteknek hódolt. A vérmes rajongók között, kiktől mind az egyik, mind a másik egyformán távol állott, akadtak számosan, akik kezdtek a csodában hinni.

Ez volt az eset az alsó néprétegek rajongóinál, akik a legnyomasztóbban érezték az általános hanyatlást, akik nem rendelkeztek anyagi eszközökkel ahhoz, hogy a szórakozásoktól megmámorosodjanak, sem azt a kiábrándulást nem érezték, amely az ilyen mámorokat követni szokta s amely oly könynyen létrehozza a pesszimizmust. Főként az ő soraikból fakadt az eszme, amely szerint az elkövetkezendő időkben eljön a mennyekből a megváltó, hogy a földön egy csodálatos birodalmat hozzon létre, amelyben nincsenek háborúk és nincsenek szegények, amelyben öröm, béke és bőség uralkodik és végtelen boldogság. Ez a megváltó az úr felkentje — Krisztus volt.*

Ha pedig már odáig jutottak, hogy a csodát egyszer lehetségesnek tartsák, akkor ledőlt a fantázia minden korlátja és minden hívő olyannak láthatja az eljövendő birodalmat, amilyennek csak el tudja képzelni. Nemcsak a társadalomnak.

---

* *Krisztosz* (görögül) = felkent.

hanem az egész természetnek meg kell változnia, minden gyalázatosságnak el kell belőle tünnie, minden élvezetnek, amelyet nyujt, határtalanul nagyobb mértékben kell az embert megörvendeztetnie.*

Egyik ilyen ismert keresztény írás, amelyben ilyesféle reményeknek adtak kifejezést, a „János apostolnak mennyei jelenésekről való könyve“, az Apokalypszisz, amely minden valószínüség szerint Nero halála után íródott. Ez kinyilatkoztatja, hogy hamarosan borzalmas harc fejlödik a visszatérő Nero, az Antikrisztus és a visszatérö Krisztus között, harc, amelyben az egész természet résztvesz. Krisztus győzelmesen kerül ki a harcból és ezeréves birodalmat alapít, amelyben a jámborok Krisztussal kormányoznak, anélkül, hogy a halálnak hatalma lenne felettük. Ez azonban még nem minden, ennek a birodalomnak az elmúlásával új ég és új föld keletkezik és ezen a földön létrejön egy új Jeruzsálem, az üdvözító székhelye.

Az ezeréves birodalom — ez az őskereszténység jövendő állama; e név után minden szertelen reménykedést, amelyet az új társadalom eljöveteléhez füztek a keresztény szektákban, chiliasztikusnak** neveztek.

A Jelenések könyvéhez kapcsolódva számtalan keresztény tanítómester a kereszténység első évszázadában chiliasztikus reményeket nyilvánított és közben-közben, mint Irenaeus (a II. században) és még Lactantius (320 körül), nagyon behatóan és ragyogóan ecsetelték az eljövendö paradicsomot.***

---

* *Corrodi.* Kritische Geschichte des Chiliasmus (A chiliazmus kritikai története. Frankfurt 1781.) című munkájában ennek a fantáziának rendkívüli következményeit behatóan ismertette, söt — kritizálta!

** Chiliasz (görögül) — az ezres szám.

*** Az elkövetkezendő keresztény birodalomban nagy szerepet játszik a *bor és a szerelem.* Irenaeus tanítja: „Eljön az idő, mikor a szőlőtőke növekszik, mindegyik tízezer venyigével, minden venyige tízezer nagy ággal, minden nagy ág tízezer kis ággal, minden kis ág tízezer fürttel, minden fürt tízezer bogyóval, minden bogyó húsz pint bornak való lével.“ Remélhetőleg az ezeréves birodalomban hasonló mértékben növekszik a szomjúság. Irenaeus még finomabb örömöket is helyez kilátásba: „Itt a fiatal lányok az ifjak társaságában fognak mulatni; az aggok ugyanazokat az előnyöket élvezik, és bánatuk élvezetekben oldódik fel.“ Az utolsó kilátás nyilván igen csábító volt a római fin de siècle (századvégi) társaság ifjabb és idősebb aggastyánjai számára.

Mennél inkább megszűnt a kereszténység csupán a szerencsétlenek és elnyomottak, a proletárok és rabszolgák, valamint barátaik vallása lenni és mennél inkább vált a hatalmasok és gazdagok vallásává, a hivatalos egyház szemében annál inkább kegyvesztett lett a chiliazmus, melynek mindig némi forradalmi mellékízt adott az, hogy a fennálló társadalmi rend eljövendő összeomlását jósolta.

A chiliasztikus remények az őskeresztény szellemi élet legkiemelkedőbb ismertetőjelei közé tartoznak. De nem kevésbbé fontos a gyakorlati kommunizmust célzó irányzata.

Akárcsak a szociáldemokráciát, annakidején az őskereszténységet is azért nem tudták a hatalom birtokosai legyőzni, mert a nép zöme számára *nélkülözhetetlenné* vált. *Gyakorlati ténykedése* és nem csupán a *vallásos rajongás* segítették hatalomra.

Tekintsük meg ezt a gyakorlati tevékenységet.

Amint láttuk, a tömegnyomor volt a császárság korának nagy társadalmi kérdése. Az állam minden kísérlete ennek ellensúlyozására hiábavalónak bizonyult. Egyik-másik császár, söt magánszemélyek is megkísérelték jelentéktelen alapítványokkal némileg korlátozni. Ez azonban nem volt elégséges; egy csepp volt a tengerben és a kapzsi római bürokrácia nem a legjobb kezelöje volt az effajta intézményeknek.

A pesszimisták és az élvhajhászók annyit törödtek a tömegnyomorral, mint az állam és a társadalom többi bajaival, vagyis *semmit*. Kijelentették, nagyon szomorú, hogy ilyen állapotok vannak, de ez elkerülhetetlen és filozófusoknak nem szabad harcolniok az elkerülhetetlennel szemben.

Másként gondolkoztak azonban a vérmes rajongók és a proletárok, akik a nyomor terhét viselték. Nem tudták nyugodtan nézni a helyzetet, szüntelen arra *kellett* törekedniök, hogy ennek a helyzetnek végetvessenek. A szertelen álmodozás az üdvösségröl, amelyet a megváltó hoz majd le a fellegekböl, nem segített a nélkülözökön. Ugyanazokból a körökből, ahonnan a chiliazmus származott, eröteljes kísérletek történtek a fennálló nyomor kiküszöbölésére is.

Ezeknek a kísérleteknek egészen másfajtájúaknak kellett lenniök, mint a Gracchus testvéreké volt. A Gracchusok bíztak az államban: azt akarták, hogy a proletariátus hódítsa meg a politikai hatalmat és állítsa saját szolgálatába. Most megszűnt minden politikai mozgalom és az államhatalom teljesen hitelét vesztette. Nem az államon keresztül, hanem a háta mögött, az államtól teljesen független szervezetek révén akarták az új szociálreformerek a társadalmat átalakítani.

Még fontosabb volt egy másik különbség. A Gracchusok mozgalma félig falusi volt; nemcsak a városi proletárokra támaszkodott, hanem a hanyatló parasztságra is. Célja az volt, hogy a városi proletárokat is parasztokká tegye. A városi proletariátus ugyanis még féllábbal a parasztságban gyökeredzett.

A császárság korában város és falu úgyszólván teljesen el volt szakadva egymástól. A városi és falusi lakosság egymást nem értö két nemzetet képezett. Kezdetben a keresztény mozgalom tisztára nagyvárosi volt — annyira, hogy falusi és nem-keresztény azonos fogalmat jelentett. A későbbi keresztények által használt pogány szó a latin *paganus*-ból ered, ami annyit jelent, hogy falusi.

Ezzel függ össze a Gracchusok és a keresztény szociálreformerek közötti alapvető különbség. Azok a parasztgazdasággal ki akarták szorítani a plantázs- és legelögazdálkodást; ha hozzányúltak a magántulajdon fennálló elosztásához, ez csak azért történt, hogy a *termelési mód* reformját előkészítsék. De éppen ezért, amint láttuk, szükségképpen el kellett ismerniök a termelési eszközök magántulajdonát.

A kereszténység számára a kezdeti időben a mértékadó osztály a nagyvárosi proletariátus volt, amely nagyrészben elszokott a munkától. Ezek az elemek közömbösek voltak a termeléssel szemben, példaképük a mezők lilioma volt, mely nem vet és nem sző, mégis boldogul. Ha törekedtek is a tulajdon másfajtájú elosztására, akkor sem a *termelési eszközökre* gondoltak, hanem az *élvezeti cikkekre*. A kor proletárjai számára azonban nem volt elképzelhetetlen dolog a fogyasztás kommunizmusa. A római köztársaság utolsó időszakában rendszerré vált a nélkülözők tömeges, nyilvános étkeztetése vagy élelmiszerek szétosztása és ezt még a császárság kezdeti idejében is folytatták. Semmi sem tűnt egyszerűbbnek, mint ezeket az étkeztetéseket és kiosztásokat rendszeresíteni, vagyis a létező élvezeti cikkeknek egyrészt egyenlő elosztása, másrészt közös fogyasztása révén a rendszeres kommunizmusra törekedni.

Kommunista eszmék keletkeztek, majd végrehajtásukra rövidesen létrejöttek a kommunista közösségek. Az elsők a gazdaságilag legelőrehaladottabb Keleten keletkeztek, különösen a zsidók között, akiknél már a keresztények előtt apokaliptikus várakozások alakultak ki és akiknél már i. e. 100-ban találunk kommunista szövetséget: az esszeusokat.

> „A gazdagságot semmibe se veszik — írja róluk Josephus — viszont dícsérik a javak közösségét és nem találunk köztük egyet sem, aki gazdagabb a másiknál Törvényük előírja, hogy aki rendjükbe be akar lépni, az adja át vagyonát közös használatra, hogy sem hiányt, sem bőséget ne észlelhessenek náluk, hanem legyen minden közös mint testvérek között... Nem laknak együtt egy városban, hanem minden városban vannak külön házaik és ha rendjükbeliek érkeznek hozzájuk más vidékről, megosztják velük jószágaikat, amelyeket ezek úgy használhatnak mint sajátjukat. Minden további nélkül betérnek egymáshoz, mégha soha nem is látták egymást és úgy viselkednek, mintha örök életükben a legbizalmasabb viszonyban lettek volna. Utazás alkalmával semmi mást nem visznek magukkal, mint fegyvert a rablók ellen. Minden városban van egy vendégmesterük, aki ruhával és élelemmel látja el az idegent... Nem kereskednek egymással. Ha egyik a másiknak, aki hiányt szenved, ad valamit, úgy ellenszolgáltatásként olyasmit kap, amire neki van szüksége. De ha nem is tud semmi ellenszolgáltatást nyujtani, akkor is minden szégyenkezés nélkül kérheti bármelyiküktől, amire szüksége van."*

Kezdetben a keresztények is többnyire a teljes kommunizmus bevezetésére törekedtek. Máté evangéliumában (19:21) mondja Jézus a gazdag ifjúnak:

---

* *Josephus.* A zsidó háború. II. könyv 8. 3—4. old.

> „Ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat és oszd ki a szegényeknek.“*

Az „Apostolok cselekedetei“-ben (4:32, 34—35) a következőképpen írják le az első jeruzsálemi közösséget:

> „A hívők sokaságának pedig szíve-lelke egy vala; és senki semmi marháját nem mondá magáénak, hanem nékik mindenök köz vala... Mert szükölködő sem vala őközöttük senki; mert valakik földek vagy házak birtokosai voltak, eladván, elhozták az eladottak árát... És letevék az apostolok lábainál; aztán elosztatott az egyek között, amint kinek-kinek szüksége vala.“

Ananiászt és Safirát, akik pénzükből visszatartottak, amint az ismeretes, isten halállal büntette.**

A kommunizmusnak ez a fajtája gyakorlatilag oda lyukad ki, hogy minden termelési eszközt átváltoztatnak élvezeti cikké és azt a szegények között elosztják. Ennek általános keresztülvitele azonban a termelés végét jelentette volna. Amilyen kevéssé kívántak törődni az első keresztények, igazi koldusfilozófusokhoz méltón, a termeléssel, annak alapján tartós, nagyobb társadalmat nem tudtak volna felépíteni.

A termelés akkori helyzete megkövetelte a termelési eszközök magántulajdonát és a keresztények sem tudták ezen túltenni magukat. Arra kellett tehát törekedniök, hogy a magántulajdont és a kommunizmust egymással egyesítsék. Ezt azonban nem csinálhatták Platón módjára, aki a kommunizmust az arisztokrácia kiváltságává tette és a magántulajdont a nép számára meghagyta. Most éppen ezeknek volt a kommunizmusra szükségük.

A magántulajdon és kommunizmus egyesítése így olymódon történt, hogy mindenkinek meghagyták *termelési eszközeit* magántulajdonban és csupán az *élvezet* és *használat* — különösen az élelmiszerek — kommunizmusát követelték.

---

* V. ö. Márk ev. 1:21. Lukács ev. 12:33, 18:21.

** Fontos még az „Apostolok cselekedetei“-ből a 2:44, 45.

Elméletben ez a különbség nem igen mutatkozott, mert akkoriban nem tettek ilyen éles különbséget gazdasági dolgokban. A gyakorlat azonban mindinkább ebben az irányban haladt. A birtokosok termelési eszközeiket, elsősorban földbirtokaikat, megtarthatták és módjukban állt másokat kizsákmányolni, de fogyasztási cikkeiket, ami birtokukban volt és amit szereztek — élelmiszert, ruhát, lakást és az ezek vásárlására használatos pénzt — a keresztény közösségek rendelkezésére kellett bocsátaniuk.

> „A javak közössége tehát nem volt más, mint a használat közössége. A testvéri kapcsolatok révén minden kereszténynek joga volt a közösség minden tagjának javaihoz és szükség esetén megkövetelhette, hogy a vagyonos tagok annyit adjanak vagyonukból, amennyi elegendő szükségletük kielégítésére. Minden keresztény rendelkezhetett testvérei javaival. Azok a keresztények, akik bármilyen vagyonnal bírtak, nem zárkózhattak el az elől, hogy javaik használatában és fogyasztásában ne részesitsék szükségben levő testvéreiket. Egy keresztény például, akinek nem volt háza, megkívánhatta, hogy egy másik keresztény, akinek két vagy három háza volt, néki lakást adjon, de mégis amaz maradt a ház ura. A használat közössége azonban feltétlenül megkívánta, hogy a lakást egyik a másiknak használatra átengedje."*

A szállítható élelmiszert, valamint a pénzt összehordták és községi hivatalnokot választottak, akinek feladata ezeknek a javaknak a szétosztása volt.

A teljes kommunizmus, amelyre a kereszténység kezdetben törekedett, a magántulajdonnak ezzel a részbeni elismerésével megtört. De még tovább kellett gyengülnie.

A fogyasztás kommunizmusa, amint azt a platóni állam vizsgálatánál láttuk, szorosan összefügg a *család* és az *egyesházasság* megszüntetésével. Ez két módon érhető el: asszony- és gyermekközösség által, vagy a nemi érintkezésről való lemondás, a cölibátus által. Platón az első utat választotta, az esszeusok az utóbbit. A nőtlenségnek hódoltak. A radikális kommunista kezdeti időszakban a kereszténység megkísérelte, hogy a család és a házásság ellen törjön, többnyire aszkétikus formában, amely az akkori idők kiábrándult hangulatának legjobban megfelelt. Voltak azonban keresztény szekták, például az adamiták, egy gnosztikus szekta* a II. században, amely a család és házasság megszüntetésének életvidámabb formáját tanította és gyakorolta.

---

* *J. L. Vogel.* Altertumer der ersten und altesten Christen (Az első és legrégibb keresztények régiségei). Hamburg 1780. 47. old.

Máté evangéliuma ezt mondatja Krisztussal (19:29):

> „Es aki elhagyta házait, vagy *fitestvéreit*, vagy *nőtestvéreit*, vagy *atyját*, vagy *anyját*, vagy *feleségét*, vagy *gyermekeit*, vagy szántóföldjeit az én nevemért, mindaz száz annyit vészen és örökség szerint nyer örök életet."

És Lukács evangéliumában így kiált Krisztus:

> „Ha valaki énhozzám jö és meg nem gyülöli az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fitestvéreit és nőtestvéreit, söt még a maga *lelkét* is, *nem lehet az én tanítványom.*"** (14:26)

Valamennyi őskeresztény közösségnek sajátságos törekvése a családi élet legalább is bizonyos fokig való megszüntetése. Ezért találjuk meg azt a berendezkedést, hogy a mindennapi étkezések *közösek* (v. ö. Apostolok cselekedetei 2:46). Ezek a szeretetlakomák, az agapé-k megfelelnek a spártaiak és a platóni állam közös étkezéseinek, a szysszitiáknak.*** Ezek természetes következményei voltak az élvezeti cikkek kommunizmusának.

Mindazonáltal, amint már mondottuk, a kereszténység nem tudta legyőzni a kisüzemet és a termelési eszközök magántulajdonát. Ezzel pedig szükségszerűen összefügg az egyes család, amely nem csupán a férfi és a nő, szülő és gyermek együttélésének formáját, hanem gazdasági egységét is jelenti. Minthogy a kereszténység nem tudott új termelési módot hozni, kénytelen volt a hagyományos családi formát fenntartani, bármennyire is ellentmondott az a fogyasztás kommunizmusának. A társadalom jellegét végső fokon nem az dönti el, hogy milyen módon fogyasztanak, hanem az, hogy miként termelnek. A kereszténység terjeszkedésével mindinkább lehetetlenné vált mind a teljes kommunizmus, mind az a törekvés, hogy a családot és a házasságot megszüntessék. Ezek a törekvések állandóan csak egyes szektákra és gyülekezetekre korlátozódtak. Nem sikerült általános érvényességet szerezni számukra.

---

* *Adamiták* i. sz. II—IV. sz-beli eretnek szekta. Nevét Ádámtól vette. Tiltott minden nemi közeledést, ellenségeik szerint azonban a legkorlátlanabb érintkezést folytatták. Istentiszteleteiken mezítelenül jelentek meg. — *Szerk.*

** V. ö Máté 10:37, 12:46 és köv., Márk 3:31 és köv., 10:29. Lukács 8:20. 18:29.

*** Mindenesetre, ha Daumernek hinni lehet (Die Geheimnisse des christlichen Altertums [A keresztény ókor titkai]. Hamburg 1847.), az ilyen étkezés nem szeretetvendégség volt, hanem emberevés.

Ismét bebizonyult, hogy az anyagi körülmények erősebbek mint az eszmék, hogy az anyagi feltételek a döntőek. Az egyház elkerülhetetlenül arra kényszerült, hogy tanításait, terjeszkedésével párhuzamosan, a változó viszonyokhoz alkalmazza. Minthogy a kommunista hagyományokat nem lehetett megsemmisíteni, megkísérelték, hogy félremagyarázzák és agyafúrtsággal békítsék ki a valósággal, ami az akkori, inkább okoskodó mint kutató filozófusokhoz amúgyis közel állt.

Fejlődésének későbbi szakaszában a kereszténység lemond arról, hogy megoldja a szegénység kérdését, hogy megszüntesse a különbséget szegény és gazdag között. Az első keresztények még azt állították, hogy egyetlen gazdag sem lehet részese a mennyek birodalmának, azaz községüknek, ha nem ajándékozza minden vagyonát a szegényeknek és maga is nem válik szegénnyé, és csak a szegények üdvözülhetnek; most azonban ezeket a tisztán anyagi körülményeket szellemi vonatkozásokra változtatták.

Ratzinger „Az egyházi szegénygondozás története“ (Geschichte der kirchlichen Armenpflege. Freiburg i. B. 1860.) c. könyvében az első egyházatyák magántulajdonnal kapcsolatos egyházi tanainak gondolatmenetét jellemezve azt mondja:

„Az egyház csupán a szegényeké volt, a gazdagokat kizárták onnan. A vagyon megtagadása nem jelent teljes lemondást, elegendő, ha ő (a gazdag) a vagyon *mértéktelen élvezetét*, a vagyon iránti *vágyat*, röviden a *kapzsiságot* küzdi le... A gazdag is tisztítsa meg szívét minden földi vagyontól; tekintse magát isten háztartása vezetőjének, csak úgy birtokolja egész vagyonát, mintha nem is volna, a saját fenntartására csak a legszükségesebbet használja, a többit mind mint isten hűséges intézője, fordítsa a szegények javára."

De éppúgy mint a gazdagnak, a szegénynek sem szabad földi vagyon után törekednie, meg kell elégednie sorsával és vegyen köszönettel minden morzsát, mit a gazdag elébedob. (9—10. old.)

Mily takaros tojástánc! A gazdagnak többé nem önmagát, csak szívét kell megszabadítania a földi vagyontól; úgy legyen vagyona, mintha nem is volna! Így tudott a kereszténység saját kommunista eredetével kiegyezni.

A kereszténység azonban még ebben a legyengült formájában is évszázadokon keresztül jelentős munkát végzett a szegénység leküzdésére. Bár nem sikerült kiküszöbölnie, mégis munkája a maga hatáskörében igen eredményesnek bizonyult a tömegnyomor enyhítésére. Talán ebben rejlik a kereszténység sikere.

Azonban mennél hatalmasabbá vált, annál tehetetlenebbül állt szemben korának szociális kérdésével, amelynek valaha erejét köszönhette. A kereszténység nemcsak hogy képtelennek mutatkozott a meglevő osztálykülönbségek kiküszöbölésére, hanem hatalmának és gazdagságának növekedésével új osztályellentétet is teremt: kialakul az egyházon belül az uralkodó osztály, a *klérus*, amelynek alárendelték a hívők tömegét.

A keresztény gyülekezetekben eredetileg teljes önkormányzat uralkodott. Élén a bizalmi emberek, a püspökök és a presbiterek álltak, akiket a gyülekezet tagjai saját körükből választottak és akik nekik számadással is tartoztak. Hivataluk semmi előnyt nem jelentett számukra.

Amilyen mértékben növekedtek és gazdagodtak az egyes gyülekezetek, olyan mértékben nőtt a vezetőkre háruló feladat, olyannyira, hogy többé nem tudták azt a polgári foglalkozás mellett, mellékes munkaként elvégezni. Bekövetkezett a munkamegosztás, a keresztény gyülekezetek tisztségei külön foglalkozássá váltak, amelyek egész embert követeltek. Az egyházi vagyont már nem fordíthatták kizárólag a szegények támogatására, szükségessé vált, hogy az intézőség, a gyülekezeti helyiség és a községi hivatalnokok tartásának költségeit is ebből fedezzék.

Kikből tevődött azonban össze a gyülekezet? Lumpenproletárokból vagy olyan dolgozó proletárokból, akiknek szociális helyzete s így szellemi állapota is nagyon hasonlított a lumpenproletárokéra. Ilyen elemek képtelenek arra, hogy a számukra alkotmányilag biztosított demokratikus hatalmat megőrizzék. Erre az egyházon belül éppoly képtelenek voltak mint a köztársaságban. Az egyiket éppúgy eladták a *püspököknek*, miként a másikról is lemondtak a *császárok* javára.

Az egyház, azaz a gyülekezet vagyonát a püspök kezelte, ő döntötte el, hogy milyen módon használják fel az egyház bevételeit. Ezáltal mérhetetlen hatalomra tett szert a lumpenproletariátus felett s hatalma olyan mértékben növekedett, amilyen mértékben az egyház gazdagodott. A püspökök mindinkább függetlenekké váltak választóiktól, míg amazok egyre inkább függtek püspöküktől.

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan mind szorosabbá vált az eredetileg teljesen önálló gyülekezetek kapcsolata, s végül egységes szövetségbe, az összegyházba tömörültek. Azonos nézetek, azonos célok, azonos üldöztetések már kezdetben arra késztették az egyes gyülekezeteket, hogy körlevelek és képviselőik útján összeköttetésbe lépjenek egymással; a II. század vége felé Görögország és Ázsia számos egyházának a kapcsolata már oly szorossá vált, hogy egyes vidékek egyházai szorosabb egységet képeztek, amelynek legfelsőbb illetékes hatósága a bizalmiemberek kongresszusa, a püspökök zsinata volt. Az egyes gyülekezetek önkormányzata viszont nagyon összezsugorodott és a püspökök egyre inkább hittestvéreik fölé emelkedtek.

Végül bekövetkezik a birodalom valamennyi keresztény gyülekezetének összefogása egyetlen hatalmas egyesülésbe és a IV. században már birodalmi zsinatokat találunk (az első 325-ben Nicaeában).

A zsinatokon természetesen azok a püspökök voltak fölényben, akik a leggazdagabb és leghatalmasabb gyülekezeteket képviselték. Így került végül a nyugati kereszténység élére Róma püspöke.

Ez az egész fejlődés nem zajlott le harcok nélkül: harc az államhatalom ellen, amely terjedését gátolni igyekezett s nem nézte jó szemmel az új államot az államban; harc az egyes szervezetek között és azokon belül; harc a nép és a klérus között, amelyben többnyire a nép húzta a rövidebbet. A nép már a III. században csak azzal a joggal rendelkezett, hogy az egyházi hivatalnokokat tisztségükben megerősítse; a klérus zárt testületté szerveződött, mely önmagát egészítette ki és az egyház vagyona felett saját belátása szerint rendelkezett.

Ettől kezdve a római birodalomban az egyház volt az a szervezet, amely a törtetők számára a legjobb karriert biztosította. A politikai karrier megszünt, mióta a politikai élet kihalt; a hadiszolgálatot úgyszólván teljes egészében barbár zsoldosoknak engedték át, a művészet és tudomány fáradságosan tengeti létét, az államhatalom megcsontosodott és fokozottan hanyatlik. Csak az egyházban uralkodott élet és mozgás: ott lehetett még leginkább társadalmi hatalomra szert tenni. Majdnem minden, amit a pogány világ még tetterőben és intelligenciában fel tudott mutatni, a kereszténység felé fordult és ezzel az egyházi pályafutás felé; az egyház, amely az állammal szembeni harcban legyőzhetetlennek bizonyult, kezdte az államot is szolgálatába állítani.

A IV. század kezdetén egy ravasz trónkövetelő, Constantinus már rájött, hogy a győzelem annak kedvez, aki a keresztény isten kegyeit elnyeri, azaz jó viszonyban van a keresztény klérussal. Constantinus révén vált uralkodó vallássá a kereszténység és röviddel később a római birodalom egyetlen vallása lett.

Ettől kezdve rohamosan szaporodott az egyház vagyona. Császárok és magánszemélyek versenyeztek egymással, hogy ajándékokkal megvásárolják az új hatalom kegyeit. Másrészt a császárok mindinkább szükségét érezték, hogy az állami és községi feladatok egy részének elintézését az egyházi bürokráciára hárítsák, mert az elsatnyult állami bürokrácia nem tudta már azokat ellátni. Erre a célra is szükséges volt az egyháznak bizonyos bevételi forrásokra szert tennie.

Eddig a hittestvérek adományai teljesen önkéntesek voltak. Mióta az egyház az államhatalom védelmét élvezte, felmerült a rendszeres adó gondolata. Bevezették a *tizedet*, melyet kezdetben csak erkölcsi eszközökkel hajtottak be, végül azonban kényszer útján.*

Az egyház rendkívüli módon meggazdagodott és ezzel egyidejüleg a klérus teljesen függetlenné vált a hívöktől. Nem csoda, hogy amilyen mértékben növekedett a gazdagságuk, olyan mértékben szünt meg az, hogy a vagyont a szegények javára fordítsák. A klérus saját céljaira használta azt fel. Az egyházban elharapózott a kapzsiság és a tékozlás, különösen a gazdag gyülekezetekben — Rómában, Konstantinápolyban, Alexandriában stb. Kezdetben kommunistajellegü intézményből tehát olyan hatalmas kizsákmányoló gépezetté vált, amilyet a világ még soha nem látott. Már az V. században megtaláljuk az egyházi jövedelem négyrészes elosztását mint a római egyház állandó berendezkedését. Egy rész a püspöké, egy rész a klérusé, egy rész kultikus szükségletekre (templomok építése, fenntartása és egyebek) és csak egy rész a szegényeknek. A szegények együttesen annyit kaptak, mint a püspök egymaga!

S amellett nagyon valószínü, hogy ezt a négyrészes elosztást nem a szegények hátrányára vezették be, hanem éppen az ő védelmükre, mert nem akarták, hogy a lelkipásztor urak önmagukra pazarolják el az egész egyházi vagyont.

A kereszténység kommunista eszmei tartalmát azonban mindaddig nem lehetett teljesen elfojtani, amíg az azt kiváltó társadalmi viszonyok tartottak. Amíg a római birodalom fennállt és egészen a népvándorlás koráig, az egyházi vagyon a szegények tulajdonának (patrimonium pauperum) számított és egyetlen egyházatyának, egyetlen zsinatnak sem jutott volna eszébe ezt tagadni. Természetesen ennek a vagyonnak a kezelése nagyon sokba került és időnként felemésztette az egész jövedelmet, de ez jellegzetessége minden jótékonysági intézménynek. Azonban még senki sem merte volna azt állítani, hogy a vagyonkezelők egyszersmind a vagyon tulajdonosai. Az egyház kommunista eredetének eltörlését jelentő utolsó lépésre csak akkor kerülhetett sor, amikor a germánok betörtek a birodalomba és a római világot, s vele az egyházat teljesen új társadalmi alapokra helyezték.

---

* A második, tours-i zsinat (567-ben) azt követelte a hívőktől, hogy többek között a *jobbágyaikból* is adják le a tizedet

5. AZ EGYHÁZI VAGYON A KÖZÉPKORBAN

A kereszténység képtelen volt és nem is lehetett képes új termelési mód létrehozására, társadalmi forradalom előidézésére. Ezért nem tudta megmenteni a római birodalmat a pusztulástól. Az a tény, hogy minden társadalmi romlás ellenére a római birodalom évszázadokon keresztül fenn tudta magát tartani, semmiesetre sem a kereszténységnek, hanem a pogány barbároknak, a germánoknak volt köszönhető. A hanyatló társadalomnak ezek váltak a legfőbb támaszaivá mint zsoldosok és bevándorló parasztok.

A zsoldosság és mezőgazdasági telepítés azonban nem elégítette ki a betóduló germánokat. Ezek a berendezkedések csak a birodalom gyengeségét mutatták meg és amellett olyan élvezetekkel ismertették meg őket, amelyek csak a római birodalomban voltak kielégíthetők. Fokozták tehát a nyomást dél felé. Végül a germán hordák elárasztották a birodalmat és azt teljesen birtokukba vették, egyik sereg a másikat kiszorítva nyomult előre, míg lassanként a zűrzavarban ismét helyreállt a nyugalom, az egyes népek letelepedtek és új államokat létesítettek: új társadalmi rend bontakozott ki.

A népvándorlás korában a germánok még az ősi agrárkommunizmus fokán álltak. Az egyes törzsek, tartományok és községek közösségeket képeztek, mark-közösségeket*, a földbirtok közös tulajdonával. Ház és telek ugyan már az egyes családok magántulajdona volt és a szántóföldeket külön használatra szétosztották közöttük, de a tulajdonjog a közösségé maradt; a legelők, erdők és a víz a közösség használatában maradtak.

---

* *Markverfassung* (mark-szervezet) a régi germán paraszti földközösségi, faluközösségi rendszer. — *Szerk.*

A római császárság hanyatló társadalmának tömegjelensége, a szegénység és nincstelenség, a népvándorlás óta megszűnt. Bár a középkorban nem egyszer ismét fellépett a tömegnyomor, de ez rossz termés, háború vagy járvány miatt keletkezett, nem pedig az általános nincstelenségből. Tehát átmeneti nyomor volt és nem egy életre szóló. A szükséget szenvedőket nem hagyták magukra, a közösség, amelyhez tartoztak, védelmet és segítséget nyujtott számukra.

Az egyház jótékonysága már nem volt a társadalom fenntartásának szükséges tényezője. Az idők viharában az egyházi szervezet csak úgy tarthatta fenn magát, hogy alkalmazkodott az új viszonyokhoz és jellegét teljesen megváltoztatta. Jótékonysági intézményből *politikai intézménnyé* vált. A középkorban gazdagsága mellett politikai funkciói lettek hatalmának főforrásai. Az egyház a népvándorlás viharában átmentette vagyonát a régi társadalomból az új társadalomba. Bármennyit is vesztett, legalább annyit, vagy még többet szerzett újból. A keresztény-germán államokban az egyház lett a legnagyobb földesúr, általában a föld egyharmadrésze került birtokába, egyes vidékeken még ennél is több.

Ez a hatalmas egyházi vagyon teljesen megszűnt szegényvagyon lenni. A római birodalom sok egyéb berendezkedésén kívül Nagy Károly az egyházi vagyon négyes elosztását is át akarta vinni a frank birodalomba. Egyéb „reformjai“ mellett ez is csak papíron vagy pergamenen maradt. Károly halála után néhány évvel megjelentek az izidori egyházi törvények. Ez nem egyéb, mint pimaszul kitalált és hamisított okmányok gyüjteménye, amelyeknek feladata az volt, hogy a papság követeléseit igazolják és politikájának jogi alapjait lerakják. Az egyházi vagyonra vonatkozóan ezek a törvények azt állították, hogy a szegényeken, akiknek ez a tulajdonát képezi, a papokat kell érteni, akik letették a szegénységi fogadalmat. Ennek az elméletnek mindenütt érvényt szereztek és ettől az időtől kezdve az egyházi vagyon a klérus vagyonának volt tekinhető. Ezt az elméletet a XII. században következetesen továbbfejlesztették és azt állították, hogy minden egyházi vagyon a pápáé, aki tetszése szerint rendelkezik vele.

Ez a felfogás tökéletesen megfelelt a valóságos helyzetnek, az egyház uralmának az államban és társadalomban, a pápaság uralmának az egyházban.

Az egyházi vagyon jellegének megváltozása fontos következményekkel járt. Sürgette a *cölibátus* végrehajtását, a papság nőtlenségének bevezetését. Ideológiai okokból az egyház különböző irányzatai már régen kívánták a papság nőtlenségének bevezetését, söt azt el is rendelték, csak éppen nem sikerült keresztülvinniök. Ezek a törekvések akkor vezettek eredményre, mikor ennek megvolt az anyagi alapja is: az *egyházi vagyon* féltése. Amíg ez a vagyon a közösségé volt, amelyet a püspökök csak kezeltek, addig fennállását nem fenyegette a papok családja. A helyzet alapvetöen megváltozott, amikor az egyházi vagyon a klérus tulajdona lett. Most a klérus minden tagja, akinek gyermeke volt, igyekezett ebből gyermekének minél többet juttatni. „Mindennapos eset volt, hogy papi gyermekek nemcsak atyjuk örökségét kapták meg, hanem az egyházi vagyont is, melynek pedig csupán haszonélvezeti joga volt az apjuké." (Giesebrecht: Geschichte der deutschen Kaiserzeit [A német császárság története]. II. köt. 406. old.) Meghatóak VIII. Benedek pápa panaszai, melyeket a tessini zsinaton (1014 és 1024 között) emiatt hangoztatott: „Az aljas apák (a nős papok) nagy földbirtokokat, nagy vagyonokat hasítanak ki aljas fiaiknak az egyház kincseiből — mert mással nem rendelkeznek" stb. (Gieseler: Lehrbuch der Kirchengeschichte [Az egyháztörténet tankönyve]. Bonn 1831. I. köt. 282. old. Gieseler figyelmeztetett bennünket az egyházi vagyon és a papok cölibátusa közötti összefüggésre.) Az egyházi vagyon pazarlását a papi gyermekekre csak akkor akadályozták meg hathatósan, mikor megalapozták az egyházban a pápaság egyeduralmát. A pápai hatalom egyik legelső feladata a papi házasság megszüntetése volt. IX. Leó (1048—1054) kezdte el, majd az erélyes VII. Gergely (1073—1085) vitte következetesen keresztül a papok nősülésének tilalmát.

Az Alpesektől északra azonban még hosszú időt vett igénybe, hogy általánosan érvényre juttassák. Lüttichben még 1220-ban és Zürichben még 1230-ban is találunk tisztségben lévő nős papokat. (Gieseler, id. mű 290. old.)

A reformáció korában, mikor a fejedelmek magukhoz ragadták az egyházi vagyont és a papok az állam alkalmazottai lettek, megszűnt a papi cölibátus fenntartásának létjogosultsága. A protestáns papnak annyi gyermeke lehet, amennyit akar, mert nem kezel olyan egyházi vagyont, melyet nékik juttathatna.

A középkorban, amint láttuk, az egyházi vagyon már nem volt többé szegény-vagyon. Ezzel azonban nem azt mondtuk, hogy a középkorban az egyház nem tett semmit a szegények érdekében, amennyire egyáltalán voltak akkor szegények. Mai értelemben vett proletárok — talán néhány város kivételével — a középkor első évszázadaiban nem is voltak, mégis akadtak időnként szép számmal ínségesek, amint már említettük, a rossz termés idején éhezők, járványos időkben betegek, özvegyek és árvák, családtalanok, háború idején azok, akiket a behatoló ellenség kiűzött otthonukból.

A középkorban kötelessége volt minden vagyonosnak, mindenekelőtt a földbirtokosoknak, tehát a legnagyobb földesúrnak, az egyháznak is, az ilyen ínségeseket támogatni. Ezt a kötelességét nem azért teljesítette, mintha valami különleges jótékonysági intézmény lett volna, hanem azért, mert a vagyonosok közé tartozott. Ez a kötelességteljesítés nem valami különleges keresztényi elvnek a kihatása volt, hanem éppen egy általános, ha úgy akarjuk, pogány elvnek: *a vendégszeretetnek*, amely minden alacsony kultúrfokon álló népnek sajátossága.

Az osztozás, a megosztás öröme minden olyan népnek sajátossága, amelynél az őskommunizmus vagy legalább is annak maradványai élnek. Idegen ezeknél oly ritkán jelentkezik, olyan feltűnő jelenség, hogy lehetetlen vele szemben közömbösnek maradni; származása és viselkedése szerint úgy bánnak vele mint ellenséggel, vagy becsülik mint jóbarátot, mint a család megbecsült tagját; szétverik a koponyáját vagy rendelkezésére bocsátják házukat, jószágukat, söt hitvesi ágyukat is.

A saját gazdaságukban termelt javakból a család szükségletén túl fennmaradó felesleg megosztása felett érzett öröm addig tartott, amíg az úgynevezett naturálgazdálkodás fennállott, míg nem a piacra vagy a vevőnek, nem eladásra, hanem *saját szükségletükre* termeltek. Ez a termelési mód uralkodott a középkorban, legalábbis a mezőgazdaságban és ez a termelési ág volt a legdöntőbb a társadalmi életre.

Amilyen mértékben fejlődött a termelés, olyan mértékben növekedett az egyes birtokok által elért felesleg. Különösen a nagybirtokosok, a királyok, a főnemesek, a püspökök, a kolostorok tulajdonában halmozódott fel nagymennyiségü élelmiszerfölösleg, amelyet nem tudtak eladni. Csak — feletetni tudták. Arra használták fel, hogy nagyszámú katonaságot, kézmüvest és müvészt tartottak, valamint a legbőkezűbben fogadták a vendégeket. Ebben az időben a legnagyobbfokú illetlenségnek tartották volna, ha egy vagyonos megtagadja a békés idegentől — ha az ilyen kéréssel fordul hozzá — az ételt és italt vagy szállást.

Amikor a püspökök és kolostorok etették az éhezőket, felöltöztették a ruhátlanokat, szállást adtak a hajléktalanoknak, tulajdonképpen nem tettek egyebet, mint amit a középkor minden vagyonosa cselekedett. A különbség legfeljebb csak annyi volt, hogy mint leggazdagabbak, túltehettek a többi gazdagon.

A vendégszeretet szokása hamarosan végetért, mihelyt megkezdődött az árutermelés, az *eladásra* való termelés, mihelyt kialakult a különféle termékek számára a piac. Az egyes gazdaságoknak lehetőségük nyílott arra, hogy feleslegeiket pénzre cseréljék, a hatalomnak erre a nagy szülőjére, amelyből soha nem lehet elég, amely nem romlik meg és amit fel lehet halmozni. A felesleg megosztásának öröme helyébe a kincsek felhalmozásának öröme lép, a bőkezűséget megöli a zsugoriság.

A pénzgazdálkodás folyamata a XIII. században Olaszországból és Dél-Franciaországból indult el és gyorsan terjedt el egész Európában; mennél jobban visszaszorította a naturálgazdálkodást, annál inkább korlátozták a gazdagok is vendégszeretetüket és bőkezűségüket.

Amilyen mértékben csökkent a bőkezűség, olyan arányban szaporodott a szegények száma. Az árutermelés kibontakozása kitermelt egy proletariátust, amely rohamosan növekedett és egyes vidékeken jelentősen elterjedt.

Úgylátszott, hogy ismétlődik az a fejlődés, amely az ókorban némely államot először fellendített, majd szétbomlasztott és a pusztulásba vitt.

A középkori társadalom nem jutott idáig és ezt annak köszönhette, hogy a termelési folyamatból eltűnt a rabszolgaság.

6. A RABSZOLGASÁG ELTŰNÉSE

Széles körben elterjedt hiedelem, hogy a rabszolgaságot a kereszténység szüntette meg. Nincs ennél tévesebb. Lehetséges, hogy kezdeti kommunizmusában elvetette a rabszolgaságot; erre vonatkozóan azonban semmi bizonyíték nem áll rendelkezésünkre. A kereszténység legrégibb irodalmi emlékeiben, amelyek ránkmaradtak, amennyiben megemlítik, elismerik a rabszolgaságot, sőt urával szembeni engedelmességre és önmegteli alázatosságra intik a rabszolgát.

Az a látszat, hogy a kereszténység szüntette meg a rabszolgaságot, onnan ered, hogy a római birodalomban olyan mértékben csökken a rabszolgaság, amilyen mértékben a keresztény tanítások tért nyernek. A rabszolgaság megszűnésének okát már megismertük. A katonai hatalom gyengülése — a birodalom elszegényedésének és elnéptelenedésének következményeként, amely viszont a rabszolgagazdálkodásból eredt — azt eredményezte, hogy a hadiszerencse csökkenésével csökkent a hadifoglyok száma is és ezzel a rabszolgabehozatal megszűnt. Így a rabszolga mindinkább költséges fényűzési cikké vált és nem hasznothajtó kizsákmányolási alany többé.

Mikor a népvándorlás idején a germánok elárasztották és megszállták a birodalmat, a rabszolgaság körülbelül meg is szűnt a római birodalomban. A meghódított terület egy részét a germánok a maguk számára vették igénybe, megtelepedtek és paraszti erejük megfiatalította az államot, jobban mondva az államokat, amelyek a római világbirodalom romjain keletkeztek.

Ez az új erö azonban nem új rabszolgaságot hozott létre. Alig telepedtek meg és lettek kereszténnyé a germán törzsek, alig barátkoztak meg némileg a római kultúra maradványaival és termelési módjával, minden oldalról kóbor csapatok, könynyen mozgó — lovas és tengeri — népek támadtak rájuk: keletről az avarok és magyarok, északról a normannok, délről és keletről az arabok és szaracénok. A VIII—XI. századig a nyugati kereszténységet a betolakodók szakadatlan rablóhadjárata ostorozta, gyakran létében veszélyeztette. Nemcsak nem volt lehetösége, hogy rabszolgákat zsákmányoljon, hanem inkább önmaga vált a rabszolgavadászok és rabszolgakereskedök jövedelmezö eszközévé. A „pogányok“ országaiban rengeteg keresztény rabszolga akadt, ezzel szemben a pogány rabszolga mind ritkább és mind drágább lett a keresztények között.

Teljesen azonban nem tüntek el a kereszténység piacáról. Még a XIII. és XIV. század Olaszországából is van értesülésünk rabszolgakereskedelemröl. Savoyai VI. Amadeus 1307-ben Konstantinápolyban vásárolt két rabszolganöt. 1384-ben Genovában egy „minden titkos betegségtöl mentes“ tatár rabszolganö 1049 lírába került, egy másik 1389-ben 1312 lírába. A rabszolgakereskedök többnyire Kaffából szerezték be áruikat. A városi törvénykönyvek ebben az idöben még számtalan, rabszolgákra vonatkozó rendelkezést tartalmaznak. (Jul. Krone: Fra Dolcino und die Patarener, historische Episode aus den piemontesischen Religionskriegen [Fra Dolcino és a patarénusok, történelmi jelenet a piemonti vallásháborúból]. Leipzig 1844. 16. old.)

Ezek azonban már csak fényüzési rabszolgák voltak. A termelést már lehetetlen volt rabszolgákra alapozni. Az új termelési módnak, amely a germán államokban a rómaiaktól kapott alapokon kifejlödött, már eleve úgy kellett berendezkednie, hogy rabszolgák nélkül is fennmaradjon.

Az a tény, hogy a kereszténységet nem a lelkiismeretfurdalás vitte rá a rabszolgaság megszüntetésére, hanem a szükség és a rabszolgaanyag hiánya, megmutatkozik abban is, hogy amikor a kereszténység ismét megerősödött és harcot kezdett a „hitetlenek“ ellen, éppen a kereszténység élharcosai voltak azok, akik arra törekedtek, hogy rabszolgákat zsákmányoljanak és cseréljenek. A keresztesvitézek, éppúgy, mint később a spanyolok és portugálok Afrikában, mindkettőt lendületesen űzték. V. Miklós pápa bullája 1454 január 8-án kifejezetten megengedettnek nyilvánítja „minden szaracén, pogány és a kereszténység más ellenségének örök rabszolgaságban való tartását“ és V. Kelemen pápa (1523—1534) ezt a „jogot“ kiterjeszti minden eretnekre. (Ludwig Keller: Die Reformation und die älteren Reformparteien [A reformáció és a régebbi reformpártok]. Leipzig 1885. 480. old.) A termelési mód fejlődése azonban akkor olyan irányt vett, amely feleslegessé tette Európában a rabszolgamunkát.

A rabszolga fényűzési cikk maradt; ez csak akkor változott meg, mikor az európai hatalmak tengerentúli gyarmatokat hódítottak és alapítottak; ott nem találták meg az európai termelési mód előfeltételeit, ott hasznosan alkalmazhatták a rabszolgamunkát. Ettől kezdve ismét fontos szerepet játszott az európai kereszténység kereseti módjában a rabszolgavadászat, a rabszolgakereskedelem és a rabszolganyúzás, és sem a római, sem a nagy protestáns egyházak nem találtak benne kivetni valót.

A népvándorlás után keletkezett keresztény-germán birodalmakban rabszolgákkal termelni ugyanúgy lehetetlen volt, mint a római császári birodalomban; és mint ahogy ott a colonusok foglalták el a mezőgazdaságban a rabszolgák helyét, itt is hasonló berendezkedés jött létre, imitt-amott kifejezetten a római példaképre támaszkodva.

Ebben az időben ostobaság lett volna a parasztságot elzavarni helyéről. Nem földben volt hiány, hanem emberekben. A keresztény-germán államokban a gazdagok és előkelők, a püspökök és apátok, királyok és hercegek kíséretükkel és kegyenceikkel nem arra törekedtek, hogy a parasztgazdaság helyén rabszolgagazdaságot létesítsenek, inkább úgy próbálták a paraszt nyomorát kihasználni, hogy függővé tették, az adóra és robotra kötelezték. Ennek érdekében le kellett venni a parasztról azokat a terheket, amelyek alatt roskadozott, amelyek egy rendszeres paraszti gazdálkodást lehetetlenné tettek, elsősorban a katonai szolgálatot.

A parasztok egymás után helyezték magukat valamelyik hatalmasság védelme alá és kötelezettséget vállaltak, hogy évről-évre gazdaságuk termékeiből bizonyos mennyiséget beszállítanak és bizonyos számú munkanapot ledolgoznak. Ennek ellenében megszüntették katonai kötelezettségüket, ezt helyettük a földesúr kísérete és szolgái látták el.

Adófizető parasztokra a következő módon lehetett még szert tenni: A római időkből különféle latifundiumok (nagybirtokok) maradtak fenn a keresztény-germán birodalmakban, különösen az egyházéi, amely mindenkor jól meg tudta óvni érdekeit. Királyi adományozás révén új nagybirtokok jöttek létre. Az állandó háborúk során sok föld gazdátlan lett, a mezőgazdaság fejlődése is sok földet tett használhatóvá.

Bizonyos meghatározott számú lakosság élelmezéséhez sokkal kisebb földterület szükséges, ha az földműveléssel és nem állattenyésztéssel vagy vadászattal foglalkozik. A hatalmas földterületek, amelyek egykor a lakosság élelmezését szolgálták, köztulajdonban, mark-közösségben voltak. Most, hogy értékük a nép számára elveszett, a királyok vették igénybe más puszta földterületekkel együtt és elajándékozták vagy bérbeadták kegyeltjeiknek és az előkelőségeknek, különösen püspököknek és kolostoroknak. Az új földesúr, hogy birtokát hasznossá tegye, megkísérelte, hogy a parasztokat mint telepeseket birtokára csábítsa és meghatározott szolgáltatás és robot ellenében paraszti telket adjon bérbe nékik — természetesen közös legelővel és közös erdővel, amelyek nélkül parasztgazdaság elképzelhetetlen lett volna.

Minden földesúr azon volt, hogy annyi új parasztot édesgessen magához, ahányat csak tud, de még inkább azon igyekezett, hogy a parasztokat ne lehessen elcsábítani tőle. Minden rendelkezésre álló eszközzel, erkölcsössel vagy erkölcstelennel, jogossal vagy jogtalannal igyekeztek parasztjaikat röghöz kötni. Az eddig szabad parasztok nemcsak adókötelesek, de *jobbágyok* is lettek.

Bármennyire elnyomottak is voltak azonban a parasztok, mindenkor magasan felette álltak a rabszolgáknak. A rabszolga idegen az országban, idegen még rabszolgatársai között is, teljesen jogtalan, semmivel sem több mint egy tárgy. Kitartó osztályharc folytatásához, amely osztálya felszabadulását eredményezhette volna, soha nem volt semmiféle alapja, amelyre támaszkodhatott volna. Igaz, voltak rabszolgalázadások, de az ilyenfajta átmeneti kirobbanás legjobb esetben az abban résztvevők számára hozta meg a szabadulást, magára a rabszolgaság intézményére azonban hatástalan maradt. Nem a rabszolgaság megszüntetésére irányultak ezek, hanem csak a menekülést célozták. A rabszolgaság megszüntetése sehol sem volt a rabszolgák kitartó osztályharcának következménye.

Más volt a helyzet a középkor jobbágyainál. Nem voltak teljesen jogtalanok, szolgáltatásuk és robotjuk bizonyos mértékben meghatározott volt, kötelezettségeiket kényszerrel lehetett csak súlyosbítani, jogaikat pedig lefaragni.

A jobbágy nem elszigetelten állt szemben a földesurával. Minden paraszt, akár jobbágy, akár szabad, mark-közösséghez tartozott, amely szolidáris volt vele és amellyel ő is szolidáris volt. Ebben a szervezetben mindenkor hatalmas támaszra talált. Ezen az alapon jelentős ellenállást tanúsíthatott és gyakran tanúsított is a paraszt a földesúrral szemben. Az egész középkor a földesurak és a parasztjaik közötti osztályharc korszaka és ezek a harcok, kedvező körülmények között, gyakran vezettek a parasztok felszabadulásához — mégpedig nemcsak a jobbágyság, hanem az adókötelezettség alól is — a földesúri rendszer felszámolásához.

A parasztoknál is jobban jártak a városi *kézművesek*, akik végül mindenütt lerázták a jobbágyságot és földesúri jármot.

A keresztény kultúrkör kézművesei, amint az megszabadult ellenségeitől, a XII. századtól kezdve, hála szabadságuknak, hamarosan olyan technikát fejlesztettek ki, amely az ókorit felülmúlta, jólétet és tekintélyt szerzett nekik, amiből megint új erőt merítettek a szolgaság elhárítására.

Így Európa keresztény államait megkímélte a rabszolgaság, az az elem, amely az ókori társadalom fejlődését csak bizonyos pontig engedte meg és onnan kezdve hanyatlássá változtatta.

Ezzel a proletár- és kommunista mozgalmak is más jelleget nyertek mint az ókorban. Akkor nem a proletariátus volt a társadalom legalacsonyabb osztálya. A rabszolgákat maga alatt tudta és gyakran azok terhére, illetve azok — és nem a saját — munkájából biztosította megélhetését. Az ókor proletárjait, még azokat is, akik nem lumpenproletárok voltak, hanem munkások, kézművesek, észrevehetően megfertőzte ez a lumpenproletár gondolkodásmód. A lumpenproletariátus, amely a társadalom élősdije volt, az ókorban az egész proletariátus jellegét meghatározza.

Más a középkor képe. Ekkor a proletariátus az összes osztályok legalsóbbika. Nem talál maga alatt osztályt, amelynek kizsákmányolásából élhetne. Már ez meghatározza, hogy élősdi jellegű része, a lumpenproletárok viszonylag nem voltak anynyian mint az ókor egyes időszakaiban és egyes városi központjaiban. Nincs is semmi kilátás arra, hogy az államban hatalommá váljék, mint a római lumpenproletariátus, s így arra sincs kilátása, hogy hatalmán keresztül gondtalan életet szerezzen, mint időnként a régi proletariátus egy része. Ilyen körülmények között nem tud egyebet elérni, mint szánalmas kolduséletet.

Ha a középkor lumpenproletariátusa számbelileg sokkal kisebb, gyengébb és nyomorúságosabb is mint a régi Rómáé, a felette kialakult szabad kézműveseknek és bérmunkásoknak a rendje viszont sokkal nagyobb erővel és befolyással rendelkezett a társadalomban mint ókori elődei. A munka révén jutott erőhöz és tekintélyhez, a munka volt az életeleme. Nem mások munkájából, hanem a magáéból igyekezett megteremteni jólétét. Ezekben a körökben akadtak teljesen proletár rétegek, amelyeket gazdasági helyzetük hajlamossá tett a kommunizmusra, — az őskereszténységéhez hasonló fogyasztási kommunizmusra és nem a termelés kommunizmusára. De bármennyire hivatkozott is az őskereszténységre ez a kommunizmus és bármennyire hasonlított is rá külsőleg — mennél inkább fellendült a kézművesség, mennél jobban erőre kapott a bérmunkásság is a középkor előrehaladásával, annál inkább vált a proletár elemek kommunizmusa olyan kommunizmussá — mégha az fogyasztási kommunizmus volt is — amely *jövedelmét a munkából* nyerte, tagjainak munkájából. A városokban, ahol a kisüzemi kézművesség uralkodott, a fogyasztási kommunizmusból nem következhetett a termelési kommunizmus. A földeken. a mezőgazdaságban azonban, ahol a háztartás és a termelés még nem szakadt el egymástól, ahol a háztartás kommunizmusa maga után vonta az üzem kommunizmusát, ahol a nagyüzem, amely egyesítette a mezőgazdaságot és a kézművességet, hosszú idő óta erősen elterjedt termelési mód volt, lehetőség nyílt termelési kommunizmusra.

Ez volt az alapja a kolostori kommunizmus keletkezésének.

Míg az őskeresztény kommunizmus nagyvárosi jelenség volt, addig a kolostori — mint egykor a régi zsidóságnál az esszeus kommunizmus — először a mezőgazdaságban alakult ki.

De bármilyen nagy volt is a különbség a középkori kommunizmus városi és falusi megnyilvánulása között, mégis mindenképpen *munkára* alapozott kommunizmus volt. Ez különbözteti meg az őskeresztény kommunizmustól. A maitól viszont még az is, hogy — éppúgy mint az őskeresztények — kiindulási pontja nem a *termelési eszközök*, hanem a *fogyasztási cikkek* közös tulajdona és közös használata volt.

MÁSODIK FEJEZET

A BÉRMUNKÁSOK A KÖZÉPKORBAN ÉS A REFORMÁCIÓ KORÁBAN

1. A KÉZMŰVESSÉG KEZDETE

Hogyan folytatták eredetileg az ipart a középkorban? Minden gazdaság önmaga termelte meg, amire szüksége volt. Minden parasztgazdaság — amelyet nem szabad törpebirtoknak elképzelnünk, hanem egy nagy család házközösségének, amelyben több generáció, apa a fiaival, azok feleségével és gyermekeivel, söt unokáival együtt élt — nemcsak mezögazdasági nyerstermékeit termelte meg, hanem ezeket fel is dolgozta lisztnek és kenyérnek, fonalnak és szövetnek, edénynek és szerszámnak stb. A paraszt volt a maga kömüvese és ácsa, saját asztalosa és kovácsa.

A földesúr szükséglete rendszerint jóval nagyobb mint a parasztoké, azonban a földesúr is kénytelen volt minden szükségletét saját udvarában, a hübérúri udvarban, vagy a töle függö parasztgazdaságokban elöállítatni. A földesúrnak természetesen több munkaerö állt rendelkezésére mint a parasztoknak. A jobbágyok által beszolgáltatott élelmiszerekböl szépszámú, többnyire nem-szabad cselédséget tarthatott el, ezek mellett évente meghatározott számú napot (robotnap) a jobbágy is köteles volt számára dolgozni. Ezért módjában volt bizonyos munkamegosztást bevezetni: az egyik kizárólag vagy föleg építö- vagy ácsmunkát, a másik tímármunkát, a harmadik fegyverkovácsmunkát végzett.

Így alakultak ki a középkor hübérúri udvaraiban a kézmüvesség kezdetei.

Ahol a római idökböl városok maradtak fenn, nevezetesen

Olaszországban és Dél-Franciaországban, ott a városi, szabad kézművesség maradványai is fellelhetők. Németországban azonban a hűbérúri udvarok kézművességével szemben ezek alig jöhettek számításba.

Amikor egy munkás valamelyik kézműves mesterségben különösebb ügyességre tett szert, már nem volt észszerű más munkával foglalkoztatni. Mikor aztán a hűbérúri udvar nem tudta teljes munkaerejét felhasználni, elkezdett másoknak is dolgozni, szomszédos parasztgazdaságoknak vagy más hűbérúri udvaroknak, olyanoknak, amelyek kicsinyek voltak ahhoz, hogy önállóan ilyen mestert tartsanak vagy esetleg kiképezzenek. Természetesen földesurának engedélye és adózás útján való kártalanítása nélkül másnak nem dolgozhatott.

Így látjuk kialakulni a *vásárló számára való termelés* kezdetét.

Emellett azonban rövidesen új tevékenység lép föl: a *piacra* termelés.

A közeli és távoli környék lakossága számára némely hűbérúri udvar különös vonzóerőt jelentett. Ilyenek voltak nevezetesen a császári vagy királyi székhelyek (várkastélyok) és a püspöki udvarok. Itt gyülekezett a hadnép, a kíséret, a hivatalnokok és emellett időnként ünnepségekre, mulatságokra, bírósági tárgyalásokra és különböző megnyilvánulásokra távolabbról is sok nép áramlott ide. Amit az ország gazdagságban kitermelt, az elsősorban ezeken a helyeken halmozódott fel. Természetesen nagy vonzóerőt gyakorolt ez a *kereskedőkre* is, Németországban kezdetben legtöbbnyire külföldiekre, olaszokra és zsidókra. Itt találtak a kereskedők legkönnyebben vevőkre és itt számíthatott a kézműves arra, hogy saját termékét leggyorsabban másra becserélheti.

Az ilyen hűbérúri udvarokkal egybekötött helységek váltak *piacokká*. Lakosságuk és gazdagságuk gyorsan növekedett és ezáltal elsőnek kényszerültek arra, hogy erődítéssel lássák el magukat, mert gazdagságuk nagy zsákmánnyal kecsegtette a rablókat. Az erődítmény révén egy-egy helység *várossá* vált.

Ahogyan a népesség és gazdagság indokolta egy helység erődítését, az erődítmény és a biztonság viszont, amelyet az nyujtott az akkori bizonytalan idökben, ok volt arra, hogy a város lakossága és gazdagsága megnövekedjék.

Ilyen módon Németországban a VIII. századtól kezdve és hasonlóképpen elöbb-utóbb a nyugati kereszténység többi országaiban is kialakult a városok hálózata.

A városok közül csak kevés volt a kezdettöl szabad város. A legtöbbje földesúri falvakból keletkezett, lakosságuk egy vagy több földesúr alattvalója volt. Mennél jobban növekedett a városok lakosságának száma és gazdagsága, annál inkább nélkülözhették a földesúr védelmét, annál inkább vált számukra az uradalomnak való beszolgáltatás és robot felesleges teherré és annál több lehetöségük volt arra, hogy ezt lerázhassák magukról. A városi polgárság mind nagyobb határozottsággal fordult a földesurak ellen, míg végül mindenütt sikerült kivívnia szabadságát.

Ez a fejlödés természetesen a kézmüvesekre sem maradt hatás nélkül. Belölük állott a városi lakosság jelentös része, tevékenyen kivették részüket a földesurak elleni harcból és részesei voltak a város sikereinek.

A kézmüvesek részére a város nemcsak piacot, hanem védelmet is biztosított. A hübérúri udvarok kézmüvesei mellett hamarosan más kézmüvesek is telepedtek a városba, szökött jobbágyok, más uradalmak féljobbágyai és szabadok, akik már kézmüvességet üztek vagy arra vágyódtak. Akkor még nem volt felesleg kézmüvesekben, söt a város boldog volt, ha lakossága gyarapodott, mert ezáltal jóléte és hatalma is növekedett. Igen gyakran nyujtottak szökött jobbágyoknak és féljobbágyoknak menedéket. Ha egy évig bántatlanul éltek a városban, akkor szabadokká váltak. A kézmüvesek maguk az újonnan letelepülö szaktársakat nem vetélytársnak, hanem harcostársnak tekintették és örömmel üdvözölték öket. A féljobbágyok és jobbágyok mellett megnött a szabad kézmüvesek száma is. Azok szövetségre léptek ezekkel, a városi kézmüvesek tekintélye és hatalma növekedett, a köztük lévö nem-szabadok mindinkább önállóak lettek. A robot és a természetbeni beszolgáltatás helyébe a pénzadó lépett. Kivívták a szabad piacot, jogot arra, hogy szabadon és akadálytalanul vásárolhassanak és eladhassanak. Végül mindenütt megvalósították azt az alapelvet, hogy aki a városban letelepedett, az személyileg már eleve szabaddá vált.

Egyik kézmüves mesterség a másik után tünt el a hübérúri udvarokból, egyik a másik után vált kizárólag városivá. A földesurak most kénytelenek voltak a városban mint árut megvásárolni azt, amit eddig saját udvarukban csináltattak.

Teljesen megszünt az, hogy a kézmüvességet nem-szabad emberek üzzék. Ennek a fejlődésnek a végén a kézmüvesek között már csak szabad emberrel találkozunk, maga a kézmüvesség virágzott és nagyrabecsülték.

Ennek a fejlődésnek időszaka minden egyes kézmüipar és minden egyes helység számára különböző. Ez az időszak nagyjából a XI. században veszi kezdetét és a XIV. században fejeződik be.

A féljobbágy *aranymüvesek* már a XI. század végén a hübérúr számára való munka mellett megkezdték a piacra való termelést. Ez a munka már akkor annyira elveszítette szolgai jellegét, hogy szabad emberek is üzték ezt az ipart. (Hans Meyer: Die Strassburger Goldschmiedezunft von ihrem Entstehen bis 1681. [A strassburgi aranymüvescéh, keletkezésétől 1681-ig.] Leipzig 1881. 154. old.) Másrészt Bonnban a XIV. században a szövés joga még a hübérúri udvartól függött. (Maurer: Geschichte der Städteverfassung in Deutschland [A német városszervezet története]. Erlangen 1870. II. köt. 323. old.)

2. A CÉH

A városi földesurak elleni harc nem az egyetlen volt, amelyet a feltörekvő kézmüvességnek meg kellett vívnia. Ugyanilyen fontos volt a harc a városi patrícius nemzetségek ellen.

Láttuk, hogy a városok eredetileg nem voltak mások, mint fallal körülvett falvak. A falvak alkotmánya a mark alkotmánya volt s ez maradt a városok alkotmánya is. Amint a falu területe, a falu-mark, úgy a városé, a város-mark is két részből állott, az osztott és az osztatlan (legelő, erdő, víz) markból. Mindazok, akik a faluban laktak és önállóan gazdálkodtak, részesültek benne; együttesen szövetkezetet képeztek, amely önmagát igazgatta, saját törvényei szerint élt. Ahol a markban nagybirtok keletkezett, ott a földesúr némi elöjogokat nyert. Ő volt az állandó mark-elöljáró és a mark-gyülések határozataihoz szükség volt jóváhagyására. Ez úgyszólván alkotmányos uralom volt.

Eredetileg minden új bevándorlót szívesen fogadtak a mark-közösségbe. A földterület fölöslegben volt, viszont megművelésére hiányzott az ember. Ez először a városokban változott meg, amelyeknek lakossága igen gyorsan növekedett. Hamarosan megszünt a földfölösleg és a régen letelepedett családok végül attól féltek, hogy károsodnak, ha új bevándorlókat vonnak a mark-közösségbe. A mark-közösség átalakult zárt társasággá, mely új tagokat nem vesz föl többé, vagy legfeljebb kivételes esetben, ha abból különös elönye származik.

A városi közösségekben a régen letelepedett nemzetségek mellett kialakult a lakosságnak második rétege, a később bevándoroltaké, akiknek a város-markban egyáltalán semmi, vagy nagyon kevés részük volt és akik, minthogy nem tartoztak a mark-közösséghez, annak igazgatásába sem szólhattak bele. A mark-szervezet azonban azonos volt a városszervezettel. Az új polgárok tehát a városban nem rendelkeztek politikai jogokkal. A régi polgárokból arisztokrácia alakult ki.

Az új polgárokat kezdetben mint védetteket csak megtürték a városban. Idővel azonban számban és gazdagságban növekedtek. Nagyon sok kereskedö és a legtöbb kézmüves hozzájuk tartozott. Kezdtek bízni magukban és részt követeltek a város kormányzásában. Előbb vagy utóbb megkezdték a harcot a nemzetiségi kormányzat ellen, némely városban a XIII., másokban a XIV. században és végül a XIV. vagy XV. században majdnem mindenütt sikerült azt megdönteni és a kormányban való részvételt kicsikarni.

A közös markot nem vették el a nemzetségektől. Ahol még fennmaradt, vagy nem osztották szét, ott a városközösségen belül zárt szövetkezetet alkotott a mark-közösség. A városközösség azonban megszünt mark-közösség lenni. A városok politikai alapját többé nem a mark-szervezet képezte, hanem — legalább is Németországban — a *céhszervezet.*

Nagyobb embertömegek nem tudnak tartósan harcolni, ha nem szervezkednek. A kézmüveseknek is szükségük volt egy szervezetre; példaképet a *mark-közösségekben* találtak. Már a gazdag hübérúri udvarokban, ahol sok munkást foglalkoztattak, minden szakma munkásai egy-egy mester vezetésével szervezetet alkottak, persze nem harc, hanem termelés és irányítás céljából. Ahol azonban a földesúr és féljobbágy munkásai között harcra került a sor, ott ezeknek a szervezeteknek harci célokat is kellett szolgálniok. Amikor a kézmüvesség kivívta szabadságát, ezeket a szervezeteket megtartották. A féljobbágyi kézmüvesszervezetből szabad testület lett.

Emellett a szabad kézmüvesek a városokban saját védelmükre sokszor alapítottak szervezeteket, amelyek eleve szabadok voltak és önkormányzattal rendelkeztek. Ezek a szabad testületek kihatottak a féljobbágyokra is és támogatták öket harcaikban. Végül a két szervezet azonossá vált és a kézmüves féljobbágyság megszüntetése után a városokban csak szabad testületeket vagy céheket találunk.

A legtöbb városban már a XII. vagy XIII. században létrejöttek a szabad céhek. Másokban csak később. Nem minden iparág jutott hozzá egyidejüleg, hogy céhekbe szerveződjék. A leggazdagabbak és azok, amelyek a legtöbb tagot számlálták, érték ezt el legelöször. A legrégibb céhek a kereskedőké mellett a takácsoké és a szabóké. Utánuk jönnek a cipészek, pékek, mészárosok stb. Az is előfordult, hogy egyes mesterségek túl gyengén voltak képviselve ahhoz, hogy önálló céhet alakítsanak; egy másik iparág céhéhez kellett csatlakozniok, ha azt akarták, hogy egy szervezet védelmében részesüljenek. Így tartoztak például a fürdősök Reutlingenben a mészáros céhhez, Esslingenben a szücs céhhez.

A városi lakosságból, aki csak tehette, csatlakozott valamelyik céhhez. Frankfurtban, Genfben, Párizsban például még a ringyók is céhet alakítottak, amelyben szent Magdolna védelme alatt üzték „vízszintes iparukat“. (Maurer, id. mü. II. köt. 471. old.) De nem minden foglalkozás volt abban a szerencsés helyzetben, hogy céhet tudjon szervezni, mint ahogy ma sincs minden proletár abban a helyzetben, hogy szakmailag szervezkedhessék. Számtalan foglalkozás maradt ki, amely nem biztosította eléggé a megélhetést, vagy túlságosan megvetett volt, semhogy céhbe tömörülhessen, vagy már meglevő céhekbe bebocsátást nyerhessen. Az ilyen nyomorult „népségre“ ugyanolyan dölyfösen tekintettek a céhbeli kézművesek, mint a patríciusok őreájuk és eszükbe nem jutott volna, hogy a lakosságnak ezért a legalacsonyabb rétegéért közbelépjenek.

A régi polgárság mellett a céhbeli kézművesség köréből kialakult a városokban egy második kiváltságos réteg.

Amilyen mértékben vált a céh kiváltsággá, olyan mértékben fejlődik ki a kézművességen belül egy új osztályellentét: a *mester és legény közötti* ellentét.

8. A LEGÉNYRENDSZER KIALAKULASA

A városi bérmunkások tömegeit a *kézműveslegények* alkották. Vidáman és elégedetten éltek itt, „mentesen minden önhitt irígységtől, amely elégedetlenül tekint az életben felette állókra“, helyzetükre büszkén, „virágzó jómódban“ éltek, „igazságosan részesedve a munka hozadékából“. Mit kívánhattak volna még? A mesterekhez hasonlóan, ők is a „céh védelme“ alatt álltak, amely a köztük és a mester között kitört perlekedésben döntött és „minden kiváltságukat“ védte; a mester családjához tartoztak, asztalánál ettek, mintegy gyermekének számítottak. A mester becsületes, erkölcsös életmódra buzdította őket, hogy ezáltal érdemessé váljanak a megtisztelő mesteri címre, amelyet „istenadta hivatalnak“ tekintettek, s amely megtiszteltetéshez a mesterlegény éppen olyan tiszteletteljesen közeledett, mint a papnövendék a pappászenteléshez, mint a nemes a lovaggáütéshez. Ekkor még a „kézművesek testvéri szeretetben és hűségben éltek egymással a céhen belül“. a munka még „nem csupán haszonszerzésért folyt, hanem isten parancsolata szerint“, a céhben még érvényesült „az egyenlőség és testvériség“ alapelve.

A céhrendszer barátai és a középkor rajongói így vázolják a kézművescéhek virágkorában a mesterlegények helyzetét. Ezeknek a leírásoknak a nyomán jutnak bizonyos körök ma arra a következtetésre, hogy csupán a testületi rendszer életrekeltése szükséges ahhoz, hogy a munkások és vállalkozók között megszünjék az osztályharc és létrejöjjön a szociális kiegyenlítődés. A testületek azok az alkalmas szervek, amelyek nem csupán a mester, hanem a legények érdekeit is védelmezik.

A kiváló német történészek legújabbika, aki a mesterlegények helyzetét a középkor vége felé ilyen idillikusan vázolja, Johannes Janssen úr, akinek szavait idéztük a fentiek nagy részében.* Mindazonáltal elgondolkozhatunk azon, hogy nevezett történész a legények jólétének bizonyítására többek között elsősorban a *hatóságok*, a mesterek és a polgári írók *panaszaira* hivatkozik, melyek szerint a legények *fényűzése* és *hetykesége* elviselhetetlenné vált. Ha ilyen panaszoknak bizonyítóerejük volna, akkor játszi könnyedséggel kimutatható lenne, hogy a bérmunkások minden időben a legjobb körülmények között éltek.

De ha a *tényeket* közelebbről megvizsgáljuk, akkor egészen más viszonyokat találunk, mint az az idilli állapot, amelyet Janssen elénktár.**

---

* *Johannes Janssen.* Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters (A német nép története a középkor végétől). I. köt. 315—342. old.

** Kevés új történelmi mű keltett olyan feltűnést, mint Janssené és bizonyos mértékben jogosan. Janssen hatalmas csapást mért a liberális protestáns reformációlegendára és bebizonyitotta, hogy a reformáció vallásos frázisai mögött jelentős gazdasági érdekek húzódnak meg. Természetesen erre a tudományos szocializmus már Janssen úr előtt rámutatott, méghozzá nem oly egyoldalúan mint ő és nemcsak a protestáns, hanem a katolikus oldalon is kimutatta a gazdasági érdekek szerepét. A nagyközönségnek azonban új és meglepő volt, hogy olyan férfiak, mint Luther és társai, akiket a mai társadalom oszlopai nagyra tartanak, *forradalmárok* voltak, akik forradalmi célokat forradalmi eszközökkel igyekeztek megvalósitani. Még az a kutató is, aki ismeri a reformáció korát, Janssen művéből némi ösztönzést kap, néhány új következtetésre bukkan Ennyiben hasznos ez a mű. Attól azonban óvakodnánk, hogy a nagyközönség számára mint igazságnak megfelelő írást ajánljuk. Nem ismerünk egyetlen modern történelmi művet sem, amely Janssen úr *hazugságaival* felvehetné a versenyt. A reformáció kezdetének szociális viszonyairól két ábrázolást ad. Először csak a valóságos vagy az elképzelt *jóoldalait* mutatja be ezeknek a viszonyoknak: Ily boldog volt — mondja — Németország a katolicizmus uralma alatt. Majd bemutatja a XVI. század szociális helyzetének rossz oldalait. Nézzétek — így kiált fel — hova juttatta Németországot az újabbkori humanisták hitetlensége, a római jog és a protestantizmus!

Ehhez járul ráadásul „a kútfők felhasználásának“ egészen különleges módja. Janssen úr a kútfőkből nem a *jellegzetes*et emeli ki, hanem a neki

Az első közlések a mesterlegényekről, vagy ahogyan korábban nevezték őket: „kézmíves szolgákról“, Németországban a XIII. századból származnak. Ezt megelőzően nyilván csak oly szórványosan fordult elő, hogy a kézművesek legényt tartottak, hogy nem volt miért megemlíteni.

A strassburgi gyapjúszövőknél a XIII. században még szó sincs legényjogról és még a XIV. században is alig tesznek különbséget mester és kézműves szolga között. (G. Schmoller: Die Strassburger Tucher- und Weberzunft [A strassburgi posztókészítő- és takácscéh]. Strassburg 1879. 389. old. V. ö. 451. old.)

A XIV. század előtt még nem voltak meg a kedvező feltételei annak, hogy egy külön kézműves szolga- vagy mesterlegényrend kialakulhasson. A kézművesek, amint tudjuk, részben még a nagy földesurak jobbágyai, részben szabadok vol-

---

tetszőt; nem csupán *tényeket* közöl belőlük, hanem, sőt főleg, *véleményeket* és *kívánságokat*, amelyeket menten tényekké változtat — ha azok céljainak megfelelnek. Egy katolikus céhszabályzat azt javasolja a „céhtestvéreknek“, hogy „testvéri szeretetben és hűségben“ éljenek együtt; egy katolikus traktátus (hitbuzgalmi irat) azt mondja, a kézműves nem nyereségért dolgozik, hanem isten akaratából: hát nem „kútfőszerű bizonyítékai“ ezek a katolikusok jámborságának és hűségének? Egy katolikus pap azt írja, hogy az egyház reformációja szükséges. Hát nem világos bizonyítéka ez annak, hogy az egyház erőszakos forradalom nélkül, a pápaságtól való elszakadás nélkül megreformálható lett volna, oly módon, hogy Németország egységes és boldog marad? Mit hozott ezzel szemben a protestantizmus? A protestáns papok szokásuk szerint azon siránkoznak prédikációikban és írásaikban, hogy a világ napról-napra istentelenebbé válik: Nem az következik-e ebből, hogy a reformáció milyen romlottá tette az embereket? Ezt bizonyítják leggyanútlanabbul — éppen a protestáns „kútfők“.

Mégha Janssen idézetei mind helyesek volnának is, összeállításuk és felhasználásuk módja következtében a reájuk épített leírás hamisítvánnyá válik. Nem javul meg azzal a módszerrel sem, amely Mommsen óta vált divattá a német történészek között, hogy a hajdani állapotokat modern nevekkel jelöli és így az olvasót szabályszerűen arra kényszeríti, hogy eltekintsen a régi idők történelmi sajátosságaitól és azokat mai mértékkel mérje. Ahogy Mommsen a régi rómaiaknál a modern kapitalista termelési mód szavaival és fogalmaival dobálódzik, hasonlóképpen jár el a középkorral és a reformáció korával Janssen. „Az egyházi jog — mondja egy helyen (I. köt. 412. old.) — *a munkát* tekinti *egyedüli értéktermelőnek*“, s ez a mondat egyedül csak azt bizonyítja, hogy Janssen annak jelentését a legkevésbbé sem értette meg. Ugyanígy szívesen beszél a céhek által biztosított „munkára való jog“-ról. Kinek és hogyan, azt majd meglátjuk.

Mindent egybevetve, Janssen műve nem ajánlható azoknak, akik elfogulatlan útbaigazítás után kutatnak.

tak, de nem voltak teljesjogú polgárok. Csak a földdel rendelkezőknek, a mark-közösségbelieknek voltak politikai jogaik. A kézművesek szervezetei alig rendelkeztek jogokkal, azok mindenekelőtt *harci szervezetek* voltak. Szívesen láttak minden újonnan bevándorolt vagy újonnan csatlakozó kézművest, mert az új harcostárs a céhet erősítette. Nemcsak, hogy semmi ok nem volt arra, hogy az újakat a céhből kirekesszék, hanem ellenkezőleg, mindent elkövettek, hogy magukhoz vonzzák őket. Ez volt a jelentősége a céhkényszernek, amely azonban semmiesetre sem jelentette monopólium megalapozását. (V. ö. Maurer, id. mü II. köt. 399. old.) A strassburgi takácsok még 1400 körül is kimondják, hogy mindenkit minden további nélkül, *inasidő nélkül* felvesznek a céhbe, ha az ötök tanácsa megállapítja becsületes származását (Schmoller, id. mü 402. old.).

A kézművesség nagyon alacsony színvonalú technikája következtében nem volt szükség társadalmi együttműködésre, többek összmunkájára. Minden kézműves könnyen szerezhetett magának szerszámokat és más termelési eszközöket. Sok szakmában akkor még a megrendelő szállította a nyersanyagot és a kézműves többnyire a megrendelő házában, bér ellenében dolgozta azt fel. A legtöbb kézműves túl szegény volt ahhoz, hogy legényt tartson; rendszerint egyetlen kézműves sem kényszerült arra, hogy legénynek szegődjék el, hisz sem a technikai, sem a gazdasági vagy a törvénybeli viszonyok nem akadályozták meg abban, hogy önállóan dolgozzék. Honnan jöhettek volna tehát akkor a legények?

Máskép alakult a helyzet a XIV. századtól. Kialakult egy sajátos jogokkal rendelkező különleges legényrend, az inasügy határozott formákat kap. Maurer szerint a kézművességnek ez az új rendje a lovagrend példáját követi; amint ott megkülönböztetik az apródokat, csatlósokat és lovagokat, úgy a céhbeli iparosság inasokra, legényekre és mesterekre tagolódik. Ezt természetesen egyéb körülmények is befolyásolták.

A XIV. században a városokban a kézművesség a legfontosabb kereseti ág lett; jelentőségében mindjobban túlszárnyalta nemcsak a *mezőgazdaságot,* hanem magát a *keres-*

kedelmet is. Az iparosok egyre gazdagodtak, a céhek mind hatalmasabbak és tekintélyesebbek lettek, befolyásuk a város vezetésére mind jelentősebbé vált.

Egyes kézművesek fokozódó jólétük folytán abba a helyzetbe kerültek, hogy legényeket tarthassanak. A céhek magukhoz ragadták a „törvényhozás kilincsét“ és ezzel annak lehetőségét, hogy azt külön érdekeik védelmére felhasználják. Ugyanazok a körülmények, melyek ezt a fejlődést előmozdították, megteremtették azokat az elemeket, amelyekből a kézműves mesterek legényeiket toborozhatták.

A kézművesség és a kereskedelem fejlődése forradalmasította a mezőgazdasági viszonyokat is. Közelebbről ezt majd akkor vizsgáljuk meg, amikor a parasztháborúk okairól beszélünk. Itt csak annyit említünk meg, hogy ez az átalakulás nem csupán parasztháborúkhoz vezetett, hanem előidézte a proletarizálódó mezőgazdasági lakosság folyamatos áramlását a virágzó városokba, mert azt remélték, hogy az biztosítja számukra a védelmet, szabadságot és jólétet.

Hogy milyen nagyarányú áramlás indult meg kívülről, azaz a falvakból, mezővárosokból és kisebb vidéki városokból a (viszonylag) nagyobb városokba, azt világosan mutatják Bücher kutatásai, aki Frankfurt a. M. lakosságának helyzetét vizsgálta a XIV. és XV. században.*

A frankfurti polgárság növekedése keresztény vallású férfilakosságban, a polgárok ott született gyermekein kívül, a következőképpen alakult:

időszak	szaporulat	évi átlag
1311—1350	1293	32
1351—1400	1535	31
1401—1450	2506	50
1451—1500	2537	51

Minél jobban közeledünk a XIV. századhoz, annál nagyobb lesz a szaporulat.

---

* V. ö. a könyv érdekes ismertetésével, amelyet *Karl Lamprecht* írt az „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“-ban (A szociális törvényhozás és statisztika irattára). Tübingen 1888. I. köt. 485. old.

A környék is mindjobban szélesedik, ahonnan a kívülről jövő új polgárok toborzódnak. A távolsági megoszlás 100 polgárra számítva a következőképpen alakult Frankfurtban:

	2 mérföldig	2—10 mérföldig	10—20 mérföldig	20 mérföldön túl
1311—1350	54,8	35,5	6,5	3,2
1351—1400	39,4	42,9	11,1	6,6
1401—1450	22,9	54,4	12,6	10,1
1451—1500	23,2	51,2	11,3	14,3

De nem minden bevándorlót fogadtak be a polgárságba; mennél inkább proletarizálódott elemek áramlottak a városba, annál inkább felduzzasztották a lakosság legalsóbb rétegeit. Minden kindulási pont hiányzik azonban ahhoz, hogy ezt statisztikailag is alátámasszuk. Meg kell elégednünk azzal a ténnyel, hogy a német városok *szegényeinek* száma a XV. század végén és a XVI. század elején hallatlan mértékben megnövekedett. Hamburgban 1451 és 1538 között a lakosság 16—24%-a szegényekből állt. Augsburgban 1520-ban állítólag 2000 nincstelen volt. Ezeknek az elemeknek a származását illetően csupán sejtéseink vannak; az egész tényállás azonban arra mutat, hogy a falu proletarizálódott elemeinek bevándorlása nagymértékben hozzájárult a városi lumpenproletariátus elképesztő számarányához.

A bevándorlók természetesen többnyire a kézműves szakmákban próbáltak elhelyezkedni vagy legalábbis gyermekeik számára szerették volna biztosítani valamely mesterség kitanulását. A kézművesmesterek most elegendő legényt és inast kaptak, hamarosan többet mint amennyit szerettek volna. Mert természetesen a legények, amilyen gyorsan csak lehetséges volt, önállósítani akarták magukat, mesterekké akartak válni; a kézművesek száma sokkal gyorsabban növekedett, mint a termékeik iránti kereslet. Míg a multban minden új kézművestárs a céh erejét növelte, tehát tárt karokkal fogadták, most minden új jövevényben nemkívánatos vetélytársat láttak, ki a céhbeliek amúgyis nagy számát csak növeli. Hatalmuk most már nem az öklükben volt, hanem a tagság pénzeszsákjaiban és ezek annál jobban duzzadtak, mennél kevesebb volt a konkurrencia a szakmában. A céhek így egyre zártabbakká váltak, politikai és gazdasági hatalmukat egyre inkább arra használták fel, hogy megnehezítsék idegenek, nevezetesen a *vidéki* elemek bejutását az iparba és hogy ezen belül a mesterjogot mind nehezebben hozzáférhető kiváltsággá tegyék. Az ezt célzó intézkedések nem csupán a céhrendszer „megcsontosodásának“ időszakában keletkeztek; kialakulásuk a XIV. században kezdődik és a XVI. században lényegében lezárul. Az elkövetkezendő évszázadokban már nem sokat tettek hozzá; s ami ma némely céhrajongó szeme előtt, mint eszménykép lebeg, a céhrendszer virágkorának terméke.

4. INAS, LEGÉNY, MESTER

Már az inasok felvételénél érvényesült megkötöttség. Az első lépés volt, hogy a *nőket* kizárták a kézművességből. Az inas csak fiú lehetett.

A férfiaknak egyáltalán nem volt kezdettől fogva egyeduralmuk a kézművességben. Németországban erre vonatkozóan nem maradt fenn kétségtelen bizonyíték. Annál világosabb a helyzet Franciaországban. Ott még a XIII. században elvileg nem zárták ki a nőket a kézművességből.

> „Száz kézművesmesterség közül, amelyeknek alapszabályait Boileau műve* tartalmazza, csupán kettő van, amelyből a nőket teljesen kizárták, egy másikban csupán bizonyos műveletektől tiltották el őket. A szóbanforgó alapszabályokból és határozatokból amellett kiviláglik, hogy az ezt megelőző korszakban e háromban is engedélyezték a női munkát. Ugyanakkor megemlíti, hogy nyolc kézművesmesterségben a nők egyenesen nélkülözhetetlenek, jogaik a férfiakéival teljesen azonosak. További hat kézművesmesterséget kizárólag, vagy nagyon jelentős számban nők űztek és ezek is magukon hordták a kézművesség általános jellegzetességét: itt is megtaláljuk — inaslányok,

---

* Réglements sur les arts et métiers de Paris (A párizsi művészetek és mesterségek szabályzatai).

munkásnök, mesterasszonyok alakjában — a három fokozatot. Ezeket a kézmüvességeket egészben női, vagy részben férfi és női elöljárók vezették és ellenőrizték. A többi szakmánál nem derül ki közvetlenül, hogy a mesterek feleségeiken és leányaikon kívül idegen nőket is foglalkoztattak-e, de az alapszabályokból erre vonatkozó tilalom sem állapítható meg.“*

Amellett Németországban is volt még példa arra a XIV. században, hogy a nők vagy önálló céhet alakítottak — így Kölnben a fonalgombolyítónők — vagy pedig a férfiakkal közös céhben voltak és önállóan folytatták mesterségüket.

A frankfurti szabók 1377. évi rendtartása kimondja:

„Az a nő, aki kézmüvességet akar üzni, ha nincs férje, előbb polgárnő legyen és azt rendezze a tanáccsal; mikor ez megtörtént, a kézmüvesség közös hasznára adjon a kézmüvességnek 30 schillinget és egy fertály bort, amelyet a kézmüvesek közösen megisznak. Mikor ez megtörtént, gyermekeivel együtt joga van a kézmüvességhez.“

Ugyanezeket a követelményeket állították a férfiak elé. (Stahl, id. mü 80. old.)

Némely helyen még más mesterségek is nyitva álltak a nők előtt a XIV. században, így például Kölnben a mészárosok, erszénykészítők, a címerhímzők, a sárgarézmüvesek a nőket egyenlő jogokkal felvették a céhjeikbe. Általában azonban a XIV. században már kizárták az iparból az *idegen* nőket. Csak a mester feleségének és leányainak maradt fenn a joguk a kézmüves munkára a legtöbb mesterségben a XVI. századig. Akkor ez is eltünt. Ettől kezdve a női nemet alapvetően és teljesen kizárták a kézmüves munkából.

Azonban az inasfiúknál is megkezdődött a kiválogatás és a lakosság egyes rétegeinek rövidesen megszünt a joguk arra, hogy fiaikat a kézmüvesség felé irányítsák. A különböző kézmüvesmesterségekben végül odajutottak, hogy az inasoktól *őseik igazolását* követelték. A mester csak azokat a fiúkat vehette fel inasnak, akik egy sor törvényes, szabad és becsületes születésü öst tudtak felmutatni. Söt némely városban még a törvényes *származást* is ki kellett mutatni. Hogy ez a követelés a nemkívánatos személyek nagyfokú zaklatását tette lehetövé, az nyilvánvaló. A törvényes származásnak több generáción át való igazolása a proletariátusnak jelentös részét kizárta a kézmüvességböl. A szabad születésüek lehetetlenné tették a jobbágyivadékoknak, hogy a céhbeli kézmüvességbe léphessenek. „Nem becsületes“-nek számítottak végül azok a szakmák, ahol a városokba áramló parasztok a leggyorsabban elhelyezkedtek, valamint a némely vidéken üzött céhnélküli kézmüvességek és végül azok a foglalkozások, amelyek föképpen a városi lakosság deklasszált rétegéböl toborzódtak. Maurer az ilyen „nem becsületes“ foglalkozások közé sorolja a juhászokat, molnárokat, lenszövöket, továbbá a törvényszéki és városi hajdúkat, mezööröket, sírásókat, éjjeliöröket, koldusbírókat, utcaseprőket, árnyékszéktisztítókat, gyepmestereket és hóhérokat, valamint a vámszedöket, fuvolásokat és trombitásokat, bizonyos esetekben a borbélyokat és fürdösöket is.

---

* *Fr. W Stahl.* Das deutsche Handwerk (A német kézművesség). Giessen 1874. 68. old

A lenszövés nagyrészt vidéki háziipar volt. A XV. században a lenszövők tömegesen vándoroltak a városokba. 1488-ban például 400 falusi szövö vándorolt Svábországból Ulmba. Nem csoda, hogy védekezni próbáltak ez ellen a betódulás ellen.

A legrégibb okirat, amely ilyen elemeknek a kézmüvességtöl való távoltartását elrendeli, valószínüleg 1300-ból a brémai lábbelikészítök céhétöl származik. Ebben az okmányban megtiltották, hogy *lenszövők* és *teherhordók* fiait kézmüvességre kitanítsák.*

Az inasidöt, amennyire csak lehetett, meghosszabbították. Eredetileg erre nem volt semmiféle határozat, egyáltalán nem volt tanulási kötelezettség. Az elsö fennmaradt rendeletek, amelyek ilyet elöírnak, 1304-böl származnak, mikor is Zürichben a molnárok, bányafelvigyázók, timárok részére vezették be. Altalánossá azonban csak a XV. században vált.

---

* *V. Bohmert.* Beiträge zur Geschichte des Zunftwesens (Adalékok a céhrendszer történetéhez). Leipzig 1862. 16, 68. old.

Maga a tanulási idö különbözö volt. Találunk egyéves inasidöt (például Kölnben a posztónyiróknál a XIV. században) és találunk nyolcéveset (az aranymüveseknél ugyanott, ugyanabban az idöben). Többnyire azonban három évben állapították meg. Angliában a tanulási idöt alaposan meghosszabbították s tizenkét évben szabták meg (végül hét év vált rendszeressé); ezzel szemben a kitöltött tanulási idö után semmi törvényes akadálya sem volt többé annak, hogy az inas mesterré váljék. Valószinüleg ez az egyik oka annak, hogy Angliában nem akadtak nyomára olyanféle legényszervezeteknek, mint amilyenek Németországban léteztek.

Németországban nem nyujtották ennyire el a tanulási idöt. Ezzel szemben az inasidö és a mesterréválás közé beiktatták a legényidöt és azt amennyire csak lehetett, meghosszabbították az úgynevezett vándorévekkel.

Már a XIV. században megemlítik mint *szokást* a legények vándorlását, de akkor még nem állt fenn *vándorkötelezettség*, söt inkább *eltiltották* a vándorlást. A vándorkötelezettséget elsönek 1477-ben a lübecki gyapjúszövök említik, akik azt követelik, hogy a *mesterek fiai* teljes esztendeig vándoroljanak, mielött mesterré válnak. A *legényekről* itt még nem esik szó. A XVI. században kezd a vándorkötelezettség gyakoribbá válni. Angliában soha nem állt fenn.

Az elöírt vándorlási idö egy évtöl hat évig terjedt; többnyire három-négy évben állapították meg.

Az ipar túlzsúfoltságának elkerülésére további eszköz az volt, hogy az egy mester által tartható inasok és legények számát korlátozták. Ezzel még egy másik célt is elértek. Megakadályozták, hogy a gazdag mesterek teljesen kapitalistákká váljanak s ezáltal a kismestereknek túlságos konkurrenciát csináljanak.

Már a XIV. században találkozunk az inasok és legények számát korlátozó intézkedésekkel.

1386-ban például a konstanzi polgármester és a szabók céhmesterei rendelkezést bocsátottak ki, amelyben panaszolják, „hogy némely mesternek nagy cselédsége van s az a többiekre nézve káros és veszélyes. Ezért minden egyesnek megtiltották, hogy öt szolgalegénynél és két inasnál többet tartson“.*

A XV. században ez a korlátozás általánossá vált.**

Többé nem minden mesterlegénynek volt lehetősége arra, hogy önállóvá váljék. A hűbérúri udvarbeli jobbágy kézművesek munkája eltűnt, ugyancsak teljesen megszűnt vagy eltűnőben volt a szabad kézművesek munkája a vevő házában. A kézművesek most saját nyersanyagukat, saját műhelyeikben dolgozták fel. Saját házzal kellett rendelkezniök, tartalékot kellett szerezniök. Egy jól működő kézművesüzemnek némely mesterségben már bizonyos vagyonra volt szüksége. A jólét már nem csupán következménye, hanem előfeltétele volt az önálló kézművességnek. Nem csoda, hogy mindinkább növekedett azoknak a legényeknek a száma, akik soha nem tudtak önállóvá válni, akik arra voltak ítélve, hogy életük végéig szolgák maradjanak.

Mindennek ellenére a mesterré vált legények száma még mindig gyorsabban emelkedett, semmint az a már önállóknak tetszett volna. Ezért törvényes rendelkezésekkel gyorsították a gazdasági fejlődést, amely amúgyis ebbe az irányba haladt és a mesteri rang elnyerése — amelyet a XIII. században még semilyen terhes feltételhez nem kötöttek — mind nehezebbé vált. Ezeknek a feltételeknek a legtöbbje a XV. századból származik.

A legénynek, mielőtt mesterré vált, meg kellett szereznie a város polgárjogát; még ha ez sikerült is, évekig kellett várnia a mesterjog elnyerésére.

Az 1403-ban kiadott ulmi takácsrendtartásban például a következő áll:

> „Azok a polgárok, akik *öt éve telepedtek le* Ulmban, kitaníttathatják gyermekeiket a takácsmesterségre és ta-

---

* *G. Schanz.* Zur Geschichte der deutschen Gesellenverbände (A német legényegyesületek történetéhez). Leipzig 1877. 9. old.

** *Schmoller,* id. mű 453. old. — *Karl Bücher.* Die Bevölkerung von Frankfurt a. M. im vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert (Frankfurt a. M. lakossága a XIV. és XV. században). I. köt. 607. old. — *Karl Werner.* Die urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherzunft (A jihlavai [iglaui] posztókészítő céh okmányszerű története). Leipzig 1861. 17., 29. old. — *F. Ruby.* Das Iglauer Handwerk urkundlich dargestellt (A jihlavai kézművesség okmányszerű ábrázolása). Brünn 1887. 114. old.

noncéveik befejezésével megszerezhetik számukra a céhjogot. De ha egy vidéki, vagy más városbéli takács akarná elnyerni a polgárjogot, úgy az öt évig nem folytathatja a takácsmesterséget és a céhjogot sem kaphatja meg. A takácsmesterség mesterlegényeinek nem jelenthet segítséget az, hogy öt éve letelepedtek, söt nem nyerhetik el a céhjogot korábban, csak ha öt évvel azelött már megszerezték a polgárjogot." (Schanz, id. mü 8. old.)

További feltétel volt a mesterremek elkészítése. Természetesen a céhbeli mesterek, tehát a jövendö vetélytársak döntötték el, hogy sikerült-e. Az ösök próbája, amennyire lehetséges, még kínosabb volt mint az inasoknál; magas felvételi díjat kellett lefizetni és költséges mesterebédet — bankettet — rendezni a céhtársak számára.

A mesterlegények nem valami könnyen teljesítették ezeket a feltételeket. Romantikus rajongók el szeretnék hitetni velünk, hogy mindezzel csupán a megrendelök érdekeit védték s a jóravaló és alapos munkát biztosították. Hogy mennyire nem ez volt a valódi oka az említett korlátozásoknak, kiviláglik az érdekeltek különbözö nyilatkozataiból is. Így a jihlavai posztókészítö céh a városi tanácshoz intézett beadványában (1510) kifejezetten azért kéri az inasidö négy évre való meghosszabbítását, „hogy senki ne juthasson oly könnyen mesterségéhez". (Karl Werner, id. mü 30. old.) A mainzi érsek 1597-ben azt javasolja különbözö városok tímárainak és nyergeseinek, vezessék be a hosszabb inas- és vándorlási idöt, „hogy mindketten, tímárok és nyergesek, *könnyebben gyarapodhassanak*, holmi tapasztalatlan kontároktól *ne hagyják szájuk elől elvenni a kenyeret*". (Stahl, id. mü 40, 41. old.) Említésreméltó az a tény is, hogy mesterek fiait, gyakran olyanokat is, akik mesterek lányát, vagy mesterek özvegyét vették feleségül, vagy teljes egészében mentesítették a korlátozások alól, vagy erösen mérsékelték és tisztára formálisan alkalmazták a korlátozásokat velük szemben. Csodálatos módon ilyen esetekben megszünt az a féltö gondosság, amellyel „a rendi becsület" felett örködtek. Ez a jelenség nem a céhrendszer „elkorcsosulásának" idöszakában lépett föl, mint ahogy azt némelyek szívesen elhitetnék velünk. Már a XIV. században is Frankfurtban a mészárosságot, Brémában a vargamesterséget fenntartották a céhmesterek fiainak és leányainak (Schanz, id. mü 14. old.); söt a XV. században már kísérletet tesznek arra is, hogy a céhek kapuit *bezárják*, a mesterek számát elöre meghatározzák. Hamburgban 1468-ban a halászok arra kérik a tanácsot, hogy számukat ötvenröl negyvenre szállítsa le; 1469-ben ugyanitt az aranymüvesek számát tizenkettöre korlátozzák, 1463-ban Wormsban a pincemesterek számát negyvennégyre csökkentik. Már a mesterjog *öröklődésével* is találkozunk ebben az idöben.

A korlátozások mindenekelött két fontos következménynyel jártak: egyrészt súlyosbították a fokozódó proletarizálódás hatását a falun és ezzel lényegében hozzájárultak a minden céhszervezeten kívülálló *városi proletariátus* létrejöttéhez, másrészt megteremtették a *mester és legény* közötti ellentétet a céhbeli kézmüvességen belül. A legényekhez viszonyítva mind kisebb lett a mesterek száma, mind erösebben üldözték, „kontároknak“, „himpelléreknek“ nyilvánították azokat, akik megkísérelték, hogy a céh megkerülésével önállósítsák magukat; hamarosan megtiltották, hogy a városon kívül, az elövárosokban, söt a távolabbesö falvakban, imitt-amott több mérföldnyire, de leginkább egy mérföldnyi körzetben (az úgynevezett tilalomhatár) kézmüvességet üzzenek. 1500-ban Zwickauban például kimondták, hogy a tilalomhatár falvaiban lenszövö nem telepedhet le, kivéve egyet-egyet néhány nagy községben. Más falusi kézmüves mesterséget illetöen itt már 1421-ben és 1492-ben is bevezettek hasonló korlátozásokat s ezek nem kis ellenállást váltottak ki. (E. Herzog: Chronik der Kreisstadt Zwickau [Zwickau székváros krónikája]. Zwickau 1845. II. köt. 154, 162. old.) Az ilyen határozatok a céhbeli városi mesterek és a nem céhbeli falusi és elövárosi kézmüvesek között heves harcokra vezettek, s ez a küzdelem a parasztháborúkban is közrejátszott. Mivel a falusi lakosság tömegesen áramlott a városokba és mindjobban nött azoknak a száma, akik alkalmazást kerestek, a mesterlegénynek is mind nehezebbé vált, hogy a céhes mesterjogot elnyerje, vagy hogy a céhen kívül önállósítsa magát. Így növekedett azoknak a száma, akik arra voltak ítélve, hogy egész életükre mesterlegények maradjanak; idáig a mesterlegény helyzetét átmeneti állapotnak tekintette, amely az inasságtól a mesterrendig vezet, most ez számos kézmüves munkás számára állandó állapottá változott át. A mesterlegény már nem jövendő mesternek, hanem mindinkább a mester kizsákmányoltjának érezte magát, érdekei mindinkább összeütközésbe kerültek a mester érdekeivel.

5. A LEGÉNYEK ÉS MESTEREK KÖZÖTTI HARCOK

A középkor végefelé mind élesebbé vált a legények és a mesterek közötti ellentét. Ameddig a főmunkaerő a mester volt és legfeljebb időnként vett fel segédet, addig semmi oka sem volt, hogy a munkaidőt meghosszabbítsa, mert ezt elsősorban saját maga sínylette volna meg. Egy tálból étkezett a legényével, mert nem volt érdemes egy személynek külön főzni: ha jól ment a mesternek, jól ment a legénynek is, mindkettőjük érdeke nagymértékben azonos volt. Az árutermelés kezdetén a pénzbeli bér csak igen csekély szerepet játszott, nem ment ritkaságszámba, hogy mester és legénye elosztották a munka jövedelmét.

A strassburgi takácsoknál az a szokás uralkodott, hogy a legény harmad vagy fél pfennigért dolgozott, ami azt jelentette, hogy a közös munka díjazásának egyharmadát vagy felét kapta a mestertől. (Schmoller, id. mü 416. old.) Ugyanezt találjuk az ulmi aranymüveseknél, az 1364. évi rendtartás szerint. (Stahl, id. mü 332. old.)

Ilyen körülmények között nem fordulhatott elő olyan viszály, amely osztályellentétekből fakadt. A viszályok főleg személyes természetüek voltak.

Mihelyt valamely műhelyben emelkedett a legények száma, a helyzet megváltozott. Négy vagy öt legény munkájára felügyelni már nem volt olyan egyszerü mint egyére. A mester előmunkásból mindinkább *hajcsárrá* vált, aki a legényből annyi munkát igyekezett kisajtolni, amennyi csak lehetséges volt. Amilyen mértékben növekedett a mesterlegények terhe, olyan mértékben könnyebbedett a mesteré. Ha a legényeket sokat foglalkoztatták, munkájukból nemcsak arra futotta, hogy önmagukat eltartsák, hanem a mesternek is csinos jövedelmet biztosítottak. A mesternek azonban a hajcsármunka is terhessé vált és úgy próbált megszabadulni töle, hogy bevezette a *darabbért*, amely a XIV. századtól kezdett kifejlődni. A darabbérezés fokozatos kialakulását leginkább a takácsmesterségben figyelhetjük meg.* És a XV. században már szükségesnek látták néhol fellépni az ellen, hogy a mester maga ne dolgozzék.

Mennél kevésbbé vett részt a mester a munkában, mennél inkább rászorult arra, hogy legényei értéktöbbletet termeljenek számára, annál inkább igyekezett munkaidejüket meghosszabbítani. A *napi* munkaidőt természetesen már nem igen lehetett megtoldani, ehelyett az a törekvés érvényesült, hogy a „korhelyhétfőt“ („blauer Montag“) megszüntessék és a számos ünnepnapon — söt még vasárnap is — bevezessék a munkát.

Szászországban Henrik herceg 1522-ben, közvetlenül a parasztháború kitörése előtt, szigorú parancsot bocsátott ki, amelyben megtiltotta ünnepnapokon a munkát, ugyanakkor azonban megtiltotta a legényeknek, hogy a „szabad“ vagy „jó hétfő“ napot megtartsák. (C. W. Hering: Geschichte des sächsischen Hochlandes [A szász felföld története]. Leipzig 1828. II. köt. 31. old.) — Mikor 1503-ban Weselben sztrájkoltak a szabólegények, a polgármester megállapította, hogy a szabólegények nyughatatlan népség, „de a mesterek is sokban hibásak, mert nem hajlandók naponta háromszor rendesen étkeztetni őket, ahogy ezt a legények joggal megkívánhatják és túl sok munkával is terhelik őket“. Büntetéssel fenyegette meg a mestereket, ha továbbra is dolgoztatják legényeiket „vasár- és ünnepnap reggeltől estig“ és inasaiknak „nyakleveseket osztogatnak, söt ököllel verik őket“. Ezt a polgármesteri beszédet Janssen jegyezte fel (id. mű. I. köt. 337. old.). A céhekről festett idilljéhez ez sehogy sem illik.

Azzal a törekvéssel, hogy mind több munkát préseljenek ki a legényekből, együttjárt élelmezésük rosszabbodása és bérük csökkentése. Négy-öt legény és két vagy több inas élelmezésénél már kifizetődött, hogy külön főzzenek számukra.

---

* *Schanz.* Gesellenverbände. 109. old.

Ezzel lehetségessé vált, hogy ellátásuknál „takarékoskodjanak“, anélkül, hogy a mester és családja legcsekélyebb mértékben is nélkülözni lett volna kénytelen. Ami Janssen és társai szemében olyan barátinak és meghittnek tűnt — hogy a legények a mester családjához tartoznak — a valóságban csak sokszorozta a kizsákmányolás lehetőségét.

A „takarékos“ mesterek természetesen azon fáradoztak, hogy a bérből még az élelmezésnél is többet faraghassanak le. A bérleszállításra irányuló törekvés egyébként hasonló körülmények között mindíg annál nagyobb, minél magasabb a foglalkoztatott bérmunkások száma. Ha *egyet* dolgoztatnak, naponta néhány pfenniggel több vagy kevesebb nem sokat számít; ha százakat zsákmányolnak ki, a különbözet naponta ugyanannyi márkára, évenként pedig ezrekre megy fel. Ez a körülmény, ha kisebb mértékben is, jelentkezett már a középkor vége felé. Természetesen attól még nagyon messze voltak, hogy egy ipari vállalkozó a bérmunkások százait foglalkoztassa. Ha egy mester hat-hét legényt tartott, rendszerint már túllépte a szabályszerű és megengedett mértéket. Mindenesetre a bérleszorításra irányuló törekvés már erősebben hatott, mint abban az időben, mikor az ipar még nem „virágzott“ és még csak kevés kézműves került egyáltalában abba a helyzetbe, hogy akár csak egy legényt is tartson.

Másrészről a legények is fokozottabban arra törekedtek, hogy bérüket emeljék. Nevezetesen Németországban ez annak az árforradalomnak volt a következménye, amelyet az ezüst- és aranybányák termelésének gyors növekedése idézett elő a XV. században és amely előfutára volt a még sokkal hatalmasabb áremelkedésnek, amelyet a XVI. század folyamán Amerika érckincseinek feltárása okozott és amely az egész civilizált Európát érintette. Az áremelkedéshez a nemesfémtermelés forradalma mellett a kereskedelmi társaságok monopóliuma is hozzájárult. Egyidejüleg növekedett a fényüzés *minden* rendnél, a kézmüvesmesterek szükségletei is növekedtek. Nem csoda, hogy a legények, akik a mesterekkel egy fedél alatt éltek és még nemrégen velük csaknem egyenlőek voltak, ugyancsak arra törekedtek, hogy az általános fellendülésből kivegyék részüket.

Így éppen a *bérkérdéssel* kapcsolatban a XV. század folyamán és a XVI. század elején mindinkább kiéleződtek az ellentétek mesterek és legények között.

Ez, a többi ellentéttel együtt — amelyekre már utaltunk — oda vezetett, hogy minél jobban közeledünk a XVI. századhoz, annál gyakoribbak és elkeseredettebbek lettek a mesterek és legények közötti harcok, amelyek a XIV. században kezdődtek el.

Céhrajongóink és romantikusaink a tőkés iparral szemben a céhes ipart olyan termelési módnak szeretik feltüntetni, amely a munkások eldorádója volt, amikor nem ismerték az osztálygyűlöletet. Csak a kapitalizmus, vagy, ahogy egyesek nevezik, a „zsidóság“, űzte ki a gazdasági életből az „erkölcsöt“ és vetette el az osztálygyűlölet magvát. Azonban már a XIV. és XV. század céhmesterei és nagybirtokosai nagyon messze távolodtak a kapitalizmus előtti korszak híres paradicsomi ártatlanságától, nem is beszélve a következő századokról, amikor a kapitalista bűnbeesés tényleges hatásai érvényesülnek. A céhes ipar „virágzása“ már a bérmunkások kizsákmányolásán alapult és megteremtette a legelkeseredettebb osztályharcot.

A „történelmi“ iskolának a legényrendszerrel kapcsolatos „erkölcsi“ szépítgetésére hatalmas csapást mér Schanz kiváló könyvében, mikor nagyon helyesen a következőket mondja:

> „Erre a tényre (a munkásnyúzásra) is gondoljunk, ha — mint Schönberg (Céhrendszer [Zunftwesen]. 76. old.) — a kézműves munka XIV. és XV. századbeli nagy fellendüléséről és a kézművesek általános jólétéről beszélünk; mert alig vonható kétségbe, hogy a mesterek jólétüket nagyrészt az elégtelenül fizetett s gondterhelten jövőbetekintő legények munkájának és verejtékének köszönhették.“ (Gesellenverbände 21. old.).

Bármilyen hatalmasak is voltak a céhek és bármilyen büszkék voltak autonómiájukra — önállóságukra —, a legények elnyomása céljából még az „állami segítséget“ sem vetették meg. A XV. században (Angliában már a XIV.-ben) a hatóságok — a városi tanács, vagy ha a város alája tartozott, a fejedelem — számtalan *bértaksát* bocsátott ki. Mind a kézművesekre, mind a mezőgazdasági munkásokra vonatkozóan már egész országra szóló bértaksákat találunk. Csak egyet említünk, amelynek bevezetése nagyon jellegzetes. Ez annak a „tartományi alaptörvénynek“ egy része, amelyet 1482-ben Ernő és Albrecht hercegek bocsátottak ki Szászország számára. Ez így hangzik:

> „A prelátusoktól, uraktól, lovagoktól és városoktól sok panasz érkezett, hogy az alattvalók nagy többsége miként gyengül és pusztul a súlyos kiadásoktól, mértéktelen *cseléd- és kézművesbértől* és az összes rendeknél elhatalmasodott túláradó étel-, ital- és ruházkodási költségtől. A városoknál ez főleg onnan ered, hogy megfosztották őket polgári kereskedelmüktől, amit mint malátakészítők, sörfőzők és söreladók folytattak, amelyekre pedig ellátásukat legnagyobbrészt alapították. Néhány prelátus és nemes vette át ezt a kereskedelmet* és a *falusi kézművesek* is rabolják azt, aminek nem volna szabad lennie, őket nem is illeti meg és ami nem is régi eredetű dolog. Először is tehát, érett megfontolás után a cselédség és a kézművesek bérének fizetésére *csekély belsőértékű váltópénzt* készítsenek és adjanak ki.**
>
> Továbbá a jövőben szolgáit mindenki csakis belföldi ruhába öltöztesse, kivéve nadrágra, kámzsára, gallérra és mellényre való posztót, azt mindenki vehet és adhat, ahogy akar. Ha azonban egy úr vagy nemesember a szolgájának nem ad cipőket vagy ruhákat, hanem egy meghatározott mennyiségű pénzt ad neki, akkor egy kézművesszolgának 5 Schock*** és egy istállószolgának 4 Schock új garast

---

* A szász nemesség tehát már akkor falusi iparral kezdte bevételét növelni. Mivel a burgonyából való szeszfőzés akkor még ismeretlen volt, a sörfőzésre vetette magát.

** A honatyáknak ez az egyszerű eljárása, hogy a munkásokat a bérfizetésnél becsapják, nem egy modern bimetallista irígységét és csodálatát váltaná ki. (Bimetallizmus — kétfémrendszer, amikor arany és ezüst egyaránt alapja a pénzrendszernek. — *Szerk.*)

*** *Schock* — hatvan darabot jelent; pénzmérték. — *Szerk.*

adjon.“ Itt következik a földmunkások bértaksája, aztán így szól tovább: „Egy kétkézi munkásnak koszttal heti 9 új garast, vagy koszt nélkül 16 garast. A mesterembereknek ebédjükhöz és vacsorájukhoz *csak négy ételt*, húsos napon levest, *két húst* és egy főzeléket: pénteken és más napokon, amikor nem esznek húst, levest, egy adag friss vagy szárított halat, két főzeléket adjanak; ha böjtös nap van, *öt ételt:* levest, kétféle halat, két főzeléket és ezenfelül 18 garast, a közönséges mesterembereknek azonban 14 garas hetibért adjanak; ha azonban ugyanezek a mesteremberek saját kosztjuk melett dolgoznak, akkor a pallérnak hetenként 27 garasnál és a közönséges kömüvesnek stb. 23 garasnál többet ne adjanak.“*

A göz és villamosság századában melyik munkásnak nem csorog a nyála a végétjáró „sötét“ középkor kényszerüen elrendelt „böjtjei“ után! A bérek és az élelmezés hatósági korlátozása is azok közé a tények közé tartozik, amelyekből Janssen és társai diadalmaskodva állapitják meg, hogy a kapitalizmus elötti korban a munkások milyen boldogan és kellemesen éltek.

Ezek a rendeletek mindenesetre megsemmisítik azokat a liberális legendákat, amelyek a modern civilizációnak a proletariátust elhalmozó áldásairól szólnak. Mégsem bizonyítják azt, hogy abban az időben a bérmunkások különösebben elégedettnek *érezték* volna magukat. Ha egy osztály helyzetét meg akarjuk érteni, nem szigetelhetjük el, nem vizsgálhatjuk önmagában; össze kell hasonlítanunk *más* osztályok helyzetével, a kor *általános szükségleteivel.* Ma általában kisebb a fényüzés ruházkodás terén, kiváltképpen a férfiaknál, ma általában kevesebbet is esznek. Ma számunkra nagyon kiadósnak tünik egy olyan ebéd vagy vacsora, amilyet az 1482. évi szászországi törvény előirt. Az akkoriban szokásos fogyasztás hatalmas mennyiségét tekintve viszont nyomorúságos volt.

---

* *Hunger.* Geschichte der Abgaben (A dézsma története). 22. old. V. ö. *Hering:* Geschichte des sächsischen Hochlandes c. könyvében a freibergi tanács kézműves-bértaksájával. II. köt. 17. old.

Az egész középkorban sokra tartották a jó és bőséges evés-ivást. Csak találomra ragadjunk ki néhányat a számtalan példából. Přemysl II. Ottokár unokahugának, Kunigundának a magyar Béla herceggel 1246-ban kötött házassága alkalmával, amelyet a Bécs melletti Dunaszigeten tartottak meg,

> „Ausztriából, Stájerországból és Morvaországból hihetetlen mennyiségű mindenfajta készletet halmoztak fel: Öt takarmánykazlat hordtak össze, mindegyike olyan nagy volt mint a legnagyobb templom; nagy- és kisfajtájú hízómarhák lepték el az egész szigetet és a közeli legelőket; vad és szárnyas szinte megszámlálhatatlan mennyiségben állt rendelkezésre; kenyér számára harmincezer mérő búza és annyi bor, hogy két ország lakosságának több napra lett volna elegendő." (F. Palacky: Geschichte von Böhmen [Csehország története]. Prága 1866. II. köt. 188. old.)

Szinte felér egy rabelaisi ábrázolással. Orániai Vilmos házassága alkalmával, 1561-ben, a következőket fogyasztották: 4000 véka búza, 8000 véka rozs, 13 000 véka zab, 3600 akó bor, 1600 hordó sör. 1509-ben az Albrecht bajor herceg halála után tartott nagy halotti toron nem kevesebbet, mint 23 fogást tálaltak fel. Egy protestáns vallásra áttért apátúr különösen szerénynek mondott lakodalmán 1569-ben 110 személy a következőket fogyasztotta: 2 ökör, 3 sertés, 10 borjú, 10 bárány, 60 tyúk, 120 ponty, 10 csuka, 1 csöbör apróhal, negyedtonna vaj, 600 tojás és két édestej-sajt. (A. Schlossar: Speise und Trank vergangener Zeiten in Deutschland [Elmúlt idők ételei és italai Németországban]. Wien 1877. 33, 35. old.)

De egy osztály helyzetének megértéséhez még az sem elegendő, ha csupán korának más osztályaival hasonlítjuk össze. Egy társadalom jellegét kevésbbé határozza meg *pillanatnyi helyzete* mint *fejlődésének iránya.* Az elégedetlenségnek nem maga a nyomor az oka, hanem az a nyomor, amelybe *leszorítják* az embert, vagy amelyben kénytelen *megmaradni,* miközben mások jóléte *emelkedik.* És mennél gyorsabban megy végbe ez a fejlődés, annál élesebben érvényesül irányzata, annál erélyesebb az általa megsértett érdekek visszahatása, annál élesebbé válnak a társadalmi harcok. A francia forradalom előtt Németországban nagyobb volt a nyomor mint Franciaországban, a forradalom mégis az utóbbiból indult ki, mert a gazdasági fejlődés ott gyorsabban ment végbe. 1870 óta Németország az az európai állam, amelyben a gazdasági fejlődés a leggyorsabban halad előre: ott és nem Angliában van a szociáldemokrata mozgalom főfészke; bár Angliában a szociális ellentétek sokkal nagyobbak, de néhány évtized óta növekedésük viszonylag lassú. Az az ország, amelyben a gazdasági fejlődés ma leggyorsabban megy végbe: az Amerikai Egyesült Államok; nem lehetetlen, hogy egy-két évtizeden belül a szocialista mozgalom súlypontja oda tolódik át, bár az amerikai munkásság helyzete átlagosan jobb mint máshol.

Fejlődésről igen keveset beszélnek kultúrtörténészeink. Liberális történészeink hajszálnyira bebizonyítják a munkásoknak, hogy mennyi okuk van a boldogságra, mert hála a gépeknek, megengedhetik maguknak a harisnya és zsebkendő fényüzését, amelyet régen még a leghatalmasabb uralkodók is nélkülöztek. A konzervatívok a XV. és XVI. századból származó néhány étlappal, bértaksával és ruházati rendelkezéssel hozakodnak elő és kijelentik: ilyen boldogok voltak a parasztok és munkások a régi jó időkben, amikor a céhek virágoztak és az egyház volt a társadalmi élet vezetője. Egészen más volna a kép, ha mind az egyik, mind a másik megmutatná, hogy milyen *irányban* halad a fejlődés ma és milyenben haladt négyszáz évvel ezelőtt. Be kellene vallaniok, hogy mind akkor, mind ma a kizsákmányoló osztályok törekvése arra irányul, hogy a dolgozó osztályokat egyre mélyebb nyomorba taszítsák. Igaz, mind akkor, mind ma sikerült a dolgozó osztályok különösen kiváltságos részének átmenetileg nemcsak az elnyomást megakadályoznia, hanem sokszor élet- és munkafeltételei *megjavítását* kiharcolnia. De ha életszínvonaluk emelkedett is, közel sem olyan mértékben, mint a *kizsákmányoló* osztályoké: a papoké, a főnemeseké, kereskedőké és kézművesmestereké. Részedésük munkájuk termékeiben és a kultúra vívmányaiban mindig kisebb lett.

A mesterlegények soraiban, minden ünneplö- és bársonyköntös ellenére, egyáltalában nem találjuk azt a „virágzó jólétet“ és „kényelmet“, az „irigység- és neheztelés hiányát a felettük állókkal szemben“, azt a jókedvü megelégedettséget, amelyröl Janssen áradozik; ellenkezöleg, pontosan a fordítottját találjuk.

6. A LEGÉNYSZERVEZETEK

Nagyobb tömegek harcát, tehát az osztályharcot sem, nem lehet megvívni *szervezet* nélkül. A mesterlegények is rákényszerültek, hogy szervezkedjenek.

Annál inkább szükségük volt erre, mennél véresebb volt az osztályharc, amelyet folytatniuk kellett. Danzigban még 1385-ben a sztrájkoló legények fülét levágták. (Schmoller, id. mü 453. old.) Hasonló jelenségekröl Janssen nem tesz említést. Ez sehogy sem illett volna bele idilljébe. És mégis megtörtént, olyan idöben, mikor a céhek még jó katolikusok voltak és a „keresztényi testvéri szeretet“ szelleme hatotta át öket.

Kezdetben a legények egyesülései még átmeneti természetüek voltak, szervezeteik alkalmi célok szolgálatában állottak. Az elsö ilyen legényegyesülés Németországban az 1329-es évben Boroszlóban mutatható ki, ahol a rézöntölegények egyesültek, hogy egy évre minden munkát beszüntessenek. (Stahl, id. mü 390. old.)

De hamarosan látjuk a legények szilárdabb egyesüléseit is.

Természetes, hogy azok az alkalmak, amelyek lehetöséget adtak egy város egy iparágban dolgozó mesterlegényeinek összejöveteleire, befolyásolták egyesülésük jellegét is. A középkorban összejövetelekre alkalmat adott a *templom*, az *ivószoba* és olykor a háború is. Néhány világi szervezet úgy jött létre, hogy a kézmüvesmesterek kivonták magukat a hadiszolgálatból és legényeiket küldték, akik zsoldjukat a céhpénztárból kapták. A legények békében is szívesen fenntartották háborús szervezeteiket. Az így létrejött szervezetekröl nem áll adat rendelkezésünkre.

A legényszervezetek főformái az egyházi legényegyletek voltak, emellett még az ivószobák. Az előzőek túlnyomóan *segélyezési célokat* szolgáltak, az utóbbiak a mesterekkel és hatóságokkal szembeni ellenállás gócait képezték. Az egyesülés e két fajtájának funkciói azonban nem voltak szigorúan elhatárolva; az egyházi legényegyletek gyakran ellenállási pénztárrá változtak.

Németországban a legények első egyesületeit a XV. század elején, talán már a XIV. század végén, a *takácsoknál* találjuk meg. Már 1389-ben szó van a speieri takácslegényeknél egy perselymesterről és ez már segélypénztár fennállását tételezi fel. Ulmban már 1402-ben van a takácslegényeknek ilyen egyesületük, amely a kórházban két ágyat tartott fenn szegény mesterlegények részére és ezenkívül temetkezési pénztárt is létesített.

Az ilyen legényegyletek jellemzésére egy olyan artikulust ismertetünk, amelynek jóváhagyását 1479-ben kérték a strassburgi lenszövőlegények. Ez így hangzik (Schmoller, id. mü 93. old.):

> „Mi, Hans Gerbott Céhmester ‘s a Strássburgi takácsipar ötöstanácsa, mindazoknak akik ezt a levelet megnézik, vagy elöadva hallgatják, kihirdettetni rendeljük, hogy megjelentek elöttünk Wisshornból a tiszteletreméltó Hans Blesing és Martin Schuster, akik jelenleg a Strássburgi lenszövölegények Persel‘mesterei (pénztárosai) ‘s kivánalmukat elöterjesztvén, azon óhajuknak adának hangot, hogy az itt leirt Artikulust tölük ne sajnálván, azt részükre elismerjük …
>
> Adassék meg számukra örök idökre a Strássburgi Nagy Hospitálban ‘s sehol máshol a‘ övék Legényegyletük ‘s ott maradjanak most ‘s a jövendö idökben. Választassék számukra minden év felében két Persel‘mester, ez légyen Karácson‘ Kántorböjtjekor (Quatember) ‘s kettö újabbik Pünkösd Kántorböjtjekor; ‘s midön Persel‘mestereink beiktattatnak, esküdtettessenek meg Kedves Asszonyunk persel‘ének (az egyleti vagyon) gyarapítására, károsodás elhárítására ol‘ mértékben, mennyire azt veszél‘ és koc-

kázat nélkül tudják, vagy számukra az lehetővé válik. Aki Persel'mesternek megválasztatik's aztenmagától elutasíjja, fenyítésként fizettettessék véle fél font viasz és marattattassék a Választás eredménye, bármennyire is berzenkednék ellene, feltételezve a Mester-Testület jóváhagyását. Midőn a Persel'mesterek tizennégynaponként a heti Pfennigek gyüjtésére körbenjárnak, ezen alkalommal a persel'ből semmit el ne költsenek. Midőn a Legény-Egylet valamel' tagja két Pfenniggel adós maradván 's azt a Persel'mesterek körbenjártakor, azok kérelmére meg nem adja, azzal fenyítésként kettő Pfennig fizettettessék. A Legény-Egylet persel'éből költsön ezután sem adassék, azon túl, midőn egy-egy a Legények közül megbetegszik, de ekkor is csak a Mesterek jóváhagyásával és ol' zálog ellenében, mel' a kölcsönzött pénznél értékesebb. Kántorböjtök alkalmával minden Legény egy Pfenniget juttasson a Legény-Egylet persel'ébe 's egy jó Strássburgi Pfenniget is áldozzon; légyen a' a' eset, hogy il' időben valamel' Legény a városon kívül tartózkodik, akkor Pfennigét a városba való visszatérésekor juttassa el." Ezután a templombajárásról, a szentelt gyertyákról és hasonlókról szóló rendelkezések következnek, majd így folytatódik az artikulus: „Valamel' Legény idegenből érkezvén 's korábban városunkban soha nem dolgozott légyen, tétessék néki lehetővé nyolc vagy tizennégy napra a háborítatlan munka. Midőn azonban tovább marad, úgy fizettettessék véle betétként kettő Pfennig és utána jog szerint igényelheti a Legény-Egyletet. Midőn a Legények a Mesterekkel szemben perlekednek, úgy annak költsége zsebükből 's nem a Legény-Egylet persel'éből fedeztessék." Ismét a szenteltgyertyákról következnek rendelkezések, majd ezután a büntetőrendelkezések jönnek: „Mel' Legény a Persel'mesterektől a betétet, vagy a heti Pfenniget megvonja, az itt többé ne dolgozhassék, hacsak azt meg nem fizeti, vagy egy Czimbora hel'ette a fizetést nem teljesíti; ha ez nem történne, úgy neve feljegyeztessék s a Legény-Gyülekezet előtt minden Kántorböjtkor kihirdettessék.

A Persel'mesterekkel a Legény-Gyülekezet előtt számadás téttettessék 's Esküttételük alkalmával a persel'-ből számukra nem több, mint egy Schilling kivétessék. Ugyancsak Eskütételük alkalmával a Persel'mesterek által minden Testvértől egyformán szedessék be a heti Pfennig és Kántorböjtpénz. Minden Kántorböjt alkalmával a fivérekért és nővérekért Mise mondassék, értük imádkoztassék, légyenek holtak vagy élők. Történjék, hogy egy testvér megbetegszik — mel'től Isten sokáig óvjon — és Hospitálba kerül, úgy adassék számára a Legény-Egylet persel'éből minden napjára egy Pfennig. Történjék, hogy egy Legény elhalálodzik — mel'től Isten sokáig óvjon — 's valamel' Mester házában, vagy máshol a városban, tehát a Hospitálon kívül fejezné bé éltét, úgy a Persel'mesterek által parancsoltassék minden Legénynek, két Pfennig fenyítés terhe mellett, a Holtnak sírhoz való kísérete.

Ezek utánna a házastárstalan Lenszövö-Legények *mind* kivétel nélkül a Legény-Egylethez tartozzanak."

A legényegylet tehát lényegében *kötelező* betegsegélyző és temetkezési pénztár volt.

A legényegylet szálka volt a céhek és a városi hatóságok szemében. Egyházi jellegük miatt nem lehetett jól elnyomni őket, s olyan mértékben váltak nélkülözhetetlenekké, amilyen mértékben emelkedett a legények száma és növekedett betegségi és temetkezési biztosításuk jelentősége. Ilyen biztosítás átruházása a céhekre, azok súlyos megterhelését jelentette volna. A legényegyletek ellen folyó harc ennélfogva abban a formában folyt, hogy iparkodtak azokat pusztán segélyezési jellegükre korlátozni és a céhek és a hatóság ellenőrzése alatt tartani.

A legényegyletek mellett kifejlődtek az *ivószobák*. Ezt az intézményt a legények a mesterektől vették át. Minden céhnek megvolt a saját ivószobája. „Az ivószobák szülték a céhek és patríciusok közötti harcokat; ezek voltak a demokratikus tevékenység támaszai." (Stahl.) Kezdetben a legények együtt ittak a mesterekkel, de amilyen mértékben éleződtek az ellentétek mindkét oldalon és növekedett a mesterek gőgje a legényekkel szemben, annál fokozottabban különültek el a legények, részben önkéntesen, részben kényszer hatása alatt és önálló ivószobákat létesítettek. Ugyanazt a szerepet kezdték játszani a legények ivószobái a céhekkel szemben mint a céhekéi a patriciusok elleni harcban. Nem csoda, hogy a középkor vége felé a városi ivószobák körül a legelkeseredettebb harcok fejlődtek ki. A városi hatóságok megkísérelték teljes elnyomásukat. Ahol a céhek és a városi kormányzat — a tanács — között ellentét állt fenn és ezekben a tanácsokban a patríciusok voltak hangadók, ott a mesterek ivószobáit is betiltották. Nem tiltottak be minden kézműves ivószobát, csak azokét, akik nem tartoztak valamelyik céhszervezethez. A legények ivószobáit a XIV—XV. században már mindenütt betiltották. Ezek a tilalmak újból és újból visszatérnek.

Schmoller és Bücher már gyakran idézett művei gazdag anyagot szolgáltatnak arról a hadjáratról, amelyet Strassburgban, Frankfurtban és máshol az ivószobák ellen folytattak.

> „Ahogy Mainzban, Wormsban, Speierben és Frankfurtban megkísérelték 1421-ben a mesterlegények ivószobáinak betiltását és a legényeket megeskették, hogy csak egyházi célokból jönnek össze; amint 1390-ben és 1423-ban Konstanzban a mesterlegények minden szövetségi kapcsolatát betiltották, úgy történt ez mindenütt. Ez a mozgalom 1465-ben a strassburgi legényrendeletben érte el tetőpontját. Különböző városok tárgyalásának eredményeképpen jött létre és nemcsak Strassburgban, hanem a többi szerződő városban is nyilvánosságra került, ezzel akarták egyszersmindenkorra megszüntetni a nyugtalanságot.“*

Ez a „legényrendelet“, ősapáink négyszáz évvel ezelőtti „szocialistaellenes törvénye“, megérdemli, hogy lényeges részeit ismertessük:

> „Ez a nézete mind a felvidéki, mind az alföldi városi követeknek, akik Jubilate** vasárnapját követő hétfőn

---

* *Schmoller*, id. mű 525. old. A nürnbergi legényszervezetek elleni küzdelemmel behatóan foglalkozik *Bruno Schönlank* írása: Soziale Kämpfe vor dreihundert Jahren (Szociális harcok háromszáz év előtt). Leipzig 1894.

** *Jubilate* — a húsvét utáni harmadik vasárnap. — *Szerk.*

> Strassburgban a kézmívesszolgák és más szolgalegények érdekében összegyültek és megállapodtak abban, hogy mind azokat be kell tartani, ami a következőkben írva van:
>
> Először is mostantól fogva soha kézmívesmesterek vagy szolgák ne szövetkezzenek, ne egyesüljenek egymással és ne kapcsolódjanak össze, ne kössenek szövetséget, ne hozzanak határozatot vagy tilalmat egymás közt anélkül, hogy erre engedelmet és szabad kezet kapnának a mesterektől és mind azon város tanácsától, melyben akkor tartózkodnak.
>
> És azután ettől fogva az összes szolgálólegények, szolgáljanak bár lovagoknak vagy polgároknak, ha azokban a városokban laknak, amelyek felett rendelkezni lehet, és az összes kézmívesszolgák is fogadják meg és esküdjenek meg arra, hogy ugyanazon város polgármesterének és tanácsának engedelmeskednek, bíróságának magukat alávetik, sehol máshol igazságot keresni nem fognak.
>
> A kézmívesszolgák is mostantól fogva ne tanácsoljanak el szolgákat többé kézmívességük mestereitől, se másféle dolgokat és semilyen szolgát le ne itassanak.“

Vagyis a sztrájkolás, a mesterekről rossz hír terjesztése, azoknak „szidása“ és sztrájktörők elüzése tilos. Ugyanez a paragrafus megköveteli továbbá, hogy a kézművesszolga a mesterekkel, vagy más szolgákkal fennálló vitáit városának mestertestülete elé vigye és e testület ítéletének vesse magát alá, ha az ügy a tanácshoz tartozik. Minden mester, aki felvesz egy szolgát, jelentse be nyolc napon belül a céhelöljárónál és az töle esküt vegyen arra, hogy mindíg alkalmazkodni fog a mesterek bíróságához. Ezután az új szolga nevét egy különleges könyvbe beírják. Az a mester, aki az előírt bejelentést nyolc napon belül elmulasztja, minden nap késedelemért öt schillinget fizet. Egész csinos kezdetei ezek a legények rendőrségi felügyeletének!

A következő paragrafus meghatározza, hogy kézművesszolgák és más szolgalegények kést ne hordjanak maguknál; kivételt képez, ha vidékre mennek.

> „És amelyik szolga az itt előírt részleteknek, pontoknak és cikkelyeknek ellenszegül és nem azok szerint akar élni, azt a többi mesterek ebben a körzetben ne vegyék fel szolgának, sem öt házukba és udvarukba ne vegyék bé, ha ez kihirdettetett és amelyik mester ez ellen cselekszik, négy forint* büntetést fizet.“

A büntetéspénzekből fele a tanácsnak, fele a céhnek jusson.

A szövetséget kötö városok közül egyiknek sem szabad ezt a rendszabályt a többiek beleegyezése nélkül megváltoztatni.

Az összes szolgák és akik nem strassburgi polgárok, „éjjel városunkban rejtett utakon ne menjenek“. Húsvéttól Mihály napjáig nem szabad este tíz óra után, Mihály napjától húsvétig este kilenc óra után az utcán lenniök, kivéve, ha az uraság vagy a mester szolgálatában vannak úton. Ennek a rendelkezésnek áthágóját harminc schilling pénzbüntetéssel, vagy négy heti fogsággal büntetik, vizen és kenyéren.

A szolgák a fent megadott időpontok után fogadókban és kertekben se jöjjenek össze. Az ezért járó büntetés fentivel azonos. Kocsmárosok az említett idö után ne fogadjanak be szolgákat, ellenkező esetben öt forint pénzbüntetéssel terheltetnek.

> „De ez nem vonatkozik urakra, lovászokra, kereskedőkre és zarándokokra, akik becsületes és tisztességes emberek.
>
> És amelyik szolga olyan arcátlan lenne, hogy az itt előírtakat nem cselekedné, az soha többé Strassburgban ne szolgálhasson a mesterek és a tanács engedelme nélkül.“

A legényrendelet ezenkívül még a következő négy pontot tartalmazza:

---

* *Forint* (Gulden) — aranyérem, amely általános birodalmi éremmé vált 1559-ben. Ekkor 1 márka (német éremsúly = 283,81 g) aranyból 72 aranyforintot vertek. — *Szerk.*

> „1. A kézmívesszolgáknak és más szolgálólegényeknek ezentúl ne legyenek sem ivószobáik vagy bérelt házaik, vagy kertjeik, sem társaságuk, amelyben összejönnek, legyen az bár tisztességes és egyébként semmikép sem veszélyes. 2. Legyen nekik minden kántorböjt utáni második vasárnap gyertyagyujtásra engedelem, de ha ilyen engedelem nem lenne, akkor azt egy *céhmester* (céhelöljáró) elött ki jell jelenteni; ez aztán egyet vagy kettöt azok közül, akik annak a kézmüvességnek mesterei, amelyben a szolgák szolgálnak, utasítson és küldje öket oda a gyertyagyujtásra, hogy abban résztvegyenek. 3. A kézmívesszolgák a temetéseket ünnepnapokra és ne munkanapokra tegyék. 4. Három szolgalegénynél vagy kézmívesszolgánál több ne hordja ugyanazt a kerek kalapot, kabátot, sem nadrágot vagy egyéb megkülönböztetö jelt büntetlenül.“

Az ivószobákat és a legények más egyesüléseit így határozottan megtiltották. Csupán egyházi egyesüléseiket (természetesen nemcsak „gyertyagyujtás miatt“, hanem segélyezés céljából is) engedélyezték, de azokat is alávetették a mesterek ellenörzésének.

Az utoljára felsorolt négy intézkedés azonban már nem található meg az 1473-as szolgarendelkezésben, amely egyébként megegyezik az 1465-ös rendelkezéssel. Mi itt az 1473-as szöveget adjuk, amely az 1551-es posztókészitö-könyvböl vétetett (modern nyelvre átültetve a Schmollernál közölt eredeti után, id. mü 208. old.).

Tehát már nyolc év múlva meg kellett szüntetni ennek a „szocialista törvénynek“ drákói határozatait és hatástalanok maradtak a többiek is.

És így történt mindenütt. Röviddel 1400 után a *frankfurti* tanács megtiltotta, hogy a napszámosok és legények ivószobát tartsanak fenn. Aki a tilalom ellenére ivószoba számára házat vagy szobát bérbead nekik, azt magas büntetéssel, napi egy forinttal kell sujtani. Ezen szigorú tilalom egyik leiratában tizenegy, azóta már engedélyezett szobát tüntetnek fel, többek között a kertészlegényekét és a sachsenhauseni mesterlegényekét.*

Valóban, a tilalmak eredménytelennek bizonyultak; a XV. században a legények mindenütt előrenyomultak, a velük szemben felállított korlátozások egymásután omlottak le; kivívták szervezeteik elismerését és kötelezővé tették a belépést — hatalommá váltak. A század végén a mesterlegények már tiszteletreméltó helyet foglaltak el és szervezeteik tekintélyes eredményeket értek el. Teljesen megváltozik felfogásunk a a középkorvégi céhrendszer jellegéről, ha azt nézzük, hogy hogyan *harcolták* ki ezeket a vívmányokat és nem *állapotnak* tekintjük, amely a középkor „szelleméből" fakadt és mindvégig jellemző rá. A legtöbb kultúrtörténész azonban úgy vázolja azt, ami egy időszak *végére* hosszú és keserves harcok eredményeként létrejön, mint az egész időszak állapotát.

Az, hogy a mesterlegényszervezetek elnyomására irányuló minden kísérlet kudarcot vallott, mindenekelőtt a legények nélkülözhetetlenségének tulajdonítható; növekvő jelentőségüknek a városi termelési módban. A kézművesipar vált a legtöbb város fő jövedelemforrásává, de az iparban, szemben a mesterekkel, számarányuknál és jelentőségüknél fogva a mesterlegények tekintélyes hatalommá váltak. A város fejlődése mindinkább a kézműves bérmunkásoktól függött. Ha valahol beszüntették a munkát vagy elköltöztek, ez az érintett kézművesszakmát pusztulással, a várost pedig súlyos károsodással fenyegette. Ehhez járult még, hogy a viszonyok is kedveztek a legények szoros összetartásának. A városok még nem voltak nagyok. Bücher Frankfurt lakosságát 1440-ben 8000 főre becsüli, Nürnbergét 1449-ben 20 000 főre.** A mesterlegények száma alig érhette el az összlakosság tíz százalékát.***

Ilyen kis létszám mellett természetes volt, hogy egy mesterség legényei a városon belül személyesen ismerték egymást. Az is megkönnyítette kapcsolataikat, hogy akik azonos mesterséget folytattak, szerettek mind egy utcában lakni, amelyet rendszerint az illető mesterségről neveztek el és amely ezt a nevét néha még a mai napig is megtartotta. A XV. és XVI. században még nem terjedt el az a kedves szokás sem, hogy a műhelyekben fegyházszerűen rácsozott és fehérre mázolt ablakokkal zárják el a munkásokat a külvilágtól. Ha az időjárás megengedte, szívesen dolgoztak a ház előtt az utcán, vagy legalább is nyitott ajtóknál és ablakoknál. Jaj volt annak, aki nem volt szolidáris a többiekkel! Nem lett volna többé öröme az életben. Az egyes munkás nemcsak munkájában, hanem társadalmi kapcsolataiban is munkatársaira volt utalva.

---

* *Bücher,* id. mű 135. old. V. ö. 603. old., az 1421-es tilalom és 609. old.

** *Bücher,* id. mű 196, 34. old.

*** *Lamprecht,* id. mű 497. old.

A nehézkes mesterekkel ellentétben a mesterlegényeket a *vándorlás* mozgékonnyá tette, és meghitt kapcsolatot teremtett az egyes városok erősen szolidáris legényszervezetei között. Itt nem volt külső beáramlás sztrájkok idején! Schmoller siránkozik ezen:

> „A legényszervezetek erkölcsi (!) és üzleti magatartását kedvezőtlenül befolyásolta az a tény, hogy a többség nem volt helybeli, ez növelte a könnyelműséget, a felelőtlenséget, az önhittséget, a mesterrel szembeni fölényérzetet. A mesterek helyhez voltak kötve; még ott is, ahol a fölerakatok közötti kapcsolat megvolt, mindíg nehezebben és lassabban tudtak más városbeli kollégáikkal érintkezni. A legényeknek mindíg volt összeköttetésük mindenhová, és mindenhonnan voltak híreik; nem érezték, hogy polgárai annak a városnak, amelyben dolgoztak; éveken át mozgásban voltak, nem törődtek azzal, hogy a batyut ismét össze kell kötözni és vándorbotot kell ragadni. Viszályok esetén furulya- és trombitaszóval egyszerűen kivonultak a műhelyekből, seregestül a szomszédos városba telepedtek henyélni és ha békét akartak velük kötni, rendszerint követelték ottani korcsmaszámlájuk kifizetését. Jobb összeköttetéseik és sokkal erősebb testületi szellemük min-

den bevándorlást megakadályozott és így gyakran győztesek maradtak a harcban.“*

Ehhez járult még az is, hogy ritkán kellett asszony és gyermek eltartásáról gondoskodniok. A nős mesterlegény kivétel volt, némely mesterségben egyáltalán nem fordult elő. Hiszen a mester „családjához“ tartoztak és a mesterek úgy gondolták, hogy könnyebb a legényeket alávetni „atyai“ fegyelmüknek, távoltartani az ivószobáktól, hogy jobban szemmeltarthatják és (viszonylag) sovány koszttal s mindenfajta cselvetéssel kizsákmányolhatják, ha a háznál tartják őket és eltiltják a nősüléstől. A nős mesterlegény inkább rákényszerült az önállósításra, ha nem törvényes úton, mint céhbeli mester, úgy törvénytelen úton, mint elővárosi vagy falusi „kontár“.

De éppen nőtlenségük folytán rendkívüli ellenállóerőt nyertek; a nőtlenség — még inkább mint a vándorlás — kedvezett azoknak a tulajdonságoknak és előnyöknek, amelyeket Schmoller most idézett leírásában vázolt: makacsságuknak, gondtalanságuknak, önérzetüknek.

Mennyivel nehezebb ma a proletárok harca! Minden sztrájknál, minden választásnál, bár személyében száll síkra ügyéért, asszonyának és gyermekének is viselnie kell a következményeket. Ezért kisvárosokban, ahol a munkások sajtó és gyülések nélkül is könnyen tudtak egymással érintkezni, a család érdekeinek a szem előtt tartása tette a munkást a vállalkozó iránt engedelmessé. Nagyvárosokban viszont nem ismerik egymást a munkások, tehát sajtó, nagyobb összejövetelek és egyesületek szükségesek ahhoz, hogy egymással érintkezhessenek. A szájról-szájra való híradás már kevés olyan összetartás és egyetértés megteremtéséhez, amilyen a hatalmas központosított tőkével szemben sokkal inkább szükségessé vált, mint a kis kézművesmesterekkel szemben: nem csoda, hogy ma a munkások gazdasági harcai mindinkább *politikai* harcokká válnak, hogy a szabadság számukra kenyeret jelent, hogy aki megfosztja politikai jogaiktól, kenyerüktől fosztja meg őket, hogy a viszonyok mindenütt *kényszerítik* a munkásokat a magasabb bérért és rövidebb munkaidőért folytatott harcnak a politikai *hatalomért* folytatott harccá való kiszélesítésére.

---

* *G. Schmoller.* Das brandenburgisch-preussische Innungswesen (Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte) — (A brandenburgi-porosz testületi rendszer [Kutatások a brandenburgi és porosz történelemhez]). I. köt. 79. old.

Ezzel szemben a hanyatló középkortól egészen az újkorig nem találunk a kézmüveslegényéknél jellegzetesen politikai irányzatokat. Teljesen feloldódtak szakmai szervezeteikben, melyek révén olyan eredményeket értek el és olyan pozíciót szereztek, amilyeneket ma még széles politikai jogok birtokában is csak kivételesen kedvező körülmények között és akkor is csak átmenetileg sikerült néhány munkásszervezetnek. Természetesen nem minden szakmában kedveztek a körülmények egyenlően a legényeknek. Voltak gyengébb és erősebb, befolyás nélküli és hatalmas szervezetek. Számos proletárréteg, olyan, amelyet könnyen lehetett pótolni, amely semmiféle szervezethez nem tartozott, ki volt szolgáltatva a kizsákmányolók kénye-kedvének. Náluk nem nyilvánult meg sem a „testületi szellem“, sem a „felebaráti szeretet eszméje“, amely állítólag a középkor sajátossága volt.

Előfordult, hogy munkások, akik a XIII. vagy a XIV. században szervezethez jutottak, megérték ezeknek a pusztulását; ilyenek voltak a tanulatlan munkások, napszámosok. Szervezeteik a vidéki versenytársak felnyomulása következtében estek szét. Hozzájárult ehhez a városok mezőgazdaságának visszafejlődése. Hasonló sorsra jutottak a nem mezőgazdasági napszámosok is. Így például Frankfurtban a XIV. század végén (1387) az épületnapszámosok, a csaposlegények és zsákhordók még szervezetben voltak. De mellettük már ott találunk néhány szervezeten kívüli napszámost, így tizenhat csaposlegényt, négy zsákhordót, tíz fürészelőt és hat rúdhordót. 1440-ben az épületnapszámosok szervezete már nem létezik, a csaposlegények szervezete a XV. századig még nyomorúságosan tengette létét, a zsákhordóké a XVI. század első feléig, de mellettük már mindjobban érvényesültek a szervezeten kívüli elemek.

Ezek a városi proletárok — akik vagy soha nem jutottak el szervezetig, vagy széthullott a szervezetük — mind mélyebbre süllyedtek a szervezett legények körülményeihez viszonyítva. Mind nagyobb lett a szakadék a kétféle elem között.

7. A VÁROSI MUNKÁSARISZTOKRÁCIA

Minél nagyobb eredményeket értek el a szervezett iparoslegények, annál inkább kiváltságos osztálynak, arisztokratáknak érezték magukat, és akárcsak mestereik, megvetették az alattuk álló proletárokat, mint „nem becsületes embereket". Megbüntették azt a legényt, aki „nem becsületes embereket" vitt magával az ivószobába. Fentebb már megmutattuk, kiket értettek ez alatt. Az önhitt szervezett munkások nemsokára már az ellen is tiltakoztak, hogy egyforma nevet viseljenek a többi proletárokkal. A XV. század második felében mindenütt azt látjuk, hogy felháborodással visszautasították a „kézművesszolga" elnevezést és helyette a „mesterlegény" nevet vették fel. Vannak, akik ebben a „demokratikus szellem" feléledését szeretnék látni, kísérletet a mesterekkel való társadalmi egyenlőség, vagy legalábbis hasonlóság elérésére. Ezzel a nézettel nem érthetünk egyet. Amíg kézművesszolgának hívták a bérmunkásokat, társadalmilag sokkal közelebb álltak a mesterekhez, mint mikor „mesterlegénynek" nevezték őket. Ekkor mindenesetre a parasztok és a proletárok fölé emelkedtek, de fölemelkedésük nem volt olyan gyors, mint a mestereké, akik kizsákmányolóikká és uraikká váltak. A XIV. században a kézművesszolgák még együtt ittak az ivószobákban a mesterekkel. A XV. században a mesterek már méltóságukon alulinak tartották, hogy egy asztalhoz üljenek kézművesszolgákkal. Kiutasították őket a mesterek ivószobáiból és hosszú harcot kellett vívniok, hogy saját ivószobát tarthassanak fenn. Hogy juthatott volna hát eszükbe, hogy egyenrangúbbnak érezzék magukat a mesterekkel, mint azelőtt!

Ellenkezőleg, szégyelték, hogy egy kalap alá veszik őket a többi szolgával, akik nemcsak, hogy nem voltak részesei az általános felemelkedésnek, hanem sokkal mélyebbre süllyedtek. Ma azokban a szakmákban, amelyekben a munkások szakmai szervezeteik révén különleges elönyökre tettek szert — többnyire kvalifikált munkások, akiknek nem jelentett eddig sem a gép, sem a nöi munka komolyabb konkurrenciát — hasonló önhittséget találunk, mint amelynek eredményeképpen a mesterlegények elvetették a kézmüvesszolga nevet. Nem is olyan régen például nyomdai szedöink közül sokan sértésnek tekintették, ha „munkásoknak“ nevezték öket. Ők „müvészek“ voltak.

Mennél többet nyujtottak a legények hivatásszervezetei a különbözö szakmákban, annál jobban szükült az azokban tömörült munkások látóköre. Egyetlen törekvésükké vált most, hogy szervezeteiket nemcsak a mesterekkel, hanem a többi szakmák legényszervezeteivel szemben is erössé és hatalmassá tegyék. Szervezeteik nem az osztályöntudatot, hanem a féltékenykedéssel és kicsinyes hiúsággal telített, szükkeblü kasztszellemet fejlesztették.

Kezdetben egy-egy kézmüvesszakma legényszervezeteibe más mesterség munkásait, söt a legényekkel rokonszenvezö másrendbelieket is felvettek. Ez később megszünt. A frankfurti lakatoslegények egyesületébe például felvettek:

1402—1471. 1096 tagot, ebből 27 nem mesterlegény
1472—1496. 6 nem fémmunkás mesterlegényt
1402—1471. 35 nem fémmunkás mesterlegényt
1472—1496. 6 nem fémmunkás mesterlegény

1496-tól egyáltalán nem vettek fel olyan mesterlegényt, aki nem volt fémmunkás.*

Ezeket a számokat úgy is magyarázhatjuk, hogy a lakatosok legényegyletei mellett más egyesületek is létrejöttek és így a más szakmabeli mesterlegényeknek nem kellett a lakatosok szervezetében támogatást keresniök. A különféle legényegyletek féltékenykedésének foka a viszályok számával mérhetö és bizonyítható. Úgyszólván nem volt érzékenyebb valami, mint a mesterlegények „rendi becsülete“; ez majdnem olyan érzékeny és törékeny volt, mint napjainkban a katonatiszti vagy diákbecsület. Ennek az érzékenységnek nem a nagyfokú becsületérzés, hanem a nagyfokú önteltség volt az oka.

---

* *Bucher*, id mű 619. old.

Ismeretes az a hadüzenet, melyet 1471-ben a lipcsei vargalegények, megsértett rendi becsületük megóvására, a helybeli egyetemnek küldtek. Ugyanilyen önérzetesek voltak Jakab badeni őrgróf *pékjei* és legényei, akik 1470-ben ultimátumot küldtek Esslingen és Reutlingen birodalmi városoknak. Söt 1477-ben münzenbergi Eppenstein úr szakácsa a konyhalegényekkel együtt Solms grófjának küldött ultimátumot.* A munkások egymásközötti harcát már a XIV. században megtaláljuk. Ilyen volt 1350-ben a strassburgi takácslegények harca a kártolólegények ellen. 1360-ban ismét a takácslegények harcoltak a lenszövőlegények ellen. A legkonokabbnak azonban a kolmari péklegények mutatkoztak, akik 1495-ben azért indítottak sztrájkot, mert a városi tanács más legényegyleteknek is — akik épp olyan értékes gyertyákat szereztek be mint ők — megengedte, hogy úrnapján a szentség mellett lépdeljenek. Tíz évig sztrájkoltak, míg végül győzelmet arattak a város és legénytársaik felett. Számtalan hasonló esetet sorolhatnánk fel.

Ilyen bárgyúság mellett a mesterek és legények közötti ellentétek és az azokból folyó harcok, bármily nagyszámúak és hevesek voltak is, mégsem tudtak egységes munkásmozgalmat megteremteni, mégkevésbbé tudtak iránytvenni a társadalom átalakítására. Éppen a legerősebb és legsikeresebben működő munkásszervezetekben nem is annyira a többi munkással való szolidaritás tudata, az osztályöntudat fejlődött ki, hanem inkább éppen az ellentét, egyrészt a többi fejlődő szervezettel szemben, amelynek eredményeit irígykedve szemlélték, másrészt a proletariátus növekvő tömegeivel szemben, amelyeknek nem sikerült önálló szervezetet alakítani, s akik mind mélyebben süllyedtek az ínségbe és nyomorba. Csak a kapitalista ipar bomlasztotta fel a mesterlegények szervezeteit, társadalmilag degradálta a legényeket és egyszintre helyezte őket a többi proletárral. Csak a kapitalista termelési mód teremtette meg az egész munkásosztály egységes osztályöntudatának előfeltételeit.

---

* *C. W. Hering.* Geschichte des sächsischen Hochlandes. 176. old.

A középkor kézművestermelésének nem volt ilyen forradalmi hatása. A szervezett mesterlegények nyugtalan, dacos népség volt, gyakorlottak a fegyverforgatásban, féltékenyek jogaikra és rendi becsületükre. Sokkal könnyebben hajlottak arra, hogy munkabeszüntetéssel, zavargással, szükség esetén fegyveres erőszakkal megszerezzék jogaikat, mint a modern munkások. Magatartásuk sokkal „radikálisabb“ volt, mint a mai proletariátusé. Az anarchisták többsége ártatlan báránynak tűnik a hanyatló középkor vakmerő, mozgékony mesterlegényeihez képest. De ez csak külső magatartásukat jellemzi. *Törekvéseik* szelídtermészetűek voltak. A legradikálisabb törekvésük a „korhelyhétfő“ volt. Miért is törekedtek volna egy olyan társadalom átalakítására, amelyben a kiváltságosakhoz tartoztak, melynek előnyeiből részesültek, ha nem is olyan mértékben mint a mesterek, vagy akár a kereskedők és hercegek? Igaz, részesedésük ezekben az előnyökben viszonylag mindíg kisebb lett, annak ellenére, hogy elkeseredett harcokat kezdeményeztek részesedésük növeléséért, de soha nem kételkedtek abban a társadalomban, amelyben éltek. Forradalmi időkben persze szívesen együttmentek más, haladó forradalmi elemekkel. A céhmesterek is hasonlóan cselekedtek, mikor az „előkelőségekkel“, a városi közbirtokossággal és kereskedőkkel viszályba keveredtek. De mind az egyik, mind a másik megbízhatatlan és állhatatlan volt. Az első ellenállás, az első vereség elegendő ok volt arra, hogy cserbenhagyják a felkelést, amelynek célkitűzése már kezdettől fogva nem nagyon volt szívügyük, csupán pillanatnyi magánérdekük előmozdítására akarták kihasználni. Ez volt egyik oka 1525-ben a forradalmi felkelés gyors összeomlásának.

A hanyatló középkor mesterlegényei nem tűztek ki célul új társadalmat, szociális eszményt.

8. MARK-KÖZÖSSÉG ÉS BÁNYAJOG

A *bányamunkások* fejlődésének jellege más, mint a városi mesterlegényeké. Az ókorban a bányászok — amennyire ismereteink terjednek — nem szabad emberek, hanem rabszolgák és fegyencek voltak. A középkorban már *szabad emberek*. Kezdetben ők is *mark-közösségben* éltek.

Utaltunk már arra, hogy minden mark-közösség területe két részre oszlott: a *felosztott* és az *osztatlan markra*.

A bark-közösségben minden család kapott a faluban egy darab földet házhely (lakóház, gazdasági épület és kert) céljaira, magántulajdonként. Ezenkívül a szántóföldet, a dülöt a közös marktól elválasztották és meghatározott szabályok szerint osztották ki a családok között. Legelö, erdö, víz és út köztulajdon maradt, ez képezte az osztatlan dülöt; ennek területe idövel korlátozódott, részben a lakosság növekedésével, amely új falvak alapításához és a közös markból új dülök kiválásához vezetett, részben azáltal, hogy a vadászatot és állattenyésztést a földmüvelés visszaszorította, ami az osztatlan mark rovására a felosztott dülö kiszélesedéséhez vezetett.

Kezdetben a közösség minden tagja az osztott dülöböl egyenlö nagyságú darabot kapott és ugyancsak egyenlö részt a közös mark jövedelméböl. A használat módját azonban az összeség határozta meg. Szabályozta a marhalegelök használatát, az erdöségekböl a levélalom, az épület- és tüzifa beszerzését, söt a *köfejtést* is. A közösség minden tagjának jogában állt a közösség által megállapított, meghatározott feltételek mellett a közös mark köbányájában követ fejteni és azt felhasználni.

A legtöbb mark-közösségben a köfejtés alárendelt tevékenység maradt, amelyet csak kivételes esetekben üztek. Más volt a helyzet azon a vidéken, ahol sóerek, vas-, réz-, vagy éppen ezüst- vagy aranylelöhelyek voltak, vagy ami talán még gyakrabban elöfordult, ahol a benyomult germánok egy a kelta̍któl vagy rómaiaktól megkezdett bányát ismét feltártak. Ott csakhamar elötérbe kellett hogy jusson az ásványi kincsek kibányászásának s az értékes ércek kitermelésének munkája. Az említett ásványok mindenütt szükségesek és keresettek voltak, de csak kevés helyen fellelhetök. Ezért azok a közösségek, amelyeknek ilyen bányakörleteik voltak, korán elkezdték ásványi kincseik saját szükségleteiken felüli kitermelését, hogy a fölösleget a szomszéd területek termékeire kicserélhessék.

Ezek képezték tehát az árutermelés és árukereskedelem első tárgyát.

A bányaterületek többnyire a hegyek között feküdtek, ahol a mezőgazdaság már eleve csekély szerepet játszott. Amilyen mértékben fejlődtek a bányaüzemek, úgy szorult háttérbe a mezőgazdaság. Nem volt szükség olyan kiterjedésű szántóföldekre mint azelőtt, minthogy a bányatermékeket élelmiszerre lehetett becserélni. Így a mezőgazdaságtól — és ugyanúgy az állattenyésztéstől — mind több munkáskezet vontak el, mert a mark-közösség tagjai egyre inkább a jövedelmezőbbnek ígérkező bányászat felé fordultak. Az egyéni használatra való termelés természetes határa az egyéni szükséglet. Az árutermelést a piac szükséglete határozza meg és ez a bányaipar termelésére vonatkozóan a gyakorlatban határtalan volt. Mivel kevés volt az olyan hely, ahol sót és fémet lehetett találni és kiaknázni, nem is termelhettek túl a piac szükségletén, amely sokkal kiterjedtebb volt, semmint azt gondolhatnánk. Kézröl-kézre, faluról-falura mérhetetlen mérföldeken keresztül ment az értékes anyag. Különösen a fémek voltak — mihelyt fegyverré, szerszámmá vagy ékszerré dolgozták föl őket — viszonylag könnyen szállíthatók.

Már a kőkorszakban is találunk kiterjedt kereskedelmet, amely hordától-hordáig fegyverekkel, ékszerrel vagy azok előállításához szükséges anyaggal foglalkozott. Franciaországban Tours és Poitiers között a félúton tömegesen találunk mézszínű és egyforma szemű jó kovaköveket. Pressigny-le-Grand városka mellett dr. Leveillé egy műhely maradványait fedezte föl, ahonnan nagy területeket láttak el ilyen kovából készült szerszámokkal. Egész Franciaországban és Belgiumban, valamint Svájcban is találhatók erről a környékről származó és sajátságos színük révén könnyen felismerhető kovaszerszámok. Amerikában a Mississippi-völgy őslakóinak sírdombjaiban egymás mellett található vörösréz a Felső-tó vidékéről, csillám az Alleghanyból, kagylók a Mexikói-öbölből, és obszidián Mexikóból. (Lubbock: Die vorhistorische Zeit [A történelemelötti kor]. Jena 1874. I. köt. 74, 77, 187. old.)

Ami a kapitalizmus mai fejlődési fokán kizárólag a nemesfémekre, söt többnyire csak az aranyra érvényes, vagyis hogy olyan áru, amelyet mindenki vesz, ami után mindenki vágyódik, amelyből soha nem lehet elég, ez az árutermelés kezdetén érvényes volt a vasra, vörösrézre, söt mi több, még a sóra is. A készség a termelésre tehát igen nagy volt. Nem csoda, hogy a bányászat mindenütt, ahol a föld gazdagon rendelkezett használható ásványi kincsekkel, a legelőkelőbb foglalkozássá vált. A mezőgazdaságban viszont, mely még sokáig csupán az egyéni szükséglet kielégítésére szolgált, semmi nem tette szükségessé az árutermelésre való áttérést, s így le is maradt a bányászat mögött.

Eredetileg bányákat csak a közös mark területén tártak fel. De mi történik, amikor a bányászat terjed és a már felosztott dülőkön is értékes ásványokat találnak? A dülőket csupán földművelés céljaira osztották szét; ha egy földterületet nem műveltek meg rendszeresen, vagy nem a meghatározott célra használták föl, akkor a rendelkezési jog visszaszállt a mark-közösségre. Ez mindjárt akkor bekövetkezett, amikor megkezdték a területen az érc utáni kutatást. Mivel a bányászatot mindenütt többre becsülték mint a mezőgazdaságot, hamarosan elegendő volt az elosztott dülőkön ásványi tartalomra *találni*, hogy az érintett szántók és rétek ismét a közös markra szálljanak vissza. Söt, hogy az ásványi kincsek kutatását minden eszközzel előmozdítsák, ehhez elegendő volt már a *valószínűsége* is annak, hogy egy földterület ércet tartalmaz. Végül az értékes ásvány utáni vágy a *házhelyek* magántulajdonát is megszüntette. Minden mark-közösséghez tartozó jogot kapott arra, hogy a markon belül *mindenütt*, bárhol is legyen az, érceket keressen, illetve azok után kutasson. Ha ez megkárosítana valakit, akkor az illető kártérítést követelhet, de nem *védekezhet* ellene. „Mert a bányajog erős és sem királyok, sem hercegek, sem grófok nem tehetnek ellene semmit, ha már bányászni akarnak, akár a kertben, akár az emberek hálószobája alatt", ez áll a steinfeldi apátság egyik régi könyvében.*

---

* *H. Achenbach.* Das gemeine deutsche Bergrecht in Verbindung mit dem preussischen Bergrecht usw. dargestellt (Az általános német bányajog leírása a porosz bányajoggal stb. kapcsolatban). Bonn 1871. I kot. 71. old.

Általánosságban a mark-szervezet fejlődése arra mutat, hogy a magántulajdon jogai és területei olyan mértékben növekednek a közös mark rovására, amilyen mértékben a mezőgazdaság jelentősége nőtt az állattenyésztés és vadászat felett. Ezzel szemben a bányaterületeken, ahol a mezőgazdaság jelentősége csökken a bányászat mellett, éppen az ellenkező irányzatot látjuk. A bányajog korlátozza a magántulajdon jogát és bizonyos pontokon helyreállítja a közös markot.

A bányaterület csak azért jutott a közös mark hatáskörébe, hogy mindjárt ki is váljon belőle. Az első bányák nagyon primitívek voltak, csupán felszíni munka folyt egyszerű üregekben, amelyekből előhozták az ércet. Egy vagy néhány munkás elegendő volt ilyen bánya megmunkálására. Ezeket nem lehet közösen úgy használni mint a közös legelőt. Amint a különböző dülők egyes földterületeit, úgy a különböző bányaterületeket is ki kellett osztani használatra a mark-közösség egyes tagjainak. Az egyes bányák azonban különféle jövedelmet hoztak és a bányák száma, a szántóterülettel ellentétben, nem volt tetszés szerint szaporítható, ezért az összeség érdekeinek védelmére a szétosztásnál kötelezővé tették a jövedelem egy bizonyos részének beszolgáltatását. És épp úgy mint a felosztott dülők megmunkálása, a bányáké is a közösség felügyelete és vezetése alatt állott, és ahogyan a megműveletlen szántóterület visszaszállt a közösségre, ugyanúgy az elhagyott bánya is. Ha egy bánya haszonélvezője abbahagyta annak kihasználását, minden jogát elvesztette felette.

Az érclelőhelyekre való beiktatás elsőbbségi joga, ha magántulajdonról volt szó, természetesen azt illette meg, aki felfedezte és nem azt, akinek tulajdonában volt a földterület. A megtalálónak ez az elöjoga napjainkig fennmaradt.

A kevésbbé értékes ásványoknál a bányászat még sokáig primitív fokon maradt, így például a vasérc- és szénbányászat egészen a XIX. századig. A nemesfémek bányászata viszont, amint látni fogjuk, már nagyon korán a technika magas fokára emelkedett. A bányák mind terjedelmesebbekké váltak, mind bonyolultabbak és veszélyesebbek lettek. Egyre lehetetlenebbé vált, hogy minden beiktatott közösségi tag, minden

„bányatulajdonos“ saját szakállára űzze a bányászatot, úgy, ahogy az neki tetszik. A különböző bányák mindjobban összefüggtek egymással, mindjobban egységes egészet képeztek. Bármilyen féltékenyen őrködtek is a bányatulajdonosok afelett, hogy bányáik külön maradjanak, hogy mindegyikük megőrizhesse részesedését a maga területén, mégis a technikai szükségszerűség következtében az *üzem* közössé vált. A mark-közösség hivatalnoka, a *bányamester*, kinek kezdetben csupán a bányák felügyelete volt a feladata, az egész üzem vezetőjévé válik, melyet tervszerűen szervez meg.

Azok a bányák, amelyek már ilyen messzire jutottak a fejlődésben, már olyan gazdagok voltak, hogy jövedelmük a bányatulajdonosokat és közösségi tagokat (ezek a fogalmak kezdetben az illető körletben azonosak voltak) a bányamunka alól mentesítette. A munka végül teljes egészében szolgáiknak, azaz a bányászlegényeknek jutott, a bányatulajdonosok pedig fokozatosan *tőkésekké* váltak.

A gazdag bányákban a legények száma mindjobban szaporodott. Idetartoztak még azok a munkások, akik a kohókban dolgoztak, ahol az ércből a fémeket kivonták. Ezek mellett egyre több kézműves vándorolt a bányakörletekbe a bányaszerszámok előállítására, a kitermelt fémek feldolgozására, vagy a lakosság növekvő szükségleteinek kielégítésére. Ugyancsak gazdag kereseti lehetőséget találtak itt a kereskedők is az ásványi kincsek árusítása révén és számuk rohamosan növekedett. Így alakult ki város a bányák körül, a „bányaváros“, amelyben a mark-közösség tagjai, a „bánya- és kohóurak“ csak kisebbséget képeztek, az arisztokráciát, a részben közülük származó kereskedőkkel együtt.

Bármilyen sajátságosan fejlődtek is ezek a bányaközösségek, félreismerhetetlenül mark-közösségek maradtak. Természetesen a mezőgazdaság és az állattenyésztés elvesztette náluk jelentőségét. A bányák mellett azonban az erdő különleges fontosságú volt számukra, mert innen szállították a kohóknak az ércek olvasztásához, a fémek előállításához szükséges tüzelőanyagot. Ahol a bányatulajdonosok régi mark-közösségi szervezete még fennmaradt, ott mint *erdőközösségek* léptek fel.

Szemléltetően mutatja be nekünk Gierke „a Harz-hegység nagy bányaközösségrendszeréről és központjáról, Goslarról“ szóló leírásában azt, hogyan alakult a régi bányaközség szervezete:*

> „A város szervezetében a bánya- és kohóurak (bányászok és kohászok, montani és silvani) közössége polgári testületet alkotott a kereskedők és céhek (pénzváltók, szatócsok és kézművesek) között és mint ilyen résztvett a városi kormányzatban, képviselőket küldött a törvényes rendelkezések kidolgozásához és minden jogváltoztatásnál a tanácsnak ki kellett kérnie jóváhagyásukat. A városi jog szerint mentességet élveztek a zálogolás alól és szolgáik ellen messzemenő önsegélyt alkalmazhattak. A kohóművek — tekintettel a Harz-erdőségre — egyidejűleg mark-közösségek voltak, amelyek három eredeti erdőszékből tevődtek össze és a bányászat és olvasztó kohómű mellett fakitermelést, vadászatot és halászatot folytattak. Az egész bánya- és kohórendszer, a bányászok és kohászok összesége önálló, autonóm közösséget alkotott, a birodalmi helytartó, később Goslar város — éspedig különösen a városi tanács hatosbizottságának — legfelsőbb felügyelete és legfelsőbb törvénykezése alatt. Maguk a bányatulajdonosok irányították tehát a közülük választott bányabírák vagy bányamesterek által a bányászatot; ők állapították meg goslari közgyűléseiken — a városi tanács által befolyásolva ugyan — a bányaszabályrendeletet és a bányajogot; ők mondottak ítéletet mint esküdtek a bányamesteri bíróságban, amely mind bűnügyekben, mind tényleges bányaügyekben az elsőfokú bíróság volt. Ehhez kellett a bányászoknak minden ügyükben elsősorban fordulniok.“

A bányaközségek mark-szervezete azonban aligha tudta valahol sokáig megőrizni önállóságát és tisztaságát. A nagy földbirtokosok ugyanúgy szorongatták öket mint a parasztokat.

---

* *Otto Gierke.* Das deutsche Genossenschaftsrecht (A német egyleti jog). Berlin 1868. I. köt. 443. old.

A gazdag bányaközösségeknek természetesen egészen más eszközeik voltak arra. hogy elnyomóikkal szemben védekezzenek, mint a szegény paraszti közösségeknek. Nem is találunk arra példát, hogy a bányászok a középkorban bárhol is féljobbágyi vagy jobbágyi helyzetbe kerültek volna. De éppen a bányák gazdagsága csábította a földesurakat, hogy adófizetöikké tegyék öket. Ezek az urak kijelentették, hogy mint a vadászat, a bányászat is az ö elöjoguk: némely rajnabalparti jogszokásban a bányászat a vadászattal kifejezetten egyenlő elbírálás alá esik és a „vadászat a föld*ön* és a föld*ben*“ a „nagyságos uraknak“ van fenntartva. Az ország legnagyobb földesura azonban a király volt; neki már eleve sikerült egy sor bányát magához ragadnia; rövidesen igényt tartott azokra a bányákra is, amelyeket elözöleg a nemesek, kolostorok vagy püspökök szereztek meg. Németországban a királyok, illetve császárok végül kijelentették, hogy senki sem folytathat bányászatot, hacsak nem ök adományozták a bányát. A bányászatot, elsösorban az arany-, ezüst- és sóbányászatot királyi illetve császári jövedéknek nyilvánították.

Kezdetben a császároknak sikerült is, legalább részben, érvényre juttatni igényeiket. Achenbach fent idézett müvében több példát is felsorakoztat. Így például a XII. században I. Frigyesnek sikerült néhány püspököt rábírnia arra, hogy saját bányájukat hübérül fogadják el. De már a következö században megkezdödött a császári hatalom hanyatlása, miközben a nagy földesuraké tartományi fejedelmi hatalommá fejlődött. A bányajövedék tehát a tartományi fejedelmekre szállt át és ezek hamarosan elég erösek is lettek ahhoz, hogy a kisebb földbirtokosoktól, az egyes községektöl és közösségektöl ezt a jövedéket be is hajtsák.

Már IV. Károly arra kényszerült, hogy a választófejedelmek bányajövedékét Arany Bullájában elismerje (1356). Végül V. Károly a megválasztásakor kötött egyezményben .(1519) a birodalmi rendeknek általánosságban biztosította jövedékeiket.

A mark-közösségi szervezet a bányászatban, legalábbis a nagy bányákat illetően, akkor már általában feloszlott. A szabadon választott közösségi hivatalnokok helyébe tartományi hivatalnokok léptek, akik a mark-közösség tagjaitól és a bányamunkásoktól függetlenül vezették a bányaüzemet, bíráskodtak és döntöttek arról, hogy kinek lehet és kinek nem lehet bányát hűbérbe adni; ezzel a mark-szervezet kizárólagossága a bányákra vonatkozóan végetért. A bányászat a különböző korlátozások folytán mind elviselhetetlenebbé vált. Egyre nagyobb munkástömegekre volt szükség, akiket távolról kellett odatelepíteni, mivel a sivár hegyvidéken, ahol a bányák feküdtek, csak nagyon gyér lakosság volt. Minél költségesebb és kiterjedtebb volt a bánya, annál inkább volt szükség nagy tőkék beáramlására s ezért arra törekedtek, hogy a bányatulajdont a városi nagy kereskedők számára hozzáférhetővé tegyék. Az a tény, hogy ezek a kalmárok igen jó viszonyban voltak a tartományi fejedelmekkel — akiket kölcsönökkel gyakran kisegítettek szorultságukból — hozzájárult ahhoz, hogy a fejedelmek, érvényesítve hatalmukat, megszüntessék a mark-közösségbeliek előjogait a bányák kiaknázására. A bányákat a mark-közösségtől elválasztották, a hegyeket, amelyekhez tartoztak, „szabadnak" nyilvánították. A szabad hegyeken mindenkinek engedélyezték a bányászatot — feltéve, ha a fejedelem jóváhagyta. Mivel így az idegen elemek beáramlásának korlátait eltávolították, hamarosan megindult — főként az ezüst- és aranybányákban — a kereskedők, uzsorások, kalandorok, munkások, koldusok tarka nyüzsgése, azzal a közös céllal, hogy szerencséjüket kiharcolják. Csak így vált lehetségessé a nagy bányák gyors fellendülése.

A bányák és a mark-közösség minden összefüggését megszüntették. Nem csoda, hogy aztán a római jog tudósai, akik a mark-szervezetet amúgy sem értették, nem tudtak mit kezdeni az abból származó német bányajoggal. Csak G. L. Maurer korszakalkotó kutatásai a mark-szervezetről adták meg a kulcsot a német bányajoghoz, éppúgy mint néhány más társadalmi képződményhez.

9. A KAPITALISTA NAGYÜZEM A BÁNYÁSZATBAN

A XVI. század kezdetén a német bánya a római jogon nevelkedettek számára különös képet nyujtott.

A bánya kiaknázója nem rendelkezett annak korlátlan tulajdonjogával, hanem csupán a használati joggal. Ezt a fejedelem egyik hivatalnoka, a bányamester adományozta. A megadományozott, a kérelmező, bányatársulatot alakított négy, később több részessel, illetve kuxtulajdonossal (a cseh kus, rész szóból). Ezeknek a kuxoknak bizonyos mennyisége a fejedelemnek jutott. A kuxok eladhatók voltak.

A bányák ilyen eszmei felosztásánál a négyes szám nagy szerepet játszott. A kutnáhorai (kuttenbergi) bányaszabályok alapján kétségtelennek látszik, hogy a bányászati jog eredetileg 4 eszmei részre volt osztva, ha annak kiaknázásában többen vettek is részt. Később 8, 16, 32, végül 4×32=128 kuxot csináltak belőle, ez a szám végül szabállyá vált. Először egy 1327-ből származó okmányban találunk utalást erre; azonban Freibergben a kiaknázás jogát csak 1698-tól osztják 128 kuxra. (Achenbach, id. mű 291. old.)

Egy vagy több kux tulajdonosa volt a „bányarészes“. A bányák kiaknázását tehát bányatársulatok folytatták. A kux azonban nem jogosított a bányára, csupán annak *tiszta jövedelmére*. A tiszta jövedelmet felosztották a kuxtulajdonosok között. A bánya költségei ugyancsak a kuxtulajdonosok között oszlottak meg. Ha a költségek egyideig meghaladták a jövedelmet és a bányarészesnek nem állt módjában a reá kirótt hozzájárulást teljesítenie, úgy elvesztette részjogát és ezt a társ-bányarészesek átruházhatták másra. Ha a bánya kiaknázását megszüntették, a bányatársulat elvesztette felette minden jogát és a fejedelem szabadon továbbadományozhatta.

De mindez nem meríti ki a római jog tulajdonfogalmával szembehelyezkedő rendelkezéseket. A bányaüzemet a fejedelem hivatalnoka vezette, aki a mark-közösség-jogait bitorolta és a bányarészeseknek nagyon kevés beleszólást engedett.

Ágost szász herceg és választófejedelem bányaszabályzata (kinyomatva 1574-ben) harmadik cikkelyében a fejedelem által kinevezett következő bányahivatalnokokat sorolja fel: két *bányatanácsos*, akik minden félévben egy *bányakapitánynyal*, *főbányamesterrel* és *bányagondnokkal* felkeresik a bányákat.

> „Ezenkívül minden bányavárosban hasonló alkalmakkor a bánya nagyságához mérten kineveztünk egy *bányamestert* és meglehetős számban *esküdteket*, bányaszakértőket, *dézsmálókat*, *elosztókat*, *ellenőröket*, *bányaírnokokat*, *kohógondnokokat*, *kohóírnokokat*, *ezüstfinomítókat* és *bányamérnököket.*“

A bányarészesek minden helység bányakapitányának, főbányamesterének, bányagondnokának és bányamesterének akaratából és jóváhagyásával nevezik ki az aknafelügyelőket és bányafelügyelőket (42. cikkely). A 44. cikkely értelmében ezeknek a hivatalnokoknak joguk van az aknafelügyelőket és bányafelügyelőket elbocsátani. A bányafelügyelő veszi fel és bocsátja el a munkásokat, de csak a bányamester és két esküdt beleegyezésével.

Agricola, akinek könyvéből* az utóbbi közleményeket vettük, közelebbről is ismerteti az egyes hivatalnokok funkcióit.

A *bányakapitánynak* mindenki engedelmességgel tartozik, ő a legfőbb bíró. Hozzá legközelebb a *bányamester* áll. Az szerdánként az esküdtekkel igazságot szolgáltat. A többi napokon a bányát látogatja és irányítja az ottani teendőket. Szombatonként az aknászoknak be kell számolniok a bányamesternek.

---

* A pompásan illusztrált német kiadást használtuk fel: „Vom Bergwergk XII Bücher, darin alle Empter, Instrument, Gezeuge vnd alles zu disem handel gehörig, mit schönen Figuren vorbildet vnd klärlich beschriben sindt, erstlich in Lateinischer sprach durch den Hochgelerten vund Weittberümpten Herrn Georgium Agricolam, Doctorn vnd Bürgermeistern der Churfürstlichen statt Kempnitz, jetzund aber verteutscht durch den Achtparen vnd Hochgelerten Herrn Philippum Bechium, Philosophen, Artzet vnd der Loblichen Vniuerstät zu Basel Professoren“ (A bányászatról szóló XII könyv, amelyben az összes hivatalokat, szerszámot, eszközt és minden, ehhez az ügyhöz tartozó dolgot szép alakokkal ábrázolt és tisztán leírt, először latin nyelven a nagytudású és nagyhírű doktor Georgius Agricola, Kempnitz választófejedelmi város polgármestere, most azonban németre fordítva a tiszteletreméltó és nagytudású Philippus Bechius, filozófus, orvos, a bázeli tekintetes egyetem professzora által). Basel 1557.

A *bányaírnok* írja „a cédulát azok számára, akik bányát kívánnak" és elkészíti negyedévenként a bányarészesek számára a kimutatást a bevételekről és kiadásokról, amelyekről könyvet vezet. A *dézsmáló* beszedi a bányakiaknázás pénzjövedelmét és kifizeti belőle az aknafelügyelőknek a bánya üzembentartásához szükséges pénzt. A bányarészeseknek az *elosztó* szolgáltatja ki a tiszta jövedelmet. Ha deficit mutatkozik, a bányaírnok az egy részesre eső ráfizetési összeget cédulára írja, s miután a bányamester és két esküdt igazolta, az illetékes bányarészesek (vagy képviselőik) ajtajára felszegezi.

Az *aknafelügyelő* vezeti a bányát és fizeti a béreket, amelyek összegét az esküdtekkel együtt állapítja meg. „Időnként az aknafelügyelőkkel együtt (az esküdtek) kiadnak néhány bányaöl járatot a vájároknak kitermelésre, a kőzet keménysége vagy lágysága szerint magasabb vagy alacsonyabb bérért." (71. old.) Ha a munkások váratlanul keményebb kőzetre találnak, akkor bérüket ennek megfelelően emelik, vagy ha a kőzet lágyabb mint amilyennek gondolták, akkor leszállítják.

Végül a *bányafelügyelő* vezeti a munkát a tárnában és felügyel rá.

A bányarészeseknek — eltekintve a *kereskedelmi résztől*, amely azonban az ezüstbányáknál, melyeknek hozamából érméket vertek, kevéssé volt jelentős — a bányaüzemeknél nem nagyon volt más dolguk mint fizetni, ha ráfizetés volt és bezsebelni a pénzt, ha jól jövedelmezett az üzem. Természetesen, véli Agricola (31. old.), a bányarészeseknek a hegyen kell lakniok, hogy munkásaikra felügyelhessenek. Ne bízzák magukat az aknafelügyelőkre. „Gazda szeme hízlalja a jószágot." Agricola figyelmeztetése azonban csak bizonyítéka annak, hogy a bányarészesek már abban az időben is szívesebben laktak távol a termelőhelyektől, amelyeknek gazdagságukat köszönhették; feleslegessé váltak a termelési folyamatban, melynek vezetését a tartományi fejedelem bürokráciája vette kezébe.

Amilyen mértékben a bányarészesek *személye* az üzem számára feleslegessé vált, olyan mértékben nőttek az igények *tőkéjükkel* szemben. A bánya eredményes és szerencsés kiaknázása hamarosan a városi nagytőkések, nagykereskedők és bankárok kiváltsága lett.

Feltűnő módon fejlődött a bányatechnika a középkor végén és az újkor kezdetén, különösen *Németországban*, amelyet akkor „Európa Perujának“ neveztek, mint földrészünk ezüstben és aranyban leggazdagabb országát.

Ha közelebbről megvizsgáljuk, látjuk, hogy a bányászat fáradalmai, veszélyei, és ezekkel együtt költségei is gyorsan növekednek. A bányászat ennélfogva a legtöbb anyagnál, például a vasnál és kőszénnél — amint már megjegyeztük — hosszú időn át nagyon primitív maradt. Így például a barnaszénbányászat az Érchegységben a mult század közepéig nem fizetődött ki annyira, hogy nagyüzemet létesíthessenek. Csak kis bányák, többnyire csak felszíni bányák voltak, ahol a bányarészes asszonyával és gyermekével bányászta a szenet; tárna-munkára rendszerint csak télen került sor, mikor a mezőgazdasági munka szünetelt. A bányarészesek többnyire parasztok voltak. (V. ö. Braf: Studien über nordböhmische Arbeiterverhältnisse [Tanulmányok az északcsehországi munkásviszonyokról]. Prága 1881. 4. old.)

A meiningeni fennsíkon az irópala kitermelése még ma is a legprimitívebb módon folyik.

> „...A termelés a telep egyes pontjain lévő számos vájatban történik, olyan pontokon, ahol — lehetőleg a föld felszínéhez közel — a legjobb és legkönnyebben megmunkálható palaköveket lehet kitermelni. Ott a legjobb minőségű közetben keresik azt, a törmeléket lehetőleg a lelőhely közelében rakják le és nyomban otthagyják a munkát, mihelyt a palánál a réteg valamilyen zavara következtében vetődés következik be, vagy ha a vájatot a fogyatékos vagy teljességgel hiányzó vízlevezetés következtében elönti a víz“.

A kitermelést palamunkások kis bérlőtársaságai végzik, akik a fejtőhelyeken maguk hozzák felszínre nyersanyagukat. (E. Sax: Die Hausindustrie is Thüringen [A thüringiai háziipar]. Jena 1882. I. köt. 70. old.) Ilyenformán működhetett kezdetben valamennyi bányaüzem.

Amikor mélyebben bányásztak, bizonyos határokon túl az egyszerü szerszámok már elégteleneknek bizonyultak; a kőzettömegek szállítása fáradságossá vált; a tárnákban a szellöztetés nehézségekbe ütközött és ez lehetetlenné tette a további elörehaladást; a tárnákat elárasztotta a talajvíz.

A nemesfém utáni vágy azonban megtalálta az akadályok legyőzésének módját, szolgálatába kényszerítette mind a gyakorlati emberek, mind a tudósok kutatószellemét. Egyre nagyobb feladatokat rótt a még kezdetleges tudományos technikára. Egyik találmány a másikat követte, hogy ezekkel leigázhassák a természet eröit; mind tökéletesebb szerszámokat hoztak létre, mind nagyszerübb építkezések indultak meg. Így aztán a XVI. században Németország bányái, különösen ezüst- és aranybányái bámulatos technikai fejlettséggel rendelkeztek.

Azoknak, akik behatóbban akarják ezt a kérdést tanulmányozni, útmutatóként figyelmükbe ajánljuk a chemnitzi Georg Agricola már említett könyvét.

Mostani célunknak azonban jobban megfelel az a kevésbbé aprólékos és kevésbbé szakszerü, ezzel szemben élöbb, áttekinthetöbb és rövidebb leírás, melyet *Matthesius* joachimsthali lelkész „Sarepta“ címü írásában nyujt azokról a technikai intézkedésekröl, amelyeket korának ezüstbányái bevezettek*.

A tudományt már a bányászat szolgálatába állították. A bányákat elméletileg képzett mérnökök rendezték be és vezették. Ez a munka már messze túlhaladta az egyszerü, képzetlen bányászlegények erejét.

Az *iránytű* használatához természetesen nekik is érteniök kellett.

> „Ezek szép müszerek, dícséretre és hálára érdemesek. Mert nem csupán a vándort irányítja a földön és a hajóst a nyilt tengeren, de benneteket, bányászokat is, legyetek bár a föld mélyében és bármely órában (bármely világtáj

---

* *Johann Matthesius.* Bergpostilla oder Sarepta... Sampt der Joachimsthalischen kurtzen Chroniken biss auffs 1578 Jahr (Bányász szentbeszéd vagy Sarepta... Joachimsthal rovid történetével együtt egész 1578-ig). Nürnberg 1578. A könyv 1553-tól 1562-ig tartott prédikációk gyüjteménye

> felé) barangoljatok is a telerekben és bármerre mennétek is.“

Abból, hogy a bányásznak iránytüt kellett használnia a tájékozódáshoz, láthatjuk, hogy a bánya már akkor milyen bonyolult, szerteágazó építmény volt. Különösen jó szolgálatot tett azonban a mérnököknek az egyes tárnák határvonalai (bányamérés) megvonásához szükséges trigonométriai méréseknél, szellöztetö aknák bevezetésénél és egyéb munkáknál.

> „Különösen a bányamérés nemes mesterségét szolgálta, amit a bányászatnál elkerülni nem lehet, hacsak az ember nem akar a bányarészesnek (bányatulajdonosnak) kárára építeni, vagyis ez lehetövé teszi, hogy rövidesen átvágást érjenek el, felfogják a vizet és légáramlást teremtsenek, majd mindegyik jogosságát örizzék és igazgassák... Az avatatlanokat ki kell oktatni Euklidészröl és az elemi mértanról, sok müszerrel, zsinórral és mércével kell felszerelni.“

Már ebben látjuk a kapitalista nagyipar egyik sajátosságát kialakulni, a munkások szétválasztását két csoportra: egyik oldalon a képzetlen kézi munkás, akinek fizikai ereje iránt, a másikon a képzett szellemi munkás, akinek elméleti tudása iránt a legmagasabb igényeket támasztották.

A XVI. század elején müszaki vonalon még aligha volt „túltermelés értelmiségiekben“, annál inkább a teológiában. A mérnökök még nem voltak olyan sokan mint ma, ezért nagyrabecsülték öket. Azt mondja Matthesius is:

> „Dícsérni kell a müvész fáradságát és munkáját, és az olyan csodaembereket, akik az igazsággal foglalkoznak, azokat tanuljuk megörizni a másik bányásszal szemben, aki csak egy régi aknát tud átvenni és megdúcolni. Miként fejedelmek és urak az olyan müvészembereket, akiket isten és a természet másoknak elébe helyezett, ugyancsak értékük szerint tudják tartani. Miksa császár különösen jól tartotta müvészeit. Midön az a valaki, aki az innsbrucki bányát megindította és a vízmüvet (szivattyú) a Kutná Horában kitervezte, és egy nagy tavat egy szerkezettel, mint egy szívócsövel még szárazra le is csapolt, egyesek részéröl rossz bánásmódban részesülvén, panasz-

> szal ment a császárúrhoz, a jámbor császár néki ezeket mondotta: «Az emberek nem tudnak a művészekkel bánni».
>
> Mivel azonban, istennek hála, ezek és más szabad művészetek ebben az időben az evangélium mellett bekerültek az iskolákba is és így sok jó ember tudja, hogy mire való és miként lehet felhasználni a négyszöget és a háromszöget a föld lemérésére, a bányatulajdonosok és bányavárosok azokat a finom fejeket, akiknek a matematikához és művészethez kedvük és hajlamuk van, kérjék, legyenek segítségükre és mozdítsák elő, hogy az ilyen bányamérést a helyes alapon csinálják, törekedjenek hasznos és tartós szerszámokra, hogy mindíg, napról-napra kevesebb költséggel lehessen felszínre hozni a vizet és a közetet.“

Tehát a bányászatban már a XVI. század elején a termelés szolgálatába állították a tudományt; az apák szokásai és hagyományai, amelyek a kézművességben olyan nagy szerepet játszottak, számkivetésbe kerülnek és helyükbe forradalmi tényezőként a módszeres, tudományos kutatás lép; célja a termelés folyamatos átalakítása, egyre jobb műszerek feltalálása, amelyek csökkentik az önköltséget és mind több munkát megtakarítanak. Mindezek a modern kapitalista nagyipar sajátos vonásai.

Hogy ilyen körülmények között milyen mértékben virágzott a géprendszer a bányászatban, azt Matthesius következő leírásából láthatjuk:

> „A bányamunka lónak való munka; sok bányász a nehéz bánya- és vízcsörlők emelése közben annyira tönkremegy, hogy vért köp, söt még bele is pusztul, mivel egész nap teljesen meztelenül áll ott és a vizet kell kiemelnie, továbbá az ö kijelölt rétegét kell vájnia. Isten adományának és kegyelmének kell tulajdonítani, hogy míg egyrészt az emberi nem büneiért rátok rótta a sós verítéket, ez mégis enyhíthetö hasznos művészetekkel és szerszámokkal. Az emberek helyett befognak egy lovat, mely vizen, szélen és *tűzön* át is kiemeli a vizet és a kibányászott anyagot a hegy legnagyobb mélységeiből is. Ezáltal csök-

ken a költség és az elrejtett kincseket sokkal gyorsabban lehet elérni és felszínre hozni.

Azt a jótéteményt, hogy a lovat és az elemeket szolgálatunkba tudjuk állítani és hogy ezek elvégzik a rájuk rótt munkát, továbbá azt is, hogy sok tudós fő szolgálja találmányaival a bányászatot, meg kell köszönnünk istennek, de dícséretre méltó ez a világ előtt is és megjutalmazást érdemel. Keserü kenyér az, egész napon át egy súlyos csörlö előtt állni és egyetlen pfennigért sokat hajtani azt, a csörlö gyakran megerölteti, a nyele pedig megüti az embert. Ennek megfelelöen ketten egyetlen váltás alatt többszáz kanna vizet húznak fel, mivel pedig egy kannában csaknem egy vödörnyi víz van, ez az egészség rovására megy, mert még a velöt is kiszívja a csontokból. De isten müvészeket adott, kik javunkra és segítségünkre kigondolták, hogy a csörlökre hajtókereket, tekerö hengert és forgatórudakat lehet készíteni, amivel ez a munka valamivel könnyebb és gazdaságosabb lett. Hasonlóképpen az is köszönetre méltó, hogy kerek lapokat és kerekeket szerelnek fel kötéltekerö dobokkal, fogaskerékkel és áttétellel vagy hajtószerkezettel és hajtórúddal, hogy ezáltal nemcsak a karok, hanem a láb és az egész emberi test is munkához jutott a víz és a hegy (a kibányászott anyag) kiemelésénél. Hasonlóan hasznos találmány a járgány, amellyel lovak segítségével lehet felszínre hozni a vizet és a hegyet és egy müszak alatt többet lehet felhozni mint húsz csörlövel. Hasonlóképpen van ez a fékezötárcsás, lóval hajtott gépnél is. Így a munka könnyebb és hasznothajtóbb, hasonlóképpen a tárna mélyén is tengelyt, kerékcsapot, továbbá emelöcsigát, sikattyút (dob) és hajtórudat kell használni. A bányászoknak és a külszínieknek szükségük van a börzsákra (utres, tömlö Agricolánál), amiben a magas Alpokról az ércet tél idején a kohókhoz szállítják, továbbá csillékre, melyek az ilyen zsákokat (üresen) ismét visszahordják a hegyre.

Egy tágas és gondozott tárna csurgóval és iszapolóval felszerelve, kétségtelenül a legszebb müvészet a bányában, az ilyen felszerelés elvezeti a vizet és a rossz levegőt és jó levegőt ad. Továbbá könnyű szállítási lehetőséget nyujt szállítóládái és csillői segítségével. Mindezért köszönetet kell mondaniok bányászainknak az ő istenüknek és adójukat, a negyed és kilenced pfenniget, készségesen, gyorsan és becsületesen kell odaadniok. Ahol nem lehet tárnát késziteni, ott a vízemelőszerkezet a legfontosabb, a vizet kannákban emelik ki tárcsa segítségével vagy kerékkel, melyet emberek forgatnak, de néha vízierővel vagy széllel hajtanak meg. Ahol a mélységben víz folyik, ezt a vizet bizonyos berendezésekkel fel lehet duzzasztani és várakhoz vagy magaslatokra lehet elvezetni. Ilyen művészi berendezés sok helyen van. Ahol viszont a föld mélyében kell a vizet felduzzasztani, ott a külszínen levő vizet kell a bányákhoz vezetni. Ilyen vízművet terveztek a Pithiiben levő bányák számára is. Így a bányák tudományának művészei sok szép és hasznos eszközt találtak fel, főleg a csőbotokkal és szívattyúkkal kapcsolatban, amelyek a vizet emberi erővel vagy vízzel és szél segítségével a tárnákba vagy pedig a felszínre emelik.*

Dícsérjétek tehát bányászok énekeitekben azt a jó embert, aki feltalálta, hogyan kell a kibányászott anyagot és a vizet a széles lapokra fúvó szél segítségével kiemelni, mint ahogyan azt beszélik, hogy most a *vizet a tűz segítségével emelik* felszínre...**

Végezetül, mivel éppen a bányák művészetéről beszélek, mint bányaprédikátornak, istennek is hálát kell mondanom azért a művészetért, hogy az ember a jó levegőt szélfogóval, légcsatornával (Agricolánál „lotte“, latinul „canalis longus“, hosszú cső), fújtatóval és legyezővel levezetheti a tárnába, a rossz levegőt pedig innen kivezetheti. Használatos ugyanis, hogy a tárna elejébe szélcsatornát készítenek deszkákból, ezeket összeillesztik vagy agyaggal és iszappal eltömik a nyílásokat és összeragasztják őket, hogy a csatornán keresztül a friss levegő lejusson a tárnába és a rossz levegő az iszapoló mellett ismét kijusson. Ahol fújtatóval távolítják el a rossz levegőt, ott hamarosan jó jön annak helyébe, mivel a természet nem türheti azt, hogy egy hely üresen és levegő nélkül legyen. Kutná Horában a rossz levegőt olyan nagy szélcsatornán át vezetik ki mint amilyenek a kürtők. Itt tüzzel dolgoznak* és több mint *ötszáz lachter*** mélységbe kell a friss levegőt levezetni. Nálunk Joachimsthalban az utóbbi időben szintén hasonló berendezéseket készítettek, itt a friss levegőt fújtatók segítségével többszáz lachter távolságra vezetik el, mivel egymás felett két tárnát is üzemben kell tartani nagy költséggel.“ (145. és köv. oldalak.)

---

* A szivattyúkat Agricola latinul fibuláknak nevezi. Művének hatodik könyvében háromféle olyan gépezetet ír le, mely *vödrökkel* emeli a vizet, hétfajta *szivattyút*, és hat fajtáját azoknak a „gépeknek, melyek rudak segítségével emelik a vizet“. Ilyenek a páternoszter gépek és mások, tehát nem kevesebb mint tizenhatféle vízemelő készülék.

** Itt esetleg valamiféle azóta feledésbe merült gőzgépről beszélne?

Matthesius itt kizárólag a *bányászatról* beszél. Agricola müvéből láthatjuk, hogy az *érc feldolgozásához* milyen nagy berendezkedésekre volt szükség; zúzómalmok, olvasztókemencék, fémválasztókészülékek, a „kemény nedvek“ — só, üveg — feldolgozásához szükséges készülékek stb. A közöltek elegendők annak bemutatására, hogy a bányászati munka, legalább is a nemesfémeknél, már a XVI. században rég elvesztette kézmüves jellegét. Már nem egyszerüen bizonyos mennyiségü kézmozdulatból állt, amelyet a bányász tanulóideje folyamán megtanult, hogy annak befejeztével az egész mesterséget megértse. A bánya már túlnőtt az egyszerü munkás felfogókészségén; nagy, bonyolult szervezetté vált, nagyon drága, széleskörü és müvészi berendezést igényelt, amelynek üzembentartásához, áttekintéséhez és vezetéséhez tudományosan képzett technikusokra, „müvészekre“ és az emberi erőnél nagyobb erőkre volt szükség; olyan szervezet, amelynek birtoklásához és fenntartásához *tőke* kellett.

Ilyen körülmények között a proletárnak még kilátása sem lehetett arra, hogy efféle bánya kitermelésénél valaha is a maga ura lehessen. A kistőkések sem tudták különállóan egy rendes bányatelep költségeit előteremteni.

---

* Itt a *tűzgyujtásra* utal. Tüzet gyujtottak a kőzet előtt, amely azt megrepesztette és meglazította. Megfelelő szellőztetés nélkul ez természetesen nem történhetett meg.

** Egy lachter kb. *két méter*, tehát akkor már több mint *egy kilométer* mélységbe hatoltak a föld mélyébe.

Természetesen többen összeadhatták vagyonukat és társaságot, bányavállalatot létesíthettek, ami gyakran meg is történt. De a kisemberek számára a részek (kuxok) nem mindíg voltak elérhetők. Némely joachimsthali bányavállalatnál egy kuxot *ezer Joachimsthalerért** adtak el, ami akkor jelentős összeg volt. (Matthesius, 18. old.) És az eredmény nem mindíg volt kielégítő.

A geológia abban az időben még kezdetleges volt, így a bányászat sokkal inkább szerencsejáték volt mint ma. A bányák jövedelme egészen hihetetlen arányokban változott. Időnként nemcsak egyes tárnák, hanem egész bányák kiaknázását beszüntették, hogy később ismét sikeresen folytassák.

A harzi ezüstbányákat (Goslar) a X. században helyezték üzembe. Az első száz évben mérhetetlenül búsás hasznot hajtottak. Aztán csak keveset hallunk róluk, majd később értesülünk, hogy hosszú szüneteltetés után 1205-ben ismét megindultak.

A szászországi ezüstbányák kitermelését a XII. században kezdték el, a csehországiakét a XIII. században. II. Vencel cseh király 1295. évi bányarendeletében azt állította, hogy az arany- és ezüstbányák mindenütt kimerültek, csak Csehország duzzad aranytól és ezüsttől. A goslari bányákat a XIV. század folyamán ismét leállították és csak 1419-ben helyezték újra üzembe, hogy aztán az egész századon keresztül folyamatosan termeljenek.

A meisseni bányák üzembentartása állandóbb volt. Nézzük meg azonban, hogyan változott jövedelmük!

A marienbergi tárna jövedelme a következőképpen alakult: 1520-ban 258 forint; 1521-ben 772 forint; 1522-ben 1806 forint; 1523-ban 1161 forint; 1529-ben 2562 forint; 1530-ban 6572 forint; majd rohamosan emelkedett a bevétel és 1540-

---

* *Joachimsthaler* — nagy ezüstérem, amelyet 1518-ban vertek először Joachimsthalban, az itteni bánya ezüstjéből; ebből ered a tallér szó — *Szerk.*

ben elérte tetőpontját 270 384 forinttal és 1552-ig ismét 22 749 forintra esett vissza.

Schneebergben az aktív bányáknál a következö nyereséget (üzemköltségen felüli felesleget) osztották fel:

év	márka finom ezüst	év	márka finom ezüst
1511	6 192	1519	6 779
1512	59 340	1520	10 787
1513	17 673	1521	774
1514	8 127	1522	6 321
1515	14 214	1523	1 935
1516	21 156	1524	253
1517	25 324	1525	2 515
1518	9 675		

A kiosztott nyereség tehát az *aktív* bányáknál 59000 és 250 márka között ingadozott. A *passzív* bányák ráfizetésének öszszegét nem ismerjük. Mindenesetre sok bányában voltak erösen deficites esztendök, ami azt jelentette, hogy vagy nagy hozzájárulást kellett fizetni, vagy az üzemet (illetve a részvételt abban) megszüntetni és ezzel a bányába beruházott töke teljesen elveszett.

A nagytökés, aki ki tudott tartani, az évek átlagában csinos nyereségre tett szert. A kistökés azonban könnyen koldussá válhatott. Ha pedig szerencséje volt, ha vállalkozása eredményesnek mutatkozott, akkor a nagy pénzembereknek — hála nagy befolyásuknak a fejedelmekre és azok hivatalnokaira — elegendö eszköz állt rendelkezésükre ahhoz, hogy a kistökésnek kedvét szegjék.

Agricola elmondja nekünk, hogy a bányászatot sokan erkölcstelennek tartották a következö fortélyai miatt, amelyeket nem sikerül letagadnia:

> „Ha esetleg felmerül a reménye annak, hogy fémet fejthetnek a földböl, akkor jön egy fejedelem vagy felsöbbség és a részeseket megfosztja tulajdonuktól;*

---

* Szász Ágost 1574. évi bányarendeletének I. cikkelye megígéri a bányarészeseknek, hogy részüket nem fogják ismét *elkobozni*, mint ahogy az már olyan gyakran történt. Csinos kis hivatalos beismerés.

vagy jön egy furfangos, önfejű szomszéd és a régi részesekkel jogügyletet köt, hogy az újakat legalább is a bánya egy részétől megfossza. Vagy a bányakapitány a részeseket súlyos büntetéssel sujtja, hogy hozzájusson az ő részükhöz, ha a büntetést nem akarják vagy nem tudják lefizetni és ő azt (a bányát) minden méltányosság ellenére magához ragadja és azt használja. Vagy végül az aknafelügyelő eltömi a járatot; aztán néhány évvel ezután, amikor a részesek azt hiszik, hogy a bányák teljesen ki vannak merítve és magukra vannak hagyva, akkor ő (az aknafelügyelő) nyomban az ércet úgy magárahagyva fejtheti és önhatalmúlag magához veheti. Azonkívül a bányászok egész tömege (itt nem a bérmunkásokról van szó) hazug, csaló és könnyelmű fickókból áll... Vagy hazug módon dícséri a járatot, kitervelt dícsérettel, hogy a guggi-kat (bányarész) kétszer olyan drágán tudja eladni, mint amennyit érnek, vagy pedig ócsárolja, hogy olcsón megvásárolhassa.“ (I. könyv.)

Nem csoda, hogy a bányászat — a mai tőzsdéhez hasonlóan — hírhedtté, de ugyanolyan vonzóvá is lett a kapitalisták előtt. Mint az előbbi, az utóbbi is eszköz volt arra, hogy a kis pénztulajdonosokat — akik szerettek volna gyorsan meggazdagodni — kisajátítsák a nagytőkések javára, akikkel szemben természetesen nem merték alkalmazni az említett fortélyokat. Így a Fuggerek, akik a schwazi aranybányát bérelték,* vagy a zwickaui Römer kereskedő-testvérpár, akik a schneebergi ezüstbányából az oroszlánrészt bezsebelték és ezzel gazdagságukat rendkívül megnövelték.

„Aki bányát akar kitermelni — mondja Matthesius (6. prédikáció) — annak vagy *pénze* vagy *dolgos keze* legyen, tehát *nagyon gazdagok* vagy *nagyon szegények* sorakozzanak fel a kutatásra stb.“

---

* „Az augsburgi Fuggerek egyedül a tiroli Schwazban lévő elzálogosított bányáikból évente 200 000 forintot kerestek; az augsburgi Höchstetter-társaság ebből a bányából 1511—1517 között nem kevesebb mint 149 770 márka finomezüstöt és 52 915 mázsa rezet zsákmányolt. (J. Janssen: Geschichte des deutschen Volkes usw. II. köt. 390. old.)

Más szavakkal, a bányászatnál csak *nagytőkések* és *proletárok* boldogulhatnak.

10. A BÁNYÁSZOK

Amilyen mértékben a régi bányász mark-közösségbeliek kapitalista bányarészesekké váltak, ugyanolyan mértékben változtak a szolgák vagy legények — akikkel a mark-közösségbeliek azelött a bányamunkát végeztették — bérmunkásokká. Ekkor már nem dolgoztak többé együtt az urakkal és nem éltek velük és családjukkal egy háztartásban, megosztva örömüket, bánatukat. A régi patriarchális viszony megszünt. Sokszor a vájárok alig ismerték magát a tökést, akinek dolgoztak. Lehetett az valami gazdag kereskedö egy távoli városból, akinek esetleg sejtelme sem volt a bányamunkáról.

Valóban, ott, ahol a bányakörlet kivált a közös markból és „szabad“-nak nyilvánították, elméletileg lehetöség nyílt mindenki, így a szegények számára is, hogy bányarészessé váljanak. De ez az elözö fejezetben leírt körülmények között a kevésbbé tehetös polgár számára már kockázatos volt, a nincstelen számára pedig teljességgel lehetetlen. Legfeljebb imittamott egy-egy aknafelügyelönek sikerült ilyen magasra felkapaszkodnia.

Összehasonlítva a mai viszonyokkal, a XVI. század elején a bányászlegények helyzete semmiesetre sem volt kedvezötlen. A napi munkaidö, a müszak tartama, Agricola szerint (4. könyv) rendszerint 7 óra volt. Az elsö müszak reggel 4 órától 11 óráig tartott; a második 12-től 7 óráig. Éjjeli müszakot (esti 8 órától reggel 3 óráig) csak sürgös szükség esetén engedélyeztek. Két müszakot egy bányásznak sem volt szabad egymásután ledolgoznia, mert különben munkája közben elalszik „mivelhogy nagy és kemény munkája folytán kifárad“.

Nemcsak a vasár- és ünnepnapokat, hanem a szombatot is megünnepelték. Az utóbbi napot a bányászoknak heti életszükségleti cikkeik bevásárlására kellett felhasználniok. A heti munkaidö tehát 35 órát tett ki és még kevesebbet akkor, ha ünnepnap esett arra a hétre; és ilyen akkoriban bövében akadt. Itt-ott elöfordultak azonban még rövidebb müszakok is, így Kutná Horában és a Harzon *hatórás* müszakokról is tudunk.*

A bányászok *béréről* közelebbi adatokat a rendelkezésünkre álló forrásokban nem találtunk. Mindazonáltal, ha meggondoljuk, hogy a munkások általános helyzete életszínvonalukat illetöen a XVI. század elején kedvezöbb volt mint napjainkban, és hogy a bányászok kivételes helyzetben voltak az összmunkássághoz képest, fel kell téteteleznünk, hogy a fizetésük viszonylagosan jó lehetett.

Azonban a bányászok és általában a bérmunkások helyzete már hanyatló irányzatot mutatott. Az elözökben láthattuk, hogy a bányászatnál a XVI. században már bekövetkezett a szellemi és kétkezi munka elválasztása. Ezáltal csökkent azoknak a tekintélye és keresete, akik egyoldalúan csak az utóbbi munkát végezték. Ezeket könnyebben lehetett pótolni, kevesebbet kellett tanulniok, munkaerejük fenntartási költsége aránylag csekélyebb volt. A *munkamegosztás* állandóan folytatódott és mind nagyobb nyomást gyakorolt a bányászok helyzetére.

Az igazi bányásznak sok mindenhez kell ugyan értenie, de ma már ritkán akad olyan, aki az összes mesterfogásokhoz ért — panaszolja Agricola (I. könyv):

> „Ugyancsak kevés olyat talál az ember, aki a bányászat minden csinját-binját érti. Mert az egyiknek rendszerint csak a repesztésben van tapasztalata, a másiknak a mosásban, van aki csak az olvasztás tudományát sajátítja el, megint egy másik a bányamérés müvészetét rejtegeti,

---

* V. ö. *H. Achenbach.* Die deutschen Bergleute der Vergangenheit (Német bányászok a multban) c. nagyon tanulságos cikkével a Brassert és Achenbach kiadásában megjelent „Zeitschrift für Bergrecht"-ben (Bányajogi Folyóirat). Bonn 1871. XII. évf. 110. old.

> egy további müvészi épitkezést csinál, míg egy másik alaposan járatos a bányajogban."

A különböző gépeknél egész sora akad az olyan munkafolyamatoknak, amelyeket bármelyik erős ember el tudott látni hosszabb betanulás nélkül. Az ércek feldolgozásánál sokszor már női-, söt gyermekmunkaerőt is igénybevettek, különösen az ércek kiválogatásánál és mosásánál, amint azt Agricola nyolcadik könyvében olvashatjuk.

Megnövekedett a bányászatban foglalkoztatottak száma, mivel ezt a munkát bárki könnyen és gyorsan, minden előkészület nélkül megtanulhatta és az minden épkézláb ember számára hozzáférhető volt.

Az a tény, hogy *mindenkinek* jogában állt bányamunkát vállalnia, jogilag egyengette a bányáknak a közös markból való kiválását, a technikai fejlődés pedig a megvalósulás stádiumába hozta.

Olyan emberekben, akik a munkavállalás jogával éltek, nem volt hiány. Böven akadtak csődbejutott, tönkrement parasztok és városi proletárok, akik épp olyan szívesen mentek Szászország, Csehország, Salzburg és Tirol arany- és ezüstbányáiba — hacsak csavargók vagy katonák nem lettek — mint ahogy tönkrement és kisemmizett exisztenciák 1849-től Kaliforniába vándoroltak. Agricola szerint a legtöbb bányász semmit sem értett a bányászathoz.

> „Mivelhogy rendszerint azok igyekeznek bányamunkát végezni, akiknek nagy adósságaik vannak és azt nem tudják megfizetni; vagy kereskedök, akik felkelök voltak; vagy akik az eke mellöl jöttek, mert nem tetszett nekik az a munka."

Luther apja, aki a mansfeldi bányában dolgozott mint bányász, ugyancsak tönkrement paraszt volt.

Amint egy ezüstbányát üzembehelyeztek valahol, azonnal egész tömeg ember özönlött oda. Így 1471-ben, mikor a szászországi Schneebergben gazdag ezüstereket fedeztek fel, ott mintegy varázslatképpen egész város keletkezett. Amikor 1516-

ban a joachimsthali bányaművek kiaknázására került sor, állítólag több mint 8000 bányász özönlött oda.

Tehát a rendelkezésre álló munkaerőben nem volt hiány. Így nem csoda, hogy a XVI. század elejei gyors áremelkedés ellenére a bérek csökkentek, vagy legalább is nem emelkedtek.

A bányarészesek, valamint a fejedelemségek hivatalnokai még elősegítették ezt az irányzatot, ahol csak módjukban állott. Nemcsak azáltal, hogy lehetőség szerint lenyomták a készpénzbéreket, de a vájárok béréből a legkülönbözőbb csaló fortélyokkal még jókora részt le is csíptek. Így pl. azzal, hogy rossz pénzzel fizettek, vagy a truck-rendszerrel.*

Schneebergről például a XV. század végén ezt halljuk:

> „Amikor a schneebergi ezüstkiaknázás oly nagy méreteket öltött, hogy a fémet már nem tudták teljes egészében érmékké feldolgozni, a bányarészesek a kiolvasztott nyersezüstöt külföldre szállították, ahol csekélyértékü érmefajtákért eladták, amelyekkel aztán a bányászokat kifizették, vagyis inkább becsapták."**

Szász Ágost általunk már többször idézett 1574-i bányarendeletének egyik cikkelyében (47.) szükségesnek tartja elrendelni, hogy a munkásokat jó érmével kell fizetni. A 43. cikkely megtiltja az aknafelügyelőknek és bányagondnokoknak, hogy a munkásokat élelem ellenében dolgoztassák.

A truck-rendszer ellen számos rendelkezést adtak ki, jeléül annak, hogy az mennyire divatban volt. Legtöbbnyire természetesen csak az áru *rákényszerítését* tiltották el. Így a tiroli 1510. évi bányarendeletben (tervezet) olvashatjuk:

> „Hogy egy munkást se kényszerítsenek arra, illetve ne erőltessék nála azt, hogy árut kelljen munkájáért elfogadnia, hanem szabad akarata szerint az árut vissza-

---

* *Truck-rendszer* — a munkabérnek egészben vagy részben árukban történő fizetése; a munkások fokozott kizsákmányolásának egyik eszkoze. — *Szerk*

** *E. Herzog.* Chronik der Kreisstadt Zwickau. I. köt. 201. old.

utasíthassa és járandóságát perelhesse s ezért te mint a mi bányabírónk ezen rendelkezés érvénybelépésétől fogva a bányajog szerint öt illető járandósága iránt indított perét fogadd el és szolgáltass neki igazságot.“

Ezek a rendelkezések azonban rendszerint csak papiron maradtak. Ne felejtsük el, hogy a fejedelemségek hivatalnokai döntő befolyást gyakoroltak a bérek nagyságát és a bányászokkal való bánásmódot illetően, úgyhogy bérlenyomásokra és lecsipegetésekre az ö jóváhagyásuk nélkül nem is kerülhetett volna sor.

A bányászok egyébként a fejedelmeket és hivatalnokaikat épp olyan nagy ellenségüknek tekintették, mint magukat a bányarészeseket. A *kisebb* bányarészesekkel még sok érintkezési pontjuk volt, ami összekapcsolta öket. A bányász ideálja persze az volt, hogy majd ö maga is egyszer bányarészes legyen. Láttuk azonban, hogy a fejedelmek, hivatalnokaik és a nagytökések hogyan zsákmányolták ki és szedték rá a kisebb bányarészeseket, hogyan nehezítették meg és gyakran hogyan tették lehetetlenné nekik, hogy gazdagabb bányákhoz hozzáférjenek. Ezzel a bányászok amúgyis csekély kilátását arra, hogy egyszer majd kiemelkedhessenek a proletariátus soraiból, mégjobban csökkentették. A kis bányarészeseknek és a munkásoknak ugyanazok voltak az ellenfelei, hasonló módon, mint ma a kisiparosoknak és a proletároknak. Ez arra vezetett, hogy hébe-korba *egyesülten* léptek fel közös ellenségeik, a fejedelmek és nagy kapitalisták ellen. Különösen az alpesi bányáknál találkozunk gyakran ezzel a kapcsolattal.

Ez a kapcsolat a munkások és bányarészesek között a legszorosabb volt olyan bányákban, ahol a kisüzem fennmaradt, például vasércbányákban. A bányarészes itt maga is együtt dolgozott a többiekkel, sokszor nem is foglalkoztatott bérmunkásokat, hanem csak családtagokat a bányájában. De azért az ilyen bányákban is gyakran fejlödött ki ellentét a munkások és tökések között. Ha például a vasérc*bányákban* fenn is maradt a kisüzem, a vas*hámorok* kapitalista jellegü nagyobb berendezéssé váltak és a vasércbányák rövidesen teljesen a hámoroktól függtek, úgyhogy azok az állítólag önálló bányászok, akik a bányákat kitermelték, éppúgy a *hámorok urainak* bérrabszolgáivá váltak, mint például ma a meiningeni felvidék „önálló“ palavesszőkészítői a megbízóiknak.

A legélesebb ellentétek bányászok és bányarészesek között az arany- és ezüstbányákban voltak. Ezek érezték a legjobban a fejedelmi bürokrácia nyomását. Amellett éppen az ilyen bányákban voltak a munkások a legellenállóképesebbek.

A bányamunkásság volt az egyetlen, amely már korán *tömegben* dolgozott együtt — ebben is, mint némely más tekintetben, hasonló volt a modern nagyipar munkásaihoz. Már a középkorban egy-egy nagy bánya munkáslétszáma ezrekre ment, kiváltkép az ezüstbányákban, így a Harzban, Freibergben, Jihlavában és Kutná Horában,* később Mansfeldben is stb.

> „A mansfeldi bányák bányászai — mondja Bieringen — többnyire kéthetenként kapják meg rendes fizetésüket az eislebeni bányahivatalban, ahol hajdanában az összes bérnapokat 18 000—20 000 tallér összegben a bányászoknak, szénégetőknek, bányaszolgáknak stb. kifizették.“ (Johann Alberti Bieringens S. S. Theol. Cultor. und Mansfeldischen Landes-Kindes Historische Beschreibung des sehr alten und löblichen Mansfeldischen Bergwerks [Johann Albert Bieringen S. S. Theol. Cultor. és mansfeldi lakos történelemleírása a nagyon régi és tiszteletreméltó mansfeldi bányáról]. Leipzig és Eisleben 1743. 8. old.)

A modern munkásoktól eltérően, ezek a bányászok *értettek a fegyverforgatáshoz.* Még 1530-ban V. Károlyt Schwazban (Tirol) 5600 jól felfegyverzett bányász fogadta, akik előtte ütközetet mutattak be.

A mansfeldi bányászokról, akik a thüringiai felkelésben különleges szerepet játszottak, beszéli el nekünk Spangenberg, hogy 1519-ben szemlét tartottak náluk:

> „Gebhart, Mansfeld grófja, annakidején fivérének,

---

* *Achenbach.* Die deutschen Bergleute der Vergangenheit.

Albrecht grófnak távollétében, aki Henrik hercegnél volt Braunschweigben, a maga és fivére és ugyanakkor unokafivérei nevében is elrendelte, hogy közöljék és parancsolják meg a bányászoknak, hogy mindegyik, ha úgy kívánják, készen legyen arra, hogy legjobb fegyverével rendelkezésre álljon. Amire is ök örömmel és szívesen ráálltak és az eislebeni bányafelügyelö, Bastian Metzelwitz, szeptember 21-én a Wimmelburg feletti síkságon hadiszemlére rendelte öket, ahol is seregszemlét tartottak felettük és úgy találták, hogy nincsenek rosszul felfegyverezve."*

Ezekben a fegyveres munkászászlóaljakban dacos, bátor szellem uralkodott és készek voltak arra, hogy minden velük esett jogtalansággal eröszakot szegezzenek szembe. Mennél élesebbé vált az ellentét köztük és a tökések meg a fejedelmek között, akik a bányák urai voltak, annál gyakoribbakká váltak felkeléseik.

A tulajdonképpeni bányászok mellett úgylátszik föleg a bányakovácsok voltak dacos népség. Már régtöl fogva a fontosabb bányahelyek közelében bányakovácsok telepedtek le, akik a bányászszerszámokat és a vas bányaeszközöket készítették. Már a (1300-as év körül kiadott) kutnáhorai bányarendszabály (I. c. 16.) részletesen foglalkozik a bányakovácsokkal, a bányák legfőbb zavartkeltöinek nyilvánítja öket és azt ajánlja, hogy a kovácsmesterek gondosan válogassanak ki olyan legényeket, akik „sem gyüléseken, sem összeesküvéseken, vagy az államellenes törekvésekben (contra nostram rempublicam aliquibus machinationibus) nem vesznek részt. (Achenbach: Das deutsche Bergrecht usw. I. köt. 204. old.)

Azoknak az idöknek a krónikáiban éppen a parasztháború kitörése elötti évtizedekben és években lezajlott számos bányászfelkelésröl olvashatunk, jeléül annak, hogy milyen feszült volt a helyzet.

Vegyük például a szászországi bányákban ezidötájt lezajlott bérharcokat.

---

* *Cyriacus Spangenberg.* Sächsische Chronica (Szászországi krónika). Frankfurt a. M. 1535.

1478-ban Ernő és Albrecht szász hercegek így írnak a freibergi tanácsnak:

> „Kedves Híveink! Tudomásunkra jutott, hogy a schneebergi munkások és általában mindenfelé országunkban és fejedelemségünkben, ahol bányát művelnek, a munkások több bért követelnek mint amennyit nekik eddig adtak. Mivelhogy ezt engedélyezték, megengedték és eltűrték, Nekünk és a Mieinknek ebből a jövőben jelentős kár fog származni és tovább növekedni. Ezt megelőzendő, azt akarjuk és úgy gondoljuk, hogy a fejedelemségünk területén levő bányák vezetőségével megtárgyaljuk, hogy egy általános rendszabály elkészítését határozzuk el, amely megállapítja, hogy egy munkásnak a teljesítménye és munkája után mit kell fizetni. Ezért azt kívánjuk Tőletek, hogy jöjjetek el hozzánk Oculi* vasárnapja utáni kedden Drezdába és hozzatok magatokkal két vagy három bányaszakértőt, akik a bányászok szolgálatát és fizetését illetőleg kiismerik magukat. Erre a napra több más bányaszakértőt is magunkhoz rendeltünk ezen rendszabályok és rendelkezések megbeszélése végett... Kelt Drezdában, Reminiscerét* követő hétfőn. Az Úr 1478. esztendejében."**

Munkásokat tehát nem vontak be a tanácskozásokba. Nincsen tudomásunk arról, hogy ezek a tárgyalások milyen eredményre vezettek. A béke semmiesetre sem tartott sokáig. Már az 1496. évből ezt olvassuk:

> „Így futamították meg (a bányászok) 1496-ban a bírákat és tanácsbelieket *Schneebergben*, mert vájár-bérükből egy garast le akartak számítani; míg egyrészük a hegyről részben Schlettauba és a Lüssnitzre, részben a Geyerre vonult és az akkori kapitány, von der Planitz, a parasztság bevonásával kénytelen volt teljesen elfoglalni

---

* *Oculi* — nagyböjt harmadik vasárnapjának, *Reminiscere* — nagyböjt második vasárnapjának neve. — *Szerk.*

** Idézi *Klotzsch.* Ursprung der Bergwerke in Sachsen (A szászországi bányák keletkezése.) 87. old.

Schneeberget. De már négy nap múlva egy részük visszatért kötelességéhez. Mégis az ellenszegülésük már két év múlva újra megismétlődött, olymódon, hogy 1498-ban a szeleskedőkre és fiatalokra ráparancsoltak, hogy kövessék őket, ha nem akarják, hogy darabokra vágják őket, és elhatározták, hogy szembeszállnak a zwickauiakkal és plaueniakkal, akiket ellenük mozgósítottak, de végülis jóindulatú rábeszélés hatására megnyugodtak."*

1496-ban a kutnáhorai bányászok is fellázadtak bérdifferenciák miatt, felfegyverezetten kivonultak és a szomszédos hegyen ütötték fel zászlóval feldíszített táborukat. Végül azonban mégis engedniök kellett.

Joachimsthalból híreink vannak bányászmegmozdulásokról röviddel a „parasztzajongás" kitörése előttről.

1516-ban kezdődött a bányászat fellendülése. Matthesius „A joachimsthali szabad bányaváros krónikája az 1516. évtől az 1578. évig" (Chronica der freyen Bergstadt im Joachimsthal von 16 Jar an bis auff das 78. Jar) című művében beszámol egy felkelésről már a bánya megnyitásának esztendejéből. 1517-ben volt „az első bányászfelkelés, amikor Margit napján Buchholzba vonultak".

Az 1522-es évről jelenti „a másik felkelést, amikor a Türknerre vonultak".

És 1524-ben újból: „A bányászok felkelése a Cantate** utáni szombat napján, amelyet gróf Alexander von Leissnicknek kellett elszenvednie."

De a bányászok mindezen küzdelmeiből éppúgy nem jött létre forradalmi célkitűzésű mozgalom, mint a mesterlegényekéből.

Bár a bányászat a XV. és XVI. században technikailag és gazdaságilag sokkal fejlettebb volt, mint ennek az időszaknak bármely más termelési ága, és a kapitalista nagyipart a legjobban megközelítette, munkásai mégsem váltak a proletariátus vezetőivé és előharcosaivá.

---

* *Benseler*. Geschichte Freibergs und seines Bergbaus (Freiberg és bányászatának története). Freiberg 1843. II. köt. 389. old.

** *Cantate* — a húsvétra következő negyedik vasárnap. — *Szerk.*

Ennek okát a bányászat jellegében kereshetjük. A bányászat a munkásait úttalan hegyvölgyekben szigetelte el, messze a világforgalomtól, messze a kereskedelmi központok ösztönzésétől. A Tauern némely régi aranybányája a gleccservidéken terült el. A bányászokat munkájuk elkülönítette más vidékeken dolgozó szaktársaiktól, elkülönítette őket a többi kizsákmányolt és elnyomott néprétegektől, leszűkítette látókörüket, vagy legalábbis akadályozta annak tágulását és érdeklődési körüket egészen kicsinyes helyi és szakmai ügyekre korlátozta.

Bizonyára kizsákmányoltak és elégedetlenek voltak, és nem szégyelték jogaikat fegyverrel a kezükben követelni, bizonyára készeknek mutatkoztak arra, hogy egy forradalmi megmozduláshoz csatlakozzanak, söt annak élére álljanak, de csak akkor, ha korlátozott, pillanatnyi érdekeik éppen találkoztak az egész közösségi megmozdulás érdekeivel. Gondolkozás nélkül cserbenhagyták azt és vezetőit, amint az ő külön, pillanatnyi érdekeik kielégítést nyertek, amint bér- és munkaviszonyaikra vonatkozó kívánságaiknak eleget tettek.

A bányászoknál elzártságuk következtében a *céhbeli elkülönülés* csaknem fejlettebb mint a városi mesterlegényeknél, ők őrizték meg azt legtovább, míg csak napjaink végét nem vetik. Ma a bányászat súlypontja többé már nem az arany és ezüst kitermelésén van, hanem a szénén és vasén. Ezeknek lelőhelyei többé már nem távoli, erdős hegységek, hanem olyanok, amelyeket egészen sűrű vasúthálózat köt össze az összipparral és a világpiaccal. Itt tehát a bányászok elkülönülésének mindinkább meg kell szűnnie.

11. TŐKE ÉS MUNKA A TAKÁCSMESTERSÉGBEN

A szervezetlen proletártömegek természetesen még a mesterlegényeknél és bányászoknál is képtelenebbek voltak arra, hogy valóban forradalmi politikát alakítsanak ki és azt szívósan és következetesen kövessék. Nem új, feltörekvő osztálynak érezték magukat, hanem hanyatló osztályok bomlástermékének. Ezekkel rokonszenveztek, mindenekelőtt a parasztokkal, akiknek a kíséretében gyakran találjuk őket. Annyira nem volt kapcsolatuk egymással, oly rosszul bántak velük, annyira meg voltak félemlítve, hogy képtelenek voltak arra, hogy saját célokat tűzzenek ki maguk elé, gyengék arra, hogy egy célt saját szakállukra kövessenek. Igaz, hogy mélységes elégedetlenség lakozott bennük a fennálló renddel szemben, de erre csak abból a készségükből következtethetünk, amellyel minden forradalmi megmozduláshoz csatlakoztak. Mindig készen állottak arra, hogy a parasztokkal, akikhez oly közel álltak, közösséget vállaljanak, amint azok fellázadtak. Kommunista megmozdulásban is résztvettek, ha az valahol éppen felszínre jutott. De az ilyesmire irányuló kezdeményezés, egyáltalában egy társadalmi átalakulásnak még csak az ötlete sem indulhatott ki tőlük.

Sem a bányászok, sem a mesterlegények, sem a szervezetlen városi proletárok nem voltak arra hivatottak, hogy a kommunista munkásmozgalom hordozói legyenek annak kezdeti stádiumában. Csak *egy* olyan munkásréteg volt, amelyet a körülmények nemcsak fogékonnyá tettek a kommunista irányzatok számára, hanem ugyanakkor megadták ennek a rétegnek a szükséges szellemi ösztönzést is arra, hogy ezekből az irányzatokból új társadalmi eszményt munkáljon ki, sőt megteremtették a szükséges energiát is ahhoz, hogy ez a munkásság eszményképe mellett kitartson olyan időkben, amikor annak elérése teljesen kilátástalannak tűnt. Ezek a munkások a *textilipar* munkásai voltak, különösen a *gyapjúszövők*.

Természetesen az elmondottak cum grano salis* értendők. Ha ma azt állítjuk — éspedig joggal —, hogy a szociáldemokrata mozgalomnak a hordozója az ipari munkásság, ezen nem azt értjük, hogy más osztályok tagjai, kispolgárok, értelmiségiek stb. abban nem vehetnek — gyakran igen tevékenyen is — részt. Egyesek ezek közül még a mozgalom élére is juthatnak. De azt sem értjük ezen, hogy minden ipari munkás szociáldemokrata.

Hasonló megszorítással kell élnünk annak a mondatnak a megértésénél is, hogy a textilipar munkásai voltak a kommunista munkásmozgalom kezdetének hordozói. Még más elemeket is látunk majd ott tevékenykedni; ugyancsak képtelenség volna azt állítani, hogy minden takács kommunista volt. De amennyire ezt a mozgalmat visszafelé követni tudjuk és amennyire arról megbízható értesüléseink vannak, mindíg találunk takácsokat, akik kimagasló módon tevékenykedtek és vettek részt benne, ami mégsem lehetett puszta véletlen.

---

* — egy csipet sóval; átvitt értelemben: ésszel és megfontolással. — *Szerk.*

Nézetünk szerint ez a jelenség minden nagyobb nehézség nélkül megmagyarázható, ha a gyapjúfeldolgozóipar kezdeti időszakát megfigyeljük.

A textilipar többi ágaitól, a len-, pamut- és selyemipartól itt most eltekintünk, mert azok a középkorban nemzetközi jelentőség tekintetében a gyapjúiparral nem vehették fel a versenyt. Ott, ahol a len- és barchetszövés exportiparrá fejlődött — mint Ulmban és Augsburgban, — lényegében ugyanazon kapitalista sajátságokat mutatta mint a gyapjúipar. Ugyanígy volt az olasz selyemiparral.*

> „Valamennyi németországi mesterség közül a gyapjúkézművesség foglalta el mindíg is az első helyet. Ez teremtette meg a középkorban a német polgárság erejét és virágzását. A számára szükséges nyersanyagok behozatalán és gyártmányainak kivitelén nyugodott a Hanza** tengeri hatalma és az egykori német világkereskedelem. Részben az általa terjesztett jólétnek köszönheti a német birodalom a középkor utolsó évtizedeiben hatalmát és a világban elfoglalt helyzetét ... Ennélfogva a német gyapjúipar fejlődésének története többet foglal magában, mint az ipar egyetlen ágának fejlődését; ez egyszersmind Németország gazdasági kultúrájának története. Söt, nemzeti életünk menete ebben tükröződik vissza.“

---

* V. ö. gróf *Romolo Broglio d'Ajano.* Die venetianische Seidenindustrie und ihre Organisation bis zum Ausgang des Mittelalters (A velencei selyemipar és szervezete a középkor végéig). Stuttgart 1893.

** *Hanza* — autonóm német kereskedő- és kikötővárosok szövetsége. — *Szerk.*

Ezekkel a szavakkal kezdödik Hildebrandnak egy tanulmánya: A német gyapjúipar történetéhez (Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie).* Némi megszorítással az itt mondottak aligha tünnek túlzottaknak; azzal a megszorítással ugyanis, hogy Németországnak a világkereskedelemben elfoglalt helyzetét nemcsak gyapjúipara, hanem bányászata is meghatározta, amely idönként, különösen a XVI. század elején, Németország gazdasági életét még erösebben befolyásolta, mint a gyapjúipar.

Tény az, hogy ez képezte Németország, söt általában a nyugati kereszténység országainak elsö exportiparát.

A börön és a prémen kívül a középkorban még a vásznat használták ruházkodás céljára. A gyapjúszövet fényüzést jelentett, amit eleinte csak a legelökelöbbek engedhettek meg maguknak. A lenszövés ösi háziipar volt. A családban és a hübérúri udvarban az asszonyok maguk készítették el a saját ellátásukhoz szükséges vásznat. A gyapjúfeldolgozás ellenben, amint valamennyire is kifejlödött, nem maradhatott többé háziipar, minthogy nagyobb berendezésre, festömühelyekre, kallómalmokra, nyírószerkezetekre stb. volt szüksége. Ilyeneket pedig csak nagyobb szervezetek tudtak berendezni: kolostorok, városi közületek vagy céhek.

Az elsö férfiszövöket a kolostorokban találjuk. Ugyancsak ök voltak azok, akik a leginkább hozzájárultak ahhoz, hogy a gyapjúszövés Németországban elterjedjen, mint ahogy a középkor kezdetén egyébként is a kolostorok voltak az ipar és mezögazdaság technikai fejlödésének zászlóvivöi. Mi sem tévesebb, mint az a „felvilágosult“ nézet, hogy a szerzetesek uralmukat imádkozással és az evangélium másolásával szerezték meg. A konstanzi kolostorban már a IX. században említést tesznek kallózókról és szabókról. A szerzetesek tanították meg a Bodeni-tó környékének lakosságát a gyapjúszövésre és arra, hogy gyapjúruhába öltözködjenek.** A XI. században a kolostorok rendeletei és szabályzatai még nem emelik ki különösebben a szövést. De a XII. században már olyan jelentőségre tett szert a kolostorokban, hogy az akkori kolostorszabályzatokban a gyapjúkereskedelem, a gyapjúkészletek kezelése és maga a szövés is a kolostor szerzeteseinek szabályszerű foglalkozásává lépett elő, „így mindenekelött a ciszterecita rend XII. századbeli határozataiban és szabályzataiban“. (Schmoller: Die Strassburger Tucher- und Weberzunft. 301. old.) A ciszterciták a posztókészítést valóban saját különlegességükké tették.

---

* Hildebrand Évkönyveiben. Jena 1866. VI. köt. 186. és köv. old.

** *C. G. Rehlen.* Geschichte der Handwerke und Gewerbe (A kézművesség és az ipar története). Leipzig 1856. 97. old.

> „A XII. század elején, miután a német birodalom nyugati határvidékeit kiterjedt és nevezetes textilipar székhelyévé tette, ez a szerzetesrend gyorsan kelet felé nyomul. A brabanti, thüringiai (Altenzellében) és sziléziai ciszterci kolostorokban *eladásra* szánt posztó készítésével találkozunk és mivel világiakat is felvettek inasnak és mesterlegénynek, a brabanti szövök elönyös tulajdonságai nyilvánvalóan Németország belsejében is ismertekké váltak.“*

De a kolostorokon kívül a városokban is hamar kifejlődött a kézmüszerü gyapjúszövés, legelöször is a Németalföldön, ahol az már a X. században virágzásnak indult.

Az új ipar luxusipar volt. A gyapjúszövet még sokáig csak a lakosság elökelöbb és gazdagabb osztályai számára volt hozzáférhetö. Amikor a XV. században a kézmüvesek és a parasztok részéröl is érdeklödés mutatkozott a gyapjúszövet iránt, ezt a nagy fényüzés jelének vették, amely az alsóbb rétegekben kezd elterjedni.

---

* *Hildebrand.* Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie. 216. old. — Hogy az egyház egyébként is arra törekedett, hogy hasznos világi ismereteket terjesszen, kitűnik abból a kérdésből, amelyet szent Bonifáciusz a szintén szent atyához intézett Rómába, hogy mi a szalonna élvezetének legegészségesebb módja. A pápa, névszerint Zakariás, azt válaszolta, hogy az egyházatyáknál nem talál semmi útmutatást erre a bűnös emberiségnek annyira javát szolgáló fontos kérdésre nézve. Nézete szerint azonban a szalonna élvezete előtt azt alaposan meg kell füstölni vagy sütni. Ha azonban valaki mégis nyersen akarná enni, akkor azt csak húsvét után tegye. (V. ö. A. Schlossar: Speise und Trank vergangener Zeiten in Deutschland. 9. old.).

A finom posztó jól megfizetett fényüzési cikk volt. Mint ilyen, elbírta a távoli szállítást, tehát export tárgyát is képezhette és egész Európában piacra talált. Nem csoda, hogy ahol a szükséges előfeltételek együtt voltak, ahol különösen jóminőségü nyersanyag tömegesen állt rendelkezésre és ugyanakkor a technika a szükséges mértéket elérte, a posztóipar könnyen fejlődött exportiparrá.

Legelöször Flandriában volt ez így. A flandriai posztónak már a XIII. században egész Európában híre volt. Flandriában korán kifejlödött a gyapjúszövés. A flandriai szövőknek azonban nemcsak az a gyapjú állt rendelkezésükre, amelyet saját országuk termelt nagy mennyiségben, hanem az angol gyapjú is, amely az akkor ismeretes legjobb gyapjú volt. Maga Anglia csak később fejlesztette ki gyapjúiparát.*

Sok városban a gyapjúipar csak a helyi piac számára dolgozó mesterség maradt, amint a többi mesterségnél is rendszerint ez volt a helyzet. De még így is a világpiactól függött, mert a belsö piacot kétessé tette a külsö konkurrencia és ezáltal egy darabka világpiaccá vált. Ez ott is mérvadó lett a gyapjúpiac számára, ahol nem sikerült helyi jellegétől megszabadulnia és exportiparrá változnia. Ezeknek a vidékeknek a posztókészítői szembekerültek a kereskedőkkel, akik posztót importáltak és így számukra konkurrenciát jelentettek. Ez nem a lakosságnak, a *fogyasztóknak* hagyományos ellenségeskedése volt a kereskedőkkel szemben, hanem egy egészen különleges ellentét a *termelők* és a *kereskedők* között. Míg a lakosság ellenségeskedése a kereskedőkkel szemben az árak *emelkedésével* növekedett, a gyapjúmunkások haragja annál nagyobb méreteket öltött, mennél *olcsóbban* vitték piacra a kereskedők árujukat, az importált posztót.

---

* Egy megjegyzés, amely nem tartozik ugyan a fenti tárgyhoz, számunkra azonban talán nem lényegtelen. Hildebrand a már említett értekezésében arra utal, hogy a gyapjúmanufaktura (később, a kapitalista időkben) főleg azokban az országokban fejlődött ki, amelyek birkatenyésztésre alkalmasak voltak, így Észak-Németországban, Szászországban, Angliában. A szőlőművelés viszont nyilvánvalóan akadályozta a birkatenyésztést és ezzel a gyapjúmanufaktura fejlődését, így Délnyugat-Németországban (id. mű 232, 233. old.). Talán még tovább mehetünk és azt mondhatjuk: A birkatenyésztés a legelőgazdálkodás formájában működő mezőgazdasági nagyüzemben volt előnyös. Tehát azokban az országokban, ahol a birkatenyésztés kifizetődött, a kapitalista gyapjúipar felvirágzásával egyidejűleg elsőízben adódott lehetőség kapitalista nagyüzem megteremtésére a mezőgazdaságban; ezekben az országokban volt a földesuraknak leginkább okuk arra, hogy a kisparasztságot kisajátítsák, hogy nagy mezőgazdasági üzemeket hozzanak létre. A szőlőművelés viszont a kisüzemben volt előnyös. Ahol ez virágzott, ott a földesúr számára hasznothajtóbb volt hogy parasztjait a feudális terhek emelésével zsákmányolja ki, mint az, hogy saját üzemét a parasztok elűzésével megnagyobbítsa. A szőlőtermő vidékeken, Dél-Németországban, Franciaország különböző részein stb. fennmaradt tehát a kisparasztság. Az említett országokban a földbirtoklás különböző formái tehát az ott kifejlődött termelési formákkal magyarázhatók.

Kifejlödött azonban egy másik ellentét is a gyapjúmunkások és kereskedök között: a két versengö fél ellentéte mellett létrejött a kizsákmányolt és kizsákmányoló közötti ellentét. Ahol a gyapjúipar exportiparrá vált, ott tökére volt szükség annak folytatásához. Hiszen már nem közvetlenül a fogyasztónak adtak el. Az árunak nagy utakat kellett megtennie, néha piacról-piacra vándorolt, mielött túladhattak rajta; a közbeesö idöben mindenféle veszélynek volt kitéve. Soká tartott, míg az áru ellenértéke megtérült. Ahol a gyapjúipar exportiparrá fejlödött, ott rövidesen szükségessé vált, hogy nyersanyagát messziröl szerezzék be. A közvetlen környék a fokozódó gyapjúszükségletet nem tudta kielégíteni. Mennél inkább fejlödött az ipar, mennél jobban növekedett a konkurrencia, mennél nagyobbak lettek az igények a posztó finomságát és jó minöségét illetöleg, annál nagyobb gondot fordítottak a nyersanyag kiválasztására. Csak kevés helyen termeltek jóminöségü gyapjút. A legjobb fajta — mint már említettük — Angliából származott. A nyersanyagok drágulását a beszerzési hely távolsága határozta meg és így mind nagyobb készleteket kellett belölük tárolni. A nyersanyagba befektetett töke növekedett és amilyen mértékben bövült az export, olyan mértékben csökkent a töke forgási sebessége. Vagy a posztókészítö maga vált tökéssé, vagy függö helyzetbe került attól a kereskedötöl, aki részére a szükséges elölegeket folyósította. A fejlödés mindkét irányban kialakult. A posztókészítö vagy visszasüllyedt modern értelemben vett háziiparossá — egy legénnyel vagy anélkül dolgozó házimunkássá — aki a nyersanyagot a kereskedőtől kapja, majd pedig munkatermékét megfelelő díjazás ellenében leszállítja neki, vagy tőkéssé lett, aki számos legényt foglalkoztatott és a termelésen kívül az eladást is kézbentartotta. Nem mindig a szövőmester volt az, akinek sikerült ebbe a helyzetbe feltornáznia magát; gyakran a posztó előállításánál közreműködő más kézművesnek sikerült. A posztó elkészüléséig a gyapjúnak a legkülönbözőbb eljárásokon kellett keresztülmennie. Olyan eljárásokon, amelyek mindinkább önállóakká váltak és különböző kézművesek végezték. Strassburgban a XIV. században például először a *gyapjúverők* szakadtak el a szövőktől; az ő dolguk volt a gyapjú tisztítása, kikészítése, fonása. Ezután jut el a fonal a szövőhöz. A posztó a szövőszékből a kallómalomba került; a XIV. században a kallózás is önálló mesterséggé fejlődött. Ugyanígy a posztónyíró munkája, akinek a posztót kallózás után kellett feldolgoznia. A gyapjúfestés szakadt el legkésőbben a szövéstől. Csak a XV. század második felében kezd önálló mesterségként fellépni, de még a XVI. században is sok posztókészítő maga festette posztóit.

Mindezek a mesterségek technikailag a többiektől függtek és mindegyik arra törekedett, hogy a többiek gazdaságilag is tőle függjenek. Különösen a gyapjúverők és szövők között fejlődött ki heves küzdelem. Itt-ott — például Sziléziában — sikerült a szövőknek a gyapjúverőket függő helyzetbe hozni, többnyire azonban az utóbbiak tették a szövőket szolgáikká. A gyapjúverőkből kifejlődött a *gyapjúkereskedők* arisztokráciája, akik a gyapjút a mesterségükben dolgozó szegényebb mesterekkel vagy saját legényeikkel készíttették ki és fonatták meg, majd pedig ugyancsak legényeikkel vagy önálló háziiparosokkal szövették meg. Itt már a manufaktúrarendszer első jelei mutatkoznak; ez először a kolostorokban alakult ki, ahol a posztó előállításához szükséges valamennyi részmunkát egyhelyen végezték. De a kézműveseknél is azt látjuk a XV. század óta, hogy a gyapjúverőlegényeken kívül szövőlegényeket is dolgoztattak házaikban. Ezenkívül a takácsoknál messzemenő munkamegosztást találunk, ami abból áll, hogy minden gyapjúszövő egy bizonyosfajta posztót szőtt; a gyapjúszövés öt vagy hat alosztályra oszlott; a gyapjúverőknél más munkamegosztás lépett életbe, az egymástkövető munkafolyamatokat különböző munkások végezték, ennek következtében szűnt meg a céhes gyapjúverőipar és annak különböző munkafolyamatait céhenkívüli, részben tanulatlan bérmunkásoknak, *földművelőknek, asszonyoknak és gyermekeknek* is kiadták. A posztóipar kapitalista jellegének megfelel a darabbérezés korai kifejlesztése is. Helyenként ez odavezetett, hogy a darabbérezés káros következményekkel járt és ezért ismét megszüntették, így történt 1492-ben Ulmban, tanácsi határozattal, „mert a sietség károkat okoz az áruban". A sötét középkorban csak kevéssé fejlődött ki a büntetéslevonásoknak az a szép rendszere, amelynek segítségével a modern tőkés gyors munkával a lehető legjobb minőséget kényszeríti ki.

A darabbéren kívül a posztóipar tőkés jellegét az a körülmény is mutatja, hogy a szövőlegények, ellentétben a többi kézműveslegénnyel, gyakran már házasok voltak, akárcsak a modern proletárok. A szövőlegény ebben az esetben már nem tartozott a mester családjához.

A gyapjúipar az a városi ipar, amelyben a leggyorsabb volt a technikai fejlődés. Rámutattunk arra, hogy már korai időszakában aránylag nagy technikai berendezést igényelt. Ez a berendezés annál terjedelmesebbé vált, mennél jobban kifejlődött a munkamegosztás, amit az exportra termelés, a tömegtermelés nagyon elősegített.

Először is a nyers gyapjút tisztítani kellett. Ehhez *gyapjúkonyhára* volt szükség. Ott a *gyapjúverők* megtisztították és meglazították a gyapjút. Ezután egyenlő nagyságú szálakra kellett szétosztani, hogy fonni lehessen. Ezt többnyire önálló iparosok, a *gyapjúkártolók*, vagypedig *asszonyok* végezték el. Néha ezt külön házakban, a *kártolóházakban* csinálták.

A gyapjúkártolóktól a gyapjú a fonókhoz került. A fonásról vagy külön céh, vagy a szövő cselédsége, esetleg céhenkívüliek, többnyire *asszonyok* gondoskodtak. A *rokka* a XVI. században már egészen meghonosodott.

A fonótól a szövőhöz került a fonal, aki a *szövőszéken* feldolgozta, tőle a kallózókhoz a *kallómalomba*. Ez a középkorban általában így volt. A kallómalomból kikerülő posztót keretekre feszítették, hogy megszáradjon. Ehhez külön helyre volt szükség. Ezután a bojácsolók vették munkába a posztót, akik takácsmácsonyával* meglazították a szálakat, majd a *posztónyírók* a meglazított szálakat levágták. Ehhez különleges berendezésre volt szükségük. Ezután a posztó fehérítés céljából a *fehérítőbe* került, vagy a *festőházba*, néha mindjárt a *posztónyomóhoz* (1490-ben az augsburgi adójegyzék említ ilyet).

Végül még *mángorlóházakról* is találunk említést a posztóval kapcsolatban; ebből arra következtethetünk, hogy azokat simították és préselték, akárcsak manapság a vásznat.**

E készülékek egyrésze olyan nagyméretű és költséges volt, hogy egyénileg nem is lehetett megszerezni. Ezek a városok vagy a céhek birtokában voltak. Akkor még nem volt kifejlődve az egyes vállalkozó tőkés tulajdona munkásainak szerszámai felett. A fejlődő munkamegosztás következtében éppen a gyapjúipar területén kapott lendületet a találékonyság szelleme; az említett készülékek bevezetése a *technikai forradalmak* egész sorát jelentette és alkalmat adott további technikai forradalmakra, szüntelen javításokra és tökéletesítésekre. A rokka például a XV. század végén jelent meg, eleinte *kézihajtású kerékkel.* 1530-ban a braunschweigi Jürgens von Wattenmül feltalálta a taposó rokkát. A kallózást eredetileg csak lábbal csinálták. A vízzel hajtott kallómalmok feltalálása (talán a XII. században) a lábbal való kallózást teljesen megszüntette. Utoljára a XIV. században kallóztak lábbal.

Ez a fejlődési folyamat *fölöslegessé tett* munkaerőket. A modern iparosodásnak ez az oldala legkorábban a gyapjúipar munkásainál mutatkozott.

A gyapjúipar a reformáció előtt természetesen nem közelítette meg annyira a nagyipari, kapitalista jelleget, mint a bányászat. Ezen a téren az utóbbi mögött maradt. De míg azt lakatlan területeken folytatták, míg a bányászok elkülönítve éltek, távol más emberektől, elszakítva azok küzdelmeitől és törekvéseitől, addig a gyapjúipar főként azokban a városokban öltött kapitalista jelleget, ahol a világforgalom hullámzott, amelyeket Európa leghaladottabb országai, Olaszország, Németalföld, Franciaország, Németország ösztönözték a fejlődésre. Ezekben a városokban éppen a gyapjúipar volt az az iparág, amelynek kapitalista jellege a leggyorsabban és legerősebben fejlődött, mint ahogy a XVIII. század végén Angliában is a *textilipar* indította el az ipari forradalmat. A mesterek igyekeztek kereskedőkké, tőkésekké lenni, s így mint kizsákmányolók, legényeikkel erősebben szembenálltak és nagyobb szakadék választotta el őket egymástól, mint ahogy ez bármely városi kézművesnél fennállott. Ahol a tőkéssé válás nem sikerült, ott ők maguk is a kereskedők bérrabszolgáivá süllyedtek, háziiparosokká, akik közelebb álltak legényeikhez mint más kézműves mesterségek mesterei, és kizsákmányolóikkal szemben velük éreztek közösséget. A legényekhez pedig mind közelebb került a céhenkívüli proletár, mint szociális tekintetben vele egyenrangú munkatárs.

---

* *Takácsmácsonya* (Dipsacus) — bogáncsra emlékeztető kórós növény; gombvirágzatának horgasan hátrahajló kemény gallérleveleit használták a nyersposztó szálainak lazítására. — *Szerk.*

** *B. Hildebrand.* Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie. Hildebrands Jahrbücher. 1866. VII. kot. 90—98. old.

A gyapjúmunkások számára a céhes korlátoltság egyre inkább tehertétellé vált, mert közben látókörüket kitágította a világpiac jelentősége. Ami a többi polgár számára csupán vasárnapi szórakozás:

„*Tárgyalni harcokat s harcos hírét*
mikor egymás hajába tép
két népe messze Turkiának“,*

az a gyapjúiparban részvevőknek a világ legkomolyabb ügye. Nyersanyagaik behozatala, áruik eladása attól függött, hogy vajjon, ha Anglia háborúban áll Franciaországgal, abban Flandria milyen magatartást tanúsít, milyen viszonyban van a Hanza Dániával, nyitva áll-e a Novgorodba vezető út, békét köt-e a császár Velencével stb. Aki a világkereskedelem számára dolgozik, annak tovább kell látnia az orránál, megszűnik a csak komáinak és ismerőseinek dolgozó kézműves gondtalansága, biztonsága is. A városi küzdelmekhez, amelyben a gyapjúmunkások résztvettek, söt gyakran főszerepet játszottak és a fentemlített társadalmi és technikai változások által szabadjára engedett céhbeli küzdelmekhez hozzájárultak még a külsö változások és kereskedelmi válságok visszahatásai is, amelyektöl ez a szakma sohasem tudott nyugvópontra jutni, amelyek állandó forrongásban tartották. A hanyatló középkor legforradalmibb városi iparága a gyapjúipar volt és forradalmiak voltak a gyapjúipari munkások is. Számukra a társadalom nem valami szilárdat, megváltoztathatatlant jelentett; ök juthattak legkönnyebben arra a gondolatra, hogy megváltoztassák. Ők érezték legélesebben a kizsákmányolást, a legtöbb okuk nekik volt a gazdagok elleni ellenségeskedésre.

---

* *Goethe.* Faust. I. rész. 2. szín. — *Szerk.*

A gyapjúipar volt az összes iparok közül a legeröteljesebb. Minden város akkoriban egy külön városállam volt, a jómódú városokban azonban, amelyek a nyugati országok iparának világpiaca számára dolgoztak — s ez Angliától Novgorodig és Konstantinápolyig terjedt — a gyapjúipar volt a gazdaságilag legjelentékenyebb iparág. Ettöl, helyesebben munkásaitól függött a város gyarapodása. Azokban a városokban, amelyekben a gyapjúipar virágzásnak indult, a gyapjúmunkások, föleg a takácsok, nemcsak gazdasági jelentöségüknél fogva, de számbelileg is olyan erőt képviseltek, amely nekünk talán jelentéktelennek tünik, de annak a kornak kis városaiban óriási volt. *Viszonylag* óriási embertömegeket tömörített ez az ipar fö székhelyein.

Boroszlóban a takácsok már 1333-ban 900 jól felfegyverzett emberrel vonultak fel. Kölnben egyetlen levert felkelésük után 1800 embert számüztek a takácsok közül. Különösen sokan voltak a Németalföldön. 1350-ben 4000 szövöszéket számoltak Leuenben, ugyanannyit Ypernben, 3200-at, Mechelnben. 1326-ban egyszerre 3000 takácsot üztek ki Gentböl, mert hajlottak arra, hogy résztvegyenek a flandriai grófok elleni felkelésben. A XIV. század második felében 18 000 posztókészítéssel foglalkozó ember állt ott fegyverben. A gyapjúipar virágzása idején 50 000 ember élt Brüggében gyapjúfeldolgozásból.*

---

* *Hildebrand,* id. mü 83. old. V. ö. még *Dr. H. Grothe.* Bilder und Studien zur Geschichte vom Spinnen, Weben, Nähen (Képek és tanulmányok a fonás, szövés, varrás történetéhez). Berlin 1875. 215. és köv. old.

A takácsokat hatalmas forradalmi erövé növelte az egyes helységekben való összezsúfoltság. Így nem csoda, hogy Trudo apát krónikája szerint büszkébbek és vakmerőbbek, mint bármely más szakma dolgozói.

Ezeket a körülményeket összefoglalva megértjük, mi az oka annak, hogy éppen a gyapjúipar vált a reformációkorabeli szociális forradalmi törekvések gócpontjává, hogy a fennálló városi és állami hatalom ellen folyó minden küzdelemben a takácsok az első sorokban harcoltak és könnyen megközelíthetők voltak olyan irányzat részéről, amely az egész uralkodó társadalmi rendnek üzent hadat. A takácsok rendszerint kapcsolatban voltak a hanyatló középkor és a reformáció korának kommunista mozgalmaival, ha ezeknek egyáltalán volt valamelyes proletár osztályjellegük.

> „A nép nyelve — mondja Schmoller — nem hiába azonosította a takács és az összeesküvő fogalmát mind a mai napig — a takács szövi a vásznat — az összeesküvő *szövi* a forradalom tervét.“*
>
> „Némely kortárs szemében — mondja Hildebrand — a posztókészítőcéhek olyan helyet töltöttek be, amilyent egyesek az 1848-as évben «a munkások» pártfogolt (!) osztályának szándékoztak juttatni.“**

---

* *Schmoller,* id. mű 465. old.
** *Hildebrand,* id. mű 115. old.

II. RÉSZ

KOMMUNISTA SZEKTÁK A KÖZÉPKORBAN

ELSŐ FEJEZET

A KÖZÉPKORI KOMMUNIZMUS ÁLTALÁNOS JELLEGE

1. A KOLOSTORI KOMMUNIZMUS

Olaszország és Dél-Franciaország voltak a keresztény-germán kultúrkörnek azok az országai, amelyekben a legmélyebb gyökereket vert a római világbirodalom civilizációja. Ott szakította meg és pusztította el a népvándorlás a legkevésbbé ennek a civilizációnak a hagyományait és ott volt a legélénkebb a forgalom is a Kelet aránylag magas civilizációjú országaival, Egyiptommal, Szíriával, Kisázsiával, Konstantinápollyal. Olaszországban és Dél-Franciaországban a népvándorlást követő barbarizmus sötét idejében sem szűnt meg teljesen a városrendszer; a városok ott érték el leghamarabb ismét gazdagságukat és hatalmukat, és az árutermelés okozta szociális ellentétek a középkorban ezekben az országokban jutottak először érvényre. Vagy még inkább, az ókorból vitték át azokat a középkorba.

A proletariátus ugyancsak soha nem szűnt meg ott egészen. Először Olaszország és Dél-Franciaország városaiban vált ismét társadalmi tényezővé és így egészen természetes, hogy a középkor első kommunista törekvései e városokban jöttek létre.

De mint ahogy annak a kornak olasz és délfrancia városrendszerében közeli rokonság vonásait fedezhetjük fel a rómaival, és mint ahogy a római kor hagyományai is ott maradtak fenn a legélénkebben, úgy az a proletár kommunizmus is, amely ott fejlődött ki, megmaradt azok mellett a formák mellett, amelyeket a hanyatló római birodalom idejéből örökölt.

A proletárok ellenállása a polgári társadalommal szemben eleinte egészen szerzetesi jelleget öltött és ezt a jelleget Olaszországban és Dél-Franciaországban csak a XIX. században veti le.

Ha a szerzetesi rendszert jellemezni akarjuk, ismét egy pillantást kell vetnünk a kereszténység első évszázadaira. Láttuk, hogy az őskereszténység törekvései a kommunizmus megvalósítására hajótörést szenvedtek az akkori társadalmi viszonyokon. De azt is láttuk, hogy ugyanazok a körülmények, amelyek akkor kizárták, hogy a kommunizmus elfogadott társadalmi rendszerré váljon, hogyan növelték a proletariátust, amivel ismét felidézték a kommunista berendezés iránti szükségletet.

Mennél inkább tért hódított a kereszténység, annál nyilvánvalóbb lett, hogy lemond a kommunizmus általános bevezetéséről. Ugyanolyan mértékben fokozódott azonban az a törekvés, hogy egyes kommunista testületeket hozzanak létre a kereszténység kebelén belül.

Példaképüket az egyetlen olyan kommunista szervezetben látták, amelynek akkor legalább maradványai éltek: a *családban*, vagy helyesebben a *házközösségben*. Az ókorban, de még a császárság idején is minden falusi gazdaság önmagában zárt egységet képezett, amely minden lényeges szükségletét maga állította elő és csak feleslegét adta el áruként. Eredetileg ezek a gazdaságok kizárólag házközösségek voltak, nagyobb, negyven-ötven tagból álló családok, amelyek teljes kommunizmusban éltek, a termelési és fogyasztási eszközök közös tulajdonban voltak és közösen használták azokat. Még nagyobb mezőgazdasági üzemeket alkottak a nagy rabszolgagazdaságok. Ezeknek csak egy része volt plantázs-gazdaság, amely csak egy bizonyos terméket, például búzát termelt a piac számára. Legtöbbször nemcsak a földművelés és állattenyésztés termékeit termelték — köztük a munkásaik számára szükséges minden élelmet — hanem, különösen télen, a mezőgazdasági nyersanyagot ipari árunak dolgozták fel.

Természetes, hogy amint a kommunista törekvések a mezőgazdaságban felbukkantak, a kommunisták ezek mintájára ilyen önmagát ellátó házközösséget rendeztek be maguknak, amelynek tagjait nem a család vérségi köteléke, nem is külsö kényszer, hanem a közös kommunista meggyözödés, a közös érdekek, valamint meghatározott szabályok és fogadalmak kötöttek össze.

Ilyen mesterséges kommunista alapítványok voltak az esszeus települések, amelyek a zsidó állammal együtt pusztultak el.

Az elsö keresztények a nagyvárosokban éltek, ahol sem a termelés módja — szétforgácsolt kézmüvesség —, sem a politikai helyzet — amely a keresztényekre kis titkos szövetségeket kényszerített — nem engedte meg az effajta házközösségek létesítését. Ez csak akkor vált lehetségessé, amikor a kereszténység államvallás lett (a IV. században) és a keresztények a római birodalomban mindenütt szabadon szervezkedhettek. Ekkor hamarosan számos keresztény házközösség jött létre, a *kolostorok.*

Ugyanazok a néprétegek adták a legtöbb tagot — szerzetest és apácát — az új házközösségeknek, amelyekből az elsö keresztények kikerültek. Egyrészük gazdag ember, aki megundorodott gazdagságától és attól a társaságtól, amelybe a gazdagság belevitte. Másrészről — és ezek képezték a többséget — szegény ördögök, akik a kolostorban menedéket találtak, amit a „világi", azaz polgári társadalom megtagadott tölük. „Most azonban — panaszolja szent Ágoston — leginkább rabszolgák vagy szabadonbocsátottak, vagy olyan emberek szentelik magukat isten szolgálatának (servitutis dei), akiket uraik ez okból bocsátottak szabadon, vagy kellett hogy szabadonbocsássanak; vagy parasztok, vagy kézmüvesek, vagy egyéb plebejusok."*

Egy család a legkülönbözöbb módokon gondoskodhat létfenntartásáról: munkával, koldulással, kizsákmányolással. A kolostorok is a legkülönbözöbb módon jutottak keresethez. Az egyikben a lumpenproletár tagok hajlamai uralkodtak; ezek föleg koldulásra támaszkodtak. Más kolostoroknak szerencséjük volt, gazdag tagokra vagy támogatókra tettek szert, akik pénzt és birtokot, rabszolgákat vagy colonusokat ajándékoztak nekik, ezek kizsákmányolásából élhettek a jámbor lelkek. A kolostorok túlnyomó többsége azonban szegény emberek közössége volt, akik a jobb megélhetés érdekében verödtek össze. Ezek, legalábbis kezdetben, tagjaik *kétkezi munkájára* voltak utalva.

---

* De opere Monachorum, c 22. Idézi *J. C. L. Gieseler.* Lehrbuch der Kirchengeschichte. 3. kiad. I. köt. 545. old.

Az elsö kolostorok, amelyekröl tudunk, a IV. században, elöírták a kétkezi munkát; az akkori idök legjelentékenyebb kolostoralapítói megkövetelték ezt, így Antonius, Pachomius, Basilius a IV. században, nursiai Benedek, a Benedek-rend alapítója a VI. század elején.

Eredetileg minden tag tetszése szerint kiléphetett a házközösségböl; ezek egyébként viseletükben sem különböztek semmiben a lakosság többi részétöl.

Jellegüket és céljukat illetöen a kolostorokat, ezen a fokon, nyugodtan összehasonlíthatjuk a XX. századforduló proletár termelöszövetkezeteivel. Mind az egyik, mind a másik kísérlet volt, hogy a kor „szociális kérdését“ egy korlátozott kör résztvevöi saját erejükböl megoldják.

Minden hasonlóságuk mellett azonban, mindkét szervezet jelentékeny eltérést is mutat a mai és a római társadalom közti különbségnek megfelelöen.

A kapitalista termelési mód csaknem az egész termelést árutermeléssé változtatta. Ennek megfelelöen a munkástermelöszövetkezeteknek is árut kell termelniök. Nem saját szükségletükre, hanem a piac számára készítenek használati cikkeket, meg kell küzdeniök mindazzal a kockázattal és mindazokkal a demoralizáló befolyásokkal, amelyeket a szabad verseny és a válságok rendszere hoz magával.

A kapitalista termelési módot megelözöen a mezögazdasági termelés föleg a saját szükségletet kielégítö használati javak elöállítását szolgálta. Mint ahogy a paraszt- vagy hübérúri gazdaságokban minden, vagy legalábbis majdnem minden megtermett, ami saját szükségletüket fedezte és csak a felesleget vitték piacra, ugyanúgy volt ez a kolostoroknál is. Az a felesleg, amely a piacon keresztül a világgal összekötötte öket, legtöbbször nagy kísértést jelentett, amit bünbeesés követett. A felesleg a szegényeket illette volna meg, de hasznosabb volt eladni az árut és ellenértékét saját céljaikra felhasználni.

A kései középkorban, amikor a városi ipar kifejlődött, a klastromi termelés a kézművesek piacának kellemetlen versenyt jelentett. De mindíg a saját használatra való termelés volt a lényeg. A kolostorok tudtak legtovább ellenállni a feltörekvő kapitalizmus befolyásának; náluk maradt fenn legtovább a naturális gazdálkodás. Ez a gazdasági rendszer konzervativizmust, de egyúttal olyan szívósságot és ellenállóképességet is adott nekik, amilyent az 1900-as években működő termelőszövetkezeteknél hiába keresnénk.

A másik nagy különbség ott van, hogy a modern termelőszövetkezetek csak a termelési eszközök, nem pedig a fogyasztási cikkek közös tulajdonán alapszanak. A kolostorokban azonban a közös élet, a közös háztartás volt a fődolog és a termelési eszközök közös tulajdonát nem tartották lényegesnek, csak mellékesnek, amellyel számolni kellett, ha a kommunista háztartás rendszerét tartóssá akarták tenni. A tapasztalat ugyanis megmutatta, hogy a közös háztartás ellentétben áll azzal, hogy a termelési eszközök egyes személyek magántulajdonát képezzék és hogy az sokáig soha nem tartható fenn ott, ahol ez a magántulajdon továbbra is fennáll. És a mezőgazdaságban háztartás és gazdaság elválaszthatatlanok egymástól.

Még egy különbség van a századforduló termelőszövetkezetei és a kolostorok között. Az előbbiek nem szüntetik meg az egyescsaládot. A termelési eszközök közös tulajdona nagyon jól megfér ezzel a rendszerrel, de nem fér meg a fogyasztási cikkek közös tulajdona. Tehát a szerzetes vagy apáca nem tartozhatott a házközösségen kívül más családhoz. De a kolostoroknak még tovább is kellett menniök. Az eredeti házközösség nem zárja ki az egyes társak házasságát. De ez a közösség a vérségi köteléken alapult, amelyet ezredéves szokás szentesített, nem pedig újabban feltalált mesterséges szervezeteken és olyan társadalomban jött létre, amelyben még nem állt fenn az egyes emberek magántulajdona és örökösödési joga a legfontosabb termelési eszközökre. A kolostorok viszont olyan korban jöttek létre, amikor a magántulajdon és az örökösödési jog már teljesen kifejlődött. Bármennyire is magányba akartak menekülni, hogy a polgári világon kívül éljenek, mégis ennek hatása alatt maradtak. Az egyesházasság bevezetése a kolostorba szétrobbantotta volna annak kommunizmusát, mint ahogy az egyesházasság elismerése egyszer már az öskeresztény közösség kommunizmusát is megölte.

A kolostoroknak nem maradt más választásuk, mint a házasság megtagadása, ha kommunizmusukat és ezzel saját magukat fenn akarták tartani. A liberális felvilágosodott ember a szerzetesek és apácák házasságonkívüliségében a teljes bárgyúság eredményét látja. De a történetíró akkor cselekszik helyesen, ha, amikor valamely történelmi tömegjelenség megmagyarázhatatlannak tünik számára, ennek okát abban keresi, hogy nem lát bele a dolgok valódi összefüggésébe és nem tudja azt megkeresni és felkutatni, és nem a tömegek butaságát teszi ezért felelössé, ami természetesen kényelmesebb és az író számára felemelöbb is. A kolostor lakóinak házasságonkívülisége nem azt bizonyítja, hogy a kolostoralapítók idióták voltak, hanem azt, hogy a gazdasági viszonyok bizonyos körülmények között erösebbé válhatnak, mint a természet törvénye.

Egyébként is a házasságonkívüliség nem jelent okvetlenül szüzességet. Mint már egyszer említettük, házasságonkívüli nemi érintkezéssel is lehet kapcsolatos. Platón ezt a kiutat kereste. De a római társadalomban a házasság túl erös alapokon nyugodott, semhogy a kolostorok számára ez a kiút nyitva állhatott volna. Annál is inkább belenyugodtak a szüzesség követelményébe, mert a kor általános vigasztalansága nagyon elömozdította az aszkézisre való hajlamot.

Hogy nemcsak találgatás az a feltevésünk, amely szerint a kolostorok házasságonkívülisége a fogyasztási cikkek kommunizmusából ered, alátámasztja az a tény, hogy eddig mindíg együtt találhattuk e két jelenséget. Az ókorban ezt Platón és az esszeusok igazolják. De további párhuzamot vonhatunk az Egyesült Államokban lévö kolóniákkal, amelyek a XVIII. század utolsó és a XIX. század elsö évtizedeiben valamilyen primitív kommunizmust akartak létrehozni — bár meg kell különböztetni ezeket azoktól a kolóniáktól, amelyeknek az újabb utópisták eszméit kellett volna valóraváltaniok, azokét az utópistákét, akik már a kapitalista termelési mód ismeretéből indultak ki és ezért a termelési eszközök kommunizmusát tették kísérleteik alapjává, mint R. Owen, Fourier és Cabet.

A kolostorok elmaradottsága ezzel a kommunizmussal szemben már vallásos jellegükben megmutatkozik. Abban a kommunista közösségben, amelyet itt magunk előtt látunk, a vallás nem magánügy. Ők még azon a fokon állnak, hogy a szociális alapelveket vallásos köntösbe burkolják, a közösséghez való tartozásuk tehát bizonyos vallásos dogmákhoz való tartozást is feltételez.

Az Egyesült Államok különböző vallásos-kommunista közösségei között — amelyet Charles Nordhoff ez ország kommunista társaságairól szóló művében vázol* — *egyetlen egy sincs*, amely ne állna ellenségesen a házassággal szemben, annak ellenére, hogy ezek a legkülönbözőbb módon és a legkülönbözőbb körülmények között jöttek létre, egymással semmiféle kapcsolatuk nem volt. Eszerint ez a hasonlóság nem lehet véletlen.

A szekták közül kettő megengedi ugyan a házasságot, az Amana** közösség (alapítva 1844-ben) és a szeparatisták (1817 óta állnak fenn); de ők is a házasságonkívüliséget magasabbrendűnek és érdemteljesebbnek minősítik. A zoari szeparatisták eleinte megtiltották a házasságot, csak 1830 óta engedélyezték. De az alapelveiket tartalmazó tizenkét cikkely közül a kilencedik így szól:

> „Mi a nemek egymásközti érintkezésének minden olyan fajtáját, amely nem fontos a faj fenntartása céljából, bűnösnek és isten törvényével ellenkezőnek tartjuk. A teljes szüzesség dícséretesebb a házasságnál.“ (Id. mű 104. old.)

A többi szekta határozottan megtiltja a házasságot.

---

* The communistic societies of the United States, from personal visit and observation (Az Egyesült Államok kommunista közösségei, személyes megtekintés és megfigyelés alapján). London 1875.

** — kommunista kolónia az északamerikai Iowa államban. — *Szerk.*

A rappisták* eleinte, 1803-tól kezdve megengedték. 1807-ben azonban arra az álláspontra jutottak, hogy házasságonkívüliségre van szükség. 1832-ben 250 rappista, megunva a cölibátust, kivált a fögyülekezetből és saját gyülekezetet alapított. *Ez nemsokára megbukott*, vagyonát az egyes családok között szétosztották.

A shakers,** a legrégibb amerikai kommunista szekta — eredete a XVIII. századba nyúlik vissza — öt föalapelve közül elsőnek a kommunizmust, másodiknak a cölibátust vallja.

E szekták közül csak egy volt olyan, amelyik odáig merészkedett, hogy a házasságonkívüliséget — amit megkövetelt — nem cölibátussal akarta elérni, hanem a platóni kiút révén, amely mindenesetre még jobban ellenkezik a modern érzéssel és gondolkozással, mint az életfogytiglani szüzesség. Ezek Oneida és Wallingford perfekcionistái voltak,*** akik 1848-ban egyesültek. Hitték, hogy Krisztus nemcsak a javak, hanem a személyek közösségét is tanította. Senkinek sem állt jogában egy másik személlyel annak akarata ellenére együtthálni, de két személy egymásiránti „kizárólagos és bálványozó ragaszkodását“ is bünös önzés bizonyítékának tekintették és ha ilyennek a keletkezését észrevették, úgy azt „kritikákkal“ és más rendszabályokkal elfojtották. Éppúgy, mint a platóni államban, a perfekcionistáknál is a gyermekek nemzését a társadalom szempontjából szabályozták és azt „tudományos alapelvek“ szerint folytatták. (Id. mü 276. old.)

Megjegyzendö, hogy Amerika primitív kommunista szektái közül éppen a perfekcionisták álltak gazdaságilag és intellektuálisan a legmagasabban. Egyedül ök vezettek rendes könyvelést és érdeklödtek a müvészet és irodalom iránt.

Amikor a civilizáció utólérte öket, kénytelenek voltak házassági rendszerüket a közvélemény követelményeihez alkalmazni. A közösség alapítója és elnöke, *J. H. Noyes*, 1879-

---

* — másként harmonisták, szekta, amelyet 1803-ban a Württembergből kivándorolt Georg Rapp alapított vagyonközösségi alapon. — *Szerk.*

** — angolul a. m. rázogatók, reszketők. — *Szerk.*

*** — latinul a. m. tökéletesedők. — *Szerk.*

ben üzenetet küldött a közösség tagjaihoz, amelyben a következőket javasolta:

> „1. Szüntessük meg a közös házasság gyakorlatát, nem mintha kételkednénk e berendezés helyességében és végső megvalósításában, hanem, hogy alávessük magunkat az ellene felháborodó közvéleménynek.
>
> 2. Mi nem helyezkedünk a shakerek álláspontjára (akik általános cölibátust követelnek), a világi felfogást sem osztjuk, hanem Pál apostolét, aki engedélyezi a házasságot, de előnyben részesíti a házasságonkívüliséget.
>
> Ha elfogadjátok ezeket a változtatásokat, akkor a közösség két különböző osztályból fog állani, házasemberekből és házasságonkívüliekből. Mindketten teljesen egyenjogúak, de többre becsüljük az utóbbiakat.
>
> Ezen változtatások után, kommunizmusunkból még a következő marad fenn:
>
> 1. Összes javaink és vállalkozásainkköztulajdonban maradnak, mint eddig.
>
> 2. Közös háztartásban fogunk élni és egy asztalnál enni, mint eddig.
>
> 3. Közös lesz a gyermeknevelésünk, mint eddig.
>
> 4. Megmaradnak esti gyülekezeteink és továbbra is rendelkezni fogunk az erkölcsi és szellemi tökéletesedés minden eszközével, amelyek már most is rendelkezésünkre állanak.
>
> Eléggé biztos a kommunizmus ahhoz, hogy összetartson bennünket.“

Ez a várakozás azonban rövidesen hajótörést szenvedett. Alig akadt olyan, aki a házasságonkívüliség szent állapotában akart maradni. A közösségi házasság számtalan egyesházasságra bomlott fel és ezzel kicsúszott a talaj a háztartás kommunizmusa alól.

A közösség jelenlegi elnöke, *W. A. Hinds* a következőket mondja erről:

> „Az első lépést, amely a kommunizmusból kivezetett, akkor tették, amikor az enyém és tied fogalmát a férjre és feleségre alkalmazták. Ezt követte természetesen a saját gyermekek kizárólagos tulajdonára irányuló érdek kialakulása; majd pedig az az óhaj, hogy jelenlegi és jövőbeli szükségletükre egyéni tulajdont gyüjtsenek.“*

Már 1881-ben az Oneida-gyülekezet kommunista egyesülésből részvénytársasággá változott át, amely nagyon szépen virágzik, azonban máris egész vígan zsákmányolja ki a munkásokat. Bérmunkásainak a száma 1500 és 2000 között van és „politikája odairányul, hogy mellőzze a szervezett munkásokat“. (Hinds, id. mü 227. old.)

Láthatjuk, hogy ezen a fokon milyen szorosan összefügg a kommunizmus, amely itt elsősorban a fogyasztás kommunizmusa, a házasság megszüntetésével.

Valóban elmondhatjuk tehát, hogy a házasságonkívüliség a kolostorokban nem érthetetlen szeszély vagy még inkább önkínzó őrültség terméke, hanem azokban a materiális viszonyokban gyökerezett, amelyekben ezek a szervezetek létrejöttek.

Még mást is mutat az Amerika kommunista telepeire vetett pillantás: *A kommunizmus rendkívüli szorgalmat, a munka rendkívüli örömét idézi elő.* Misem nevetségesebb, mint az a félelem, hogy kommunista közösségben nem dolgoznának. A *tapasztalat* rég megcáfolta ezt.

Nordhoff már idézett könyve többek között erre is egész sor bizonyítékot hoz fel:

> „Gyakran kérdeztem — mondja — mit csináltok a naplopókkal? *De kommunista közösségben nincsenek lustálkodók.* Feltételezem tehát, hogy az emberek nem természettől lusták. Még a «Winter-shaker»-ek is, azok a nyugtalan fickók, akik a hidegebb évszak közeledtével a shakereknél és más gyülekezeteknél keresnek menedéket,

---

* W. A. *Hinds.* American communities (Amerikai közösségek). Chicago 1908. 213. old.

azt színlelve, hogy szeretnének tagok lenni; akik a tél kezdetén jönnek — mint ahogy egy shaker elöljáró mondta nekem — «üres gyomorral és üres batyuval és mindkettőt jól megtömve mennek el, amint a rózsák virágzani kezdenek», még ezek az elzüllött egyének is a tervszerűség és rend befolyása alá kerülnek és ellenkezés nélkül kiveszik részüket a munkából, amíg csak a meleg tavaszi nap ki nem csábítja őket a szabadba.“ (Id. mű 395. old.)

Feltételezhetjük tehát, hogy a kétkezi munka megkövetelését, amit a kolostoralapítók szabályul felállítottak, komolyan vették és nem kell csupán szép szónoklatoknak tekintenünk a szerzetesek szorgalmáról szóló híreket, habár jól tudjuk, hogy az egyházi szónoklat, ami a koholmányokat és túlzásokat illeti, lefőz minden másfajta szónoklatot, még az ügyvédit is.

A szerzetesek természetesen nem vettek túlzott munkaterhet a vállukra, éppúgy, ahogy más szabad munkás sem a kapitalista termelés keletkezése előtt. A Benedek-rend kolostoraiban a rendes munkanap nursiai szent Benedek szabályzata szerint hét órát tett ki. (Ratzinger: Geschichte der kirchlichen Armenpflege. 100. old.) Ezt a rendes munkanapot a jámbor kereszténység figyelmébe ajánljuk.

És még valamit láthatunk Észak-Amerika primitív kommunista kolóniáinál: ennek a társadalmi formának nagy gazdasági fölényét azokkal a paraszti és kispolgári formákkal szemben, amelyeknek keretén belül létrejöttek.

E jelenség okának mélyebb taglalása messzire vezetne.*

---

* Nordhoff többször említett művében behatóbban kifejtette ezt. Az egyszerű parasztok és kézművesek kommunista kolóniáit, amelyek a kommunizmus révén gazdaságilag a kisparasztság és kispolgárság szintje fölé emelkedtek — mint már említettük — nem szabad összetévesztenünk azokkal a kommunista telepekkel, amelyeket művelt városi emberek, nagyobbrészt szabadfoglalkozásúak alapítottak, hisz ezeknek olyan társadalmi formát kellett volna létrehozniok, amely nemcsak a parasztit és kispolgárit, hanem még a kapitalizmus legfejlettebb formáját is túlszárnyalja. Ezek a kísérletek többnyire már kezdetben meghiúsultak, minthogy a városi ember

Elég annyi, hogy e társadalmi forma szilárdan áll a lábán és ezt legjobban bizonyítja a jólétnek az a rohamos növekedése, amelyről ezek a közösségek számotadnak.

Ennek a fölénynek még jobban érvényre kellett jutnia a süllyedő római birodalomban, amelynek nem volt virágzó parasztsága és virágzó kispolgársága, mint az Egyesült Államoknak a XIX. század első felében. A parasztság tönkrement, követte öt a rabszolgákkal folytatott latifundium-gazdálkodás, majd ennek helyét a nyomorúságos törpebérlet-rendszer, a colonatus foglalta el. Ezzel összehasonlítva, a klastromi termelő közösségek nagy gazdasági fölényről tettek tanúságot. Nem csoda tehát, hogy a kolostori szervezet a keresztény világban gyorsan elterjedt és általában a római technika, a római kultúra maradványainak fenntartójává vált.

Éppoly kevéssé csodálatos az, hogy a népvándorlás után a germán fejedelmek és földesurak a kolostorokat látták a legalkalmasabb berendezkedéseknek arra, hogy területükön fejlettebb termelési módot honosítsanak meg és hogy kolostorok alapítását éppúgy támogatták, söt azt gyakran kezdeményezték, ahogyan például a XVIII. században az európai uralkodók a kapitalista manufaktúrát. Míg az Alpoktól délre fekvő kolostorok főcélja az volt, hogy proletárok és üldözött parasztok menedékhelyet találjanak bennük, addig az Alpoktól északra fekvőknek a mezőgazdaság, az ipar, a közlekedés előmozdítása volt főfeladatuk.

De a kolostorok gazdasági fölényük folytán — ha egyáltalában fenn tudták magukat tartani azokban a sivár időkben — előbb vagy utóbb vagyonosabbak és hatalmasabbak lettek a többi gazdaságnál, hacsak már előzőleg nem segítette őket ilyen helyzetbe valamilyen előkelő pártfogó. A hatalom és gazdagság azonban mások munkájával való rendelkezést jelent.

— ha tisztán a munkájára van utalva — rossz úttörője a kultúrának vidéken, különösen a vadonban. De még ha a kísérlet látszólag sikerült is, nem érhette el célját, mert egy magános, önmagát ellátó kommunista közösségnek, ha még olyan tökéletesen szervezett is, gazdaságilag mindig sokkal mélyebben kell állnia a világpiacon uralkodó kapitalista társadalomnál. A tőkés társadalomban kommunista kolónia csak akkor tarthatja fenn magát, ha tagjai elparasztosodnak és lemondanak e kapitalista társadalom minden kultúrvívmányáról.

A szerzetesek és apácák már nem voltak saját munkájukra utalva, lehetőség nyílt számukra, hogy mások munkájából éljenek és ők természetesen ki is használták ezt a lehetőséget. A kolostorok *termelő közösségekből kizsákmányoló közösségekké* váltak.

Minden sikeres kísérletnek, amely a kommunizmust egy kis testület számára akarja megvalósítani a magántulajdon és kizsákmányolás társadalmán belül, ez a végső sorsa. Egyaránt érvényes ez a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek kommunizmusára, vagy a kettö együttesére is. Az elöbbire a termelö közösségek — az utóbbira Amerika primitív kommunista kolóniáinak története nyujt számos bizonyítékot.

Mind az egyik, mind a másik, ha terjeszkedik és termelését növeli, szívesebben alkalmaz bérmunkásokat egyenjogú tagok helyett, akikkel a régi tagoknak osztozkodniok kellene.

A kétkezi munka alóli felszabadulás nem jelenti szükségképpen minden munka feladását. Lehetövé teszi a szellemi munkát és a kolostorok ebben a tekintetben is fontosakká váltak.

Eleinte természetesen semmi jelentöségük nem volt a müvészet és tudomány szempontjából. Termelö közösségek, amelyek volt parasztokból, kézmüvesekből, rabszolgákból, lumpenproletárokból alakultak a városon kívül, lehetöleg távoli vidékeken, ahol a polgári társadalom és az állam nem alkalmatlankodhatott — nem voltak a legalkalmasabb helyek a müvészet és tudomány ápolására; ezek a római birodalomban — a kereszténység uralma alatt is — a városokban összpontosultak.

De a rabszolgaság megszünésével, amely a termékek oly nagy feleslegét szolgáltatta, lassanként nemcsak a fényüzés, hanem a tudomány, müvészet, a kézmüvesség, a civilizáció is megszünt. A mezögazdaság mindinkább faragatlan colonusok kezdetleges bérgazdaságává süllyedt, amelynek hozama igen csekély volt, helyenként teljesen tönkre is ment. A mezögazdaság romlását követte a városoké, amelyek a lakosság száma, a terület és jólét tekintetében egyre inkább visszafejlödtek.

A népvándorlás teljesen tönkretette, vagy jelentéktelenségbe taszította a városokat.

Ekkor a kolostorok — amelyek közben jólétre tettek szert — váltak a tudomány és művészet csaknem egyedüli menedékeivé. A kolostori élet a IV. században kezd kifejlődni, de csak a VI. századtól kezdve tolódik át fokozatosan a kolostorokba a szellemi élet súlypontja és ott is marad a városok újabb felvirágzásáig.

A kolostor lakóinak azonban mindíg csak kisebbségét tették ki azok, akik azért vonultak be oda, hogy a rendelkezésükre álló szabad időt művészetek és tudományok gyakorlására használják fel. Túlnyomó többségük a kizsákmányolás révén szerzett jólétet és henyélést durvább élvezetekre használta fel. Közmondásossá vált a szerzetesek lustasága, bujasága és iszákossága.

Ezzel párhuzamosan végbement egy másik fejlődés is. Amint a klastromi termelő közösségek egyike virágzásnak indult és jómódú lett, felülkerekedett a lakosság tömegein. Kiváltságos helyzetét csak úgy tudta fenntartani, ha elszakadt attól a nagy tömegtől, amely odanyomult, hogy kivegye részét a gazdaságilag jobb helyzetből. Mint egykor a markközösségek, céhek és a XIX. század nem egy virágzó kommunista kolóniája vagy termelőszövetkezete, a kolostorok is zártakká váltak, amint jómódra tettek szert. A tagoknak jelentkező szegény ördögöket lehetőleg távoltartották. Ezzel szemben szívesen vettek fel olyan embereket, akik állásuknál vagy vagyonuknál fogva előnyökkel kecsegtették a kolostorokat. Amikor gazdagságuk növekedésével a kolostorok megszüntek *termelő közösségek* lenni és *kizsákmányoló közösségekké* váltak, akkor már nem voltak többé a *szegények és elnyomottak* menedékhelyei sem. A *nemesség* nem-elsőszülött fiúgyermekeit és hopponmaradt leányait *ellátó intézménnyé* váltak.

De az egész középkor folyamán a legnagyobb mértékben szükség volt egyrészt termelő közösségekre, másrészt a szegények és elnyomottak menedékhelyeire, és a kolostor volt akkor az egyetlen forma, amely ezt a szükségletet kielégítette. És így az egész korszakon végigvonul a kolostori fegyelem és erkölcs hanyatlására vonatkozó panaszáradat mellett az állandó kísérlet is, hogy a már fennálló rendek vagy egyes kolostorok megreformálásával, vagy újabbak alapításával segítsenek a bajokon.

A reformálás módszerei a legkülönfélébbek voltak. A legegyszerübbnek és a reformátorok számára a legkifizetödöbbnek látszott a kolostor minden fölös vagyonának elkobzása. Ezen a téren különösen II. Henrik német császár (1002—1024) tünt ki. (V. ö. Lamprecht: Deutsche Geschichte [Német történelem]. II. köt. 280. és köv. old. és Giesebrecht: Deutsche Kaiserzeit. II. köt. 84. és köv. old.) A kolostori javak e nagy konfiskálóját a jámbor katolikusok buzdítására — szentté nyilvánították.

De a reformálás nem mindíg vezetett sikerre, mert a kor harcias szerzetesei gyakran erőszakkal védekeztek. Nem egy reformra vágyó apátot agyonvertek, néha orgyilkosság útján tették el láb alól.

Ahol sikerült a reformálás, ott sem származott sok haszon belőle. Rövidesen ismét a régi állapotokat találjuk.

Így volt ez az újonnan alapított szerzetesrendeknél is. A rendek alapítói egyre találékonyabbak lettek a kolostorszabályzat kidolgozásában — mintaszabályzatoknak neveznék ezeket manapság — hogy a kolostorokból minden világiasságot számüzzenek. A világi vágyak elüzésére müvészien alkalmazták az önkínzás különbözö fajtáit. Mind szigorúbb lett az önmegtartóztatás, mind merevebbé vált az elzárkózás a külvilágtól. Minthogy nem hatoltak le — és nem is hatolhattak — a bajok gyökeréig, csak a tüneteket igyekeztek ellensúlyozni, a kínzások mind hatástalanok maradtak és szerencsére többnyire végre sem hajtották öket.

A rendalapítások nagyrésze a XII. és XIII. századra esik. Akkoriban élték az olasz és délfrancia városok rohamos felvirágzásuk korát. A gazdasági fellendülés ugyanakkor a proletariátus, részben a dolgozó, de különösen a lumpenproletariátus megnövekedését jelentette. A proletariátus némely városban eléggé megerösödött ahhoz, hogy szociális mozgalmakat hozzon létre. Ezek elsösorban abban nyilvánultak meg, hogy erösödött a szerzetességre való hajlamuk és ennek ismét proletárjelleget adtak, nagyobb mértékben, mint ahogy azzal a VI. századtól a XI. századig rendelkezett. Ezek a szerzetesi törekvések nem nevezhetők mindig jóindulatúnak az uralkodó egyházzal szemben. Sokszor lépnek szövetségre az ezidőtájt Olaszországban és Dél-Franciaországban fellépő egyházellenes, eretnek irányzatokkal.

De gyakran sikerült a pápaságnak is a maga számára hasznosítani ezeket a szerzetesi proletárirányzatokat. Különösen fontosakká váltak ezáltal a *dominikánus* és *ferences koldusrendek.* A lateráni zsinat (1215) új rendek létesítését megtiltotta, hogy megszüntesse a végnélküli „alapításokat". De alighogy kibocsátották ezt a tilalmat, a pápa felborította az említett két rend kedvéért, amelyeket akkor alapítottak.

Különösen jellemző a ferencrendiek kezdeti időszaka. Alapítója, assisi szent Ferenc 1182-ben született egy gazdag kereskedő fiaként, vidáman élte le ifjúságát, de azután elfogta a gazdagságtól való szokásos undor, és a vágy, hogy segítsen a szükölködőkön. Mindenét eladta, pénzét elosztotta a szegények között és elhatározta, hogy életét szolgálatuknak szenteli. Hasonló gondolkozású társakra találva, egy kommunista rendbe szervezte őket, amely a fennálló hatalom birtokosaira, főleg a leggazdagabbra, az egyházra, komoly veszélyt jelenthetett volna. De a pápák értettek az ilyen veszély megelőzéséhez, a rendet korrumpálták és a gazdag egyház ellen irányított fegyvert annak védelmére használták fel.

> „III. Ince ennek az egyházon kívül álló reformmozgalomnak a veszélyességét úgy szüntette meg, hogy elismerte és bekebelezte. Végtére a bölcs pápának arra is gondot kellett fordítania, hogy újra felvegye a néppel azt a kapcsolatot, amelyet a gazdaggá és hatalmassá vált papság elvesztett, ezek a koldusok pedig ismét lehetővé tették az egyház számára a hivatkozást arra, hogy eszméi legalább egy bizonyos szervezetben megvalósíthatók. Ilymódon ezt az egész veszélyes népmozgalmat biztonságos gátak között kellett levezetni."*

---

* *F. Glaser.* Die franziskanische Bewegung (A ferencrendi mozgalom). Stuttgart 1903. 60. old.

III. Ince 1215-ben a rend alapítását szóbelileg, III. Honorius 1223-ban írásban is engedélyezte.

Szent Ferenc azt hitte, megóvhatja a rendet attól, hogy olyan kizsákmányoló társasággá változzék, amilyenek elödei voltak. Ezt úgy látta elérhetönek, hogy az egész rendre, a közösségre kiterjesztette a magántulajdon tilalmát, amely addig csak az egyes klastromtagokra vonatkozott. A ferencesek rendje semmit sem szerezhetett, nem végezhetett jövedelmezö munkát, hanem életét a szegények és betegek szolgálatának kellett szentelnie és megelégednie a neki nyujtott szerény adományokkal.

De épp azért, mert ez a rend olyan hasznosnak mutatkozott a nyomor elleni küzdelemben, mert buzgó segítségével megnyerte a szegények bizalmát, megóvta öket a forradalmi vágyaktól és fenntartotta az egyház iránti vonzalmukat, rövidesen sok szerény adomány folyt be hozzá. Még szent Ferenc életében fellépett rendjében a hajlam, hogy mellözzék a javak szerzésére vonatkozó tilalmi szabályt. „A koldusrend nagy alapítója már aranytól és márványtól csillogó székesegyházban nyugodott.“ (Gregorovius: Geschichte der Stadt Rom [Róma város története]. V. köt. 114. old.) Nem egészen húsz évvel halála után (ami 1226-ban következett be) ezek a törekvések úgy megerösödtek, hogy IV. Ince 1245-ben megváltoztatta a szabályt és úgy határozott, hogy ha nem is mint *magántulajdont*, de mint *tulajdont* szerezhetnek javakat a ferencrendiek és *élvezhetik* azokat. A birtokukban levö javak tulajdonjoga a pápát illette meg.

Ettöl kezdve a ferences szerzet (és éppúgy a dominikánusok is) hamarosan ugyanarra a sorsra jutott, mint elödei. Kizsákmányoló társasággá változott. *Johann Ruysbroek* németalföldi kanonok, aki 1293-ban született, saját benyomásai alapján a szerzetesekröl általában és a koldusszerzetesekröl különösen már a következöket mondta:

> „Általában három hiba uralkodik náluk: lustaság, falánkság és tivornyázás. A régi atyák szegények voltak, a koldusrendek alapítói megelégedtek istennel, megvetették a múló javakat és dicsöséget. Most csaknem minden

kolostor töri magát a gazdagságért. Számtalan koldusszerzetest találunk, de olyat keveset, aki figyelembeveszi rendjének szabályzatát; azt akarják, hogy szegényeknek nevezzék őket, de kolostoruk körül hétmérföldes körzetben az egész vidéket kiszipolyozzák és bőségben élnek; söt olyan különbségek is vannak köztük, amelyeknek semmiesetre sem volna szabad elöfordulniok: egyeseknek négy-öt felsöruhájuk van, másoknak egy is alig; egyesek a perjellel, házfönökökkel és olvasókanonokkal a kolostor ebédlöjében külön helyen lakmároznak, másoknak meg kell elégedniök főzelékkel, heringgel és sörrel; ezek aztán irigykednek, annál is inkább, mert véleményük szerint az összes javaknak közöseknek kellene lenniök“ stb. (Ullmann: Reformatoren vor der Reformation, vornehmlich in Deutschland und den Niederlanden [A reformáció elötti reformátorok, különös tekintettel Németországra és Németalföldre]. Hamburg 1842. II. köt. 57—58. old.)

Egyéb következményei is voltak annak, hogy enyhítettek a vagyontalanság követelményén. A ferencrendiek egyrésze komolyan vette feladatát, hogy ő a szegénység érdekeinek képviselöje. Ide tartoztak föleg a *terciáriusok.* Szent Ferenc egy demokratikus intézményt gondolt el. A szerzetesrend és a női rend mint elsö és második* mellett egy harmadik is létrejött, a terciáriusok, akik közremüködtek a rend feladatainak elvégzésében anélkül, hogy a házasságról és polgári foglalkozásukról lemondtak volna. Ezek a terciáriusok rendszerint kézmüvesek vagy a népböl származó más emberek voltak, egyleteik tulajdonképpen munkásegyletek. A legjobban ők szálltak szembe azzal, hogy a rendet kizsákmányoló társasággá változtassák. A két párt között évtizedekig tartó heves küzdelem folyt. Minél több támogatásban részesült a kizsákmányoló irányzat a szentszék részéröl, annál határozottabban fordultak a szigorúbb irányzat hívei (a spirituálisok vagy fraticellik) a pápa és az egyház ellen, annál inkább igyekeztek egyházellenes szervezetekhez csatlakozni. Amikor XXII. János pápa, hogy jobb belátásra bírja őket, végül inkvizíciót* hirdetett ellenük, különösen Dél-Franciaországban (1317-ben Narbonne-ban, Béziers-ben), ez eldöntötte az egyházzal való teljes szakításukat. Azóta az eretnek kommunista szektákhoz, a beghardokhoz sorolják őket, akik tulajdonképpen az újrakeresztelők elődei.

---

* Ezt Szent Ferenc egyik rajongó barátnője és tisztelője, a tizennyolc éves Clara Sciffi alapította, róla kapta a rend a Klarissza nevet.

Láthatjuk, hogy a szigorú ferencrendiek középutat jelentettek a középkori társadalom egyik alappillérét képező szerzetesi kommunizmus és az akkori idők proletárkommunizmusa között, amely a fennálló társadalom megdöntésére törekedett.

Ezidötájt már fellép egy kommunista teoretikus is, persze, csak a szerzetesi kommunizmus teoretikusa: *fiorei Joachim* Calabriában. 1145-ben született a Cosenza közelében fekvő Caelium faluban. Szentföldi zarándokútjáról Calabriába tért vissza, szerzetes lett, majd 1178-ban a coracei cisztercitá kolostor apátja. Később Fioréban saját kolostort alapított. 1201-ben vagy 1202-ben halt meg.

Felismerve korának társadalmi visszásságait, főleg az egyházban uralkodó szörnyű kizsákmányoló gazdálkodást és korrupciót, ebből az állapotból szabadulást keresett, amit a kommunizmus általánossá tételében vélt megtalálni — természetesen abban a formájában, amely az akkori időknek megfelelt, a kolostori formában.

A forradalom és az új társadalom eljövetelét várta: az ezeréves birodalmat, amelyről az Apokalypszisz szól.

Három korszakot különböztet meg:

> „Az első korszak, amikor az emberek a testet szolgálták: ez Ádámmal kezdődött és Krisztussal végződött. Ezt követi a második, a test és a szellem szolgálatának korszaka, amely a mai napig is tart. A harmadikban majd csakis a szellemnek élünk, erről a korszakról először szent Benedek idején beszéltek."

---

* *Inkvizíció* — egyházi törvényszék az eretnekek kinyomozására: kutatás, vallatás, nyomozás, kínvallatás. — *Szerk.*

Ez utóbbi társadalmi állapot a szerzetesi állapot (status monachorum). A kolostori rendszer felöleli majd az egész emberiséget. El kell jutnunk az apostolok életének valódi követéséhez, amikor nem törekszünk földi javak megszerzésére. hanem azokat inkább másoknak adjuk stb. Ez a harmadik társadalmi állapot a szent Benedektől számított huszonkettedik nemzedék idejében, vagyis a közeljövőben fog megvalósulni — mondja Joachim. A római egyház szigorú büntetések közepette hanyatlik majd le és maradványaiból új társadalom keletkezik, az igaz emberek rendje, akik a magántulajdont felszámolják. Ezzel felvirrad a teljes szabadság és teljes megismerés korszaka.

Joachim eme tanításai nagy hatást gyakoroltak, különösen a ferencrendiek szigorúbb irányzatára, a fraticellikre, akik magukat az „igazak rendjének" tartották, amelynek hivatása lenne a társadalom megifjodását létrehozni. Ezek a tanok az ő révükön terjedtek el széles körökben. Az „olasz Münzerre", Dolcinóra, ők gyakoroltak befolyást, sőt némikép magára Münzerre is hatottak.

Luther szemére vetette Münzernek, hogy „gőgös gondolatait" Joachim apát Jeremiás-magyarázataiból veszi. Münzer maga írja Zeysnek 1523 december 2-án Joachimhoz való viszonyáról:

> „Tudjátok meg ti is, hogy az írástudók Joachim apátnak tulajdonítják ezt a tanítást és nagy gúnnyal örök evangéliumnak nevezik. Én csak Jeremiásról írt munkáját olvastam. Az én tanaim azonban magasan fennszárnyalnak, *nem tőle merítem azokat,* hanem isten kinyilatkoztatásaiból, amit majd annakidején bizonyítani akarok a Biblia minden írásával."

Ez a levél mellékletként szerepel a következő iratban: A költött hitről, amely Thomas Münzer allstedti lelkész protestációjával kapcsolatban jelent meg 1524-ben (Von dem getichten glawben auff nechst Protestation aussgangen Tome Müntzers Selwarters zu Alstet, 1524.).

A joachimi jóslatok olyan nagy hatással voltak nemcsak Olaszországban, hanem Németországban is, annyira megfeleltek a tömegek eleven szükségleteinek, hogy amikor a tények meghazudtolták a jóslatokat, a nép inkább átköltötte, semhogy feladja beléjük vetett hitét. Joachim megjósolta, hogy 1260 körül befejeződik a társadalmi átalakulás. Az időpont közeledésekor a pápaság és II. Frigyes császár éppen heves harcban álltak egymással. Joachim hívei azt várták, hogy a császárnak sikerül majd legyőznie a pápát és annak bukásával az új társadalmat létrehozni.

A helyzet azonban máskép alakult.

> „Frigyes halála (1250) ellentmondott fiorei Joachim jóslatának; aszerint nem lett volna szabad elhagynia a világot, amíg müvét be nem fejezte. Így alakult ki először ezekben a körökben az a vélemény, hogy II. Frigyes nem halt meg, csak elrejtőzött, majd visszatér, hogy félbehagyott müvét újrakezdje és befejezze... Így keletkezett az a sajátságos képzeletvilág, amelyben a német császármonda mozog. Csak későbbi idők félreértése magyarázta a mondát I. (Barbarossa) Frigyes császárra, a visszatérésétől várt megújulást a birodalom dicsőségére.“*

Amint láthatjuk, a „birodalom dicsőségén“ a nép a kommunista forradalmat értette.

2. AZ ERETNEK KOMMUNIZMUS ÉS A PÁPASÁG

A ferencrendiek példájából láthatjuk, hogy a kolostori kommunizmus egyes formáihoz milyen közel állt a pápaellenesség. Valóban, a XI. századtól kezdve a szerzetesi reformációk és az újonnan alapított rendek közül sok gáncsot jelentett a pápai erőszakkal szemben és ez a gáncs gyakran igen vaskos alakot öltött.

Szinte szükségszerü, hogy mindazok, akik szívükön viselték a nincstelenek érdekét, a pápai egyház ellen fordultak. A pápai hatalom a középkor birtokos osztályainak első sorába tartozott, az ő tulajdonában voltak a legnagyobb vagyonok, így az egész társadalmi életet nemcsak szellemileg, hanem gazdaságilag is uralma alatt tartotta.

---

* *H. Prutz.* Staatengeschichte des Abendlandes im Mittelalter (A Nyugat államtörténete a középkorban). Berlin 1885. I. köt. 657. old.

Uralmát talán századunk pénzarisztokráciájáéhoz hasonlíthatjuk, a tőzsdééhez, vagy ha egy pillanatra az antiszemitizmus gondolatmenetét és kifejezésmódját vesszük alapul, a zsidóságéhoz. Ahogy ma az antiszemiták az egész társadalmat elzsidósodottnak nyilvánítják, úgy volt az a középkorban elpápásodva. A pápaság uralkodott az egész szellemi életen, körülbelül úgy, mint ahogy ma a tőzsde uralkodik a sajtó fölött; és mint ahogy ez minisztériumok, söt királyok sorsáról dönt, birodalmakat alapít és tönkretesz, úgy volt a pápasággal is.

A pápaság uralma éppannyira vitán felül állt, mint ma a pénzarisztokráciáé. Söt mindkettőnek közös az a sajátossága is, hogy ellenségükké teszik a társadalom valamennyi többi osztályát, nemcsak a kizsákmányoltakat, hanem a többi kizsákmányolót is, akik rablott prédájukból oly sokat kénytelenek leadni minden kizsákmányolók e legfelsőbbjeinek, s mohó pillantásokat vetnek ezek kincseire. Mi sem tévesebb annál a nézetnél, mint hogy az az engedelmesség, amelyet a középkor második felében a pápasággal szemben általában tanusítottak, örömest történt, vagy bárgyúságból fakadt. Ez rendszerint fogcsikorgató engedelmesség volt, amely lázadozott, amikor csak tehette. A középkor nagyrészét a legkülönbözőbb osztályoknak és vidékeknek a pápai hatalom ellen vívott szakadatlan küzdelmei töltik ki. De addig, amíg egy új társadalmi és állami rend alapjai létre nem jöttek, a pápaság éppúgy legyőzhetetlen volt, mint ahogy társadalmunkban eddig [a századfordulóig] a pénzarisztokráciát nem lehetett legyőzni és ezek a küzdelmek, söt általában minden társadalmi katasztrófa, minden háború, járvány, éhinség és lázadás, éppúgy mint ma, csak növelte és megszilárdította a legfőbb kizsákmányoló gazdagságát és hatalmát.

Ez a helyzet meglehetősen kedvező volt a kommunista eszmék terjesztésére. Annál kedvezőtlenebb persze a nincstelenek külön osztályharcának fejlödésére. A körülmények hasonlóak voltak — ha a hasonlat megvilágítására továbbra is a banktőkét hozzuk fel — a francia polgárkirályság alattiakhoz (1830—1848).* Pénzügyi hatalma, a nyomorúságos választójogi törvény és a dolgozó osztályok politikai elmaradottsága következtében a banktöke akkoriban az országgyűlésen és a királyon keresztül úgyszólván korlátlanul uralkodott Franciaországban. Ezek ellen nemcsak a parasztok és bérmunkások, hanem az ipari kapitalista és kispolgári ellenzék is fellépett. A közös ellenség elleni küzdelem egyesítette őket és meglehetősen elmosta a fennálló osztályellentéteket. Ennek következtében a proletariátus nehezen jutott el bizonyos osztályöntudathoz, nagy többségében megmaradt a kispolgárság, söt a burzsoázia vezetése alatt; de abban az irányban is hatott ez a helyzet, hogy az utóbbiak bizalmatlansága a proletariátussal szemben elaludt. Szívesen elfelejtették, hogy tulajdonuk alapja a nincstelenség, szánakoztak a szegények és kitaszítottak szenvedésein, bátorították a szegénység megszüntetését hirdető törekvéseket és sokan közülük még a szocializmussal is kacérkodtak; az akkori idök legolvasottabb francia szépírói „szocialisták“ voltak, gondoljunk csak Eugène Sue-re és George Sand-ra.

Ekkor jött az 1848-as forradalom. A banktöke királyságát megdöntötték, a pénzarisztokráciát megfosztották politikai elöjogaitól. A politikai hatalom átszállt a népre, vagyis az ipari kapitalistákra, kispolgárokra, kisparasztokra és munkásokra. Alighogy elbukott a közös ellenség, többé-kevésbbé világossá kezdtek válni, mindenesetre fokozottabban tudatosodtak különleges osztályérdekeik és osztályellentéteik. A legtisztábban és legélesebben azonban a burzsoázia és proletariátus közötti ellentét fejlödött ki. A forradalom megmutatta a poletariátus erejét, de azt is bebizonyította, hogy a szocializmus nem egyes ábrándozó tollforgatók álma, hanem gyökeret vert a forradalmi osztályban, megszünt játékszer lenni és azzal fenyeget, hogy halálos fegyverré válik.

---

* A Bourbonok orleans-i ágából származó Lajos Fülöpöt (Louis Philippe) a pénzarisztokrácia ültette trónra az 1830 július 12-i felkelés után. — *Ford.*

Ettölfogva a burzsoázia nemcsak a munkásosztály minden önálló megmozdulása ellen használta fel teljes energiáját, hanem minden ellen, aminek szocializmus-szinezete volt — és rettegő fantáziája nem egyszer olyasmit is szocializmusnak látott, ami nem volt egyéb, mint szerfelett szelíd filantrópia. A burzsoá társadalom bojkottálta a szocializmust, a polgári körökből származó szocialistáknak választaniok kellett: ha hüek maradtak a szocializmushoz, akkor kizárták őket a polgári társadalomból, többé már nevüket sem volt szabad említeni. Ha ezt el akarták kerülni, akkor örökre le kellett mondaniok szocialista gondolkozásuk utolsó maradványairól is. Ettölfogva a szocializmus politikailag és irodalmilag halott volt mindaddig, míg a feltörekvö munkásosztály eléggé erős nem lett ahhoz, hogy önerejéből kényszerítse rá a társadalmat, hogy figyelmét a szocializmusra és a proletariátusra fordítsa.

Hasonló, bár természetesen sokkal elnyujtottabb volt a fejlödés a középkorban, amikor a reformáció töltötte be 1848 szerepét. Ezt a fejlödést Németországban a XV. században és a XVI. század elején világosan követhetjük.

A középkor proletármozgalmainál természetesen még sokkal kevésbbé beszélhetünk osztályöntudatról, mint századunk elsö felében. Egyrészt még a lumpenproletároknál is azt a törekvést látjuk, hogy céhekbe skatulyázzák be magukat és különös kiváltságokat szereznek,* másrészt a munkásosztálybeli kommunisták, föleg a takácsok eltekintenek minden osztálykülönbségtöl. Ők az egész emberiségért dolgoznak. A közönséges céhviszályokon túlmenö proletármozgalmak még teljesen együtthaladnak a többi kizsákmányolt osztály, a parasztok és kis kézmüvesek forradalmi megmozdulásaival.

Ezzel szemben arra, hogy az egész társadalomban kommunista törekvések éledjenek fel, sok tekintetben kedvezőbbek voltak a körülmények, mint a XIX. század elsö felében.

---

* „Nagyon figyelemreméltó a tisztességtelennek tartott sintérek, sírásók és pöcegödörtisztítók, valamint a *hivatásos* koldusok települése a Kohlenbergen, egy kis magaslaton Baselban. A kohlenbergiek ott, a többi lakóstól elkülönítetten, céhszerü közösséget alkottak saját bírósággal, amelyet kohlenbergi bíróságnak neveztek. A bíróság hét zsákhordóból állt, akiket «bátraknak» vagy «bátor fiúknak» neveztek «ezek ott térdnadrág és kés nélkül járnak».“ (Maurer: Städteverfassung. II. köt. 472. old.)

3. A GAZDAGOK ÉS SZEGÉNYEK KÖZÖTTI ELLENTÉT A KÖZÉPKORBAN

A gazdagok és szegények közötti különbség a középkorban és még a reformáció korában is távolról sem volt olyan nagy, mint a fejlett kapitalista társadalomban, de nyiltabban került felszínre és kihívóbban mutatkozott meg. A legnagyobb társadalmi különbségek ma a nagyvárosokban találhatók, a milliós városokban, ahol a szegény- és gazdagnegyedek gyakran távol esnek egymástól. Abban a korban, amelyet tárgyalunk, az egyes rendek, söt az egyes foglalkozási ágak helyi elkülönítését élesebben hajtották végre mint manapság, de a városok kicsinyek voltak — 10—20 000 lakosú város már nagynak számított — és az emberek egymás hegyén-hátán éltek. Hozzájárult ehhez még az a körülmény, hogy az élet akkoriban sokkal inkább a nyilvánosság elött folyt, a munka és a társas élet egyaránt, hogy az egyes osztályok öröme és bánata nem maradt titok mások elött. A politikai élet és az ünnepségek többnyire köztereken játszódtak le, piacokon és temetökben, vagy templomokban és nyilvános termekben. Az adás-vétel a piacokon történt, még a kézmüvesmunkát is, hacsak lehetett, az utcán vagy legalább nyitott ajtónál végezték.

Mindenekelött egy körülmény vált fontossá. Ma a tökés föfeladatul tüzi ki az akkumulációt, a tökefelhalmozást. Egy modern tökésnek sohasem lehet elég tökéje. Legszívesebben egész bevételét tökéje növelésére fordítaná, hogy kibövítse a meglévö üzemeket, újakat szerezzen, versenytársait tönkretehesse stb. Ha ezer millióval rendelkezik, a második milliárd felé fog törekedni, amivel az elsöt biztosítja és megakadályozhatja azt, hogy egy versenytársa túlszárnyalja. A modern kapitalista soha nem fordítja egész bevételét személyi fogyasztásra — hisz akkor bolond, vagy semmirekellö volna, vagy pedig a bevétel nem volna elegendö. A leggazdagabb milliomos is folytathat egészen egyszerü életmódot, anélkül, hogy tekintélyét csorbítaná. Ha azonban fényüzöen él, azt rendszerint a nyilvánosság kizárásával teszi, báltermekben, szeparékban, vadászkastélyokban, játéktermekben stb. Az utcán a milliomos semmiben sem különbözik polgártársaitól.

Egészen más volt a helyzet a naturálgazdálkodás és az egyszerű árutermelés rendszere idején. A gazdagok és hatalmasok abban az időben jövedelmüket — akár természetben folyt be, akár pénzben — nem fektethették részvényekbe vagy állampapírokba. Csak fogyasztási célokra fordíthatták, vagy — ha az pénzben folyt be — értékes és nem romlandó árukból álló kincsek, nemesfémek és drágakövek gyüjtésére. Mennél nagyobb méretet öltött a világi és egyházi fejedelmek és urak, patriciusok és kereskedők által folytatott kizsákmányolás, mennél jobban nött a jövedelmük, annál jobban fokozódott fényüzésük is. Maguk távolról sem tudták elfogyasztani feleslegüket. Tehát arra fordították, hogy szolgákat és szolgálólányokat tartsanak, nemes paripákat és kutyákat szerezzenek, maguknak és kíséretüknek drága szövetből készült ruhákat csináltassanak és fényüzően berendezett, pompás kastélyokat építsenek. A kincsszerzés vágya még inkább hozzájárult a fényüzés növeléséhez. A középkor kevély hatalmasai nem ásták el kincseiket a földbe, mint a félénk hinduk, és azt sem tartották szükségesnek, — kapitalistáinkkal ellentétben — hogy azokat tolvajok és adóhivatalnokok pillantásai elől rejtve tartsák. Gazdaságuk, hatalmuk jele és forrása volt, büszkén és kérkedve fitogtatták hát; ruháik, edényeik, házaik ragyogtak az aranytól és ezüsttől, drágakövektől és gyöngyöktől. Aranykora volt ez a művészetnek is.

Éppúgy, ahogy a gazdagságot — a nyomort is közszemlére tették akkoriban. A proletariátus még csak kialakulóban volt, de elég nagyszámú ahhoz, hogy mélyen gondolkodó és finomérzésü embereket olyan eszközök és módok kigondolására ösztönözzön, amelyek révén a nyomor a világból eltüntethető, még nem elég nagyszámú azonban ahhoz, hogy normális időben az állam és társadalom számára veszélyessé váljon. Így talált termékeny talajra az a gondolkodásmód, amelyet a kereszténység tett magáévá keletkezésének idején, amikor legfőbb támasza a lumpenproletariátus volt, az a gondolkodásmód, amely a szegénységben nem bünt látott, hanem egy istennek különösen tetsző állapotot, amit tekintetbe kell venni.

Hiszen az evangélium tanítása szerint a szegény Krisztus képviselője, mert „amennyiben megcselekedtétek eggyel az én legkisebb atyámfiai közül, én velem cselekedtétek meg“. (Máté 25 : 40). Gyakorlatilag a proletariátus ezzel természetesen nem sokra ment; Krisztus képviselőjével itt-ott nagyon is nem krisztusi módon bántak. De mégis ezek a bántalmak messze elmaradtak a modern rendőrség mindama finom leleményétől, amellyel a társadalmi söpredéket, mint ahogy minden mást is, el akarja takarítani a jómódúak útjából, nem azért, hogy megszüntesse a szegénységet, hanem csak azért, hogy elrejtse azt. A középkorban a szegényeket nem zárták szegényházba, dologházba, fegyházba és egyéb házakba, a koldulás szabad jog volt és minden istentiszteleten, főleg az ünnepieken, ugyanabban a helyiségben, a templomban találkozott a legdúsabb pompa és a legnagyobb szegénység.

Akkoriban, akárcsak ma, ráillett a társadalomra Platón kifejezése a két nemzetről. De a középkorban a gazdagok és szegények két nemzete legalább két egymással szomszédos nemzet volt, akik megértették és ismerték egymást. Ma a két nemzet teljesen idegenné vált egymás számára. Ha a burzsoák nemzetének kedve kerekedik ahhoz, hogy megtudjon valamit a proletárok nemzetéről, ehhez sajátos expedícióra van szüksége éppúgy, mintha Afrika belsejét akarná felkutatni. De az utóbbi a burzsoá számára fontosabb, mint az előbbi; Afrika felkutatása új piacot, profitot ígér; a proletárok helyzetének a felkutatása viszont azt jelenti, hogy a legborzalmasabb vádakat emelik a fennálló társadalmi viszonyok ellen; ez pedig csakis a szociáldemokráciának kedvez. Nem csoda, ha Európa kormányai százszor többet költenek Afrika felkutatására, mint a mi szociális viszonyaink megismerésére — ha ugyan az utóbbira egyáltalán költenek — és nem egy „művelt ember“ alaposabban ismeri a sötét világrészben uralkodó viszonyokat, mint annak a városnak a proletárnegyedét, amelyben lakik. Csak erősen előrehaladott kapitalista fejlődésnél, a proletariátus hatalma megnövekedésének eredményeképpen mutatkozik ezen a téren egy kis javulás. Amióta félnek tőle, azóta tanulmányozzák.

A középkorban a vagyonos rétegnek nem kellett félnie a proletariátustól, de nem is volt szükséges tanulmányoznia ahhoz, hogy helyzetét megismerje. A szemlélőt mindenütt leplezetlen nyomor fogadta, amely a legrikítóbb ellentétben állt a fennhéjázó és szertelen fényűzéssel. Nem csoda, ha ez az ellentét nemcsak az alsóbb osztályokban hintette el a lázadás szellemét, hanem a felsőbb osztályok becsületesebb egyéneit is felháborította és elősegítette az egyenlőség helyreállítására irányuló törekvéseket.

4. A KERESZTÉNY HAGYOMÁNYOK HATÁSA

A korábbi társadalmi állapotokban létrejött eszmék hagyományának hatása a későbbi állapotra fontos tényező a társadalmi fejlődésben. Gyakran zavaróan és gátlóan hat azáltal, hogy megnehezíti az új társadalmi irányzatok és szükségletek felismerését. A középkor hanyatlásakor sokszor ezzel ellenkező volt a hatása.

A népvándorlás és az azt követő barbarizmus viharai után. a kereszteshadjáratok óta, a nyugati kereszténység népei ismét olyan kultúrfokra kezdtek felkapaszkodni, amely sajátossága ellenére sokban megfelelt annak a színvonalnak, amelyet az attikai és a római társadalom röviddel hanyatlása előtt és annak kezdetén ért el. Az az irodalom és azok az eszmék, amelyeket ez a társadalom hagyott hátra, feleltek meg legjobban a hanyatló középkor feltörekvő osztályai szükségleteinek. Az antik irodalom és tudomány felélesztése rendkívül elősegítette a feltörekvő osztályok öntudatának és önismeretének kifejlődését és ezáltal a társadalom fejlődésének erős hajtóerejévé vált. A hagyomány, amely egyébként maradivá tesz, e körülmények között forradalmi tényezővé vált.

Minden osztály természetesen azt vette át a hagyományos eszmékből, ami a legjobban tetszésére talált, ami legmegfelelőbb volt számára. A polgárság és a fejedelmek a középkor vége felé a római jogot állították szolgálatukba, amely oly remekül alkalmazható volt az egyszerű árutermelés, a kereskedelem és az abszolút monarchisztikus államhatalom szük-

szükségleteire. Örömüket lelték az ókoriak pogány irodalmában, az életöröm, söt helyenként bujaság irodalmában.

A proletariátusnak és a vele rokonszenvezöknek sem a római jog, sem a klasszikus irodalom nem lehetett ínyére. Ők a római társadalom egy másik termékében, az evangéliumban találták meg, amit kerestek. Az öskereszténység kommunizmusa teljesen megfelelt szükségleteiknek. Még nem voltak meg a magasabbrendü kommunista termelés alapjai, a kommunizmus egyelöre nem lehetett más, mint az egyenlöség-kommunizmus egy fajtája, osztozkodás, a gazdagok fölöslegeinek kiosztása a szegények számára, akik a szükségeset is nélkülözték.

Nem az evangéliumok és az „Apostolok történetének" kommunista tanai teremtették meg a középkor kommunista irányzatait; keletkezésüket és fejlödésüket azonban éppúgy elösegítették, mint ahogy a római jog elömozdította az abszolutizmus és a burzsoázia fejlödését.

A kommunista törekvések alapja tehát keresztényi, vallásos maradt; ennek ellenére elkerülhetetlenül összeütközésbe kerültek az uralkodó egyházzal, a gazdagok leggazdagabbjával, amely már régóta ördögi tévtannak minösítette az általános kommunizmus követelését és igyekezett elferdíteni és elködösíteni az öskeresztény írások kommunista tartalmát.

De ha a társadalom kommunista megszervezésére irányuló törekvés szükségképpen eretnekséghez, a pápai egyházzal való összeütközéshez vezetett, az eretnekség, vagyis az egyház elleni küzdelem viszont elösegítette a kommunista eszmék éledését.

Még nem érkezett el az az idő, amikor az embereknek eszükbe juthatott volna, hogy ellehetnek minden egyház nélkül is, jóllehet a középkor végén olyan kultúra jött létre a városokban, amely az egyházét messze felülmúlta. Az újonnan feltörekvö osztályok — a fejedelemség az udvaroncaival, a kereskedök, a római jogot magyarázó jogászok, a tollforgatók a legkevésbbé sem voltak keresztény érzelmüek, söt annál kevésbbé voltak azok, mennél közelebb laktak Rómához. Maga a kereszténység fövárosa a hitetlenség székhelye volt. De az államigazgatás új szervezetének, egy világi bürokráciának létesítésére, amely elfoglalhatta volna az egyházi szervezetek helyét, csak nyomorúságos kísérletek történtek. Az egyház mint *uralmi szervezet* az uralkodó, tehát éppen a hitetlen osztályok számára még nélkülözhetetlen volt. A hanyatló középkor forradalmi osztályainak nem az egyház szétrombolása volt a feladata, hanem meghódítása, hogy általa uralmuk alá vessék a társadalmat és saját érdekeiknek megfelelően átformálják éppúgy, mint ahogy manapság az a proletariátus feladata, hogy az államot meghódítsa és saját szolgálatába állítsa.

Mennél hitetlenebbek lettek a felsőbb osztályok, annál inkább aggodalmaskodtak az alsóbb osztályok lelkiüdvössége miatt, annál nyugtalanabbul ügyeltek arra, hogy távoltartsanak tőlük minden olyan képzettséget, ami tekintetüket a keresztény tanok területén túlvinné. És ez nem is került túlságosan nagy fáradságukba, hiszen a parasztok, kézművesek és proletárok szociális helyzete már eleve lehetetlenné tette magasabb képzettség elérését. Így tehát a keresztény szemlélet bűvkörében maradtak.

A pápai egyház ezáltal igazán keveset nyert. Mert ez nem akadályozta meg nagy népmozgalmak kifejlődését a kizsákmányoló egyház ellen; csupán azt eredményezte, hogy ezek a mozgalmak túlnyomórészt vallásos érveket hoztak fel törekvéseik megokolására.

Az őskereszténység irodalmi termékei gazdag fegyvertárral szolgáltak mindazoknak, akik az egyházi javakat — bármilyen okból — el akarták kobozni; hiszen ezekből az írásokból világosan kitűnt, hogy Jézus és az ő tanítványai szegények voltak s hogy követőiktől önkéntes szegénységet követeltek; hogy az egyház esetleges javai nem a papságot, hanem a közösséget illették meg.

Az őskereszténységhez, az evangéliumhoz való visszatérés, „isten tiszta igéjének“ visszaállítása — amelyet „a pápai egyház meghamisított“ és „ellenkezően értelmezett“ — ez volt a pápasággal szembenálló minden ellenséges osztály és párt törekvése. Természetesen ezeknek a pártoknak mindegyike aszerint, hogy milyen érdekeket képviselt, másképp magyarázta „isten tiszta igéjét“. Csupán abban egyeztek meg, hogy ez az ige az egyházi hierarchia* vagyontalanságát követeli. Annál a kérdésnél azonban, hogy megköveteli-e az egyházközség demokratikus szervezetét, vagy éppenséggel a javak közösségét is, erős eltérést mutattak a pápasággal szembenálló irányzatok. Mivel azonban ez a demokratikus szervezet és a javak közössége tényleg az őskereszténység hagyománya volt, az őskereszténység tisztelőjének nagyon ellentétes érdekekkel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy „isten tiszta igéjéből" valami mást olvasson ki. Ezért a birtokos osztály minden becsületes tagját, aki eretnekmozgalomban vett részt, és szellemileg felül tudott emelkedni osztálya érdekein s előítéletein, aránylag könnyen meg lehetett nyerni a demokratikus kommunizmus számára, főleg addig, amíg a pápasággal szembenálló birtokos osztályok szemében a pápaság hatalmas ellenségnek tűnt, a kommunizmus viszont néhány rajongó idealista ártatlan játszadozásának; amíg szükséges volt a pápaság elleni valamennyi ellenzéki erőt egyetlen csatasorba egyesíteni. Eleinte úgy látszott, az eretnek kommunizmus csupán a pápai kizsákmányolást fenyegeti. Ezért szerezte meg könnyen a birtokos osztályok türelmét ott, ahol ezek eretnek érzelműek voltak, ezért volt lehetséges, hogy az őskereszténységhez való visszatérés felhívása nemcsak a szegényebb lakosság körében, hanem a birtokos osztály számos tagja közt is kommunista törekvéseket váltott ki.

E körülmények figyelembevételével érthető, hogy a pápaság megdöntésére irányuló eretnekmozgalmak idején a kommunista eszmék a proletariátus akkori erejét, tömegét és öntudatát messze túlhaladó erőt és elterjedést mutattak.

De ez volt az oka annak is, hogy az eretnek, kommunista mozgalmak rendszerint gyorsan összeroppantak, látszólag nyomuk sem maradt, mihelyt nem a birtokos osztályok mozgalmával együtt, kizárólag a pápaság ellen fordultak, hanem kísérletet tettek az egész birtokos társadalom megtámadására.

A vagyontalanok hiányos osztályöntudata, a vagyonosok — kereskedők, lovagok, főleg azonban papok — aránylag komoly érdeklődése a kommunista törekvések iránt, egy korábbi időszak, az őskereszténység kommunista irányzatának erős irodalmi hatása — mindezek a körülmények azt eredményezték, hogy a kommunista eszmék újjáéledésének egész ideje alatt, a XII—XIII. századtól egészen a reformáció koráig, beletorkolva a XVI. századba, a kommunista mozgalmak osztályjellegét még jobban elrejtette a vallásos burok. mint ahogy ez az akkori idők népmozgalmainál általában történt.

---

* *Hierarchia* — papi uralom; egyházi rangsor. — *Szerk.*

Mégis, a proletariátus már akkor rányomta bélyegét a kommunista mozgalmakra. És mint ahogy a középkor proletariátusa különbözik a hanyatló római társadalom proletariátusától, de különbözik a jelenkoritól is, éppúgy a kommunizmus is, amelynek hordozója volt, különbözik mind az őskereszténység, mind a XIX. század kommunizmusától. Átmeneti fokot képez a kettő között.

Az eddig elmondottak alapján aligha szorul bővebb magyarázatra, hogy ez — az őskereszténységhez hasonlóan és ugyanazon okokból — a fogyasztás kommunizmusa és nem a termelési eszközöké, és ezáltal lényegében különbözik a modern kommunizmustól.

A középkor és a reformáció korának kommunizmusa azonban éppúgy, mint az őskereszténységé, aszkéta és misztikus is, a lemondás kommunizmusa, amely titokzatos, emberfeletti hatalmak beavatkozására számít. Ezáltal is ellentétben áll a XIX. század kommunizmusával.

5. A MISZTICIZMUS

Nézzük tehát most az utóbbi pontot, a miszticizmust.*

Ennek egyik gyökerét, a nagy néptömegek tudatlanságát, már érintettük. Ahogy az árutermelés és árukereskedelem jobban kifejlődött, a társadalmi erők mindinkább az emberek fölé kerekedtek, mind áttekinthetetlenebbek és titokzatosabbak lettek a társadalmi összefüggések és mind szörnyűbbek az emberekre rázúduló társadalmi bajok. Tanácstalanul és gyámoltalanul álltak ezekkel szemben, a legtanácstalanabbul és leggyámoltalanabbul az alsó kizsákmányolt néprétegek.

---

* *Miszticizmus* — „érzékfeletti“ rejtélyek tisztelete; vonzódás a titokzatos felé. — *Szerk.*

Az uralkodó és feltörekvő osztályok, különösen a fejedelmek és a kereskedők, eligazodtak az új körülmények között az antik államböleseség és a római jog segítségével, melyeknek újjáélesztését előmozdították. Az alsóbb osztályok számára ezek a tudományok nehezen voltak hozzáférhetők — még nehezebben, mint ahogy a kapitalizmus korában férhet hozzá a nép a tudományhoz — mert ezek nyelvezete a népnyelvtől eltérő volt: latin és görög.

De nem ez volt a döntő ok, amiért nem hatolt le a tudomány az alsóbb néprétegekhez. A döntő ok az volt, hogy ellentétben állt szükségleteikkel és ezért elutasították.

A tudomány fejlődése éppúgy nem független a társadalom fejlődésétől, mint a művészeté. A tudomány fejlődéséhez nemcsak bizonyos *előfeltételek* szükségesek, amelyek a tudományos kutatást lehetővé teszik, hanem bizonyos kívánalmak is kellenek, amelyek *ösztönzően hatnak* a tudományos kutatásra. Nem minden társadalom és társadalmi osztály tartja fontosnak, hogy behatóan kutassa a természet és társadalom valóságos összefüggéseit, még akkor sem, ha meg is vannak a szükséges előfeltételek. Egy hanyatlófélben levő osztály vagy társadalom mindig vonakodni fog a valóság megismerésétől. Értelmiségét nem a létező dolgok megvilágítására fogja felhasználni, hanem olyan érvek felfedezésére, amelyekkel saját magát meg tudja nyugtatni, vigasztalni és — csalni, nem is beszélve annak szükségességéről, hogy ellenségeit ereje és életképessége felől megtévessze.

A tudomány fejlődését mindig csak feltörekvő társadalmi rétegek és társadalmak segíthetik elő. A valóság teljes feltárása és minden azzal kapcsolatos megtévesztés megszüntetése annak áll érdekében, akié a jövő a valóságban.

Az antik társadalom pusztulásával tudománya is lejtőre jutott. Az emberek a valóság birodalmából, amelynek siralmassága nyomta őket, mindinkább a valóságon kívülre, a képzelet, a rejtelmek világába menekültek, amelyet kívánalmaiknak megfelelően tudtak alakítani. Amikor elcsüggedtek, természetfeletti lények erejétől vártak segítséget. A chiliazmus virágzott ezen a talajon, a csodahívés és a miszticizmus.

A germánok, akik a római birodalom nagyobb részét örökölték, átvették a kereszténység tanításait, amelyek ebből a légkörből nőttek ki, de más tartalmat adtak nekik. A bátor és életvidám barbároknak nem volt hajlamuk arra, hogy komoran és bűnbánóan elforduljanak a valóságtól, nem volt érzékük ahhoz, hogy saját bensőjükben oly gyötrelmesen vájkáljanak és kutassanak, mint ahogyan ezt az őskereszténység misztikusai tették. A kereszténységet tudományos úton nem tudták legyőzni, de olyan gyermeteg értelemmel fogták fel, hogy a miszticizmus megszűnt élő erő lenni. A pogányság némely irodalmi hagyatékához hasonlóan, éppen csak tengődött egyes kolostorokban.

Aztán növekedni kezdett a keresztény-germán világban az árutermelés és árukereskedelem és forradalmasította ezt; és ekkor érik meg a talaj, elsősorban a városokban, a feltörekvő kultúra székhelyein, az apokaliptikus eszmék és általában a miszticizmus újjáéledésére. Ez ugyanazon rétegek szükségleteinek felelt meg, amelyeknek az őskeresztény kommunizmus. Az egyik megjelenésével kifejlődött a másik is.

A jövő akkoriban nem a szegényeké és elnyomottaké volt, hanem a gazdagoké és hatalmasoké, a fejedelmeké és a tőkéseké. Minden okuk megvolt a tudomány pártolására, amely annál inkább a hatalmon levőknek szólt, mennél inkább felfogta a valóságot. Még ahol nem is állt szolgálatukban, ahol szabadon fejlődhetett, ott is a fejedelmek és tőkések hatalmát mozdította elő.

Még nem jött el az az idő, amikor a jövő, a belátható jövő a kommunizmusé, a proletariátusé. Mennél jobban felismerték a szegények és elnyomottak a valóságot, annál vigasztalanabbnak tűnt az számukra. Csak csoda törhette volna le teljesen elnyomóikat és kizsákmányolóikat, a „nagy Jankó"-kat és hozhatott volna jólétet és szabadságot a nyomorgó tömegeknek. De ők szívük minden dobbanásával erre vágytak, hinniük *kellett* a csodában, hogy ne essenek kétségbe. A kínzóik szolgálatában álló, újjáéledő tudományt éppúgy kezdték gyűlölni, mint a hagyományos egyházi hitet és az annyira nyomorúságos és vigasztalan valóságtól kezdtek elfordulni, tépelődve önmagukba merültek, hogy onnan merítsenek vigaszt és bizakodást. A tudomány és a valóság érveivel saját bensőjük hangját állították szembe. „Isten hangja“, a „kinyilatkoztatás“, a „belső megvilágosodás“, ez a valóságban a vágyódás és kívánság hangja, amely annál erősebben hangzott és annál győzedelmesebben jutott érvényre, minél inkább elkülönült a tépelődő ember a társadalomtól, távoltartott magától mindent, ami zavaró, és képzeletét az önkívület legkülönbözőbb eszközeivel, főleg éhezéssel és imádkozással hevítette. Így jutottak el ezek a rajongók a csodában való hithez, amely végülis olyan sziklaszilárddá vált bennük, hogy ezt a hitet át tudták adni társaiknak is, akiknek hasonló kívánságai és vágyai voltak.

E gondolkodásmód jellegzetes példáját mutatják Münzer írásai. Egyeseket idézünk itt, elsősorban Dániel próféta könyvének második fejezetéről szóló magyarázatát, amely Nabukodonozor király álomképével — a vasból és aranyból készült, cseréplábú szobor, amelyet egy kő darabokra zúzott —, egy, forradalmi értelmezésekre szerfelett alkalmas álommal foglalkozik.*

Münzer itt kifejti: Krisztusból „merő fantasztikus bálványt csináltak“, „az egész világ kapcarongya lett“; ezért gúnyolnak minket a pogányok és törökök; Krisztus kínszenvedését már csak vásári szórakozásnak tekintik. Ezért ebből a mocsokból fel kell emelkednünk, isten tanítványaivá lennünk, tőle tanulván és általa felruháztatván erővel, hogy bosszút állhassunk ellenségein. Az istenfélelemre nagy szükségünk van, anélkül, hogy teremtményeitől félnénk. Két urat nem lehet szolgálni. Az írástudók természetesen azt állítják, hogy isten ma már nem nyilatkozik meg az ő kedves híveinek látomás vagy élőszó által, így az íráshoz kell magunkat tartani. Gúnyt űznek azoknak a figyelmeztetéséből, akik isten kinyilatkoztatását hirdetik mindenfelé, mint ahogy a zsidók gúnyolták Jeremiást, aki megjövendölte a babiloniai fogságot.

Ezután kezd beszélni Münzer Nabukodonozor álmáról, amelyet annak álomfejtői nem tudtak megmagyarázni.

---

* Ausslegung des andern untersyds Danielis usw. (Dániel második fejezetének magyarázata stb.) — Allstedt 1524.

> „Akadtak olyan istentelen képmutatók és hízelgők, akik mindíg arról beszéltek, amit az urak szívesen hallgattak — hasonlóan a mi időnk írástudóihoz, akik szeretnek zsíros falatokat enni az udvarban.“

Ezek a tudósok azt a téves nézetet vallják, hogy a szentlélek eljövetele nélkül is elválaszthatják a jót a gonosztól. De a szív az igét istentől kapja.

> „Ezért beszél Szent Pál Mózesről és Jezsaiásról (Róm. 10.) és arról a belső igéről, amely a lelkek mélyén hallható Isten kinyilatkozása által. És amely ember nem veszi észre és nem érzi meg Isten eleven bizonyságát (Róm. 8.), az semmi alapvető dolgot nem tud Istenről mondani, még akkor sem, ha százezer bibliát is falt volna fel.
>
> Az ember tehát figyeljen fel az igére és hogy erre érzékeny legyen, Istennek el kell tőle vennie a *test gyönyörét* és ha Isten megmozgatja az ő szívét, akkor ölje ki magából a test összes gyönyöreit, hogy aztán megengedtessék neki, hogy Isten hatása alá kerüljön. *Mert az érzéki ember pedig nem foghatja meg az Isten lelkének dolgait,* (Korinth. I. 2.) ezért a Szentlélek révén kell az ő figyelmét a törvény színtiszta értelmének komoly szemléletére felhívni (18. zsoltár), különben vak az ő szívében és fából való Krisztust talál ki magának és rossz útra tér ... Tehát az isteni kinyilatkoztatáshoz is az embernek minden mulatságtól távol kell magát tartania és egész bátorsággal kell az igazsághoz közelednie (Korinth. 2. 6.), *és az ilyen igazság gyakorlása révén a nem csalóka ábrázatokat meg kell különböztetni a hamisaktól.*“

Ha egy kiválasztott tudni akarja, hogy melyik ábrázat vagy álom származik istentől és melyik a természettől, vagy az ördögtől, annak lelkével és szívével és természetes eszével is „el kell választania magát testének minden világi vigaszától“. Amikor az összes bogáncsokat és tüskéket, vagyis az érzékiséget eltávolította már a szívéből, úgyhogy csak jó növény sarjadzik ki abból, „akkor ébred csak tudatára az ember, hogy benne lakozik az Isten és a Szentlélek élete minden napjában."

Egy másik írásában Münzer rikító színekkel ábrázolja az ellentétet az őszinte keresztény — aki kételyek és aggodalmak súlya alatt, a legnagyobb lelki szenvedések között a kinyilatkoztatás után kutat — és az önelégült, vallási közömbösséget hirdető és a lelki vívódást kigúnyoló írástudó között.

Előbb vagy utóbb — mondja Münzer — a „kezdő keresztény"-nél felülkerekedik az igazi hit iránti vágy és így sóhajt fel:

> „Ó, én nyomorult ember, mi forrong az én szívemben? A lelkiismeretem minden erőmet megemészti és mindent ami csak bennem van. Mit is tegyek hát? Egészen belezavarodtam az Istenbe és a teremtésbe, semmi vigasz nincs számomra. Itt gyötör engem az Isten a lelkiismeretemmel, a hitetlenséggel, kétségbeeséssel és az ő káromlásával. Kívülről betegség, szegénység, nyomorúság és gonosz emberek okozta mindenféle baj stb., és mégis belülről jobban szorongat ő engem, mint kívülről. Ó, milyen szívesen hinnék, csak tudnám, hogy melyik az igaz út."

Ebben a szorult helyzetben a kételkedő a tudósokhoz fordul tanácsért.

> „Erre azt mondják a tudósok, akik alaposan megkeserítik az ember életét, mielőtt még a szájukat is kinyitnák, mert egy szó is sok vörös pfennigbe kerül náluk: «Eh, jó ember, ha nem akarsz hinni, akkor menj az ördögbe.» «Óh, nagytudású doktor, én szívesen hinnék, de a hitetlenség minden vágyamat elnyomja; mitévő legyek vele a világban?» Ekkor így szól viszont a tudós: «Ugyan, kedves barátom, neked az ilyen magasrendű dolgokkal nem kell törődnöd; csak higgy egyszerűen és vesd el a gondolatokat magadtól. Ez hiú képzelgés. Menj az emberek közé és légy vidám, akkor elfelejted a gondokat.» Látod, kedves testvérem, ilyen vigasztalás uralkodott az egyháznál és nem más. Ugyanez a vigasz minden keresztényi komolyságot bor-

> zalommá változtatott... Szent Péter elmondja neked, hogy kik a hízott disznók; ezek mind hütlen, hamis tudósok, bármelyik szektából is származnak; zabálnak, tivornyáznak, dözsölésben élik ki minden kedvtelésüket és harapós fogakkal nyifognak, mint a kutyák, ha valaki egy szóval ellentmond nekik."*

A tudósokról és a világi kedvtelésekről Münzer nem nyilatkozik túl hízelgően.

Az új, eljövendő társadalmat Münzer, chiliasztikus módon túláradó szavakkal, földi paradicsomnak képzelte.

> „Igen — kiált — nekünk mindnyájunknak magunkévá kell tennünk és meg kell őriznünk azt a hitet, hogy mi, hús-vér földi emberek Krisztus emberréválása által istenekké legyünk és így vele együtt Isten tanítványaivá, általa taníttassunk és isteníttessünk. Söt inkább egészen alakuljunk benne át, hogy a földi élet az égbe lebegjen."**

Ez kis izelítö az apokaliptikus misztikából; ezzel mindenesetre egészen jól megfért a nyers realizmus.

A túláradó miszticizmus, amely karöltve jár az aszkézissel,*** idegen a modern proletariátus számára. Ma mindenki, aki megérti az idők szavát, tudja, hogy a jövő a proletariátusé, hogy minden más, vele szemben álló osztály a hanyatlás útján van szociális jelentöség s egyben politikai hatalom, intelligencia és erkölcsi erö tekintetében is. Ma a valóság ígér győzelmet a proletariátusnak és ezt annál hangosabban ígéri, mennél mélyebben kutatják azt és mennél világosabban megmutatkozik a mai társadalmi fejlődés iránya. A tudomány, amely az igazság kíméletlen felkutatását tüzi ki feladatául, ma a proletariátus érdekeinek felel meg, mert ez az egyetlen osztály, amelynek érdeke füződik az igazság kikutatásához.

---

* Protestation oder empietung Tome Müntzers von Stolberg am Hartzs (A harzi Stolbergből való Thomas Münzer allstedti lelkész protestációja vagy üzenete). Allstedt 1524.

** Aussgetrückte emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen Welt (A hűtlen világ hamis hite felett kifejezett felháborodás). Mühlhausen 1524.

*** *Aszkézis* — önsanyargatás. — *Szerk.*

Igaz, hogy ismét virágzik a miszticizmus, a földöntúli hatalmak utáni vágy; de már nem a proletariátusnál, már nem a kommunistáknál — ők a valóság filozófusai lettek, materialisták — hanem a vagyonos osztályoknál, amelyek érzik, hogy ütött a végórájuk.

De a vagyonos osztályoknál hiányzik a hit és az az odaadás a nagy ügy iránt, amely a középkor kommunista misztikusainak erőt adott, hogy a legkeményebb üldözéseket is elviseljék és vidáman menjenek a halálba. Napjaink polgári miszticizmusa és babonája nem szül hősöket és mártírokat; éppúgy mint a polgári tudomány, már arra is képtelen, hogy ne legyen tekintettel külső szempontokra. Szívesen vesz kölcsön ez utóbbitól holmi kis tudományos palástot, hogy szalónképesen jelenjék meg és fejet hajt az előkelők szeszélyei előtt.

6. AZ ASZKÉZIS

A miszticizmus mellett még egy vonást emelhetünk ki, amely a kései középkor és a reformáció kommunistáit a mai kor kommunistáitól megkülönbözteti: *aszkétikus jellegüket*.

A középkorban, éppúgy mint a hanyatló római birodalom korában, a termelés még nem érte el a fejlettségnek azt a fokát. hogy a kifinomult életélvezéshez szükséges javak mindenkinek rendelkezésre álljanak. Aki egyenlőséget követelt, az szükségszerűen nemcsak a dúskálkodásban látott rosszat, hanem a művészetekben és tudományokban is, amelyek sokszor valóban csak mint a dúskálkodás kiszolgálói jelentkeztek. De a kommunisták rendszerint még tovább mentek. A rettenetes nyomor láttára nemcsak az önteltségben és léhaságban, hanem egyáltalán minden örömben, minden élvezetben, még a legártatlanabban is, bűnt láttak. Már a fentebb idézett részletek Münzer írásaiból példát nyujtanak errenézve. Könnyen lehetne még sok ilyen példát hozni. Melanchtont nagyon felháborította ez a felfogás. „Thomas Münzer története“ (Historie Thomae Münzers) c. írásában előadja:

> „És azt tanította, hogy igaz és keresztény vallásossághoz kell eljutnunk. Először is a nyilvános bűnökkel kell felhagyni, házasságtörés, emberölés, istenkáromlás és hasonlókkal. Azonkívül sanyargatni és kínozni kell a testet böjtökkel, rossz ruházattal, kevés beszéddel, sanyarú tekintettel, a szakállt sem kell levágni. Az ilyen gyerekes fegyelmezést a test megölésének és keresztnek nevezte, amiről az evangéliumban írva vagyon. Minden beszédében komolyan sürgette ezeket.“

Ez a sötét puritanizmus* a kommunistákat nemcsak koruk uralkodó osztályával, hanem gyakran a dolgozó osztályokkal is szembeállította, hisz ezek még tele voltak eredendő életkedvvel és vidámsággal. A parasztok és kézművesek körében sokszor gyűlölték a kommunistákat mint képmutatókat. Csak amikor a reformáció fejlődése ezeknek az osztályoknak az elnyomását és üldözését eredményezte és a fejedelmi abszolutizmus növekedésével minden ellenállás kilátástalannak látszott, továbbá amikor megjelent a kapitalista termelési mód és a takarékoskodást, a „lemondást“ tette a kis kizsákmányolók főerényévé, mert ettől remélhették leginkább, hogy a nagy kizsákmányolók soraiba juttatja őket: csak ettől az időtől kezdett a puritán szellem a parasztságnál és a kispolgárságnál gyökeretverni.

De ugyanaz a kapitalista termelési mód, amely a parasztokba és kisparasztokba a puritanizmust beoltotta, a proletárból kiüzi azt: reménytelenséggel és ugyanakkor reménnyel tölti el. Reménytelennek tüntet fel minden arra irányuló kísérletet, hogy helyzetét egyéni erőfeszítés útján lényegesen megjavítsa; megfosztja őt saját egyéni sorsa jobbrafordulásának minden kilátásától és balgaságnak tünteti fel, hogy jelenét jövője kedvéért feláldozza. Carpe diem — használd ki a napot, ne mulaszd el az öröm egyetlen lehetőségét sem, ami kínálkozik számodra, ez lesz a jelmondata; helyzete gondtalanná — természetesen nem gondmentessé — és könnyelművé teszi, ami a puritán filiszter szemében a két legnagyobb bűn.

---

* *Puritán* — tiszta, szigorúerkölcsű, tisztaerkölcsű. — *Szerk.*

De ugyanakkor a kapitalista termelési mód a reményt is felébreszti a proletárban: ha egyéni jövője egyre reménytelenebbnek tünik is fel, osztályának jövője mind ragyogóbb fényben mutatkozik. Napról-napra nö a proletariátus reménykedése és biztos györzelmének tudata; mind közelebbről látja elérkezését annak a napnak, amely az általa termelt valamennyi kincs urává teszi. És micsoda kincsek ezek!

A mai proletárokat nem annyira a *gazdagok fényűzése* háborítja fel; már rámutattunk, hogy ez ma már nem lép fel annyira kihívóan, mint egy félévezreddel ezelőtt. Őket az a tény háborítja fel, hogy a *bőség* közepette és a böség következtében hiányt szenvednek minden *szükségesben*. A modern termelési mód által létrehozott hatalmas termelöerök láttán tudják, hogy elérkezett az az idö, amikor mindenki számára böség teremthetö.

A kapitalista termelési mód gondtalanságot és könnyelmüséget ébreszt abban a proletárban, aki csak egyéni sorsával törödik, azokban pedig, akik aktívan résztvesznek osztályuk harcában, akik egész osztályukért küzdenek, éreznek és gondolkodnak, a vidámság és életöröm magasabb formáit hívja életre.

A középkor proletárjai másként gondolkodtak és éreztek — ha ugyan egyáltalán eljutottak az önálló gondolkodáshoz és érzéshez. De bármennyire találkozott is puritanizmusuk a keresztény aszkézissel — különösen annak elsö századbeli formáival — lényeges pontokban mégis eltért attól.

A keresztény aszkézis jellegét kezdetben leginkább a lumpenproletariátus határozta meg. Legszembetünöbb sajátosságai — aki moralizálni akar, nevezze bünöknek — *lustaság, piszok és bárgyúság*. A keresztény aszkézis alapjábanvéve nem volt más, mint agyafúrt módszerek rendszere arra, hogy ezeket a lumpenproletári sajátosságokat a tökéletesség tetöpontjára emeljék. Itt találkozik az indiai (brahman és buddhista) aszkézissel, amely hasonló társadalmi körülmények között fejlődött ki.

Évekig, söt évtizedekig kuporogtak a jámbor férfiak és asszonyok egy helyen, anélkül hogy megmozdultak volna, tompa közömbösségben minden külsö behatás, höség és fagy, esö és szárazság iránt, anélkül, hogy valaha is mosakodtak, hajat és körmöt vágtak volna, anélkül, hogy a rajtuk nagyszámban tenyésző férgeket háborgatták volna. E szent vezeklők némelyike — többé-kevésbbé mindnyájan szentek voltak — még ahhoz is lusta volt, hogy egyen és jámbor lelkek mesterségesen táplálták őket.

A középkor proletárjai már nagyobbrészt munkások voltak; az ilyen lemondás fényüzését nem engedhették meg maguknak; nem jótékonyságból, azaz mások kizsákmányolásából éltek, mint a remeték, hanem saját munkájukból; ha nem akartak éhenhalni, mozogniok kellett és törődniök a világgal. Sem bárgyúság, sem lustaság nem fért össze megélhetésükkel, még nem voltak nagyon lealacsonyítva, még túlságosan közel volt hozzájuk egy virágzó, jómódú parasztság és kézmüvesség, semhogy a piszokkal megbarátkozhattak volna. A legkevésbbé azoknak volt erre hajlandóságuk, akik már elég fejlettek voltak kommunista eszmék befogadására. Minden ezzel foglalkozó mü megegyezik abban, hogy a középkor és a reformáció kommunista szektáinak tagjai szorgalmukkal, becsületességükkel és tisztaságukkal kiemelkedtek környezetükből. E tulajdonságaik miatt helyenként még örömmel is üdvözölték őket mint munkásokat. Jó bizonyíték erre a morvaországi újrakeresztelők szektája, akiknek sikerült Morvaország különböző helyein megállapodniok és mint békés szektának, néhány kolóniát alapítaniok, amelyek kommunisták voltak, már amennyire környezetük megengedte. Róluk írja Gindely, aki semmikép nem rokonszenvezett velük:

> „A különböző pártok között Csehországban elszórtan, Morvaországban azonban nagy tömegben, számos gyülekezetben éltek *újrakeresztelők.* Morvaországba 1530 előtt vándoroltak be és hamarosan több mint hetven gyülekezetet számláltak. Az államhatalom hol jobban, hol kevésbbé buzgón üldözte őket, mégis fenn tudtak maradni, hála néhány nemesi család védelmének, akiknek jó okuk volt erre.
>
> Így talált Miksa Morvaországban újrakeresztelőket, akiket pedig oly gyakran és annyira eredménytelenül szám-

üztek. Apja szokásához híven, 1567-ben javaslatot tett a tartományi gyülésnek, hogy az újrakeresztelőket rövid időn belül száműzzék. De most olyasmi történt, ami még soha nem fordult elő a nemesség részéről. Az úri- és a lovagrend — a prelátusok és a városok nem csatlakoztak ehhez a kéréshez — szót emelt a császárnál annak érdekében, hogy hagyják meg az újrakeresztelőket lakóhelyeiken. A kérést nem azzal támasztották alá, hogy ezekre még nem bizonyították rá az eretnekséget, vagy hogy igyekeznek megtériteni őket, nem, a kérés azon a nagyon is igaz okon alapult, *hogy az újrakeresztelők nagyon hasznothajtó alattvalók s eltávolításuk még a zsidókénál is nagyobb anyagi kárt okozna.* Katolikusok, utraquisták, (cseh) testvérek, valamennyien meghajoltak ennek a saját maguk által felállított érvnek fontossága előtt. *És valóban az újrakeresztelők mindenütt rendkívül szorgalmasak, takarékosak, józanok, de egyébként is messze a legügyesebb munkások voltak Morvaországban.*"*

Ehhez hasonlót nem állíthatnánk a kezdeti kereszténység apokaliptikus rajongóiról és aszkétáiról.

7. NEMZETKÖZISÉG ÉS FORRADALMI SZELLEM

A kommunizmus mindhárom itt szemügyre vett változata, az őskeresztény, a középkori és a modern, egy lényeges pontban megegyezik: nemzetköziségükben, amely élesen elválasztja őket a helyi jellegü platóni kommunizmustól. Az utóbbi egy-egy városközösség területét tekinti alapul. A kereszténység megjelenése óta ellenben minden kommunista az egész emberiség érdekéért munkálkodik, vagy legalább is azért az egész nemzetközi kultúrkörért, amelyben él. A platóni kommunizmus helyi korlátozottsága megfelel a paraszti és kézmüves termelés sajátosságainak. A paraszti termelés az embereket egyhelybenlakókká teszi, röghöz köti és teljes mértékben igénybeveszi minden munkaerejüket. Az egykori nomád törzsek kóborlása megszünik, a falusi lakosság látóköre szükül, a templomtorony-politika — a mark- és faluközösségekre korlátozódás — paraszti sajátossággá válik.

---

* *A. Gindely.* Geschichte der böhmischen Brüder (A cseh testvérek története). Prága 1857. II. köt. 19. és köv. old.

Nem jobb a helyzet a középkor városi kispolgáránál sem. Városi foglalkozása mellett többnyire gazdálkodik is; de ha kizárólag az előbbiből él is, röghöz köti öt az, hogy a helybeli vevökörtől függ és hogy rendszerint háztulajdonos is.

A kapitalisták és a proletárok legyözik ezt a helyi korlátozottságot. A kereskedö nemcsak helyi vevöiből él, hanem, és föképpen, a hazája és idegen országok közötti forgalomból. Mennél bensöségesebb és könnyebb ez az összeköttetés, a kereskedö annál jobban gyarapodik. Ezért a kereskedö nemzetközi, illetve nincs helyhez kötve. Ott a hazája, ahol nagyobb profitot tud elérni.

A proletár sincs helyhez kötve, ennek azonban más okai vannak. Semmije sincs, ami röghöz kötné; amit hazája nyujt neki, kizsákmányolást és elnyomást, azt másutt is megtalálhatja. A legcsekélyebb kilátás, hogy másutt javíthat sorsán, elegendö arra, hogy odavándoroljon.

A kereskedö nem-helyhezkötöttsége azonban egészen más, mint a proletáré. A kereskedö érintkezése a külfölddel és a külföldi piacon elfoglalt helyzete lényegesen összefügg annak az államnak a hatalmával — akár ókori város az, akár modern nemzet — amelyhez tartozik. Fejlödéséhez erös államhatalomra van szüksége, föleg erös katonai hatalomra. Ezért a kereskedö nacionalista, akár külföldön, akár belföldön tartózkodik — az előbbi esetben többnyire még inkább, mint az utóbbiban —, a középkortól kezdve mindenütt, ahol a körülmények az abszolutizmusra és nemzeti államok kialakulására kedvezök, a fejedelmek és a sovinizmus oldalán találhatjuk.

Másként áll a helyzet a proletárral. Az államhatalom a legerösebb védelme azoknak, akik a proletariátust kizsákmányolják és bántalmazzák. A proletariátusnak a római birodalom pusztulásától egészen napjainkig semmi kilátása nem volt az állam meghódítására, hogy azt saját szolgálatába állítsa, vagy legalábbis, hogy saját érdeke szerint befolyásolja.

Az állam a proletariátus legnagyobb ellensége volt, nem csoda tehát, hogy könnyen le tudta vonni ebből a következtetést. Nemcsak közömbösség, hanem egyenesen idegenkedés az állammal, a politikában való részvétellel és az ország védelmével szemben — valamennyi kommunista szekta sajátossága volt ez, az őskereszténységtől egész a XIX. századig. Az anarchizmus még ennek az utócsengése. Ezt az idegenkedést csak alkalmilag győzték le, forradalmak idején, amikor úgylátszott, hogy megdől a régi államhatalom és a proletariátusnak módjában áll azt hatalmába keríteni. Annál határozottabban hangsúlyozták azután a reakció idején, hogy minden politikától távoltartják magukat. Így volt ez Tábor bukása után a cseh testvéreknél, a parasztháború után az újrakeresztelőknél, a münsteri felkelés leverése után a mennonitáknál* — ahogy azt később látni fogjuk.

Az *internacionális*, illetve interlokális *szolidaritás* kötelességét azonban az őskereszténység óta mindig, minden körülmények között hangsúlyozták a kommunisták.

A kereskedő külföldön mint az ottani kereskedő versenytársa, ellenfele lép fel. Nem annak jóindulatára, hanem saját hatalmára, illetve saját államának a hatalmára támaszkodik, amely védi őt.

A proletár külföldön is ugyanazon kizsákmányolás és elnyomás ellen küzd, mint otthon. Küzdelme során nem számíthat állama támogatására, hanem csak az ottani proletárokéra, akik közé költözött és akikkel harca közös.

Persze ott, ahol a proletár nem harcos, hanem munkaereje eladását tartja a legfontosabbnak, ott a másnemzetiségű proletárban inkább versenytársat lát, mint küzdőtársat és ott könnyen legyőzhető a nemzetközi szolidaritás érzése.

A kommunisták azonban nem ilyen fából vannak faragva. A kommunisták elsősorban a kizsákmányolás és elnyomás elleni küzdelem harcosai és mindenütt ugyanazt az ellenséget találják, ugyanattól az üldözéstől szenvednek. Ez erősen összekovácsolja őket. A kutatóknak mindig, már az őskereszténységtől kezdve, a kommunisták különös sajátosságaként tűnt fel, hogy azok nagy családot képeznek, hogy az idegen társat éppúgy testvérnek tekintik mint a hazájukbelit, hogy mindenütt otthon vannak, ahol társakra találnak. Ennek a sajátosságnak és a kommunisták vagyontalanságának köszönhető — a hozzájuk csatlakozó vagyonosnak szét kellett osztania vagyonát a szegényeknek, ha közöttük akart működni mint tanító —, hogy élőharcosaik, agitátoraik könnyen tudtak helységről-helységre utazni. Állandóan úton voltak, olyan mozgékonyságról tettek tanúságot és akkora területet jártak be, hogy ez még ma, a vasutak korában is tekintélyes. Így például a cseh valdensek állandóan tartották a kapcsolatot a délfranciaországiakkal.

---

* E szektáról lásd e mű 636. old. — *Szerk.*

Ezáltal jelentőségük koruk alsóbb osztályainak forradalmi mozgalmaiban nagyon megnövekedett. A mozgalmaknál a legnagyobb akadály a parasztok és kispolgárok helyhezkötöttsége volt, ami roppant hátrányos helyzetbe hozta a mozgalmat a jólszervezett ellenfelekkel szemben. Főleg a kommunista vándorprédikátorok hatásának tulajdonítható, ha egyes esetekben sikerült ezt a korlátoltságot legyőzni és az egyes helységek forradalmi megmozdulásai között kapcsolatot teremteni. Az 1381-es angliai parasztlázadás és a csehországi taborita-mozgalom kezdeti sikere nagyrészt ennek köszönhető. Az 1525-ös nagy német parasztháború alatt hasonlóan tevékenykedtek, különösen Thomas Münzer, de a német partikularizmus* túl erős volt, semhogy legyőzhették volna. Ez a lázadás nagyrészt szétforgácsoltsága miatt szenvedett vereséget.

Itt elérkeztünk az eretnek kommunizmus egy további fontos sajátosságához, az utolsóhoz, amellyel ebben az összefüggésben foglalkozni kívánunk, ahhoz a sajátossághoz, amely megkülönbözteti az őskeresztény kommunizmustól, viszont közelebb hozza a modern kommunizmushoz: ez az eretnek kommunizmus *forradalmi szelleme*.

A lumpenproletár gyáva és megalázkodó. Nem mintha nem gyűlölné a gazdagot. Ez a gyűlölet nála legalább úgy kifejlődött, mint a dolgozó proletárnál. Az evangéliumban is vannak ennek nyomai. Emlékezzünk csak a szegény Lázárról szóló példázatra.

---

* *Partikularizmus* — külön törekvések szolgálata; csoportérdekek, részszempontok szolgálata. — *Szerk.*

A példázatban a legkevésbbé sem esik szó a gazdag és a szegény erkölcsi tulajdonságairól. Lázár nem azért tért meg Ábrahám kebelére, mert jó ember volt, hanem mert rossz sora volt. Nem is mondanak semmi rosszat a gazdagról — gazdagsága elegendő ahhoz, hogy örökre a poklok kínjaira kárhoztassák, amelyeket Ábrahám a legkevésbbé sem tud, nyilván nem is akar enyhíteni. Ha ez nem a gazdaggal mint gazdaggal szembeni gyülöletet, leplezetlen osztálygyülöletet jelent, akkor osztálygyülölet egyáltalán nem létezik.

A szegény Lázár példázata azt is mutatja, hogy a lumpenproletariátus osztálygyülölete *álmodozásban* nyilvánul meg. A legförtelmesebb kínokat eszeli ki a gazdagok számára és kéjeleg ennek láttán — de csak gondolatban. Gyülöli a gazdagot, de tudja, hogy ő maga is fölösleges tagja a társadalomnak, csak a gazdagok kegyelméből él, így mennél jobban gyülöli őket, annál gyávábban és alázatosabban kúszik előttük. Ez a legfeltünőbben a római császárság idején mutatkozott meg, abban a társadalomban, amelyben a köztársaság korabeli polgárerények mind veszendőbe mentek, ahol egy osztály sem hitt többé önmagában, ahol a gyávaság és megalázkodás általánosan elterjedt. Nem csoda, hogy ezek a tulajdonságok a kor kereszténységénél is — amint levált a lázadó zsidóságról — érvényre jutottak. Az akkori keresztény írások világos nyomait viselik ennek.

Az abszolút fejedelemség — amely a középkor végén kezd megjelenni — materialista felfogása ellenére az Újtestamentum írásait éppoly szívesen használta fel eszközül, mint az ugyanabból az időből származó római jogot. *Ezt* a vallást — mondták — fenn kell tartani a *nép* számára.

Ezzel szemben a nép, a kizsákmányolt osztályok, parasztok, kispolgárok, proletárok másként gondolkodtak. Ez a nép más volt, mint a pusztuló római társadalomé. Harcias és paraszti dacosságában nem volt érzéke olyan tanítás iránt, amely az embernek előírta, hogyha az egyik arcát megütik, tartsa oda a másikat is; amely kárhoztatta az önvédelmet, „mert enyém a bosszú — így szól az Úr“ — és „Aki kardot ránt, az kard által vész el“, amely a csendes szenvedést és türést keresztényi kötelességnek nyilvánította. Amikor a nép egyáltalán hozzájutott, hogy a bibliát megismerje — a katolikus klérus nyilván tudta, hogy miért akarta saját kiváltságának fenntartani a biblia ismeretét — az Újtestamentumból nem az alázatosság és lemondás tanait vette ki, hanem a gazdagok elleni gyülöletet. Az eretnek alsó néprétegek az Újtestamentumból legjobban az Apokalypsziszt kedvelték, egy öskeresztény forradalmi és vérengző képzelgéseit, amelyekben ujjongva jósolja meg a fennálló társadalom borzalmas pusztulását — e jóslatokhoz képest ártatlannak tünik minden, amit a legradikálisabb anarchizmus eddig tettekben és fenyegetésekben fel tud mutatni. Az Apokalypsziszen kívül az eretnek alsóbb néprétegek előszeretettel foglalkoztak az *Ótestamentummal* is, amely még mindenütt megörizte a paraszti demokrácia nyomait és nemcsak gyülöletet, hanem tetterös és kíméletlen harcot is hirdet a zsarnokok, a gazdagok és hatalmasok ellen.

Már Luther rámutatott a parasztháború folyamán „A rabló és gyilkoló parasztok ellen“ (Wider die räuberischen und mörderischen Bauern) című írásában a gyakran parasztbarát Ótestamentum és a fejedelembarát Újtestamentum közötti ellentétre.

> „A parasztokon nem segít az sem, ha arra hivatkoznak, hogy a Teremtés könyve 1. és 2. fejezete szerint minden szabadon és közösen teremtetett és hogy mindnyájunkat egyformán kereszteltek. *Az Újtestamentum korában Mózes nem számít, elvesztette érvényességét;* itt már a mi Urunk Jézus Krisztus számít, aki megmondotta: *Adjátok meg a császárnak, ami a császáré.*“

A kommunista szekták követöit nem hagyta érintetlenül az alsóbb rétegek e harcias szelleme. Természetesen nagyon is gyengék voltak, létük túlságosan a gazdagok és hatalmasok türelmén múlott, semhogy békeidőben arra gondolhattak volna, hogy erőszakkal felforgassák a fennálló társadalmat és helyére a kommunista társadalmat állítsák. Ha nem is csúszva és alázatosan, mint a pusztuló Róma lumpenproletárjai, mégis a reformáció koráig a kommunisták általában békeszeretők voltak és a tudósítók egybehangzóan éppúgy sajátosságukként jelölik meg békeszeretetüket és türelmességüket, mint szorgalmukat és tisztaságukat.

De forradalmi időkben, amikor parasztok és kézművesek fellázadtak körülöttük, akkor a kommunistákat is elfogta a forradalmi lelkesedés, úgy látták — legalább is egy részük, mert ennél a kérdésnél véleményük gyakran megoszlott — hogy elérkezett az az idő, amikor isten megmutatja erejét a kis dolgokban is és nincs az a csoda, amely ne volna lehetséges. Ekkor belevetik magukat a forradalmi mozgalomba, hogy azt a kommunizmus szolgálatába állítsák; és minthogy számukra, ha már egyszer nekivágtak, lehetetlen minden kompromisszum a fennálló hatalmakkal, számukra a fennálló társadalmon belül nincs javulás, rövidesen felülkerekednek az ingadozó és tétovázó elemeken, könnyen a mozgalom vezetőivé válnak — így Fra Dolcino a toscanai, John Ball az angol parasztlázadásnál, a taboriták a husziták között, Münzer és hívei a thüringiai parasztháborúban. Azáltal, hogy a mozgalomnak kommunista színezetet adnak, a kommunizmusnak olyan erő látszatát kölcsönzik, amellyel az a valóságban még nem rendelkezik — ez minden vagyonos réteg szövetkezését váltja ki ellenük, úgyhogy ezek szorongásteli dühtől tajtékozva, teljesen szétzúzzák őket.

A középkor vége óta az alsó néprétegek kommunista mozgalmainak forradalmi szelleme az az ismertetőjel, amely sok egyéb hasonlóság ellenére elválasztja őket az őskereszténység kommunizmusától és a legvilágosabban bizonyítja rokonságukat a modern proletár-kommunista mozgalmakkal.

Az őskeresztény kommunizmus nem politizált és tétlen volt. A középkortól kezdve viszont a proletár-kommunizmusnak szükségképpen az volt a törekvése, hogy kedvező körülmények között politikussá és lázadóvá váljék. Hasonlóan a mai szociáldemokráciához, célul *a proletariátus diktatúráját* tűzi ki, *mint a leghatékonyabb eszközt a kommunista társadalom megteremtésére.*

MÁSODIK FEJEZET

AZ ERETNEK KOMMUNIZMUS OLASZORSZÁGBAN ÉS DÉL-FRANCIAORSZÁGBAN

1. BRESCIAI ARNOLD

Ennek a résznek az elején már rámutattunk arra, hogy a középkorban először Olaszországban és Dél-Franciaországban fejlődött ki a városrendszer, hogy ott találjuk meg a középkori kommunizmus első megmozdulásait. De az eretnekség első megmozdulásai, az első reformációs mozgalmak is ott lépnek fel.

Német tudósok azt az ízetlen tételt állították fel, hogy csak a germán népek rendelkeznek azzal a bensőséggel, azzal az igazi vallásossággal, amely az egyház megreformálására irányuló törekvés létrehozásához szerintük szükséges volt. De Olaszországban már jóval azelőtt voltak reformációs mozgalmak, hogy Németországban még csak gondoltak is volna arra.

Ezek a reformációs mozgalmak Rómában, a kereszténység fővárosában érvényesültek először. Róma a középkorban „Európa szíve“ volt, hasonlóan, de még sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy Párizs az volt a nagy forradalomtól az 1870—71-es háborúig. Nemcsak az összes egyházi ügyeket — és a középkorban ezek töltötték ki az egész életet — irányították Rómából és döntötték el ott végső fokon, de Róma a művészetek és tudományok székhelye is volt, a legfelsőbb bíró minden perlekedésnél, világiaknál is és — végül, de nem utolsósorban — a legraffináltabb örömök és élvezetek székhelye. Rómába zarándokolt, aki elnyomatás alatt szenvedett és igazát otthon nem találta; aki magasabb bölcseség, finomabb művészi érzület részesévé akart lenni; aki otthon unatkozott és felesleges pénzzel rendelkezett. Ezek mind Rómában találkoztak és bármennyire különböztek is indítóokaik és bármennyire különböző eredményeket értek is el, egyben megegyezett a sorsuk: mind megszabadultak a pénzüktől — és sokszor mások pénzétől is.

Éppúgy mint ma, Róma már a középkorban is, és akkor még inkább mint most, világváros volt, az idegenekből élt és általuk vált naggyá. Az idegenforgalom emelését Rómában a pápák egyik legfontosabb feladatuknak tekintették.

A világkiállításokat, mint idegenvonzó eszközt, a középkorban még nem találták fel. A pápák egy másik, nem kevésbbé hatásos eszközt találtak fel: a jubileumi búcsút vagy szentévet. Aki egy bizonyos évben elzarándokolt Rómába, teljes bünbocsánatot nyert. Ez hatott. Ahogy 1889-ben és 1900-ban az emberek ezrei vonultak Párizsba azzal az ürügygyel, hogy tanulni akarnak — valójában pedig, hogy szórakozzanak — úgy vonultak a szentévben Rómába, ahol az összes akkor ismert bünöket és vétkeket megkóstolták és hozzá még büntelenebbül térhettek haza, mint ahogy odamentek. Az első jubileumi búcsút VIII. Bonifác pápa hirdette meg az 1300. évre. Az akkori Rómába özönlő idegenek számának megállapítása

> „sem könnyü, sem pontos nem lehetett és az ügyes papság — mivel tudta, hogy a példa ragadós — eltúlozta azt; de egy értelmes történetíró, aki az ünnepségen résztvett, biztosít arról, hogy Rómát mindíg legalább *kétszázezer* idegen töltötte meg és egy másik tanú annak az évnek egész emberáradatát *kétmillió* főre becsüli. Ha mindegyik csak csekély adományt adott is, abból királyi kincset halmozhattak fel és két pap állt ott éjjel-nappal gereblyével a kezében, hogy azt a töméntelen aranyat és ezüstöt, amit Szent Péter oltárára öntöttek, számlálatlanul besöpörje. Szerencsére a béke és bőség ideje volt ez és ha hiány mutatkozott is élelmiszerben s a szállás és lakás rendkívül drága volt is, mégis Bonifác politikája és a rómaiak nyereségvágyó vendégszeretete kimeríthetetlen kenyér-, bor-, hús- és halkészletről gondoskodott.“ (Gibbon:

Geschichte des Verfalles und Untergang des römischen Weltreiches [A római birodalom hanyatlásának és bukásának története]. Leipzig 1837. 2573. old. Kautsky ezt a német kiadást használta.)

Eredetileg csak minden századik évet akarták „szent"-nek nyilvánítani, de az üzlet túlságosan jól ment, semhogy a pápák és Róma lakói ne kívánták volna azt gyakrabban megismételni. A jubileumi búcsúk közti időköz egyre rövidült, előbb 50, majd 33, végül 25 évre.

Ez csak egy példa azokról az eszközökről, amelyekkel az idegeneket és pénzüket odacsalogatták. Már jóval a jubileumi búcsú feltalálása előtt az örök város újra felemelkedett megalázottságából és korábban mint a középkor más városai, hatalomhoz és jelentőséghez jutott. Ami más városokra érvényes volt, az érvényes volt Rómára is: jólétével és hatalmával együtt növekedett öntudata és lakosainak függetlensége. És hasonlóan más városokhoz, a rómaiak is igyekeztek megszabadulni uraiktól, egyszer a császártól, egyszer a pápától, néha egyszerre mindkettőtől. A középkori Róma nemcsak abban hasonlított az 1789-től 1871-ig terjedő időszak Párizsához, hogy Európa szíve volt, hanem mint ez, Róma is a forradalmak fővárosa volt.

> „Ki nem ismeri — szólt a XII. században clairvaux-i szent Bernát, aki iszonyodott a lázadó néptől — a rómaiak vakmerőségét és engedetlenségét, egy népét, mely nem ismer nyugalmat, zendülésben nőtt fel, amely vad és fékezhetetlen, megveti az engedelmességet, hacsak nem gyenge az ellenálláshoz? Ha megigérik, hogy szolgálnak, uralkodásra törnek, ha hűséget esküdnek, várják az alkalmat a lázadásra és mégis hangos kiabálással adnak kifejezést elégedetlenségüknek, ha ajtónkat és tanácsunkat elzárjuk előlük. Ügyesek a bajcsinálásban, de soha nem képesek megtanulni a jót. Gyülöletesek a föld és az ég előtt, elvetemedettek Istennel szemben, egymás ellen lázadnak, féltékenyek szomszédaikra, senki sem szereti őket és miközben félelmet akarnak gerjeszteni, mély és állandó aggodalomban élnek. Nem akarnak engedelmeskedni, de az ural-

> kodáshoz nem értenek, hütlenek feljebbvalóikkal szemben, elviselhetetlenek a hozzájuk hasonlók között, hálátlanok jótevöik iránt és éppolyan arcátlanok saját követeléseikben, mint a mások követeléseinek megtagadásában.“*

Akárcsak egy burzsoát hallanánk 1871-ben, amint a párizsi népet szidja.

Ugyanabban az idöben, amikor a pápák hatalma a kereszténység felett tetöpontján állott, ök maguk tehetetlenek voltak Rómában.

> „Azok a pápák, akik kiátkozással ijesztgették a fejedelmeket és népeket, akik korlátlan hatalmuk tudatában gyakorolták uralmukat a nyugati egyház fölött, Rómában ritkán lehettek nyugton; sehol sem számított hatalmuk kevesebbet, mint saját városukban és saját egyházkerületükben. Többnyire menekültek módjára bolyongtak a világban, népük átkozódásaitól követve.“**

A legfeltünöbb és legismertebb, de korántsem egyetlen példája annak, mennyire tehetetlenek voltak ezek a világ urai saját városuk lakosaival szemben, hogy VII. Gergely, aki IV. Henrik német császárt kanossza-járásra kényszerítette, a rómaiakkal nem tudott boldogulni. Elhagyta Rómát, mert nem érezte magát ott biztonságban és önkéntes számüzetésben halt meg Salernóban.

Csak a XV. században, amely az abszolút fejedelmi hatalom általános elönyomulásáról nevezetes, sikerült a pápáknak úrrá lenniök lázadó alattvalóik fölött. IV. Jenö volt az utolsó pápa (IX. Piusig, 1848-ig), akinek a rómaiak felkelése elöl menekülnie kellett (1433).

Ez a féktelen és egyházellenes lakosság hajlott arra, hogy a papságot az evangéliumi szegénységhez visszavezesse, vagyis hogy eltulajdonítsa azt a gazdagságot, amelyet az egyház zsákmányolt és amely Rómában volt felhalmozva. De éppoly könnyen érthetö az is, hogy néhány évi pápanélküliség elegendö volt a lakosságnak, hogy rájöjjön, minek köszönheti megélhetése állandó forrását.

---

* Idézi *Gibbon*, id. mű 2551. old „Bizonyára nem a keresztényi szeretet ecsetjével készult ez a komor leírás“ — írja Gibbon

** *Giesebrecht* Deutsche Kaiserzeit. III. kot. 550. old.

Nem csoda, hogy éppen Rómában került sor az egyház megreformálásának elsö komoly kísérletére — már a XII. század közepén —, amely *Bresciai Arnold* nevéhez füzödik. Bresciai Arnold, Abelardnak egy tanítványa, a leghatározottabban fellépett a klérus világi vagyona ellen és mint valamennyi késöbbi reformátor, ö is az öskereszténységre hivatkozott, de semmikép sem volt kommunista. Az egyházi javakat szerinte nem a nép közt kell szétosztani, hanem szálljon a világi hatalom birtokosaira.

Miután Franciaországból — ahol Abelard elöadásait hallgatta Párizsban — „eretneksége“ miatt kiüzték, Svájcba menekült. 1145-ben Rómába ment, ott védelmet talált az éppen lázadozó városi demokráciánál, és ennek szolgálatába lépett.

De ez a mozgalom, amely alig tíz évig tartott, ismét összeomlott. A rómaiak nemsokára felismerték, hogy a pápasággal csínján kell bánni, nem szabad levágni a tyukot, amelyik aranytojást rak. Hisz Róma nagyságának alapja nem ipara vagy kereskedelme volt, hanem a kereszténységnek a pápaság által való kizsákmányolása. A középkori rómaiak ugyanúgy, mint az antik római köztársaság polgárai, a világ kizsákmányolásából éltek. Csak a módszerek változtak. A rómaiak 1154-ben békét kötöttek a pápával és kiutasították Bresciai Arnoldot. A sokat magasztalt I. (Barbarossa) Frigyes kezei közé került, s ez kiszolgáltatta öt a pápai fogdmegeknek, akik mint megátalkodott eretneket minden teketória nélkül elégették.

2. A VALDENSEK

Mélyebb gyökereket vert az eretnekség Észak-Olaszország városaiban, föleg azonban Franciaország déli részén. A középkor folyamán Nyugaton ott fejlödött ki elöször a kereskedelem és a városi ipar. Dél-Olaszországtól itt eltekintünk, mert az a középkorban valójában inkább a Kelethez, mint Nyugat-Európához tartozott. Kultúrája inkább bizánci és szaracén volt, mint keresztény-germán. Észak-Olaszországban és Dél-Franciaországban alakult is ki elöször a polgárság, fejlödött ki nemcsak a helyi szükségletet fedező kézmüvesség, hanem csakhamar a tömegipar, az exportipar kezdete és ezzel együtt a tőkés módon kizsákmányolt proletariátus csírái is.

A városok gazdagsága hamarosan ingerelni kezdte a pápaság mohóságát. De rövidesen éppen gazdagságuk erőt adott a városoknak arra is, hogy önállóságra törekedjenek, azt nagyon gyakran el is érjék és a pápai igát lerázzák magukról.

De egész sor körülmény kedvezően befolyásolta az északolasz városokat a pápaság iránt. Nemcsak a pápák vágyakoztak az olasz városok gazdagságára, hanem azok is, akik versenytársaik voltak Olaszország kizsákmányolásában — a német császárok. Mennél kevesebbet tudtak ezek szerezni a gazdaságilag visszamaradt Németországban, annál többet igyekeztek kifacsarni a gazdag olasz városokból. És ha mégoly tehetetlenek voltak is Németországban, olaszországi rablóhadjárataiknál, az úgynevezett római hadjáratoknál — amelyeket nemzeti történetírásunk elárasztott az idealizmus minden, oly bőségesen rendelkezésére álló varázsfényével — mindíg nagyszámú kíséretre számíthattak.

Az északolasz városok tehát két kizsákmányolóval álltak szemben, akik egymás ellen harcoltak. Amíg a városok nem voltak elég erősek, hogy önállóságukat mindkét oldal felé biztosítsák, kénytelenek voltak az egyik kizsákmányolóval szövetséget kötni, hogy a másikat távoltartsák.

A kérdés az volt, hogy melyik kizsákmányoló veszélyesebb, a katonailag gyenge, de közeli pápa, akinek erős támasza volt minden városban a tőle függő papság, vagy a katonailag hatalmas, de többnyire távoli császár. Minden város a körülmények szerint változtatta rokonszenvét az egyik vagy másik iránt, ma a császárral szövetkezett, hogy másnap rá vagy követőire támadjon, vagy fordítva. De minden városon belül is volt császári párt, amelynek híveit a XIII. század óta ghibellineknek hívták és pápai, guelf párt. A városokban az osztály- és pártellentétek látszólag mind a császári és pápai tábor közti ellentétre korlátozódtak. Mert ha egy osztályt vagy pártot a császár megnyert, vagy az keresett védelmet a császárnál, biztos volt, hogy a vele ellenséges párt a pápaság felé hajlott.

Ez már egymagában is arra vezetett, hogy az északolasz városokban a pápaság iránti rokonszenv gyakran nagyon erőssé vált és soha teljesen ki nem halt. Ehhez járult még egy másik indítóok. A Rómába tartó zarándokok útja Észak-Olaszországon vezetett át. De a kereszteshadjáratok idején a Jeruzsálembe zarándokolók is előszeretettel választották az Észak-Olaszországon át vezető utat. Mindkét zarándokút előmozdította az északolasz városok gazdasági fejlődését. De mindkettő a pápaságnak az egész kereszténység fölötti uralmán alapult. És nemsokára még más érdeke is füződött az északolasz városoknak ahhoz, hogy a pápaság kizsákmányolja Európát. Ezekben a városokban kezdett kialakulni a váltó- és bankrendszer. Az északolasz kereskedők lettek a pápák első bankárai is. Hozzájuk özönlöttek mindazok az összegek, amelyeket a pápák kicsikartak, ők kezelték azt a pápák részére — és saját hasznukra. Kezükben azok hatalmas tőkékké, uzsora- és kereskedelmi tőkékké váltak, amelyeket királyoknak és városoknak, uraknak és kolostoroknak kölcsönöztek ki, kereskedtek és spekuláltak velük.

Így vált a pápai kizsákmányolás Észak-Olaszország gazdasági felvirágzásának egyik alapjává.

Észak-Olaszország városainak is, mint Róma lakóinak, érdeke füződött tehát a pápaság uralmához; mint a rómaiak, ők is fellázadtak a pápaság ellen, mert szívesebben lettek volna annak kizsákmányolói, mint kizsákmányoltjai; de akárcsak a rómaiak, ők is őrizkedtek attól, hogy a lázadást odáig vigyék, hogy a pápai kizsákmányoló gépezet, amelyből ők maguk is hasznot húztak, elpusztuljon.

Rómához hasonlóan Észak-Olaszországban is találkozunk korai reformációs mozgalmakkal, a pápai hatalom elleni eretnekharcokkal, de seholsem teljes reformációval. A *szellemi* függetlenséget a katolikus egyház tanaitól hamar elérték — jóval a német reformáció előtt —, a pápaságtól való elpártolás *gazdasági* feltételei azonban hiányoztak.

Az első komoly, nemcsak egyes elnyomók, hanem az egész pápai uralom ellen irányuló lázadással tehát nem Észak-Olaszországban találkozunk, hanem Dél-Franciaországban, amely gazdaságilag éppoly fejlett volt mint az előbbi, de semmi érdeke nem füződött a pápaság hatalmi helyzetéhez.

„Az Alpesek és Pireneusok között elterülő szép ország — mondja Schlosser a „Dél-Franciaország az albigens-háborúk előtt“ (Südfrankreich vor den Albigenserkriege) című írásában — sok maradványát őrizte meg a római és különösen a görög kultúrának, amely itt Marseille alapításától kezdve az egész ókoron át virágzott. A középkorban ott fejlődtek ki először a tudományok, a szép és hasznos művészetek, valamint egy sajátos polgári élet berendezései, ott került kapcsolatba a román — latin és spanyol — költészet az arabbal és sajátságos keverék jött belőlük létre. Ismeretes, hogy ez az ország volt az úgynevezett vidám művészet, valamint a szerelem, dal, nemeslelküség és elmésség női ítélőszékeinek tulajdonképpeni székhelye. Ott a költészet — éppúgy mint Homérosz idejében Görögországban — az ünnepségektől és lakomáktól elválaszthatatlan volt. A bátorságról és szerelemről daloló énekesek ott képezték magukat és ott keresték mintaképüket, és végül Dante és Petrarca ezekből a forrásokból ittak, mielőtt nemzetük középszerűségéből felemelkedtek. A tudományok közül különösen a gyógyászat virágzott Dél-Franciaországban, mégpedig — Salernót kivéve — csakis ott virágzott. Azonkívül a zsidók nagyszámú tudós intézményt alapítottak... Dél-Franciaország városai már korán olyan szabadságot és függetlenséget élveztek, amely Európa többi országaiban még ismeretlen volt. Még Toulouse-ban is, amely egy hatalmas gróf székhelye volt, független városi tanács és szabad polgári bizottság vezette a közigazgatást és Moissac-ban a fejedelemnek ünnepélyes esküt kellett tennie a város jogaira, mielőtt még csak gondolhatott volna is a hódolat fogadására. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, hogy Dél-Franciaországban nyilvánult meg először általános elégedetlenség a kereszténység elfajulásával szemben, hogy ott parancsoló szükségletté vált mind a vallásgyakorlat megreformálása, mind az evangélium lefordítása hazai nyelvre. Ebből aztán iszonyú háborúság támadt az egyházzal, ami végülis nemcsak, hogy megsemmisítette annak a vidéknek a szabadságát, hosszú időre pusztasággá változtatta

Európa legvirágzóbb országát és a francia királyok uralmát egészen a Földközi-tengerig terjesztette ki, hanem létrehozta Nyugaton az inkvizíciót is."*

A XII. század elején az eretnekség már olyan jelentékeny volt Dél-Franciaországban, hogy II. Calixtus pápa szükségesnek látta, hogy a toulouse-i zsinaton (1119-ben) rendszabályokat hozzon ellene. De az eretnekség a század folyamán mindinkább megnövekedett és mind mélyebb gyökereket eresztett.

Mint minden nagy reformációs mozgalomban, ebben is a legkülönfélébb érdekekért és célokért küzdő legkülönbözőbb osztályok vettek részt, amelyeket csak *egy* kapcsolt össze: a pápai kizsákmányolás elleni gyűlölet. De különböző céljaikat azonos úton igyekeztek elérni: az őskereszténységhez való visszatéréssel. Természetesen mindegyik eretnekirányzat mást értett ezen, de ameddig a közös ellenséggel szemben kellett összetartani, természetesen a közös vonást emelték ki, nem pedig azt, ami elválasztotta őket és aminek a küzdőfelek gyakran nem is voltak tudatában. Ha még hozzászámítjuk, hogy az egyes irányzatok megjelölései nem voltak állandóak, hanem idő és hely szerint változtak, és végül, hogy a történelmi tudósítás annakidején tökéletlenebb volt, mint valaha — eddig csaknem mindíg tökéletlen volt, mert inkább a mindenkori küzdőfelek illuzióival és érveivel foglalkozott, mint a tényleges helyzettel, amely az ellentétet létrehozta és a küzdőfelek tényleges törekvéseivel — ha mindezt meggondoljuk, akkor nem csodálkozunk azon, hogy a délfrancia eretnekek törekvéseire vonatkozó magyarázatok nagyon különbözők. Egyesek azt állítják, hogy a katharok,** ahogy őket nevezték (innen a ketzer [eretnek] elnevezés) — kívétel nélkül kommunizmust és asszonyközösséget hirdettek, mások megint az ellenkező végletbe esnek és azt magyarázzák, hogy kommunista törekvéseket egyáltalán nem lehet náluk találni. Az első nézet határozottan téves, de szerintünk az utóbbi sem megalapozott. Különösen a valdenseknél a kommunizmus világos nyomai mutathatók ki.

---

* Weltgeschichte (Világtörténelem). Frankfurt a. M. 1847. VII. köt. 251—252. old.

** A szó származása kétséges. Lehet, hogy görögeredetű. Katharos görögül = tiszta, a katharok tehát a tiszták, hasonlóan a puritánokhoz. Természetesen nehéz feltételezni, hogy a görög nyelv már a XII. században annyira elterjedt volt Dél-Franciaországban. A legkörmönfontabb magyarázók a szót a német „Katze" (macska) vagy „Kater"-ből (kandúr) vezetik le. Két „tudós" jezsuita, Jakob Grether és Gottfr. Henschen véleménye szerint a hamis hitet követőket azért nevezték „Kater"-nek, mert gyűléseiket, mint a macskák, éjjel tartották. Egy másik tudós szerint nevüket azért kapták, mert az ördögöt macska alakjában imádták, amelynek hátsó részét csókolgatták. („Catari dicuntur a Cato, quia osculantur posteriora cati,

Ennek a szektának az alapítását általában Peter Waldusnak tulajdonítják. Egyesek azt feltételezik, hogy már Waldust megelőzően is fennálltak.* Az időrendi kérdés számunkra nem különösebben fontos. Biztos az, hogy Waldus gazdag lyoni kereskedő volt, aki a környező nagy szegénység közepette szégyelte gazdagságát és mindenét szétosztotta a szegények között (1170 körül), majd társakat gyüjtött maga köré, akik hozzá hasonlóan önként vállalták a szegénységet és teljesen a szegények és nyomorultak szolgálatának szentelték magukat. Ha a nevét viselő szektát nem ő alapította is, legalábbis megszervezéséhez és elterjesztéséhez rendkívül sokban hozzájárult és a mozgalom általa jut először nyilvánosságra. E szekta tagjai, akiket humiliátusoknak (alázatosak) vagy Lyon szegényeinek (Povres de Lyon) neveztek, túlnyomórészt kézművesek, különösen *szövők* voltak.

Az 1145. évben III. Jenő pápa követet küldött az eretnekséggel átitatott Dél-Franciaországba, akit a „manicheusok"** vagyis az eretnekek elleni küzdelem céljából elkísért szent Bernát is.

> „Mivel e manicheusok a legerősebb követésre a Toulouse környéki *szövők* között találtak, akiket az ottani népnyelv ariánusoknak nevezett, ezért a szektának is ezt

---

in cujus specie, ut dicunt, apparet eis Lucifer." Alanus, Lib. I. contra Waldenses, p. 4.) *Mosheim.* Versuch einer unparteiischen und gründlichen Ketzergeschichte (Pártatlan és alapos eretnektörténelem kísérlete). Helmstedt 1746. 363. és köv. old.

* V. ö. *F. Bender.* Geschichte der Waldenser (A valdensek története). Ulm 1850.

** *Manicheusok* — a szekta alapítója a perzsa Manes vagy Mani a III. sz. közepetáján. Tanításának alapja: öröktől fogva két ország van, a világosság és sötétség. A világosságban teremtette isten az első embert, a sötétségben a sátánt. A középkorban igen elterjedt eretnek szekta tagjai a világosság nevében harcoltak a sötétség, az egyházi elnyomatás ellen. — *Szerk.*

a nevet adták, mint ahogy Franciaország északi részében a katharokat ebben a században rendszerint tixerand-oknak (szövő) nevezték.“ (J. Döllinger: Geschichte der gnostisch-manichäischen Sekten im frühen Mittelalter [A korai középkor gnosztikus-manicheus szektáinak története]. München 1890. 91. old. V. ö. 131. old.)

Egy római inkvizitor, „Pseudo-Reiner“ (írását eredetileg Reinerius Sachoni inkvizitornak tulajdonították, aki 1259-ben halt meg, ennek szerzősége azonban utóbb kétségessé vált) az 1250. év körül „De Catharis et Leonistis“ (Katharok és leonisták) című írásában jellemezte a valdenseket; hogy ezzel is megvetetté tegye őket, hangsúlyozza, hogy tanítóik kézművesek, vargák és takácsok voltak. A takácsokat egyébként is gyakran említik, mint a szekta tagjait. (V. ö. L. Keller: Die Reformation und die älteren Reformparteien. 18, 33, 120. old.)

Kezdetben a valdensek nem szándékoztak elszakadni az egyháztól. Amikor a lyoni érsek eltiltotta őket a prédikálástól, III. Sándor pápától kértek engedélyt. De tanításuk túlságosan veszélyesnek bizonyult, semhogy a pápaság eltűrhette volna, annál is inkább, mert vonakodtak a pápaság szolgálatába állani — amint ezt később a ferencrendiek és dominikánusok megtették — és ezért III. Lucius 1184-ben kimondta rájuk az egyházi átkot. Ettől kezdve kapcsolatuk a pápai egyházzal örökre megszakadt.

Kommunizmusuknak eredetileg teljesen szerzetesi jellege volt. Kommunizmust akarnak, de nem mindenkinek adatott meg, hogy a vagyonközösség szent állapotába emelkedjék, amit ők is a házasságtól való idegenkedéssel kötöttek össze. A „tökéletesek“ (perfecti) számára a kommunizmus és valószínűleg a házasságonkívüliség is parancs, utóbbi legalábbis kívánatos, a házasságra sanda szemmel tekintenek; a „tanítványok“ (discipuli) számára viszont engedélyezték a házasságot és a világi javakat. Ezzel szemben kötelesek eltartani a tökéleteseket, akik nem törődhetnek a világ haszontalanságaival. Ez a fajta kommunizmus élénken emlékeztet egyrészt a platóni kommunizmusra, másrészt a koldusszerzetesekére. Közös vonás a platóni kommunizmussal a nők egyenjogúsítása is: egyike volt azon eretnek nézeteiknek, amelyeket a pápa megátkozott, az, hogy a nők éppúgy prédikálhatnak, mint a férfiak. Férfiak, nők együtt mentek mindenfelé és prédikáltak, a jámbor lelkek ezen megbotránkoztak, mert ilyen körülmények között a házasságonkívüliség nem jelentett örök szüzességet.*

Figyelemreméltó ezenkívül, hogy megtagadják a katonai szolgálatot és az esküvést, s az az igyekezetük, hogy tanítsák a népet.

> „Mindnyájan kívétel nélkül — mondja a már idézett Pseudo-Reiner — férfiak és nők, nagyok és kicsinyek, megszakítás nélkül tanítanak és tanulnak. A munkás, aki nappal dolgozik, éjjel tanít vagy tanul; és mert annyit tanulnak, keveset imádkoznak. Könyv nélkül tanítanak, oktatnak... Aki hét napig tanult, keres egy tanítványt, akit aztán ő tanít.“**

Ha a valdensek békét kötöttek volna a pápasággal és kiváltságos renddé váltak volna, az ő arisztokratikus kommunizmusuk éppúgy a kizsákmányolás forrásává fejlődik, mint minden szerzetesrendé. Minthogy azonban üldözött szekta maradtak, ennek a kommunizmusnak az arisztokrata, kizsákmányoló elemei nem tudtak igazán kibontakozni. Ez összeegyeztethetetlen volt az alsóbb néposztályok demokratikus irányzatával, amelyből erejét merítette. A valdensek fejlődésének előbb vagy utóbb oda kellett vezetnie, hogy kommunizmusuk vagy demokratikussá válik, vagy teljesen eltűnik. A kor viszonyainak és a tanokat követő osztályok körülményeinek megfelelően következett be vagy az egyik vagy a másik eset. Ahol a parasztok és polgárok befolyása volt túlsúlyban, a valdensek polgári-protestáns szektává váltak; ahol túlnyomóan proletár elemek voltak, ott kommunista „rajongokká“ lettek.

---

* „Hoc quoque probrosum in eis videbatur, quod viri et mulieres simul ambulabant in via, et plerumque simul manebant in una domo et de eis diceretur quod quandoque simul in lectulis accubabant.“ (Chron. Ursperg. ad ann. 1212) [Még azt is bűnökül róják fel, hogy a férfiak és nők együtt jártak, gyakran egy házban laktak és az a hír terjedt el róluk, hogy időnként együtt háltak az ágyban] (Urspergi krónika az 1212. évről). Idézi *Gieseler*. Kirchengeschichte. II. köt. 2. rész. 325. old.

** Idézi *A. Muston*. Histoire des Vaudois (A valdensek története). Paris 1834. 189. old. V. ö. 449. old. Az idézet utolsó mondata arra utal, hogy saját tanítási módszert dolgoztak ki.

A valdens-közösségek nem korlátozódtak Dél-Franciaországra, megtaláljuk őket Észak-Olaszország és Franciaország legkülönbözőbb vidékein, végül Németországban és Csehországban is. Mindezek a közösségek szoros kapcsolatot tartottak egymással, mert a valdensek papjai kötelesek voltak állandóan utazni. A középkori kommunisták élénk interlokális kapcsolata, amelyre az előző fejezetben mutattunk rá, a valdenseknél már kifejlődött.

> „Mint az apostolok, barangoltak csaknem állandóan az öreg valdens papok, meglátogatták a legtávolabbi közösségeket és rendtársaikat (hittestvéreik lakását az ajtókon és tetőkön elhelyezett bizonyos jelekről ismerték meg). Ezek az utazások sokszor távoli országokra is kiterjedtek, így Németországra és Csehországra ... A csehországi valdensek franciaországi és piemonti hittestvéreikkel állandó, bensőséges kapcsolatot tartottak fenn, amely a hit testvéri közösségén alapult. Pénzzel támogatták egymást; különösen a piemonti völgyekből jöttek prédikátorok a csehországi testvérekhez és azok meg ifjaikat a völgybe küldték, hogy ott a szentmisén tanítsák őket.“*

Amikor a délfrancia eretnekség olyan erőssé vált, hogy a pápaság uralmát fenyegette, a pápa az északfranciaországi rablólovagokat és más rablócsapatokat hívta segítségül, úgynevezett kereszteshadjáratokat szervezett a gazdag eretnek városok és tartományok ellen, amelyeket a legkegyetlenebbül elpusztítottak és kiraboltak. Dél-Franciaország ellenállása évtizedekig tartott. Az albigens-háborúk — akiket Albi városról, az eretnekek egyik fővárosáról neveztek el — 1208-tól egész a század harmincas éveiig tartottak. A „lázadók“ végső leveréséből származó nyereség nem a pápaságnak jutott, hanem a francia koronának, amely hatalmába kerítette a kimerült országot és ezzel megalapozta hatalmát. Provence 1245-

---

* *Bender.* Geschichte der Waldenser. 46, 116 old.

ben Anjou Károlynak jutott, a toulouse-i grófságot 1249-ben „szent“ Lajos foglalta el. Dante „Purgatórium“-ának 20. énekében Capet Hugó, a Capet-k királyi nemzetségének alapítója ezeket mondja:

> „Míg nagy provánszi hozománya nem kent
> szégyent fejemre, s bünbe nem sodorta,
> jót sem, de rosszat sem tett türhetetlent,
> de ottan már hazudva és tiporva
> szerzett vagyont“ stb.

A francia királyság nemsokára kellemetlenebbé vált a pápaságnak, mint az albigens eretnekség, mert annyira meg erösödött, hogy a pápákat eszközeivé és foglyaivá tette.

De bármilyen keveset nyertek is a pápák az albigensháborúkon, mégis megfosztották a XIII. század eleji eretnekséget biztos tevékenységi bázisától. Kihatással volt ez a valdensekre is. A nagy városokban most már csak titkos szövetségekben tudták magukat itt-ott fenntartani. A mozgalom súlypontja nehezen megközelíthető alpesi völgyekbe helyeződött át, ahol természetesen elparasztosodott. A szekta ott tisztán kisparaszti-demokratikus jelleget öltött és ebben a formájában máig is fennmaradt Savoya és Piemont egyes völgyeiben.

3. AZ APOSTOLTESTVÉREK

Az eretnekséggel együtt általában az eretnek kommunizmust is leverték. Úgylátszott, hogy a proletár-kommunista irányzatok most már csak szerzetesi-pápabarát formában fejthetnek ki tevékenységet. De mint fentebb, a ferencesrend tárgyalásánál láttuk, a kolduló rendek kommunizmusa olyan elemeket rejtett magában és érlelt meg, akik hajlamosak voltak arra, hogy a gazdag és kizsákmányoló egyház ellen lázadjanak. A pápaság bizalmatlansága és üldözései a rajongók közt található proletárbarát elemeket nagyon könnyen választás elé állította: lemondani minden müködésröl, vagy fellázadni. Kedvező körülmények esetén az utóbbi jelentős méreteket ölthetett.

Így keletkezett Észak-Olaszországban egy nagyon erős eretnek kommunista szekta, az apostoltestvérek vagy paterénusok.

A pataria nevet akkoriban gyakran használták Olaszországban az alsóbb néposztályok mozgalmainak megjelölésére. Már a XI. században találunk Milanóban, Bresciában, Cremonában és Piacenzában patarénusokat. A név a „pates“, (régi vászon, rongy) tájszóból ered. A patarik rongyszedők voltak. Még a XVIII. században is volt Milanóban pataria vagy contrada de patari, a rongyszedők városnegyede.

A korábbi patarénus mozgalmak közül a legfontosabb a milanói volt, amely 1058-ban kezdődött. Az alsóbb néposztályokból indult ki s a gazdag klérus és a városi nemesség ellen irányult. Ez a városi-demokratikus mozgalom, amellett, hogy korai volt, azért is figyelemreméltó, mert igyekszik a pápaság támogatását megnyerni, és meg is kapja. A milanói papság, amely gazdagságban versenyezhetett a római egyházzal, nem akarta ennek felsőbbségét elismerni. Tehát egyaránt ellensége volt a milanói demokráciának és a pápaságnak. Mindketten elérték céljukat. A milanói papságnak el kellett ismernie Róma fennhatóságát és a nemesi-klerikális kormányzat helyét polgári kormányzat foglalta el.

A történetírók szívesen nevezik a milanói patarénusok mozgalmát proletármozgalomnak. Lehetetlen azonban feltételezni, hogy a milanói proletariátus már a XI. század közepe táján olyan erős volt, hogy ilyen kimagasló szerepet tudott játszani. A patarénusoknak ez a mozgalma mindenesetre polgári megmozdulás volt, amely a nemzetségi kormányzat ellen irányult.

A XII. században Olaszországban a valdenseket, néha más eretnekeket is patarénusoknak hívtak. A XIII. században ez a név az *apostoltestvérekre* szállt át. Ennek a szektának az alapítója, *Gerardo Segarelli*, Alzanóból, egy Parma melletti faluból származott. Felvételre jelentkezett a ferenceseknél, de elutasították. Ekkor szétosztotta vagyonát a szegények között és 1260 körül saját szakállára szektát alapított.

Rövidesen sok híve akadt, különösen Lombardiában, az alsóbb néprétegekből.

„Az első keresztények szokása szerint mindnyájan nővéreknek és fivéreknek nevezték egymást. Szigorú szegénységben éltek, nem lehetett sem saját házuk, sem készletük másnapra és semmi olyannal nem rendelkezhettek, ami kényelmüket vagy nyugalmukat szolgálta volna. Mikor megéheztek, az első embert megszólították ételért és válogatás nélkül mindent megettek, amit elébük raktak. A hozzájuk csatlakozó gazdagoknak le kellett mondaniuk vagyonukról és azt a szerzet közös használatára kellett átengedniük.“*

A házasság tilos volt számukra.

„A világot járó és bűnbánást hirdető testvérek egy nővért magukkal vihettek, mint az apostolok. De nem mint asszonyukat, hanem csupán segítőtársként. Barátnőjüket, akivel kísértették magukat «Krisztusban való nővérük»-nek nevezték és állhatatosan tagadták, hogy házassági vagy tisztátalan közösségben éltek velük, annak ellenére, hogy ágyukba fogadták őket.“**

Mosheim feltételezi — persze csak valószínűségekre, nem pedig biztos hírekre támaszkodva — hogy a házasság és a tulajdon birtoklásának tilalma csak az apostolokra, az „agitátorokra“ volt érvényes, nem pedig a közösségekben élő testvérekre. Ha így volt, nagyon közel állottak a valdensekhez. Az bizonyos, hogy a kommunizmust a tökéletesség elengedhetetlen feltételének nyilvánították.

---

* *Mosheim.* Ketzergeschichte. 224. old. Mosheim az apostoltestvéreket bizonyos mértékben újonnan felfedezte a történelem számára és „Eretnektörténetének“ 3 könyvében kimerítően és szeretetteljesen foglalkozik velük. „Talán senki sem irígyli tőlem azt a kis dicsőséget — mondja — hogy én ezt a különös bandát (ezt nem megvető értelemben, hanem a «szekta» szó helyett használja) úgyszólván halottaiból felébresztettem és napvilágra hoztam.“ 196. old.

** *Mosheim,* id. mű 226. old. V. ö. 321. old. Ez hasonló ahhoz, amit már a valdensekről, valamint a kereszténység első századainak jámbor lelkeiről tudunk. „A gyáva menekülést megvetve, küzdöttek Afrika forróégövi szűzei közelharcban az ellenséggel. Megengedték a papoknak és diakónusoknak, hogy megosszák velük ágyukat és a lángok közepette dicsekedtek makulátlan tisztaságukkal. De a megcsúfolt természet néha jogait követelte és a mártíriumnak ez az új módja csak arra szolgált, hogy az egyháznak új bosszúságot okozzon.“ (Gibbon, id. mű 381. old.)

Az új apostolok kezdetben nagyon óvatosan léptek fel. Őrizkedtek attól, hogy nyiltan hadat üzenjenek az egyháznak. Éjszakai titkos összejöveteleken tanították az új üdvösséget. Apostolokat küldtek minden országba, Spanyolországba, Franciaországba, Németországba. Ott úgy megszaporodtak, hogy 1287-ben a würzburgi egyházi gyülés — amelyen Rudolf császár is résztvett — különleges törvényt bocsátott ki ellenük, amely mindenkinek megtiltotta, hogy befogadja és étellel, itallal ellássa őket.

De Olaszországban már korábban felfigyeltek a kommunista rajongókra. Az 1280-as évben a parmai érsek olyan híreket kapott, amelyek Segarelli letartóztatására késztették. IV. Honorius pápa vizsgálatot rendelt el, amely az apostolrendet nem találta túlságosan veszélyesnek, csak a két kiváltságos koldusrend, a ferencesek és a dominikánusok versenytársát látta bennük. 1286-ban a pápa betiltotta az apostolrendet, de Segarellit szabadonbocsátotta, ugyanakkor természetesen kiutasította Parmából.

Mint sok más kiutasítás, ez is arra szolgált, hogy növelje a bajt, amelyet le akart küzdeni. Segarelli most szerte kóborolt egész Észak-Olaszországban és terjesztette tanait. Az apostoltestvérek nem vetették alá magukat a pápaságnak, a szövetség nem oszlott fel. Az erélyesebb üldözések olajat öntöttek .a tüzre és jóvátehetetlenné tették az apostoltestvérek szakítását az egyházzal.

Segarellit 1294-ben újra elfogták és egyes források szerint 1296-ban, mások szerint 1300-ban elégették. De ezzel a mozgalmat nem ölték meg. Segarelli helyébe egy sokkal bátrabb, határozottabb agitátor, a tettrekész *Dolcino* lépett. A XIII. század második felében a Vercelli melletti Pratóban született. Apja, Giulio lelkész, valószínüleg a novarai Torniellik nemes családjából származott, remete volt, de Dolcino anyjával telepedett le és házassági közösségben élt vele. Fia miatt sem szégyenkezett, gondoskodott neveltetéséről és Vercellibe küldte papi pályára. Egy meggondolatlan lépés — néhány pénzdarab eltulajdonítása tanítójától — szökésre késztette a fiatalembert, bár az ügynek semmi következménye nem volt. Trientnek vette útját, ahol mint novicius belépett a ferenciek rendjébe.

Hogy meddig maradt ott, nem tudjuk, amint általában sorsa alakulásának időrendi adatai teljesen bizonytalanok. Tény az, hogy még kolostori tartózkodása alatt megismerkedett az apostoltestvérek tanaival. Ezek sokban hasonlítottak a fraticellik, a lázadó ferencesrendiek felfogásához, számos hívük is volt azok kolostoraiban. Dolcino izzó lelkének minden lelkesedésével fogadta magába e tanokat és csakhamar egyik legkiválóbb képviselőjükké vált. A szektához valószínűleg 1291-ben csatlakozott.

A kolostorban való tartózkodás mind elviselhetetlenebb lett számára. Kilépett még mielőtt fogadalmat tett volna. Röviddel ezután megismerkedett a Trenkből való Margheritával, aki szent Katalin egyik kolostorában élt. Valamennyi tudósító dícséri Margherita és Dolcino erőteljes szépségét, amely szépség mindkettőjüknél magas értelemmel, önzetlen lelkesedéssel, bátorsággal és határozottsággal párosult. Nem csoda, ha rendkívül vonzódtak egymáshoz. Hogy Margheritához közelebb lehessen, Dolcino mint szolga belépett a zárdába, megnyerte Margheritát eszméinek és végül rábírta, hogy megszökjön vele. Ettől kezdve egészen halálukig együtt küzdöttek ügyükért, ellenségeik állítása szerint házasságban, ha az nem is volt törvényes, Dolcino kijelentése szerint mindíg csak mint fivér és nővér közeledtek egymáshoz. Az utóbbi mindenesetre inkább megfelel az apostoltestvérek tanainak, az előbbi viszont az emberi természetnek.

A pár Lombardiába menekült, ahol Dolcino nemsokára a Segarelli utáni első helyre került, annak halála után pedig a mozgalom élére állt. De olyan erősen üldözték, hogy nem maradhatott meg Olaszországban. Egyik városból a másikba üzve, végre Dalmáciában keres menedéket, ahonnan többször ír levelet Olaszországban visszamaradt társainak, akik azokat röpiratként terjesztik.

Segarelli tanai mellett különösen az általunk már említett fiorei Joachim apát (lásd 165. old.) tanításai gyakoroltak hatást rá. De míg Joachim három társadalmi állapotot különböztet meg és a harmadiknak, legfőbbnek, az általános szerzetességet tekintette, Dolcino túlment ezen. A XIV. század elején már elég tapasztalattal rendelkeztek a koldusrendekre vonatkozóan, hogy tudják, nem ezek a megfelelő eszközök a vagyonközösség megvalósítására. Dolcino dícsérte szent Ferenc és Domonkos érdemeit a szegények irányában, hogy híveiket a szegénység és alázatosság szeretetére, a pénz és hatalom megvetésére igyekeztek ránevelni, de arra is rámutatott, hogy törekvésük az idők folyamán hiábavalónak bizonyult. A ferencrendiek és dominikánusok házakat építettek és ott halmozták fel, amit összekoldultak. Így megfertőzte őket az egész egyház romlottsága. Ha az egyházat meg akarjuk tisztítani, az egész szerzetesi rendszert meg kell szüntetnünk és az első apostoli gyülekezetek rendjét kell újra bevezetni.

De ki hajtsa ezt végre? Egyedül a kommunisták? Minden misztikus rajongásuk és csodavárásuk ellenére be kellett látniok, hogy erre nem futja erejükből.

Joachim apát tanítványaihoz hasonlóan eleinte Dolcino is királyi messiásban reménykedett. Ha azok a Hohenstaufenekre, II. Frigyesre számítottak, Dolcino egy másik Frigyesben, III. Péter aragoniai király fiában reménykedett. Ez majd meghódítja a pápai trónt, megöli a pápát és bíborosait, püspököket, papokat, szerzeteseket és apácákat. Csak azok maradnak életben, akik az apostoli gyülekezethez csatlakoznak, csak nekik lesz részük az üdvösségben, ami a világra vár.

Dolcino a zsidó prófétákra és az Apokalypsziszre hivatkozott. De nem volt olyan korlátoltan fanatikus, hogy egyedül csak ezekre az érvekre bízza magát. Gondosan figyelte a világ folyását.

Dél-Franciaországhoz hasonlóan a vele szomszédos aragoniai királyság is, hasonló okokból, a pápaság ellen lázadó országokhoz tartozott. Az albigens-háborúban Aragonia az eretnekek oldalán állt. II. Péter aragoniai király eleinte megpróbált közvetíteni, végül azonban nyiltan fegyveres támogatást nyujtott az albigenseknek, együtt vonult velük a keresztesek ellen és a küzdelemben halálát lelte (1213-ban a muret-i csatában). Péter fia, I. Jakab ugyancsak segítő csapatokat küldött az albigenseknek. Ennek fia, III. Péter szintén viszályba keveredett a pápasággal, amely Franciaország eszközévé vált. A szicíliai vecsernye* után, amely a franciáknak Szicíliából való elüzésére vezetett, Péter elfoglalta Szicíliát. Márton pápa kijelentette, hogy Péter király elvesztette országát és azt a francia király fivérének, Valois Károlynak adományozta. De Péter ellenállt a pápának és Franciaországnak.

Pétert Szicíliában 1285-ben második fia, II. Jakab követte. Amikor bátyja, III. Alfonz halála folytán II. Jakab elnyerte Aragonia trónját, Szicília öccsére, II. Frigyesre szállt (1291).

Frigyessel egyidőben került a trónra VIII. Bonifác, egyike a legalávalóbb, legkapzsibb és legenergikusabb pápáknak. Kettőjük között ádáz küzdelem fejlődött ki, amely csaknem egy évtizedig tartott. Dolcinónak Frigyesbe vetett reménye tehát semmikép sem volt fantasztikus álom. Nagyon is indokolt volt, mind az aragoniai királyi ház hagyományai, mind Szicilia uralkodójának pillanatnyi helyzete folytán. Csak abban tévedett, hogy a küzdelemben elhangzott nagy szavakat készpénznek vette és azt hitte, hogy a pillanatnyi érdekekért folyó harc: elvi harc, hogy a zsákmányért folyó harc: a kizsákmányolás ellen vívott küzdelem. Ez azonban olyan illúzió volt, amelyben Dolcino sok későbbi, gyakran nagyon felvilágosodott gondolkodóval osztozott.

Az 1300. évben írt első levelében Dolcino 1303-ra jósolta Frigyes győzelmét VIII. Bonifác felett. Bonifác tényleg ebben az évben halt meg, de nem Frigyes kezétől, hanem a nagy római nemesi családdal, a Colonnákkal és a kapzsiságban, alattomosságban és energiában Bonifáccal vetekedő IV. Fülöp francia királlyal való konfliktusa következtében.**

---

* *Sziciliai vecsernye* (Vespro Siciliano) — így nevezik azt a felkelést, amely Anjou Károly kegyetlen elnyomása ellen tört ki Sziciliában 1282 március 20-án, mert a harc húsvét hétfőjén Palermo közelében a Monte Reale templomban tartott vecsernyén kezdődött. — *Szerk.*

** VIII. Bonifác halála kiáltó példája annak, hogy mennyivel kevésbbé voltak biztonságban a pápák Rómában a vallásos középkorban, mint a materialista XIX. században. Fülöp, nagy összegekkel Olaszországba küldte

Ennek következménye azonban nem a pápaság bukása volt, csupán egy békülékeny pápa, XI. Benedek megválasztása, aki békét kötött Fülöppel.

Most, hogy a várt fordulat elmaradt, Dolcino további két levelet bocsátott ki, amelyek közül a második elveszett. Az elsőben kijelenti (1303 december): Az 1303-as évben, amint megjósolta, Bonifác halála bekövetkezett. Az új évben II. Frigyes meg fogja ölni az új pápát bíborosaival együtt, az 1305-ös év az alsóbb papság halálának éve lesz.

Ez a jóslat még kevésbbé teljesedhetett, mint az első. Söt XI. Benedek 1304-ben, miután Franciaországgal kibékült, Szicília királyával is békét kötött. Tehát most már ő sem jöhetett többé tekintetbe, mint Dolcino szövetségese.

Nem sokkal a levél után — vagy talán még előtte — Dolcinót Olaszországban találjuk.* Elhagyta biztos rejtekhelyét és fegyveres sereg élén betört Piemontba, hogy nyilt harcot kezdjen az egyház, állam és társadalom ellen — *ez nyugaton az első fegyveres kommunista felkelési kísérlet.*

A Frigyeshez fűzött remény csalókának bizonyult. A pápával civakodó uralkodó helyébe másik, merőben más forradalmi erővel rendelkező segítséget kaptak a kommunista

---

Guillaume Nogaret-t. Ez összeesküvést szőtt a Colonnákkal. Anagniban megtámadták Bonifácot és „Le a pápával" felkiáltással foglyul ejtették. Féktelen harag fogta el a pápát és a kemény bánásmód, amelyet tűrnie kel lett, haragját dühöngéssé fokozta. Egy felkelés megszabadította Bonifácot, de hogy biztonságban legyen a Colonnák felől, kénytelen volt kiszolgáltatni magát az Orsinieknek, akik ugyancsak fogságba vetették. Erre dührohamot kapott, amely végetvetett életének. Joggal mondta Voltaire: „Így jártak Olaszországban csaknem mind a pápák, akik túlságosan hatalmasak akartak lenni: birodalmakat osztanak szét és saját birodalmukban üldözik őket." (Essay sur l'histoire générale, ch. LXI. [Általános történelmi tanulmány. LXI. fej.].)

* Mosheim azt állítja, hogy Dolcino 1304 elején hagyta el Dalmáciát, levele megfogalmazása után; Krone, Dolcino életrajzírója (Fra Dolcino stb. 39. old.) a piemonti betörést 1303 végére teszi. Nem valószínű, hogy Dolcino a felkelést önszántából a tél elejére tette volna, hogy téli hadjárattal kelljen kezdenie — a piemonti tél ugyanis gyakran nagyon szigorú. De lehet, hogy külső körülmények kényszerítették erre. Egy összeesküvés elindításának időpontja nem mindig az összeesküvők tetszésétől függ. A felkelési terv kitudódásának veszélye, vagy társai sürgetése, akiknek kilátásba helyezte, hogy 1303-ban elkezdi a támadást, kényszeríthették arra, hogy nem egészen alkalmas időpontban vágjon neki. A Dolcinóval kapcsolatos események egész időrendje rettentően kuszált.

rajongók, *a parasztságot*. Ennek köszönhető, hogy a felkelés 1307-ig tarthatta magát. A felkelés, amely a társadalomnak az őskereszténység szellemében való újjászületését tűzte ki céljául, *parasztháborúvá* fejlődött.

4. A PARASZTHABORÚK GAZDASAGI GYÖKEREI

A középkor utolsó századaiban a parasztháborúk nem tartoztak a ritkaságok közé. Mindenütt elég sok gyúlékony anyag halmozódott fel és csak egy szikra kellett, hogy lángralobbanjon.

Hogy ezt érthetővé tegyük, egy pillantást kell vetnünk azokra a változásokra, amelyeket a városok fejlődése idézett elő a parasztság helyzetében.

A városok felvirágzása nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság termékei számára is piacot teremtett. A város fokozottabb növekedésével a városi polgárok — kereskedők és kézművesek — egyre kevésbbé tudták a szükségletüket fedező élelmiszereket és nyersanyagokat maguk előállítani. A környék kis- és nagygazdáitól megvásárolták azt a felesleget, amit azok saját szükségletükön felül termeltek és ezért maguktermelte vagy importált iparterméket — vagy pénzt adtak. A parasztok pénzt kaptak kézhez és ennek természetes következménye volt az a törekvés, hogy a természetbeni beszolgáltatást és a robotot pénzadóra változtassák. Gyakran a földbirtokosok kívánták ezt a változtatást, mert most már nekik is szükségük volt pénzre. De a parasztok törekvése is gyakran ebbe az irányba haladt, mert ez a változás szabad emberekké tette őket, akik szabadon rendelkezhettek javaik felett.

Azt hihetnők, hogy ha két osztály egy irányba törekszik, az csak egyetértést és megelégedettséget hozhat létre. Szó sincs róla. Már rámutattunk arra, hogy a természetbeni szolgáltatások rendszerében csak kevéssé igyekeztek a szolgáltatásokat felemelni; az úrnak és kíséretének szükséglete határozta meg ezeket. Ezzel szemben a pénz utáni sóvárgás határtalan, mert a pénz sohasem lehet túl sok. Ettől kezdve a földesurak sokkal inkább törekedtek a parasztság terheinek emelésére. Egyidejüleg azonban erösödik az ellennyomás is. A természetbeni feleslegek beszolgáltatása — amíg eladni nem tudták — nem jelentett túl nagy áldozatot a parasztoknak. De amint piachoz jutottak, a felesleg vagy az abból származó bevétel beszolgáltatása lemondást jelentett olyan élvezetekről, amelyek rövidesen szükségletté váltak.

Ehhez az ellentéthez még egy másik is társult. A városok kifejlödése elött nem volt menedékhelye a parasztnak, ahová elnyomója elöl menekülhetett. A város most menedéket nyujtott és nem egy közülük kihasználta ezt a lehetöséget. Mások — jómódú parasztok — uraik pénzügyi zavarát használták ki, hogy terheiktöl megszabaduljanak. Így a robotosok száma nagyon lecsökkent és a hübérúri udvar gazdasága ezt gyakran megsínylette. Ugyanabban az idöben tehát, amikor a városok hatása alatt növekedett a parasztok törekvése a fennálló terhek lerázására vagy megváltására, növekedett a földesurak igyekezete, hogy a parasztokat még szorosabban a nemesi udvarhoz kössék és robotjukat növeljék.

Ehhez még egy harmadik ellentét is járult. Azáltal, hogy a mezögazdasági termék értékessé vált, értékes lett a föld is, amelyböl származott, és nemcsak a megmüvelt föld vált értékessé. Amikor a városok hatalomra és tekintélyre tettek szert, vége volt már azoknak az idöknek, amelyekben a gyér lakosság folytán a földterület olyan kimeríthetetlennek tünt, hogy mindenkinek, aki földet akart müvelni — akár parasztnak, akár hatalmas földesúrnak a colonusaival, akár szerzetesek társulásának — szívesen adott a mark-közösség vagy a fejedelem annyi földet, amennyire csak szükség volt. Attól még messze voltak ugyan, hogy minden használható földet megmüveljenek, de a lakosság már olyan sürü volt, hogy a földbirtok nem látszott többé kimeríthetetlennek. A földbirtoktulajdon kiváltság lett, méghozzá annyira értékes kiváltság, hogy nemsokára a leghevesebb küzdelmeket vívták érte. Egyrészröl a mark-közösségek elzárkóztak, egész földbirtokukat a közösséget alkotó családok — közös — magántulajdonának nyilvánították. A városokban végbement folyamat után a vidéken is megindul — a mark-közösség mellett — a kisebbjogú közösségi tagok rétegének kialakulása.

Másrészről azonban a földesurak, akiknek hatalma túlsúlyban volt a markban, igyekeztek annak tulajdonát magukhoz kaparintani és magántulajdonukká tenni, miközben a mark-közösség tagjainak nagy kegyesen néhány haszonélvezeti jogot engedélyeztek.

Mennél jobban haladt előre a gazdasági fejlődés, annál inkább élesedtek az ellentétek, annál inkább nőtt az elkeseredés földesúr és paraszt között, annál könnyebben került sor összeütközésekre. Ezek többnyire helyi természetüek voltak, de néha egész tartományokra, egész országokra kiterjedtek, igazi háborúkká — parasztháborúkká — váltak.

Ezek a harcok változó hadiszerencsével folytak. Általában azonban azt mondhatjuk, hogy a XIII. és XIV. században — Olaszországban ez a folyamat korábban ment végbe — a parasztok helyzete, elszigetelt vereségeik ellenére, állandóan javulófélben volt.

Ez világosan bizonyítja, hogy ha meg is javul egy kizsákmányolt osztály helyzete, ellentéte a kizsákmányoló osztállyal mégis élesedhetik. Mi sem nevetségesebb, mint a mai polgári közgazdaságtan tőkés védelmezőinek kísérletei arra, hogy bebizonyítsák a munkásoknak, hogy helyzetük megjavult, tehát a szocialista munkásmozgalomnak nincs létjogosultsága és csak félreértésen alapszik. Még ha összes fejtegetéseik „a proletariátus osztályának emelkedő mozgásáról“ igazak is volnának, akkor sem bizonyítanának semmit. Az urak most már mégis csak tudhatnák azt, amit Marx és Engels több mint félévszázaddal ezelőtt felfedezett, hogy a szociáldemokrata (kommunista) mozgalom nem a *nyomor* terméke, hanem az *osztályellentété*, az *osztályharcé*. És azt, hogy az osztályharc csökken vagy az osztályellentétek enyhülnek, még a legrózsásabb képeket festő Wolf vagy Brentano sem állíthatja.

Az elmondottakból részben már kitűnik, mi okozta a parasztok helyzetének megjavulását. A városok támaszt nyujtottak a parasztoknak, amit azok jól kihasználtak. Jogi leigázás, de még fizikai kényszer sem használt sokat, ha a város a menekülő parasztnak védelmet és menedéket nyujtott. Hogy a paraszt munkaerejét a maga számára megtartsa, a földesúrnak rá kellett szánnia magát, hogy a parasztokkal jobban bánjon, létüket elviselhetőbbé tegye.

Ehhez járult gyakran, hogy a földesúr anyagilag szorult helyzetbe került. A XII. században a kereszténység annyira megerősödött, hogy nemcsak a fenyegető ellenséggel szemben védekezhetett, de támadásba mehetett át a keleti népek ellen, akiknek gazdagsága és fejlett kultúrája felkeltette a keresztény katonai és papi rendek rablásvágyát. A kereszteshadjáratok minden ország kaland- és prédavágyó hűbérurainak tevékeny részvételével kezdődtek. De a kereszteshadjáratok némi hasonlóságot mutatnak a mai gyarmati politikával: nagy ábrándokkal indul és siralmasan végződik, eredményei egyáltalán nem állnak arányban az áldozatokkal, amikbe kerültek. Egy pontban azonban mindenesetre nagyon előnyösen különböznek a mai gyarmatpolitikától. Hála az „állameszme“ fejlődésének, ma az állam az, amely ennek a politikának a terheit viseli, vagyis az adófizetők, a néptömegek. A hasznát néhány kalandor és kereskedő vágja zsebre.

A „sötét“ középkorban ez másként volt. A mai értelemben vett államhatalom nem létezett. Azok az urak, akik keletre mentek meggazdagodni, ezt nem államköltségen, hanem saját költségükön tették; és ha az expedíció kudarcot vallott, ők viselték a kockázatot, nem az állam. A kereszteshadjáratok sok várost tettek gazdaggá, főleg Olaszországban — amire már rámutattunk — viszont az európai nemesség nagy részét tönkretették. A nemesség maradványát azonban megfertőzték egy fejlettebb kultúra Európában csak súlyos pénzért megvásárolható termékeinek szükségletével. Nem csoda, ha a nemesség pénzszükséglete gyorsan növekedett. Ez egyrészt arra vezetett, hogy a paraszttól igyekezett többet kipréselni, másrészt a földesúr elmerült az adósságokban és hogy pénzhez jusson, könnyen belement abba, hogy a paraszt pénzzel váltsa meg terheit. A főnemesség aránylag keveset szenvedett ezektől a körülményektől, az alsó nemesség azonban hamar tönkrement és úgyszólván teljesen elvesztette önállóságát.

Végül még egy körülményt kell figyelembe venni. Miközben a lakosság növekedett, a mark-közösségek magukbazárkózása, valamint azoknak a földesurak által való kisajátítása alaposan megnehezítette a parasztok új településeit. A lakosság egyrésze ezáltal arra kényszerült, hogy ne földmüveléssel keresse megélhetését, hanem városi kézmüvességgel vagy *katonai szolgálattal.* Az anyagilag tönkrement alsóbb nemesség mellett az erőteljes falusi ifjúság is, amelynek munkájára otthon nincs szükség, zsoldosnak szegődik és olyan urakhoz áll be, akik jól megfizetik vagy gazdag zsákmányt helyeznek kilátásba, jómódú városokba, fejedelmekhez vagy egyes szerencsés hadvezérekhez, akiknek üzlet a hadiszolgálat és akik csapatukkal pénzért szegődnek el.

Olaszországban már a XIII. században találunk zsoldos hadseregeket. Sismondi szerint az első zsoldosok valószínüleg számüzöttekből és számkivetettekből kerültek ki; a városi pártharcok következtében akkor tömegével voltak ilyenek. (Simonde de Sismondi: Histoire des républiques italiennes du moyen âge [A középkori olasz köztársaságok története]. Paris 1826. III. köt. 260. old.)

A lovasság, a lovagi hadsereg — a feudális katonai kaszt serege — mellett most toborzott parasztok serege is alakul — a gyalogság ismét katonai jelentőségre tesz szert.

De ezek a toborzott parasztok rendszerint még nem proletárok, hanem parasztsarjak, akik a katonai szolgálat befejeztével, ha már elegendő pénzt és javakat zsákmányoltak, hazamennek, hogy a család munkájában résztvegyenek, vagy saját tüzhelyet alapítsanak. És magukkal hozzák felszerelésüket, fegyvereiket, a kiszolgált katona harckészségét. A XIV. és XV. század lovagjai elég gyakran kaptak kóstolót a génuai és angol íjból, a svájci kopjából, a cseh csillagos buzogányból és cséphadaróból.* Ez bizonyára hozzájárult abban az időben a parasztság helyzetének megjavulásához.

Olaszországban alakult ki — mint tudjuk — a középkorban először a városrendszer. Ugyancsak ott jött létre először a földesurak és parasztok közötti, fentebb kifejtett ellentét.

De kialakult Olaszországban még egy sajátos jelenség is, amely alkalmas volt arra, hogy ezeket az ellentéteket különösen kiélezze: az *abszentizmus.**

---

* A svájciak harcmodoráról azokban a századokban lásd: K. *Bürkli:* Der wahre Winkelried (Az igazi Winkelried). Zürich 1886.

Az ókorban az itáliai nagybirtokosok (éppúgy mint a görögországiak) túlnyomórészt városokban éltek. A középkori olasz városok, amelyeknek kapcsolata az antik hagyományokkal sohasem szűnt meg, kezdettől fogva hajlottak arra, hogy a vidéki nemességet befogadják falaik közé. Amikor olyan hatalomra tettek szert, hogy a vidéket uralmuk alá vetették, *kényszerítették* a nemest, hogy vidéki székhelyét városival cserélje fel. Némelyik város még arra is kényszerítette a hatalma alatt álló nemeseket, hogy valamilyen városi iparhoz kezdjenek. Annak a politikának, amely a városokba kényszerítette a nemeseket Olaszországban, nyilván ugyanaz volt az oka, mint a francia királyokénak, akik a XVII. és XVIII. században kényszerítették országuk nemeseit, hogy elhagyják kastélyaikat és a fejedelmi udvarban éljenek. Megtörték a nemesség önállóságát és ugyanakkor a nemesség fényt és tekintélyt kölcsönzött — itt az udvarnak, ott a városnak. De ez az olasz falusi lakosság számára hasonló körülményeket idézett elő, mint amilyenek Franciaországban uralkodtak a forradalom előtt.

Ott, ahol kizsákmányoló és kizsákmányolt egyébként azonos körülmények között együtt él, rendszerint nem olyan szörnyű a kizsákmányolás, mint ahol térbelileg távol vannak egymástól. Az együttélés nemcsak bizonyos meghitt kapcsolatot idéz elő, hanem érdekközösséget is, amely nem egy ellentétet áthidal. A földesúrnak, aki a földjén él, parasztjai közelében, nem közömbös, hogy milyen állapotok vannak környezetében, hogy szándékai örömet vagy bánatot okoznak-e, hogy láz dühöng-e a vidéken, ami őt és családját is fenyegeti, vagy viruló egészség uralkodik.

A városban élő földesúrnak érdeke sem fűződik parasztjaihoz, megértéssel sincs iránta, birtokával kapcsolatban csak *egy* a fontos, annak tiszta hozama. Felőle akár lakhatatlan sivataggá válhatna a földje, csak ne szűnjön meg ugyanannyi tiszta jövedelmet hozni, mint azelőtt. A római Campagna a legékesebben szóló bizonyíték arra, hogy végül mit eredményez az effajta gazdálkodás.

---

* *Abszentizmus* — a hazán kívüli tartózkodás, régebben különösen a gazdag földbirtokosoknak az a szokása, hogy külföldön tartózkodtak és jövedelmüket ott költötték el. — *Szerk.*

A XV. században Campagna még jól megművelt terület volt, falvak sokaságával. Ma mocsaras sivatag, amelyben csak bivalyok tanyáznak — és a malária.

A középkori Olaszországban az abszentizmushoz még hozzájárult, hogy a városi élet a nemességet rövidesen kapitalista érzéssel és gondolkodással fertőzte meg. Nem csoda, hogy Olaszországban a földművelés hamarább lett kapitalista vállalkozás mint máshol. Ha a parasztoknak nem sikerült birtokaik teljesen szabad tulajdonát kivívni — és ez csak ritkán fordult elő — bérlőkké vagy napszámosokká váltak és semmi joguk nem volt a földhöz, amelyet megművelték.

5. DOLCINO FELKELÉSE

Amikor Dolcino betört Olaszországba, már kialakulóban voltak az imént vázolt állapotok, már megvoltak az említett ellentétek. Így könnyű megérteni, hogy számosan csatlakoztak hozzá, amikor a lázadás zászlaját kibontotta.

Nem tudjuk, hogy Dolcinónak és társainak már előre szándékukban állt-e a parasztok támogatásának megnyerése, vagy határozott szándék nélkül, a körülmények alakulása segítette-e őket ahhoz. Mindenesetre akár tudatosan, akár nem, a tények logikája hajtotta őket, ha már egyszer elhatározták, hogy a szerzetesi propaganda útját elhagyják és a fegyveres felkelés útjára lépnek. Csupán kommunista rajongókra akkor még nem lehetett erőszakos forradalmi kísérletet alapozni. Mellettük a parasztok voltak a lakosság legelégedetlenebb, leglázadóbb néprétege.

De az apostoltestvérek, mihelyt a parasztokra támaszkodtak, minden talajt elvesztettek a lábuk alól. Sorsuk tragikus: a fatális körülmények olyan lépésre kényszerítették őket, amely, miközben az egyetlen lehetőség volt a katonai sikerre, ugyanakkor minden elérhető eredményt eleve terméketlenségre kárhoztatott és a lázadás végső kudarcát elkerülhetetlenné tette.

Ez az első pillanatban misztikusan hangzik. De néhány szó elegendő a kérdés megvilágítására.

Az apostoltestvérek kommunisták voltak és nem az volt a céljuk, hogy néhány gyülekezet szük korlátain belül működjenek csak. Róma meghódításáról és az egész társadalom eszméik szerinti átalakításáról álmodtak. A parasztok nem voltak kommunisták, legalábbis nem abban az értelemben mint az apostoltestvérek. Bizonyos értelemben mindenesetre ragaszkodtak a köztulajdonhoz, a legelők és erdők közös tulajdonához. De a fogyasztási cikkek kommunizmusa, minden tulajdon átadása a közösségnek, nem csalogatta őket. A kommunisták nem állhatnak meg, amíg az egész társadalmat nem alakítják át forradalmi úton, a parasztokat a földesurak néhány kis engedményével — ha azok egyes hűbéri terhekről lemondtak, néhány vitás földdarabot átadtak — ki lehetett elégíteni.

Még fontosabb azonban, hogy a parasztok látóköre a legszükebb „templomtoronyérdekekre“ korlátozódik. Ez az akkori idők minden parasztlázadásánál kiderült és sok vereséget okozott, hacsak a kommunisták interlokális kapcsolata nem volt elég erős, hogy legyőzze ezt a templomtoronynál tovább nem tekintő politikát. Minden tartomány külön lázadt fel és külön kötött békét anélkül, hogy a többiekkel törődött volna. Elkülönítettségükben könnyen legyőzte őket ellenségük központosított ereje.

Dolcino lázadásának története nem egészen világos; de ha azt más felkelésekkel összehasonlítjuk, és élünk azzal a jogunkkal, hogy az összehasonlítás alapján következtetést vonjunk le, akkor néhány látszólag érthetetlen dolog érthetővé válik.

Dolcino először a piemonti Alpesekben mutatkozott. Onnan a síkságra tört és megrohanta a Vercelli melletti Gattinara erődöt. Az apostoltestvérek, valamint kalandorok és elbocsátott zsoldosok mellett főleg parasztok tódultak hozzá tömegesen. Nemsokára 5000 harcos volt körülötte, ami akkor jelentős hadseregnek számított, nemcsak férfiak, hanem nők is, akik Margherita vezetése alatt úgy küzdöttek, mint nőstény oroszlánok.

> „A nővérek vagy asszonyok sem alkalmatlanabbak, sem ügyetlenebbek nem voltak a hőstettekre, mint a férfiak. Férfiruhába bújtak és a katonák soraiban éppolyan bátran és kétségbeesetten harcoltak, mint a férfiak.“ (Mosheim, id. mű 283. old.)

A környék kizsákmányolói megfeledkeztek viszályaikról; Vercelli, valamint Novara püspöke és az ottani nemesek, s a városok sereget fegyvereztek fel a lázadók ellen; de a hadjárat a kizsákmányolók hadseregének teljes vereségével végződött, alig voltak biztonságban a város falai mögött.

Ekkor Dolcino még jobban megerősödött, de ez az annyira energikus, ragyogó hadvezér nem használja ki az alkalmat, amikor ellenségei már nem mernek nyilt csatatéren szembeszállni vele, hogy továbbmenjen és a felkelést általánossá tegye, hanem a Sesia völgyében marad, ahol a felkelés kezdődött és megelégszik kolostorok, birtokok és városkák kirablásával és elpusztításával.

Ez a jelenség akkoriban nem szokatlan, visszatér minden parasztlázadásnál. A Sesia-völgy parasztjainak legkisebb érdeke sem fűződött ahhoz, hogy a lázadást más területekre vigyék. És mind őket, mind a környező területek parasztjait könnyen meg lehetett nyugtatni néhány kis engedménnyel. Ez nyilván meg is történt, a környék kizsákmányolóit annyira megijesztette a katonai vereség, hogy Dolcinót magukhoz akarták csalogatni és nemcsak teljes amnesztiát ígértek neki, hanem Vercelli condottiere-i (zsoldosseregek parancsnoka) állását is felajánlották, amit azonban Dolcino megvetően elutasított.

A parasztok eszerint nyilván megkapták azt az engedményt, amelyet lázadásukkal ki akartak vívni. Erre nincs bizonyíték, de csak ezzel a feltevéssel magyarázható, hogy Dolcino tétlen maradt és a parasztok kezdtek elfordulni tőle, miközben ellenségei gyülekeztek.

A kommunista felkelés helyi jellegű maradt; de ellenségei nyilván tudták, hogy nemcsak helyi jelentősége van. Az akkori idők nagy nemzetközi hatalma, a pápaság beavatkozott és keresztes hadjáratot szervezett a lázadók ellen. Sorsuk ezzel meg volt pecsételve. Minthogy a síkságon már nem tudták többé tartani magukat, visszavonultak a hegyekbe, ahonnan gerillaháborút vívtak a keresztesekkel. Dolcino ragyogó hadvezéri tehetsége és társainak hősiessége bámulatos volt e harcban. Csak egy példa: 200 triverói polgár meg akarta támadni Dolcino híveinek egy fosztogató csapatát, de 30 nő közülük megfutamította a polgárokat. (Krone, id. mű 80. old.) Többször sikerült még a szorongatott dolcinistáknak ellenfelüket nyílt csatatéren megverni, még gyakrabban okoztak nagy kárt lesből és rajtaütéssel. De a szorongató csapatok vasgyűrűje egyre erősebben összezárul a kommunista rajongók körül és egyidejűleg mindjobban kezdik elveszteni a falusiak támogatását, akik most már gyűlölik őket azokért a pusztításokért és szenvedésekért, amelyeket a háború rájuk hozott.

Ennek ellenére a patarénusok (ahogy még az apostoltestvéreket nevezték) egészen 1307-ig ki tudták tolni a döntést és akkor is csak a szükség és nélkülözés győzte le őket. A keresztes had letett arról, hogy fegyverrel győzhet s arra szorítkozott, hogy kiéheztesse ellenfelét (1306—1307 telén).

> „E célból elrendelték, hogy először is a hegyhez (amelyen a patarénusok elsáncolták magukat és amit egyesek Monte Zebellónak, mások Monte Rubellónak neveztek) legközelebb fekvő városok és helységek polgárai és lakosai ürítsék ki lakásaikat, hogy az eretnekek se foglyokat ne tudjanak ejteni, se élelmiszert onnan ne vehessenek. Ezután a püspök (a Vercelliből való Raineri, a hadműveletek irányítója) a segítségül mindenfelől nagy tömegben odatóduló emberekkel öt sáncot vagy erődítést építtetett azokon a helyeken, ahol az apostolok legelőször és legkönnyebben kitörhettek. Az erődítéseket erős őrséggel látták el. Minden szorost, utat és kis ösvényt, ami megtudható és kifürkészhető volt, olyan szigorúan őriztek és óvtak, hogy egyetlen be nem tömött lyuk sem maradt, ame-

lyen át fegyvert, élelmiszert vagy egyebet vihettek volna a hegyre." (Mosheim, id. mű 287. old.)

Ilymódon végre megtörték a felkelők erejét.

Dante is arra utal „Isteni színjáték"-ában, hogy a keresztes hadak győzelmét csak az éhség és mindenben való nélkülözés tették lehetővé. Látogatását a pokolban 1300-ra tette, tehát nem írhatott költeményében a patarénusok lázadásáról, mint megtörténtről. A pokol egyik legalsó szakadékában, ahol azok vezekelnek, akik a földön nyugtalanságot és széthúzást idéztek elő, találkozik a költő Mohameddel, aki odakiált neki:

„Nos, ha reményed van még fölmehetni
Fra Dolcinónak tőled izenem fel,
ha nem kíván ide hamar követni,
jól lássa el magát élelmiszerrel,
nehogy a téllel győzze le Nova̍ra,
mert máskép le nem győzi könnyűszerrel."

(XXVIII. ének. 55—60. sor.)

Valóban a télvíz juttatta az ostromló „Novárát" a győzelemhez, ami máskép nem ment volna „könnyűszerrel". Az ostromlottakat a fagy és éhség törte meg, az ínség akkora volt, hogy a nélkülözéstől és járványtól elhullottak húsával táplálkoztak. „Az apostolokat végül annyira kiéheztették, hogy inkább rothadó holttestekhez mint élő emberekhez hasonlítottak." (Mosheim.)

Ügyük elveszett, de ellenállásuk tovább tartott. És annyira féltek ezektől a bátor harcosoktól, hogy az ostromló zsoldosok, túlerejük ellenére, csak akkor mertek rohamra indulni az ostromlottak állásai ellen, amikor néhány átszökött ember elárulta, hogy a bekerítettek a gyengeségtől képtelenek fegyvereiket használni.

1307 március 23-án bekövetkezett az ostrom. „Mészárlásnak és nem csatának lehetett nevezni." Az ostromlottak nem akartak kegyelmet kérni, utolsó erejüket összeszedték a kétségbeesett küzdelemhez, de legtöbbjük oly gyenge volt, hogy állni sem tudott és így ellenállásuk csak ürügyül szolgált, hogy borzalmas vérfürdőt rendezzenek közöttük. Az 1900 közül, akik végig kitartottak, kevesen tudtak elmenekülni, csaknem valamennyit lemészárolták és csak néhányat ejtettek foglyul, köztük Dolcinót és Margheritát, akik kímélését a püspök nyomatékosan megparancsolta, mert gyors haláluk a csatatéren szerinte túl csekély büntetés lett volna.

A pápaság hívei nagy ujjongásba törtek ki a veszélyes tüz végleges elfojtása fölötti örömükben. Külsöleg a lázadás tisztára helyi jellegü volt, de a pápaság megértette annak nemzetközi jelentöségét, inkább mint a Sesia-völgyi parasztok. Raineri püspök mindjárt a patarénusok erödítményének bevétele után néhány hadparancsnokát V. Kelemen pápához küldte az örömhírrel, aki azt oly fontosnak találta, hogy Poitiers-ban, ahol akkor tartózkodott, a kapott híreket a legsürgösebben leiratta és Szép Fülöp francia királynak, s valószínüleg más fejedelmeknek is elküldette.

Egy vonalon azonban nem tudott diadalt aratni a györztes egyház. Most hiába kísérelte meg — ami oly gyakran sikerült — hogy az eretnekeket kínzásokkal tévtanaik visszavonására bírja.

> „Állhatatosan dacolt Dolcino és Margherita a kínzásokkal, amelyeket a kegyetlen bíró rájukmért; a fájdalom egyetlen hangját sem hallatta a hívö asszony, a panasz, a méltatlankodás egy szavát sem ejtette ki erösszívü szenvedötársa. Sem testrészeik gyötrése, sem összezúzása kínzókopjákkal és harapófogókkal nem tudott összeszorított ajkaikból visszavonást vagy könyörgést kicsikarni.“*

Az eretnekek szokásos büntetésére, máglyahalálra ítélték öket. Dolcino kivégzését 1307 június 2-án Vercelliben hajtották végre. Margheritának végig kellett néznie a kivégzést. A hös asszony ebben a borzasztó pillanatban is állhatatos maradt.

> „Mégegyszer felszólították öket tanaik visszavonására, de ismét eredménytelenül, mire, hogy a szerencsétlen lelki

---

* *Krone.* Fra Dolcino. 91. old. Ugyanonnan származnak a következő idézetek is.

> kínjait fokozzák, a szolgák megragadták Margheritát és egy állványon, Dolcino máglyájának lobogó lángjával szemben, annak agóniája közben, mindenféle gúnnyal illették és kínozták.“

Margheritát később Biellában égették el. Bármennyire is megfélemlítették az alsóbb néposztályokat a pataránusok véres kiirtásával, mégis érdekeik e bátor és önzetlen előharcosának gyötrelmes kivégzése hangos tiltakozásukat váltotta ki. Felkeltek és

> „csak fegyveres erőszak térítette el őket attól, hogy a bíróságot összezúzzák, emberséges haragjukban azonban a nemesi rendből való egyik arcátlant, aki a szerencsétlent gúnyolni és arculütni merészelte, csaknem darabokra tépte a nép bosszuló keze.“

Így végződött az első kommunista felkelés a középkori társadalomban. Már előre bukásra volt ítélve. A társadalmi fejlődés akkor egészen más irányban haladt.

De bukása nem volt dicstelen. Bármennyire is igyekeztek a győztesek — az egyetlen forrás, melyből a megmozdulásról hírt kapunk — a legyőzötteket hamisításokkal és rágalmakkal sárbarántani, lehetetlen volt a felkelők odaadó hősiességének emlékét teljesen hallgatásba burkolni. Átragyogott az még az ő komor leírásukon is és a mozgalom újabb történetíróit elismerésre, sőt csodálatra késztette, annak ellenére, hogy sajnálattal kellett megállapítaniok: „tagadhatatlan, hogy Dolcino terveiben a kommunizmus is benne volt.“ (Krone.)

A piemonti völgyek, de Olaszország más vidékeinek népdalai és legendái is még soká őrizték emlékét a pataránusok és parasztok lázadásának az egyházi és nemesi kizsákmányolás ellen. Még 1372-ben XI. Gergely bullát bocsátott ki az ellen, hogy Szicíliában a fraticellik és dolciniánusok hamvait és csontjait ereklyékként tisztelik. Maga a szekta nem szűnt meg teljesen. Dél-Franciaországban számtalan követője maradt, úgyhogy 1368-ban a Latourban tartott egyházi gyülés külön törvényt adott ki ellenük és elrendelte, hogy mindenütt, ahol rájuktalálnak, fogják el öket s fenyítés és büntetés céljából szolgáltassák ki a püspököknek.

A szekta azonban többé nem tett szert jelentöségre. Olaszországban elmúlt az az idö, amikor eretnekmozgalom virágozhatott volna. A XIV. századtól kezdve az uralkodó osztályoknak már nagyonis érdekében állt a pápaság fennmaradása és az uralkodó osztályok államhatalma akkor túlságosan fejlett volt Olaszországban, — közben már az abszolút rendörállam csírái is mutatkoztak — semhogy az alsóbb, leggyengébb néposztályok egy újabb kommunista, eretnek mozgalma nagy jelentöségre tehetett volna szert.

Olaszországon kívül azonban az apostoltestvérek szektájának maradványai rövidesen összeolvadtak hasonló, hozzájuk közelálló szektákkal, föleg a valdensekkel és a beghardokkal.

A BEGHARDOK

1. A BEGHARD-MOZGALOM KELETKEZÉSE

Az az Alpesektől északra fekvő ország, amelyben a középkorban először fejlődött ki árutermelés és árukereskedelem, s ezzel az abból eredő szociális problémák, Németalföld, illetve pontosabban *Flandria* és *Brabant* volt. Ott kereszteződtek a legkülönbözőbb kereskedelmi utak. A flandriai kikötők felé tartottak délről a franciák, főleg azonban az olaszok saját országuk és a Kelet termékeivel; részint a Rajnán, Kölnön át, később azonban nagyrészt a tengeren. Nemsokára csatlakoztak hozzájuk spanyolok és portugálok is. Idejöttek nyugatról az angolok, északról a hatalmas német Hanza-városok kereskedői, akik Észak-Európában Novgorodtól Londonig közvetítették a Kelet és Nyugat közti kereskedelmet és a flandriai kikötőket, mindenekelőtt Brüggét (amely a középkorban még a tengerparton feküdt) fő rakodóhelyükké tették.

Ezzel együtt haladt az ipar fejlődése. A németalföldi rétek és legelők kedveztek a juhtenyésztés és ezzel a gyapjúfeldolgozó ipar fejlődésének. A kereskedelmi forgalom fellendülése arra csábított, hogy a termelést a helyi piac szükségletén felül kiterjesszék, de a kereskedelem egy kiváló nyersanyagot is hozott, az angol gyapjút, amely a legjobb volt az akkor ismert fajták között. Mindezeknek a körülményeknek összetalálkozása okozta — amint már egy előző fejezetben megjegyeztük (136. old.) — hogy Flandriában már a XIII. században jelentős posztóexport fejlődött ki, ami egyúttal azt jelenti, hogy a takácsok ott már korán függő helyzetbe kerültek a tőkétől, hogy az ipar tőkésjellegűvé vált.

Nem véletlen tehát, hogy az Alpoktól északra először Németalföldön alakult ki jelentősebb kommunista szekta, a *beghardok.*

A szekta eredete homályos, éppúgy nevének jelentése is. A legelfogadhatóbbnak látszik Mosheim feltevése, aki a szót az ószász *beg* (koldulni) szóból vezeti le; a beghardok tehát szegény ördögök voltak, kolduló barátok. (Mosheim: Ketzergeschichte. 378. old.) Lollhardoknak is nevezték őket éneklésükről, mormolásukról a lollen szó után.* A halottsiratókat hívták lollhardoknak. Mindkettő a néptől származó gúnynév. A beghardok egyszerűen „testvérek"-nek nevezték magukat.

Már a XI. században említik Németalföldön jámbor nők társaságait, akik a beguina és begutta nevet viselték. De céljaikról nem tudunk közelebbit. A beguina-társaságokat állítólag részben a kereszteshadjáratok hozták létre, amelyek a férfilakosságot megtizedelték és így nagy nőfelesleg mutatkozott. A férjhezmenés sokak számára lehetetlenné vált, „nőkérdés" alakult ki, a beguinák „nőotthonai" állítólag hajadonoknak adtak menedéket. Ezeknek a szervezeteknek az az előnyük volt a kolostorokkal szemben, hogy *szabad egyesülések* voltak, amelyekből tetszés szerint ki lehetett lépni.

A XII. század végétől vagy a XIII. század elejétől hasonlóan szervezett férfitársaságok is alakultak Németalföldön.

A férfitársaságok nőtlen kézművesek, *többnyire takácsok*** testvéri közösségei voltak, akik saját házaikban, közös, kommunista háztartásokban, kezük munkájából éltek és amellett jótékonykodtak, szegényeket és betegeket támogattak. A tagok számára, mint minden ilyenfajta közösségnél, előírták a házasságonkívüliséget.

Jó betekintést nyerhetünk a beghard-mozgalom lényegébe egy bizonyos Damhouder XIII. századbeli leírásából a brüggei beghardházak kezdeti időszakáról:

---

* *Lollen, lullen* — alnémet szó, jelentése: halkan énekelni.

** A takácsokon kívül még az építőmunkásokat említik, mint a németországi beghard-valdens mozgalom buzgó tagjait. Ludwig Keller „Die Reformation und die älteren Reformparteien" című könyvében a jogi bizonyítékok egész sorával igyekezett alátámasztani, hogy ebben a mozgalomban főrésze a kőművesek céhének volt. Ha sikerül feltevéseit bizonyítani, rendkívül fontos felfedezést tett volna. De közvetlen bizonyítékokkal nem szolgál és jogi bizonyítékai semmiképpen sem meggyőzőek.

> „Harminc évvel ezelőtt — mondja Damhouder — tizenhárom *takács* volt itt, nőtlen férfiak, világiak, akik nagy buzgalommal igyekeztek jámbor és testvéries életet élni. Eckhuten apáttól telket béreltek, nagy, kényelmes épülettel, közel a város falához, hat font garas évi bérért (libris grossorum) és bizonyos mennyiségű viaszért és borsért. Ott nemsokára elkezdték takácsmesterségüket űzni, közös háztartásban éltek, amit a közös munka jövedelméből fedeztek (ex communibus laboribus simul convivere coeperunt). Semmiféle szigorú szabálynak nem voltak alávetve és semmiféle fogadalom nem kötötte őket, csak egyforma, barnaszínű öltözetet hordtak és keresztényi szabadságban és testvériségben élve, jámbor közösséget alkottak.“*

A „takácstestvérek“ nevet viselték. A brüggei beghardok csak 1450-ben adták fel takácsmesterségüket és csatlakoztak a ferencrendiekhez, hogy az üldözésektől megmeneküljenek.

A beghardházak szervezete máshol is olyan volt, mint Brüggében. Mindegyikben olymértékben volt meg a közös tulajdon, ahogy azt érdekük megkívánta. Azonkívül minden tag rendelkezhetett bizonyos magántulajdonnal is, amelyet munkájával szerzett, vagy örökölt, vagy ajándékba kapott. Életében szabadon rendelkezhetett fölötte, halála után a közösségre szállt.

Az ilyen kommunista közösség gazdaságilag messze felette áll az egyes kézműveseknek. A kommunizmus — amint már láttuk — a legkevésbbé sem a tétlenséget segítette elő, sőt a nagy háztartás gazdaságosabb is volt, mint az egyes kézművesek szétszórt kis háztartásai. Ehhez járult még a beghardok nőtlensége és családnélkülisége. Nem csoda, ha ezek a munkásközösségek kellemetlen versenyt jelentettek a céhbeli takácsmestereknek és nem örvendtek náluk rokonszenvnek.

---

* Idézi *Mosheim.* De Beghardis et Beguinabus commentarius (Feljegyzések a beghardokról és a beguinákról). Leipzig 1790. 177. old.

Mosheim tudósítása szerint Gentben és más helyeken a városi hatóságok gyakran kénytelenek voltak a takácscéhek nyomására „a beghardok szorgalmát fékezni“ és a beghardok és céhek közti kiegyeztetéssel a község békéjét ismét helyreállítani.*

A vagyontalanok tömegei azonban nagyon szerették a beghardokat, mert a felesleget, amelyet munkájuk — az aránylag csekély létfenntartási költségeken felül — jövedelmezett, szegények és betegek támogatására és nagyarányú vendéglátásra fordították. Még IX. Bonifác is dicséri egyik bullájában őket, hogy „szegény és szerencsétlen személyeket menházaikba vesznek és tőlük telhetően a szeretet más cselekedeteit is gyakorolják“.**

Hasonló kommunista közösségeket alkottak a „közös élet testvérei“, ezt a Deventerből való Gerhard Groot alapította ugyancsak Németalföldön, de csak a XIV. század végén. Ez a gyülekezet nem kézművesekből, hanem a felső osztályok tagjaiból került ki, akik a szükséget szenvedő népen akartak segíteni. Jellegük is teljesen különbözött a beghardokétól. Míg azok túlnyomórészt *takácsok* voltak, a közös élet testvérei leginkább *könyvek* másolásával keresték kenyerüket. És míg a beghardok feleslegeiket a szegények *anyagi* megsegítésére fordították, a közös élet testvérei főleg a szegények *szellemi nyomorát* vették figyelembe és a *nép művelése* volt a céljuk. Ezt részben írások terjesztésével mozdították elő, amelyekben a könyvnyomtatás feltalálása előtt nagy hiány volt, főleg azonban *iskolák berendezésével*. Ezen a területen jelentőset alkottak.

> „Egy testvérház néha a város egész lakosságának kultúrszínvonalára hatással volt. Amersfoortban például a XVI. század közepén a latin nyelv tudása ilymódon annyira általánossá vált, hogy a legegyszerűbb kézművesek értettek és beszéltek latinul; a művelt kereskedők tudtak

---

* *Mosheim*, id. mű 182 old.
** U. o. 653. old.

görögül, a leányok latin dalokat énekeltek és az utcákon mindenütt választékos latin beszéd volt hallható."*

Ez a leírás nyilván túlzott, de mindenesetre rávilágít arra, hogy a testvérek milyen irányban tevékenykedtek. Szervezetük kommunista volt.

„Bensőségesen összeforrott, de szabad társulás volt... A testületbe való belépés nem jelentett egy egész életre lekötelező fogadalmat és a testvérek között nem voltak érvényben szigorú, részletekbemenő előírások, mint a szerzeteseknél... Egy testvérház szokásos berendezése a következő: körülbelül húsz testvér élt együtt egy házban, *közös pénztáruk volt és közösen étkeztek*... A felvételt a testvériségbe... egy próbaév előzte meg, mialatt a noviciusoknak nagyon szigorú bánásmódban volt részük... A felvételre jelentkezőktől elvárták, hogy örökségüket odaadják közös használatra. *Florentius* (Gerhard egyik barátja és tanítványa) mondásaiban olvashatjuk: «Jaj annak, aki közösségben élve azt keresi, hogy mi az övé vagy azt mondja, hogy valami az övé»... A testvérek tevékenységét felosztották az egyes személyek között. Külön személyek végezték a különböző mesterségeket, amelyekre az összességnek szüksége volt. A weseli testvérház törvényei közt intézkedések találhatók a szabó, borbély, pék, szakács, kertész, pincemester testvérek számára, valamint a tanító és írótestvérek, a könyvkötő, könyvtáros és felolvasótestvérek számára... E megosztás ellenére bizonyos kiegyenlítődés is mutatkozott. A papi és tudós testvérek magukra vállaltak, amennyire csak tudtak, mindenféle kétkezi munkát is (a konyhai segédkezést felváltva vállalták) és a szolgálatot végzők csaknem mindenben résztvettek, ami a papokra jutott, úgyhogy az egész egymást segítő, együttműködő családhoz hasonlított. Egyetértésük egyik fő pontja volt a *könyvmásolás*... Az írás számára meghatároztak bizonyos órákat naponta, néhány órát, amikor a szegények épülésére írtak."*

---

* *Ullmann.* Reformatoren vor der Reformation. II. köt. 111 old

A közös élet testvérei azonban sohasem váltak kommunista ellenzéki mozgalom kiinduló pontjává — talán a vagyonos és müvelt osztályokkal való kapcsolatuk miatt. Mindíg a pápaság hívei maradtak. A XVI. században a reformáció viharai vetettek véget csendes müködésüknek.

Másként történt a beghardoknál. Először természetesen ők is nagyon ártalmatlanok voltak és nem egy pápa tetszését vívták ki. A legkevésbbé sem voltak ellenségei a fennálló társadalomnak és nem fordultak e társadalom tekintélyei ellen. De lassanként forradalmi elemek fejlődtek ki körükben.

Nem képeztek kiváltságos osztályt mint a szerzetesrendek, nem kértek és nem kaptak semmi előjogot a pápai hatalomtól, függetlenek is maradtak, semmiféle érdek nem kötötte őket hozzá. Sohasem emelkedtek a nincstelenek fölé, a legszorosabb kapcsolatban maradtak velük, hisz meghatározott szabályaik nem voltak és semmiféle élethossziglani fogadalmat nem ismertek. Minden tagnak módjában állt a szervezetből tetszése szerint kilépni és megházasodni, anélkül hogy ellentétbe került volna vele.

Legjobban hasonlítanak a beghardok ebben a ferences harmadrendiekre, akikkel egyes helyeken valóban egybe is olvadtak.

De ha a pápa által elismert és kiváltságban részesített ferencrendiek ennek ellenére, legalább is részben, összeütközésbe kerültek a pápasággal, úgy ez még elkerülhetetlenebb volt a teljesen független beghardoknál, akiknek proletárirányzata már eleve ellentétben állt a fennálló egyház gazdagságával és kizsákmányoló jellegével. Bármennyire jámboran és alázatosan léptek is fel, a pápaságnak minden ilyesféle mozgalom veszélyesnek tünt, amint az nagyobb méreteket öltött, és ez volt a helyzet a beghardokkal is a XIII. századtól kezdve. Híveik száma hihetetlen gyorsasággal nőtt egész Németországban, Franciaországban és Angliában. Valószínüleg az is sokban hozzájárult ehhez, hogy abban a században a legkülönbözőbb városok fáradoztak azon, hogy flamand takácsokat szerezzenek gyapjúiparuk fejlesztésére. Bécsig, Thüringiáig, Brandenburgig, Lausitzig nyomultak előre keleten, nyugaton pedig egészen Angliáig.

---

* U. o. 97—102. old.

Mégis nem kell túlságosan magasra értékelni ezeknek a vándorlásoknak a jelentőségét. Azonos körülmények maguktól is azonos jellegü jelenségeket hoznak létre. A len- és pamutszövők azokon a helyeken, ahol ez az iparág exportiparrá vált, a beghardokéhoz nagyon hasonló irányzatot fejlesztettek ki.

Az ulmi takácslegények 1404-ből kelt rendtartása „szigorúan vallásos, majdnem aszkétikus irányzatával emlékeztet a németalföldi beghard-közösségre, amely többnyire gyapjúszövőkből állott“. (Hildebrand: Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie. Hildebrands Jahrbücher 1866. 110. old.)

A beghard-mozgalom gyors elterjedése mindenesetre fejlesztette a beghardok öntudatát. De egyúttal elősegítette azt, hogy különböző irányzatok alakuljanak ki közöttük, mert ugyanaz a tan, ugyanaz az eszme a legkülönfélébb körülmények között fejlődött és a legkülönbözőbb módokon alkalmazták. Bár a beghardok egy része alázatos szenteskedő maradt, aki meghalt a külvilág számára, másik részüket merészebb gondolatok kezdték foglalkoztatni. Az a vágyuk támadt, hogy ne azzal feleljenek a fennálló társadalom jogtalanságaira, hogy elmenekülnek előlük, hanem azzal, hogy rátapintanak azokra és a társadalmat e jogtalanságok megszüntetésére ösztönzik. A beghardházakból számtalan agitátor került ki. „Apostolok“, akik a valdens prédikátorokhoz hasonlóan helységről-helységre mentek, miközben az őskereszténység evangéliumát hirdették és gyülekezeteket alapítottak. A nyilvános beghardházak mellett radikális irányzatú titkos szövetségek hálózata borította be Németországot (akkor még Németalföld is ehhez tartozott), nem erőszakos lázadást előkészítő összeesküvő társaságok, hanem propagandatársaságok, de még így sem voltak kedveltek az akkori hatalmasok, főleg a pápai egyház előtt és ezért előszeretettel kutatták fel és üldözték őket.

A bèziers-i zsinat már 1299-ben panaszkodott rájuk, hogy chiliasztikus reményeket ébresztenek a népben a világ, azaz a fennálló társadalom közeli pusztulását illetően és ebben az időben a Rajnánál beghardokat, mint eretnekeket elégettek.

Az üldözés azonban csak részben volt eredményes. A beghardok mérsékeltebb és félénkebb csoportját mindenesetre megfélemlítették és az ilyen beghardházak úgy igyekeztek megvédeni magukat, hogy a fennálló hatalmas szerzetesrendek egyikére támaszkodtak, vagy egyenesen csatlakoztak ahhoz. Főleg a ferencrendiek — akik némi rokonságot mutattak a beghardok szenteskedő részével — húztak ebből hasznot és a beghardházak egész sorát szerezték meg maguknak. Antwerpenben például az ottani beghardház már 1290-ben a ferencrendiek tulajdonába ment át. A XV. században szabályos férfikolostorrá változott.

A XIII. század után már csak ritkán alapítottak új beghardházakat.

A beghardok energikusabb részét azonban az üldözések még nagyobb titkolódzásra és még elszántabb ellenállásra indították. Ezt a folyamatot elősegítették a francia és olasz emigránsok, akik az albigens háborúk óta szívesen költöztek Németországba, ahol az államhatalomnak nem volt akkora ereje és nem állt annyira érdekében a pápaság fenntartása, mint Franciaországban vagy az olasz városállamokban. Itt tehát könnyebb volt védelmet és menedéket találni egy városban vagy valamely földbirtokos birtokain, akinek gyakran nagyon kapóra jöttek az új munkások.

Dél-Franciaországból és Olaszországból valdensek és apostoltestvérek jöttek, Észak-Franciaországból a *szabad szellem testvérei.*

A posztókészítés mint exportipar Flandriából hamarosan átterjedt a szomszéd országokba, amelyekkel élénk kereskedelmi forgalmat tartott fenn, így az Alsó-Rajnavidékre, Észak-Franciaországba, főleg Champagne-ba, ahol a XIII. században virágzott. A XIV. században erősen visszafejlődött, főleg a francia-angol háború következtében, amely elzárta a kereskedelmi utakat és elvágta a posztókészítőket a nyersanyagtól.

A gyapjúipar e korai fejlődésének megfelelően ott is hamarosan találunk kommunista (vagy legalább is őskeresztény, ami a proletároknál egyremegy) irányzatú testvéri takácsközösségeket, az *aposztolikusokat* (nem tévesztendők össze az olasz apostoltestvérekkel), akik az apostolok életmódjának visszaállítását tűzték ki feladatul.

> „Már a XII. században híresek voltak, Szent Bernát idején, aki Salamon Énekek Énekéről szóló két beszédében élesen ellenük szólt... Az aposztolikusok főkép Franciaországban éltek... Az aposztolikusok dolgoztak és kezük munkájával keresték kenyerüket. Mesteremberek voltak, *főkép takácsok*, amint azt Szent Bernátnál olvashatjuk, aki bármilyen hevesen ostorozza is őket, hirdeti azt a dicsőségüket, hogy szorgalmasak voltak."*

A XII. században Észak-Franciaország az effajta szekták számára még nem volt olyan talaj, mint Dél-Franciaország vagy Flandria. Az aposztolikusok soha nem tettek szert olyan jelentőségre, mint a valdensek vagy a beghardok. Jelentősebbek voltak a *szabad szellem testvérei*, egy a XIII. században keletkezett szekta.

Ezt *Amalricus* alapította (született Benában, a franciaországi Chartres környékén), aki 1200 körül a teológia magistere** volt Párizsban. Tanításai miatt perbe fogták és Rómába idézték öt III. Ince pápához (1204-ben), aki tanai visszavonására kényszerítette. Azt hitték, hogy ezzel a veszélyes tanokat is ártalmatlanná tették. De Amalricus halála után (1206) rájöttek, hogy sok híve maradt. Tanítványai közül a dinanti (Namurnál Belgiumban) *David* a legjelentékenyebb. 1209-ben egy párizsi zsinat elátkozta Amalricus tanait és ezzel kezdetét vette az amalrikánusok lázas üldözése.

A kor kommunista szektái közül ők voltak a legmerészebbek és legradikálisabbak. Nemcsak a javak közösségét, hanem nőközösséget is hirdettek; elvetettek minden egyenlőtlenséget, így minden felsőséget is. Végül kijelentették, hogy isten minden és mindenütt jelen van.

---

* *Mosheim.* Ketzergeschichte. 380. old.

** *Magister* — mester.

> „Ezt nem lehet élesebben kifejezni, mint ahogy 1339 körül a konstanzi püspökségbe beszivárgó beghardok tették, akik Winterthuri Johannt követve ezt tanították: isten jóságának hatalma éppúgy megnyilvánul egy tetűben, mint egy emberben.“ (Ullmann: Reformatoren. II. köt. 20. old.)

Isten lakozik tehát az emberben is, amit az ember akar, azt isten is akarja, tehát az ember minden kötöttsége helytelen és mindenkinek jogában áll, sőt kötelessége ösztöneinek engedelmeskedni. Ha ezeket a panteista tanokat kivetkőztetjük misztikus köpenyükből, a kommunista anarchizmus egyik fajtáját látjuk, amely az üldözött és elnyomott proletárokra nagy vonzerőt gyakorolt.

Párizsból ezek a tanok hamarosan át is terjedtek Franciaország keleti részén át Németországba. A beghardok nagyrésze elfogadta ezeket. A XIII. század végén annyira elterjedtek a rajnavidéki beghardok között, hogy a „szabad szellem testvéreit“ és a beghardokat ott szinte azonosaknak tartották.

A beghard fogalma egyre tágabbá vált. Mennél inkább terjedt a beghardizmusnak az az irányzata, amely a pápaság elleni küzdelmet helyezte előtérbe, annál több érintkezési felületet talált a polgári és paraszti demokratikus ellenzékkel, amely ugyancsak a fennálló állapotok ellen irányult és ugyancsak a pápaságban látta legnagyobb és legveszélyesebb ellenségét. A két irányzat annál könnyebben folyhatott egymásba, mert azonos érvekre támaszkodtak, amelyeket az őskereszténységtől vettek át és mert sem az a misztikus köd, amibe ezek a szekták burkolták tanításaikat, sem a szándékos ellepletezés, amit a demokratikus ellenzék agitátorai alkalmaztak, hogy magukat az üldözések ellen biztosítsák, nem segítette elő az elvek tisztázását.* Így a XIV. században Németországban a beghard nevet általában eretnekek megjelölésére használták. Angliában, ahol a beghardokat lollhardoknak hívták, ugyanez volt az eset a lollhard névvel.

---

* „A «titkolódzás» nehéz iskolája az «apostoloknál» lassanként igazi ügyességet hozott létre céljaik elrejtésében. Már a XIII. században az augsburgi David fő szemrehányása az «eretnekekkel» szemben az, hogy a legnagyobb «ravaszsággal» tudták elforgatni szavaikat és a valdensek egyik apostoláról egy régi forrás a XIV. századból szószerint ezeket mondja:

Ha tehát azt halljuk, hogy a XIV. században Németországban, később Angliában hemzsegtek a beghardok és lollhardok, nem szabad azt hinnünk, hogy a kommunista mozgalom olyan erős volt, mint ahogy ezeknek a szektáknak az elterjedtségéből gondolható. De mindenesetre nem lehetett jelentéktelen.

2. BAJOR LAJOS ÉS A PÁPA

Jó idők következtek a beghard-mozgalomra és általában az eretnektörekvésekre, amikor a IV., Bajor Lajos császár (1314—1347) és a pápa közti konfliktus kifejlődött. Ezt a kérdést közelebbről kell megvizsgálnunk.

Nemzeti-liberális történetírók szeretik, különösen népszerű írásaikban, a császár és pápa közti minden összeütközést egyazon szempontból kiindulva „kultúrharc"-nak tekinteni — harcnak a német császárság magasabb kultúrája és a pápaság sötét barbársága között — függetlenül attól, hogy a X. vagy a XIX. században játszódik-e le ez a küzdelem.

A valóságban a császár és pápa közti középkori küzdelmek jellege korántsem volt mindig azonos. Az Ottóktól a Hohenstaufenekig a harc lényegében a körül a kérdés körül forgott, hogy ki legyen az uralkodója és kizsákmányolója az egyháznak nevezett uralmi szervezetnek továbbá ki legyen Felső-Olaszország uralkodója és kizsákmányolója. Az utóbbi vita azzal végződött, hogy Felső-Olaszország városai felszabadították magukat minden gyámság alól és önálló államokat ala-

---

«Rendkívül éleseszű volt és értett ahhoz, hogy szavaival színezze és elködösítse téves tanait»... A szimbolika a «misztikusoknál» elsőrendű szerepet játszik. Az olyan nézeteket, tanácsokat, tanításokat, amelyeket az eretnekbíróságoktól való félelmükben nem nevezhettek valódi nevükön, bizonyosfajta jelképes beszéddel jelölték meg, amelyet többnyire csak maguk a «testvérek» ismertek. Schnaase joggal mutat rá arra, hogy nyilván szándékosan burkolták tanácsaikat allegorikus mezbe." (L. Keller: Die Reformation, 184, 219. old.)

pítottak. Az első harc — mint már nem egy esetben — a magasabb kultúra, az olasz pápaság győzelmével végződött a barbarizmus, a német császárság felett. Ez utóbbinak sóvárgása Itália kincsei után csak ereje szétforgácsolódására vezetett és arra, hogy amikor a pápaság diadalmaskodott a császárságon, a német helyi fejedelemségek is diadalukat ünnepelhették. Az árutermelés és árukereskedelem fejlődése mindenütt kedvezett a fejedelmi abszolutizmus előretörésének. De Németországban ez nem a központi hatalom megerősödéséhez vezetett — amely a Hohenstaufenek bukása után inkább szemmelláthatóan hanyatlott — hanem a mind nagyobb szuverénitáshoz jutott tartományi fejedelmek előretöréséhez, akik a német császárt csak mint afféle szövetségi elnököt ismerték el.

Más volt a helyzet a szomszédos Franciaországban. Ott a XIII. századtól kezdve növekedett a királyság hatalma, különösen mikor a gazdag Dél-Franciaország a dinasztia birtokába jutott. (V. ö. 208—209. old.) Ugyanabban az időben, amikor a német császárság és a pápaság közötti évszázados küzdelem az utóbbi győzelmével végződött, Franciaország királyai oly hatalmassá váltak, hogy sikerült nekik — amire a német császárok hiába törekedtek — a pápát eszközükké tenni, az egyházat szolgálatukba állítani. VIII. Bonifác — akivel Dolcino történeténél ismerkedtünk meg — belepusztult abba a kísérletbe, hogy IV. Fülöp francia király fennhatósága alól kikerüljön (1303). Fülöp, hogy végetvessen a pápák minden önállósági törekvésének, kényszerítette Bonifác második utódját, az 1305-ben megválasztott, francia származású V. Kelement, hogy hagyja el Rómát és Dél-Franciaországban üsse fel székhelyét. V. Kelemen hosszabb barangolás után végül *Avignonban* telepedett le (1308). Két emberöltőn át Avignon maradt a pápák székhelye.

A pápai hatalom így teljesen függő helyzetbe került Franciaországtól. Kelemen már megválasztása alkalmával kénytelen volt egész sor fontos ígéretet tenni a francia királynak, aki gondoskodott arról, hogy azokat teljesítse is. Mindjárt megkoronázása után átengedte a királynak az összes franciaországi egyházi birtokok dézsmáját. A legfontosabb volt azonban a Dél-Franciaországban székelő rendkívül gazdag templomos lovagrend megszüntetése, amelynek kincseire Fülöp már régen sóvárgott.* Bármennyire kapálódzott is ellene Kelemen, nem volt mit tennie. Kénytelen volt beleharapni a savanyú almába és a rendet egy botrányos törvényszéki komédia után vallástalansága és erkölcstelensége miatt kiátkozta és megszüntette. Máshol a fejedelmek csak úgy tudtak hozzáférni a gazdag egyházi javakhoz, ha elszakadtak a pápaságtól, Franciaország számára maga a pápa szerezte meg azokat. Nem csoda, ha a francia királyok jó katolikusok és pápisták maradtak és buzgón üldözték az eretnekséget.

---

* A templomos lovagrend, éppúgy mint más rendek, nem kizárólag vallásos ténykedéssel foglalkozott, hanem nagyon jól értett az üzlethez is. „Elvitathatatlan, hogy a templomos lovagok híresek voltak harci vitézségükről — mondja Prutz — de hangos volt a vád is önző politikájuk ellen, amely minden időben fölébehelyezte a rend érdekét az összkereszténység érdekének. Különösen rámutattak ezzel összefüggésben a rend sok aggályos kapcsolatára a hitetlenekkel; még keresztény nagyságok és fejedelmek rovására is igyekezett vagyonát gyarapítani; már a korai időkben a pénzvágy hajtotta. *Óriási anyagi* eszközökkel rendelkezett, végeredményben afféle pénzügyi nagyhatalom volt. A katasztrófa idején ingatlan vagyonát 25—62 millió frank értékre becsülték, míg járadék-, dézsma-, kamat- stb. jövedelme nem maradt az évi kétmillió alatt — ez az összeg mai pénzértékben körülbelül huszonötszörösének felel meg. Ez a több mint királyi gazdagság természetesen nem igen fért össze a «szegény templomos szerzetesek» alapszabályokban megkövetelt szegénységével, kivált, mert a vagyonnak csak kis részét fordították a rend hivatásának megfelelő célokra és a Szentföld javára. A rend amellett nemcsak hogy hajózással foglalkozott, hanem nagy *kereskedelmi üzleteket* is bonyolított le. Gályáin zarándokok ezreit szállította évenként Palesztinába és onnan vissza, a kiváltsága, hogy a saját szükségleteire szolgáló árucikkeket vámmentesen hozhatta be Nyugatról, nagyvonalú és jövedelmező spekulációkat tett számára lehetővé. Mint a Kelet és Nyugat közti forgalom főközvetítője, kimagasló jelentőségre tett szert a pénzforgalom lebonyolításában; a pápák a Szentföldnek szánt pénzt a rend biztos és gyors vitorlásain küldték oda, a rend kincstárát bízták meg őrzésével és a rend hivatalnokait a kezelésével. Más pénzügyi műveleteknél is közvetítő szerepet játszott a rend. Párizsi rendháza, a Temple, éppenséggel nemzetközi tőzsde volt, ahol egymástól nagy távolságra lakó üzletemberek jöttek össze ügyeik elintézésére; sőt fejedelmek is: a francia királyok ott helyezték letétbe kincsüket, fizetéseket eszközöltettek és vétettek át. Természetesen ilyen üzleteket nem csinált a rend tisztán felebaráti szeretetből, minden haszon nélkül. A templomos lovagrend amellett, hogy olyan katonai hatalom és nagybirtokos volt, amellyel senki sem versenyezhetett, ilymódon végül még pénzügyi nagyhatalommá is vált. Királyok versengtek kegyeiért és váltak adósaivá; éppen IV. Fülöp saját bőrén tapasztalta a rendnek ezt a jelentőségét.“ (H. Prutz: Staatengeschichte des Abendlandes im Mittelalter. Berlin 1887. II. köt. 49—50. old.) A legkeresztényibb keresztény-germán lovagok temploma mint tőzsde! Ez a valóság az antiszemiták számára még fájdalmasabb, mint a lessingi elképzelés a templomos lovagról, aki a zsidó Nathannal barátkozott.

A pápáknak a külpolitikában is a francia királyok akaratát kellett követniök, akik állandóan viszályban voltak Angliával és országukat Németország terhére akarták megnagyobbítani. Ezért a pápákat arra szorították, hogy konfliktusokba keveredjenek az angol királyokkal és a német császárokkal.

Nem is kellett túlságosan kényszeríteni erre a pápákat. Amióta a pápák francia fennhatóság alatt álltak, elestek legjobb franciaországi bevételeiktől. Rómától való távollétük következtében a pápai államból származó bevételeik is mind bizonytalanabbak lettek és sokszor teljesen elmaradtak. Egyidejüleg a pápai udvarban — mint abban az időben minden más udvarban — a kereskedelem és ipar fejlődésével emelkedett a fényűzés, a pénzszükséglet és a pénzvágy. Mennél kevesebbet lehetett szerezni Franciaországban és Olaszországban — és nemsokára Spanyolországban is — annál többet kellett az északi országokból kicsikarni. Avignonban eszelték ki a pápák a német egyház pénzügyi kizsákmányolásának azt a rendszerét, amely végül Németországnak Rómától való elszakadására, a reformációra vezetett.* Németországgal szemben, amelynek központi hatalma annyira gyenge volt, a pápák mindent megengedhettek maguknak. A legkülönbözőbb címeken felállított követelések a német püspökökkel és kolostorokkal szemben mind magasabbra emelkedtek, mind vakmerőbb módszereket alkalmaztak a közvetlen kizsákmányolásra, például

---

* *Hans Prutz* fentidézett művében szemléltetően ecseteli a pápaság pénzügyi módszereit: „A pápai udvar pénzügyi mesterfogásai már korán jól kifejlődtek és az egyházi hivatal számos fokozatának és az üzletek végtelen sokoldalúságának megfelelően a díjak és illetékek intézményét jól átgondolt rendszerré dolgozták ki. Egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy valamilyen jogcímen nyereséghez jussanak. A visszásságok — amelyek miatt már azelőtt is sok panasz volt — most mérhetetlenül megsokasodtak, mert a pápaságnak hiányoztak azok a bevételek, amelyeket azelőtt Róma városától és az egyházi államtól szerzett, viszont a készpénzszükséglet az avignoni udvarban jelentékenyen emelkedett a szerencséjüket kereső kalandorok odaözönlése és a vidám Provence-ban folytatott dőzsölő életmód következtében. Ilyen körülmények között a pápai pénzügyi művészetet egyenesen körmönfont tökéletességig fejlesztették, az egyik oldalon elveszített bevételt a másikon kétszeresen, sőt háromszorosan kipótolták. Különösen a jópénzen árusított egyházi méltóságok kárpótolták a pápai udvart, nemcsak annak legfőbb urait, hanem inkább az alsó- és kisegítő hivatalnokok seregét, jegyzőket, írnokokat, íródiákokat stb., akiknek kapzsi kezén mentek át a magas egyházi hivatalok betöltésére vonatkozó iratok, mielőtt az arra illetékeshez vagy annak megbízottjához jutottak volna. Nagy anyagi áldozatot jelentett a kinevezendő személy számára, hogy az apáthoz, a püspökhöz vagy az érsekhez bejusson, eltekintve attól, hogy amíg idáig eljutott,

---

a különböző befolyásos helyeket már előzőleg meg kellett «kennie». Természetesen ezek az emberek azután igyekeztek kártalanítani magukat a hozott áldozatokért és az alájukrendelt hatóságoknál hasonló díj- és illetékrendszert vezettek be, mint amilyet velük szemben alkalmaztak. Így folytatták aztán lefelé, az alacsonyabban állóknak kellett korlátozott eszközeikkel a felsőbb rétegek költekezését nemcsak megtéríteni, de ezen túlmenően megfelelő nyereséggel még kárpótolni is őket. A pápai udvar költségvetésében kimagasló szerepet játszottak a *beiktatási illetékek,* vagyis azok az adók, amelyeket az újonnan hivatalukba kerülő egyházi méltóságoknak tisztségük elismeréséért kellett leróniok a pápának. A brixeni püspökségnél ezek az illetékek már a XIII. század végén 4000 aranyforintot tettek ki, nem is számítva a pápai hivatalnokoknak juttatott 200 aranyforint borravalót. Később a díjakat lényegesen emelték: a mainzi, trieri és salzburgi érsekségekért 10 000 aranyforint beiktatási illetéket kellett leróni, sőt a roueniért 12 000-et; a langres-i püspökséget 9000, a cambrai-it 6000, a toulouse-it és sevillait egyenként 5000 aranyforintra értékelték és még az olyan szegény püspökségért is mint a mindeni, 500 aranyat kellett fizetni. Hasonlóképpen a különböző apátságokért járó megerősítési illetékeket is fokozták az apátságok vagyona szerint. XXII. Jánosnak támadt azután az a szerencsés ötlete, hogy az előléptetések folytán szabaddá vált egyházi méltóságokat a pápai rezervációkhoz számítsák, vagyis, hogy a kinevezések közvetlenül a pápa útján történjenek, és ezzel lehetővé vált, hogy a mindenkori előléptetések révén egész sor állás várjon betöltésre. Így a beiktatási illeték a pápai udvar egyik legjövedelmezőbb és legbiztosabb bevételi forrásává vált. Ezzel kapcsolatban állt az *annatokból* (évpénzekből), vagyis az első évi bevételekből származó jövedelem hatalmas megnövekedése, amelyet minden új püspök a pápai udvarnak tartozott átengedni. Továbbá idetartoznak a *«fructus medii temporis»* („a közbenső idő gyümölcsei“), míg egy egyházi javadalom betöltésre várt, addig annak bevételei ugyancsak a pápai udvarnak jutottak, így tehát a kinevezés halasztásával is lényegesen növelni tudta bevételeit. Következetesen alkalmazták a *zsákmányjogot,* amely szerint a püspökök halála esetén ingó vagyonuk a pápai udvarra szállt. Különösen kifizetődő volt a jövendővel folytatott üzérkedés, azaz valamely egyházi méltóság elfogadásának engedélyezése arra még nem jogosult kiskorúak számára, valamint *várományok* kiosztása, vagyis az utódlás ígérete egy még elfoglalt hivatalra. Ehhez járultak az *egyesítésekből* és *bekebelezésekből* származó jövedelmek, vagyis több egyházi méltóság egykézben való egyesítésének engedélyezése, végül az az élénk kereskedelem, amelyet egy, egészen a legjelentéktelenebb csekélységig kidolgozott díjszabás alapján űztek a legkülönbözőbb búcsúkkal és felmentésekkel.

Ezzel a pénzügyi rendszerrel a pápai udvar hatalmas összegeket szedett be a gazdagságban élő nagy méltóságviselőktől, akik ezeket nyereséggel hárították át a mélyebben állókra, míg végül a teher teljes súllyal a védtelen kisemberekre nehezedett.“ (Id. mű II. köt. 330. old.)

a *búcsúval való kereskedést* és különösen a *kiközösítéssel* való zsarolást.

> „Az állandó pápai követelések révén — mondja egy jó katolikus — a költséges római utazások és az örökös háborúk következtében a legtöbb német rendház mélyen elmerült az adósságokban (a XIV. és XV. században) és kénytelenek voltak az elképzelhető legnagyobb uzsorakamatokat fizetni az olasz bankároknak. Ezek a sienai, római, firenzei bankárok felhasználták a pápa tekintélyét a német egyház kiszipolyozására. Ha valamelyik püspök nem akart pontosan fizetni, pápai rendelkezéseket eszközöltek ki, amelyek a püspököket kiközösítéssel és elmozdítással fenyegették és így kényszerítették a uzsorakamatok megfizetésére." (Ratzinger: Geschichte der kirchlichen Armenpflege. 304. és köv. old.)

De ez sem volt elég a pápáknak. XXII. János — 1316-tól V. Kelemen utóda — kijelentette, hogy ha valamelyik császár meghal, hatalma a pápára száll át, hogy tehát a pápa, Franciaország rabszolgája — Németország ura volna. Ezt már mégsem türheti egy császár, ha egyáltalán császár akar lenni. Kelletlenül, vonakodva, minden elszántság nélkül vette fel Lajos a küzdelmet. Ez egészen más természetü konfliktus volt, mint amelyet még a Hohenstaufenek vívtak a pápákkal. Most már nem az *Olaszország* feletti uralomról és Olaszország kizsákmányolásáról volt szó, hanem *Németországéról!* Nem arról volt szó többé, hogy ki legyen az egyház ura, hanem arról, hogy az egyház ura világi hatalmak ura is legyen. A pápaság kezdte a támadást Németország ellen és abban az időszakban, amikor mindenütt erősödött a királyi hatalom és kezdte az egyházat saját céljaira felhasználni, a német császárság saját önállóságáért küzdött a pápával szemben.

Ez a küzdelem párhuzamosan haladt egy másikkal. A szuverén urakká fejlődő birodalmi fejedelmek igyekeztek gyengíteni a császári hatalmat. Viszont azok az elemek, akiket a feltörekvő fejedelemség fenyegetett, mindenekelőtt a szabad városok, a császári hatalomban látták legjobb szövetségesüket.

A pápaság elleni küzdelemben is ök voltak a császár legerösebb és legmegbízhatóbb szövetségesei. A fönemesség viszont rendszerint a pápa felé hajlott. Természetesen a pápa követelözése olyan mértéktelen volt, hogy néha még a fejedelmek is fellázadtak ellene. Általában azonban mégis a császárt tartották közvetlen ellenfelüknek és támogatták a pápának azt a törekvését, hogy a császár hatalmát gyengítse és elnyomja.

A pápa legélesebb fegyvereit használta a császárral szemben; elátkozta és kiközösítette öt. De a városok nevettek ezen. „Ebben az idöben — meséli egy akkori krónikás — a világiak a legnagyobb megvetéssel tekintettek a klérusra és a zsidókat is többre tartották nála.“ *L. Keller* a már többször említett, régebbi reformpártokról szóló könyvében (114. old.) nagyon szemléltetöen ír a városok magatartásáról a pápával szemben:

> „*Strassburg* városa annyira elöljárt ebben a harcban, hogy azokat a papokat, akik a pápai rendeleteknek megfelelöen beszüntették az istentiszteletet, a város elhagyására kényszerítette. *Zürich* városa már 1331 óta nem türt meg semilyen pápista egyházi embert. *Konstanzban* a városi tanács követelte a város papjaitól, hogy kezdjék meg újra müködésüket és haladékot adott ennek megfontolására. Amikor a haladék lejárt (1339 január 6.), mindazoknak, akik megtagadták a müködést, el kellett hagyniok a várost. *Reutlingenben* a tanács nyilvánosan kihirdette, hogy tizenöt font büntetés terhe alatt tilos olyan papot befogadni, aki a pápának engedelmeskedik. *Regensburgban* a felsöbb hatóság éheztetéssel kényszerítette papjait az istentisztelet megtartására. *Nürnbergben* — ahol a városi hatalmaskodó urak egyideig egy követ fujtak a római klérussal — nyílt harcra került a sor emiatt a céhekkel s a küzdelem a patriciusok és a papok vereségével végzödött. Alighogy kivívták a gyözelmet, Nürnberg csatlakozott a kiátkozott császár pártjához. Általában megfigyelhetjük, hogy mindazok a német városok, amelyekben nem a patriciusok uralkodtak, feltétlen ellenségei voltak Rómának és hüséges hívei Lajosnak.“

Ilyen körülmények között természetesen hatalmasan terebélyesedett a beghard-eretnekség. Egész Németország a pápa elleni csatakiáltástól visszhangzott s a polgári és császári érzelmüek mindenkit szívesen láttak, aki egyetértett velük.

> „Az, hogy Lajos császár a szakadárokat a legmagasabb tisztségekbe emelte — mondja egy ferencrendi krónikás, akit Mosheim idéz — és vétkeik büntetlenül maradtak, növelte valamennyi rendbeli többi bünös arcátlanságát és makacsságát, akik a legcsekélyebb valódi vagy állítólagos okból elpártoltak a pápától és a katolikus ügy nagy kárára a «testvérek» (a beghardok) szektáját növelték, amely szemtelenül előmerészkedett búvóhelyeiről és helyeselte Petrus Corbarius (akit a császár V. Miklós néven ellenpápává tett meg) és Lajos cselekedeteit.“*

Németországba menekült külföldi eretnekek szintén védelmet találtak Lajosnál. XXII. János egyik bullájában (1324-ben) a császárt olyanok védőjének és támogatójának tünteti fel, akikre az eretnekség rábizonyult, így főleg a *lombardiai* eretnekekének, amin nyilván valdenseket és apostoltestvéreket értett.

Lajos császár még a kommunista eszmét is szolgálatába állította, mindenesetre nem beghard, hanem veszélytelenebb ferencrendi formájában. Már korábban rámutattunk (164. old.) arra a küzdelemre, amely a ferencesek rendjén belül a körül a kérdés körül támadt, hogy lehet-e magántulajdonuk vagy nem. Amióta IV. Ince pápa (1245) a ferencrendiek magántulajdon után vágyó frakciója mellé állt, a szigorúbb irányzat mind ellenségesebb magatartást tanusított a pápasággal szemben. Ez az összeütközés a szigorúbb ferencrendiekkel, a spirituálisokkal vagy fraticellikkel akkor vált élessé, amikor XXII. János, Lajos ellenfele — miután már 1317-ben elrendelte ellenük az inkviziciót — 1322-ben eretneknek minősítette azon tanításukat, hogy Krisztusnak és apostolainak nem volt saját tulajdonuk. Söt János pápa 1328-ban elmozdította casenai

---

* *Mosheim.* De Beghardis. 320. old.

Michael rendfőnököt, aki a szigorúbb irányzat mellé állt. Ez az irányzat határozottan Lajos pártján volt és a szigorú ferencrendiek voltak a császár legbuzgóbb és legmerészebb agitátorai. Lajos az ő soraikból vette ellenpápáját, a már említett V. Miklóst, akit 1328-ban a rómaiakkal megválaszttatott, természetesen csak azért, hogy aztán ismét cserbenhagyja. Miklós már 1330-ban alávetette magát az avignoni pápának és bűnbánóan megszabadult összes „tévedéseitől“.

A császár e bábjának sorsa már jelezte, hogy milyen véget fog érni a pápa és a császár közötti küzdelem. Az utóbbi maradt alul.

3. IV. KÁROLY ÉS A KATOLIKUS REAKCIÓ

VI. Kelemen pápa, XXII. János második utóda, Károlynak, János cseh király fiának személyében olyan jelöltet talált a német császári koronára, aki feltétlen híve volt a pápaságnak és Franciaországnak.

A német császárság gyengeségének nemcsak az volt a következménye, hogy a tartományi fejedelmek kezdtek egyeduralkodókká válni, hanem az is, hogy az ország határmenti területei, így Svájc és Németalföld, kivívták önállóságukat. Csehország is mindinkább levált a birodalomról. A cseh királyok Franciaországban keresték támaszukat a birodalmi hatalommal szemben. A Luxemburg-házból való János cseh király sógorságban volt IV. Károly francia királlyal, aki az ő testvérét vette feleségül. János fia, Vencel, a francia udvarban nevelkedett és mivel a Vencel név ott nem tetszett, a bérmálásnál a Károly nevet vette fel, amit meg is tartott. Nevelése és dinasztikus érdekei folytán teljesen megbízható szövetséges volt Franciaország és a pápa számára. Amint Károly hajlandó volt a császári koronát elfogadni, Kelemen lemondottnak nyilvánította az uralmon levő Lajost és felszólította a németeket, hogy válasszanak új császárt maguknak. Az egyház támogatása és tömött pénzeszsákjai segítségével Károly talált négy választófejedelmet, akik megválasztották (1346).

Győzelme könnyebb lett mint gondolta, mert mielőtt a két császár közt komoly küzdelemre került volna sor, Bajor Lajos meghalt.

Károly nem volt érzelmi politikus. Franciaországban és Olaszországban alaposan megtanulta az újabb államművészetet. Ezért jól tudta azt is, hogy a császári dicsőség napjainak örökre vége és hatalmának gyökerei nem a császári koronában, hanem abban az országban vannak, ahonnan származott. Fő gondja Csehország volt. A császári koronából igyekezett a lehető legnagyobb hasznot kicsikarni, de óvakodott attól, hogy harcot kockáztasson vagy bármit áldozzon miatta. A császári tekintély maradványai és a pápai egyház tekintélye között azonban szoros összefüggést látott; császár és pápa egymásra voltak utalva, kéz a kézben kellett haladniok, amit Károlynak személyi hajlandóságai és kapcsolatai mindenesetre nagyon megkönnyítettek.

Így lett Károly, a „papcsászár“ — ahogy az olaszok nevezték —, buzgó képviselője a pápaság minden olyan igényének, amely csak valamennyire is összeegyeztethető volt az ő hatalmi helyzetével. Ezt legjobban természetesen a demokratikus és ezzel együtt a kommunista eretnekség sínylette meg. Lajos idejében Németországban a beghardok üldözése csaknem teljesen megszűnt vagy hatástalanná vált. Most véres üldözések korszaka virradt rájuk.

Már 1348-ból említést tesznek eretneküldözésekről. De teljes erővel csak a század utolsó harmadában tombolt a reakció, amikor az eretnekség fellendülése Angliában — amiről rövidesen szó lesz — a római egyházat különösen haragra ösztökélte. Károly egyik rendeletet a másik után hozta a beghardok ellen; a legborzalmasabb mindenesetre az volt, amelyet 1369 június 10-én Luccában bocsátott ki, ebben különleges felhatalmazást adott az inkvizítoroknak.

V. Orbán pápa már 1367-ben két inkvizítort küldött Németországba, de munkájuk hamarosan túlságosan megszaporodott. A következő pápa, IX. Gergely, további ötöt küldött támogatásukra (1372). Mindenütt lobogtak a máglyák, százával égették el az eretnekeket.

Végül 1394 január 30-án IX. Bonifác pápa rendeletet adott ki, amelyben — hivatkozva IV. Károly rendeleteire — összefoglalja a pápák összes eddigi határozatait az eretnekek kiirtására. Hivatkozott a német inkvizítorok véleményére a németországi eretnekekről, akiket a nép beghardoknak, lollhardoknak és schwestrionoknak nevez és akik magukat „szegényeknek“ és „testvéreknek“ nevezik. Kesergett, hogy az eretnekség már több mint száz éve fennáll és nem sikerül úrrá lenni rajta, annak ellenére, hogy a máglyákkal nem takarékoskodtak. Most itt az ideje, hogy az eretnekséget elpusztítsák.

Petrus Pilichdorf inkvizítor 1395-ben diadalmasan jelentette, hogy sikerült úrrá lenni az eretnekeken. De 1399-ben Bonifác kénytelen volt ismét hattal növelni az inkvizítorok számát.

A szektát szakadatlanul növelték a körülmények, amelyek mindíg újabb híveket szereztek számára. De a véres üldözések következtében mégis teljes jelentéktelenségbe süllyedt.

A nyilvános, önálló beghard-mozgalom teljesen eltűnt. Láttuk, hogy már az első üldözések hatására, a XIII. században, a mérsékelt beghardok nagy része a koldusrendekhez közeledett. Most ez a folyamat befejezést nyert. Az önálló beghardházak teljesen megszűntek. Kolostorokká alakultak át, amelyek részben a kolduló szerzetesek, főleg a ferencrendiek tulajdonába mentek át, részben megtartották régi nevüket, de valójában a szerzetesség talajára léptek. Végül 1453-ban V. Miklós pápa hivatalosan felvette az egyház kebelébe ezeket a rendházakat és a terciáriusok jogait adta nekik.

A titkos gyülekezeteket sem teljesen megsemmisíteni, sem behódolásra bírni nem tudták. De minden hősiességük és teljes odaadásuk sem tudott többet elérni, mint hogy a mártírok végtelen sorát szállították több mint egy évszázadon keresztül.

Mint mindenfajta eretnek ellenzék, a kommunista is — és mindenekelőtt ez, hiszen a leggyengébb volt — csak akkor tudta ismét felütni a fejét Németországban, amikor újabb nagy összeütközésre került ott sor a világi hatalom birtokosai és a pápa között, amikor a német fejedelmek jelentékeny része elég erős volt már ahhoz, hogy egyidőben vegye fel a harcot az egyházzal és a császárral.

IV. Lajos halála után, a nagy német reformációig, az eretnekség csak két menedékhelyet talált Európában: először *Angliában* és azután — sajátságos fordulat — *Csehországban*, abban az országban, amelynek uralkodójától a németországi katolikus reakció kiindult.

NEGYEDIK FEJEZET

A LOLLHARDOK ANGLIÁBAN

1. A WICLIF-MOZGALOM

A német birodalom mellett Angliára vetettek leginkább szemet a zsákmányra éhes avignoni pápák.

Volt idö, amikor egy ország sem volt odaadóbb a szentatya iránt, nem volt annyira akaratnélküli kiszolgáltatottja a pápai kizsákmányolásnak, mint Anglia. A XIII. század elején az angol királyság teljes függöségbe került a pápaságtól. Söt, Földnélküli János 1213-ban kénytelen volt Szent Péter hübéreként fogadni el koronáját és kötelezni magát, hogy évi ezer font ezüst hübéradót fizet a pápának. Ettöl kezdve Anglia kizsákmányolása egyre inkább fokozódott. Még III. Edward idejében (XIV. század) arról panaszkodott a parlament, hogy a pápának fizetett adók ötször annyit tesznek ki évente, mint amit a királynak fizetnek.*

De addigra az állami központi hatalomnak — mint a többi országban — elég ereje volt nemcsak ahhoz, hogy eredményesen vezesse a pápaság elleni harcot, hanem ahhoz is, hogy már az egyház hatalmi és kizsákmányolási szervezetének saját céljaira való meghódítását is fontolóra vegye.

„Állami központi hatalmat“ mondunk, nem egyeduralmat, mert a hübéri államokban a királyság mellett mindenütt rendi képviseletek, birodalmi rendek keletkeztek, amelyek a király hatalmát többé-kevésbbé korlátozták. A hatalom megoszlása a rendek és a királyság között helyenként és koronként erösen változó volt. Találunk olyan birodalmi rendeket, amelyek tisztára fejbólintó Jánosok, és királyokat, akik a birodalmi rendek akaratnélküli bábjai voltak. De bármilyen volt is a központi hatalom két tényezőjének egymásközti viszonya, mindenhol — kivéve Németországot — a központi hatalom erősödött, szemben a birodalom egyes részeivel.

---

* *W. Cunningham.* The growth of English Industry and Commerce (Az angol ipar és kereskedelem fejlődése). Cambridge 1890. I. köt. 253. old.

Angliában a XIV. században a király és a parlament elég erős volt már, hogy szembeszálljon a pápa mind mértéktelenebb követelőzéseivel. Az egyház és az állam közötti összeütközés elkerülhetetlenné vált.

A két hatalom közötti ellentétet még jobban kiélezte a több mint százéves háború Franciaország és Anglia között (1339—1456).

A háborúra az uralkodócsalád örökösödési rendje adott ürügyet. Okai azonban mélyebben gyökereztek, s ezek a háborút nemzeti jellegűvé, azaz olyan háborúvá tették, amelyben a nemzet alapvető osztályainak érdekei erősen képviselve voltak.

Mindenütt, ahol a keresztény-germán nemesség az úr, azt látjuk, hogy e nemesség rablásvágya a XIII. és XIV. század folyamán megnövekedett. Az árutermelés és árukereskedelem fellendülésével emelkedtek szükségleteik, amelyeket saját és parasztjaik naturális gazdálkodása mind kevésbbé tudott kielégíteni. A nemesség ezért mindinkább kénytelen volt, pénzügyi helyzetének megjavítására, különleges ismereteit értékesíteni. De ezek az ismeretek csak a verekedés területére szorítkoztak és csak úgy tudták azokat hasznothajtó módon felhasználni, hogy saját szakállukra vagy mások zsoldjába szegődve jogaihoz, azaz zsákmányhoz segítették az erősebbet.

Németországban — ahol nem volt erős központi hatalom, amely a lovagok rablásvágyát valamely külország elleni háborúval levezette volna — a kereszteshadjáratok és római hadjáratok (amelyek alapjában véve ugyancsak rablóhadjáratok voltak) megszűnése odavezetett, hogy a lovagok saját országuk polgárai és parasztjai ellen fordultak és ha ez nem volt elég, egymást akarták felfalni, mint az éhes farkasok. A polgárság és a nemesség között a legelkeseredettebb ellenségeskedés fejlődött ki.

Más volt a helyzet Angliában. A központi hatalom ott elég erős volt ahhoz, hogy háborút merjen indítani francia szomszédja ellen. De Angliában — ellentétben Franciaországgal — a polgárság érdekei találkoztak a nemesség érdekeivel. Ebben az országban akkor — és később is — e két osztálynak sokkal több közös érdeke volt, mint Németországban.

Egyik ilyen közös érdekük volt a Németalfölddel való kereskedelem. Németalföld hatalmasan felvirágzó gyapjúiparához a nyersanyagot — mint tudjuk — főleg Angliából szerezte be. A gyapjúipar fejlődéséhez Anglia nagybirtokosainak — ha juhokat tenyésztettek — éppúgy érdekük fűződött, mint a kereskedőknek, akik a kereskedelmet közvetítették és a királynak, aki fő bevételét a gyapjúkiviteli vámból nyerte.

Már 1279-ben kijelentették a bárók egy I. Edwardhoz intézett felterjesztésükben, hogy a gyapjúból nyert jövedelem a földből származó évi bevételük felét jelenti. A legrégibb angol kiviteli statisztika 1354-ből származik. Az export összértéke 213 338 fontsterlinget tett ki, ebből a gyapjú értéke 196 062 fontsterling volt. A kiviteli vámok teljes összege 81 896 fontsterlinget tett ki. Ezek csaknem teljesen a gyapjút terhelték. A többi kivitelre kerülő termék csupán 220 fontsterling vámot hozott. (G. Craik: The History of British Commerce [Az angol kereskedelem története]. London 1844. I. köt. 144, 148. old.)

Az angol gyapjú átvevőinek, a németalföldi városoknak boldogulását azonban Franciaország veszélyeztette. Gazdagságuk egyaránt csábította Franciaország királyait és lovagjait. A XIII. században vallásháború ürügyén a gazdag Languedocra támadtak rá, a XIV. században pedig Flandriában néztek zsákmány után. A veszélyeztetett flandriai városok nem a német birodalomban, hanem Angliában találtak erős szövetségesre.

De nem ez volt az egyetlen ellentét Franciaország és Anglia között. Az angol lovagok nem kevésbbé voltak prédaéhesek, mint a franciák. Míg ezek Németalföld kincseire vágyódtak, amazok a gazdaságilag Angliánál jóval előrehaladottabb Franciaország kincseit akarták. A barbár ország akkoriban mindig a gazdaságilag fejlettebbet. a gazdagabbat igyekezett kifosztani: egyidejüleg fosztogatták a franciák a németalföldieket, az angolok a franciákat és a skótok az angolokat. És ahogy a németalföldiek az angolokkal, a skótok viszont a franciákkal szövetkeztek. De ezekben a küzdelmekben többnyire az angoloké volt a győzelem és a győzelemmel a mérhetetlen zsákmány.

Egy angol krónikás elmondja, hogy a crecy-i csata után annyira kirabolták Franciaország meghódított északi tartományait, hogy a szerzett gazdagság az angolok életét és erkölcseit teljesen megváltoztatta.

A lovagok sok nyereségre tettek szert; de a rabláshoz mindíg jobban értettek, mint a megőrzéshez. A polgárság mindíg el tudta csalogatni tőlük kincseiket; ezek az ipar és kereskedelem felvirágoztatását szolgálták.

A háború terheit főleg a parasztság viselte. De a háború még az ő számukra is nem egy előnyt jelentett. A parasztoknak éppúgy érdekükben állt a zavartalan gyapjúkereskedelem Németalfölddel, mint a földesuraknak. A háború zsoldot és gazdag zsákmányt hozott a parasztcsaládok fiainak; mindenekelőtt azonban azzal az előnnyel járt, hogy megakadályozta a lovagokat abban, hogy olyan erőszakoskodásokat kövessenek el a saját országukban, mint amilyeneket a német és még inkább a francia lovagok vittek véghez a külső ellenségtől elszenvedett vereség után.

Nem csoda, hogy Anglia számára a Franciaország elleni háború nemzeti üggyé vált, amelyben az egész nemzet a legélénkebben érdekelve volt.

Így most már érthető, hogy éppen Angliában kellett éles ellentétnek kialakulnia a pápasággal szemben a XIV. században: a pápa az ország ellenségének volt az eszköze vagy szövetségese; a pápa támogatása árulásnak, a küzdelem ellene a legnagyobb hazafiasságnak számított.

Ez a hangulat nemcsak odavezetett, hogy a parlament a lehetőség szerint megnyirbálta azokat a pénzjuttatásokat, amelyeket Angliának a pápa részére kellett lerónia — többek között 1366-ban eltörölték azt az évi 1000 font hűbért, amelyet János király uralkodása óta fizettek — hanem Anglia termékeny talajjá vált a pápai felsőbbség teljes lerázásának gondolata számára. Az eretnekség, amelyet Franciaországban és Olaszországban levertek, amelyet Németországból IV. Károly trónralépése óta száműztek, a csatornán túl vígan virágzott a XIV. század második felében.

Anglia volt az első ország, ahol a pápasággal szembeni ellenzék egy hatalmas birodalom nemzeti ügyévé vált, olyan üggyé, amelynek részesei voltak polgárok és parasztok, királyság és nemesség, mind a fő-, mind az alsónemesség, söt a klérus nagy része is. És így Anglia volt az az ország, ahol először öltöttek szabatos, mondhatnánk tudományos kifejezést a reformáció eszméi.

Ennek a pápaellenes irányzatnak a legkiválóbb szellemi képviselője egy John Wiclif nevű tudós volt, előbb pap, majd az oxfordi egyetem tanára. Bármilyen élesen és határozottan lépett fel Wiclif, mégis őrizkedett attól, hogy túllépje az uralkodó osztályok érdekei által megszabott határokat. Az őskereszténységből kiindulva, dicsőítette Krisztus szegénységét és szembeállította ezzel követőinek gazdagságát, pompáját és fennhéjázását. Ezektől ugyanazt a szegénységet, a javaknak hasonló szétosztását kívánta, mint amit Krisztus a gazdag ifjútól követelt. De ezeken a Krisztus-követőkön ő nem az egész kereszténységet értette, hanem csak a klérus tagjait. Csak azok vagyonának a kisajátítását tartotta szükségesnek és tanítása így teljesen megfelelt a nagybirtokosok és a király érdekeinek, akikre az „elosztásnál" az egyházi javak jutottak volna. A wiclifi eretnekség arra törekedett, hogy az egyház kizsákmányoló és uralmi eszközeit a külföldi, az országgal ellenséges viszonyban álló pápa kezéből saját országa királyának és arisztokráciájának a kezébe helyezze át.

Wiclifet ezért támogatták a főnemesség legelőkelőbbjei is, köztük Anglia két legkimagaslóbb embere, János, Lancaster hercege és Percy, Northumberland grófja. Lancaster János III. Edward király ifjabb fia volt, nagybátyja III. Edward unokájának és utódának, II. Richárdnak, aki uralomralépése idején (1377) csak tizenegyéves volt és teljesen hatalmas nagybátyja befolyása alá került.

2. A LOLLHARDOK

Az eretnek-mozgalom nem korlátozódott kizárólagosan az uralkodó osztályokra. A pápaság elleni küzdelem felszínre hozta a kor minden társadalmi ellentétét; a közös ellenség, a francia pápa elleni nemzeti küzdelemben a különböző osztályok saját külön érdekeikért is küzdöttek, amelyek előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül összeütközésbe kerültek egymással. Katolikus szerzők kedvtelve mutatnak rá arra a jelenségre, hogy minden reformációs mozgalomban előbb vagy utóbb belső hasadások keletkeztek és elkeseredett harcok törtek ki az egyházreformátorok között; ez számukra bizonyítékul szolgál arra, hogy a reformáció az ördög müve volt. Hogy a szentléleknek kevés köze volt hozzá, azt mi is meghisszük.

Ilyen körülmények között fejlődött a beghard-, vagy ahogy az angolok általában hívták, a *lollhard-mozgalom.*

Láttuk, hogy a németalföldi gyapjúipar felvirágzása felébresztette a vágyat Európa legkülönbözőbb országainak városaiban, hogy ezt az ipart kifejlesszék, ami azt eredményezte, hogy a flamand szövők a legtávolabbi vidékekre is elkerültek.

A legkézenfekvőbb volt, hogy a flamand ipart abban az országban honosítsák meg, amely a szomszédos Németalfölddel a legélénkebb kereskedelmi kapcsolatot tartotta s azt a fínom nyersanyagot szállította, amelynek a flandriai és brabanti takácsok elsőbbségüket főleg köszönhették.

Már III. Henrik idejében történtek kísérletek a gyapjúipar állami támogatására. 1261-ben törvényt hoztak, amely a gyapjú kivitelét és a külföldön készült posztók viselését megtiltotta. De ezt a tilalmat hamarosan fel kellett oldani, éppúgy, mint 1271-ben kibocsátott felújítását, mert a szabad gyapjúexportban — amint láttuk — éppen Anglia döntő hatalmai voltak a legélénkebben érdekelve, a földesurak és kereskedők. III. Edward király más politikát folytatott. Az 1331. évben kiadott rendeletében flandriai takácsokat, festőket és kallózókat hív, hogy költözzenek Angliába. Sokan követték a felhívást. Néhány évvel később újabbak jöttek Brabantból és Zeelandból.*

Így a XIV. század második felében erösen fejlett gyapjúipart találunk Angliában, föleg a *norfolki* grófságban, s annak fövárosában, *Norwichban.* Figyelemreméltó, hogy ez a város lett a lollhardok fö székhelye.

A flamand takácsokkal együtt vonulhatott be a flamand beghardság is. Ez a feltevés annál kézenfekvöbb, mert a takácsok közül éppen a legszegényebbeket csábították a kivándorlásra, tehát azokat az elemeket, akik közül Németalföldön a legtöbb beghard kikerült.

Fuller nagyon szemléltetöen ecseteli egyháztörténetében azt a cselfogást, amellyel a németalföldi takácsokat Angliába csalogatták:

> „Minden gyanú felett álló küldötteket menesztett királyunk abba az országba, akik bizalmába férköztek az olyan németalföldieknek, akik tökéletes mesterei voltak szakmájuknak, de nem voltak saját maguk mesterei, hanem bérmunkások vagy tanulók. Sopánkodtak ezeknek a szegény mesterlegényeknek a rabszolgaságán, akikkel mestereik inkább pogányul, mint keresztényül bánnak; söt inkább úgy mint lovakkal, semmint emberekkel. Korán kelni, késön feküdni és egész álló nap sovány táplálékon — néhány heringen és kemény sajton — és mindezt azért, hogy mestereik kölykeit (churls) gazdagítsák, anélkül, hogy nekik a legcsekélyebb elönyük is lenne ebböl. Milyen szépen boldogulhatnának, ha Angliába jönnének és mesterségüket (mystery) magukkal hoznák, ami mindenhol szíves fogadtatást biztosítana számukra. Ott kedvük szerint ehetnének marhahúst és ürühúst, amíg szét nem pukkadnak... Boldog az a birtokos (yeomen), akinek házába a németalföldiek közül valaki betérne, aki iparkodást és gazdagságot hozna magával. Mint idegen lépne be

---

* *Geo. L. Craik.* The History of British Commerce. I. kot. 128, 148. old.

a házba, hogy azt mint vőlegény vagy vő hagyja el" stb.*

Nem csoda, hogy a király küldötteinek sikerük volt a flamand proletároknál. De éppoly kevéssé csodálkozhatunk azon, hogy ezek a proletárok, akik természetesen csúfosan csalódtak várakozásaikban, annál bensőségesebben ragaszkodtak a hazulról magukkal hozott beghard eszmékhez. Talán éppen ők keltették életre Angliában a kommunista agitációt; mindenesetre erős támaszpontját alkották. *Norfolk*, a gyapjúipar központja volt a lollhard-mozgalom központja is. Ebből a grófságból — Rogers közlése szerint — a lollhardoknak talán több mártírja került ki, mint Anglia valamennyi többi részéből együttvéve.**

Onnan kiindulva járták be az országot a lollhardok agitátorai, akiket *„szegény testvéreknek"* vagy *„szegény papoknak"* neveztek és mindenütt az őskeresztény szabadság, egyenlőség és testvériség evangéliumát hirdették. Agitációjukat nagyon megkönnyítette, hogy Angliában abban az időben könnyű volt az utazás. Még általános volt a vendégszeretet, különösen a számos kolostorban; a vándor biztosan számíthatott arra, hogy szállást és ellátást kap és az utak nagyon biztonságosak voltak.

Csak a XVI. század reformációja és az azt követő gazdasági változások — a kolostorok megszüntetése, a parasztok elűzése lakóhelyükről, a nagytömegű proletariátus megteremtése, amely számtalan embert tett csavargóvá vagy utonállóvá — miatt vált az országban való utazás fáradságos, költséges és veszélyes vállalkozássá és az is maradt a XVIII. századig. (V. ö. Thorold Rogers: A History of Agriculture and Prices in England [A mezőgazdaság és az árak története Angliában]. Oxford 1866. I. köt. 95. és köv. old.)

Bizonyos mértékben a lollhardok mottójává lett ez a népdal:

---

* *Fuller.* Church History (Egyháztörténet). III. köt. 9. old., idézi *Cunningham.* The growth of English Industry. I. köt. 284. old.

** *Thorold Rogers.* Die Geschichte der englischen Arbeit (Az angol munka története). Stuttgart 1896. 96, 125. old.

„Míg Éva font és Ádám kévét hordott,
Ki látott akkor lovagot és lordot?“

Legkiválóbb képviselőjük, *John Ball*, valószínűleg a szigorúbb szabályokat követő ferencesek közül került ki. A szigorúbb ferencrendiek, akiket már több alkalommal mint a beghardok barátait és szövetségeseit ismertünk meg, úgylátszik, általában erős elemét alkották a lollhard-mozgalomnak. *Walsingham*, egy XIV. században élt st. albani szerzetes, aki ezt a korszakot leírta, nagyon haragszik a kolduló szerzetesekre, akik bujtogatták a népet és ugyanakkor hízelegtek az uralkodó osztályoknak, hogy mind az egyiket, mind a másikat kizsákmányolják.

Azt kutatva, mi okozhatta a társadalmi forrongásokat, Walsingham a következőket állapítja meg:

> „Úgy tűnik nekem, hogy a rossz időket az ország minden lakosa bűneinek tulajdoníthatjuk, beleértve a *koldusrendeket*. Ezek elfeledkeztek fogadalmukról és nem emlékeznek azokra a célokra, amelyekért alapították őket. Mert alapítóik, nagyon szent férfiak, azt akarták, hogy szegények és minden világi tulajdontól mentesek legyenek, hogy mindig az igazat mondhassák, anélkül, hogy javaikat félteniök kellene. De telve irígységgel a vagyonosokkal szemben, helyeselték az uralmon levők minden bűntettét, ugyanakkor elősegítik a köznép tévedéseit és dícsérik mind az egyik, mind a másik bűneit. Ők, akik a vagyonról lemondtak és örök szegénységet esküdtek, a jót rossznak és a rosszat jónak minősítik, hogy javakat szerezzenek és pénzt kaparjanak össze, rossz útra vezetik a fejedelmeket hízelgéseikkel, a népet hazugságokkal és mindkettőt rossz útra csábítják.“*

Mivel kissé nehéz egyidejűleg hízelegni a fejedelmeknek és a népnek, feltételezhetjük, hogy Walsingham a kolduló szerzetesek két irányzatára gondol, a tulajdonsóvárra, amely az előkelőknek hízeleg és a tulajdonellenesre, amely a népet „bujtogatja".

---

* *Thomas Walsingham.* Historia Anglicana (Anglia története). Kiadta Riley, London 1863. II. köt. 13. old.

Valóban, a kolduló szerzetesek, különösen a ferencrendiek, nagyon népszerűek voltak a kizsákmányolt osztályok körében. Az 1381-es felkelésnél — amiről rövidesen szó lesz — számos palotát leromboltak, de a koldusrendek kolostorait megóvták. A felkelők egyik vezére, Jack Straw kijelentette, hogy az egyháziak közül csak a kolduló szerzeteseket kell kímélni.*

Úgylátszik, John Ball ezeknek a szerzeteseknek a sorából származott. *Froissart,* kortársa, „bolond kenti papnak" nevezi Ballt.** De elsősorban Essexben és Norfolkban szónokolt. Agitációját 1356 körül kezdte és hamarosan felkeltette az egyházi és világi tekintélyek figyelmét. A canterbury-i érsek, csakúgy mint a norwichi püspök, kiközösítette, III. Edward letartóztatta (valószínüleg 1366-ban). Kiszabadulása után ismét megkezdte prédikációit. Mivel kiközösítése után a templomokat nem használhatta többé, tereken és temetőkben szónokolt. Froissart (a fentebb jelölt helyen) megörökíti egyik beszédét, amelynek valódiságáért persze nem kezeskedhetünk. Ez így hangzik:

> „Kedves emberek, Angliában addig nem lesz jobb a helyzet, amíg nem válik minden köztulajdonná, hogy nem lesznek sem jobbágyok, sem nemesemberek; hogy mindnyájan egyenlőek leszünk és az urak nem lesznek többek mint mi. Hogyan bánnak ők velünk? Miért tartanak minket szolgaságban? Mindnyájan ugyanazoktól az ősöktől származunk, Ádámtól és Évától. Mivel tudják bebizonyítani az urak, hogy jobbak mint mi? Talán azzal, hogy mi szerezzük meg és készítjük el azt, amit ők elfogyasztanak? Ők bársonyt, selymet és prémet hordanak, mi nyomorúsá-

---

* V. ö. *Lechler.* J. Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation (J. Wiclif és a reformáció előzményeinek története) (Mi P. Loriner angol fordítását használtuk, London 1878. II. köt. 228. old.) és *Walsingham,* id. mű II köt. 9. old.

** Histoire et chronique memorable de Messire Jehan Froissart (Jehan Froissart mester emlékezetes története és krónikája). Paris 1578. II. köt. 122. old.

gos vászonba öltözünk. Nekik boruk, fűszerük és kalácsuk van, nekünk korpánk és csak vizet iszunk. Az ő osztályrészük semmittevés pompás kastélyokban, a mienk fáradság és munka esőben és szélben a mezőn, és mégis a mi munkánkból ered az ő pompájuk. Szolgáknak neveznek minket és megvernek, ha habozás nélkül nem állunk rendelkezésükre minden szolgálatra és nincsen királyunk, aki meghallgatna minket, vagy jogainkhoz hozzásegítene. De a mi királyunk fiatal; menjünk el hozzá, tárjuk elé szolgaságunkat és mutassunk rá, hogy annak véget kell vetni, különben magunk fogjuk orvosolni. Ha együttesen megyünk hozzá, követni fognak a szabadság megszerzésére mindazok, akiket szolgáknak neveznek és szolgaságban tartanak. Ha a király látni fog minket, vagy jóindulatúan teljesíti kérésünket, vagy más módon fogunk segíteni magunkon." „Így szólt Ball — fűzi hozzá az udvaronc Froissart. — Az érsek jó néhány hónapra bezáratta, de jobb lett volna, ha megöli."

Ez a kipróbált eszköz aligha használt volna sokat, mert Ball csak egy volt a sok agitátor közül, akik hasonló értelemben működtek, akiknek a nevei azonban nem maradtak fenn.

Hatalmas ösztönzést jelentett a lollhard-mozgalomnak Wiclif fellépése (1360 körül). Wiclif maga minden inkább volt mint kommunista; főleg a főnemességre támaszkodott, amely az alsóbb néposztályokkal ellenségesen állt szemben. De lehetetlen volt elkerülni, hogy hadüzenete az akkori legnagyobb tekintély ellen a nép egész tömegét izgalomba ne hozza és az új eszmék számára hozzáférhetőbbé ne tegye. És egyideig szívesen látták az alsóbb osztályok közreműködését a Róma elleni harcban.

De az új szövetséges nemsokára nemcsak kényelmetlennek, hanem rendkívül veszélyesnek is bizonyult, mert a lollhardok mozgalma hatalmas mértékben megerősödött azáltal, hogy egybeforrott az akkori legharcosabb és legerősebb dolgozó osztály, a parasztság lázadásával, úgy ahogy azt már Dolcino esetében is láttuk és amint a huszitáknál és a nagy német parasztháborúnál látni fogjuk.

3. AZ 1381-ES PARASZTHÁBORÚ

Már fentebb, Dolcino lázadásának leírásánál (219. és köv. old.) rámutattunk arra, hogy a XIII. századtól a XV. századig a parasztok helyzete általában javult. *Franciaországban* a háború folytán ez az irányzat ellenkezőjére fordult. A háború az ország szerencsétlen parasztjait az angol rablóseregek prédájául dobta oda. Ugyanakkor pedig a francia lovagok vereségeik következtében csak saját parasztjaikat és a gyengébb városokat tudták kiszipolyozni. A parasztok nyomora borzalmas fokot ért el és végülis Isle de France tartományban (Párizs távolabbi környéke északkeletre, egészen a mostani belga határig) kétségbeesett kitöréshez, az úgynevezett *Jacquerie*-hez* vezetett (1358 május). A kiéhezettek felkelésére egyszerre eltűnt az angolok és a franciák közötti nemzeti ellentét, mint ahogy csaknem 200 évvel később a német parasztháborúban megszűnt a vallási ellentét a katolikusok és a luteránusok között. A két ország lovagjai, egyesült erővel, könnyűszerrel borzalmas vérfürdőbe fojtották a lázadást. A döntő ütközet Meaux városában folyt le, amely az angoloké volt akkor és amelynek lakói egy sereg parasztot, 9000 embert, beengedtek. *60* (!) lovag sietett oda, rávetették magukat a fegyvertelen parasztokra és lemészárolták őket mint a birkákat. Addig gyilkoltak, amíg meg nem unták (et en occirent tant qu'ils en estoient tous ennyez). *Több mint 7000* parasztot öltek meg. Aztán felgyujtották Meaux városát és felégették minden lakosával együtt, mert a „Jacquier"-ékhez húztak. Ezzel a felkelést letörték; a fellázadt parasztokat mindenütt irgalmatlanul megölték.

Élvezettel mondja ezt el Froissart, közvetlenül afölötti határtalan felháborodása után, hogy a parasztok is néhány nemessel nem a legszelidebben bántak el.**

Az eredmény a francia falusi nép még nagyobb leigázása volt.

Rendszerint hasonlóan tüntetik fel az angol parasztok két évtizeddel későbbi lázadását. De azt hisszük, elég meggyőzően bebizonyult,* hogy az angol parasztlázadás egészen más jellegű volt.

---

* *Jacques* volt a francia paraszt gúnyneve.

** *Froissart,* id. mű I. köt. 190. old.

Angliában annak a kornak általános irányzata, a parasztok helyzetének javulása, nem változott meg a háború következtében, söt még erősödött. A jobbágyság kezdett eltűnni, a személyi szolgálatokat, amelyeket a jobbágyoknak kellett teljesíteniök, pénzfizetéssel helyettesítették. Ezzel a nagybirtokosoknál szükségessé vált, hogy a jobbágymunkát más munkával helyettesítsék, a *bérmunkások* munkájával. De a XIV. században még nem lehetett jelentős falusi proletariátusról beszélni.

> „A mezőgazdaság bérmunkásai részint parasztokból állottak, akik szabad idejüket úgy értékesítették, hogy a nagyobb földbirtokosoknál dolgoztak, részint a tulajdonképpeni bérmunkásoknak önálló, de relatív és abszolút értelemben kisszámú osztályából. Még az utóbbiak is ténylegesen ugyanakkor önállóan gazdálkodó parasztok voltak, amennyiben bérükön és a lakóházon kívül 4, söt több acre-nyi szántóterületet kaptak. Ezenkívül a tulajdonképpeni parasztokkal együtt a *községi földek* haszonélvezetében is részesültek, itt legelt jószáguk és ez látta el őket fával, tőzeggel stb.“**

Ez a körülmény a földbirtokos (vagy a birtok bérlője) szempontjából azzal a kellemetlen következménnyel járt, hogy nagyon magas munkabéreket kellett fizetnie, ami erősen csökkentette földjáradékát. Az alsónemesség nagy része anyagilag tönkrement emiatt.

Ez a helyzet a földesurak szempontjából még rosszabbodott a nagy pestisjárvány után, amely 1348-ban egész Európára rátört és több megszakítással két évtizeden át dühöngött. A pestis — becslések szerint — az egész világrészen nem kevesebb mint 25 millió ember életébe került. Franciaországban a pestis növelte a falusi nép nyomorát, Angliában eszköz volt arra, hogy felemelkedését meggyorsítsa.

---

* *Thorold Rogers* már említett műveiben.
** *Marx*, A tőke. I. köt. Szikra 1949. 775—776. old.

A pestisnek ugyan megvolt az a jótulajdonsága, amit az ilyen járványok a legújabb időkben is mutattak, hogy túlnyomórészt a szegényebb osztályok között tombolt és a gazdagokat megkímélte,* de sajnos a civilizáció akkor még nem volt annyira előrehaladott, hogy számtalan munkaerő hevert volna az utcán dologtalanul. A járványok, ha megkímélték is a gazdagok életét, elevenükre tapintottak, az erszényükre. A pestis után óriási mértékben emelkedtek a bérek és olyan állapotot teremtettek, amely elviselhetetlen volt — nevezetesen a földbirtokosok számára. Ezért III. Edward király már 1349-ben rendeletet adott ki, amelyben minden földművest (labourer) és szolgát (servant) kötelezett arra, hogy dolgozzon, ha munkát ajánlanak fel neki, mégpedig meghatározott munkaidőt meghatározott bérért. Azt, aki magasabb béreket fizetett, éppúgy büntették, mint azokat, akik elfogadták.

De ez a földbirtokosokat védő törvény, amely maximális munkabért és minimális munkanapot vezetett be, hatástalan maradt, éppúgy, mint az azt követő 1350. és 1360. évi törvények, mert nem tudott olyan mennyiségű proletárt előteremteni, hogy a munkaerő ára a földesúr szükségleteinek megfelelően alakulhasson.

A Franciaországgal folytatott háború, amely annyi munkaerőt zsoldossá tett, nem nagyon járult hozzá, hogy enyhítse a munkáskérdést a földesurak számára. De másrészről ez a „kényszerhelyzet“ éppen ösztönzést jelentett a földesuraknak, hogy a pénztárukban mutatkozó hiányt jólfizető hadiszolgálat és egyre ismétlődő franciaországi fosztogatások útján fedezzék. Ez a kényszerhelyzet kétségkívül egyik fő oka volt annak, hogy a Franciaország elleni háború nem akart végetérni és hogy amikor végül az orleans-i szüz nevéhez füződő ismert felkelés hatalmas erőfeszítéssel kiüzte az angolokat Franciaországból, akkor az angol nemesség saját magát marcangolta végeláthatatlan gyilkolással és rablással a fehér és piros rózsa harmincéves polgárháborújában.

---

* „A tudósítások arról tanúskodnak, hogy Angliában a járvány a szegényeket sujtotta és a felsőbb osztályokat kevésbbé érintette.“ (Thorold Rogers: History of Agriculture etc. I. köt. 295. old.) „Szinte hihetetlennek tűnnek azok az adatok, amelyek a pestis pusztításáról számolnak be; például Velencében eszerint mintegy 100 000, Lübeckben 90 000, Strassburgban 16 000 ember halt meg; Bécsben több mint 900 halottat számoltak egy nap alatt; sok helyen állítólag a lakosság kilenctizedét ragadta magával. *De ilyen sors többnyire csak a szegényebb osztályokat érte* és nem tudunk például egy uralkodó fejedelemről sem, aki pestisben halt volna meg.“ (Fr. Palacky: Geschichte von Böhmen. II. köt. 2. rész. 303. old.)

Másrészt a „kényszerhelyzet“ rendkívül népszerüvé tette a földesurak között a wiclifi reformáció eszméit, vagyis lényegében azt a követelést, hogy az egyházi javakat az ö javukra kobozzák el.

Ugyanakkor azonban megkísérelték, hogy a „munkáskérdést“, amit nem tudtak megoldani törvényhozással, más úton, a nyilt erőszak útján oldják meg. Megkezdték a régi jobbágyviszonyok visszaállítását, a bérmunka helyére ismét a parasztok kényszermunkáját vezették be.

Az elkeseredés mindkét oldalon egyre növekedett. A parasztok hangulata termékeny talaj volt a lollhard agitátorok prédikációi számára. Bár a parasztok érdekei egészen mások voltak, mint a városok vagyontalan osztályainak érdekei, de ugyanazok voltak ellenfeleik és ugyanaz volt legközelebbi céljuk: letörni a gazdagok és az azokat képviselő államférfiak túlkapásait. Az, hogy egyik főleg a földesurakat, a másik főleg a kereskedőket értette gazdagokon, mit sem tett.

A parasztok és a városok alsó osztályainak együttmüködése folytán a lollhard-mozgalom persze veszített határozottságából; megszünt tisztán kommunista mozgalom lenni, demokratikus ellenzéki mozgalommá vált, amely sokféle irányzatot rejtett magában, viszont rendkívül sokat nyert erőben.

A parasztok szervezkedni kezdtek, hogy ellenálljanak a földesuraknak. Mint a kortársak beszámolóiból olvashatjuk, egyesületeket alakítottak és pénzt adtak össze, hogy előteremtsék az érdekeik védelméhez szükséges eszközöket. Th. Rogers szerint — aki sokban hozzájárult e mozgalom megvilágításához és akinek e mü megszerkesztésénél nagyon sokat köszönhetünk — a szervezők főleg a lollhardok „szegény papjai“ voltak, ők teremtettek kapcsolatot és hoztak egységet a mozgalomba.

II. Richárd uralkodásának kezdetén a parasztok és földesurak közötti ellentét rendkívül kiéleződött. III. Edward utolsó éveiben a hadiszerencse elpártolt az angoloktól. 1374-ben már kénytelenek voltak olyan fegyverszünetet elfogadni, amely csak néhány „hídfőt“ hagyott meg nekik Franciaországban: Calais-t, Bordeaux-t, Bayonne-t. Amikor Richárd trónra került, csak tizenegyéves volt. Ilyen király alatt nem lehetett nagy háborút viselni. Másrészről Franciaország túlságosan kimerült volt ahhoz, hogy kihasználja a kedvező helyzetet. Bár a fegyverszünetet megsértették, csak jelentéktelen összetűzésekre került sor. Az angol nemesek, akik most már teljesen a birtokaik nyujtotta bevételi forrásokra voltak utalva, egész erejüket parasztjaik kifosztására fordíthatták.

Az urak hatalmaskodása fokozódott, viszont a háború befejeztével — ami oly sok zsoldost visszaadott az ekének és megsokszorozta a harcedzett parasztok számát — a parasztok elszántsága is növekedett. Nem csoda, hogy nemsokára véres összeütközésre került sor az ellenséges osztályok között.

A parasztok kénytelenek voltak fellázadni, mert az uralkodó hatalmak kezdtek lépéseket tenni a demokratikus mozgalom ellen és a lollhard agitátorokat a legkegyetlenebbül üldözték, köztük természetesen John Ballt is, akit a canterbury-i érsek utasítására a maidstone-i börtönbe vetettek. Letartóztatásakor állítólag kijelentette, hogy nemsokára 20 000 barátja fogja öt kiszabadítani. A jóslat bevált.

A legtöbb leírás szerint a parasztlázadásra pusztán a véletlen adott alkalmat: Egy adóhivatalnok megbecstelenítette *Wat Tyler* (vagyis Walter, a téglaégető vagy cserépfedő) leányát, mire az apa bosszút állt, megölte a hivatalnokot és felszólította a népet, hogy az erőszakot erőszakkal űzzék el.

Valójában azonban különböző helyeken egyidejüleg, 1381 június 10-én, tört ki a felkelés. A legjelentősebb volt *Norfolkban*, a takácsság székhelyén és *Kentben*, ahol a jobbágyság már teljesen megszűnt. A kenti felkelést *Wat Tyler* — aki a Franciaország elleni hadseregben harcolt és értett a hadviseléshez — és egy pap, *Jack Straw* vezette. A felkelők London felé meneteltek, útközben kiszabadították fogságából John

Ballt és tábort ütöttek a Blackheathen, a sötét pusztaságon, London előtt. Magukhoz hivatták a királyt. A király lejött egy hajón a Themzén, nem mert azonban partraszállni és dolgavégezetlenül tért ismét haza. Ekkor a parasztok betörtek Londonba (június 12-én) a kapukon, amelyeket városi társaik nyitvahagytak számukra. A főváros alsóbb osztályai egyesültek velük és a felkelők, mivel elnyomóikat nem tudták kézrekeríteni, palotáikon álltak bosszút. Így felgyujtották a mindenkinél jobban gyülölt Lancaster herceg palotáját is. De nem fosztogattak „és ha valakit lopáson értek, azt lefejezték, mint olyanok, akik semmit sem gyülölnek jobban, mint a tolvajokat“.*

A fiatal, még csak tizenötéves király tanácsosaival, néhány nemessel és a canterbury-i érsekkel a Towerbe menekült. Hasztalan tanácsolta a királynak *Wallworth*, a londoni lordmayor, hogy támadja meg a lázadókat, a gazdag londoni polgárok majd egyesülnek csapataival. Salisbury grófja rámutatott arra, hogy minden elveszne, ha a király a felkelőkkel szemben a csatatéren vereséget szenvedne, és ez a vélemény döntött, bár a királynak 8000 jól felfegyverzett ember állt rendelkezésére. A parasztoktól való félelem megbénította a tapasztalt harcosokat. A lázadást katonailag nem győzték le. A király egyezkedésre határozta el magát. Más kép ez, mint amilyet a Jacquerie nyujtott Franciaországban!

Richárdnak minden oka megvolt arra, hogy engedékeny legyen, mert a felkelők megrohamozták a Towert (június 14-én) és megölték az érseket — ugyanazt, aki John Ballt bebörtönözte — valamint másokat is üldözőik közül, akiket éppen kézre tudtak keríteni.

A király röviddel az ostrom előtt elhagyta a Towert és Mile-Endbe indult, hogy a lázadókkal tárgyaljon. Azok kijelentették, hogy örökre szabad parasztok akarnak lenni és írásban ismerjék el szabadságukat. Követelték továbbá a nemesség vadászati és halászati privilégiumának eltörlését és hasonló engedményeket. A király mindenbe beleegyezett, amit kértek és kész volt a szükséges okmányokat azonnal kiállítani. Harminc írnokot bíztak meg ezzel.

---

* *Walsingham.* Historia Anglicana. I. köt. 456. old.

A parasztok ezzel elérték, amit akartak. A sereg zöme hazatért. Részben élelmiszerhiány lehetett az oka annak, hogy szétszéledtek. Csak csekély készleteik voltak; Froissart szerint már Blackheathnél, még London bevétele előtt, a parasztok negyedrészének böjtölnie kellett az ellátás hiánya miatt. De egy nagyobb csapat Wat Tyler, Jack Straw és John Ball vezetésével visszamaradt, hogy az okmányok kiállítására felügyeljenek, talán azért is, hogy további engedményeket érjenek el.

Másnap újabb tárgyalásokra került sor. A felkelők Smithfieldben találkoztak a királlyal és lovasaival. Richárd Wat Tylert a két sereg közötti helyre hivatta tárgyalásra, amibe az beleegyezett.

Mialatt kettesben tanácskoztak, egy lovag közeledett feléjük és amikor Wat Tyler ez ellen tiltakozott, Richárd elrendelte letartóztatását. Egy sereg katona rontott rá, élükön az általunk már ismert Wallworth lordmayorral és az árulás áldozata több kardtól keresztülszúrva a földre zuhant. Richárd pedig, aki fiatal kora ellenére járatos volt az álnokságban és tettetésben, amit akkor politikának neveztek, odalovagolt a meglepett felkelőkhöz, s azzal vádolta Wat Tylert, hogy áruló volt, aki meg akarta őt ölni és kijelentette, hogy ő maga, a király lesz a vezérük. Ilyen szólamokkal tartotta fel őket, amíg feltűntek a felfegyverzett londoni polgárok. De Richárd és emberei most sem mertek nyilt harcba bocsátkozni. Megelégedtek azzal, hogy a felkelőket elvágták Londontól és a városban újra helyreállították a „rendet". A parasztoknak menlevelet adtak, amivel azok szétszéledtek.*

Rosszabb véget ért a norfolki felkelés. A parasztok június 11-én bizonyos John Littlestreet vezetésével elfoglalták Norwichot. De a norwichi püspök, Henry Spenser gyorsan katonaságot gyüjtött, megtámadta és egy csatában szétszórta a felkelőket, sokat közülük saját kezével ölt meg. A foglyokat, köztük John Littlestreetet azonnal kivégeztette. A jámbor főpap emellett még élvezetet talált abban, hogy maga adja fel áldozatainak az utolsó kenetet.

---

* Ebben a leírásban főleg Walsinghamre támaszkodtunk. Froissart a felkelést túlságosan tendenciózusan, az udvari ízlésnek megfelelően festi le. Mint francia, mendemondák alapján írta meg, azért, hogy mint maga mondja, „az összes urak és jó emberek, akik jóra törekszenek, példát merítsenek abból, hogyan fenyítik meg (corriger) a rosszakat és lázadókat." Id. mű II. köt. 124. old. A felkelésről még v. ö.: *G. E. Maurice:* Lives of English Popular Leaders in the Middle Ages (Középkori angol népvezérek élete). London 1875. II. rész Tyler, Ball, Oldcastle.

A kisebb felkelések nagyobbrészt kudarcba fulladtak. Miután a parasztok lecsendesedtek, Richárd fontolgatni kezdte, hogy hogyan tudná megszegni „királyi szavát“, amit csak azzal a szándékkal adott, hogy becsapja őket. Akkoriban ez így volt szokás.

A modern diplomácia akkor még kamaszkorát élte és a hazugságot, árulást és orgyilkosságot akkor fesztelenebbül űzték mint később, amikor már szükségesnek tartották — tekintettel a nép kritikájára — hogy a diplomáciai szélhámosság gyakorlását morális köntösbe burkolják. A király szavát szeretik úgy feltüntetni, mintha az valami különlegesen megszeghetetlen volna. De a XIV. és a XVII. század között — és még később is — a szótartás és a becsületesség általában olyan gyengeségnek számított, amelybe nagy fejedelmeknek nem volt szabad beleesniök.

Mihelyt a király 40 000 emberből álló sereget gyüjtött — „olyan sereget, amilyet Anglia még sohasem látott“ (Walsingham) — ledobta az álarcot és bíróságokat állított fel, hogy a lázadókat megbüntessék. Az essexiek követeket küldtek hozzá, hogy ígéreteire figyelmeztessék. De a királyi kamasz, mióta nagy hadsereget érzett maga körül, úgy felfuvalkodott, hogy így válaszolt:

> „Szolgák voltatok és szolgák maradtok. Jobbágysorban kell élnetek — nem úgy, ahogy eddig éltetek, hanem összehasonlíthatatlanul rosszabbul. Mert ameddig mi élünk és isten kegyelméből ezt a birodalmat kormányozzuk, értelmünket, erőnket és vagyonunkat arra fogjuk fordítani, hogy olyan rosszul bánjunk veletek, hogy rabszolgaságtok intő példa legyen az utódok számára.“*

---

* *Maurice*, id. mű 189—190. old

Ez a kihívás elérte célját. Az essexi parasztok ismét fegyvert ragadtak, de minthogy saját erejükre voltak utalva — a többi grófságok nem mozdultak — alul maradtak a király seregével szemben.

A „rend“ ügye látszólag győzelmet aratott. De az angol államférfiak nem titkolhatták maguk előtt, hogy a felkelést nyilt küzdelemben nem győzték le és hogy csak hazugsággal, orgyilkossággal és orvtámadással hárították el a legrosszabbat. Így a felkelés, bár látszólag sikertelenül végződött, semmiesetre sem volt hiábavaló. Az urak őrizkedtek attól, hogy győzelmüket úgy kihasználják, hogy azzal az egész parasztság második felkelését provokálják ki. Az angol parasztok felszabadulása a jobbágysorból folytatódott és a század végére úgyszólván befejeződött.

De a parasztokkal együtt fellázadtak Londonban és Norwichban az alsóbb néposztályok is; ezek védtelenebbek voltak a parasztoknál, a győztesek bosszúja főleg ellenük irányult. A felkelés befejezése után borzalmas vérbíróságot tartottak a felkelés vezetői felett, akik közül 1500-at kivégeztek, köztük John Ballt és Jack Straw-t is. Feltehető, hogy ez a vérengzés kevésbbé a parasztokat, mint inkább városi szövetségeseit sujtotta. A parlamenti aktákban 289 elítélt felkelővezér neve maradt fenn. Ebből 151 londoni volt és 138, tehát még a fele sem, más városokból való és falusi.

A felkelés szerencsétlen kimenetele alig és csak átmenetileg akasztotta meg a parasztság felszabadulásának ügyét. Ezzel szemben csaknem megsemmisítő csapást jelentett a lollhard-mozgalomra, söt az egész pápaellenes ellenzékre.

Valóban, ilyen lázadó néppel a hátuk mögött, a király és a nemesség mégis túlságosan veszélyesnek látta azt, hogy maguk is forradalmi megmozdulást kezdjenek, elpártoljanak a pápától és elkobozzák az egyházi javakat. Annál is könnyebben megegyeztek a pápasággal, mert az éppen akkortól kezdve nem volt többé kizárólagosan francia politikai eszköz. 1378-ban kezdődött meg az egyházon belüli nagy szakadás, amiről még szó lesz. A világ két pápát kapott, egy *franciát* és egy franciaelleneset, *rómait*, akit Németország és Anglia támogattak.

Ha a reformációs mozgalom valóban a pápaság züllöttsége feletti erkölcsi felháborodás következménye — mint ahogy azt a protestantizmus ideológus történetírói el akarják hitetni velünk — akkor a Wiclif-mozgalomnak éppen az egyházszakadás idején kellett volna a legnagyobb lendületet vennie, hisz a pápaság akkor süllyedt erkölcsileg a legmélyebbre. De a történelmet az osztályérdekek és az osztályharcok határozzák meg és 1381-től Anglia uralkodó osztályainak érdekei ellentétben álltak Wiclif törekvéseivel. Wiclif tanítása mindenesetre forradalmibb volt, semhogy az angol uralkodó osztályok érdekeire előnyös volna, bár ő és pártfogói a legcsekélyebb kapcsolatban sem voltak a felkeléssel; ellenkezőleg, pártfogója, Lancaster János, mint láttuk, a leggyülöltebb ember volt a felkelők szemében. Már 1382-ben egy londoni zsinat Wiclif tételei közül huszonnégyet mint eretnekséget átokkal sujtott. A parlament ugyanabban az évben különleges törvénnyel elrendelte, hogy a világi bíróságok támogassák az egyháziakat. Nem segített Wiclifen semmit, hogy 1382-ben „De blasphemia" címmel írást adott ki, amelyben a parasztlázadást helytelenítette. Még eddigi pártfogója, Lancaster herceg is ellene fordult most. Wiclifet megfosztották oxfordi egyetemi tanárságától s méltóságaitól, és kénytelen volt lutterworthi plébániájára visszavonulni, ahol már 1384-ben meghalt.

Rosszabbul jártak a lollhardok. A parasztlázadás óta — amelyben a lollhard agitátorok oly hatalmas tevékenységet fejtettek ki — minden felkutatható lollhard már eleve hazaárulónak számított, akire tüzhalál várt. Az üldözéseknek hasonló korszaka következett most a lollhardokra Angliában, mint amilyenben Németországban volt részük IV. Károly óta. Nem sikerült őket legyürni. De a lollhardok sem tudtak ismét olyan jelentőségre jutni, mint amilyennel 1360-tól 1381-ig rendelkeztek. Éppúgy mint Németországban, Angliában is már csak mártírok végtelen sorát szolgáltatták.

Az 1381-es felkelés visszahatott a külföldre is és mindenhol új lendületet adott a beghardok és valdensek üldözésének. A század végén nem volt többé menedékhely, amely biztonságot nyujtott volna nekik. Ekkor, a legszomorúbb helyzetben, hirtelen a dicsőség ideje következett el az üldözöttek és eltiportak számára, amelyet ők nagyszerű bizonyítéknak tekintettek arra, milyen „nagy tud lenni isten“.

A kommunista törekvések olyan hőskora nyílt meg *Csehországban* a *huszita háborúkkal*, amely csak a nagy francia forradalom 1793-ban kezdődő időszakához fogható.

ÖTÖDIK FEJEZET

A TABORITÁK

1. A NAGY EGYHÁZSZAKADÁS

A Wiclif-mozgalom fellendülése komoly figyelmeztetés volt a pápaság számára. Ha továbbra is Franciaország bábja marad, veszélyezteti helyzetét egész Európában. Ezért a pápák Avignonból, a francia fogságból, Rómába vágytak, ahol távolabb voltak a francia befolyástól.

A Wiclif-mozgalom azonban azt is megmutatta a pápáknak, hogy mennyire veszélyben forgott egyházfejedelmi helyzetük. Arra utalta őket, hogy a világi hatalomban keressenek biztos támaszt. Mennél inkább kivonták az egyházat Angliában, Franciaországban és Spanyolországban (Castillában és Aragoniában) a pápák uralma és kizsákmányolása alól és vetették a fejedelmek uralma és kizsákmányolása alá, annál fontosabbá vált a pápáknak, hogy, világuralmuk mellett, uralkodjanak saját világi államuk, az egyházi állam felett. Ez is sürgősen szükségessé tette, hogy Rómában legyenek.

A pápáknak minden okuk megvolt arra, hogy Róma után vágyakozzanak, de az olaszok is kezdtek a pápák után vágyakozni. A pápák „babiloniai fogsága“ (ezt a kifejezést használták) Avignonban világosan megmutatta, hogy milyen fontos a pápák jelenléte Olaszországban az ország számára, milyen károkat szenved az távollétük miatt. Főleg Róma erősen visszafejlődött.

A pápák visszatérése utáni szenvedélyes vágyat nagyszerűen fejezi ki *Petrarca.* Izzó színekkel ecseteli költeményeiben és leveleiben, hogy a szentszék áthelyezése óta milyen piszokba és szegénységbe süllyedtek a pápák palotái és a szentek oltárai Rómában, mint megy tönkre az örök város, hasonlóan a férjétől elhagyott asszonyhoz. A jogszerinti uralkodó jelenléte azonban szétoszlatná a Róma hét dombja felett lebegő felhőket. A pápa örök dicsősége, Róma boldogsága és Olaszország békéje következne el, ha a pápa el merné hagyni a francia fogságot. Ezzel szemben Avignonban a pápaság szükségszerűen bujaságba és bűnbe fullad és az egész világ gyűlölete és megvetése jut osztályrészéül.

Petrarca nagyon jól ismerte a pápai udvar bűnös életét, mert tizenöt évig (1326 és 1343 között) Avignonban tartózkodott. A város iránti gyűlöletét többek között az Avignonnak ajánlott szonett bizonyítja:

„Az ég sujtson bűnös fejedre le!
Te, ki éltél vízen és kenyéren,
Most gazdagon élsz, de szörnyű szégyen,
Mert bőséged gazsággal van tele.

Ily árulónak átok élete,
Ezt az átkot te szülted egészen,
Dőzsölsz, amíg ezrek vesznek éhen
És életed a bűnök gyönyöre.

Termeidben boszorkányok hada,
Ifjak, vének, élükön a Sátán,
Őrjöngve ropják a buja táncot.

Most bíbort öltesz, pedig valaha
Vezekeltél, töviseken járván.
Halld, bűzhödt, már készítik a láncot!“

Senki sem ostorozta a pápaságot erősebben, mint Petrarca, ezt azonban nem azért tette, hogy gyengítse vagy tönkretegye, hanem hogy visszatérítse Olaszországba. Az ő felfogása szerint a pápai udvar romlottsága nem onnan eredt, hogy a világot a legszemérmetlenebbül kizsákmányolta, hanem onnan, hogy a kizsákmányolás gyümölcseit Róma helyett Avignonban fogyasztotta el. Az avignoni éghajlat tönkretette a pápaság morális egészségét. Rómába visszatérve azonnal meggyógyul.

A fentebb már ismertetett gazdasági okokon kívül, amelyek akkor a pápasághoz láncolták az olaszokat, politikai okok is játszottak közre hasonló értelemben.

A nemzeti öntudat felébredése a legszorosabban összefügg az árutermelés fejlődésével. Amikor ez eléri azt a fokot, hogy már tőkés termeléssé kezd válni, akkor érdekei, de mindenekelőtt a tőkések érdekei, nemzeti, lehetőleg központosított államot követelnek, amely a tőkéseknek biztosítja a belső, nemzeti piacot s elegendő helyet és mozgásszabadságot teremt számukra a világpiacon. Ez teljes nyiltságában csak a XVII. században bontakozott ki, de a modern nemzeti öntudat kezdetei egészen a XIV. századig nyúlnak vissza, amely korban természetesen csak akkor jelentkezett, ha különleges körülmények életrehívták, természetes ösztön erejével azonban még soká nem rendelkezett.

A nemzeti öntudat először a magasan fejlett Olaszországban nyilvánult meg. A XIV. században arra volt az országnak legsürgősebben szüksége, hogy egyesítsék, erőit egyetlen kormány uralma alatt összefogják, hogy ezzel a kis városkák egymásközti örökös háborúi megszűnjenek, nyugalom és rend uralkodjék, hiszen ez a polgári jólét alapja, s az ország ne legyen idegenek zsákmánya, amint az valóban be is következett és egészen a XIX. század utolsó harmadáig úgy is maradt.

De az egyetlen hatalom, amely képesnek látszott Olaszország egységének megteremtésére és a különböző uralkodók feletti hatalom megszerzésére, a pápaság volt. Ezért vált egyre sürgősebbé minden széleslátókörü olasz hazafi számára a pápa visszatérése Avignonból.

Mindehhez hozzájárult még, hogy a szembekerülés Franciaországgal mind kevésbbé tünt félelmetesnek, mióta az vereséget szenvedett az Angliával folytatott háborúban.

Így a Wiclif-mozgalom felbukkanása óta komolyan fontolgatták pápai körökben a Rómába való visszatérést. V. Orbán tett először kísérletet arra, hogy elmeneküljön Avignonból. Hiába tiltakozott V. Károly francia király és a bíborosok, akik nagyrészt a franciák emberei voltak, a pápa 1367-ben Marseille-ben hajóra szállt és Genován keresztül Rómába utazott, ahol ujjongva fogadták. De már 1370-ben visszatért Avignonba, mert ismét felülkerekedtek a francia bíborosok, akik ott jobban szórakoztak (Gibbon szerint főleg a burgundi bor volt náluk a lényeg, amit Olaszországban nem kaptak).

A második kísérletet XI. Gergely tette 1376-ban. Ő egészen haláláig (1378) Rómában maradt. Róma népe attól félt, hogy a francia bíborosok most ismét franciabarát pápát fognak választani. Fegyvert ragadtak, körülvették a konklávét és „Halál vagy olasz pápa!“ kiáltással kényszerítették a bíborosokat, hogy olasz pápát válasszanak, VI. Orbánt. De a francia bíborosok nyomban, mihelyt módjukban állt, elhagyták Rómát, a választást kierőszakoltnak és érvénytelennek nyilvánították és VII. Kelemen személyében új pápát választottak.

Ez tehát a nagy egyházszakadás története, amelynek okait azért tárgyaltuk ilyen részletesen, mert e szakadás mind a pápaság, mind az eretnek szekták története szempontjából jelentős.

Két pápa egyidőben — ebben nem volt semmi szokatlan. De újdonság volt, hogy most mind a két pápa nemzeti jelleget vett fel. Az egyik pápát Franciaország és Spanyolország támogatta, a másikat, az olaszt, Németország és Anglia. Később e kettő mellett még egy harmadik is felbukkant, akit jóformán csak a spanyolok ismertek el. Tehát az egyházszakadás mintegy előjátéka volt a katolikus kereszténység széthullásának nemzeti egyházakra. Nem dogmákról és nem is puszta személyi törekvésekről volt itt szó, hanem nemzeti, politikai ellentétekről.

Az ellenséges pápák egymásközötti ádáz küzdelme következett, amelyben közülük vagy utódaik közül egyik sem kerekedett felül. Az egész egyház felfordult, ezzel azonban felfordulással fenyegette a társadalmat is, amelyben éppen akkoriban a legélesebb ellentétek dúltak, mint azt a Jacquerie Franciaországban és a parasztok lázadása Angliában megmutatta. Véget kellett tehát vetni a garázdálkodásnak, újjászervezni az egyházat, vagy amint mondták „tetőtől talpig megreformálni“. Minthogy a pápaság erre teljesen képtelen volt, más hatalmaknak kellett erről gondoskodniok. Egész sor nemzetközi kongresszust tartottak, úgynevezett egyházi gyűléseket, amelyeken a világi fejedelmek megbízottainak éppen olyan joguk volt felszólalni, mint a különböző egyházi szervezetek küldötteinek.

A konstanzi zsinaton, 1417-ben V. Márton pápát, aki a különböző többi pápák helyére lépett és akinek megválasztásával az egyházszakadás végetért, nemcsak a bíborosok, hanem olyan testület választotta meg, amelyben 23 bíboros mellett öt keresztény nemzet 30 kiküldötte, olaszok, németek, franciák, spanyolok és angolok ültek.

Az a pápaság. amely ezekből a zsinatokból került ki, mélyen alatta állt annak, amely egykor legyőzte a Hohenstaufeneket. A pápák ettől kezdve természetesen kevésbbé voltak kitéve egyes nemzetek befolyásának, mint az avignoni pápák, de az ő befolyásuk is csökkent az egyes nemzetekre. Nemzeti egyházak keletkeztek, amelyeket a fejedelmeknek rendeltek alá. A pápának ezekkel kellett ezentúl megosztania az uralmat és a kizsákmányolást, ha nem akarta azt teljesen elveszíteni; részesedése korlátozott, különleges államszerződések, konkordátumok vagy pragmatika szankciók által pontosan meghatározott volt.

Ez történt Franciaországban, Angliában, Spanyolországban. Rómában elejétől fogva a római egyház volt a nemzeti egyház.

Csak a német birodalom nem jutott nemzeti egyházhoz a zsinatok korában. Túlságosan szétesett volt, semhogy ereje lett volna a pápának a német egyházra nehezedő kizsákmányoló uralmát szabályozni és korlátozni. Ettől kezdve Németország lett a pápai uralomvágy és kapzsiság fő tárgya és az is maradt még egy évszázadig.

A német birodalom *egy* tagja azonban kivétel volt ez alól: *a cseh királyság.*

2. CSEHORSZÁG TÁRSADALMI VISZONYAI A HUSZITA HÁBORÚK ELŐTT

Talán nem volt még egy ország a XIV. században Anglián kívül, amely olyan gyors gazdasági fejlődést tudott volna felmutatni mint Csehország. Angliában ezt a fejlődést főleg a gyapjúkereskedelem és a szerencsés franciaországi rablóhadjáratok mozdították elő; Csehországban az ezüstbányák, amelyek közül elsősorban a kutnáhorai vált ki; ezt 1237-ben tárták fel és attól kezdve egészen a XV. századig Európa messze leggazdagabb ezüstbányájának mondták. A XIV. század elején évi hozama körülbelül 100 000 ezüstmárka volt (1 márka = $^1/_2$ font). Aranymosást is folytattak Csehország különböző folyóiban, így a Vltavában és Lužnicében, abban a folyóban, amelynél Tábor fekszik.* Csehország akkori gyors hatalmi fejlődése elsősorban ezeken a bányákon alapult, ezek kölcsönöztek fényt Habsburg Rudolf legnagyobb ellenfele, II. Ottokár (1253—1278), továbbá I. Károly (mint német császár IV. Károly, 1346—1378) uralmának is. Hogy Károly császári trónra került, ezt a pápai támogatás mellett főleg a kutnáhorai ezüstbányáknak köszönhette, amelyek a választói szavazatok megvásárlásához szükséges eszközt szolgáltatták. Fiát, Vencelt ugyanezen az akkoriban egyáltalán nem szokatlan módon választották meg német császárrá.**

Kutná Hora hozama folytán indult virágzásnak Csehországban a kereskedelem és ipar, a művészetek és tudományok, főleg Prágában, amelyből akkor lett „arany Prága“, pompás épületekkel és ott létesült a német birodalom területén az első egyetem (1348-ban). De az egyháznak sem kopott fel az álla. Ismeretes, hogy jó gyomorral és finom szaglással rendelkezik. Tudja, *honnan* kell elhozni valamit és azt is tudja, *hogyan* hozza azt el. A kolostorok és templomok különösen meggazdagodtak Csehországban, föleg IV. Károly alatt, akivel már mint „papcsászárral“ megismerkedtünk.

---

* *Aeneas Sylvius Piccolomini.* De Ortu et Historia Bohemorum. Opera omnia (A csehek eredetéről és történetéről. Összes művei). Basel 1551. 109. old.

** Aeneas Sylvius szerint Károly akkor minden választófejedelemnek 100 000 forintot ígért. Ezt az állítást kétségbevonják. Bizonyos, hogy a kölni és a trieri választófejedelem legalább 40 000—40 000 forintot kapott. Utóbbinak 1376 július 12-én kelt nyugtája fennmaradt. Akkoriban még nem

A prágai érsekeknek

> „17 nagy uradalma volt Csehországban, azonkívül a kojetíni uradalom Morvaországban, Lühe Bajorországban és tömegével voltak kisebb birtokaik. Udvartartásuk pompában gyakran a királyéval vetekedett és hübéresek serege állt mindíg szolgálatukra készen.“ A prágai Szent Vitus káptalan egymaga háromszáz egyházi személyt ölelt fel „és *száznál több* falut utaltak ki nekik egészen vagy részben javadalmul. A prépost saját tulajdona volt az egész volyněi uradalom és még vagy tizenkét kisebb birtok“ stb. (Palacky: Geschichte von Böhmen. III. köt. 2. rész. 41. old.)

Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa, aki nyilván értett az egyházi javakhoz, ezeket írja: „A csehek eredetéröl és történetéröl“ címü müvében:

> „Azt hiszem, nem volt korunkban ország Európában, ahol olyan sok, olyan nagyszerü, olyan gazdagon díszített szentegyházat találhattak volna, mint Csehországban. Égbenyúló templomok... A magas oltárok aranytól és ezüsttől roskadoztak, aranyba és ezüstbe vol-

---

voltak olyan óvatosak mint a Welf-alap őrzői.* Az a kor általában azért tűnik számunkra olyan barbárnak mert a civilizáció bűneit annyira nyiltan gyakorolták. Az uralkodó osztályok még sokkal önteltebbek voltak. semhogy a képmutatás divatba jöhetett volna náluk. Nemcsak választói szavazatokat, hanem egyházi méltóságokat is nyilvánosan adtak el: az ellenfelet vagy versenytársat nyilt színen ütötték le, nem pedig békés és törvényes pénzügyi spekulációkkal kergették romlásba és öngyilkosságba. Az egyházi és világi urak nyiltan együttéltek ágyasaikkal (Alice Parrers. III. Edward angol király szeretője még a felsőbírósági tárgyalásokon is résztvett): ha egy fejedelem meglátogatta egyik „jó és hűséges városát“, elébeküldték a város prostituáltjait. hogy ünnepélyesen fogadják és felvidítsák őt. Ez volt a szokás a mi „tisztes és erkölcsös őseinknél“.

* *Welf-alap*, az a 48 millió márkás alap. melyet a porosz kormány az 1866-ban trónjától megfosztott V. György hannoveri királytól elkobzott. Az alap kamataiból Bismarck titkos kémeket. rendőrügynököket és lapszerkesztőket pénzelt. — *Szerk.*

tak foglalva a szentek ereklyéi. A papi öltözetek gyöngyökkel hímzettek, az egész díszítés gazdag, az edények a legbecsesebbek... És nemcsak városokban és vásárokon lehetett ilyesmit megcsodálni, hanem még falvakban is.“

Mennél gazdagabb azonban a cseh egyház, annál nagyobb a pápai kizsákmányolás.

Az egyházon, a királyon és udvaroncain kívül a kutnáhorai bányarésztulajdonosok húzták a legnagyobb hasznot az országból: ezek a XIV. században már nem egyszerű bányászok, hanem prágai és kutnáhorai kereskedők, kapitalisták, akik a legényeket a maguk számára dolgoztatták és akik a bányajövedelem révén gazdagságra és tekintélyre tettek szert.

Az árutermelés és árukereskedelem fejlődése természetesen ugyanazokat a jelenségeket idézte elő Csehországban, mint máshol: a pápai egyház és a lakosság zömének ellentéte mellett létrejöttek a kereskedők és fogyasztók, a mesterek és legények, a kapitalisták és háziiparosok közötti ellentétek. A földesurak és zsellérek közötti ellentét mindinkább kiélesedett. Ez nincs ellentmondásban azzal a ténnyel, hogy Csehországban is megtalálható a kor általános irányzata, a parasztok felemelkedése a jobbágyi állapotból, amit a puszta adókötelezettség helyettesítene: e jelenség okait és jellegét már többször kifejtettük (lásd főleg 217. és köv. old.). 1400 körül Csehországban valóban megszűnt a jobbágyság. De hasonlóan Angliához, Csehországban sem maradtak el a földesurak kísérletei a jobbágyság újrabevezetésére és az ezirányú nyomás hatalmas forrása lett a szociális elégedetlenségnek.*

A legnagyobb lehetett azonban az elégedetlenség az alsóbb nemesség tagjai között, akik csekély bevételi forrásaik folytán maguk sem voltak sokkal többek mint magasabban álló parasztok és nem rendelkeztek a nagy bárók hatalmával, hogy parasztjaikból valami jelentékenyebb értéket sajtoljanak ki. Az árukereskedelem és árutermelés kialakulásával azonban hamarosan elvesztették régi paraszti igénytelenségüket és a gazdag kereskedők és bárók példájára a „ranghoz illő élet“ eszméit tették magukévá. Ez az osztály a XIV. század végén rohamosan tönkrement. A királyi hatalom már túlontúl erős volt ahhoz, hogy rablólovagság fejlődhessék ki, habár nem volt hiány a néha elég messzemenő kísérletekben. A kifizetődő nemzeti háborút akadályozta, hogy Csehország a német birodalomhoz tartozott és így pénzhiányának fedezésénél a cseh lovagság kizárólag a zsoldos-szolgálatra volt ráutalva.

---

* *Palacky*, id. mű II. köt. 1. rész, 34 és köv. old.; II. köt. 2. rész, 30. old. III. köt. 2. rész, 38. old.

A cseh parasztság is, mint abban az időben a legtöbb ország parasztsága, számtalan zsoldost szolgáltatott.

Az ezüstbányászat fejlődése nemcsak hogy nagymértékben előmozdította az árutermelést és az árukereskedelmet és ezzel a fentebb említett ellentétek keletkezését, hanem olyan következménnyel is járt, ami ezeket az ellentéteket különösen kiélezte: *árforradalommal.*

Valamely árunak az ára az a nemesfémmennyiség — arany vagy ezüst — amennyiért kicserélhető. Ez a mennyiség egyébként változatlan körülmények között annál nagyobb, mennél kisebb a nemesfém értéke, mennél kevesebb munka kell az előállításához. A csehországi gazdag ezüstbányák fellelése és kihasználása tehát éppen olyan árforradalmat, valamennyi áru árának emelkedését idézte elő az országban, mint amilyet a XV. század végén a szászországi és tiroli bányaáldás idézett elő Németországban és a XVI. század közepétől kezdve Amerika arany- és ezüstkincseinek felfedezése és kihasználása egész Európában. Nem sikerült erre vonatkozó bizonyítékokat találnom a cseh történelemben, de semmi kétség aziránt, hogy Csehországban a XIV. században árforradalomnak kellett lennie, ha ugyan helyes az a tétel, amely szerint azonos okok azonos körülmények között azonos hatásokat váltanak ki.

A különböző osztályokat ez különböző módon kellett, hogy érintse; az egyik kárt szenvedett, a másik előretört; az egyiket csak érintette, a másikat mélyen megrendítette. De minden olyan társadalmi viszonynál, amely pénzfizetéssel volt kapcsolatos, a benne rejlő társadalmi ellentéteknek az áremelkedés folytán ki kellett éleződniök. Nyilván azok az osztályok szenvedték ezt meg legjobban, amelyek pénzjövedelemre szorultak, s nem rendelkeztek olyan hatalommal, hogy jövedelmük megfelelő felemelését kiharcolják; a városokban a bérmunkát végző lakosság alsóbb rétegei, falun a kisnemesség.

Mindezen társadalmi ellentétek felett állt azonban egy *nagy* ellentét: a *nemzeti ellentét*, amely éppúgy mint Angliában, Csehországban is egybeolvadt az egyházi ellentéttel.

A XIII. században Csehország gazdasági téren még nagyon elmaradott volt. Nyugati német szomszédai jóval megelőzték a társadalmi fejlődés terén. Azt a ragyogó fellendülést, amit az ipar és kereskedelem, művészet és tudomány a kutnáhorai bányák kifejlődése óta Csehországban elért, csak az tette lehetővé, hogy a cseh fejedelmek *német bevándorlókat* hoztak be. Éppen a cseh hazafiak két kedvenc uralkodója, II. Ottokár és I. (illetve IV.) Károly tettek a legtöbbet ebben a tekintetben, ők bírtak rá a bevándorlásra német parasztokat, német kézműveseket és kereskedőket, német művészeket és tudósokat.

Mindenekelőtt Kutná Hora tiszta német város volt — éppúgy más bányavárosok is, például Německý Brod és Jihlava.* Amellett számos más várost vagy a németek újonnan alapítottak, vagy olyan erősen megszállták, hogy a tanács mindenhol az ő kezeikbe került, annál is inkább, minthogy ők képviselték a jómódú rétegeket — kereskedőket és az előkelőbb kézműveseket. Az egyszerűbb kézművesek, a napszámosok és az egyéb városi alsóbb nép zöme bennszülött csehek voltak.**

A prágai egyetem is a németek kezében volt. A párizsi egyetem mintájára négy nemzetre oszlott. Az egyetem egy önkormányzattal rendelkező közösséget alkotott és minden nemzetnek egy szavazata volt az intézőségen. De míg Párizsban a franciáknak ténylegesen *három* szavazatuk volt, mert a négy nemzet a *francia*, a *pikard*, a *normann* és az *angol* volt, Prágában a cseheknek csak *egy* szavazatuk volt; az egyetem cseh, bajor, szász és lengyel nemzetre oszlott, ez utóbbi is leginkább németekből (sziléziaiak stb.) állt. Ennek megvolt a jelentősége. Az egyetem abban az időben elsőrendű tudományos és politikai hatalom volt, olyan fontos, mint ma a sajtó és a főiskolák együttvéve.* Külsőleg is hatalmas szervezet volt. Az egyetemi épület a tanárok és diákok lakásaival Prágában a párizsihoz hasonlóan külön városrészt alkotott, amelyet valószínűleg még körül is falaztak** és a tanulók száma még a XV. század elején *sok ezerre* rúgott.

---

* Amióta a régi jihlavai bányát a németek újra feltárták és amióta a kutnáhorait felfedezték. mint egy régi krónikás mondja: „megszaporodtak Csehországban a németek. Általuk jutott a király (II. Ottokár) tengersok kincshez az arany- és ezüstbányákból: azt mondják egész arany- és ezüsttornyokat gyüjtött össze.“ (Idézi Palacky. id. mű II. köt. 1. rész. 158. old.)

** Palacky megnevezi Prága legelőkelőbb polgári családjait abból az időből: ezek. mint neveik elárulják. majdnem mind németek voltak: Stuck, Wolflin Wolfram Tausendmark, zu den Hähnen vom Stein, Pirkner. Tafelrung, Kornbühl, Oertel stb. Id. mű II. köt. 2. rész. 24. old.

Az 1408. évből származó közlések szerint Prágában 200 doktor és magister, 500 baccalaureus*** és 36 000 diák volt. Bármennyire túlzottak is ezek az adatok, mindenesetre a diákok száma tekintélyes volt. Amikor 1409-ben a német diákok elhagyták Prágát, *egy* nap alatt — amint *Aeneas Sylvius* közli „A csehek eredetéről és történetéről" című művében — 2000-en vonultak onnan ki. 3000-en néhány nappal később követték őket és megalapították a lipcsei egyetemet. Mint biztos tényt fogadhatjuk el, hogy az egyetemen tanulók összlétszáma akkoriban 10 000 fölött volt.****

Az egyetemhez azonban számtalan alapítvány is tartozott, birtok- és épületadományok a tanárok és a szegényebb diákok haszonélvezetére — állami fizetések és ösztöndíjak akkoriban nem léteztek. Az egyetem minden gazdagsága, minden hatalma a németek kezében volt. A cseh magisterek keservesen panaszkodtak, hogy ök mint vidéki tanítók éhezni kénytelenek, miközben német kollégáik foglalnak el minden zsíros állást az egyetemen; és amikor a cseh nemzet érdekei összeütközésbe kerültek a németével, az egyetem mindíg az utóbbiak oldalára állt.

---

* Konstantin Höfler, az avignoni pápák történetírója egyszer azt mondta, hogy a párizsi egyetem néha több hatalommal rendelkezett mint a francia király. Ezen a hatalmán alapult, nem pedig a „tudomány szabadságának" középkori elvén, mint Lassalle gondolja, hogy mikor alkalomadtán összeütközésbe került a pápával és a királlyal, szerencsésen meg tudott ezekkel küzdeni. (Die Wissenschaft und die Arbeiter [A tudomány és a munkások]. Lassalle beszédei és írásai, kiadta Bernstein. II. köt. 65. és köv. old.) Ebből a „tudomány szabadságá"-ból már a középkori egyetemeken sem lehetett semmit sem észrevenni. Egyik legfontosabb feladatuk az eretnekek kiszimatolása volt.

** *Maurer*. Städteverfassung. II. köt. 37. old.

*** A doktorság, illetve magisterség előtti egyetemi fokozat. — *Szerk.*

**** Néhány szerző egyenesen hihetetlen számokat ad meg. Így Falkenstein „Erfurt története" (Historie von Erffurth) című munkájában a következőket jelenti. 290. old. (idézi Ullmann. Reformatoren usw. — I. köt. 246. old.): „Ekkor 40 000 diák költözött el (Prágából) és egyszerre 20 000-en érkeztek meg Leibzügenben (Lipcse)."

És mindehhez járult még, hogy az egyház is a németek javát szolgáló, kizsákmányoló intézmény volt. A szegényes lelkészi állásokat természetesen a cseheknek engedték át. De a kolostorok túlnyomórészt a németek kezeiben voltak és ugyanúgy a világi papság magasabb állásai is. A prágai kanonokok például — akikről az elöbb szó volt — többnyire németek voltak. A prágai érsek, Konrad von Vechta, akinek ideje alatt a huszita lázadás kitört, „fanatikus német volt Münster tartomány legsötétebb zugából“. (Schlosser.)

Így a nemzet zöme — a városok alsóbb osztályai, az alsóbb papság, az egész falusi lakosság, parasztok, lovagok és urak — mindenütt németekbe ütközött, mint kizsákmányolókba vagy a kizsákmányolásban versenytársakba. Az egyházi kizsákmányolás elleni harc, másrészt az egyházi javak utáni vágy így olvadt össze a német kizsákmányolás elleni küzdelemmel, a németek vagyona utáni vágyakozással.

Ezért a XIV. században Csehországban is felébredt a nemzeti érzés. Ez az érzés kezdeti idöszakában a legkülönbözöbb alakot ölt minden országban, azoknak a különleges körülményeknek megfelelöen, amelyek elöidézték; Olaszországban és Németországban mindenekelött a nemzet állami egysége iránti vágyból fakadt, Olaszország hazafiainál a pápaság kultuszára vezetett, Németországban egy erös császárság iránti rajongásra; Franciaországban és Angliában a nemzeti érzés föleg gyülöletet jelentett az ellenséges nemzet felé; Csehországban viszont az *osztálygyülölet* különös formáját vette fel.

Ez legnyersebb formájában egy nyomtatványban jutott kifejezésre, amely ugyan csak a huszita háború után jelent meg (1437), de hüen tükrözi azt a szellemet, amely a huszita mozgalomban uralkodott. „Kratké sebráni Kronik českych k wýstraze wěrnich Čechůw.“ (A cseh krónikák rövid összefoglalása a hűséges csehek figyelmeztetésére).

> „A cseheknek — írja — nagyon résen kell lenniök és minden igyekezetükkel odahatniok, hogy ne kerüljenek a németek uralma alá; mert a cseh krónikák tanúsága szerint ez a nemzet a csehek és szlávok legfélelmetesebb ellensége.“ A cseh krónikákra hivatkozva tovább fejtegeti: IV. Károly császár is „bár felemelte Csehországot, Prága városát megnagyobbította, s tudományt és egyebet terjesztett ott, de mindenhol az országban a németeknek kedvezett. Kik voltak Csehország minden királyi városának polgármesterei és tanácsosai? Németek. Kik voltak bírái? Németek. Hol prédikáltak a németeknek? A fő templomokban. Hol a cseheknek? A temetőkben és a házakban. És ez nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a németekkel — akiktől ő maga is származott — meg akarta szállni Csehországot, hogy a cseheket lassanként kipusztítsák, mint ahogy az ő idejében bevezették a városházakban, hogy a panaszokat nem cseh, hanem csak német nyelven akarták meghallgatni“ stb.*

Az elmondottak után világos, miként folyt össze a nemzeti ellentét az egyházival. A németeket jelölték elsősorban zsíros állásokra a világi papságban, a kolostorokban, az egyetemen, amely akkor lényegében teológiai intézmény volt. A cseheknek minden okuk megvolt, hogy az egyházi kizsákmányolásnak gátat vessenek és az egyház javaira vágyakozzanak, a németeknek viszont minden okuk megvolt, hogy szembeszálljanak az ilyenirányú törekvésekkel. A XIV. században mindenütt felbukkanó egyházreform-törekvések a cseheknél termékeny talajra találtak; annál határozottabban utasították azonban vissza azokat a német-csehek.

Ebben a légkörben fejlődött ki az a pápa- és németellenes mozgalom, amelyet legkiemelkedőbb irodalmi képviselője, Husz János után huszita mozgalomnak neveznek.

---

* *Palacky,* id. mű III. kot. 3. rész, 292, 293. old.

3. A HUSZITA MOZGALOM KEZDETE

A huszita mozgalom legfontosabb érveit és követeléseit kezdeti időszakában a wiclifi mozgalomtól kölcsönözte. Mihelyt az angol reformátor tanításai Csehországba jutottak, hálás talajra találtak és buzgón terjesztették őket. Husz szorosan Wiclifre támaszkodott. Erős túlzás azonban azt állítani, hogy a huszita mozgalmat a wiclifi tan hozta létre. Ez a tan nagyon használható érvekkel látta el, befolyással volt követelései megszerkesztésére, de a mozgalom oka, ereje és célja mélyen a körülményekben gyökeredzett; nem importált, hanem egészen eredeti volt. Már IV. Károly alatt kifejezésre jutott, kroměříriži Milic és janówi Matthias révén, még mielőtt a wiclifi írások Csehországba értek volna, ami csak a lutterworthi lelkész életének utolsó éveiben (1380 körül) következett be.

IV. Károly fia, Vencel (mint cseh király IV. Vencel néven 1378-tól 1419-ig uralkodott) igyekezett, amennyire csak lehetett, enyhíteni az ellentéteket. Minthogy számára a német korona igen közömbös, sőt, mivel semmi hatalmat nem jelentett, majdnem kellemetlen volt, nem kellett apjához hasonlóan papcsászárnak lennie. Igyekezett hatalma alá vetni az egyházat és ebben találkozott a cseh hazafiak és egyházreformátorok törekvéseivel. De neki is be kellett látnia, hogy Csehország gazdasági felvirágzása és ezzel nagyrészt saját hatalma is a németeken nyugszik. Támogatta a cseh törekvéseket, de nem kívánta, hogy a németek emiatt kárt szenvedjenek. Főleg ennek az ellentmondásteli helyzetnek tulajdonítható a venceli kormányzat ingadozása, amely ma a cseheket és a reformbarátokat támogatta, például az egyetem kérdésében, hogy aztán holnap ismét visszaszorítsa őket, ami természetesen nem mindíg sikerült.

Uralma alatt a németség állandóan veszített hatalmából és tekintélyéből, de ingadozó és ellentmondásteli, sokszor szeszélyes politikájának mégis sikerült majdnem élete végéig az ellentétek erőszakos kirobbanását megakadályozni.

Erőszakos robbanásra csak akkor került sor, amikor olyan külső hatalmak avatkoztak be a cseh viszonyokba, akik a hintapolitika és kompromisszumok politikája helyett az erős kéz politikáját részesítették előnyben és kísérletükkel, hogy a tüzet egy erélyes lépéssel eltapossák, az egész házat a lángok martalékául dobták.

A pápa- és németellenes mozgalom legkiemelkedőbb irodalmi képviselője, Husz János — 1398 óta a prágai egyetem tanára, később, 1402-től a Betlehem-kápolna lelkésze — Vencel kegyeit élvezte, aki Zsófia királyné gyóntatóatyjává tette. A németek kezében levő egyetem fordult először Husz és Wiclif ellen, akinek tanait Husz terjesztette. 45 wiclifi tételt eretneknek minősített. Az egyetemi viszálykodás mindinkább nemzeti jellegüvé vált, amelyben a csehek és a reformbarátok többségben voltak. Végülis Vencel 1409-ben beavatkozott és a cseh nemzetnek három szavazatot adott az egyetemen, a többieknek összesen csak egyet. Erre a német tanárok és diákok többsége kivándorolt. Az egyetem azonban Husz mellett nyilatkozott és rektorrá választotta őt.

Most azonban Husznak a prágai érsekkel, söt végül magával a pápával gyült meg a baja. A küzdelem mind hevesebb lett, a Husz és az egyház közötti szakadék mind nagyobb. Különösen kiéleződött az összetüzés, amikor XXIII. János pápa 1411-ben ismét üzérkedést rendezett a búcsúval, mert pénzre volt szüksége. 1412-ben Prágában is árubabocsátották a bünbocsánatot. Husz a legélesebben szembefordult ezzel és a kizsákmányoló pápával, akit mint antikrisztust bélyegzett meg. Prágában erőszakos összeütközések voltak a pápai bullákat elégető és a papságot fenyegető huszita csehek és a katolikus németek között.

Már akkor úgylátszott, hogy az éles ellentétek nyilt küzdelemben csapnak össze. De Vencel brutális semlegességgel mégegyszer megőrizte a békét. Huszt kiutasította Prágából (1412 december), nem sokkal azután azonban ugyanaz a sors ért négy pápista érzelmü teológust is. Ugyanakkor pedig megtörte a németek uralmát Prágában, mert elrendelte (1413 október 21-én), hogy a jövőben a tanácstagok fele csehekből álljon.

1414-ben gyült össze Konstanzban a már említett nagy egyházi zsinat. Feladata az volt, hogy a pápai egyházat újra egyesítse és megszervezze. Ehhez nemcsak az kellett, hogy a három működő pápát félreállítsák és egy újat nevezzenek ki, hanem az is, hogy a cseh eretnekséget elnyomják. Zsigmondnak, Vencel fivérének, aki 1410 óta német császár (Vencelt már 1400-ban letették a német választófejedelmek) és előreláthatóan Vencel örököse volt Csehországban, különösen érdekében állt a huszitizmus elnyomása, mert az Csehországnak nem csak az egyháztól, hanem a birodalomról való leválásával is fenyegetett.

Huszt a zsinat elé idézték. Bizalommal telve indult útnak Konstanzba (1414 októberében). Nem abban a menedéklevélben bízott, amit Zsigmond király állított ki számára, hanem elsősorban ügye igazában. Mint annyi ideológus előtte és utána, csak véleménykülönbségeket és félreértéseket látott ott, ahol mély, áthidalhatatlan ellentétek voltak. Azt hitte, a félreértések tisztázódása, a téves nézetek megcáfolása után eszméi győzedelmeskednek. De nem sikerült neki meggyőzni a jámbor atyákat sem annak a szükségességéről, hogy Krisztus követői apostoli szegénységben éljenek, sem arról, hogy az egyházi vagy világi uralkodók, söt a pápák vagy királyok sem törvényes uralkodók többé, ha halálos vétket követnek el.

Ez a demokratikus alapelv Zsigmondot is nagyon bosszantotta. Az, hogy a csehek, mindenekelött a nemesség, felkelt Husz mellett, csak a veszélyességét bizonyította annak az embernek, akiért síkra szálltak és a zsinatnak egy okkal több volt, hogy öt ártalmatlanná tegye. Miután hasztalanul kísérelték meg, hogy Huszt hosszú fogsággal és fenyegetésekkel tanai visszavonására bírják, 1415 július 6-án öt és tanait átokkal sujtották és átadták a világi bíráknak. Zsigmond elég jellemtelen volt ahhoz, hogy megszegje szavát és Huszt az adott menlevél ellenére tüzhalálra vettesse.

Ezzel a cseheket válaszút elé állították: lázadás vagy behódolás. Az elsöt választották.

Már a Husz elleni per ideje alatt készültek egyes elszántabb hívei elszakadni az egyháztól. Újra magukévá tették a már janówi Matthias által felállított követelést, hogy az úrvacsora mindkét formájában részesítsék a népet. A katolikus egyházban szokássá vált, hogy a világiaknak nem bort és kenyeret, hanem csak kenyeret nyujtottak oda az úrvacsoránál. A *kehely* használatát a papoknak tartották fenn. Teljesen összhangban állt azzal a tannal, amely a papság kiváltságait meg akarta szüntetni, hogy ennek a kiváltságos helyzetnek külső jeleivel szemben is állást foglalt. A *kehely*, a világiaknak is nyujtandó kehely, ettől kezdve a husziták jelképévé vált. A hagyományos népszerü történetírás szerint a huszita háborúk roppant viaskodásában lényegében semmi másról nem volt szó, csak arról a kérdésről, hogy az úrvacsorát mindkét alakjában kell-e élvezni vagy sem és a „felvilágosodott koponyák“ nem mulasztják el, hogy ezzel kapcsolatban elégtétellel rá ne mutassanak arra, milyen korlátoltak voltak ama kor emberei és milyen értelmesek ezzel szemben korunk szabadgondolkodói.

De a huszita mozgalmak efféle ábrázolása éppoly bölcs és megalapozott, mint ha a későbbi évszázadok egyikében korunk forradalmi küzdelmeiről olyan történelmi leírást adnának, amelyben kifejtenék, hogy a XIX. század emberei még anynyira tudatlanok voltak, hogy bizonyos színeknek babonás jelentőséget tulajdonítottak, úgyhogy véres küzdelmek keletkeztek akörül, hogy Franciaország színe fehér vagy kék-fehér-piros, avagy piros legyen, Magyarországé fekete-sárga vagy piros-fehér-zöld, hogy Németországban egyideig mindenkit, aki fekete-piros-arany szalagot hordott, súlyos börtönbüntetésre ítéltek stb.

Amit manapság a különböző zászlók jelentenek a különböző nemzeteknek és pártoknak, azt jelentette a kehely a huszitáknak: *harci jelvényt*, amely köré gyülekeztek, amelyet a végsőkig védelmeztek, nem pedig a *harc tárgyát*.

Ugyanez a helyzet az úrvacsora különböző formáival, amelyek a XVI. század reformációjában jelentkeztek.

Husz János kivégzése után gyorsan terjedt Csehországban a katolikus egyház kötelékétől való elszakadás, amelynek jelképe a kehely elfogadása volt. A jég megtört és nemsokára levonták az elszakadás gyakorlati következményeit is, azokat a következményeket, amelyekért, alapjában véve, az egész összeütközés történt. Prágában az alsóbb néptömegek időnként felkelést kezdtek, nem mindíg pusztán tüntetésül, hanem olykor világi papok és szerzetesek elüzésére, templomok és kolostorok kifosztására. A legjobban azonban a nemesek használták ki az alkalmat. Nem hiába voltak a huszita tanok legbuzgóbb hívei. Hogy Husz halálát megbosszulják, hadat üzentek — természetesen merö hitbuzgalomból — püspököknek és kolostoroknak és ahol csak tudták, kisajátították az egyházi javakat.

Vencel tehetetlenül állt szemben a viharral. A pápa és Zsigmond hiába ösztökélték erélyesebb eljárásra a lázadók ellen. Vencel legokosabbnak tartotta úgy tenni, mintha semmit sem venne észre. Végre is odáig fejlödött a dolog, hogy Zsigmond háborúval fenyegette fivérét, ha ez nem lép fel a huszita garázdálkodások ellen. Ez a fenyegetés hatott. Vencel a husziták ellen fordult és megpróbálta az elüzött papokat újra visszahelyezni. Ez Prágában felkeléshez vezetett, amelyben az alsóbb néptömegek Žižka János vezetése alatt elfoglalták a várost (1419 július 30).

Amikor Vencel — aki a fenyegetö vihar elöl václavovi várába menekült — értesült erröl, határtalan dühbe gurult. Ez lehetett az oka, hogy gutaütés érte, s néhány nap múlva meghalt.

Csehország király nélkül volt, kiszolgáltatva a huszita eretnekségnek.

4. A HUSZITA MOZGALMON BELÜLI PÁRTOK

Amíg az eretnekség elnyomott tan volt Csehországban, csupán nemzeti és vallási oldalai kerültek elötérbe; a nép zömének különbözö osztályai számára a nemzeti és egyházi ellenség ugyanaz volt; a közös ellenség egyesítette öket.

Most a közös ellenséget visszaszorították az országban, „isten tiszta szava“ gyözött és most mutatkozott meg, hogy ezt a szót, bár mindannyiuknak egyformán hangzott, mégis a különbözö osztályok, különbözö érdekeiknek megfelelöen, nagyonis különféleképpen és ellentétes módon fogták fel.

Általában két nagy irányzat alakult ki a huszitizmusban. Mindegyiknek egy város volt a központja és ugyanúgy a cseh katolicizmus gyér maradványainak is. Ez a három város *Prága*, *Tábor* és *Kutná Hora* volt.

A kutnáhorai (akkor Prága mellett Csehország legnagyobb és leghatalmasabb városa) német bányatulajdonosoknak és bányászoknak minden okuk megvolt arra, hogy katolikusok maradjanak. A husziták győzelme esetén nekik volt a legtöbb veszítenivalójuk. Ennek megfelelően sehol nem nyilatkozott meg akkoriban olyan fanatikusan a katolicizmus mint náluk. Minden kezükbe kerülő huszitát kivégeztettek és ilyen elég sok akadt. A csehek még azt is állították, hogy a kutnáhoraiak vérdíjat tűztek ki a huszitákra, egyszerű eretnekért egy schock prágai garast és eretnek papért öt schockot.

Kutná Horán kívül volt még néhány város, amelyekben a németeknek sikerült tartani magukat, amelyek tehát katolikusok maradtak. A legtöbb ilyen város a huszita háborúk folyamán a husziták kezébe került, akik azokat csehesítették, így magát Kutná Horát is. Miután ez a város a katolikus ügy számára végleg elveszett (1422-ben), a katolikus párt súlypontja *Plzeňbe* tevődött át.

E néhány város mellett még a nemesség kis része is hü maradt régi hitéhez, részben azért, mert azt remélte, hogy királyi udvarban jobb üzleteket köthet, részben a huszitizmusban kifejlődött demokratikus irányzattal szembeni ellenszenvből.

A nemesség többsége azonban szilárdan kitartott a huszitizmus mellett; az egyházi javak, amelyeket bekebeleztek, kényszerítették őket erre. Eszményképük, különösen a főnemességé, arisztokratikus köztársaság volt, árnyékkirállyal az élén. Minthogy Zsigmondot erre nem lehetett felhasználni, Lengyelországban és Litvániában kerestek pótlást. De egy tekintélyes fejedelemnek sem volt kedve beleülni a darázsfészekbe.

Az arisztokrata párt oldalán álltak többnyire a prágaiak is. Az egymást követő felkelésekben az alsóbb néposztályok vették ugyan kezükbe ott a kormányt, miután a német papokat és a patriciusokat elüzték. A tanács mellett felállították most a nagy közösség gyülekezetét, amelyben mindenkinek volt szavazati joga, aki a városban önálló keresettel rendelkezett. A tanácsosokat valószínüleg ez a testület választotta.

De nemsokára egy új, magasabb polgárság keletkezett Prágában. Ez a hatalmas város természetesen éppúgy megragadta az alkalmat, mint a nemesek, hogy egyházi javakat szerezzen magának. A rablott kincs olyan jelentékeny volt, hogy hosszabb ideig nagy civakodás tárgya volt a Prágát alkotó két közösség, az ó- és az újváros között. Ilyen elkobzott javak, amelyeket eladtak, elosztottak, eltékozoltak és amihez még a templomokból és kolostorokból származott zsákmány is hozzájött, mindenesetre jó alap volt a vállalkozószellemüeknek ahhoz, hogy a tömegből felemelkedjenek. Kutná Hora elfoglalása után a bányát a prágaiak aknázták ki, akiknek ez fő bevételi forrásuk lett. Ez is kedvezöen befolyásolta a ravasz nyerészkedök felemelkedését. Új, cseh patriciátus keletkezett, amely nemsokára ismét a nemességgel rokonszenvezett és a „nagy közösség“ uralmát nem szívesen viselte.

De a kézmüvesek között, söt még Prága legalacsonyabb néposztályaiban is nemsokára arisztokratabarát hangulat támadt. Mert Prága luxusváros volt. Ipara és kereskedelme azért virágzott, mert az udvar és az elökelö urak ott tékozolták el, amit az egész országból kiszipolyoztak. Ahogy a rómaiak minduntalan pápa után vágyakoztak, még akkor is, ha ök maguk kergették öt el, úgy kezdték a prágaiak a királyságot és a kizsákmányoló nemességet a társadalom rendkívül szükséges kellékének tartani. A demokratikus elemek mind gyengébbek, az arisztokratabarátok mind erösebbek lettek a közösségben. Felkelések, intrikák, külsö beavatkozások egyszer egyiket, másszor másikat erösítették, de Prága mint a demokraták barátja mindíg megbízhatatlan, ellenségnek viszont nagyon is határozott volt és az utolsó huszita háborúkban kizárólag az utóbbinak bizonyult.

A prágaiak és a huszita nemesség — föleg a fönemesség — alkotta a „mérsékelt pártot“ — valószínüleg azért hívták így, mert a legmértéktelenebbül koboztak el egyházi javakat — a calixtinusok vagy utraquisták pártját.*

---

* Calixtinusok, a latin calix-ból (kehely); utraquisták, mert az úrvacsorát *mindkét formájában*, latinul *sub utraque specie* vették magukhoz.

Velük szemben állt egy másik irányzat, amelyet összetétele és általános vonala alapján *demokratikusnak* lehet nevezni.

Legtöbb híve a *parasztok* köréből került ki. A parasztság messze a legnagyobb néposztály volt az országban.

A huszita forradalom a parasztok és földesurak közötti ellentét heves kirobbanását eredményezte. A nemesek mit sem értek az elkobzott egyházi birtokokkal, ha nem voltak egyházi jobbágyok, akik telekbért fizettek és robotot teljesítettek. Ezek azonban nem azért lázadtak fel az egyház ellen, hogy az egyik urat másikkal, még szigorúbbal cseréljék el. Szabad parasztok, szabad birtokosok akartak lenni. És a többi parasztok ugyanígy. A felülről jövő forradalom életrekeltette az alulról jövőt. Leomlott minden korlát, amely addig valamennyire még akadályozta az ellenséges osztályok erőszakos összeütközését: megdőlt az a hagyomány, amely kizsákmányolókat és kizsákmányoltakat szilárd szabályoknak rendelt alá: a királyságot — amely a bárókat és parasztokat bizonyos mértékig fékezte volna — eltávolították. A parasztok érezték, hogy ha most nem sikerül a nemesség uralmát lehetetlenné tenni, hatalmát teljesen megtörni, akkor korlátlan hatalmába esnek. Most csak teljes szabadság és teljes jobbágyság között választhattak.

A parasztokkal együttmentek a kispolgárok és proletárok, részben Prágában — mint láttuk —, főleg azonban azokban a kisvárosokban, ahol sikerült nekik a német patriciusokat, az előkelőbb polgárságot félreállítani. Mindezek a városok hatalmukat illetően messze Prága mögött maradtak. Elszigetelten nem tudtak védekezni — mint ahogyan a főváros tudott — a bárók túlereje ellen, akiknek kizsákmányolásszomja nem ismert határt. Ahogy a királyság gyengesége már korábban arra kényszerítette a németországi városokat, hogy szövetséget kössenek a rabló nemesség elleni védekezésre, hasonlóan cselekedtek most a cseh kisvárosok — néhány kivételével, amelyek katolikusok maradtak.

Az alsóbb nemesség, amely gazdaságilag középhelyzetet foglalt el a parasztok és a főnemesség között — ahogyan ma a kispolgárság a tőkésosztály és a proletariátus között — éppoly ingadozó és megbízhatatlan volt, mint ma a kispolgárság zöme. A kisnemeseknek, akik alig voltak többek mint nagyobb szabad parasztok, minden oldalon volt némi veszíteni- és némi nyernivalójuk. A parasztok felszabadítása telekbér és robotjövedelmük további megcsappanásával fenyegette a kisnemeseket; a fönemesség leverése azonban olyan veszélyes versenytársaktól és ellenségektöl szabadította meg öket, akik mindjobban lefelé nyomták a kisnemeseket; a fönemesség fosztogatása nyilván ugyanolyan kívánatos volt a lovagoknak mint a parasztoknak. A kisnemesség egy része az arisztokratikus párthoz csatlakozott, egy része a demokratikushoz, a legtöbb ide-oda ingadozott és odahajlott, ahonnan pillanatnyilag györelem és zsákmány kecsegtette.

A demokratikus párt mellett töretlen hüséggel kitartó lovagok közül elsösorban kimagaslik a már említett trocnovi Žižka, aki korábban mint zsoldos harcolt a lengyelek, a törökök és, angol szolgálatban, a franciák ellen. Harci tapasztalatait a demokraták rendelkezésére bocsátotta és legismertebb és legrettegettebb vezérük lett. De bármilyen szilárdan kitartott is mellettük, mint *katona* szegödött hozzájuk, mert olyan hadsereget alkottak, amelyhez nem volt fogható — rövidesen sor kerül rá, hogy erröl beszéljünk —, nem mint *politikus*. Mint politikus középhelyzetet foglalt el közöttük és a calixtinusok között, éppúgy mint sok más lovag és a prágai kispolgárság nagy része.

Halála után az ö külön párthívei elváltak a demokratáktól és saját középpártot, az „árvák“ pártját alapították — így nevezték magukat, mert Žižka atyjukat elvesztették.

A demokratákat viszont *taboritáknak* nevezték, politikai és katonai központjuk, a *kommunista Tábor város* után. A kommunisták voltak a demokratikus mozgalom elöharcosai.

5. TABOR ÉS A KOMMUNISTÁK

Az árutermelés és árukereskedelem fejlödése mint másutt, Csehországban is kommunista eszmék keletkezését idézte szükségszerüen elö. A gyapjúszövés elterjedése a XIV. században — cseh földön először Prágában, Jihlavában és Plzeňben — ezeknek az eszméknek a keletkezését és elterjedését különösen támogatta.

Már 1337-ben találunk Prágában posztókészítő legényeket, akik az egész posztót önállóan készítették. Tehát már léteztek nagyobb vállalkozók, akik legényeket, mint háziiparosokat foglalkoztattak. (Hildebrand: Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie. Id. kiad. 104. old.)

A kommunista eszmék szellemében való külső behatásokban sem volt hiány. Beghardok jelentek meg Csehországban (ott pikardoknak nevezték őket). A német kézműveseknek a cseh királyok által támogatott bevándorlása, nyilván befolyással volt a beghardság behatolására.

Valdensek állítólag már az első üldözések idején menekültek Dél-Franciaországból Csehországba, ahol menedéket találtak, rejtve éltek és terjesztették tanaikat.*

Amikor az ellentét Csehország és a pápai egyház között kifejlődött és az utóbbi ellenségeit Csehországban nemcsak hogy megtűrték, hanem még támogatták is, akkor természetesen a kommunista eretnekség is felütötte fejét és a környező országokból az üldözött kommunisták Csehországban keresték boldogulásukat. A kommunizmus annál könnyebben fejlődhetett, mert érvelésében, söt gyakran követeléseiben is, külsőleg megegyezett a többi eretnek irányzattal: mind az őskereszténységhez akartak visszatérni és a tiszta tan visszaállítását követelték; e tan értelmezésén csak később kezdtek el vitázni.

Az egyház és a birodalom hadüzenete Csehországnak — Husz János elégetése — az egyházi javak elkobzásán és fosztogatásán keresztül a tulajdon és a társadalom hagyományos rendjének megdöntéséhez vezetett. Elérkezett az idő a kommunista szekták számára. Nyiltan emelték fel fejüket. Titokban és alig ismerten tengették addig életüket ezek a szekták és csak időnként egy-egy társuk árulása adott hírt a világnak létezésükről.* De most, amikor nyiltan léphettek fel, megmutatkozott, hogy aránylag mennyire elterjedtek.

---

* *F. Bender.* Geschichte der Waldenser. 46. és köv. old.

Prágában természetesen a kommunisták túl gyengék, vagy ellenfeleik túl erősek voltak ahhoz, hogy az előbbiek szabadon kifejlődhettek volna. Másként volt azonban a kisebb városokban.

Most jött el Krisztus ezeréves birodalma, hirdették a kommunista prédikátorok: Prágát, Szodomához hasonlóan, égi lángok fogják elpusztítani, de egész sor más városban az igazak menedékre és üdvre találnak. Krisztus le fog szállni az ő dicsőségében és olyan birodalmat fog alapítani, amelyben sem urak, sem szolgák, sem bűn, sem nyomorúság nem lesz és csakis a szabad szellem törvényei uralkodnak. Akik ezt akkor túlélik, a paradicsomi ártatlanság állapotába helyeztetnek vissza, nem fognak többé testi szenvedéseket és szükségleteket ismerni, sem az egyházi szentségekre nem lesz szükség gyógyulásukhoz.**

Különböző városokban kommunista gyülekezeteket alakítottak. Falusi kommunista alapításokról nem találunk közléseket. Minden arra mutat, hogy csak a városokban került sor a kommunista eszmék megvalósítására. Ezen városok közül főleg *Píseket, Vodňanyt* és *Tábort* említik. Utóbbi városban a kommunisták kizárólagos uralomra jutottak.

Tábort akkoriban alapították a Lužnicénál fekvő *Ousti* városka közelében, amely folyó — mint tudjuk — aranymosásai révén vált híressé. Az aranybőség nyilván különösen hatott a kereskedelem és ipar fejlődésére és az azzal kapcsolatos ellentétek kiéleződésére Oustiban; biztos az, hogy a kommunista agitátorok 1415 óta védelmet és menedéket találtak ott, ahogy hírlik, főleg a gazdag posztógyártó és posztókereskedő Pytel révén. Erről népes takácslakosságra következtethetünk. Tábor későbbi lakói is főleg takácsok voltak, közli Aeneas Sylvius egy levelében, amelyre később még visszatérünk. 1419-ben, a Vencel alatti rövid reakciós kísérlet idején, ezeket az agitátorokat elűzték Oustiból, ahol erős katolikus párt volt. Egy közeli, a Lužnice mellett elterülő széles dombon telepedtek le, meredek lejtőjű félszigeten, amelyet csak keskeny földnyelv kötött össze a szárazfölddel. Ezt a nehezen bevehető helyet választották erődjükül és *Tábor*-hegynek nevezték az Ótestamentum nyelvén, amelyet a későbbi újrakeresztelőkhöz és puritánokhoz hasonlóan előszeretettel használtak.

---

* Piemont völgyeiből — ahol még fennmaradtak valdens gyülekezetek — a XIV. század vége felé (Bender: Geschichte der Waldenser, 47. old., ahonnan a közlést merítjük, nem ad meg közelebbi időpontot, de bizonyára még IV. Károly idején történt) két prédikátor érkezett Csehországba az országban lakó valdensekhez. A két olasz árulónak bizonyult, felfedték a katolikus papságnak, hogy hol szoktak a valdensek összejönni és ezzel társaik súlyos üldözését idézték elő.

** *Palacky*. id. mű III. köt. 2. rész, 81. old. A fő forrás, amelyből Palacky a taborita kommunizmusról való közléseit merítette, J. Přibram sajnos csak kéziratban meglevő vitairata a taborita papok ellen: Proti kněžím Táborským, 1429.

A kommunisták mindenfelől odaözönlöttek, hogy zavartalanul tartsák meg ott gyűléseiket. Ezek egyikén 1419 július 22-én állítólag 42 000 személy vett részt Csehországból és Morvaországból. Ez a kommunista eszmék jelentős elterjedését bizonyítja.

> „Az eseményt még ellenségeik is lelket és szívet emelő, nagy, vallásos-idillikus népünnepélynek írták le; minden a legnyugodtabban és a legszebb rendben folyt le. A minden oldalról körmenetszerűen zászlókkal, a szent oltáriszentséget elölhordva közeledő zarándoksereggel éppoly ünnepélyesen vonultak szembe a helységben levők, ujjongva fogadták őket és megmutatták nekik helyeiket a hegyen. Mindenki, aki odajött, «fivér» vagy «nővér» volt; rangkülönbség nélkül. A papok megosztották a munkát egymásközt: egy részük meghatározott helyeken prédikált (férfiakat és nőket különválasztották); mások gyónásokat hallgattak; ismét mások úrvacsorát osztottak mindkét formájában. Ez így tartott délig. Azután hozzáfogtak a vendégek által hozott és köztük szétosztott élelmiszer elfogyasztásához; egyik hiányát a másik bősége kipótolta; az *enyém és tied közötti különbséget nem ismerték a Tábor-hegy fivérei és nővérei.* Mivel az egész gyülekezetet vallásos érzések hatották át, a szigorú fegyelmet és erkölcsöt semmiképpen sem sértették meg: zenére, táncra és játékra nem is gondoltak. A nap hátralevő része beszélgetésekkel

és beszédekkel telt el, amelyekkel egymást kölcsönösen egyetértésre, szeretetre és a «megszentelt» kehely ügyéhez való szilárd ragaszkodásra buzdították. Ilyen körülmények között, túlfeszített izgalomban, nem lehetett hiány az ellenpárt iránti panaszokban és vádakban, olyan tervekben, hogy hogyan lehetne «isten szavának» ismét szabadságot szerezni az országban. A gyülekezet végül nyugodtan szétoszlott, miután a szántóföld tulajdonosait, akik ezen a napon kárt szenvedtek, gyüjtéssel böven kárpótolták."*

Nyolc nappal ez után a gyülés után került sor a prágai zendülésre, amely végetvetett a katolikus reakciónak, Vencel király halálát eredményezte és a huszita háborút megindította. Most már nem érték be egyszerü tüntetésekkel, kommunista piknikekkel. Kommunista gyülekezeteket szerveztek.

A taboriták alapelveit áttekinthetöen összefoglalja egy a prágai egyetem által megszerkesztett írás. A prágaiak és a taboriták közötti ellentétet az akkori szokás szerint vitával kellett volna kiküszöbölni (1420 december 10-én). E célból a prágai egyetem tanárai nem kevesebb mint 76 pontot állítottak fel, amelyekben nézetük szerint a taborita tanok eretnekek vagy legalábbis tévesek voltak. Ezeknek a pontoknak a többsége természetesen, a professzor urak ízlésének és a kor gondolkodásmódjának megfelelöen, vallási természetü volt. De két pont republikanizmust és kommunizmust is szemükre vet. A taboriták eszerint ezt tanították:

> „Ebben az idöben nem lesz a földön király vagy uralkodó, sem alattvaló és meg fognak szünni az összes adók és illetmények, senki sem fogja a másikat kényszeríteni valamire, mert mindnyájan egyformán fivérek és növérek lesznek.
>
> Mint, ahogy Tábor városában nem létezik enyém és tied, hanem minden közös, úgy legyen mindíg minden közös mindenki számára, senkinek se legyen magántulajdona és akinek ilyen van, halálos vétket követ el."

---

* *Palacky,* id. mű III. kot. 1. rész, 417. és kov. old.

Ebből azt a következtetést vonták le, hogy nem illő dolog többé, hogy királyuk legyen, vagy királyokat válasszanak, hanem most isten maga akar király lenni az emberek fölött és az uralkodást a népre kell rábízni; az összes urakat, nemeseket és lovagokat le kell kaszabolni és ki kell írtani mint a gazt, hogy adók, illetékek és más fizetések most szünjenek meg; hogy minden fejedelmi, tartományi, városi és parasztjogot, mint az emberek és nem isten találmányát, el kell törölni stb.

A tisztán egyházi pontok többek között felszólítást tartalmaznak valamennyi templom lerombolására, megtiltják, hogy istent templomban imádják, megtiltják szentképek készítését vagy imádását, elvetik azt a hitet, hogy tisztítótüz létezik stb. A taboriták a tudás (vagy ha úgy tetszik a tudomány) ellen is fordultak:

> „A keresztények semmit se higgyenek és ne tartsanak, ami nincs kifejezetten kimondva, vagy megírva a bibliában. A biblián kívül ne olvassák, ne tanítsák és ne hirdessék szent doktorok vagy valamely magisterek (professzorok) és világbölcsek írását, mert azok emberek, akik tévedhetnek; aki tehát a hét müvészetnek* elkötelezi magát, vagy elfogadja a magisztrátust, vagy azok mesterének nevezteti magát, az a pogányokat utánozó hiú ember és halálos vétket követ el."

Ez a tanítás különösen fájhatott a professzor uraknak. A keresztény kommunisták ellenségességét a tudománnyal szemben, valamint aszkétizmusukat az elözőkben, egy más összefüggésben már tárgyaltuk és megmagyaráztuk. (179. és köv. old.)

A kommunizmust természetesen azokban a formáiban valósították meg, amelyeket az őskereszténység szolgáltatott és amelyek a termelés akkori állapotának még eléggé megfeleltek.

Minden gyülekezetnek közös pénztára volt, amit „kupá"-

---

* *A hét szabad müvészet* — septem artes liberales — a középkori iskolák kötelező tantárgyai voltak. Ide tartozott: grammatika (latin nyelv), dialektika (gondolkodástan), retorika (szónoklattan), aritmetika (számtan), geometria (mértan), muzsika és asztronómia (csillagászat). — *Szerk.*

nak (Kadě) neveztek, ebbe mindenki beadta, amit sajátjának nevezett. Három ilyen pénztárt említenek, Táborban, Písekben és Vodňanyban. A fivérek és nővérek mindenüket eladták és az ellenértéket a kupakezelők lábai elé rakták.

A már említett Přibram 1429-ből származó antitaborita írásában ezeket írja:

> „És egy másik kufár csalást találtak ki (a taborita papok), mikor is Písek városából a hegyre hozzájuk gyalogoló népnek megparancsolták és elrendelték, hogy valamennyi testvér mindenét hozza össze, mire felállítottak egy vagy két kupát, amelyeket a gyülekezet majdnem teljesen megtöltött. Ennél a pénztárnál a píseki becstelen Matthias Lauda volt hivatalnok, s ő és a kupa más gondozói, a papokkal együtt, nem károsultak meg ennél a kupánál. Ebben az ocsmány eljárásban megmutatkozik, hogy milyen gyalázatosan fosztották ki a népet tulajdonából és keresetéből, miközben ők maguk meggazdagodtak és meghíztak.“*

Palacky maga is kénytelen hozzátenni, hogy ez a vád nyomorult rágalom volt.

Láthatjuk, hogy a nagy kizsákmányolók és védelmezőik, akik közé a derék Přibram is tartozott, már félévezreddel ezelőtt értettek ahhoz — éppúgy, mint ma — hogy a kizsákmányoltak előharcosairól azt a hazugságot terjesszék, hogy „munkásgarasokból kövérre híztak“ és ők, a kizsákmányolók, a valóban hízottak, akkor — éppúgy mint ma — semmin nem tudtak annyira megbotránkozni mint az ilyenfajta hízlaláson.

Mégis, bármilyen becsületes és önzetlen emberek is voltak a pénztárkezelők, ez a fajta kommunizmus nem volt tartósan keresztülvihető. A taboritáknál még kevésbbé tarthatta fenn magát, mint az első keresztényeknél, mert ezek nem koldusérzületű proletárok voltak, hanem munkások, akik nem a gazdagok alamizsnájából, hanem saját munkájukból éltek és akartak élni. A munka azonban akkoriban — a kézművesség és kisparaszti gazdálkodás fokán — lehetetlenné vált, ha mindenki eladta termelési eszközeit és a pénzt a közös kasszába tette, hogy abból mindenki számára fogyasztási cikkeket vásároljanak. Nem hisszük, hogy ez az eljárás valaha is általános volt a kommunista taboriták között. Bizonyára rövidesen megszüntették. Gyakorlatilag végül úgy alakult a kommunizmus, mint az első keresztényeknél: minden család magának dolgozott és csak a szerzett felesleget adta át a közös kasszának.

---

* Idézi *Palacky,* id. mű III. kot. 2. rész, 297. old.

Ez azonban nem történhetett a buzgóbb és elszántabb kommunisták heves tiltakozása nélkül. A kizárólag fogyasztási cikkekre vonatkozó közös tulajdon az akkori viszonyok között más formában valóban nem volt tartósan megvalósítható. Ezért a szélsőségesebb kommunisták a teljes kommunizmus bevezetését és a család megszüntetését követelték. Ez két formában lehetséges: cölibátussal vagy a szigorú monogám házasság megszüntetése, az úgynevezett nőközösség révén. A taboriták között levő szigorúbb kommunisták annál is inkább az utóbbi formát választották, mert eltökélt ellenségeskedésük a katolikus egyházzal és a szerzetességgel szemben amúgyis a papi cölibátus elvetéséhez vezetett.

Az e fokon álló kommunizmus ilyen következménye nem újdonság; megtaláltuk már az őskereszténységnél, behatóbban megtárgyaltuk a szerzetesi szervezet leírásánál és megmutattuk, hogy a nőközösség, éppúgy mint a szerzetesek és apácák cölibátusa, nem az emberi szellem „eltévelyedése“, hanem bizonyos adott társadalmi viszonyok szükségszerű következménye.

A szigorúbb kommunisták törekvéseit legvilágosabban és leghatározottabban a szabad szellem testvéreinek általunk már ismert szektája fejezi ki. Ezek Csehországba is megtalálták útjukat, s ha ott pikardokról (beghardokról) beszéltek, csaknem kizárólag őket értették ezen. Egy *Niklas* nevű paraszt után, aki főhirdetője volt tanaiknak, a szabad szellem testvéreinek huszita változatát *nikolaitáknak* nevezték, de legismertebbek *adamiták* néven voltak; mert az ádámi állapotot — a természetes állapotot, ahogy a XVIII. században mondták volna — a bűntelen ártatlanság állapotának tekintették. Gyülekezőhelyeiken, amelyeket paradicsomnak hívtak, állítólag meztelenül jöttek össze. Nem tudjuk eldönteni, hogy ez a tudósítás nem csupán pletykán vagy rosszindulatú rágalmon alapszik-e.

Az adamiták a Lužnice folyó egy szigetén laktak, mondja Aeneas Sylvius. Meztelenül jártak. Sajnos elfelejti megmondani, hogy mindíg, vagy csak különleges alkalmakkor jártak-e így.

> „Nőközösségben éltek (connubia eis promiscua fuere). de tilos volt vezetőjük, Ádám engedélye nélkül asszonyt megismerni. Ha azonban egy férfi vágytól elragadva lángra lobbant egy nő iránt, úgy kezénél fogva odavitte a vezetőhöz, akinek ezeket mondta: «A lelkem érte lobbant szerelemre.» Erre azt válaszolta neki a vezető: «Menjetek, növekedjetek és szaporodjatok és töltsétek meg a földet.»“*

Ez a házasságonkívüliség nagyon is ellentmondásban állt a kor erkölcsi nézeteivel, hisz e korban az egyesházasságot és az egyescsaládot — ezt az ősi, hagyományos és a néptudatban erősen gyökeret vert berendezést — a fennálló termelési mód és a fennálló társadalom szükségletei is a legparancsolóbban megkövetelték. A házasság kizárása ugyan logikus következménye volt az akkori kommunizmusnak, de éppen ez bizonyította, hogy e kommunizmusnak semmi támasza nem volt a társadalomban, amelynek szüksége volt az egyesházasságra; éppen ez bizonyította, hogy ama kor kommunizmusa arra kárhoztatott, hogy kis testületekre és gyülekezetekre korlátozódjék. A taboriták zöme a leghatározottabban szembefordult a szigorúbb kommunizmus törekvéseivel.

Már 1421 tavaszán nyílt összeütközésre került sor a két irányzat között. *Martinek Hauska* papot, a szélsőséges rajongás egyik fő képviselőjét** január 29-én egy lovag foglyul ejtette, de számos barátja közbenjárására ismét szabadonbocsátották. Most még buzgóbban hirdette tanait és pártja annyira fenyegetővé kezdett válni, hogy Niklas taborita püspök Prágához fordult segítségért. Ott is talajra talált a kommunista eretnekség. A tanács haladéktalanul szigorú eljárást rendelt el, aminek következtében két prágai polgárt, az akkori idök bevett szokása szerint, halálra ítéltek és elégettek. Táborban ugyanakkor (márciusban) törésre került a sor a két irányzat között; a kisebbségben maradt szigorúbb kommunistákat elüzték és azok, 300-an, a Lužnice folyó partján levö erdökbe vonultak.

---

* *Aeneas Sylvius.* De ortu et historia Bohemorum. Opera omnia. 109. old.

** Többek között megkísérelte az ősi egyház mintájára újra bevezetni az agapé-kat, a közös étkezéseket. (*Palacky,* id. mű IV. köt. 1. rész, 471. old.)

Martinek pap engedékeny lett és visszavonta „eretnekségeit". Hívei azonban szilárdak maradtak. Ellenük fordult Žižka, akit szíve a prágaiakhoz húzott, az ö szemében a „pikard eretnekség" — amely még a taboriták elött is gyülöletes volt — teljesen iszonyatosnak tünt. Rajtuk ütött az erdöben és egyrészüket foglyul ejtette. Minthogy a foglyok, számszerint ötvenen, tanaik visszavonását teljes mértékben megtagadták, Žižka parancsára elégették öket. Kacagva mentek a halálba.

Martinek, aki a taboriták között már nem érezte jól magát, elhatározta, hogy Morvaországba megy. Útközben azonban kíséröjével, Prokoppal, a Félszemüvel együtt Chrudimban foglyul ejtették és átadták Konrád roudnicei érseknek. Žižka azt követelte a prágaiaktól, hogy hozassák mindkét veszélyes embert Prágába és ott intö példa gyanánt égessék el öket elevenen. De a prágai tanácsosok féltek az alsóbb néptöl, amelyben Martinek irányzata erösen képviselve volt. Egy hóhért küldtek Roudnicéba, aki a két foglyot addig kínozta, amíg néhány prágai társuk nevét elárulták. Azután hordókba tették és elégették öket (1421 augusztus 21-én).

De a pikard eretnekséget ezzel még nem nyomták el teljesen. A Lužnicéba torkoló Nežarka folyó egyik szigetén egy adamita csoport telepedett le. Žižka 400 fegyverest küldött ellenük, azzal a megbízással, hogy teljesen írtsák ki öket. A megtámadottak kétségbeesetten védekeztek és sokat megöltek ellenségeik közül. De végül is alulmaradtak a túlerövel szemben. Akit a kard megkímélt, az tüzhalált szenvedett (1421 október 21-én).

Ezzel teljesen leverték a szigorúbb kommunizmus irányzatát. A haderö, amivel legyözték öket, bizonyítja, hogy ez az irányzat nem terjedhetett el túlságosan. Valóban, csak néhány különösen bátor, vagy a kommunizmus gondolatától különösen megszállt, elfogult ember tudta korának korlátait ennyire túllépni. A kommunista gondolat története szempontjából érdekesek; történelmi jelentőségük azonban nincs.

Az adamitákat legyőzték és tehetetlenségre kárhoztatták, de Žižkának, aki különösen nagy gyülölettel üldözte őket, nem sikerült a szektát teljesen kiirtania. Maradékai a taboriták közt tengették nyomorúságos életüket. A XV. század utolsó évtizedeiben ismét felbukkantak és megkísérelték, hogy összeolvadjanak a cseh testvérekkel, akikről még szó lesz.

Az adamiták leverése után nem vehető észre több kísérlet a kommunizmus szigorúbb formájának megvalósítására. Enyhébb formája azonban — amely inkább csak szándékát, mint a valóságot tekintve kommunista — csaknem egy emberöltőn át maradt fenn Táborban.

De mire fordították a közös pénztár vagy jobban mondva közös tárház bevételeit? Mert a gyülekezetnek juttatott hozzájárulás föleg termékekből állt.

Az első keresztény gyülekezetekben az egyik bősége arra szolgált, hogy a másik szegénységén segítsen. Erre Táborban nem volt semmi szükség. A gyülekezet tagjai, ha nem is teljesen, de megközelítőleg egyenlő feltételek között éltek. Ez annál is könnyebb volt, mert különösen az egyházi javak, azonkívul pedig az ellenséges uraktól és városoktól eredő zsákmány elegendő volt ahhoz, hogy mindenki bőséges háztartást rendezzen be.*

Szegénygondozásra a taboritáknak semmit sem kellett költeniök. Viszont papjaikról nekik kellett gondoskodni. Nem volt saját birtokkal rendelkező papi arisztokráciájuk. Minden világi emberből lehetett pap, ezeket a gyülekezet választotta, a papok választották viszont püspökeiket. Gazdaságilag a gyülekezettől függtek, amely eltartotta őket. Működésük, mint a középkori papságé általában, nagyjából megfelelt a mai állami és községi tisztviselőknek és tanítóknak; a gyülekezet hivatalait irányították és látták el, közvetítették a gyülekezetek egymásközötti kapcsolatát, valamint a külvilággal való kapcsolataikat. Fő feladataik egyike a gyermekek oktatása volt. Az általános, jó népoktatásra a taboriták nagy súlyt helyeztek. Ez különösen feltünő jelenség náluk és egyetlen más akkori nemzetnél sem lelhető fel. Legfeljebb a „közös élet testvéreit“ lehetne összehasonlítani velük, de azok tevékenysége szerzetesi-katolikus irányzatuk következtében egészen más jellegű volt. Természetesen a taborita müveltséget saját korának mértékével kell mérnünk. Ez a müveltség főleg vallási volt.

---

* Még az arisztokratabarát Prágából is vannak híreink arról hogy a nagy gyulekezet — tehát a népgyűlés — házakat, szőlőket és egyebet kobozott el ellenségeitől és azokat az igaz ügy híveinek juttatta. Az „érdemes“ tanács természetesen gyakran elvette azokat tőlük. (V. ö. *Palacky*, id. mű III. köt. 2. rész, 281. old.)

Aeneas Sylvius mondja egy helyen:

> „Az olasz papok szégyelhetik magukat; biztos, hogy egy sem olvasta közülük egyszer sem az Újtestamentumot. A taboritáknál viszont nemigen találsz olyan fehérszemélyt, aki az Ó- és az Újtestamentumot ne ismerné jól.“ És más helyen megjegyzi: „Minden álnok emberi nemzetség csak *egy* jóval rendelkezik: szereti a müveltséget (literas).“

A népoktatásról való gondoskodás látszólag ellentmondásban áll a taboritáknak a tudomány iránti ellenszenvével, amelyet az előbb említett tényeken kívül az is bizonyít, hogy a hozzájuk csatlakozó tanult embereket rábírták, hogy valami mesterséghez fogjanak. De ez az ellentmondás csak látszólagos. A taboriták az alsóbb néptől elszakadt, vele ellenségesen szembenálló tudást gyülölték, amely a kizsákmányolók eszköze, a felsőbb osztályok kiváltsága volt és amely a termelés akkori állapotában összeférhetetlen volt az általános egyenlőséggel. A kisparaszti és kézmüves termelés nagyon is kizárólagosan igénybe veszi munkásainak erejét és idejét, semhogy azoknak módjuk volna magasabb tudást elérni, anélkül, hogy osztályukból kilépjenek. Ezzel szemben éppen az egyenlőség parancsolta, hogy a müveltségnek azt a fokát, amely mindnyájuknak megközelíthető, mindnyájuk számára hozzáférhetővé is tegyék.

A taboritáknak a tudás elleni gyülölete koruk gazdasági elmaradottságából, a müvelődés iránti buzgalmuk pedig kommunizmusukból eredt. Nyilván nem véletlen, hogy a modern iskolapedagógia atyja, a mindenfelé ünnepelt Comenius, a *cseh testvéreknek*, a taboriták utódainak püspöke volt.

A *tanügynél* azonban még fontosabb volt a taboriták számára a *hadügy*. Ez a kis gyülekezet, amely olyan bátran hadat üzent az egész fennálló társadalomnak, csak addig tarthatta fenn magát, amíg a csatatéren legyözhetetlen maradt. És számára nem létezett béke, még fegyverszünet sem. Közösségi mivolta túlságosan összeegyeztethetetlen volt az uralkodó osztályok érdekeivel. De döntö győzelmet nem tudtak kivívni. Győzhettek ellenségeikkel szemben, de nem tudták legyőzni őket, mert ezek az ellenfelek a fennálló termelési viszonyokból nöttek ki. A taborita kommunizmus e viszonyok közé mesterségesen beoltott növény volt, nem válhatott kora társadalmának általános formájává.

Örökös háború volt a taboriták sorsa, dicsősége, de végzete is.

A háborúra épült a taboriták egész szervezete. Kétfajta gyülekezetre oszlottak, *harci* (háborús) *gyülekezetekre* és *házi gyülekezetekre*. Az utóbbiak otthon maradtak és a harci gyülekezetek helyett is dolgoztak, ezeknek pedig kizárólag a hadüggyel kellett foglalkozniok. Mindig fegyverben álltak. Feleségük és gyermekeik kíséretében vonultak az ellenség elé, mint a régi németek, akikkel barbár vadságban és barbár szilajságban is versenyeztek. A különböző gyülekezetek valószínüleg felváltották egymást, a harcmezőről visszatérők leültek mesterségükhöz, s az addigi kézmüvesek léptek helyükre — valószínüleg, mert ennél, éppúgy mint a taboritákra vonatkozó más kérdéseknél, sajnos csak feltevésekre vagyunk utalva. Amilyen jó értesüléseink vannak harci tetteikről, olyan kevés adat maradt ránk belső berendezkedésükről.

Ezeknek a harci gyülekezeteknek az intézménye hadtörténetileg igen nagyjelentőségü. A középkor végén fellépö állandó hadsereg eredetét rendszerint VII. Károly francia királyra vezetik vissza, aki a XV. század közepén tizenöt zsoldos csapatot számláló állandó haderöt teremtett. Valójában azonban a taborita harci gyülekezetek képezték az első állandó hadsereget és még azzal az előnnyel is rendelkeztek a francia intézménnyel szemben, hogy általános védkötelezettségen, nem pedig zsoldosok (Franciaországban még hozzá többnyire idegennemzetiségü, svájci és német zsoldosok) toborzásán alapultak.

Ebből az intézményből származott a taboriták nagy katonai fölénye ellenségeikkel szemben.

Annak a kornak a hadseregei teljesen híjával voltak a fegyelemnek és mozgékonyságnak. Honnan is rendelkezhettek volna ezekkel a tulajdonságokkal azok a hübéresekből és zsoldosokból álló fegyelmezetlen csoportok, amelyeket ma összehívtak és másnap ismét szétszéledtek, ha a zsold elmaradt, vagy másvalami nemtetszésüket váltotta ki?

A taborita hadsereg volt a régi római birodalom bukása óta az első, amely szervezetet alkotott, nem puszta tömeget, amely az ellenséget megrohanta. Különböző fegyverzettel rendelkező különböző osztagokra oszlott, amelyek a csata folyamán központból tervszerüen irányított, begyakorlott müvészi hadmozdulatokat, kanyarulatokat és fordulatokat hajtottak végre és müveleteik során rendszeresen egymásbakapcsolódtak. Ugyancsak ök voltak az elsők, akik a tüzérséget célszerüen tudták felhasználni a csatatéren és végül az elsők, akik a menetelés tudományát kifejlesztették. Már gyors menetelésük is nem egy győzelmet szerzett nekik ellenségük nehézkes seregével szemben.

Mindezekben a pontokban a modern hadviselés megteremtőinek bizonyultak a középkorival szemben.

Talán joggal mondhatjuk, hogy, mint más területeken, a katonain is minden nagy haladást szociális forradalom idézett elő és az utolsó ötszáz év legnagyobb hadvezérei azok voltak, akik ezeket a forradalmi vívmányokat el tudták sajátítani és azokat a legjobban tudták felhasználni: Žižka, Cromwell, Napoleon.

A taboriták katonai rátermettségét még lelkesedésük és halálmegvető bátorságuk is fokozta: számukra nem volt megalkuvás, nem volt megállás a megkezdett úton. Számukra nem volt más választás, mint győzni vagy meghalni. Így váltak

Európa legrettegettebb harcosaivá, így mentették meg harci terrorizmusukkal a huszita forradalmat, ahogyan 1793-ban a sansculotte-ok a maguk terrorizmusával az 1789-es polgári forradalmat.

6. TABOR BUKÁSA

Vencel halála után a calixtinusok — a huszita nemesség és a prágaiak — tárgyalásokba kezdtek Zsigmonddal. Mégsem volt számukra túl biztonságos az a gondolat, hogy császár és pápa ellen, alapjábanvéve egész Európa ellen, felvegyék a küzdelmet. Annál is inkább hajlandók voltak megegyezni, mert a taborita irányzat veszedelmes erővé fejlődött. Ha csak a világiak kelyhéről lett volna szó, bizonyára sor került volna a megegyezésre. De többről volt szó, az egyház pénzéről és birtokairól és ezen nem tudtak megegyezni. Az egyház és szolgája, Zsigmond, éppoly engesztelhetetlennek mutatkozott az egyik oldalon, mint a taboriták a másikon. Élet-halál harcra került a sor, amelyben a calixtinusok, a templomrablók, szükségtől hajtva, de csak fél szívvel, együtt küzdöttek a taboritákkal.

Nem közölhetjük itt a huszita háborúk egész történetét. Nem mondhatjuk el tüzetesebben, hogyan alakult azután, hogy V. Márton pápa „Omnium plasmatoris domini“ kezdetű bullájában 1420 március 1-én az egész kereszténységet a husziták elleni keresztesháborúra szólította fel, egyik zsákmányszomjas keresztes sereg a másik után, hogy az eretnekséget leverje; hogy 1420-tól 1431-ig az öt kereszteshadjárat mindegyikében szánalmas vereséget szenvedett a keresztesek serege; hogy a taboriták legyőzhetetlenségének híre mind távolabbra terjedt és hogy végül a negyedik kereszteshadjáratban Střibrónál (1427) és az ötödikben Domažlicénél (1431) hogyan szaladtak szét páni félelmükben egész nagy hadseregek már a husziták közeledésének puszta hírére, anélkül, hogy az ellenséget csak látták is volna. Nem követhetjük a calixtinusoknak a taboritákkal folytatott belső küzdelmeit sem, amelyeket a kereszteshadak elleni háborúk szüneteiben vívtak.

A domažlicei nagy nap után úgy látszott, hogy nincs már olyan ellenség, amely a taboritáknak ellenállhat. Kívülről egyetlen hadsereg sem mert már ellenük vonulni. Belső ellenségeik, a nemesség és az egyes városok hatalma tünőben volt. A taborita terrorizmus fennmaradása teljes bukással fenyegette őket.

Ekkor azonban megmutatkozott, hogy milyen keveset érnek a katonai győzelmek, ha a győztesek céljai ellentétben állnak a gazdasági fejlődés követelményeivel. A taboriták döntő katonai vereségének következménye természetesen kiirtásuk lett volna. De győzelmeik is olyan elemeket fejlesztettek ki, amelyek bukásukhoz vezettek. Legnagyobb dicsőségük közvetlen következménye bukásuk lett.

A taboriták győzelmei folytán csehországi ellenségeik, a calixtinusok helyzete természetesen mind elviselhetetlenebbé vált — másik ellenségükről, a katolikusokról nem is szólva. A nemesség jelentéktelenségre volt ítélve és már régen szívesen békét kötött volna az egyházzal, ha mint az egyházi javak elrablója nem félt volna annak kapzsiságától és bosszújától. A domažlicei győzelem után a nemesség különösen előzékenynek mutatkozott. Közben pedig a pápa és a császár is, egyházi és világi fejedelmekből álló egész táborukkal együtt, éppen a nagy huszita győzelmektől igen megpuhult. Köztük és a calixtinusok között sohasem szüntek meg teljesen a cselszövények és tárgyalások; a domažlicei győzelem után még élénkebbé váltak mint valaha és végül megegyezésre jutottak, miután a pápai egyház a baseli zsinat küldöttei útján még abba is beleegyezett, hogy az egyházi javak birtoklását nem tekinti templomrablásnak (1433). Ahelyett, hogy elvett volna, még adott is az egyház a cseheknek. Anyagi eszközökkel bőségesen ellátott ügynököket küldött oda, hogy ezáltal új szövetségeseinek, a calixtinusoknak lehetővé tegye, hogy erőre kapjanak a taboritákkal szemben. A nemesség, amely „már néhány éve úgyszólván eltünt a színről“ *(Palacky)*, most hogy a császárt, s főleg az egyházat és annak vagyonát maga mögött érezte, ismét bátorságra kapott, összejöveteleket tartott, szervezkedett, hogy elvesztett hatalmát a prágaiak és a katolicizmus egyházi (de amellett nagyon is világi) eszközei segítségével visszahódítsa.

Aeneas Sylvius a maga cseh történelmében jól ecseteli a helyzetet. De meg kell jegyezni, hogy az a szerep, amelyet Prokopnak tulajdonít — aki Žižka halála után a taboriták legjelentékenyebb vezetője volt — teljesen indokolatlan; Prokop sohasem rendelkezett azzal a korlátlan hatalommal, amit Aeneas Sylvius tulajdonít neki. Helyesebb, ha a következőkben mindenütt, ahol Prokop rémuralmáról van szó, azon a taboriták rémuralmát értjük. Aeneas ezeket mondja:

> „A cseh bárók gyakran összejöttek, beismerték tévedésüket és érezték, hogy milyen bajban vannak, mivel királyuk uralmát elvetették és Prokop súlyos igáját kell viselniök. Fontolóra vették egymásközt, hogy mennyire egyedül ő az úr az országban, kénye-kedve szerint intézkedik, vámokat emel, adományokat követel és adókat vet ki, háborúra toboroz embereket, seregeket vezet ahova akar, rabol és gyilkol, semmiféle ellenállást nem tűr magával és rendeleteivel szemben és magas- és alacsonyrendűeket egyaránt mint rabszolgáit és szolgáit kezeli. Azt is fontolóra vették, hogy nincs szerencsétlenebb nép a nap alatt mint a csehek, akik szakadatlanul a csatatéren vannak, nyáron és télen sátrakban laknak, a kemény földön feküsznek és mindig a fegyverekkel kell törődniök, mialatt részben belső, részben külső háborúk pusztítják őket és folytonosan vagy harcolnak, vagy aggódva harcra készülnek. Hozzáfűzték, hogy ideje lenne a borzalmas zsarnokság igáját lerázni, hogy miután más népeket legyőznek, ők maguk ne legyenek kénytelenek *egy* embert, Prokopot szolgálni. Elhatározták, hogy az urakat, lovagokat és városokat egy általános tartományi gyűlésre hívják össze, ahol az egész királyság célszerű kormányzását megtanácskozzák. Amikor a tartományi gyűlésen összegyűltek, Meinhard úr megmagyarázta nekik, hogy milyen boldog az a királyság, ahol a nép *sem tétlenségre nem adja magát,* sem háborúk nem teszik tönkre; azonban a cseheknek eddig mennyire nem volt nyugtuk, szakadatlan háborúktól pusz-

tított országuk rövidesen tönkremegy, ha idejében nem találnak segítséget; a müveletlen föld ugaron marad, állat és ember éhenpusztul egyes helyeken" stb. stb., amely bajoknak természetesen csak azzal lehet végetvetni, ha a nemesség kerül ismét uralomra.

Mialatt a taboriták különbözö ellenségei érdekellentéteikről — a taborizmus iránti közös ellentétük következtében — megfelcdkezve egységes „reakciós tömeggé", koalícióvá zárkóztak fel, a taborita párt belsejében olyan változások mentek végbe, amelyek még nagyobb fenyegetést jelentettek számukra, mint ellenségeik intrikái és összeesküvései.

Tábor kommunistái mindíg csak töredékét képezték annak a demokratikus pártnak, amelyet taboritának neveztek. Ők voltak a legenergikusabb, legengesztelhetetlenebb, minden tekintetben a legmesszebbmenö és katonailag legkiválóbb alkotórésze a taboritáknak. De a párthoz tartozó tömegeknek, a városi kispolgároknak és a parasztoknak a kommunista program meglehetösen közömbös volt. Ezek az elemek annál jobban szenvedtek, mennél tovább tartott a háború.

A csehek, ha györtek is, eleinte mégis túl gyengék voltak ahhoz, hogy távoltartsák az ellenséget országuktól. Védekezés közben györtek. Csak aránylag későn (1427) jutottak odáig, hogy a pusztításokat, amelyek az akkori, föleg fosztogatásból és rombolásból álló hadviseléssel jártak, a külföldre vigyék át — körülbelül úgy, ahogy ma az európai civilizációt terjesztik Afrikában. De a támadás még semmikép sem biztosította Csehországot az ellenséges szomszédok fosztogatásaitól. És amellett belül folytatódtak a polgárháborúk. Csehország évről-évre jobban kimerült. Nemcsak a kereskedelem szenvedte ezt meg, hanem az ipar és mezögazdaság is. Nemcsak a nemesség és a gazdag prágai polgárok, hanem a kispolgárok és parasztok is egyre inkább tönkrementek mindenütt. Mély háborús fáradtság és békevágy vett erőt a társadalom valamennyi osztályán és mennél inkább az engesztelhetetlen taboriták tüntek fel a béke egyetlen akadályának, annál rohamosabban zsugorodott össze híveik száma az országban, annál inkább ellenük fordult a néphangulat; és a taboriták kis csoportjának annál erősebb eszközökre volt szüksége hatalmi helyzete fenntartására. Az ellentét mind élesebb lett köztük és a lakosság zöme között. Ahol a nemesség a taboriták ellen fellázadt, többnyire a nép helyeslésével találkozott.

De a szorosabb értelemben vett taboriták sem voltak már a régiek.

Tábor sorsa rendkívül érdekes számunkra. Megmutatja, hogy mi lett volna a münzeri irányzat sorsa *Mühlhausenben* és az újrakeresztelőké *Münsterben*, ha katonailag nem győzték volna le őket.

Tábor kommunizmusa kizárólag a szegények szükségletein és nem a termelési mód kívánalmain alapult. A mai szociáldemokrácia azért biztos győzelmében, mert a termelés szükségletei és a proletariátus szükségletei egyirányban haladnak; ezért ma a proletariátus a történelmi fejlődés hordozója. Másként volt a XV. században. A szegények szükségletei a kommunizmusra való törekvést idézték elő, a termelés szükségletei viszont megkövetelték a külön tulajdont. A kommunizmus tehát nem válhatott akkor a társadalom általános formájává, a szegényeknél pedig a kommunizmus szükséglete megszűnt, mihelyt elérték a kommunizmust, vagyis mihelyt megszűntek szegények lenni. A kommunizmus iránti szükséglettel együtt azonban előbb vagy utóbb magának a kommunizmusnak is meg kellett ismét szűnnie, különösen ha lemondtak az egyetlen eszközről, amely a kommunizmusnak ezt a fajtáját, legalább kis társadalmak számára, huzamosabb időre lehetővé tette: az egyescsalád, az egyesházasság megszüntetéséről. Ezt tették a taboriták — amint láttuk; az adamitákat úgyszólván kiirtották és ezzel ismét megnyitották közösségükben az utat a magántulajdon számára. A magántulajdon sajátos gondolkodásmódot termel ki, kapzsiságot és irígységet és annál inkább elnyomta a kommunizmust és a testvériséget, mennél gyorsabban növekedett a taboriták között a jólét, sőt gazdagság — mint a mérhetetlen sok zsákmány gyümölcse. Az egyenlő létfeltételek megszűnésével Táborban szegények és gazdagok csoportja kezdett kialakulni és az utóbbiak mind kevésbbé voltak hajlandók az előbbieknek valamit juttatni feleslegükből.

Ezt a folyamatot idegen elemek behatolása gyorsította meg. Aki annyira átadta magát egy eszmének, hogy életét és létét kockáztatja érte, az nem lesz oly könnyen hütlen hozzá, még akkor sem, ha olyan körülmények közé kerül, amelyek az eszme szempontjából nem kedvezőek. A régi taboriták bizonyára szilárdan kitartottak hitük mellett, amelyért annakidején annyi üldöztetést és veszedelmet türtek el.

De a sok háborús év, amelynek terhét különösen a taboriták viselték, soraikban nagy pusztítást vitt véghez. Katonailag ez nem volt észrevehető, mert a veszteség gyorsan kipótlódott. Tábor messze földön a kommunista rajongók Mekkája lett. Még a legtávolabbi nemzeteket, például az angolokat, is képviselve látjuk Táborban. A felvétel körül nyilván nem támasztottak nagy nehézségeket. Aeneas Sylvius, aki Tábort meglátogatta, csodálkozva látta, hogy a számos különböző szekta békésen él együtt.

> „Nem mindnyájan egységesek hitükben — mondja — Táborban mindenki abban hihet, amiben akar. Vannak ott nikolaiták, ariánusok, manicheusok, örmények, nestoriánusok, berengariusok és lyoni szegények; különösen nagyrabecsülik azonban a valdenseket, a római szentszék fő ellenségeit.“

Veszélyesebb volt azonban a Táborban bekövetkezett másik szaporulat. Tábor hadiszerencséje sok kalandvágyó népséget vonzott oda, amelynek a taborita eszmék teljesen közömbösek voltak és csak dicsöség vagy még inkább zsákmány után vágyott.

> „Híjával voltak — mondja Palacky a huszita seregekröl általában — a háborúban belföldi erőknek és mennél távolabb harcoltak, annál inkább; a földmüvesek és a kisebb városok kézmüvesei már gyakran elbújtak, mihelyt fegyverbe hívták őket és ha mégis összeterelték, ismét elszöktek a seregből. Helyettük a cseh harcosok természetesen bö pótlást kaptak külföldröl. Nemcsak a lengyelek és ruszinok özönlöttek évek óta nagy számban a cseh táborokba,

hanem még a németek közül is néhányan, akiknek a kaland fontosabb volt a hitnél és akik nem vágyódtak szülőföldjük után, odahúztak, ahol a hadiszerencse virágzott. *Különösen a taboriták és az árvák seregei ebben az időben* (1430) *már nagy számban ilyen «semmirekellőkből» és «minden népek aljából» álltak.* Ezáltal természetesen mindinkább veszítettek abból a jellegükből, amely valaha Žižkának különösen fontos volt, mert azt akarta, hogy valamennyi harcosa valóban «Isten harcosa» legyen, teljesen és őszintén, ne legyen se lagymatag, se kétkedő hitében."*

Harciasságban a taboriták seregei eleinte nem vesztettek sokat, bár lassan szükségszerűen fogyni kezdett a lelkesedéssel és odaadással, önkéntes fegyelemből harcoló elemek száma. De lényegesen veszítettek *megbízhatóságuk* tekintetében. A tönkrement nemesség ugyanazon okokból állt szolgálatukba, mint a zsoldosok, a földesurak csak azáltal tudták még valahogy fenntartani magukat, hogy bizonyos mértékig hűbéresei voltak a taboritáknak, adót fizettek nekik, küzdeniök kellett oldalukon — vessük össze ezt a cseh bárók panaszaival Prokop zsarnoksága ellen, amelyeket fentebb idéztünk Aeneas Sylvius alapján.

Amint tehát a nemesség felkelt a taboriták ellen, mihelyt zsoldosokat kezdett maga köré gyüjteni, akiknek a katolikus egyháztól szerzett kincsekre támaszkodva pillanatnyilag előnyösebb feltételeket tudott nyujtani, a taborita csapatrészekben mindenütt árulás ütötte fel a fejét.

Ezekután érthető, hogy amikor ismét polgárháborúra került a sor és a calixtinusok és taboriták döntő küzdelemben mérték össze erejüket, a taboriták — akiket a parasztok és polgárok elhagytak, saját csapataik egyrésze elárult — alulmaradtak ellenfeleikkel szemben, mert ezek belső ellenségeskedéseiket feledve, hatalmas szövetséget kötöttek a demokratikus párt azon maradékai ellen, akik, inkább kényszerből, mint önként, még hűek maradtak a kommunista gyülekezethez, amely már inkább csak képzeletben, mint a valóságban volt kommunista.

---

* *Palacky,* id mű III. kot 2 rész, 500. old.

Český Brod közelében, Lipany falu mellett került sor a döntő ütközetre, 1434 május 30-án. A nemesek pártja túlerőben volt; 25 000 fegyveressel rendelkezett, szemben a 18 000 taboritával. Sokáig eldöntetlen volt a küzdelem, végülis a nemesek győztek, bár nem annyira haditudományuk és bátorságuk, mint inkább Čapek János taborita hadvezér, a lovasság parancsnokának árulása következtében, aki a harc közepette embereivel együtt elfutott, ahelyett, hogy az ellenségre támadt volna. Szörnyű gyilkolás kezdődött, nem volt kímélet; állítólag 13 000 taborita harcost (18 000-ből!) mészároltak le. Ezzel a szörnyű vereséggel a taboriták ereje örökre megtört.

Tábor Csehország feletti uralma megszűnt. A demokrácia vereséget szenvedett és a nemesség, a prágai patriciusokkal szövetkezve, hozzáfoghatott az ország kizsákmányolásának újbóli elrendezéséhez. A király és „hüséges alattvalói“ között lefolyt végnélküli tárgyalások után, amelyeknél mindkét fél attól tartott — mégpedig joggal — hogy a másiknak csak az ő becsapásán jár az esze, végre elismerték Zsigmondot királynak (1436), miután általános amnesztiát igért és beleegyezett, hogy az elpusztított és elrabolt egyházi javak felől minden uraság és gyülekezet saját tetszése szerint döntsön.

A taboriták ereje a lipany-i ütközetben megtört, de nem semmisült meg teljesen. Egyideig még folytatták a küzdelmet, de egyre lanyhábban, eredménytelenebbül és örültek, hogy Zsigmonddal olyan megegyezésre tudtak jutni, 1436-ban, amely legalább városuk önállóságát biztosította.

Ilyen helyzetben maradt Tábor az ötvenes évek elejéig. Akkoriban Aeneas Sylvius meglátogatta a várost és erről tudósítást ír Carvajal bíboroshoz intézett egyik levelében. Ez egyike azon csekélyszámú fennmaradt közléseknek a taboriták belső állapotairól, amelyek szemtanútól származnak. Egyes jellemző részeit itt közöljük. Ezek nagyon jó képet adnak a taborita közösségről: Táborban a házak — mondja Aeneas — fából vagy agyagból készültek és minden rendszer nélkül, egymás hegyén-hátán épültek.

„Az emberek sok és értékes holmival rendelkeznek és roppant nagy vagyonuk van. Mert erre az egy helyre hordták össze, amit sok néptől zsákmányoltak. Valamikor mindenben az egyház szokása szerint akartak élni és mindenük közös volt: kölcsönösen testvéreknek nevezték egymást és ami az egyiknek hiányzott, azt megkapta a másiktól. Most azonban mindenki magának él és egyesek éheznek, míg mások dőzsölnek (alius quidem esurit, alius autem ebrius est). Hamarosan elhamvadt a felebaráti szeretet tüze, rövid ideig tartott az utánzás (az apostoli gyülekezet utánzása) ... A taboriták idegen tulajdont raboltak és amit erőszakkal elragadtak, az mind közös tulajdon lett (haec tantum in commune dederunt). De ezt nem tudták fenntartani. A természet felülkerekedett és már valamennyien kapzsiakká váltak. Minthogy pedig már nem tudnak úgy rabolni, mint régebben, mert elgyengültek és félnek szomszédaiktól, üzleti profit után futnak (lucris inhiant mercaturae) és aljas keresetre adják magukat. A városban 4000 olyan férfi él, aki kardot tudna forgatni, de kézműves lett és *nagyobbrészt gyapjúszövésből él* (lana ac tela ex magna parte victum quaerentes), úgyhogy hadviselésre alkalmatlannak számít."*

Figyelemreméltó, hogy a taboriták többsége gyapjúszövő volt.

Aeneas Sylvius 1451-ben látogatta meg Tábort. A város katonai ereje és kommunizmusa — leírása szerint — teljesen megsemmisült. De forradalmi multjának még a romjai is veszélyesnek tűntek Csehország hatalmasai előtt. Egy évvel Aeneas Sylvius látogatása után Csehország kormányzója, Podjebrád György Tábor elé vonult és az összes taborita papok kiszolgáltatását követelte. Tábor már három nap után megadta magát és kiszolgáltatta papjait, akiket — ha „nem tértek meg" — halálukig fogságban tartottak. Tábor köztársaság különleges helyzetének és önállóságának vége volt.

Látva, milyen szánalmas véget ért az egykor oly büszke kommunista közösség, amelytől fél Európa reszketett, alig tudjuk elnyomni azt a kívánságot, hogy bár esett volna el Tábor,

---

* *Aeneas Sylvius Piccolomini.* Opera omnia. 662. old.

Münsterhez hasonlóan, kommunista ifjúkorának teljében, és ne sínylődött volna nyomorultul polgári végelgyengülésben.

Tábor leverésével a demokrácia utolsó menedéke is megsemmisült Csehországban.

A taboriták sorsa, amely bizonyos vonatkozásban rokon a jakobinusokéval, abban is hasonlít amazokéhoz, hogy ők mentették meg önfeláldozó hősiességükkel a forradalmat, de nem a maguk, hanem a forradalom nagy kizsákmányolói számára; Franciaországban a XIX. század küszöbén a nagytőkések és nagy iparlovagok, a XV. század Csehországában a főnemesség számára, amely az államban és társadalomban csaknem korlátlan hatalomhoz jutott. A köznemesség semmit sem nyert a huszita háborúkban, amelyek nem állították meg, söt még elősegítették hanyatlását. A főnemesség, amelynek az egyházi javak oroszlánrésze jutott, az alsóbb nemesség rovására is meggazdagodott, mert annak birtokait összevásárolta.

A háború következményeit azonban elsősorban a parasztok és a kisvárosok lakói szenvedték meg. Az ország kimerülése és a lakosság számának csökkenése a parasztok és a kisvárosok lakosságának ellenállóerejét a legmélyebbre szorította, ugyanakkor a földesurakat arra ingerelte, hogy követeléseiket a nekik adózó kisvárosiakkal szemben — akiknek képviseletét a tartományi gyülésen is szükíteni igyekeztek — főleg azonban a parasztokkal szemben a legmagasabbra emeljék. Mind nagyobb terheket raktak a parasztság vállára és a gyenge ellenállási és lázadási kísérleteket, amivel a sanyargatott parasztok itt-ott próbálkoztak, könnyüszerrel leverték. Ahol azonban a parasztokkal szemben támasztott követelések minden emelése ellenére sem volt elég a munkaerő, ott a nagybirtokosok úgy segítettek magukon, hogy a földművelés helyére olyan termelési ágat vezettek be, amely csak jelentéktelen mennyiségü emberi munkaerőt igényelt; ennek kiterjedése egyes helyeken nemcsak a paraszthiányt győzte le, hanem egyenesen el is üzött parasztokat lakóhelyeikről. Angliában a munkáshiány — amelynek mindenesetre más okai voltak mint Csehországban — jelentékeny lökést adott a legelőgazdálkodás, a juhtenyésztés fejlődésének, ami végül olyan méreteket öltött, hogy főeszköze volt Angliában a parasztok kisajátításának és tömeges proletariátus megteremtésének. Hasonló, ha nem is olyan fontos szerepet játszottak Csehország egyes vidékein a nagybirtokosok által létesített *halastavak*. Míg Angliában a juhok falták fel a parasztokat, Csehországban a pontyok.

A lovagi és paraszti viszonyok fejlődéséről a XV. század második felében Palacky figyelemreméltó bizonyítékot idéz, egy bizonyos Wšehrd közléseit, aki 1493-tól 1497-ig a királyság törvényszéki segédjegyzője volt és kiadott „kilenc könyvet Csehország jogairól, bíróságairól és telekkönyveiről". E műben többek között a következőket mondja:

> „Valamikor régen, emberemlékezet előtti időben, minden kerületben voltak kísérőemberek, nem kamarások, akik ismerték minden úr, lovag és birtokos lakhelyeit. És mivel az ország még sűrűn és jól benépesült volt, *mert a lovagok lakóhelyeit még nem vásárolták össze és nem pusztították el*, váraikat és kastélyaikat nem tették egyenlővé a földdel, *sem falvak, szántók és rétek nem tűntek el tavak építésével*, ezért a nagy, megszámlálhatatlan tömegű lovag és falusi mellett ilyen kísérőemberek voltak, akiknek nem az volt a feladatuk, hogy valakit bíróság elé idézzenek, hanem hogy a kamarásoknak megmutassák azok lakhelyeit, akiket bíróság elé kellett idézni és a kamarásokat odakísérjék, amiért is kísérőembereknek hívták őket. Amikor azután az országnak majdnem harmadrésze háború és járvány következtében elpusztult és minden kerületben lovagi székhelyek óriási tömege semmisült meg és hevert romokban, s amit kard, tűz és járvány megkímélt, nagyobbrészt pusztává tették az odaépített tavak, már nem volt kísérőemberekre szükség" stb. (Palacky, id. mű IV. köt. 1. rész, 528—529. old.)

A XV. század elején úgyszólván teljesen eltűnt Csehországban a jobbágyság. A század végén már ismét ez volt az általános paraszti állapot.

Nevetséges ezért a huszita háborúkat tenni felelőssé. A társadalmi fejlődés irányát nem az szabja meg, hogy békés úton vagy erőszakos küzdelemben megy-e végbe. A termelési mód menete és szükségletei határozzák meg azt természeti szükségszerűséggel. Ha az erőszakos forradalmi harcok kimenetele nem a forradalmárok terveit követi, ez csak azt bizonyítja, hogy ezek a tervek ellentétben álltak a termelési mód szükségleteivel. Erőszakos forradalmi harcok soha nem határozhatják meg a társadalmi fejlődés irányát, csak *ütemét gyorsíthatják meg* bizonyos körülmények között, de ezzel természetesen súlyosbítják a legyőzöttek szenvedéseit. És ezt tették a huszita háborúk is. A XV. századtól kezdve egész Európában minden országban előbb-utóbb rosszabbodnak a paraszti viszonyok. Hogy Csehország gazdasági elmaradottsága ellenére azok közé az országok közé tartozik, amelyekben ez a jelenség előbb lép fel és hogy a folyamat ott megy végbe leggyorsabbban, az mindenesetre a huszita háborúk következménye. Nélküle a döntő fordulat talán csak egy évszázaddal később, a német parasztháború után következett volna be.

HATODIK FEJEZET

A CSEH TESTVÉREK

Tábor elesett, de nem tünt le nyomtalanul. Ez a kommunista katonai állam nagyon is ragyogóan müködött és müködése nagyon is mélyen korának társadalmi viszonyaiban gyökerezett — olyan viszonyokban, amelyek bukása után nemcsak hogy nem szüntek meg, hanem még sokkal élesebben jelentkeztek — semhogy azok az eszmék, amelyekre felépült, ne éltek volna szükségszerüen tovább, bár más, a megváltozott helyzetnek megfelelö formában.

Két szekta folytatta müködését Tábor bukása után olyan szervezetekben, amelyek bár ugyanabból a talajból eredtek, söt még ugyanazt a nevet is viselték — mindkettöt *cseh testvéreknek* hívták — mégis a lehetö legnagyobb ellentét mutatkozott közöttük. Az egyik a *háborús*, a másik a *kommunista* vonalat vitte tovább.

Láttuk, miként csatlakozott idegen hadinépség a taboritákhoz csak azért, hogy hadiszerencséjükböl és zsákmányukból részesüljön. Másrészröl maguk a taboriták elvadultak az állandó háborúban és sokan közülük végülis öncélnak, zsákmányért vagy zsoldért folytatott vállalkozásnak tekintették a hadakozást.

Tábor leverése után ezek az elemek nem találtak többé müködési területet Csehországban, külföldre mentek, hogy részben mint egyes zsoldosok, részben azonban mint erösen megszervezett katonai csapatok, hol ide, hol oda szegödjenek el. Akkoriban nem voltak szokatlanok az ilyen csapatok, de rendszerint egy ismert tábornok gyüjtötte a zsoldosokat maga köré és kezdettöl fogva vezetöjük volt. Az ilyen zsarnokian szervezett csoportokkal ellentétben, a *cseh testvérek csapatai* taborita mintára demokratikus szervezetüek voltak.

Főleg Magyarországon, de Lengyelországban is nagy szerepet játszottak egy ideig ezek a csapatok. A XVI. század elején Ukrajnában felbukkant kozákok állítólag az ő mintájukra szervezkedtek.

Sokkal nagyobb jelentősége volt azonban a cseh testvérek másik fajtájának, amely Csehországban maradt.

Már említettük, hogy a középkor kommunistái általában békeszeretők voltak (195. old.) és az erőszakot elvetették. Ez egyaránt megfelelt a vagyontalanok akkori tehetetlenségének és az őskereszténység hagyományának. Amikor azonban megkezdődött Csehországban a huszita forradalom, a régi tekintélyek megbuktak és az alsóbb néposztályok győzedelmes felkelést indítottak, a kommunisták zömét is magukkal ragadták, akiket — ha már egyszer résztvettek az erőszakos forradalomban — az események logikája természetszerűen a demokratikus felkelés élére hajtott, amelynek legmesszebbmenő elemét alkották.

De még a taboriták legragyogóbb diadalai idején sem szűnt meg teljesen a békeszerető irányzat, amely minden háborút, minden kényszert, minden erőszakot elítélt. Ennek legkiválóbb képviselője *Peter Chelčicky* volt. Körülbelül az 1390. év körül született, valószínűleg elszegényedett lovag volt, aki csendesen és visszavonultan élt Chelčic faluban az egyik taborita város, Vodňany mellett és ott egész sor általános feltűnést keltő írást szerkesztett. Már 1420-ban azt állította, hogy vallási kérdésekben nem szabad erőszakot alkalmazni: ez a meggyőződés a forradalmi háborúk folyamán megerősödött benne. Megbélyegezte a háborút, mint minden rossz közül a legborzalmasabbat; a harcosok egy hajszállal sem jobbak mint a szándékos emberölők és gyilkosok.

> „Mit gondoltok — írja egyhelyütt — miféle lovagot illetne meg a háborúskodás? Talán azokat a díszpéldányokat a várakban és erődökben, akiknek a hajuk a vállukig lóg és akik olyan rövid kabátokat hordanak, hogy még a fenéküket sem tudják vele betakarni? Ha csak ezeknek

> van joguk háborút viselni, akkor mit csinálnak a csatákban a polgárok és parasztok? ... Mert sem király, sem fejedelem, sem úr, sem a legszegényebb nemesember nem visel egyedül háborút, hanem erővel odahajtják a parasztokat és így az egész népet gyilkolásra és gonosztettre tanítják." (Palacky, id. mű IV. köt. 1. rész, 478—479. old.)

Chelčicky egyenlősítő kommunista — az őskeresztényi értelemben. De nem háború, nem állami kényszer útján kell a társadalomra az általános egyenlőséget rákényszeríteni, hanem az állam és a társadalom mellőzésével kell megvalósítani. Az igazhívőnek nem szabad résztvennie az államban, mert az bűnös és pogány. A társadalmi egyenlőtlenségeket, vagyont, állást, rangot az állam teremti meg, ezek csak vele együtt tüntethetők el. De az állam megszüntetésének egyetlen keresztény módszere abban áll, hogy figyelembe sem vesszük. Az igazhívőnek nemcsak hogy tilos állami állást elfogadni, hanem tilos az államhatalmat segítségül hívni is. Rendőrség és bíróság nem létezik számára. Az igaz keresztény törekszik a jóra, de másokat nem szabad kényszeríteni a jóra, mert isten az önként adott jót kéri. Minden kényszer a gonosztól származik.

A fennálló államban és a fennálló társadalomban az igaz kereszténynek nincs helye, csak a legalsóbb rétegekben, amelyek csak engedelmeskednek és szolgálnak, nem parancsolnak és nem uralkodnak. Minden uralom, minden osztályképződés a testvériség és egyenlőség parancsa ellen való. Amiként nem szabad a kereszténynek uralkodnia, nem szabad kizsákmányolnia sem. Ezért tilos számára minden kereskedelem, mert az szükségszerűen csalással jár együtt. A városok, a kereskedelem székhelyei, a gonosztól valók. Káin találta fel azokat; ő változtatta át az élet eredeti egyszerűségét fortélyossá, amikor a mértéket és súlyt feltalálta, míg azelőtt az emberek cseréltek, anélkül, hogy mértek és mázsáltak volna. De a legromlottabb és legkárhozatosabb a nemesség.*

---

* V. ö. *Jaroslav Goll.* Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder [Források és kutatások a cseh testvérek történetéhez]. Prága 1882. II. köt. Peter Chelčicky és tanai.

Ez az anarchista, de békeszerető kommunizmus annál több hívőre tett szert, mennél nagyobb lett a háborús csömör, mennél inkább csökkent az alsóbb osztályokban a rokonszenv a taborita vezetés iránt.

Azok közül a kommunista szekták közül, amelyek Tábor bukása után Csehországban, részben szétszórt taborita elemekből alakultak, Chelčicky híveinek szektája, a chelčici testvéreké volt a legjelentékenyebb.

Péter tanítványai közül különösen *Gregor testvér* emelkedett ki, aki nemesember volt, de annyira elszegényedett, hogy szabómesterségből tartotta fenn magát. Amikor volt taboriták a Žambeck melletti Kunvald faluban — olyan vidéken, ahol még éltek taborita érzelmek — kolóniát alapítottak, 1457-ben, Gregort választották vezetőjükké és szervezőjükké. Kétségkívül főleg neki tulajdonítható, hogy a kolonisták, a „testvérek“, elfogadták Chelčicky tanait és minden tekintetben azok szerint éltek.

A cseh testvérek eredeti szervezete semmikép sem egészen világos, mert a későbbi hívek szégyellték kommunista eredetüket és igyekeztek azt lehetőleg homályba burkolni. Ha azonban a cseh testvérek későbbi szervezetéből indulunk ki, amelynek megvilágosításául még utódaiknak, a herrnhutiaknak ismert szervezetét hozhatjuk fel és ha figyelembe vesszük azokat a belső harcokat, melyekből keletkezett, a következő képet kapjuk.*

Természetesen a testvéri gyülekezet minden tagja számára a legszigorúbban tilos volt a hadiszolgálat, továbbá bármilyen részvétel az államigazgatásban állami vagy községi hivatal elvállalása révén, éppúgy az állam segítségülhívása, bármilyen vád emelése. Teljes egyenlőségnek kellett uralkodnia a gyülekezetben, nem lehettek szegények és gazdagok, mindenfajta kizsákmányolás tilos volt. Minden gazdag vagy kiváltságos rendhez tartozó tagnak le kellett mondania vagyonáról és kiváltságáról, mielőtt bebocsátották volna. „Testvér“ nem foglalkozhatott kereskedelemmel, tőkének kamatra való kölcsönzésével és nem lehetett vendégfogadója. Másrészről minden egyén, valamint a gyülekezet köteles volt minden bajbajutott testvéren segíteni.

---

* A cseh testvérek későbbi szervezete igen jól kitűnik a fent már említett J. A. Comenius „A cseh testvérek egyháztörténete“ című művéből, 1609-ben kelt egyházi rendtartásukból és abból a hitvallásból, amelyet 1535-ben Ferdinánd királynak nyujtottak át (mindhárom megtalálható Comenius Schwabachban írt művének német kiadásában „Kurzgefasste Kirchenhistorie der Böhmischen Brüder“ [A cseh testvérek rövid egyháztörténete], kiadta J. J Enderes 1739.). A szervezet kialakítása körüli harcokat részletesen ecseteli A. Gindely: Geschichte der Böhmischen Brüder. Prága 1857. II. köt

A magántulajdont és az egyesházasságot nem tiltották, a kommunizmus a család felé főleg a testvériség hangsúlyozásában, az örömnek a társsal való megosztásában és az egyenlőség fenntartására irányuló törekvésben nyilvánult meg, senki ne emelkedjék a másik fölé, senki ne süllyedhessen a másik alá. Ez azonban a magántulajdon fenntartása mellett csak úgy volt lehetséges, hogy a legszigorúbb fegyelem uralkodott, ami az egész társadalmi életre kiterjedt. Még a családi élet legbizalmasabb kapcsolatai sem mentesülhettek alóla.

A papok és elöljárók, akiket a gyülekezet választott, olyan fegyelmi hatalommal bírtak — különös ellentétben Péter anarchista elméletével, amely minden erőszakot mint keresztényietlent és pogányt elvetett —, amely modern ember számára elviselhetetlennek tűnik, annál is inkább, mert a cseh testvéreknél különösen élesen jelentkezett — nyilván a huszita háborúkat követő nyomor és kimondhatatlan nélkülözés következtében — az a sötét, képmutató szellem, amelyre általánosságban már rámutattunk, mint a középkori kommunizmus sajátosságára.

Minden játékot és táncot kárhoztattak, mint csapdát, amelyet az ördög állít a hívőknek. Élni, dolgozni és csendesen tűrni, ez volt a jámbor keresztény egyetlen kötelessége itt lenn a földön. A vasárnapot már egészen puritán módra ünnepelték.

Ha a magántulajdont és egyesházasságot nem is kárhoztatták, mégis a házasságonkívüli állapot magasabbrendűnek, szentebbnek számított. A papságtól vagyontalanságot és cölibátust követeltek. A nőtlenek, illetve hajadonok nemek szerint elválasztva fivér-, illetve nővérházakban laktak, ahol közösen dolgoztak és éltek. Ezeket a beghardházak mintájára képzelhetjük el.

A taboritákhoz hasonlóan a cseh testvérek sem akartak hallani a tudósokról. A kiváltságos rendekhez sorolták őket. Gregor testvér egészen haláláig (1473) óva intette a gyülekezetet a tudósoktól. Viszont éppúgy mint a taboriták, ők is sokra becsülték a jó népiskolát. A könyvnyomtatás demokratikus mesterségét nyomban felbukkanása után nagy buzgalommal sajátították el. „Nyilván kevés — mondja *Gindely*, id. mű I. köt. 39. old. — keresztény szekta küldött a maga védelmére annyi írást a világba, mint a cseh testvérek.“ Írásaik száma — keletkezésüktől Comenius halála (1670) után bekövetkezett csaknem teljes hanyatlásukig — sokkal nagyobb, mint amenynyit ama kor egész egyéb cseh irodalma felmutathat. Azzal is dicsekedtek, hogy ők nyomatták ki először a bibliát anyanyelvükön (Velencében), úgyhogy a csehek ebben megelőzték a többi nemzeteket.* A XVI. század elején Csehországban öt könyvnyomda volt: egy *katolikus* Pizeňben, egy *utraquista* Prágában és *három* a *cseh testvérek* tulajdonában, Mladá Boleslavban, Litomyslben, és Weisswasserban. Még ez a három sem volt mindig elég és időnként még Nürnbergben is nyomattak.

Sajátságos és szigorú fegyelmüknek teljesen megfelelt az az intézkedés, hogy a gyülekezet egy tagja sem írhat vagy adhat ki könyvet a gyülekezet hozzájárulása nélkül. „Senkinek — mondja egyházi rendtartásuk — nincs joga nálunk könyveket kiadni, amíg a többiek nem vizsgálták meg és általános helyesléssel nem hagyták jóvá azokat.“**

A lengyel *Johannes Lasitski*, aki 1571-ben meglátogatta a cseh testvéreket, „A cseh testvérek eredetéről és történetéről“ (De origine et rebus gestis fratrum Bohemorum) című művében ezeket írja könyvtermelésükről:

> „Semmi olyan nem jelent meg, amit előzőleg több elöljáró és egyházfi — akiket erre megválasztottak és kirendeltek — meg ne vizsgált volna... Általában nem is jelent meg semmi csupán egy testvér neve alatt (valami különleges okot kivéve), hanem minden az *egész testvériség*

---

* *Comenius*, id. mű 57. old.

** U. o. 296. old.

> nevében, hogy a szellemi testület kebelén belül minden tagnak ugyanannyi megbecsülése származzon belőle és ezáltal elejét vegye minden hiú dicsvágynak, ami a könyvírók érzületét rendszerint csiklandozza, maguknak az írásoknak viszont annál nagyobb súlyuk és tekintélyük legyen.“*

És mégis ilyen óriási irodalmi termékenységet mutathatnak fel!

Nem csodálkozhatunk azon, hogy ez az új közösség, amely oly sok taborita vonást tartalmazott és hajdani taborita elemeket foglalt magában, békés behódoló jellege ellenére a hatalom birtokosainak szemében sokszorosan gyanúsnak és veszélyesnek látszott. Már 1461-ben heves üldözés kezdődött ellenük Podjebrád György királysága alatt, akit mint Tábor önállóságának megsemmisítőjét már ismerünk. 1452-ben még kormányzó volt, majd 1458-ban László király halála után Csehország királyává választják. Egyik első királyi tette a cseh testvérek üldözése volt. Vezetőiket, Gregor testvért és másokat bebörtönöztek. A kunvaldi közösséget szétrobbantották, tagjait elüzték, minden összejövetelüket betiltották.

> „Ennek a heves inkviziciónak következtében — írja *Comenius* — amelyet mindenhol elrendeltek a testvérek ellen, a legtöbben közülük, különösen a vezetők, hegyeken és erdőkben szóródtak szét és barlangokban éltek; habár itt sem voltak biztonságban. A tüzet, amely mellett a legszükségesebbet megfőzték, veszély nélkül máskor mint éjjel nem gyujthatták meg, nehogy a felszálló füst elárulja őket: a nagy hidegben a tüz körül ültek, idejüket a szentírás olvasásával és istennek tetsző beszélgetésekkel töltötték. Ha mély hóban elő kellett jönniök, hogy ellássák magukat élelmiszerrel, akkor mindnyájan az első lábnyomába léptek és az utolsó egy fenyőágat húzott maga után, ami a lábnyomokat ismét hóval fedte be, úgyhogy az egy köteg fát cipelő paraszt lábnyomának látszott —

---

* Idézi *Comenius*, id. mű 328. old., jegyzet.

s mindezt azért tették, hogy erről se bukkanjanak rájuk. Barlangban rejtőzésük miatt ellenségeik gúnyosan jamnicinak, barlanglakóknak nevezték el őket."*

Vajjon a „jamnici" megjelölés csak ennek az üldözésnek a korából ered? Nyugat-Németországban már a XIV. században a beghard szektához tartozók titkos összejöveteleik miatt a „*Winkler*" (rejtőzők) gúnynevet viselték, Kelet-Németországban a „*Grubenheimer*" (barlangiak) nevet; a „Jamnici" név (a cseh Jámá-ból, árok, barlang) ugyanennek a fordítása és talán arra mutat, hogy a beghard hagyományoknak hatása volt a cseh testvérekre. A nép nemcsak jamnicinak, hanem „pikardok"-nak is nevezte őket.

Az első üldözés csak Podjebrád halálával, 1471-ben ért véget.

A testvéreknek később is kellett még elszenvedniök időleges üldözéseket, de ezek általában már csak kevés kárt okoztak. Az államhatalom akkor még gyenge volt Csehországban, egyes urakban és városokban pedig erős védelmezőkre találtak a szerzetesek, mert értelmes emberek hamar felismerték, mennyire ártalmatlan e szekta államellenessége és egyenlőségi törekvései, ezzel szemben a szorgalom, lemondás és türelem prédikálásával milyen pompás kizsákmányolási anyagot nyujtanak számukra.

Nem kis mértékben ennek a védelemnek köszönhette a gyülekezet, hogy még az első súlyos üldözések közepette is gyorsan növekedett. Az új hívők megnyerését az is megkönnyítette, hogy a hit kérdéseiben — teljesen a taboriták szellemében, de ellentétben a kor többi egyházi szervezeteivel — a legnagyobb türelmességet hirdették. A testvéri gyülekezet megtehette ezt, mert a többi egyházi szervezettel ellentétben nem volt uralmi szervezet. Már első kongresszusuk — 1464-ben Reichenau hegyeiben, amelyre nemcsak Cseh-, hanem Morvaországból is jöttek kiküldöttek — leszögezte, hogy a társadalmi szervezet kérdései a legfontosabbak, a hit kérdései csak másodsorban következnek. És ezen elvük mellett mindig kitartottak. E tekintetben a legélesebb ellentétben álltak a későbbi lutheri tannal, mely szerint nem a cselekedet, hanem a hit üdvözít.

---

* *Comenius*, id. mű 45—46 old

Türelmességüknek köszönhették, hogy számos rokonszervezetet és gyülekezetet sikerült magukhoz vonniok. Annál szigorúbbak voltak ott, ahol gyakorlati kérdésekben mutatkoztak ellentétek. A lhotai második kongresszuson (1467-ben), amely végleges szervezetet adott a gyülekezetnek, miután a reichenaui programot — hogy modern nyelven fejezzük ki magunkat — megerősítette, a megmaradt adamiták képviselői is megjelentek, hogy egyesülési javaslatot tegyenek. Ezeket azonban elutasították. Az adamita kommunizmus a testvérek számára túlságosan messzemenő volt. Csak egyenként fogadták be az adamitákat, ha esküvel tagadták meg „tévedéseiket“.

De meghiúsultak az egyesülési tárgyalások a valdensekkel is, akik már túlságosan opportunisták, túlságosan polgáriak lettek.

> „Sokat beszéltünk a valdens papokkal — közli Gregor testvér «Milyen magatartást tanúsítsanak az emberek a római egyházzal szemben» című értekezésében — különösen István pappal, aki sohasem volt hajlandó az istentiszteleti szertartásokat római módon végezni el (amint azt valdens papok szokták, hogy az üldözésektől megmeneküljenek. — K. Kautsky). Titokban működött a valdenseknél a németek alatt és ezért később elégették. Felajánlotta nekünk, hogy mindent megjavít, amit náluk Krisztus hitével és a keresztényi élettel ellenkezőnek találnánk és az apostolok könyvének megfelelően rendez el úgy, amint az valaha az első egyházban volt. Mi készek voltunk erre és valóban keresztül akartuk vinni, de a római felszentelésü papok, akikkel ők jó barátságban voltak és akikben megbíztak, megakadályozták azt.“ Így nem került sor az egyesülésre. „Egyes valdensek — folytatja Gregor — beismerték, hogy eltávolodtak első elődeik útjáról; azt a káros dolgot is lehetett tapasztalni náluk, hogy pénzt vesznek el emberektől, vagyont gyüjtenek és a szegényekkel nem törődnek, pedig az ellenkezik a keresztény hittel, hogy egy pap kincseket halmozzon fel, hiszen a világi javakat

> és még a saját, szüleitől örökölt vagyonát is alamizsnára kell fordítania, hogy a szegényeket ne hagyja el nyomorúságukban“ stb.*

De nemsokára a cseh testvérek is a valdensek sorsára jutottak.

A puritanizmus, amivel a fennálló társadalom ellen tiltakoztak és amelynek révén elkülönültek attól, éppenséggel pompás eszköz volt arra, hogy az árutermelés társadalmában előrejussanak. Már rámutattunk arra (187—88. old.), hogy ez a puritanizmus, bizonyos külső hasonlatosságok ellenére, mennyire eltért az őskereszténység aszkézisétől. Bár mindketten az életöröm és minden élvezet hiábavalóságát, söt megvetendőségét hirdették, mégis az őskeresztény aszkézis bárgyú tehetetlenséggel, a reformációs idők puritanizmusa viszont híveinek fáradhatatlan és körültekintő munkásságával járt együtt. Ez a dolgos puritanizmus, a takarékosság evangéliuma, ma, a magasan fejlett nagyipari kapitalizmus korában természetesen nem tudná bérmunkások, parasztok és kispolgárok tömegét kielégítő helyzetbe felemelni. Akkor, a szórványos, egyszerű árutermeléssel egybekötött naturális gazdálkodásnak általános, részben már kapitalista árutermeléssé való átalakulásának kezdetén azonban a puritanizmus igen hatásos eszköznek bizonyult a kispolgárok tőkésekké való átváltoztatására; annál hatásosabb eszköznek, mennél inkább hódolt a lakosság zöme a naturális gazdálkodással általában kapcsolatos naív életörömnek. A naturális gazdálkodásnál ugyanis nem eladásra, hanem saját használatra, nem gyüjtésre, hanem elfogyasztásra termelnek. A puritanizmus mellett általános jó iskolázottságuk is nagyot lendített üzletileg a cseh testvéreken.

Ha a taboritáknál a hadizsákmány idézett elő jólétet, ami kommunizmusuknak végetvetett, a cseh testvérekhez szorgalmuk, mértékletességük, takarékosságuk és intelligenciájuk következtében köszöntött be hamarosan a jólét.

---

* A cseh eredetinek egy kivonata német fordítással együtt Gollnál található: Quellen und Untersuchungen usw. Prága 1878. I. Der Verkehr der Brüder mit den Waldensern (I. köt. A testvérek és a valdensek kapcsolata). 98. és köv. old.

Jólétük számos olyan új hívet nyert meg a legkülönbözőbb körökből, akik világi okokból jöttek hozzájuk. A jólét növekedésével azonban sokan a régi tagok közül is mindinkább nyügnek tekintették a szigorú fegyelmet. Ez a fegyelem az egyenlőség érdekében nem engedte meg, hogy egyesek gazdagabbak legyenek másoknál, kárhoztatta a szerzett vagyon nyereséghozó befektetését — kereskedelembe vagy uzsorába. A jólét következtében összeütközések is támadtak vagyoni ügyekben, perek váltak szükségessé, kellett az államhatalom a szerzett vagyon megvédésére.

Így jött létre lassanként egy enyhébb irányzat a testvérek között, amely még nem merte az eredeti előírásokat megtagadni, de arra törekedett, hogy csak egy magasabb, kivételes szentség eszményének, ne pedig általánosan kötelező jogi szabálynak fogják fel azokat.

A két irányzat között akkor tört ki az első viszály (a hetvenes évek végén), amikor két úr és több lovag jelentkezett felvételre. A szigorúbb irányzat csak úgy akarta őket felvenni, ha lemondanak vagyonukról és rangjukról. Az enyhébb irányzat el akarta ezt engedni. De ezúttal még az első álláspont győzött és a folyamodók közül csak azokat bocsátották be, akik a közösség követeléseinek mindenben eleget tettek.

De 1480-ban már a mérsékelt irányzat sikerét látjuk: egy *Lukas* nevű tudóst vettek fel és utána mások következtek Ezeknek a belépése a mérsékeltek sikere volt, a tudós elemek pedig még tovább erősítették őket. Hiába küzdöttek a szigorú irányzat hívei szóban és írásban, élükön Gregor voticei takáccsal, az elharapózó lanyhaság ellen. Az Orlice melletti *Brandýsban* (1491-ben) tartott kongresszuson győzött a mérsékelt irányzat. Elhatározták, hogy gazdagok és magasállásúak továbbra is felvehetők vagyonra és rangra való tekintet nélkül. Csak figyelmeztetni kell őket, hogyha gazdagságukról s tisztükről nem mondanak le, könnyen elveszíthetik lelkiüdvüket. Ezzel az egyenlőség követelményét, ha nem törölték is el teljesen, de a jámbor óhajok birodalmába utalták.

Hasonló módon az államhatalomban való részvételre is módot találtak a jámbor testvérek. Ugyanazon a kongresszuson kijelentették:

> „Ha a világi hatalom megparancsolná egy testvérnek, hogy bíró, esküdt vagy céhmester legyen, vagy háborúba menjen, vagy ha másokkal együtt hozzájárulását kellene adnia egy bűnöző megkínzásához vagy kivégzéséhez: úgy kijelentjük, ezek olyan dolgok, amelyekre egy bűnbánó ember jó és szabad akaratából nem törekedhet, hanem inkább meneküljön és kerülje azokat. Ha azonban sem alázatos kérésekkel, sem más módon nem tudja magát kivonni ezek alól, *akkor engedjen az erőszaknak.*“

De nemcsak azt engedték meg a testvéreknek, hogy az állami erőszakszervezetben résztvegyenek, hivatalt fogadjanak el, vagy háborúba vonuljanak, ha arra kényszerítenék őket, hanem ezentúl maguk is segítségül hívhatták ezt az erőszakszervezetet, a bírót, söt kizsákmányolást, vendéglátóipart és kereskedelmet is folytathattak — természetesen csak *szükség esetén.*

A szigorúbb irányzatot felbőszítették ezek a határozatok, amelyek az eddigi egyenlőséget, szabadságot és testvériséget teljesen sutba dobták. Erélyes ellenagitációban megnyerték püspöküket, a kunvaldi Matthiast, az ingadozókat megfélemlítették vagy magukkal ragadták; sürgetésükre Matthias új zsinatot hívott egybe, amely a brandýsi határozatokat megsemmisítette és a régi alapelvekhez való feltétlen visszatérést hirdette.

De az öröm rövid volt. A szigorúbb irányzatot nem belső ereje, hanem hirtelen lerohanása segítette győzelemre. 1494-ben, a reichenaui zsinaton ismét kisebbségben maradtak és felismerték, hogy minden kilátásukat elvesztették, hogy alapelveiket a közösségben mégegyszer érvényre juttassák. Szakadásra került a sor. Az 1496-ban történt egyeztető kísérlet csak kölcsönös szemrehányásokra és az ellentétek kiélezésére vezetett.

A szigorúbb irányzatot nevezték a kisebb pártnak. Számban kisebb volt, csak tanulatlan emberek, parasztok és kézmüvesek tartoztak hozzá és ellentétben állt a társadalmi fejlődés követelményeivel. Így csak tengődött. Amikor 1527-ben a szekta több tagját Prágában elégették, eltünt a nyilvánosság számára.

A mérsékelt irányzat azonban — amelyet megerősített a gazdag és hatalmas emberek csatlakozása, amelynek szabadságában állott belenyúlni az államigazgatásba és azt saját céljaira használni fel, amelynek a társadalmi fejlődés követelményeinek megfelelő szervezete volt, hamarosan fejlődésnek indult; 1500-ban már 200 templommal rendelkezett; a XVI. század folyamán fontos politikai és gazdasági tényezővé vált Csehországban. Hogy a nemesség milyen erősen volt képviselve benne, azt többek között egy folyamodványból tudhatjuk meg, amit 1575-ben a testvériség nemesi tagjai küldtek a császárnak: 17 báró és 141 lovag írta alá.

Minden olyan intézmény amely a kommunista eredetre emlékeztethet, eltünt; az irodalomban is — amint már említettük — gondosan kiirtottak mindent, amit a kommunistáktól vettek át. Míg egyrészt megengedték a gazdagok belépését, másrészt odáig jutottak, hogy koldusok is voltak a testvérek között. „*Amennyire lehetséges* — mondja 1609. évi egyházi rendtartásuk — óvjuk meg embereinket a koldulástól.“ Nem volt már többé feltétlen kötelesség, hogy a testvéreken segítsenek.

> „A cseh puritánokból — mondja Gindely (id. mü II. köt. 312. old.) — söt a cseh fanatikusokból, akik inkább Peter Chelčickyt, mint Huszt követték, akik szent Pál tanítása alapján a házasságonkívüliséget előnybehelyezték, esküt nem tettek, hivatalt nem vállaltak, fényüzést nem engedtek meg, vagyont nem türtek, kamatra nem kölcsönöztek, a háborút megvetették — egészen jómódú kapitalisták lettek, tiszteletreméltó családapák, ügyes iparosok, tisztességtudó polgármesterek és esküdtek, rátermett tábornokok és államférfiak.“

Egészen a harmincéves háborúig, az 1620-as fehérhegyi csatáig tartott virágzásuk. Ez a csata végleg eldöntötte a cseh nemesség és a cseh trónt 1526 óta elfoglaló habsburgi abszolutizmus között folyó hosszú harcot; a nemesség teljes kiirtásához vezetett: birtokaikat elkobozták s a jezsuiták és az udvar kegyencei között osztották szét. Ez a csata pusztulást jelentett a cseh testvérek számára is. Gyér maradványaik már csak nagy üggyel-bajjal tartották fenn magukat itt-ott, míg végül a jámbor Zinzendorf gróf szászországi birtokain, Herrnhutban 1722-ben menedékre találtak.

De a herrnhutiakban nem élt tovább sem a szigorúbb kommunisták lelkesedése, sem a mérsékelt irányzat világi bölcsesége. Szegény, tönkrement parasztok és kézművesek voltak, akik csak úgy menekültek meg az üldözéstől, hogy a legfélreesőbb, legelmaradottabb zugokban éltek, a testvéri közösség lényegéből nem sokat tudtak megőrizni.

A XVI. században a cseh testvérek már nem játszottak többé szerepet a szocializmus történetében. A XVII. században megszűnik jelentőségük általános történelmi szempontból is.

MÁSODIK KÖTET

A KOMMUNIZMUS A NÉMET REFORMÁCIÓBAN

I. RÉSZ

A NÉMET REFORMÁCIÓ ÉS THOMAS MÜNZER

ELSŐ FEJEZET

A TALAJ, AMELYBŐL MÜNZER KINŐTT

1. A NÉMET REFORMÁCIÓ

A reformáció korával foglalkozó történetírók rendszerint a teológiai vitákra irányítják a figyelmet és ezekben látják a reformáció legfontosabb tartalmát. Azt, aki a kor harcait anyagi érdekellentétekre vezeti vissza, szívesen gyanúsítják azzal, hogy üres „konstrukciókat“ alkot egy elöre elfogadott materialista felfogás kedvéért. És mégis: a reformációnak elég olyan szemtanúja volt, aki anélkül, hogy sejtelme lett volna a történelmi materializmus elméletéröl, felfedezte ezeket az anyagi érdekeket. Csak nem szabad engednünk, hogy késöbbi, idealista ábrázolások látásunkat megzavarják és akkor elég ilyen tanúbizonyságot találunk.

Az olasz *Aeneas Sylvius Piccolomini* korának egyik legeszesebb, legmüveltebb, de egyben leggátlástalanabb embere volt. Eleinte az egyház megreformálásának buzgó harcosa és a pápaság éles bírálója volt, késöbb békét kötött a pápával és ezért 1456-ban bíbornoki kalappal jutalmazták. Két évvel késöbb II. Pius néven pápa lett és korábbi müveit mint eretnek írásokat elítéltette.

Bíbornoki kinevezése után a heidelbergi születésü *Martin Mayer*, Ditrich von Erbach mainzi érsek kancellárja levelet írt neki, amelyben többek között ez áll:

> „Ezer fogást eszelnek ki (ezek egyrészét az elöbbiekben felsorolta), amelyekkel a római szentszék agyafúrt módon elszedi tölünk az aranyat, akárcsak a barbároktól.

> Emiatt történt, hogy a mi hajdan oly hírneves nemzetünk, amely vitézségével és vérével megszerezte a római birodalmat és a világ úrnője és királynője volt, most szegénységbe süllyedt, szolgálósorba került, adót kell fizetnie és a piszokban fetrengve immáron sok éve panaszolja szerencsétlenségét és szegénységét. Most azonban fejedelmeink felébredtek álmukból és gondolkozni kezdtek, hogyan szálljanak szembe ezzel a bajjal, söt, elhatározták, hogy teljesen lerázzák az igát és visszaszerzik a régi szabadságot. És bizony nem csekély hanyatlása lesz a római Kúriának,* ha a római birodalom fejedelmei valóban végrehajtják, amit tenni szándékoznak.“**

Aeneas Sylvius szükségesnek tartotta, hogy Mayer megcáfolására könyvet írjon Németország helyzetéről, amely 1458-ban jelent meg, röviddel azelött, hogy pápává választották.*** „Együgyü ember volt az — jelenti ki könyvében — aki azt állította, hogy Németország szegény.“ Ezt azzal próbálja bizonyítani, hogy rámutat a *kereskedelemre* és a *bányászatra*, amely akkoriban Németországban virágzott és nagy gazdagságot hozott.

> „Ha igaz az — kiált fel — hogy ahol kereskedök vannak, ott gazdagság is van, akkor el kell ismerni, hogy a német a leggazdagabb nemzet, mert hiszen a németek legtöbbje haszonra éhesen minden földet bejár... És azután gondoljunk csak a nálatok felfedezett, korábban ismeretlen arany- és ezüsterekre. Csehországban Kutná Hora, Szászországban Rankberg, Meissenben Freiberg szédítö magaslatain kimeríthetetlen ezüstbányák vannak.“

Azután megemlíti az Inn és az Enns völgyeiben elterülö arany- és ezüstbányákat, a rajnai és csehországi aranymosótelepeket és végül ezt kérdezi:

---

* *Római Kúria* v. pápai kúria — valamennyi pápai hatóságot és tisztséget jelenti. — *Szerk.*

** *Ullmann.* Reformatoren. I. köt. 214. old.

*** Mi az 1496-os lipcsei kiadást használtuk fel: Enee Sylvii, de Ritu, Situ, Moribus ac Conditione alemanie, Lyptzick (Németország szokásairól, fekvéséről, erkölcseiről és helyzetéről).

> „Hol van nálatok olyan fogadó (diversorium), ahol nem ezüstedényből isznak? Melyik asszony nem csillog az aranytól, mégpedig nemcsak a nemesasszonyok, hanem a közrendüek között is? Megemlítsem-e a lovagok nyakláncait, a paripák színarannyal kivert kantárjait, a sarkantyúkat és a drágakövekkel kirakott kardhüvelyeket, a gyürüket, a páncélokat és sisakokat, amelyek csak úgy szikráznak az aranytól? És milyen pompásak a templomi edények, mennyi ott a gyöngyökbe és aranyba foglalt ereklye, milyen gazdag az oltárok és a papiruhák díszítése!“

Németországnak tehát szerinte igenis módjában van adót fizetni a római szentszéknek. De hová jutna a szentszék, ha Németország beszüntetné küldeményeit? Szegény és nyomorult lenne, képtelen arra, hogy nagy kötelességeinek eleget tegyen. Az egyházi állam jelentéktelen és bizonytalan bevételei nem elegendőek ehhez. Gazdagság nélkül senki sem lehet müvelt és tekintélyes. A papok minden társadalmi rendben (in omni lege) gazdagok voltak.

Nem lehet két írás között nagyobb ellentét, mint az, amelyet ez a kettö mutat. Azt mondhatnók: csak az egyik lehet igaz, a másik okvetlenül hazudik. És mégis mindkettő igaz, jóllehet nem mentesek bizonyos túlzásoktól. Egyik is, másik is önmagában csak tökéletlen képet nyujtana Németország állapotáról a XV. század második felében. Mindkét írás helyes, éppen azért, mert kibékíthetetlen ellentmondásban állnak egymással, mert ez az ellentmondás híven tükrözi a dolgok nagy, belsö ellentétét, amely akkor fennállott és amelyet — éppen azért, mert kibékíthetetlen volt — csak a két nézet közötti párviadal és az egyiknek a másikon aratott győzelme szüntethetett meg.

Mayer levele és Aeneas Sylvius válasza a legvilágosabban megmutatja azt a lényeges pontot, amely körül a reformáció forgott, ha lefejtjük róla a predesztinációra, az úrvacsorára stb. vonatkozó teológiai civakodások sallangját. amelyet a különböző pártállású egyházi reformátorok később ráraktak.

Aeneas Sylviusnak igaza volt: Németország a XV. században bányászata és kereskedelme révén gazdag és virágzó volt. Abban is igaza volt, hogy a római szentszéknek főleg a Németországból származó bevételekre kellett szorítkoznia. Európa többi nagy kultúrnépe ugyanis már jórészt felszabadította magát a pápai kizsákmányolás alól. A Kúria annál inkább rávetette magát kizsákmányoló képességének teljes erejével a német nemzetre és annál makacsabbul megtagadta ettől a legcsekélyebb engedményt is. A pápai kizsákmányolás enyhülésére nem lehetett számítani. Németországnak nem volt más választása: vagy ellenállás nélkül tűr tovább, vagy teljesen elszakad Rómától.

És ez a gondolat egyre inkább talajra talált, mert hiszen Martin Mayernak is igaza volt. Bármennyire növekedett is a gazdagság Németországban, a pápai kizsákmányolás mégis igen nyomasztó teher és a gazdasági fejlődés akadálya volt.

Már maga az a körülmény is hátrányt jelentett Németország számára, hogy olyan terhet kellett hordoznia, amelytől a többi kultúrnemzet mentes volt. Az egyház Franciaországban, Angliában, Spanyolországban is kizsákmányolta a néptömegeket. De a kizsákmányolásból eredő jövedelmek jelentős része az országban maradt, az uralkodó osztályoknak jutott, amelyek részben saját tagjaik, részben más osztályokból származó kreatúráik és tányérnyalóik között osztották el a búsás egyházi javadalmakat. Németországban viszont sok egyházi javadalom külföldieknek jutott, akik a pápa, nem pedig a német fejedelmek kreatúrái voltak. És minden jól jövedelmező németországi egyházi állás kereskedelmi árucikk volt, amelyet a pápa a legtöbbet ígérőnek adott el.

> „Minthogy a hivatalok és tisztségek nagy részét a Kúria áruba bocsátotta, az egyházi javadalmak egyre inkább kelendő portékává váltak; a dolog annyira fajult, hogy a zsírosabb beneficiumok* elárusítását, hogy az lendületesebben menjen, mérsékelt bérösszeg ellenében átengedték a nagy *kereskedelmi társaságoknak;* így pl. egy augsburgi kanonok halála után ennek egyházi javadal-

---

* *Beneficium* — javadalmazás, kedvezmény. — *Szerk.*

> mait a Fuggerek szerezték meg maguknak. Azután újra eladták és az új vevők talán szintén bérbeadták a legtöbbet ígérőnek. Wimpheling ismert egy lelkészt, akinek huszonnégy javadalom volt a birtokában, köztük nyolc kanonokság, anélkül, hogy ő maga egyetlen tisztséget is ellátott volna. Capito pedig egy Jakob nevü strassburgi kanonokról azt mondja, hogy *száz* javadalmat szerzett magának és ezekkel valóságos kereskedést üzött." (F. v. Bezold: Geschichte der deutschen Reformation [A német reformáció története]. Berlin 1890. 78. old.)
>
> „Nem egykönnyen jut itt valaki zsíros javadalomhoz — mondja egy helyen Hutten — ha nem szolgált meg érte Rómában vagy nem küldött oda sok pénzt megvesztegetés céljára vagy éppenséggel meg nem vásárolta a Fuggerek közvetítésével." (Die römische Dreifaltigkeit [A római szentháromság]. Ulrich von Hutten beszélgetései, latinból németre fordította és magyarázatokkal ellátta David Fr. Strauss. Leipzig 1860. 106. old.)

Ezért azután a Fuggerek buzgó katolikusok is voltak és nem fukarkodtak a pénzadományokkal Luther leküzdésére.

Mindezekért az egyházi állásokért évről-évre roppant összegek folytak Rómába, amelyek ilymódon kicsúsztak a németországi nagy kizsákmányolók, a fejedelmek és kereskedőhatalmasságok kezéből. És bármilyen nagy volt is az a profit, amelyet a kereskedelem és bányászat hajtott, bármennyire gyorsan növekedett is Németország gazdagsága, a kizsákmányolók pénzszükséglete és pénzéhsége még rohamosabban növekedett.

A XV. században az árutermelés és árukereskedelem, tehát az úgynevezett pénzgazdálkodás Németországban már jelentékenyen kifejlődött. A saját fogyasztásra való termelés, a naturálgazdálkodás, mint a termelés *kizárólagos* formája még falun is rohamosan háttérbe szorult. Mindenfelé egyre nagyobb lett a pénzszükséglet, főleg az uralkodó osztályoknál. Nemcsak azért, mert ezeknek az életmódja hamarosan a kicsapongó fényüzésig fokozódott, hanem azért is, mert olyan igényeik voltak, amelyeket csak pénzzel lehetett kielégíteni.

Az abszolút fejedelemségnek, amely akkor alakult ki, pénzre volt szüksége, hogy fizetni tudja zsoldosait és hivatalnokait; pénzre volt szüksége, hogy az engedelmességre nehezen hajló nemességet udvarába vonzza és szolgálatába állítsa; és végül pénzre volt szüksége ahhoz, hogy ellenfelei kiszolgálóit megvesztegethesse. Tehát újabb adónemeket eszeltek ki, nyúzták a polgárt és a parasztot, hogy kisajtolják belőlük azt, ami kisajtolható. De a rendes bevételek csak ritkán voltak elegendők, ezért azután adósságokat kezdtek csinálni — adósságokat, amelyeknek kamatai megint csak újabb kiadásokat jelentettek.

Minden zsarolás és sarcolás ellenére is csak igen kevés fejedelem dicsekedhetett rendezett anyagi helyzetével, és ezért úgy találták — és velük együtt alattvalóik is, akiket ezek és még egyéb terhek is nyomtak — hogy Németország növekvő gazdagsága ellenére elszegényedtek és elviselhetetlen dolog nyugodtan nézni, mint szedi le a pápa — anélkül, hogy ez neki bármibe is kerülne — mindenről a tejfölt és nekik csak a sovány tejet hagyja meg.

Csakhogy nem volt egyszerű a pápai kizsákmányolás alól felszabadulniuk. Kétségtelen, hogy csakúgy mint a fejedelmek, sőt sokkal inkább mint ők, Róma uralma alatt szenvedett a nemzet zöme, szenvedtek az alsó osztályok, a parasztok, a városi proletárok és a közvetlenül rajtuk nyugvó néprétegek, a polgárság és az alsó nemesség. Már Wiclif és Husz előtt, Bajor Lajos alatt, hajlandóságot mutattak arra, hogy felvegyék a küzdelmet a pápai hatalom ellen. De nem kevésbbé szenvedtek az alsóbb osztályok a főnemesség, a gazdag kereskedők és a fejedelmek egyre fokozódó kizsákmányolásától; Anglia, valamint Csehország példája pedig megmutatta a hatalom birtokosainak, mennyire veszélyes számukra, ha aláássák a társadalom egyik nagy tekintélyét. Ahogyan Franciaország forradalmi háborúi a XVIII. század végén és a XIX. század elején életre hívták a reakció időszakát Európában, és a mindenütt feltörő burzsoáziának hosszú időre elvették a kedvét attól, hogy forradalmi módon, a kispolgárokkal és proletárokkal szövetségben harcoljon a fejedelmi abszolutizmus és a nemesi földbirtok ellen — úgy a huszita háborúk is a reakció időszakát idézték elő nemcsak Csehországban, hanem Németországban is, és sokáig tartott, míg a birodalom uralkodó osztályaiban felülkerekedtek a Rómától való elszakadás eszméi.

Ehhez járult még az, hogy a császár és a pápa szövetsége — amelyet a Luxemburgok hoztak létre IV. Károly és Zsigmond idejében — folytatódott a császári trónon őket követő Habsburgok uralma alatt is. Azokhoz az okokhoz, amelyek a Luxemburgokat a pápaság barátaivá tették, a Habsburgok számára még a török veszély csatlakozott, amely éppen a Habsburgok országait fenyegette és amelyet, úgy tűnt, csak a pápa által szervezett keresztesháború háríthat el.

A tunya III. Frigyes az egyházpolitika legfontosabb kérdéseiben csupán eszköz volt a ravasz renegát, Aeneas Sylvius kezében; Miksa, az „utolsó lovag“, ez a trónon ülő pedáns romantikus, rendkívül állhatatlannak és ingatagnak mutatkozott. De hogy a császári és a pápai érdekek összefonódását mennyire szorosnak tekintette, az abból a tervéből látható, hogy a császári koronát és a pápai tiarát ugyanazon főn akarta egyesíteni. És V. Károly, aki mint a habsburgi birodalom ura, oly energikusan harcolt a pápa ellen, ha az terveit keresztezni próbálta; aki nem restelte zsoldosait Róma ellen küldeni és azt elpusztíttatni — mint császár éppen ilyen erélyesen lépett közbe Németországban a fenyegetett pápai tekintély védelmében — olyan erélyesen, ahogyan egy német császár akkor még egyáltalában felléphetett.

Ha mindezekhez hozzávesszük Németország átkos feldaraboltságát, amely minimálisra csökkentette ugyan a császár hatalmát, de ugyanakkor a császár és a pápa ellenfeleinek cselekvő összefogását is nagyon megnehezítette, akkor érthetővé válik, hogy a reformáció Németországban csak száz évvel a huszita háborúk kezdete után indult meg erőteljesen.

Közben azonban a fejlődés minden téren nagyon előrehaladt. Mennyivel tökéletesebbek lettek a szellemi és fizikai harc eszközei! Feltalálták a könyvnyomtatást és kifejlesztették a lőfegyverek használatát. Magas fejlődési fokot értek el a közlekedési eszközök, különösen a tengerjáró hajók. Röviddel a reformáció előtt merész hajósok a világtörténelemben először szelték át egyenes vonalban az Atlanti-óceánt: 1497-ben John Cabot Bristoltól Labradorig és 1498-ban Kolumbus Palostól Nyugat-Indiáig. A normannok, akik 1000 körül eljutottak Amerikába, Izlandon és Grönlandon át tették meg az utat.

A XV. századnak ezekhez az utazásaihoz az ösztönzést a törökök és más középázsiai népek előnyomulása adta, amelyek elzárták a régi kereskedelmi utakat Kelet felé. Az európai hajózás akkor elért fejlettségének köszönhető, hogy ennek az előnyomulásnak következménye nem a Kelet-Ázsia és Európa közötti kereskedelem megszakadása lett, hanem az, hogy egyrészt az afrikai partok mentén, másrészt az óceánon át új utakat kerestek India felé. Megkezdődött a felfedezések kora, megkezdődött a modern gyarmati politika.

Ez nemcsak az emberiség látókörét tágította ki hirtelen rendkívüli mértékben és nemcsak az egész emberi *tudás* forradalmának tört utat, hanem *gazdasági* forradalmat is megindított. Európa gazdasági súlypontja a Földközi-tenger medencéjéről az Atlanti-óceán partjaira helyeződött át. Olaszország és Kelet-Európa gazdasági fejlődése megbénult, Nyugat-Európáé viszont a hatalmas lökés következtében hirtelen előreugrott. A fennálló ellentétek, mind az egyes osztályok, mind pedig az államok között a legvégsőkig kiéleződtek; új ellentétek keletkeztek, elszabadultak mindazok a szenvedélyek, amelyek a kizsákmányolás új, kapitalista formájának sajátosságai és ezeket a középkor alighogy elhagyott barbárságának minden erejével és kíméletlenségével juttatták érvényre. Minden hagyományos társadalmi és politikai viszony összeomlott, minden megszokott morál megingott. Európában egy évszázadon át szörnyű küzdelmek egész sora dühöngött, amelyekben mohóság, vérszomj és a kétségbeesés örjöngése a legborzalmasabb orgiákat ülték. Ki ne hallott volna a Szent Bertalan éjszakáról, ki ne tudná, hogyan garázdálkodtak Németországban a harmincéves háború hősei, hogyan kegyetlenkedett Alba Hollandiában, Cromwell Irországban — nem is beszélve az akkori gyarmati politika szörnyűségeiről!

Ez az óriási átalakulás — a legnagyobb, amelyet Európa a népvándorlás óta látott — csak az 1648-i wesztfáliai békével zárult le (Anglia kivételével) úgy-ahogy. Ez az átalakulás a német reformációból indult ki, amely egész Európát felbolygatta és egészen a XVII. század közepéig szolgáltatta a küzdő feleknek a jelszavakat és az érveket, úgyhogy a felületes szemlélő úgy véli, hogy mindezek a küzdelmek kizárólag csak vallási kérdések körül forogtak. Ezeket a küzdelmeket valóban vallásháborúknak is nevezik.

Mindezeket figyelembevéve, nem csoda, hogy a német reformációs mozgalom világtörténelmi jelentőségében toronymagasan emelkedik minden korábbi hasonló mozgalom fölé, hogy azt értik általában a reformáció alatt, hogy a németek, bár a Róma elleni lázadásban jóval a többi európai kultúrnép után kullogtak, mégis a szellemi szabadság kiválasztott népeként szerepelhettek, amely hivatva volt arra, hogy ezt a szabadságot a többi néphez elvigye.

2. LUTHER MÁRTON

Az a férfi, aki a lőporoshordóba vetette a szikrát, amelytől a rettenetes világégés lángralobbant, az a férfi, aki látszólag mindezen átalakulásnak okozója volt, akit egyesek bálványoztak, mások megátkoztak, *doktor Luther Márton* ágostonrendi szerzetes volt.

Nem fölényes értelmének vagy eredeti és merész gondolatainak köszönhette, hogy ő került a mozgalom középpontjába. E tekintetben némely kortársa messze felülmúlta. A felsőbb osztályok sok tagja nemcsak Franciaországban és Itáliában, hanem Németországban is eljutott már odáig, hogy az egyházi gondolkodásmód formáit teljesen levetközze, sőt ki is gúnyolja. Ez az újabban kifejlődött úgynevezett humanizmus eredménye volt, amely először Itáliában alakult ki a XIV. században, az antik műveltséghez kapcsolódva, amelynek bizonyos mértékben újjászületését (renaissance) jelentette. Ezzel kapcsolatban Németországban főleg a fiatalabb erfurti humanistákat kell megemlíteni Mutianus vezetése alatt, aki az egyházzal a tudományt állította szembe és tagadta Krisztus istenségét. Luther erfurti diákévei alatt belépett ebbe a humanista körbe (1501). De úgylátszik, hogy inkább vidám életük, mint szellemük vonzotta. Legalábbis az utóbbiból nem sokat lehetett észlelni, amikor a vidámság után bekövetkezett a csömör és Luther elhatározta, hogy kolostorba vonul (1505).

De azok között is, akik a keresztény tanhoz hívek maradtak, akadtak sokan, akik a katolikus vallás lényeges pontjait megtagadták. Csak egyet említünk meg, Johann von Wesel erfurti egyetemi tanárt, aki két évvel Luther születése előtt, 1481-ben halt meg. Milyen erővel támadt a pápa, e „bíborba öltözött majom“ ellen, a búcsú és a szentek tisztelete, a gyónás, az úrvacsora, az utolsó kenet, a böjt ellen! „Ha valóban szent Péter rendelte el a böjtöt — mondotta egyszer egyik prédikációjában — akkor ezt nyilván azért tette, hogy jobban eladhassa a halait.“

Ullmann „Reformatoren vor der Reformation“ c. művében (I. köt. 333. old.) részletesen foglalkozik Johann von Wesellel.

> „Nem lehet biztosan eldönteni — mondja — hogy vajjon Weselnek a búcsúról szóló irata és tanítása befolyásolta-e Luther meggyőződésének kialakulását. Ez lehetséges, söt valószínü, mert Luther Erfurtban tanulmányozta Wesel írásait és az írásoktól függetlenül, Wesel tanításai ezen az egyetemen minden bizonnyal tovább hatottak. Mindenesetre a búcsú elleni irat megírásakor Wesel elméletileg már továbbjutott mint Luther a tézisek kibocsátásának időpontjában; Wesel vitamódszere tisztább, tudatosabb és átfogóbb volt, érintette az egész intézményt, annak végsö alapjáig, jobban mint Luther polémiája, amely erős, mély és merész volt ugyan, de ugyanakkor a felismerésben még némileg bizonytalan s inkább a pillanatnyi visszásságok ellen irányult.“ (I. köt. 307. old.)

Luther, aki 1508 óta teológiai tanár volt Wittenbergben, 1515 óta pedig városi lelkész ugyanott, felháborodott azon a bűnbocsátó cédulákkal való kereskedésen, amelyet 1517 körül Tetzel folytatott Szászországban azért, hogy az emberek zsebéből a pénzt X. Leó pápa feneketlen kincseskamrájába varázsolja. Luther — mint sokan mások — felháborodott ezen és elhatározta, hogy fellép ellene. Az a forma, amelyben ezt megtette, nem volt szokatlan; az egyetemi tanárok akkori szokása szerint kiszögezett az egyik wittenbergi templom ajtajára 95 tézist (tantételt) a búcsúról (1517 október 31-én) és kijelentette, hogy hajlandó ezeket megvitatni. A tételek tartalma sem volt forradalmi; csupán olyan pontokat tárgyaltak, amelyekre vonatkozóan addig az egyházon belül sem uralkodott egységes nézet. Az nem is jutott eszébe, hogy elvileg lépjen fel a búcsú ellen, amint azt Wesel megtette. Hiszen a 71. tétel így szólt: „Aki a pápai búcsú ellen beszél, az legyen átkozott és kárhozott.“ Luther maga mesélte el később: „Amikor elkezdtem a dolgot a búcsú ellen, annyira tele voltam, sőt megrészegültem a pápa tanításaitól, hogy nagy buzgalmamban, ha hatalmamban áll, hajlandó lettem volna megölni mindazokat — vagy legalábbis szívesen segítettem volna ebben — akik a pápának nem akarnak engedelmeskedni.“

Luther és Tetzel vitája, amint a kortársak helyesen megjegyezték, szerzetesi civakodás volt csupán. Csakhogy olyan civakodás, amelyben nem puszta dogmákról, hanem a pénzeszacskóról volt szó és ezen a ponton a Kúria mindig különösen csiklandós volt. Ez a civakodás pedig igen nyugtalan, aggasztó időre esett. Akkoriban egész Németország égett a harciláztól a pápa és egyháza ellen. „A gazfickók elleni nyílvesszők“ között — ahogy *Hutten* mondta — amelyek Németországból zúgtak a papság füle körül, a legfontosabbak és leghatásosabbak voltak az „Ismeretlen emberek levelei“*; ezt a levélsorozatot 1515—1517-ben Mutianus barátai, Crotus Rubianus és Hutten adták ki. Szatírák és karikatúrák voltak ezek, „amelyek az egyházi tudomány képviselőit idiótákból és gazfickókból álló bandának mutatták“. (Bezold.)

A búcsú-üzérkedés Németország minden részében élénk tiltakozást váltott ki; ilyen körülmények között a Kúria számára kétszeresen kellemetlen volt, hogy egy egyházi férfiú, méghozzá a teológia tanára, vitát indított el olyan kényes ügyben, mint a búcsú kérdése. Nemsokára maga Róma is beavatkozott a vitába, hogy nyugalmat teremtsen, de ezzel éppen az ellenkezőjét érte el annak, amit akart. Egyrészt csak azt bizonyította be, hogy mennyire tehetetlenné vált már Németországban; Luther egyházi és világi feljebbvalóit ugyanis nem sikerült rábírni arra, hogy hallgatást parancsoljanak neki. Másrészt a pápa beavatkozása azzal az eredménnyel járt, hogy a pápaság számos ellenfele most felfigyelt Lutherre, köréje tömörült és előrenyomta. Luther és Tetzel párviadala Luther és a pápa párviadalává lett s ez egyúttal a pápa és a német nemzet párharcát is jelentette.

---

* Janssennel együtt azon a véleményen vagyunk, hogy az „Epistolae obscurorum virorum“-nak ez a fordítása kevésbbé félreérthető, mint a szokásos fordítás: „A homályos emberek levelei“.

Luthert — anélkül, hogy ő maga ezt különösebben kezdeményezte volna — barát és ellenség egyaránt a pápasággal való szakítás felé sodorta. Ha 1519-ben elátkozta azt, amit 1518-ban még áldott és egyedül üdvözítőnek jelentette ki azt, amit nemrégen még kárhoztatott — úgy ez nem felismerései bővülésének volt a következménye, hanem tisztára külső hatásoké, amelyeknek sodrára bízta magát.

Az átokbulla, amelyet a pápa 1520-ban Luther ellen kiadott, teljesen hatástalan maradt; csak még jobban növelte Németországban Luther népszerűségét és kényszerítette arra, hogy továbbhaladjon a megkezdett úton.

V. Károly, az új császár, aki Miksát 1519-ben követte a trónon, a wormsi birodalmi gyűlés elé idézte Luthert (1521-ben), abban a reményben, hogy a vitatkozókedvű professzort meg tudja félemlíteni és hallgatásra bírhatja.

Luther wormsi tartózkodását Husz konstanzi tartózkodásával szokták összehasonlítani. Pedig egészen más volt a helyzet. Husz elhagyta hazáját, hogy megjelenjék az egyházi zsinat előtt, amely esküdt ellenségeiből állt. Luther viszont a német birodalmi gyűlésen jelent meg, ahol a rendek többségének hangulata kedvező volt irányában. Való igaz, hogy bátran viselkedett, de már felégette maga mögött a hidat s nem hátrálhatott meg anélkül, hogy gyávaság és becstelenség hírébe ne kerüljön. És Wormsban talán nem csupán a férfiasság követelményeinek tett eleget, hanem sokkal inkább az okosság parancsának is, amikor kijelentette: „Itt állok, nem tehetek másként, Isten engem úgy segéljen, ámen." Megalázkodásával ugyanis nem engesztelhette ki ellenségeit, viszont maga ellen ingerelte volna barátait. A megalázkodás nagyobb veszéllyel fenyegette, mint az állhatatosság. Tudta: ha Wormsban sikerül felülmaradnia, a fejedelmek és lovagok nem fogják türni, hogy akár egy hajaszála is meggörbüljön. Bántódás nélkül hagyta el a birodalmi gyülést.

Münzer később gúnyolta is Luthert, hogy annyira kérkedett wormsi höstettével:

> „Dicsekvésedtől, hogy Wormsban a birodalmi gyülés elé álltál, igazán csak elalszik az ember értelmetlen balgaságod miatt. Köszönd a német nemességnek, amelynek a száját mézzel kenegetted; mert az nem gondolt mást, minthogy te prédikációddal *csehországi ajándékokat* fogsz adni, kolostorokat és káptalanokat, amelyeket te most a fejedelmeknek ígérsz. *Így ha Wormsban ingadoztál volna, a nemesség inkább agyonszúr, mint elengedjen;* hiszen ezt mindenki tudja."*

Nem rendkívüli éleslátása, sem rendkívüli merészsége tette Luthert a reformációs mozgalom középpontjává. Rendkívüli tulajdonságai egészen másirányúak voltak. *Luther nem* mint *gondolkodó*, nem mint *mártír* tünt ki, hanem mint *agitátor*, azáltal, hogy olyan tulajdonságok egyesültek benne, amelyek ritkán vannak együtt egy emberben.

Luther, a doktor, a teológia professzora sohasem feledkezett meg arról, hogy parasztivadék. Tudós volt s mégis megértette az alsóbb néposztályok szükségleteit, érzéseit és gondolkodását, és úgy tudott a nyelvükön beszélni, mint kortársai közül senki és utána is csak kevesen. A vitatkozás mestere volt, mint Lessing, és értett ahhoz a ritka müvészethez — ebben találkozik Lassalle-al, akivel egyébként nem sok hasonlóságot mutat — hogy magával tudta ragadni a tömegeket és ugyanakkor tiszteletet ébresztett az uralkodó osztályokban is.

Ehhez Németországban — Luther előtt — a pápaság egyetlen ellenfele sem értett. A valóságban mindegyikük — ha nem is mindíg szántszándékkal — csak *egy* osztály felé fordult. Egyesek az alsó osztály felé, mint például a „Zsigmond császár reformációja" (Reformation Kaiser Sigismunds) szerzője; ez a mű „az első németnyelvű forradalmi írás". (Bezold.) Ezeket a felsőbb osztályok taborita irányzattal gyanúsították, mégpedig joggal. Az uralkodó osztályok nemcsak eltaszították őket maguktól, hanem gyakran egyenesen üldözték is. Viszont a magasabb osztályoknak azok a tagjai, akik a pápai hatalom ellen fordultak, nem a tömeg számára írtak. Így például *Gregor von Heimburg*, a XV. század közepén Nürnberg város ügyésze, „a Luther előtti polgári Luther" (Ullmann), 1440 és 1465 között egész sereg éppoly tudós mint éleshangú írásában igen erélyesen harcolt a pápaság ellen. Amikor egyházi átokkal sujtották és a nürnbergiek, többi védelmezőivel együtt, cserbenhagyták, kénytelen volt Csehországba menekülni Podjebrádhoz. Ennek halála után (1471) Szászországba költözött, ahol 1472-ben a halál végetvetett küzdelmeinek.

---

* Hoch verursachte Schutzrede (Védőbeszéd) 1524.

De bármennyire bátor és tapasztalt harcos volt is, hidegen hagyta a tömegeket, mert nem az ő számukra írt.

Ugyanez a megállapítás érvényes *Huttenra.* Kezdetben ő is csupán a felsőbb osztályok felé fordult. S amikor a lutheri mozgalom már egész Németországban elterjedt, amikor maga Hutten is szükségesnek tartotta, hogy kiadjon egy röpiratot *valamennyi rendbe* tartozó némethez* (1520 szeptember végén), ezt is latinul írta meg. Arra hivatkozott, hogy eddig latinul írt, „hogy a megreformálandó egyházfőket először mintegy négyszemközt figyelmeztesse és *ne avassa be mindjárt a közönséges népet*".

Mindenesetre közvetlenül ezután, ugyanazon év decemberében már kénytelen volt ehhez a „közönséges néphez" fellebbezni, hogy annak erejét megnyerje saját ügye számára.

---

* Omnibus *omnis ordinis ac status* in Germania Principibus, Nobilitati ac Plebeis. Ulrichus de Hutten, Eques, Orator et Poeta laureatus. (Minden rendűhöz és rangúhoz Germániában, a fejedelmeknek, a nemességnek és a közrendűeknek, Ulrich von Hutten lovag, szónok és koszorús költő). V. ö. *D. Fr. Strauss.* Ulrich von Hutten. Leipzig 1858. II. köt. 89. és köv., 102. és köv. old.

„Panasz és intelem a pápa és a világi papok nemkeresztényi hatalma ellen“ (Klag und Vermahnung gegen den unchristlichen Gewalt des Papstes und der ungeistlichen Geistlichen) című legközelebbi irata már német nyelven jelent meg.

Ebben a rímekbe szedett művében többek között a következőket írja:

„Latinul írtam mostanáig,
Szavam most érthetővé válik.
Német nemzet, most értesz engem,
A te nyelveden kiáltom fennen:
Most jöjjön a bosszú...“

De mint német író, Luther mögött sántikál, aki „A német nemzet keresztény nemességéhez“ (An den christlichen Adel deutscher Nation) írt röpiratával már Hutten előtt megkezdte a németnyelvű agitációt, amely sokkal hatásosabb volt, mint amazé.

Lutherben a tanultság megragadó erejű népiességgel párosult és ezt az egyesülést olyan tulajdonságok is erősítették, amelyeket még ritkábban lehet együtt találni: az *udvaronc* hajlékonysága, jellemtelen alkalmazkodóképessége egyesült benne a *paraszt* őserejével, sőt nyerseségével és a *fanatikus* vad szenvedélyességével, amely néha vak dühöngéssé fajult.

A Róma elleni küzdelem hevében Luther a legvégsőkig sodródott. Örömmel fogadta minden forradalmár segítségét, aki hozzácsatlakozott és ezek lettek a hangadók. Az előbb említett röpiratában a német nemzet keresztény nemességéhez, egyenesen a forradalmat prédikálta. Síkraszállt a lovagokért és a parasztokért, megbélyegezte a kizsákmányolókat, mégpedig nemcsak az egyházi fejedelmeket, hanem a kereskedőket is. Követelte az egyházközség demokratikus megszervezését.

És ezt a forradalmat erőszakkal akarta végrehajtani. A német nemességhez írt röpiratával egyidőben Luther, saját széljegyzeteivel ellátva, kiadott egy ellene közzétett iratot is, melynek „A csalhatatlan pápai tanítói hivatalról“ (Über das unfehlbare päpstliche Lehramt) volt a címe és Sylvester Prierias volt a szerzője. Luther az utóiratban kijelentette:

> „Ha dühöngésüket (a római papok) folytatva folytatnák, úgy vélekedem, aligha volna jobb tanács és orvosság megfékezésükre, mint ha a királyok és fejedelmek *erőhatalomhoz nyúlnának* s fegyvert ragadnának és e kárthozó népeket, a földkerekségnek ezt a pestisét, megtámadnák s végét vetnék játékuknak, immáron nem szavakkal, hanem vassal. Amiként tolvajnak kötél, gyilkosnak pallos, eretneknek tüz a büntetése, miért nem támadunk inkább minden fegyverrel a romlás e kártékony tanítómestereire, a pápákra, bíborosokra és a római Szodoma minden fajzatára, akik Isten egyházát szüntelen megrontják, és miért nem *fürösztjük kezünket vérükben?*“

Még a fejedelmek ellen is kifakadt, ha nem fújtak vele egy követ és nem ajánlanánk senkinek, hogy élő német fejedelmekről úgy beszéljen, amint azt „Isten hü embere“ tette. A császárt nyilvánosan zsarnoknak nevezte. György szász herceget egyszerüen „drezdai disznónak“ titulálta.

> „Ha a fejedelmek továbbra is György herceg ostoba eszére hallgatnak — írta egyszer — akkor nagyon félek, hogy felkelés támad, amely egész Németországban megsemmisíti a fejedelmeket és magisztrátusokat és ugyanakkor az egész klérust is magával rántja. Én ugyanis ilyennek látom a dolgok állását. A nép mindenütt izgatott és van szeme, nem tud és nem akar elnyomás alatt élni. Az Úr az, aki ezt cselekszi és a fenyegető veszedelmet elrejti a fejedelmek szeme elől, söt éppen az ö vakságuk és erőszakosságuk által olyasmit fog véghezvinni, hogy nekem úgy tünik, mintha vérben úszva látnám Németországot.“

Luther persze egyáltalán nem félt ettől. A pusztulás nem öt, hanem a fejedelmeket fenyegeti.

Még 1523-ban, amikor Sickingen már fellázadt a fejedelmek ellen és általános felkelés fenyegetett, Luther január 1-én kiadott egy írást: A világi felsőbbségről, hogy mennyire kell neki engedelmeskedni (Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei). Ez az írás nemcsak a katolikus egyházi fejedelmek ellen, hanem a világi fejedelmek ellen is szólt.

> „A mindenható Isten — írja — elvette fejedelmeink eszét; azt gondolják, hogy alattvalóikkal azt tehetik és azt parancsolhatják nekik, amit csak akarnak.“ „Isten kiforgatta az értelmüket és most végezni akar velük és az egyházi úrfikkal is.“ „Nem tudtak mást, mint nyúzni és szipolyozni, egyik vámot a másikra, egyik adót a másikra halmozni; ott medve, itt farkas garázdálkodik; sem jogot, sem hűséget, sem igazságot nem lehet náluk találni; úgy cselekednek, hogy az már rablóktól és gazemberektől is sok lenne; és világi kormányzásuk éppolyan mélyre süllyedt, mint az egyházi zsarnokok kormányzása.“

Véleménye szerint, amióta a világ világ, az okos fejedelem ritka madár; még sokkal nehezebb jámbor fejedelmet találni.

> „*Rendszerint a legnagyobb bolondok és a leggonoszabb fickók ők a földön.*“ „Nem fogják, nem tudják, nem akarják sokáig tűrni zsarnokságotokat és féktelenségteket. Kedves fejedelmek és urak, most tudjátok, mihez igazodjatok, Isten nem tűr tovább. Már nem az a világ van, ami régen, amikor úgy kergettétek és hajtottátok az embereket, mint a vadat.“

Ha ezeket a helyeket kissé részletesebben idéztük, ezt nemcsak Luther jellemzése kedvéért tettük. Most, amikor „józérzésű“ emberek, köztük a lutheri egyház oszlopai, olyan élénken megbotránkoznak a szociáldemokrata agitáció „mértéktelen hevességén és durvaságán“, nem árt rámutatni arra, hogyan beszélt büntetlenül az az ember, akinek tanítása a mai társadalom egyik oszlopa lett.

De Luther, miközben így beszélt, óvakodott attól, hogy szavait megfelelő tettek kövessék. Minden forradalmi magatartása mellett sem lépett át soha azokon a korlátokon, amelyeken belül ura és védője, *Frigyes szász* választófejedelem kegyét megtarthatta. Amikor a reformáció folytatódott, amikor a Róma elleni nemzeti harc folyamán Németországban — éppenúgy mint korábban Angliában és Csehországban — előtérbe léptek az osztályérdekek és az osztályellentétek, amikor polgárháborúra került a sor, akkor Luther nem mutatkozott Catónak; a győztes oldalra állott, miután mindkét szekéren olyan sokáig vitette magát, amíg csak lehetett. Miután 1517-től 1522-ig minden demokratikus forradalmár elem segítségét elfogadta és kacsingatott feléjük, 1523-tól 1525-ig egymásután cserbenhagyta és elárulta valamennyit, először a Sickingen és Hutten vezetése alatt álló lovagi ellenzéket, majd a nagy parasztháborúban a paraszti-kispolgári ellenzéket.

De túlzás azt állítani, hogy a vereséget Luther árulása okozta. Egyetlen ember, bármennyire hatalmas is, nem alakíthatja tetszése szerint az osztályok erőviszonyait. A demokratikus ellenzék elemei, amelyek akkor Németországban kudarcot vallottak, már csaknem száz évvel ezelőtt is vereséget szenvedtek Csehországban minden katonai sikerük ellenére; a XVI. században Európaszerte hanyatlóban voltak.

Luther nem vitte azzal győzelemre a fejedelmek ügyét, hogy az ő oldalukra állt; hanem minthogy a fejedelmek győzelmes oldalára állott, győzőként tünt fel s életében és holtában elnyerte mindazt a jutalmat és megbecsülést, ami a győzelemmel jár. Azáltal pedig, hogy előzőleg öt éven keresztül lángoló szavakkal segítségül hívott minden forradalmárt és saját ügyét az ö ügyüknek tüntette fel, megnyerte minden kizsákmányolt szeretetét és csodálatát.

A forradalmi szenvedélyesség, kíméletlenség és a jellemtelen megalkuvás e ritka keverékének tulajdonítjuk azt, hogy abban a hatalmas viharban, amely a XVI. század elején végigsüvöltött Németországon, Luther egyideig a legnépszerűbb és ugyanakkor a leghatalmasabb ember volt, látszólag az egész mozgalom megteremtője és irányítója. De nem csupán *személyes* tulajdonságainak köszönhette, hogy ezt a szerepet játszhatta, hanem — és talán még nagyobb mértékben — azon ország viszonyainak, amelynek fejedelme védelmezte öt.

3. A SZÁSZORSZÁGI BÁNYAJÖVEDELMEK

Az első kötetben, a taborita mozgalom gyökereinek ismertetésénél, láttuk, hogy a XIV. században Csehország számára milyen nagy jelentősége volt az ezüstbányáknak, hogyan éleződtek ki ezáltal a társadalmi ellentétek, mekkora hatalomra jutott az ország és annak urai. A XV. században a csehországi bányák jövedelme megcsappant, ezzel szemben Szászország, főleg Meissen és Thüringia bányászata hatalmasan fellendült. Freiberg ezüstben való gazdagsága már 1171-ben ismeretes volt, a freibergi bányajog lett egész Németország számára a bányajog alapja. A XV. század végefelé azonban túlszárnyalta *Schneeberg*, ahol 1471-ben új érceket fedeztek fel, amelyek Schneeberget egyidőre a legjövedelmezőbb német ezüstbányává tették. 1492-ben *Schreckensteinnél* tárnát nyitottak és 1496-ban ugyanott lerakták *Annaberg* bányaváros alapkövét. 1516-ban a *joachimsthali* bánya lendült fel, amely félig cseh, félig szász volt, majd 1519-ben a marienbergi bánya.

Thüringiában a mansfeldi bánya volt a legjelentősebb. Már a XII. század óta üzemben volt, rézen kívül ezüstöt és aranyat is szállított. A mansfeldi rézpalát még Velencébe is exportálták, ahol az arany kiválasztásához jobban értettek mint Németországban.

A szász városok gyorsan növekvő nemesfém-gazdagsága elősegítette az árutermelést és az árukereskedelmet. *Erfurt* gazdag és hatalmas város lett, mint a szász kereskedelem árurakodóhelye dél (Velence) felé; *Halle* és később *Lipcse* az észak felé irányuló kereskedelemnek volt árurakodóhelye. Mindkét irányban igen élénken fejlődött a kereskedelem. A Szászországból Itáliába vezető kereskedelmi út *Nürnbergen* és *Augsburgon* át haladt és sokban hozzájárult annak a hatalmi helyzetnek a kialakulásához, amelyet ez a két város a XIV. századtól a XVI. századig elfoglalt.

A kereskedelemmel együtt a termelés is fejlődött. Az említett városokban virágzott a művészet és a kézművesség.

A szászországi bányahozam azonban nem csupán a városi életet befolyásolta erősen. Vidéken talán még erősebb volt a hatása.

A bányaműveknek jelentősmennyiségű *fára* volt szükségük; részben *épületfára*, a tárnák dúcolásához, sínpálya építéséhez (fasinekkel, amint azt Agricola „A bányászatról stb.“ [Vom Bergwerk usw.] című könyvéből tudjuk) stb.; részben pedig *tűzifára* volt szükség az ércek kiolvasztásához. Kezdetben a fa- és faszénszükségletet talán kielégíthették annak a mark-közösségnek az erdei, amelyeknek területén a bánya feküdt. De minél nagyobbak lettek a bányák, a faszükséglet fedezésére annál messzebbre kellett menni a mark határain túlra, annál több fát kellett *vásárolni.* A bánya kiválása a markból szabályos fakereskedelmet tett szükségessé. Ezt Szászországban is megtaláljuk; a XVI. század elején már erősen kifejlődött, ekkor már többszörös kereskedelmi szerződésekről tudunk.

Így pl. a mansfeldi bányáról a következőket tudjuk:

> „1510-ben a mansfeldi grófok és Botho, Stolberg grófja (fa-)szén és az úsztatott fa tekintetében megegyeztek, hogy a stolbergi gróf és alattvalói nem szabnak a (fa-)szénnek magasabb árat, hanem ezt: a herstädti és mansfeldi kohómestereknek kilenc köböllel, az eislebeni kohómestereknek pedig nyolc köböllel kell adni és kiszolgáltatni egy forintért.“*

A bányavidékeken azonban még más falusi termékekre is szükség volt. Ezek a kerületek rendszerint terméketlen, magas, hegyes vidékeken feküdtek, ahol kevés gabona termett, túlságosan kevés ahhoz, hogy táplálja azokat az embertömegeket, amelyek egy nagyobb bánya körül összegyűltek. A bányászok nem termelhettek maguk gabonát; meg kellett vásárolniok. A bánya fejlődésével a fakereskedelem mellett egyre inkább előtérbe lépett a *gabonakereskedelem.* Ez volt az egyik fő jövedelmi forrása például *Zwickaunak*, amely a szász „alföldről“ a „felföldre“ vezető úton feküdt.

Ilymódon Szászország sok vidékén a parasztok és a földesurak már korán árutermelőkké lettek. De mihelyt eladásra termeltek, mindegy volt nekik, hogy mit termelnek. A fődolog az volt, hogy el lehessen adni. Az árunak nem kellett éppen gabonának lennie. A gabona piaca korlátozott volt, viszont annál tágabb lehetőségek nyíltak a *kereskedelmi növények* számára. Ezeknek a művelése sehol másutt Németországban nem fejlődött ki annyira, mint Szászországban, főleg pedig Thüringiában. A kereskedelmi növények termesztésének *Erfurt* volt a középpontja.

---

* *J. A. Bieringens* S. S. Theol. Cultor. und Mannsfeldischen Landeskindes Historische Beschreibung des sehr alten und löblichen Mannsfeldischen Bergwerks. Leipzig és Eisleben 1743. 15. old.

> „Erfurtban és környékén különösen a csülleng*, sáfrány, ánizs, koriandrom** és a főzelékfélék termesztése virágzik. A csülleng, amelyet a mostani indigó helyett használtak, ott annyira fontos volt, hogy sok környékbeli falu jó termés esetén évente jelenlegi pénzértékben számítva több mint 100 000 tallér értékű csüllenget adott el.“***

Erfurt kereskedelme látta el Németország legtöbb festőműhelyét csüllenggel és sáfránnyal.**** Gotha is nagyrészben annak köszönhette gazdagságát, hogy mezőgazdasági termékekkel, főleg gabonával, fával és csüllenggel kereskedett.°

Még a XVII. század elején több mint háromszáz thüringiai falu foglalkozott a csülleng termesztésével, holott az indigó akkor már erős versenytársnak bizonyult.°°

A földesurak és parasztok közti ellentéteknek, amelyek az árutermelés fejlődése következtében jöttek létre, és amelyekről már ismételten beszéltünk, a reformáció kezdetekor Szászországban igen erőseknek kellett lenniök; rendkívül magas volt a föld értéke és a földesurak földéhsége; nagyon fejlett volt a pénzbeli adózás rendszere, a fejedelmek és földesurak pénzszomjasak voltak; és különösen nagy volt a parasztok függősége a kereskedőktől és uzsorásoktól. Ezek az osztályok, a tőkések, a fejedelmek, a földesurak voltak azok, akik a gazdasági fellendülés minden nyereségét zsebrevágták. A pénzérc gyors gyarapodása és előállítási költségének csökkenése következtében a mezőgazdasági termékek ára hallatlanul felszökött. Aventinus írja krónikájában:

---

* *Csülleng* (Isatis) a XIII—XVII. századig nagyban termesztett festőnövény, amelyet az indigó szorított ki. — *Szerk.*

** *Koriandrom* (Coriandrum) fűszer- és gyógynövény. — *Szerk.*

*** *Janssen.* Geschichte des deutschen Volkes stb. II. köt. 296. old.

**** *Chr. J. Fischer.* Geschichte des teutschen Handels (A német kereskedelem története). Hannover 1797. II. köt. 659. old.

° *Galletti.* Geschichte Thüringens (Thüringia története). Gotha 1784. V. köt. 143. old.

°° Zur Geschichte der deutschen Wollenindustrie. Hildebrands Jahrbücher. 1886. 207. és köv. old.

> „A földön minden ember jajgat és panaszkodik, hogy a gabona miért lesz drágább napról-napra, amikor pedig elég paraszt van a városokban, a piacokon és a falvakban.“

Szászországban, a bányajövedelmek középpontjában különösen nagy lehetett a drágaság. Ez az áremelkedés semmit sem segített a parasztokon. Viszont a *városokban* a leghevesebb bérharcokat okozta.

Így tehát a reformáció kezdetekor Szászországban különösen kiéleződött osztályellentéteket találunk. Úgy mint száz évvel azelőtt a szomszédos Csehországban. De ott a bányamunkások még *konzervatív* erőt jelentettek. Proletarizálódásuk még csak kezdeti szakaszában volt; a kiváltságos osztályokhoz számítottak és tekintettel az általános csehországi helyzetre, mint németek, már eleve arra kényszerültek, hogy síkraszálljanak a hagyományos rend, a fejedelem és a pápa mellett.

Azóta a bányamunkások proletarizálódása és tőkés kizsákmányolása hatalmas léptekkel haladt előre. És Szászországban nem voltak idegenek, nem voltak kiváltságaik, amelyeket a fennálló rend megdöntése fenyegethetett. A bányászok — amint azt az első kötetben láttuk (128. és köv. old.) — a reformáció előtti utolsó évtizedekben egyre hevesebb összeütközésekbe kerültek ezzel a renddel. Eszükben sem volt, hogy a forradalmi mozgalommal szembeszálljanak, ellenkezőleg, készen álltak arra, hogy csatlakozzanak hozzá, ha valahol kitört. Számuk, küzdőképességük és mesterségük gazdasági jelentősége olyan hatalmat adott nekik, amellyel az államférfiaknak számolniok kellett.

A bányahozam révén a legnagyobb hatalmi növekedést azonban az akkori legforradalmibb osztály érte el, az, amelynek a kor minden tendenciája a legjobban kedvezett, az *abszolút fejedelemség.*

Az arany és ezüst birtoklása az árutermelés kezdete óta mindíg is különleges hatalmat adott, de talán soha annyira, mint a XVI. században, amikor már igen erősen elapadtak azok a hatalmi források, amelyek a naturálgazdálkodásból fakadtak, a hitelrendszer hatalmi eszközei pedig még kevéssé voltak kifejlődve. Éppen ezért akkoriban mindenki az aranyat és ezüstöt hajszolta. De a legtöbb fejedelem csak nagynehezen fedezte pénzszükségletét vámokkal és adókkal. Más volt a helyzete azoknak a fejedelmeknek, akiknek területén gazdag arany- vagy ezüstbányák voltak.

Hatalmas kincseket szereztek minden kockázat nélkül, legalábbis ott, ahol a bányák nem voltak saját kezelésben; ugyanis a bányarésztulajdonosoknak, a bánya kiaknázóinak drágán kellett megfizetniök a bányászati jogot, különösen a nemesfémbányákban, ahol a bányatizedhez még a bányaregálé járult. Ezeken felül gyakran még más adók is voltak, tárnakilenced, kohóilleték stb. Emiatt a bányarésztulajdonosok gyakran elszegényedtek, különösen akkor, ha kisemberek voltak, a fejedelmek ellenben meggazdagodtak és nagy készpénzvagyont szereztek.

A XV. század végén és a XVI. elején a német fejedelmek között Szászország urainak volt legjobban megtöltve a pénzesládája. Ernö és Albrecht, a két testvér osztozkodása óta (1485), a szász választófejedelemség két részre szakadt: Ernö kapta főrészként Thüringiát, Albrecht pedig Meissent. Az Érchegységben levő ezüstbányákon azonban nem osztoztak. Ezek a bányák a két uralkodóház közös tulajdonában maradtak, csupán a jövedelmet osztották el. E jövedelmek következtében a XVI. században a szász hercegek kimagasló szerepet játszottak Németországban és elsők voltak a császár mellett.

A császári hatalom maradványa akkoriban legnagyobbrészt már csak a német fejedelmek — különösen a választófejedelmek — pénzínségén és kapzsiságán nyugodott. Ezek ténylegesen önálló urakká váltak; ha el is türték a császári méltóságot, azt főleg csak azért tették, hogy vevőt találjanak, akinek eladhatják szuverén jogaiknak egy részét, amely a valóságban igen jelentéktelen volt. A XV. és a XVI. században a választófejedelmek ugyanazt a szerepet játszották, mint a régi római köztársaság végén a főváros lumpenproletárjai és később a praetoriánus-csőcselék.* Minden császárválasztás jó üzlet volt számukra. A nemes urak minden jelölttől megvesztegetési pénzeket fogadtak el, hogy aztán szavazatukat a legtöbbet ígérőre adják.

A legszemérmetlenebbül talán az a választási üzlet zajlott le, amely I. Miksa utódának megválasztását célozta; még ennek életében megkezdődött és 1516-tól 1519-ig tartott. Ugyanazok a dinasztiák versengtek a császári koronáért, amelyek akkoriban az európai uralomért küzdöttek és a pápaságot váltakozva eszközükké tették: a francia Valois-ház és a Habsburgok, akiknek hatalmi központja akkoriban Németországból *Spanyolországba* tolódott át.

Majdnem mindegyik választófejedelem pénzt fogadott el *mindkét* féltől — a francia I. Ferenctől éppenúgy, mint a spanyol I. Károlytól. Különösen a két Hohenzollern: Brandenburgi I. Joachim és testvére, Albert, Mainz és Magdeburg érseke, mutatott olyan kapzsiságot és kalmárszellemet, amilyent a mi „árjáink" csak a hamisítatlan zsidóknál kutatnak.

Az *egyetlen* választófejedelem, aki nem fogadott el pénzt, a szász Frigyes volt (az Ernestin-ágból, amelynek Thüringia jutott). A többiek, akik a meisseni ezüstbányák társtulajdonosának kincseire áhítoztak, felajánlották neki a császári koronát — természetesen megfelelő borravaló ellenében. De Frigyes visszautasította. Tudta, hogy nem éri meg az árát és a választást a Habsburg-jelöltre irányította. Úgy látta, hogy a tiroli bányák, továbbá az akkor habsburgi Németalföld virágzó kereskedelme, valamint Spanyolország hatalma ellenére Habsburg Károly kevésbbé veszedelmes a német fejedelmek önállóságára, mint I. Ferenc, az akkor már jólszervezett és szilárd Franciaország ura.

---

* *Praetoriánusok* — a régi Rómában a császárok testőrsége, mely gyakran önálló hatalommá lett, császárt is buktatott és újat emelt a trónra. — *Szerk.*

A további megfontolásokkal, amelyek Károly megválasztását tették kívánatossá — mint a török veszély —, itt nem kívánunk behatóan foglalkozni.

Gazdagsága és hatalma révén a szász választófejedelem döntötte el a császárválasztást. De ezzel egyúttal középpontja lett annak az ellenzéknek, amelyet az önállóságra törő német fejedelmek a császárnak és a pápának támasztottak. A reformáció kezdetekor Szászország hasonló szerepet játszott Németországban, mint az újkorban Poroszország.

A *wittenbergi* egyetem, amelyet Frigyes 1502-ben alapított, a Róma-ellenes és ugyanakkor fejedelempárti mozgalom szellemi irányítása alatt állott. Luther, aki 1508 óta tanított itt, ennek a mozgalomnak a befolyása alá került, végül pedig ő lett a szóvivője, a választófejedelem bizalmas embere és védence. És a császár, akinek birodalmában sohasem áldozott le a nap, nem mert Frigyeshez nyúlni és kénytelen volt öt és embereit eltűrni.

De Szászország nem csupán a győzelmes abszolutista ellenzéknek, hanem a legyőzött demokratikus, Róma-ellenes ellenzéknek is szellemi középpontja lett. Thüringiában néhány városnak még sikerült fenntartania azt az állapotot, hogy nem függtek a fejedelmi uralomtól, csak közvetlenül a birodalomtól. Ilyen város volt például *Mühlhausen*, *Nordhausen* és mások. *Erfurt* a mainzi érsek fennhatósága alatt állott, de igen ügyes módon ki tudta játszani ellene a szász hercegeket. Az egész XV. század folyamán tartott a versengés Erfurtért a mainzi érsek és a szász dinasztia között. Ebből a kétoldali féltékenykedésből csak a város húzott hasznot; kivonta magát az érsekek fennhatósága alól anélkül, hogy a szász uralom alá került volna; a birodalmi városokhoz számíthatta magát. A reformáció kezdetén Erfurt Közép-Németország első kereskedővárosa volt; helyét azonban át kellett engednie a feltörő Lipcsének, amely már túlszárnyalta Hallét, ezt a régi kereskedővárost. Erfurt egyeteme a XV. században Németország legelőkelőbb egyetemének számított. Ez az egyetem volt a székhelye az újabb német humanizmusnak, amely csatlakozott Itália és Franciaország hasonló mozgalmaihoz és versengett velük a hagyományos hit zseniális és vakmerő kigúnyolásában. Már említettük ezt a kört, amely *Mutianus* körül alakult ki és amelyhez *Hutten* és egyideig *Luther* is tartozott. Ez a kör tisztán szellemi síkon a hagyományos egyházi szemlélettől való leghatározottabb elszakadást jelentette.

De nemcsak a tudós és polgári ellenzék talált a szászországi városokban különös támogatásra, hanem a *kommunista* ellenzék is.

4. A ZWICKAUI RAJONGÓK

Az első kötetben IV. Károly katolikus reakciójának korszakával hagytuk el a németországi kommunista mozgalmat. A legvéresebb üldözések sem tudták teljesen kiirtani a mozgalmat, amely egy állandóan kiegészülő és szüntelenül növekvő néprétegnek, a proletariátusnak legbelsőbb szükségleteiből táplálkozott. De ennek a mozgalomnak sem sikerült a reformáció előtt nagyobb jelentőségre szert tennie, mert az az osztály, amelyre támaszkodott, a proletariátus, kiirthatatlan volt ugyan, de túlságosan gyenge és jelentéktelen a társadalmi életben ahhoz, hogy előre merészkedjék mindaddig, amíg az uralkodó hatalmak szilárdan ültek és egymás ellen folytatott harcuk meg nem tépázta őket.

A huszita háborúk nem maradtak minden hatás nélkül a német mozgalomra. Egyrészt arra késztették az uralkodó osztályokat, hogy kivételes bizalmatlansággal és kivételes szigorral forduljanak az alsóbb osztályokban jelentkező minden gyanús megmozdulás felé, másrészt azonban Csehország olyan azilummá, menedékhellyé lett, ahonnan német emigránsok befolyást gyakorolhattak Németországra. A cseh taboriták buzgón támogatták a külföldi propagandát.

> „Ami a huszita propagandából Németországban ránkmaradt, az majdnem kizárólag taborita eredetű. A «testvérek» seregeiben a huszita szellem egyetemes elgondolásokká magasztosult; nem egyszer szólalt meg itt az a merész gondolat, hogy a fegyverek erejével vagy békés tanítás útján az egész kereszténységet az igazság elfoga-

dására kell bírni. Az «eretneklevelek», a taboriták népszerű kiáltványai — amelyekben nemzeti és rang-különbség nélkül minden keresztényt felszólítottak, hogy szabaduljanak meg a papi uralomtól és foglalják el a papi birtokokat — egészen Angliáig és Spanyolországig eljutottak; Dauphinében a nép pénzadományokat küldött a csehek részére és jó taborita módra kezdte az urakat agyonverni. Főleg Dél-Németországban tevékenykedtek taborita ügynökök. Itt két lényeges mozzanat segített a cseh propagandának: először a számos valdens-gyülekezet fennállása, másodszor az erős szocialista hajlam, amely főleg a városi nép alsó rétegeiben jelentkezett és a zsidók mellett elsősorban a gazdag hierarchiát fenyegette."*

A cseh propagandának más látható eredménye persze nem volt, mint az, hogy egy sereg vértanút eredményezett.

A taborita befolyást természetesen főleg a Csehországgal szomszédos területek érezték, elsősorban a gazdaságilag legfejlettebb *Frankföld* és *Szászország.* Wormsban már 1425-ben megégettek egy „huszita misszionáriust", *Johann von Schlieben* szász nemest, akit másképpen Draendorfnak is neveztek. Ő már a huszita háborúk kitörése *előtt,* 1416-ban csatlakozott egy kommunista szektához és vagyonát szétosztotta szegény tagtársai között. Sokáig működött Szászországban, a Rajna mellett és a Frankföldön. Akkor fogták el, amikor megkísérelte fellázítani Heilbronn és Weinsberg városokat, amelyeket egyházi átokkal sujtottak.

Különösen figyelemreméltó azonban *Friedrich Reiser,* aki svábországi valdens családból származott, műveltségét azonban *Nürnbergben* szerezte (1418—1420), ahol akkoriban a beghard-valdens szekta nagyon erős volt. Mint vándoragitátor (apostol) bejárta Németországot, Svájcot, Ausztriát, és végül Prágában keresett menedéket. Itt egy taborita lelkész pappá szentelte (1433); a következő évben azonban elhagyta Csehországot, hogy folytassa agitációs útjait Németországban. Most már főként Frankföldön, Nürnbergben, Würzburgban és Heilbronnban fejtett ki tevékenységet. 1447-ben *Nürnberg* mellett résztvett a heroldsbergi testvérek kongresszusán (apostoli zsinaton), ahol püspökké választották; néhány évvel később *Táborban* találjuk, a német valdensek egyik kongresszusán, amelyen a közösségek szervezeti ziláltságán akartak segíteni. Reiser, akinek Felső-Németország lett a kerülete, Strassburgban telepedett le. 1458-ban ott feljelentették öt a dominikánusoknál és gyötrelmes bünper után megégették.*

---

* *Fr. von Bezold.* Geschichte der deutschen Reformation. 127—128. old.

Reiser életpályája igen jellemző; mutatja, hogy az akkoriban dühöngő nemzeti harc ellenére mennyire szoros volt a kapcsolat a cseh taboriták és a német „testvérek“ között.

Még Tábor bukása után sem szünt meg véglegesen a kapcsolat Csehországgal. Gondoljunk csak a cseh testvérek és a valdensek közti tárgyalásokra, amelyeknek célja a két szekta egyesülése volt, amelyek azonban végülis meghiúsultak.

A niklashauseni furulyás fellépése szintén a taborita befolyások továbbhatására mutat. Niklashausenban, a Tauber partján fekvő keletfrankföldi faluban 1476-ban fellépett egy Johann nevü fiatalember, akit „*valószínüleg szülőföldje után, vagy talán nézetei miatt Behemnek, Böheimnek, Böhmének* (azaz csehnek) *neveztek*“.** Ez a fiatalember zenész volt, „mint ahogyan manapság zenészeink közül sokan Csehországból származnak“ és foglalkozása alapján „dobosnak“ vagy „furulyásnak“ nevezték. De 1476-ban elégette hangszerét és az egyenlőség és a forradalom evangéliumát kezdte prédikálni. Erre — amint mondta — a Szüzanya szólította fel, ellenfelei pedig azt állították, hogy valaki más; ez a valaki más egyesek szerint „Husznak egy tanítványa“ volt, mások szerint a szigorú ferencrendiek egyike, a harmadik forrás szerint — amely a legrégibb — egy beghard. Egy régi, valószínüleg korabeli okmány szerint (teljes közlése Ullmann, 441. és köv. old.) Johann kijelentette:

> „A császár gonosztevő és a pápa sem ér semmit. A császár az egyházi és világi fejedelmeknek, grófoknak és lovagoknak vámokat és adókat ajándékoz, amelyek a

---

* V. ö. *L. Keller.* Die Reformation usw. 261—281. old.

** *Ullmann.* Reformatoren. I. köt. 423. old.

> köznépet nyomják: ó, jaj, ti szegény ördögök! A papoknak sok javadalmuk van, ennek nem szabad lennie; ne legyen nekik több, mint amennyi egyik étkezéstől a másikig elegendő. Agyonverik majd őket és rövidesen elkövetkezik az idő, hogy a papok szívesen eltakarnák pilisüket, hogy fel ne ismerjék őket. Hamarabb meg lehetne javítani egy zsidót, mint egy papot és írástudót.
>
> A vizek halainak és a mező vadjainak közösnek kell lenniök. *Ha az egyházi és világi fejedelmeknek, grófoknak és lovagoknak nem lenne többjük, mint a köznépnek, akkor mindnyájunknak minden elegendő lenne*, aminek be is kell következnie. Eljön az idő, amikor a fejedelmeknek és uraknak még napszámbérért is kell majd dolgozniuk.“

A merész agitátornak nagy sikere volt, tömegesen áramlottak feléje parasztok és proletárok.

> „A mesterlegények — amint egy krónikás szemléltetően elmondja — kifutottak a műhelyekből, a béresek otthagyták az ekét, a mezőn dolgozó cselédek a sarlót, mindnyájan mestereik és uraik engedelme nélkül, és abban az egyszál ruhában vándoroltak tovább, amelyben elragadta őket az őrület; csak igen kevésnek volt ennivalója, de azok, akikhez betértek, ellátták őket étellel-itallal és köszöntésük egymás között nem volt más, mint fivér és nővér.“*

Tízezrek jöttek össze e kommunista-entuziaszta közös lakomákon; azokhoz voltak ezek hasonlók, amelyeket Tábor kezdeti időszakában ismertünk meg. Végül állítólag még tovább mentek és fegyveres felkelést terveztek. Hogy ez valóságos ok volt-e vagy pedig csak puszta ürügy a beavatkozásra, azt ma már nem lehet megállapitani. Elég az hozzá, hogy Rudolf würzburgi püspök kiküldte lovaskatonáit, akik a furulyást álmában meglepték és foglyulejtették, környezetét pedig, amely meg akarta őt védeni, könnyűszerrel szétugrasztották. A szerencsétlent két társával együtt az az eszköz várta, amellyel abban a korban az érveket cáfolni szokták — a máglya.

---

* *Ullmann*, id. mű 426. old.

Draendorf (Schlieben), Reiser és a furulyás Johann Böhme tevékenysége, valamint számos más tény is arra mutat, hogy a XV. században a Frankföld területe a németországi valdens-beghard mozgalom fő tűzfészke lett, mint korábban a Rajna völgye, a nagy közlekedési út Itália és Németalföld között, amely délről valdenseket hozott Németországba, Németalföld felől pedig beghardokat, akik éppen ezen az útvonalon találták meg a birodalom gazdaságilag legfejlettebb részeit. *Köln, Strassburg, Basel* voltak a XIV. században a mozgalom főhelyei s most *Nürnberg* is csatlakozott ezekhez.

A második fontos tűzfészek *Szászországban* keletkezett. Csehország és a Frankföld mellett a XV. században *Meissen* is azokhoz a vidékekhez tartozott, ahol a „testvérek“ kongresszusait tartották — például három évvel a tábori kongresszus után, amelyről az imént szóltunk, általános zsinat volt Engelsdorfban — ami a mozgalom ezen a vidéken való jelentős elterjedése nélkül nem lett volna lehetséges.

Természetesen a kommunista szekták csak titkos egyesülések formájában állhattak fenn.

> „Félreeső malmok, pajták, majorok voltak a testvérek szokásos gyülekezőhelyei és amikor istentiszteletet tartottak, a legkisebb körben jöttek össze, hogy minden feltűnést elkerüljenek.
>
> Ezek azok a gyülések, amelyeket *Tritheim* 1501. évi sponheimi krónikája ír le:
>
> «Éjszaka jönnek össze — mondja Tritheim — barlangokban és rejtett üregekben; itt vadállatok módjára gyalázatos fajtalankodást űznek. Ez az aljas fajzat csodálatosképpen napról-napra növekszik és szaporodik.»“*

A pápa és a császár Luther elleni sikertelen fellépése óta, a pápai átokbulla elégetése óta (1520), de még inkább az 1521-i wormsi birodalmi gyülés óta mint más rebellis irányzatok, a „barlangiak“ is bátorságra kaptak, hogy nyiltan előlépjenek. Ez a birodalmi gyűlés katasztrófa volt a császár és a pápa számára Németországban.

---

* *L. Keller.* Die Reformation 304. old.

Az olyan társadalmi vagy politikai hatalmaknak, amelyek anyagi alapjukat már elvesztették, legjobb támaszuk hagyományos tekintélyük, a presztizsük. Ennek segítségével bizonyos körülmények között még a fölényben levő ellenféllel szemben is sokáig tarthatják magukat — persze, mennél tovább, annál gyorsabb lesz azután az összeomlás, amikor egy erőpróba alkalmával ez a tekintély üres látszatnak bizonyul.

A császár és a pápa esetében ezt az 1520-i és 1521-i események mutatták meg. Németországban eddig még senki sem dacolhatott velük büntetlenül. Most fellépett ellenük egy egyszerü szerzetes és ők nem mertek rá lesujtani. Az átokbulla teljesen hatástalan maradt és Luther diadalmasan hagyta el a birodalmi gyülést; az erőtlen birodalmi átok, mely sántítva követte, alig fenyegette öt. Mennél észrevétlenebbek voltak a nép alsó rétegei számára azok a fejedelmek és lovagok, akik Wormsban Luther mögött álltak, mennél elszigeteltebbnek tünt ott a nép tudata számára, annál erősebb benyomást tett a nagy tömegre, a birodalmi gyülés kimenetele. Ha az igazság olyan erősnek bizonyult, hogy egy egyszerü kis szerzetes bátran és büntetlenül képviselhette a kereszténység legnagyobb urai előtt, akkor félelem nélkül előléphetnek mindazok, akik jó ügyet képviselnek.

Az első kirobbanás Szászországban történt. Néhány héttel a Luther és barátai ellen kimondott birodalmi átok kihirdetése után, 1521 júniusában Erfurtban fellázadt a nép és felkelések sorozatával végetvetett a katolikus egyházi kormányzatnak. Wittenbergben is zavargásokra került a sor, számunkra azonban különösen a *zwickaui* mozgalmak fontosak, melyeknek kezdetei 1520-ig nyúlnak vissza.

Fentebb már láttuk, hogy ez a város a *gabonakereskedelem* fontos közvetítője volt a szász alföld és a bányavidékek között. Mennél jobban fejlődött a bányászat, annál inkább felvirágzott Zwickau kereskedelme és ipara. Különösen akkor nőtt gyorsan a város gazdagsága, amikor 1470-ben felfedezték a szomszédos Schneeberg ezüstkincseit.

> „Csak a schneebergi bánya művelésének megkezdése után alakult ki épületeivel városunk mostani látképe. Sok polgár, például Mich. Polner, Joh. Federangel, Andr. és Nik. Gaulenhöfer, Klem Schicker *(nagyrészt posztókészítők)* és különösen a később nemességre emelt két testvér, Martin és Nikolaus *Römer* gazdagodott meg ezáltal, és a többiek táplálkozása és keresete jobb lett a megnövekedett pénzmennyiség következtében.“*

Zwickau leggazdagabb emberei *posztókészítők* voltak.

> „A harmincéves háború előtt, a legrégibb idő óta, a posztókészítés volt a legfőbb mesterség. A posztókészítők már 1348-ban, amikor szabályzatokat kaptak, céhet alakítottak, amely a legelőkelőbb és valószínűleg a legrégibb volt a helységben; a XV. század második felében Oschatz mellett Zwickau szállította a legtöbb és legjobb posztót meisseni földön, bár ez még mindig nem érte el a közkedvelt lündeni (londoni) és németalföldi posztó minőségét. 1540-ben a háztulajdonosok közül 230 volt posztókészítő, söt a régi, bizonyára nem alaptalan szóbeszéd szerint számuk a legvirágzóbb időszakban 600-ra emelkedett.“**

Éppen ez a „legvirágzóbb időszak“ az, amelyről most beszélünk. A parasztháború évtizedében évente átlagosan 15 000—20 000 „Stein“*** gyapjút dolgoztak fel és 10 000—20 000 vég posztót termeltek.

A posztókészítők nemcsak gazdasági jelentőségük, hanem számuk szerint is a város lakosságának jelentős részét alkották. A város ezidőtájt körülbelül 1000 házat számlált, a legvirágzóbb időszakban ezeknek egynegyede, söt fele a posztókészítő mesterek birtokában volt (mindenesetre több mint 230, talán megközelítően 600).

A posztókészítés export-mesterség volt, amelyet a nagykereskedők kapitalista módon kizsákmányoltak. Akkoriban nem volt szokatlan dolog, hogy gazdag kereskedők a fogyasztók kereskedői kizsákmányolásával összekötötték az akkori két nagy kapitalista iparban: a textiliparban és a bányászatban dolgozó munkások kizsákmányolását. Erre a legismertebb példa a *Fuggereké*, akik vagyonukat nemcsak minden lehetséges áruval (még egyházi állásokkal is, mint láttuk) űzött kereskedéssel szerezték, hanem az augsburgi takácsok és a tiroli bányászok kizsákmányolásával is. Hasonló dolog ment végbe Zwickauban is. A schneebergi bányarésztulajdonosok nagyrészt zwickaui posztókészítőmesterek és posztókereskedők voltak, köztük a már említett *Martin Römer* kereskedő, a szász Fugger, aki 1483-ban halt meg és nagy vagyont hagyott hátra.*

---

* *E. Herzog.* Chronik der Kreisstadt Zwickau. I. köt. 81. old.

** U. o. 234. old.

*** *Stein* — kb. 20 font, 9,35 kg.

De azok a bányászok, akiket a Fuggerek zsákmányoltak ki, nagyon messzire voltak az augsburgi takácsoktól. Zwickauban viszont a kizsákmányolt szövőmunkások, a „posztóslegények“, egészen közel voltak a bányászokhoz, akiket ugyanazok a kapitalisták zsákmányoltak ki. Egészen sajátságos helyzet volt ez. A bányászok lázadó, dacos szelleme szükségképpen bátorságot öntött a posztóslegényekbe. Ezek kommunista rajongása viszont átterjedt amazokra is. Nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a zwickaui és zwickaukörnyéki kommunisták voltak az elsők, akik Németországban a reformáció idején nyiltan fel merték emelni fejüket.

Már 1520-ban szervezett gyülekezeteket találunk itt elöljárókkal, akiket, mint a valdenseknél, apostoloknak neveztek. Azt hitték, hogy most jön el a régóta várt ezeréves ország, rettenetes, véres istenítélet, erőszakos forradalom által. Főhíveik a város posztóslegényeiből kerültek ki; de a bányászok és sok tanult ember is csatlakozott hozzájuk. Az utóbbiak közül *Max Stübner* neve ismeretes, aki Wittenbergben tanult és egyike volt az „apostoloknak“. Vezetőjük *Nikolaus Storch* takács volt.

Zwickaun kívül is befolyásuk volt, még magában Wittenbergben is. Az alsóbb néposztályok mellett ott is voltak tanult ideológusok, akik feléjük fordultak. A reformációs mozgalomban akkor még nem léptek előtérbe az osztályellentétek; a reformáció még egyrészt nemzeti mozgalomként jelent meg, amely osztálykülönbség nélkül egyazon eszme mellett tömörítette az egész nemzetet, másrészt pedig tisztára vallásos mozgalomként jelentkezett az egyház megtisztítására, az evangéliumi kereszténység helyreállítására.

---

* *E. Herzog*, id. mű II. köt. 140—149. old.

Az első kötetben már utaltunk arra, hogy a mozgalomnak ebben az időszakában azok az ideológusok, akiknek nem fűződött közvetlen érdeke az alsóbb néposztályok kizsákmányolásához, milyen könnyen jutottak odáig, hogy rokonszenvvel fogadják az őskeresztény hagyományra támaszkodó mozgalmat.

A zwickaui rajongók még magára *Melanchtonra*, Luther barátjára és munkatársára is mély benyomást tettek. Véleménye szerint sok jelből látni lehet, hogy a zwickauiakban bizonyos „lelkek“ lakoznak. Nikolaus Storchról így ír Frigyes választófejedelemnek: „Annyit észrevettem rajta, hogy az Írás szellemét helyesen ismeri a hit legmagasabb és legfőbb tételeiben, jóllehet különös módon beszél.“ Teológusai magatartása következtében Frigyes nem tudta, hogy miként gondolkozzék a rajongókról. Melanchton elég okos volt ahhoz, hogy ne keveredjen gyanúba és Luthernek engedte át a döntést e rajongó lelkek természetéről; mindazonáltal ezek anynyira vonzották őt, hogy az egyik „apostolt“, a már említett Stübnert, házába fogadta. Luther eleinte nem sokat tudott mondani Frigyesnek a zwickauiakról; ő maga Wartburg várában lakott és ott várta be, milyen eredménye lesz az ellene kimondott birodalmi átoknak. Nemsokára persze világossá vált Luther előtt, hogy mit akarnak a „testvérek“ és akkor aztán erélyesen fellépett ellenük.

Melanchtonnál sokkal határozottabban fordult a rajongók felé Luther barátja és kollégája, *Karlstadt*, aki forradalmi hevességében úgy találta, hogy a lutheri mozgalom túlságosan lassan halad előre. Sokkal korábban mint Luther — aki őt csak később, vonakodva követte — felvette a harcot a papi nőtlenség és a latinnyelvű mise ellen. Hevesen támadta a szentképek tiszteletét és a böjtöt, de még ennél is tovább ment. Tudós professzor létére egészen taborita-beghard módon elítélt minden tudományosságot. Ne a tudósok, hanem a mesteremberek prédikálják az evangéliumot, amazok tanuljanak ezektől, a főiskolákat pedig be kell zárni.

De a legkiemelkedőbb egyéniség a zwickaui apostolok hívei közül *Thomas Münzer* volt. 1521-től 1525-ig az egész németországi kommunista mozgalomnak ő volt a középpontja. Alakja annyira kiemelkedő, története annyira összefonódik a mozgaloméval és minden korabeli tanúbizonyság annyira kizárólag őrá vonatkozik, hogy nekünk is követnünk kell az általános példát és Münzer történetét kell ismertetnünk, mint a kommunista mozgalom történetét a reformáció első éveiben.

MÁSODIK FEJEZET

MÜNZER MŰKÖDÉSÉNEK KEZDETE

1. MÜNZER ÉLETRAJZÍRÓI

Mint előtte és utána oly sok forradalmárról, akiknek ügye vereséget szenvedett, Münzerről is hiányosak az értesüléseink. Nem azért, mintha nem lennének róla híradások, hanem azért, mert ezek leginkább ellenfeleitől származnak s ezért gyülölködők és megbízhatatlanok. A Münzerre vonatkozó legismertebb forrás *Melanchton* következő müve: Thomas Münzernek, a thüringiai felkelés kezdeményezőjének históriája, nagyon hasznos olvasmány (Historie Thome Müntzers, des anfengers der Döringischen vffrur, sehr nützlich zu lesen). Ez a mü valószínüleg közvetlenül a felkelés leverése után, még 1525-ben jelent meg (Luther munkáinak majdnem minden gyüjteményes kiadásában szerepel). Hogy abban az időpontban egy fejedelmi lakáj mennyire írhatott tárgyilagosan a fejedelmek legveszedelmesebb ellenségéről, az nem szorul fejtegetésre. Melanchtonnak különös oka is volt a gyülöletre, mert egyideig kacsingatott Münzer hívei felé és — amint láttuk — leveleket kapott tőlük, amelyekre nyilván válaszolt is. Münzer „A XIX. zsoltár magyarázata“ (Auslegung des XIX. Psalms) címü müvében, *Agricola* kiadásában, a függelékben szerepel Münzernek Melanchtonhoz írt latinnyelvü levele, amelyben Melanchtont az „istentelenek“ elleni erélyesebb tevékenységre buzdítja.

Melanchton tehát a kommunizmus iránti rokonszenv gyanújában állott. Ez elég ok volt számára arra, hogy a kommunista mozgalom leverése után bünét a legyőzött egykori rokonlelkek elleni tajtékzó gyülölettel igyekezzék jóvátenni.

A „szelíd“ Melanchton nem az igazságra, hanem a befeketítésre törekszik. Még egészen mellékes kérdésekben is megbízhatatlan és rosszindulatú.

Elég erre egy példa. Melanchton szerint Münzer, miután elűzték Allstedtből, egy félévig rejtőzött, azután Nürnbergbe ment, onnan Mühlhausenbe, ahol egy évig tartózkodott, egészen a parasztháború kitöréséig. Ez összesen több mint másfél évet tesz ki. A valóságban azonban Münzer 1524 augusztusában még Allstedtben volt és a parasztfelkelés 1525 április elején tört ki. Látjuk, hogy Melanchton kronológiája mennyire nevetséges, egészen függetlenül attól, hogy mindezek az adatok Münzer vándorlásairól az igazságnak leghalványabb nyomát sem tartalmazzák.

Sleidanus és Gnodalius egyszerűen lemásolták Melanchton közléseit: A Gnodalius írta parasztháború történetének egész harmadik könyve (megjelent 1570-ben), Melanchton iratának fordítása. (O. L. Schäfer: Das Verhältnis der drei Geschichtschreiber des Bauernkriegs, Haarer, Gnodalius und Leodius, historisch-kritisch betrachtet [A parasztháború három történetírójának, Haarernak, Gnodaliusnak és Leodiusnak viszonya, történetkritikai megvilágításban]. Chemnitz 1876. 35. old.) Sleidanustól és Gnodaliustól került át ez a leírás a későbbi történeti művekbe. Csak a francia forradalom szolgáltatott némileg igazságot Münzernek. A francia forradalom G. Th. Strobel wöhrdti (Bajorország) lelkészt arra ihlette, hogy tanulmányozza a parasztháborút, nevezetesen a Münzer-féle felkelést; felfedezte Melanchton előadásának hézagosságait és ellentmondásait és megpróbált ezeken segíteni művében: Thomas Münzernek, a thüringiai parasztfelkelés kirobbantójának élete, írásai és tanításai. (Leben, Schriften und Lehren Thomae Müntzers, des Urhebers des Bauernaufstandes in Thüringen.) Nürnberg és Altorf 1795. Ez a legelső tudományos tanulmány Münzerről; csak egy mű mérközhetik vele, *Seidemann* lelkész írása, amelyet 1842-ben adott ki ezzel a címmel: Thomas Münzer életrajza, a drezdai szász királyi főlevéltárban található források után feldolgozva. (Thomas Münzer, eine Biographie, nach den im Königlich sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden vorhandenen Quellen bearbeitet.)

Dresden és Leipzig. Seidemann egy sereg új adatot közöl, de munkája címében többet ígér, mint amennyit nyujt, mert a legtöbb pontban egyszerüen Strobelra támaszkodik, akinek írásából gyakran másol, anélkül, hogy megnevezné.

A legújabb munkát Münzerről *O. Merx* írta: Thomas Münzer és Heinrich Pfeiffer 1523—1525. (Thomas Münzer und Heinrich Pfeiffer, 1523 bis 1525.) Göttingen 1889. Ez a munka doktori értekezés és szerzője egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy jámbor, fejedelemhü érzületét hangoztassa. Az iratocska néhány olyan részletet és időrendi helyesbítést közöl, amelyek új, a folyóiratokban és gyüjteményekben elszórt adatokon alapulnak. De a legkisebb megértést sem mutatja Münzer eszméi és müködése iránt.

Minden egyéb, Münzerről szóló tanulmány, amelyekről tudomásunk van, nélkülözi a tudományos értéket.

Ilyen például *L. v. Baczko:* Thomas Münzer, jelleme és sorsa (Thomas Münzer, dessen Charakter und Schicksale). Halle és Leipzig 1812; vagy *P. Streif:* Thomas Münzer vagy a thüringiai parasztháború (Thomas Münzer oder der thüringische Bauernkrieg). Leipzig 1836.

A legsilányabb Leo professzor „Thomas Münzer“ címü, a berlini evangélikus egyesület megbízásából 1856-ban tartott előadása. Egyszerüen lemásolta Seidemannt és megtüzdelte szolgai aljasságokkal.

Mindezekből a melanchtoni fércmunka szelleme beszél, éppenúgy azokból az általános történeti munkákból is — egészen Janssenig és Lamprechtig — amelyek arról a korról szólnak.

Az önálló kutatáson alapuló Münzer-ábrázolások között csak egy olyat ismerünk, amely történelmi jelentőségének és személyiségének igazságot szolgáltat: *W. Zimmermann* „A nagy parasztháború története“ (Geschichte des grossen Bauernkriegs) címü munkája. Ezt a müvet, bár első kiadása óta több mint fél évszázad múlt el, még mindig nem tudták felülmúlni, de még utólérni sem, jóllehet néhány részlete elavult.

Zimmermannra támaszkodva *Engels Frigyes* is foglalkozott a parasztháborúval és benne Thomas Münzer müködésével. Engelsnek ez a tanulmánya 1850-ben, Hamburgban jelent meg először, a *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* (Új Rajnai Ujság. Politikai és gazdasági szemle) hatodik számában; azóta többször is megjelent külön brosúrában ezzel a címmel: A német parasztháború (Der deutsche Bauernkrieg).* Az anyagot Engels — mint az előszóban írja — Zimmermanntól vette, de önállóan átdolgozta a materialista történelemfelfogás alapján és azoknak a tapasztalatoknak a felhasználásával, amelyeket az 1848-as forradalom nyujtott számára. Ezáltal egész sor új, fontos bepillantást nyert a parasztháború lényegébe és ezek további fejtegetéseink szempontjából igen hasznosak voltak.

Bár Zimmermann felfogása általában jól megalapozott, mégis egy igen lényeges pontban nem érthetünk vele egyet: Münzert kiemeli korából és föléje állítja: „Münzer nemcsak politikai, hanem vallási nézeteivel is három évszázaddal megelőzte korát.“**

Zimmermann úgy jut erre a véleményre, hogy összehasonlítja a münzeri eszméket későbbi gondolkodók és újítók — Penn, Zinzendorf, Rousseau stb. — eszméivel. Ezzel szemben, ha a korábbi kommunista szekták eszméivel hasonlította volna össze, észrevette volna, hogy Münzer teljesen az ő gondolatkörükben mozgott. Münzernél nem sikerült új gondolatot felfedeznünk.

Véleményünk szerint Münzer szervezői és propagandajelentőségét is túlbecsülték eddig. A beghardok és valdensek üldöztetései, amelyek nem szűntek meg, arra mutatnak, hogy a kommunista szektáknak nemcsak az eszméi, hanem a szervezetei is fennmaradtak egészen a reformáció idejéig. Feltehető, hogy Münzerrel egyidőben, söt még előtte is — amint az Zwickauban nyilvánvaló lett — számos agitátor és szervező tevékenykedett ugyanabban az értelemben. Feltehetö továbbá, hogy már sokhelyütt titkos szervezetek álltak fenn, amelyekre ezek támaszkodhattak.

Amiben Münzer felülmúlta kommunista társait, az nem filozófiai érzéke és szervezőtehetsége volt, hanem *forradalmi tettereje* és mindenekelőtt *államférfiúi éleslátása.* A középkor kommunistái, amint azt ismételten láttuk, általában békés természetűek voltak. Forradalmi időkben persze könnyen magával ragadta őket a forradalmi tűz. Amikor a reformáció egész Németországot hatalmas erjedésbe hozta, a kommunistákat sem hagyta érintetlenül. De sokan közülük, úgylátszik, kételkedtek az erőszakos út hatékonyságában, főleg a délnémetek; ezeket befolyásolták a svájci újrakeresztelők, akik határozottan felléptek azon münzeri felfogás ellen, hogy csak az erőszak segítheti diadalra az evangéliumot. Ezek csak a „szellemi fegyverekkel vívott harcról" akartak tudni, akkori kifejezés szerint „a világot Isten szavával akarták legyőzni". Az újrakeresztelők történetében még visszatérünk erre.

---

* *Engels.* A német parasztháború. Szikra 1949. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 49—51. sz.)

** *W. Zimmermann,* id. mű, 2. kiad. I. köt. 182. old.

Ez a békés álláspont Münzertől teljesen idegen volt. Hevessége, tettereje felülmúlhatatlan volt. Emellett azonban egyáltalában nem volt zavarosfejű ember, sem pedig korlátolt szektárius. Ismerte az államban és a társadalomban fennálló hatalmi viszonyokat és minden misztikus rajongása mellett is számolt ezekkel a viszonyokkal. Működését nem korlátozta az igazhitűek kis gyülekezetére, hanem korának minden forradalmi eleméhez szólott és igyekezett ügye szolgálatába állítani őket.

Bukása a körülmények következménye volt, amelyeket nem tudott megváltoztatni. Amit azonban a rendelkezésére álló hatalmi eszközökkel végre lehet hajtani, ő végrehajtotta. És az, hogy 1525-ben Thüringiában az ott annyira erőtlen parasztok felkelése egyidőre alapjaiban fenyegethette a kizsákmányoló társadalmat, nem kismértékben Thomas Münzernek köszönhető, az ő vasakarattal és szenvedélyes hevességgel párosult, túláradó kommunista rajongásának — de államférfiúi éleslátásának is.

2. MÜNZER MŰKÖDÉSÉNEK KEZDETE

Münzer a Harz-hegység lábánál fekvő *Stolbergben* született 1490-ben vagy 1493-ban. Seidemann az 1490-es évszámot közli, Zimmermann viszont 1493-as születési adatot is talált.

Ifjúságáról és első tanulmányairól semmiféle adatunk nincsen. Annyi bizonyos, hogy sikerrel folytatott magasabb tanulmányokat, mert megszerezte a doktori címet. Pap lett, de nem érezte magát „fekete zsandárnak“. Lázadó természete korán kiütközött, mert már Hallében, ahol mint tanító müködött, titkos szövetséget alakított II. Ernö magdeburgi érsek és német birodalmi prímás ellen; mivel ez 1513-ban meghalt, Münzer e tevékenysége legfeljebb 23 éves korára esik. 1515-ben prépost az Aschersleben melletti Frohsában, valószínüleg az ottani apácakolostorban. De nem sokáig. Különbözö bolyongások után végül megint egy apácazárdában kötött ki, a Weissenfels melletti Beutitzban, ahol gyóntató lett. De úgylátszik, ott sem türték; 1520-ban prédikátor *Zwickauban* és Luther mellé szegödik, akinek Róma elleni küzdelmét a heves fiatalember szenvedélyesen magáévá tette. Zwickau döntö jelentöségü volt további pályafutására.

Kezdetben a Mária-templom prédikátora volt, késöbb azonban a *Katalin-templom* igehirdetöje lett, ahová — Seidemann szavai szerint — „behatolt“. Ezt a tényt eddig nem tartották fontosnak, de mi másképpen látjuk. Ugyanis a *Katalin-templom bizonyos mértékben a posztóslegények céhhelyisége volt.* 1475-ben saját oltárt is alapítottak ott, amelyet a céh (vagy a mesterlegények?) a pap számára egy lakóházzal és évi 35 forinttal javadalmazott. A takácsok a templom kerítésénél tartották gyüléseiket („reggeli beszédek“). A Mária-templom ellenben, úgylátszik, a pénzes emberek gyülekezö helye volt. Ennek a templomnak Martin Römer „lelkének üdvösségére“ 10 000 rajnai forint összegü alapítványt adományozott, amelyet Nürnbergben négyszázalékos kamatra kihelyeztek. Az alapítvány ellenében a templomban naponta hét misét kellett mondani a gazdag bünösért.* Ez a példa mellesleg azt is mutatja, hogy mennyire jövedelmezövé vált az egyháznak a tisztítótüzröl szóló tanítás.

Hogy vajjon Münzert a posztóslegények iránt érzett vonzódása ösztönözte-e arra, hogy templomuk prédikátori állására pályázzék, vagy pedig a közeledés csak ennek a lépésnek volt a következménye, azt ma már nem lehet eldönteni. Annyi bizonyos, hogy mint prédikátoruk a legszorosabb kapcsolatba került velük, megismerte nézeteiket és ezek mindjárt rendkívüli módon megragadták öt. Egy zwickaui írás 1523-ból* a posztóslegényekkel való kapcsolatáról ezt írja:

---

* *Herzog.* Chronik der Kreisstadt Zwickau. I. köt. 235. old.; II. köt. 133—135. old.

> „A legények hozzá húztak és ö több összejövetelt tartott velük, mint a tisztelendö papsággal. Így történt, hogy Thomas magister jobban szerette a mesterlegényeket, különösen az egyiket, akinek Nikolaus Storch volt a neve. Akit is ö annyira dícsért a szószékröl és öt minden papnál többre tartotta, mint az egyetlent, aki a Bibliában járatos és annak szellemét nagyon jól ismeri. Ugyanakkor azonban Thomas magister önnönmagáról is hirdette, miszerint bizonyosan tudja, hogy benne a Szentlélek lakozik. Ebböl a helytelenségböl nött ki az, hogy Storch nekibátorodott és Thomas mellett zugprédikációkat tartott, amint az szokásos a beghardoknál (pikardoknál), akik fellöknek a szószékre egy vargát vagy szabót, hogy prédikáljon. Szóval Thomas magister kitüntette ezt a Nikolaus Storchot és ez a szószéken helyeselte, hogy a világiak legyenek a mi prelátusaink és papjaink és ök kérjék számon a hitet. Ebböl keletkezett és vált szállóigévé a storchiánusok szektája. És ez a szekta annyira megnövekedett közöttük, hogy már nyiltan az a szóbeszéd járta, hogy összeesküdtek és tizenkét apostolt és hetvenkét tanítványt választottak.“

A kommunisták merész viselkedése szükségszerüen összeütközésre vezetett. Amíg Münzer csupán a gazdag papok ellen mennydörgött, addig megnyerte magának a tanács és a polgárság tetszését. Ez most megváltozott.

Az összeütközés legelöször mint szellemi ellentét jelentkezett két templom, a takácsok Szent Katalin-temploma és a gazdagok Mária-temploma között, illetve ezek prédikátorai, Münzer és Johann Wildenau von Eger (Egranus) között. Kettejük harca már 1520-ban folyt. Vagy valóban az az elvetemült egyén volt Wildenau, akinek ellenfelei leírták, vagy pedig nem talált a polgárságban elegendő támogatást — elég az hozzá, hogy ki kellett térnie Münzer elöl (1521 tavaszán).

---

* Kinyomtatva Seidemann müvének függelékében, 109. és köv. old.

Ez a siker a posztóslegényeket merészebbé tette, viszont annál inkább nyugtalanította a tanácsot s a jómódú polgárságot és arra indította, hogy erőszakos rendszabályokat hozzon. Erre hamarosan alkalmat találtak egy takácsbotrányban, amelyben Münzer — amint azt még 1523 július 9-én Luthernek írta — egyáltalában nem volt részes. Ötvenöt takácslegényt „hüvösre tettek“, a legsúlyosabban vádlottak elmenekültek, Münzert kiutasították. Nikolaus Storch és mások is otthagyták akkor vagy röviddel azután Zwickaut, amelynek talaja túlságosan forró volt a lábuk alatt. Wittenbergbe mentek, ahová 1521 decemberében érkeztek meg és — amint láttuk — érintkezésbe léptek Melanchtonnal és Karlstadttal. Münzer viszont Prága felé vette útját. Azt remélte, hogy a taboriták földjén talál majd társakat és müködése számára termékeny talajt.

De az idők megváltoztak. A taborita tan számára Csehország rosszabb talaj lett mint Szászország. A harcos demokrácia már régen vereséget szenvedett az arisztokraták ellen vívott döntö harcban és a demokratikus kommunizmus utolsó maradványa, amely a cseh testvérekben élt tovább, a felismerhetetlenségig eltorzult, amióta a polgári irányzat felülkerekedett a proletár irányzaton.

Prága volt a legkevésbbé megfelelö hely az olyan ember számára, amilyen Münzer volt. Ez a város még a taborita hatalom virágzása idején is legjobb esetben csupán langyos barát volt, legtöbbször azonban határozott ellensége a taboritáknak. Most pedig a „nagy Jankók“ szilárd támasza lett.

Münzer Prágában, ahová késö összel érkezett meg, tolmács segítségével prédikált, miután egy cseh felszólítást mondatott el, amelyben nevét csehesítette: „Ja Thomass Minczierz s Stolberku“; azután beszélni kezdett. De alighogy felfigyeltek rá, máris végetért a szabad prédikálás lehetősége. Rendöri felügyelet alá helyezték (egyszerre *négy* őrt is állítottak melléje) és hamarosan kiutasították. 1522 január 25-én már el is hagyta Prágát.

Zwickau — Prága: látjuk, hogy a mai (1894) rendőri gyakorlat Csehországban és Szászországban tiszteletreméltó tradíciókon nyugszik és az szentesíti, hogy ilyen öreg.

3. MÜNZER ALLSTEDTBEN

Csehországból Münzer újból Szászországba ment, először Nordhausenbe, ahol egy ideig tartózkodott, azután Allstedtbe.* Mint Zwickau, ez a város is közvetlenül egy nagy bánya mellett feküdt, a mansfeldi réz-, ezüst- és aranybánya mellett, amelyről már beszéltünk. Feltehető, hogy a harcias és dacos bányászlakosság Allstedtben kedvezett a proletár irányzatnak és ez elősegítette Münzer agitációját. Annyi bizonyos, hogy az egyik helyről a másikra üldözött agitátor Allstedtben végre megtalálta működési helyét, amely számára a legkedvezőbb kilátásokat nyujtotta. Mint prédikátor hamarosan megvetette a lábát és a jövőbe vetett bizakodása jelének vehetjük, hogy *megházasodott* (1523 húsvétján); egy kolostorból kilépett apácát vett feleségül, név szerint Ottilie von Gersent.** Tévedésen alapul az az adat, hogy egy pap szakácsnőjét vette volna el,*** ami egyébiránt szintén nem lett volna szerencsétlenség.

Ám e személyes ügyek mellett Münzer nem felejtette el azt az ügyet, amelynek szentelte magát. Ő volt az első a német reformátorok között, aki teljesen németnyelvü istentiszteletet vezetett be és nem csupán az Újszövetségből, hanem *minden* bibliai könyvből olvastatott és prédikáltatott. Ez jellemző dolog. Ennek a résznek második fejezetében már utaltunk arra, hogy a demokratikus szektáknak jobban megfelelt a sokkal republikánusabb Ószövetség, mint az Újszövetség, a császárkori társadalom terméke. A taboritáktól egészen a puritánokig követni lehet ezt az Ótestamentum iránt érzett előszeretetet.

---

* Zimmermann és mások Altstedt-et írnak. A szónak azonban semmi köze sincs az „alt“ — öreg — szóhoz, hanem sokkal inkább a „Hal“, „Salz“ (só) szógyökérhez; az Allstedt név — mint a sóban gazdag Harz-vidék más helységnevei, pl. Halle, Halberstadt stb. — sólelőhelyre mutat.

** *Merx.* Münzer. 9. old.

*** V. ö. *Strobel,* 136. old., *Seidemann,* 18. old. Ez a közlés (Cyprianusból) így hangzik: „Taulernek ez a nem jól értett tanítása a lélek szelleméről és alapjáról, helytelen útra vezette Thomas Münzert híveivel együtt, mert mindig azt olvasta, amint tudjuk, *egy* asszonnyal, aki Konrád mesternek, az orlamundai plébánosnak volt a szakácsnője és Lipcsében életmódja miatt szentként tisztelték.“ Azzal, hogy *egy asszonnyal* helyett *az ő asszonyával* szavakat olvasták, Thomasunkat összeboronálták a rajongó papszakácsnővel.

Eltörölték a „pápista képmutató gyónást" és az úrvacsorát két szín alatt nyujtották. Az egész gyülekezet résztvett az istentiszteletben, megszünt a lelkészi állás kiváltságossága; ezért azután — mint Münzer maga közli — „... ellenségeink azt mondják, hogy mi a pásztorfiúkat is misézni tanítjuk". Ez a megjegyzése első fennmaradt írásában olvasható, amely az istentiszlelet előbb említett új rendjével foglalkozik: A német mise rendje Allstedtben, amelyet Thomas Münzer lelkipásztor állított fel tavaly húsvétkor, 1523-ban. Allstedt 1524. Nyomtatva Eulenburgban, Nikolaus Widemar által.

Ezzel foglalkozik a következő címü irat is: Német evangélikus mise, melyet a pápista papok a keresztény hit nagy hátrányára latin nyelven tartottak és amelyet most ebben a magasztos időben bevezették, mindenféle bálványimádás szörnyüségeinek leleplezésére, amelyeket a misékkel való ilyen visszaélések által hosszú ideig üztek. Allstedt 1524.

Az előszóban megjegyzi, hogy a latin szavak csalást és tudatlanságot szülnek, „ezért én német módra és mintára javítási célzatból lefordítottam a zsoltárokat inkább értelmük, mint szavaik szerint".*

Az irat tartalmát maga a megnémetesített mise alkotja. E munka második részének tekinthető következő címü könyve: Német istentiszteleti rend, arra rendeltetve, hogy felemelje azt az alattomos fedelet, amely alatt el volt rejtve a világ világossága, amely most ismét megjelenik ezekkel a dícséretekkel és zsoltárokkal, amelyek épületesek a sokasodó kereszténység számára, Isten változtathatatlan akarata szerint, az istentelenek minden cicomás pompájának pusztulására. Ez a könyve Allstedtben jelent meg, valószínűleg 1524-ben, 18 kvartalakú ív terjedelemben. Strobel közlése szerint öt mise latin énekeinek német fordítását tartalmazza.

---

* *Strobel* kivonata alapján. Münzernek ezt és a következő iratát sajnos nem állt módunkban eredetiben tanulmányozni.

Ezenkívül Münzer még két agitációs brosúrát adott ki Allstedtben: a „Protestációt“ és a „Költött hitről“ szóló iratot.*

Meg kell még említeni abból az időből két levelét. Az egyik 1523 július 18-án kelt, „komoly levél a stolbergi kedves testvéréhez, hogy kerülni kell a helytelen felkelést“. Ebben a levélben türelemre inti ottani híveit. Még nincs megfelelő hangulat.

> „Túláradó ostobaság az, ha Isten kiválasztott barátai közül sokan úgy vélik, hogy Isten sietve rendbehozza a dolgot és gyorsan segítségükre jön, de úgy, hogy senki sem sóvárog utána és nem buzgó a szenvedésben és az állhatatosságban, hogy lelkiszegénnyé váljék.“

Az embereknek még mindig túlságosan jól megy a dolguk. A helyzetnek rosszabbá kell válnia, mielőtt jobbra fordulna.

> „Isten azért engedi egyre inkább dühöngeni a zsarnokot, hogy a kiválasztottakat eltöltse az istenkeresés erős vágya. Azok az emberek, akik nem hittek a hit ellen, reméltek a remény ellen, gyülöltek Isten szeretete ellen, azok nem tudják, hogy Isten maga mondja meg az embereknek, mi szükséges nekik.“

Végül korholja a testvérek állhatatlanságát és könnyű életét:

---

* Protestation oder empietung Tome Müntzers von Stolberg am Hartz seelwarters zu Alstedt seine lere betreffende vnd tzum anfang von dem rechten Christenglawben vnd der Tawffe. 1524 Alstedt. (A harzi Stolbergből való Thomas Münzer allstedti lelkész protestációja vagy üzenete tanítását illetőleg, elöljáróban az igaz keresztény hitről és a keresztségről. Allstedt 1524.) — Von dem getichten glawben auff nechst Protestation aussgangen Tome Müntzers Selwarters zu Alstet. 1524.

„Hallom, hogy dicsekvők vagytok, semmit sem tanultok és hanyagok vagytok. Ha isztok, sokat beszéltek az ügyről, ha pedig józanok vagytok, féltek, mint a nyúlszívűek. Ezért, szeretett testvérek, javítsátok meg életeteket; vigyázzatok magatokra, hogy el ne nehezedjenek szíveitek tobzódásban és részegségben (Luk. 21, Péter 5), kerüljétek a gyönyöröket az ö kedvelöikkel együtt (2. Tim. 3.), legyetek bátrabbak, mint eddig és írjátok meg nekem, hogyan sáfárkodtatok talentumaitokkal."

A második levelet, a XIX. zsoltár magyarázatát, 1524 májusában írta egyik hívének. Ezt a levelet 1525-ben Johannes Agricola Eislebenben kiadta, hogy Münzer-ellenes hangulatot keltsen, „mert ö az egész világot meg akarná ragadni, mint ahogyan az ördög Istennel akarná magát egyenlövé tenni".* Ez a levél nem tartalmaz olyan említésreméltó gondolatot, amelyet nem találnánk meg más összefüggésben Münzer akkori írásaiban.

Dániel könyve második fejezetének magyarázatáról, amely szintén Allstedtben jelent meg, később fogunk beszélni.

Münzer első irata, a német mise rendje, már egymaga is tartalmazza a münzeri filozófia minden lényeges ismertetőjelét, *miszticizmusát*, a biblia megvetését, amennyiben azt nem támasztja alá a belső *kinyilatkoztatás* hangja, amelyet csak *aszkézis* útján, a szenvedés által lehet elérni; tartalmazza továbbá a tudósok megvetését, végül pedig *panteizmusát*** és *vallási türelmességét.*

Az előbbi nézetekre vonatkozóan már az első kötetben adtunk példákat. (181. és köv. old.) Itt csak a német miserendről szóló iratának egy helyét idézzük: csupán a bibliából — mondja Münzer — nem lehet megtudni, mi a helyes, ezt Istennek kell felébreszteni bensőnkben. „Hiába faltad a biblia könyveit, nem segít az neked; el kell szenvedned az éles ekevasat, amellyel Isten kiirtja a gyomot a te szívedből." Az aszkézisnek ez a hasonlata az ekevassal olyan kép, amelyet Münzer nagyon kedvel. „Protestációjában" is megtaláljuk.

---

* Ausslegung des XIX. Psalms Coeli enarrant durch Thomas Müntzer an syner ersten Jünger ainen. (A XIX. zsoltár magyarázata Thomas Münzer által, első tanítványai egyikéhez). Wittenberg 1525.

** *Panteizmus* — felfogás, amely szerint a világmindenség azonos az istennel; panteista — ennek az elméletnek a híve. — *Szerk.*

Panteista miszticizmusát világosan bizonyítja ugyanennek az iratnak következő helye:

> „Ugyanis neki (az embernek) tudnia kell, hogy Isten öbenne van, hogy nem csupán kitalálta, költötte, mintha ezer mérföldnyire lenne töle, *hanem ég és föld telve Istennel* és az Atya a Fiút szüntelenül világrahozza bennünk és a Szentlélek a Megfeszítettet a bennünk levö szívbéli szomorúság által nyilatkoztatja ki."

Münzer vallási türelmessége pedig következő fejtegetéseiből világlik ki:

> „Senkit se ejtsen csodálatba, hogy mi Allstedtben német misét mondunk. Ez nem is csupán a mi szokásunk, hogy más módon mondjuk mint a rómaiak, mert hiszen a lombardiai Mediolanumban (Milano) is sokan más módon mondják a misét, mint Rómában."

A „crabatok", csehek, örmények stb. anyanyelvükön mondják a misét, az oroszoknak

> „sok más szokásuk van és azért mégsem ördögök. Ó, milyen vak és tudatlan emberek vagyunk mi, amikor azt merészeljük, hogy csak külsöséges pompában legyünk keresztények és ezen civakodunk, mint örült és baromi emberek."

A pogányok és törökök nem rosszabbak mint a keresztények. Münzer nem akarja „megvetni elmaradt, lassú római testvéreinket sem".

Ezek minden bizonnyal nagy és mély gondolatok abban a korban. De nem Münzer egyéni gondolatai. A panteista miszticizmust már „a szabad szellem testvéreinél" is megtaláltuk.

Éppen így Münzer vallási türelmességének is megvannak a maga elődei. Mint tudjuk, ez már Aeneas Sylviusnak is feltűnt a taboritáknál. A cseh testvérek is gyakorolták a vallási türelmet. Mindazonáltal ezt a vallási türelmességet nagyon korlátozott értelemben kell felfogni. Ez a türelem nem terjedhetett ki a vallás minden kérdésére egy olyan korban, amikor az állam és társadalom minden nagy ellentéte vallási lepelben jelent meg. Münzer is gyülölt minden olyan türelem-színlelést, amely mögött gyávaság és jellemtelenség rejtőzik.

> „Nincs a földön jobb álarc — kiált fel — mint a színlelt jóság, ezért van tele minden zug csupa színlelővel, akik között egy sem olyan merész, hogy meg merné mondani a való igazságot. Hogy az igazság napvilágra kerüljön, ó uralkodók (adja Isten, akár kedvetekre van, akár nem), ahhoz a szentírási fejezethez kell magatokat tartanotok, amely szerint Nabukodonozor szent Dánielt tiszttartójává tette, hogy jó és igazságos ítéleteket hozzon, amint a Szentlélek mondja, V. zsoltár. *Az istenteleneknek nincs joguk az élethez, ha csak nem a kiválasztottak kegyelméből.*“*

Ez a hely látszólag ellentétben áll azokkal a helyekkel, amelyek Münzer türelmességét mutatják. De ez az ellentmondás eltünik, ha megnézzük, mire vonatkozik ez a türelmesség. Csak a *nemzetközi* kapcsolatokra értendő és a népszuverénitás folyománya: minden nép saját tetszése szerint intézheti vallási dolgait, nekünk az mindegy. Olvassák csak az „elmaradt római testvérek“ a misét a maguk módján, higygyenek a pogányok és a törökök amit akarnak, mi közünk hozzá? Mi nem akarunk mást, csak azt engedjék meg nekünk, hogy a mi viszonyainkat a mi kívánalmaink szerint rendezzük. Tehát semmi ellenségeskedés idegen nemzetek ellen. Ezzel egyáltalában nincs ellentmondásban a kíméletlen belső osztályharc hirdetése.

Ennek a meghirdetése azonban már egy későbbi írásából való. Az eddig felsorolt írások általában nyugodtak — már amennyire egy csupa tüz szellem nyugodtan tud írni. Propagandairatok ezek, amelyek föleg vallási és egyházszervezeti kérdésekkel foglalkoznak; nem tartalmaznak forradalmi fenyegetéseket és felhívásokat. Münzer még nem volt lázadó, még nem állott nyilt ellentétben a felsöséggel.

---

* Dániel második fejezetének magyarázata.

De Lutherral már ellentétben állt. Látszólag személyi versengés adta erre az indítóokot.

Hogy a reformáció mily kevéssé fakadt Luther személyes kezdeményezéséből, az talán sohasem mutatkozott meg olyan világosan, mint 1522-ben és 1523-ban.

Nemcsak arról van szó, hogy átengedte magát a körülmények sodrásának, anélkül, hogy belsö összefüggéseiket világosan felismerte volna; az is megtörtént vele, hogy azon a vonalon, amelyen elindult, mások utólérték, söt el is hagyták. Mialatt szemlélödö nyugalomban Wartburg várában üldögélt és a bibliát fordította, addig Wittenberg tetterös elemei Karlstadt vezetése és a zwickaui rajongók befolyása alatt hozzáláttak, hogy a Rómával való ellentét gyakorlati következtetéseit levonják; eltörölték a papi nötlenséget, a szerzetesi fogadalmakat, a böjtöt, a szentképek tiszteletét, a házi misét stb. Luther később nem tehetett egyebet, mint hogy ezeket a reformokat elfogadja és szentesítse — ha ismét meg nem szüntette öket.

És most, egy évvel e wittenbergi események után, a német istentisztelet bevezetésével Münzer utólérte és elhagyta azt a férfit, aki „az evangéliumi igazságért“ folytatott harc vezérének érezte már magát. Münzer ugyanis Allstedtben olyan sikerrel vezette be a német istentiszteletet, hogy Luthernek nem maradt más hátra, mint hogy utánozza öt. De a világ elött nem akart utánzónak látszani. Meg kellett akadályoznia, hogy a münzeri újításról megtudjon valamit a világ még mielött ö (Luther) az utánzást bevezeti. Erre egyszerü eszköz kínálkozott.

Münzer maga írt erröl „Védöbeszédében“, amelyre még visszatérünk:

> „Nincs másképpen az igazság, mint ahogyan az egész ország tanúsítja. A szegény, nyomorúságos nép annyira

szorgalmatosan sóvárogta az igazságot, hogy minden utca tele volt mindenfelől jött emberekkel, akik meg akarták hallgatni, hogyan rendezték Allstedtben a misét, a bibliaolvasást és a prédikálást. Akárhogyan is törte volna magát, ő (Luther) ezt Wittenbergben nem tudta volna megtenni. Luther annyira bosszankodott, hogy fejedelménél sietve kieszközölte, *az én «Misémet» ne engedjék kinyomatni.*"

Erre a vádra Luther sohasem adott választ.

A két reformátor közötti vetélkedés bizonyára nem járult hozzá ahhoz, hogy viszonyuk barátságosabb legyen. De az ellentét igazi oka mélyebben rejlett.

Luther akkor még nem foglalt szilárdan állást a demokrácia ellen. Még nem tudta, hogy a hatalom mérlegének nyelve melyik oldalra hajlik. De *egy* dolog világos volt előtte; polgári ösztöne túlságosan fejlett volt, semhogy félreismerte volna: *semmiesetre sem szabad engedni, hogy a kommunista szektáriusok megerősödjenek.*

Ezt már 1522-ben felismerte, amikor a zwickaui rajongók befolyáshoz kezdtek jutni Wittenbergben. Mikor sem Melanchton, sem a választófejedelem nem foglalt határozottan állást ellenük, nem bírta ki tovább Wartburgban. 1522 tavaszán Wittenbergbe sietett és szétkergette a veszélyes embereket. Storch Dél-Németországba ment, ahol nyoma veszett. Karlstadt, akit Luther éppenúgy el akart hallgattatni, mint Münzert — írásait a hatósággal elkoboztatta — először falura vonult vissza, Wittenberg mellé; földet vásárolt és paraszt módjára akart élni; azt kívánta, hogy a parasztok ne nevezzék öt többé doktornak, hanem csak Andreas szomszédnak. Hamarosan azonban Orlamündében találjuk, ahol ismét nagyon sikeres agitátori és szervezöi munkát fejt ki; az egyházközséget teljesen demokratikusan szervezte meg és kisöpört minden hagyományos katolikus szertartást.

Amikor Münzer Allstedtben felbukkant, Luther már eleve bizalmatlan lehetett vele szemben, mert ismerte Münzer kapcsolatait a zwickauiakkal. Ez a bizalmatlanság Münzer tekintélyének növekedése arányában fokozódott. A féltékenység fullánkja teljesen megörjítette Luthert. Csakhogy Münzerhez nehezen lehetett hozzáférni. Hiába idézte őt meg Wittenbergbe kihallgatásra. Münzer kijelentette, hogy csak „veszélytelen gyülekezet“ elé hajlandó állani.

Mivel Münzer nem ment Wittenbergbe, a szász fejedelmek: Frigyes, valamint testvére és uralkodótársa, János herceg mentek el Allstedtbe; a város környékén tapasztalható nyugtalanság késztette őket erre a látogatásra.

Egy csomó allstedti 1524 március 24-én lerombolta a mellerbachi kápolnát, ezt a látogatott búcsújáróhelyet, hogy végetvessenek „a képtisztelet bálványimádásának“, amely ellen Münzer akkoriban prédikált. Erre az allstedti hatóságok Frigyes választófejedelemtől parancsot kaptak, hogy a kápolnarombolókat meg kell büntetni. Sokáig nem mertek a parancsnak engedelmeskedni, mert felkeléstől féltek. Amikor végre június 13-án le akarták tartóztatni a gyanúsítottakat, szándékuk kiszivárgott.

> „Nemcsak férfiak, hanem asszonyok és lányok is összeverődtek, akiknek Münzer megparancsolta, hogy «vasvillákkal vonuljanak ki védekezésre». A harangok vészt kongattak. Állítólag maga Münzer verte félre őket.“ Másnap „az allstedtiek, talán saját kérésükre, már kívülről jövő segítséget kaptak. *Bányászlegények* és mások jöttek hozzájuk, hogy lássák: talán a magistert (Münzert) támadták-e meg vagy pedig az evangélium miatt szorongatják őket — a legjobb bizonyítéka Münzer befolyásának és népszerűségének.“*

Így hiúsultak meg a fejedelmi hatóságok szándékai. A főbűnösnek Münzert tartották.

De amikor a két fejedelem Allstedtbe érkezett (valószínűleg július elején), hogy ők maguk teremtsenek rendet, nemcsak nem tettek semmit Münzer ellen, hanem még meg is engedték neki, hogy beszédet tartson előttük; ennél merészebb beszédet bizonyára soha nem mondtak uralkodó fejedelmek előtt. Egymaga ez is elegendő arra, hogy megcáfolja a Münzer gyávaságáról szóló fecsegést, amely Melanchtontól Lamprechtig végighúzódik a münzeri mozgalom minden „törvénytisztelő“ leírásán.

---

* *Merx,* id mű 16—17. old.

Beszédében Münzer Dániel könyvének második fejezetéből indult ki, Nabukodonozor látomásából és Dániel álomfejtéséből. Ma is vannak még ilyen kinyilatkoztatások.

> „Az írástudók persze azt állítják, hogy Isten ma már nem nyilatkoztatja ki magát kedves barátai előtt látomások és élőszó útján, hanem a Szentíráshoz kell tartanunk magunkat. Kigúnyolják azoknak az intelmeit, akik Isten kinyilatkoztatásával járnak körül, mint ahogyan a zsidók kigúnyolták Jeremiást, aki megjövendölte a babilóniai fogságot. De minden mulatságról való lemondás és a hús gyönyöreinek megölése által, valamint az igazságban bízó szívvel még ma is el lehet jutni a látomásoknak ismeretéhez.“ „Igen, valóban apostoli, patriarchális és prófétai szellem az, akire a látomások várnak és akit fájdalmas szomorúsággal meglepnek, ezért nem csoda, hogy Hízottdisznó testvér és Puhaélet testvér (Luther) elveti ezeket... Igaz és én valóban tudom, hogy Isten lelke most sok kiválasztott jámbor embernek kinyilatkoztatta, miszerint nagy szükség van egy jeles, meggyőzhetetlen eljövendő reformációra, és ennek be kell teljesednie, kapálózzék ellene bárki úgy, ahogy akar, de Dániel jövendölése rendíthetetlen marad.“

Most a világ ötödik birodalmában vagyunk:

> „Most jól lehet látni, miként fajtalankodnak az angolnák és a kígyók együtt egyrakáson. A papok, a gonosz lelkészek a kígyók... és a világi urak és uralkodók az angolnák... Ó, kedves urak, mily gyönyörűségesen vág majd az Úr vasdorongjával közétek, vén cserepek közé!“

Az evangélikus fejedelmek dolga mostan, hogy lecsapjanak az evangélium ellenségeire. „Ha igazi uralkodók akartok lenni, akkor a kormányt a tövénél kell megragadnotok“

A bálványimádás gyökereit ki kell irtani. Az istentelenek megsemmisítésének eszköze a kard.

> „Hogy azonban ez becsületes módon és helyesen történjék, a mi drága atyáinknak, a fejedelmeknek kell ezt megtenniök, akik velünk együtt követik Krisztust. Ha azonban ezt nem teszik meg, a *kard elvétetik tőlük* (Dániel, 7. fej.), mert csak szavakkal követik öt, de tetteikkel megtagadják.“

Ezután a képmutató türelmesség ellen fordul — e fejtegetések egyik jellegzetes részét fentebb idéztük — és beszédét ezzel a felhívással fejezi be: „Legyetek merészek! Az fog kormányozni, akinek minden hatalom megadatott mennyben és földön, Máté evangélista utolsó fejezetének szavai szerint, aki őrizzen meg benneteket mindörökre. Amen.“

Valóban merész beszéd volt ez. Münzer nemcsak, hogy nem tagadja forradalmi szándékait, hanem szükségesnek jelenti ki a forradalmat. A fejedelmek álljanak ennek élére, különben a felbőszült nép keresztülgázol rajtuk. A beszéd nem mutat valami nagy bizodalmat abban, hogy az uralkodók követni fogják ezt a felszólítást, de mégis azt bizonyítja, hogy Münzer nem tartotta teljesen lehetetlennek, hogy legalább a választófejedelmeket megnyerje.

A reformációs mozgalomban az osztályellentétek ekkor még nem léptek fel olyan nyiltan és engesztelhetetlenül, mint a következő évben. És nem szabad elfelejteni, hogy az abszolút fejedelemség akkor még forradalmi hatalom volt, úgyhogy közte és más forradalmárok között nem volt eleve kilátástalan egy szövetség lehetősége. Hiszen az utolsó száz évben még törvényes fejedelmek is kacérkodtak a zendüléssel, ha dinasztikus érdekeik forradalmi politikára kényszerítették őket. Így például időnként a Hohenzollernek 1866-ig. Ehhez járult azonban még az a körülmény, hogy Frigyes választófejedelem nagy kíméletet, söt bizonyos rokonszenvet mutatott a népmozgalmak iránt, amint ezt a zwickaui rajongók esetében láttuk és a parasztháború kitörésekor ismét látni fogjuk.

Ennek a körülménynek, de talán még annak a tekintélynek is, amelyet Münzer Allstedtben élvezett, tulajdoníthatjuk azt, hogy Münzert a hercegek bántódás nélkül elbocsátották.

János herceg sokkal inkább tudatában volt osztálya érdekeinek, mint testvére, Frigyes. Amikor Münzer kinyomatta beszédét,* akkora haragra lobbant, hogy Nikolaus Widemar von Eilenburgot, Münzer nyomdászát kiutasította Szászországból. Hiába tiltakozott ez ellen Münzer július 13-i levelében. Megtiltották neki, hogy a weimari szász kormányzat engedélye nélkül bármit is nyomdába adhasson.

A hajthatatlan Münzer azzal válaszolt, hogy új agitációs iratot adott nyomdába a szomszédos Mühlhausenben, ahol éppen diadalmaskodott egy népmozgalom. Ennek a műnek a címe: A hütlen világ hamis hitének leleplezése.**

A címlapon így nevezi magát: „Münzer a pöröllyel“, hivatkozással Jeremiás könyve 23. fejezetének 9. versére, ahol az Úr ezt mondja: „Nem olyan-e az én szavam... mint a sziklazúzó pöröly?“ „Kedves felebarátaim — mondja tovább a címlapon — engedjétek, hogy még jobban kitágítsuk a rést, hogy az egész világ lássa és tudja, kicsodák is ezek a mi nagy Jankóink, akik az Istenből gyalázatos módon festett bábút csináltak.“

A második oldalon két Jeremiás-idézetet választ mottóul, amelyeket a helyzetre alkalmaz: „Imé az én igéimet adom a te szádba! Lásd, én e mai napon népek fölé és országok fölé rendellek téged, hogy gyomlálj, irts, pusztíts, rombolj, építs és plántálj!“ (Jer. I. 9—10.) A másik: „Mert imé én erősített várossá, vasoszloppá és ércbástyává teszlek ma téged mind az egész földön, Júda királyai, fejedelmei és papjai ellen és a föld népe ellen! Viaskodni fognak ugyan ellened, de nem győznek meg téged.“ (Jer. I. 18—19.) Ez a bevezetés már mutatja az egész irat jellegét.

---

* Ausslegung des andern untersyds Danielis dess propheten gepredigt auffn schlos zu Alstet vor den tetigen thewren Herzogen und Vorstehern zu Sachssen durch Thomam Müntzer Diener des wordt gottes (Dániel próféta második fejezetének magyarázata, amelyet az allstedti várban Szászország fenséges hercegei és elöljárói előtt mondott el Thomas Münzer, Isten igéjének szolgája). Allstedt 1524.

** Aussgetrückte emplössung des falschen Glaubens der vngetrewen welt, durch gezeugnus des Euangelions Luce, vorgetragen der elenden erbermlichen Christenheyt zu innerung jres irsals. Ezechiel am 8. Capitel, Thomas Müntzer mit dem Hammer (A hűtlen világ hamis hitének leleplezése Lukács evangéliumának bizonysága által, a nyomorult szánandó kereszténység tévelygéseinek emlékezetére, Ezékiel próféta 8. fejezete. Thomas Münzer a pöröllyel). Mühlhausen 1524.

Az irat vitával kezdődik az írástudók ellen, akik megcsalják a szegény népet. A népnek fel kell szabadítania magát tőlük. Aki gazdagság és tisztségek után törekszik, az nem szolgálhat istennek.

> „Ej, miért olyan heves és gyors Puhaélet testvér és Alamuszi testvér? (Luther) Persze, ő úgy gondolja, hogy minden szándékozott vágyát valóra válthatja, megtarthatja pompáját és gazdagságát és mindazáltal még bevált hite is legyen, amit pedig Isten fia világos szavakkal vetett az írástudók szemére... Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak. Aki tisztségeket és vagyont gyüjt, hogy birtokolja, azt Isten örökre üresen hagyja, mint az V. zsoltár mondja: «belsejök csupa romlottság». *A hatalmaskodó, önfejű emberek letaszíttatnak a székről.*“

> „Az istentelen, esztelen emberek kormányzása és felsőbbsége a legszörnyübb módon tombol és dühöng Isten és az ő felkentjei ellen“, söt, egyesek most kezdik csak igazán „népüket botozni, gyötörni és nyúzni, szorongatják az egész kereszténységet és gyötrik és öldösik gyalázatos módon az övéiket és az idegeneket, úgyhogy a kiválasztottak küzdelme után Isten nem tudja és nem akarja tovább nézni a szenvedést.“

Isten az övéire többet rak, mint amennyit azok el tudnak viselni. Ennek hamarosan vége kell hogy legyen és vége is lesz.

A fejedelmek az a fenyítő vessző, amellyel isten a világot haragjában bünteti. „Ezért nem mások ők mint hóhérok és bakók, ez az ő egész mesterségük.“

Nem őket kell félni. hanem istent. De istenben nem szabad kételkedni: nála semmi sem lehetetlen, a kommunista forradalom győzelme sem.

> „Igen, számtalan ember azt gondolja, hogy hatalmas, nagy rajongásról van szó. Nem tudnak másként ítélni, csak úgy, hogy ez lehetetlen, hogy nem lehet keresztülvinni azt, hogy az istenteleneket letaszítsák az ítélet székéről és felemeljék az alacsonysorúakat, a faragatlanokat."

A lehetetlen lehetségessé válik. „Igen, mégis van egy tiszta hit s ez még sok jót fog hozni. *Ez a hit kifinomult népet fog létrehozni, ahogyan Platón, a filozófus elmélkedett* (De republica — Az államról). És Apuleius, az «Aranyszamár» írója."

A brosúra többi része csupán ismétlésekbe bocsátkozik. Ha ezt az írást összehasonlítjuk Münzer korábbi allstedti kiadványaival, szembetünö különbség mutatkozik. „Dániel második fejezetének magyarázata" képezi az átmenetet. Münzer most már kevésbbé törödik azzal, hogy a töle távolállókat rábeszélje, hanem inkább azzal, hogy híveit buzdítsa és ösztökélje. És most már nem az egyházi, hanem a politikai és szociális forradalom az, amire elsősorban törekszik. A „Magyarázat" még kísérlet arra, hogy a fejedelmeket megnyerje a forradalom ügyének. Ezzel szemben most a fejedelmek a föellenség, nem a pápa, és most már nem az „evangélium" határozatlan fogalmáról van szó, hanem egyenesen a kommunizmusról, „ahogy Platón, a filozófus, elmélkedett", akinek az államról szóló müvét Münzer tehát ismerte.

A münzeri agitáció hangjában és tartalmában bekövetkezett változást részben bizonyára a fejedelmekkel való ellentéte idézte elö, amely világosan meggyözte öt arról, hogy eszméit csak az ellenük vívott harcban tudja megvalósítani. De másrészt — mégpedig nagyobbrészt — ennek a fordulatnak az oka mélyebb lehetett és alapja a viszonyok általános fordulatában rejlett. Éppen ebben az idöben csaptak fel a parasztháború elsö lángjai. Most már nem *prédikálni*, hanem *cselekedni* kellett.

HARMADIK FEJEZET

A PARASZTHÁBORÚ

1. A NAGY PARASZTHÁBORÚ GYÖKEREI

Már az első kötetben — így például Dolcino felkelésének, az 1381-i angliai felkelésnek és a taborita mozgalomnak a tárgyalásánál — beszéltünk azokról az ellentétekről, amelyek a parasztháborúkhoz vezettek. Nem kívánunk ismétlésekbe bocsátkozni és csak azokra a pontokra mutatunk rá, amelyek a XVI. századbeli német paraszt helyzetét megkülönböztetik elődeinek helyzetétől.

Az előbb említett felkelések mind olyan időben zajlottak le, amikor a parasztok helyzete általánosságban emelkedőben volt. Németországban a viszonyok csak akkor vezettek a parasztság nagy zendüléséhez, amikor helyzetük jelentős mértékben megromlott.

Körülbelül a huszita háborúk kora az a határvonal, amikor a parasztságban az őket lefelé nyomó irányzatok kezdték visszaszorítani a felemelkedésüket elősegítő irányzatokat, nemcsak egyes helyeken, hanem általánosságban is. Ennek főokát a *tőke* (mindenekelőtt a kereskedői tőke) és a vele szövetséges *abszolút fejedelemség* megerősödésében látjuk.

A tőke megerősödése az árutermelés és az árukereskedelem fejlődésének szükségszerű következménye volt. A tőkének azonban, mindenekelőtt a kereskedői tőkének, erős államhatalomra volt szüksége, amely számára biztosítja a belső piacot és lehetővé teszi a versenyt a világpiacon. A tőkések tehát minden módon elősegítették az abszolút fejedelemségnek és két nagy eszközének, a bürokráciának és a zsoldoshadseregnek kifejlődését, és mellette álltak a harcban, nem személyükkel, hanem pénzükkel, az engedetlen osztályok — nemesség és papság az egyik, parasztok és kispolgárok a másik oldalon —, amelyek igyekeztek szerzett szabadságukat és jogaikat megvédeni. Emellett a fejedelmeknek és tőkéseknek nagyon hasznos volt az, hogy az ellenséges osztályok maguk is éles ellentétben álltak és elkeseredetten viaskodtak egymással.

A tőke — a kereskedők és az uzsorások — és a fejedelmek értettek ahhoz, hogy mindezeket az osztályokat egyre nagyobb adózásra kényszerítsék. Ezek viszont igyekeztek terheiket továbbhárítani, és ezek a terhek végülis kétszeres súllyal nehezedtek a legalsó néprétegekre, a városi proletárokra és főleg a parasztokra, a nép nagy tömegére. Az árforradalom, amelyről már beszéltünk, még csak fokozta ennek a megterhelésnek a hatását.

De mialatt ilymódon növekedett az alsóbb osztályokra nehezedő nyomás, ugyanakkor csökkent az ellennyomás ereje. Ha a parasztok helyzete a XIII. és XIV. században megjavult, úgy ez nem kis mértékben a városok, különösen a számos vidéki város felvirágzásának volt köszönhető, mert itt a parasztok — mint szövetségesek — menedéket találtak a közös ellenséggel szemben. A XV. században azonban a németországi városok egyre jobban függtek a fejedelmektől. A legtöbb német város a XV. század végén már elvesztette önállóságát. Aránylag csak kevés tudta megőrizni szabadságát; ezek többnyire nagy városok voltak, amelyeknek uralkodó osztályai maguk is a legnagyobb mértékben érdekeltek voltak a parasztok kizsákmányolásában. A városköztársaságok — köztük Nürnberg volt a legjelentősebb — éppenúgy a fejedelmekhez húztak, mint ahogy Csehországban a huszita háborúk idején Prága az arisztokraták oldalán állott. A demokrácia gerince a kisvárosi polgárság volt. Amilyen mértékben veszített ez önállóságából, olyan mértékben vesztettek erejükből a demokratikus irányzatok is.

De még más módon is rontotta a parasztság helyzetét a városi viszonyok alakulása a XV. században. Egészen a XIV. századig a városok menedékhelyet jelentettek, amelyek nyitva állottak a parasztság előtt. Ez arra kényszerítette a földesurakat — ha nem akartak munkaerőket veszteni — hogy magukhoz láncolják a parasztokat, lehetőleg erőszakkal, de jó bánásmóddal is.

Most ez megváltozott. Gondoljunk vissza arra, amit az első kötetben a céhrendszer fejlődéséről mondottunk. A XV. században egyre jobban elzárkózott a kézművesség a munkások túlságos odaözönlése elől. Ez nemcsak a városi szervezetlen proletariátus, hanem a parasztság elnyomására is vezetett. El volt zárva előle a jóléthez vezető út a városokban. A városi kispolgárság és a parasztság között ellentét keletkezett, amelyet néha áthidalt ugyan a közös ellenség — az egyház, nemesség, fejedelmek, tőkések — elleni szövetkezés, de amely mégis nagyon lehűtötte a barátságot.

Minél kevésbbé nyujtottak a városok menedéket, annál kevésbbé kellett a földesuraknak kímélniök a parasztot. Hiszen most biztosítva volt számukra ezek munkaereje, a városokban a parasztoknak már nem volt mit keresniök, amíg teljesen el nem nyomorodtak. De a proletárok előtt is egyre inkább bezárultak a városok kapui. A városi proletariátus mellett egy falusi proletariátus alakul ki, amely a hűbéri „*kíséretek*“ csökkenésével és felbomlásával növekszik; ez viszont természetes következménye az árutermelés behatolásának és az ezzel összefüggő pénzéhségnek. Már láttuk, hogy ezáltal az ősi vendégszeretet is egyre inkább elenyészett. Ez a fejlődés vezetett a kíséretek fokozatos megszűnésére. A fejedelmek — ahol csak lehetett — elősegítették ezt a folyamatot, hogy csökkentsék a nemesség önállóságát, amely kényelmetlen volt számukra.

De az árutermelés fejlődése a földet is értékesebbé tette; ez az egyik oldalon a mark-közösségeket késztette arra, hogy ne fogadjanak be új tagokat, a másik oldalon pedig a földesurakat arra, hogy a közösségek tulajdonát mint saját magántulajdonukat igénybevegyék és bekebelezzék.

Ha meggondoljuk mindezt — a menedék bezárulása városban és falun a földtelenek előtt, ugyanakkor a természetes népszaporulat mellett a „kíséretek“ felbomlása, valamint a növekvő állami adóterhek, földesúri terhek és uzsorakamatok, amelyek következtében egyre több lett a földtelen — akkor nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a falusi proletariátus gyorsan növekedett. Eleinte főleg lumpenproletariátus volt ez, és soraiból kerültek ki a koldusok, törvényes és törvénytelen zsebmetszők, rablók és zsoldosok.

A XIV. században a zsoldosok még nagyrészt kalandra és zsákmányra vágyó fiatalabb parasztlegények voltak, akik néhányévi katonai szolgálat után ismét parasztok lettek. Ezek osztoztak a parasztság osztályérdekeiben, ellene — legalábbis saját hazájukban — nehezen lehetett felhasználni őket és visszatérésük után fokozták a paraszti ellenállóerőt. A XV. században a zsoldosok között egyre inkább a lumpenproletárok lépnek előtérbe; ezek osztálynélküliekké váltak, semmiféle osztályérdeket nem ismertek már, urukért tűzbe-vízbe mentek és mindenre kaphatók voltak — amíg az úr fizette őket.

Már egymaga ez a körülmény is kedvezőtlenül befolyásolta a parasztság katonai ellenállóképességét, de méginkább ebben az irányban hatott a hadászat fejlődése. Már láttuk, hogy ezt milyen módon forradalmasították a taboriták. A hadászat az általuk megkezdett irányban fejlődött tovább; az egyes katona fegyverforgatásban való gyakorlottsága mellett egyre fontosabb lett a harcosok tömegének felfejlődési gyakorlottsága, a fegyelem, a hadsereg egyes alakulatainak tervszerű és biztos együttműködése. Ez az új taktika a taboriták kezében győzhetetlenné tette a demokráciát, most viszont a demokrácia ellenségeinek katonai fölényét biztosította. Csak a *hivatásos katona* tudta ezt az új taktikát alkalmazni, de a XV. század második felében és a XVI. században a paraszti és kispolgári felkeléseknek nem volt idejük arra, hogy — mint a taboriták — a maguk körében hivatásos hadsereget létesítsenek. A győzelem annak az oldalára szegődött, aki a zsoldosokat *fizetni* tudta.

Ugyanilyen módon hatott a *lőpornak* hadicélokra való alkalmazása, ami a huszita háborúk óta gyorsan terjedt. A puskaport demokratikus találmánynak nevezték, mert véget vetett a lovagi korszaknak. Mi nem sok „demokratikusat“ látunk e találmány hatásában. Eltekintve attól, hogy a lőpor szerepét az alsóbb nemesség hatalmának megtörésénél gyakran nagyon túlbecsülik — hiszen gazdasági és katonai tönkrejutása már eldőlt, mielőtt a tűzfegyverek a hadászatban jelentős szerepet játszottak volna — tehát egészen eltekintve ettől, meg kell jegyezni, hogy a lőpor éppenúgy segített megtörni a *parasztliadseregek* ellenállását, mint a *lovagi hadseregekét.* A tűzfegyverek fejlődése az utolsó szem abban a láncban, amely a XVI. században zárult be; ettől kezdve a hadviselés legfontosabb eszköze a pénz, a pénz és mégegyszer a pénz. Hadicélra való tűzfegyverek beszerzése és felhasználása a *hatalom gazdag birtokosainak,* a nagy városoknak és a fejedelmeknek a kiváltsága volt. E fegyverek segítettek leverni a lovagokat, de nem a parasztok és a kispolgárok, hanem a tőkés és fejedelmi kizsákmányolás javára.

A nemesség katonai leverésének költségeit megint csak a parasztoknak kellett viselniök. A XIV. században a nemességet egyszerre felülről és alulról is szorongatták; felülről a fejedelmek (a tőkésekkel szövetkezve), alulról pedig a parasztok. A nemesség sokáig próbál védekezni mind az egyik, mind a másik ellen, végül azonban aláveti magát a fejedelmeknek, akik viszonzásul magukra vállalják a kötelezettséget, hogy fékentartják parasztjait. A nemesség tehát eladja önállóságát, hogy cserébe annál szilárdabban megalapozhassa a parasztok kizsákmányolását.

Nem mindenütt ment végbe ez a fejlődés ugyanazon a módon és ugyanabban az időben. Észak-Németországban, nevezetesen annak keleti részében, csak később nyilvánult meg. Dél- és Közép-Németországban azonban a parasztok már a XV. században érezték nyomasztó hatását, mégpedig annál jobban, minél inkább közeledett a XVI. század. Addigra helyzetük az akkori fogalmak szerint teljesen elviselhetetlenné vált, ha sok tekintetben előnyösen különbözött is a mai városi és falusi dolgozó osztályok helyzetétől.

Ez az elnyomás, az egyre nagyobb teljesítmények követelése munkában, természetben és pénzben, a földesuraktól való nagyobb függőség, a paraszti köztulajdont képező legelők és erdők elkobzása a földesúr javára — a paraszti magántulajdon elkobzása csak később és nem mindenhol következett be —, mindez természetesen nem ment végbe a parasztok erélyes ellenállása nélkül. A XV. század folyamán Németországban egyik parasztfelkelés a másikat érte és minél előbbre haladt az évszázad, annál gyakoribbak és elkeseredettebbek lettek ezek a felkelések.

A nagy parasztháború legfontosabb előfutárairól *Zimmermann* könyvében találunk feljegyzéseket. Az ő könyvét ajánljuk annak. aki az 1525-ös parasztfelkelést behatóbban akarja tanulmányozni, mint ahogyan az a mi kereteink között lehetséges. Mindezek a felkelések vereséget szenvedtek. Érvényes rájuk az, amit már Dolcino mozgalmánál láttunk: lokális, helyi mozgalmak maradtak.

Azután jött a reformációs mozgalom, feldúlta az egész nemzetet és — legalábbis átmenetileg — minden helyi osztályellentétet nemzeti, az egész birodalomra vagy legalábbis annak nagy részére kiterjedő osztályellentétté egyesített. Így most a különböző helyi paraszti mozgalmak is egyetlen nagy mozgalommá folytak össze; évszázadokra ez volt az európai kontinens parasztjainak utolsó és leghatalmasabb erőfeszítése, hogy lerázzák a rájuk nehezedő igát. Ha eltekintünk Angliától, csak 1789-ben, Franciaországban találunk újra hasonló nagyszabású parasztmozgalmat, de egészen más, kedvezőbb körülmények között. Amennyire ellenállhatatlan volt az utóbbi, annyira magában hordta a halál csiráját az 1525-i parasztfelkelés.

A parasztokkal együtt azonban más osztályok is fellázadtak, mivel a polgári társadalom sokkal bonyolultabb, semhogy idáig egy nagy forradalmi felkelés egyetlen osztály müve lehetett volna. De mindig *egy* osztály az, amely az élen harcol. Ma a proletariátus az, 1789-ben a kispolgárság volt, 1525-ben pedig a parasztság.

A parasztság szövetségeseit már ismerjük; 1525-ben nagyrészt ugyanazok az osztályok küzdöttek együtt, amelyek a taboriták zászlaja alá sereglettek. Itt is, ott is csatlakozik a felkelőkhöz a tönkrement alsóbb nemesség egy része, leginkább a katonai vezető kimagasló állásában; ez részben meggyőződésükhöz hü hősökké tette őket, mint amilyen Florian Geyer volt, részben pedig olyan árulókká, mint Götz von Berlichingen. A városi, főleg a kisvárosi lakosság nagyrésze szintén csatlakozott a parasztokhoz, elsősorban a proletariátus. Ám a német városszervezet más volt a XVI. század elején, mint a csehországi a XV. század elején. A városok szellemileg továbbfejlődtek, de politikai tekintetben elvesztették önállóságukat. Már csak a városi proletariátus volt a parasztok megbízható szövetségese. A céhmesterek és maguk a céhtagok is elidegenedtek tőlük. A küzdelem súlya tehát 1525-ben nagyobb mértékben nehezedett a parasztokra, mint a huszita háborúk idején. A városok csak igen lanyhán avatkoztak a küzdelembe, a mozgalom sehol sem talált olyan támaszpontot, mint amilyent Csehországban száz évvel azelőtt Tábor nyujtott. A városok rokonszenve a parasztok iránt nem katonai, hanem csupán szellemi vonatkozásban nyilvánult meg élénkebben, nevezetesen a parasztok *programjának* befolyásolásában.

Ezzel szemben az 1525-i felkelők olyan szövetségest találtak, amilyen a taboritáknak nem volt: a bányászokat. Emlékezzünk vissza arra, amit az első kötetben mondottunk ellenállóképességükről és nagy tömegben való együttélésükről. Gyakorlottak voltak a harci felfejlődésben és megszokták, hogy fegyelmet tartsanak. Katonai szempontból sokkal magasabb fokon álltak, mint koruk dolgozó osztályainak bármelyik más rétege. Ott, ahol erélyesen beleavatkoztak a harcba, a felkelés katonailag legyőzhetetlen maradt.*

Hogy hatalmasarányú felkelésnek kell bekövetkeznie, az 1524 folyamán világossá vált mindenki előtt, akinek bensőbb kapcsolata volt a parasztokkal; különösen olyan ember előtt nem maradhatott ez titokban, amilyen Münzer volt. A parasztságnak ugyanazok voltak a tapasztalatai, mint neki: örömujjongással üdvözölték Luthert, aki sodortatta magát a népszerüségtől, miközben *minden* osztály várakozásait és reményeit felcsigázta. Amikor azonban a közös ellenség legyőzöttnek látszott, amikor a pápa és védelmezője, a császár, 1521-ben Wormsban megmutatták tehetetlenségüket, amikor a régi tekintélyek összeomlottak és a dolgok új rendezéséhez kellett látni, amikor az osztályellentétek egyre élesebben ütköztek össze, amikor el kellett dönteni azt a kérdést, hogy ki arassa le az egyházi reform gyümölcseit, az alsó osztályok-e vagy a felsők, akkor Luther még mindig nem határozta el magát, ameddig erre rá nem kényszerült. Csak a kommunista rajongók ellen lépett fel már eleve határozottan, mint láttuk — de ellenszegült az alsó osztályok minden olyan kísérletének, hogy a reformációból gyakorlati előnyöket szerezzenek maguknak, miközben a fejedelmek minden ilyenirányú lépését pártolta és támogatta. A fejedelmek kapják meg az egyházi birtokokat, ne a parasztok.

---

* Ezzel részletesen foglalkoztunk 1889-ben a *Neue Zeit* (Új Idő, a német szociáldemokrácia elméleti folyóirata) egy cikksorozatában· Die Bergarbeiter und der Bauernkrieg vornehmlich in Thüringen (A bányászok és a parasztháború, különös tekintettel Thüringiára).

> „Csupán a *szíveket* kell elszakítanunk a kolostoroktól — írta 1521-ben, valószínűleg július végén — és nem a kolostorokat megtámadnunk. Ha ezek (a szívek) távol vannak, ha a templomok és a kolostorok pusztán állnak, akkor csináljanak velük az *uralkodók*, amit akarnak."*

Az alsó osztályok 1524-ben egyre világosabban látták, hogy a lutheri reformációtól nem várhatnak semmit és csak saját erejükből, fegyveres felkelés útján szabadulhatnak meg a rájuk nehezedő igától.

2. MÜNZER ELŐKÉSZÍTI A FELKELÉST

Mihelyt világossá vált, hogy az alsó osztályoknak nem marad más hátra, mint az, hogy kardot ragadjanak *minden* kizsákmányoló ellen, a forradalmiak és reakciósok ellen egyaránt, a felkelés előkészítésében senki sem volt olyan buzgó, mint Münzer. Körültekintése, tettereje, merészsége a kizsákmányolt osztályok forradalmi mozgalmának középpontjává tették őt Thüringiában és befolyáshoz juttatták messze Thüringián túl is.

Tevékenységét felmérhetjük azokon a panaszokon, amelyek ellene a szász uralkodókhoz befutottak. Bizonyos Friedrich Wizleben például azt panaszolta, hogy wendelsteini, wollmerstadti és rosslebeni jobágyai követeket küldtek Münzerhez és megkérdezték tőle, köthetnének-e szövetséget uruk ellen, aki megakadályozza, hogy Münzer istentiszteleteire járjanak. Münzer igenlően válaszolt a kérdésre és meg is magyarázta nekik, hogyan szervezkedjenek. Ugyanígy dolgozott a nagyszámú és küzdőképes mansfeldi *bányamunkásság* szervezésén. György szász herceg sangershauseni alattvalóihoz levelet küldött, amelyben arra buzdította őket, hogy álljanak az evangélium, vagyis a demokratikus ügy mellé és szálljanak szembe az evangélium ellenségeivel.

---

* *Luther* Összes Művei. Leipzig 1729. XIX. köt. 240. old.

Szövetségre szólította fel Orlamünde lakosait is, ahol Karlstadt hasonló szerepet játszott, mint Münzer Allstedtben. De Karlstadt és emberei ahhoz az irányhoz tartoztak, amely tudni sem akart erőszakos eljárásról. Egyik válaszában, melynek felirata: Az orlemundi írja az allstedtieknek, hogyan kell keresztény módra harcolni (Wittenbergben, 1524-ben nyomták), ezt írja:

> „Mi nem akarunk késekhez és kopjákhoz kapni. hanem sokkal inkább a hit páncéljával kell felvérteznünk magunkat az ellenség ellen. Ti azt írjátok, hogy csatlakozzunk hozzátok és szövetkezzünk veletek; ha ezt tennénk, nem volnánk többé szabad keresztények, hanem emberekhez lennénk kötve. Ez igazi siralmat hozna az evangéliumnak, a zsarnokok pedig ujjonganának és így szólnának: ezek az örökkévaló Istennel dicsekednek, most pedig egymással szövetkeznek, mert az Istenük nem elég erős, hogy megoltalmazza őket."*

Ez a levél, amely nyomtatásban is megjelent, semmit sem használt Karlstadtnak; Luther mégis egy kalap alá vette őt Münzerrel. Münzert illetően azonban ez a levél besúgás volt.

A legaggasztóbb azonban az volt, hogy egy áruló, Nicolaus Rugkert révén a fejedelmek tudomására jutott, hogy Allstedtben *titkos szövetség* működik. amelyet Münzer alapított, ahogyan Melanchton közli: „Lajstromot készített, abba beírt mindenkit, akik vele szövetkeztek és megfogadták, hogy a keresztényietlen fejedelmeket megbüntetik és keresztényi kormányzást létesítenek.“ A szövetségnek Allstedten kívül is voltak tagjai, így „Mansfeld völgyében“, Sangershausenban, söt magában Zwickauban is. A szervezkedés céljáról Münzer „Vallomásában“ (Bekenntnis) a következőket mondja: „A szövetség azok ellen volt, akik az evangéliumot üldözték.“ Hogy mit kell érteni „evangélium“ alatt, arról kínvallatás után így nyilatkozott: „Ez a szakasza lett volna megvalósítandó: *omnia sunt communia* (minden közös) és mindenkinek szükséglete szerint osztatott volna ki, alkalom szerint. Amelyik fejedelem, gróf vagy földesúr ezt nem akarta volna megtenni, azokat le kellett volna fejezni vagy fel kellett volna akasztani.“

---

* Kinyomtatva Strobelnél, 77—78. old.

Nem tudjuk, hogy a szövetség céljai mennyire voltak már akkor ismeretesek a szász fejedelmek előtt. De az, amit megtudtak róla, a többi váddal együtt elegendő volt ahhoz, hogy ezt a veszedelmes embert Weimarba idézzék kihallgatásra, annál is inkább, mert Luther is Münzer ellen izgatta őket.

„Puhaélet testvér“ egy nyílt levelében így vádaskodott a szász uralkodóknál (július végén)*:

> „Ezt a levelet csupán azon okból intézem Hercegi Kegyelmességtekhez, mert tudomásomra jutott és írásaikból megértettem, hogy ugyanaz a lélek nem akarja a dolgot szóban hagyni, hanem ököllel akar belevágni és erőszakkal ellene akar szegülni a felsőbbségnek és egyenesen felkelést akart szítani ... Bár gondolom, hogy Hercegi Kegyelmességtek jobban tudják magukat mihez tartani, mint ahogyan én tanácsolhatom, mégis kötelességem az alattvalói buzgalom, hogy én is megtegyem a magamét és Kegyelmességteket alázatosan kérjem és buzdítsam, miszerint ezt a dolgot komolynak tekintsék és a rendtartó hatalom kötelességéből kifolyólag védekezzenek az ilyen helytelenség ellen és előzzék meg a zendülést ... Ezért Hercegi Kegyelmességteknek nem szabad sem restnek lenniök, sem pedig késlekedniök, mert Isten számon fogja kérni az elrendelt kardnak rest és komolytalan használa-

---

* Az ismert augusztus 21-i dátum téves. V. ö. *Merx*, id. mű 39. old. jegyz.

> tát. Az emberek és a világ elött sem lehet majd mentegetni azt, hogy Hercegi Kegyelmességtek egy lázongó és bünös öklöt megtürnek és elviselnek."*

Ezek a helyek adják meg a levél alaphangját és egyaránt jellemzik Luthert, valamint az akkori helyzetet. A levél többi részében polemizál Münzerrel és nem csekély mértékben dícséri saját személyét, végül pedig, hogy elvegye az árulkodás rossz mellékízét, utal arra, hogy ö nem az allstedti *lélek*, hanem csak az allstedti *ököl* elnyomását kívánja. Ha Münzer nem nyúl eröszakhoz, akkor hagyják öt nyugodtan prédikálni. Münzer már e levélre írt válaszában, a „Védöbeszéd"-ben rámutatott arra, hogy Luther fejtegetéseiben mekkora kétszínűség rejlik. Hiszen Luther legbuzgóbb törekvése éppen az volt, hogy Münzert elhallgattassa.

Münzer eléggé bátor volt ahhoz, hogy augusztus elsején eleget tegyen a weimari idézésnek. János herceg kihallgatta, de egyelöre bántódás nélkül elengedte:

> „Mivel úgy találtatott, hogy a népet szövetkezésre buzdította és több hasonló helytelenséget követett el, a Herceg elöbb tanácskozni akar a Választófejedelemmel azokról a rendszabályokról, melyeket ellene hozni kell, «és hogy a Fejedelem Őkegyelmességének mi az indulata, azt rövidesen közölni fogják vele». Addig is békésen viselkedjék."**

Münzer azonban nem várta meg a választófejedelem büntetését. Helyzete Allstedtben tarthatatlanná vált. A városkát a fejedelmek büntetö ítélete fenyegette és a városi tanács most Münzer ellen foglalt állást. Münzer elmenekült (augusztus 7-röl 8-ra virradó éjszakán). „Védöbeszéd"-ében ö maga mondja:

> „Amikor a weimari kihallgatásról hazatértem, Isten komoly igéjét akartam prédikálni, de eljöttek a tanács-

---

* *Luther* Összes Művei. XIX. köt. 237—238. old.

** *Merx*, id. mű 41. old.

urak és át akartak engem adni az evangélium legnagyobb ellenségeinek. Mikor ezt megtudtam, nem volt többé maradásom. Leráztam saruimról az ő porukat, mert saját látó szememmel láttam, hogy sokkal többre becsülik esküiket, mint Isten szavát.“

Melanchton, a hitvány renegát, ennél a pontnál is — mint egyébként — megpróbálta Münzert gyávaság gyanújába hozni:

> „Thomas akkor megfeledkezett az ő nagy lelkéről, odébbállott és egy félévig *bújkált.*“

Hogy Münzer Allstedtből való kivonulásának milyen kevés köze volt a gyávasághoz, és hogy mennyire nem szándékozott bújkálni, azt az a körülmény mutatja, hogy Allstedtből közvetlenül új csatatérre vonult: Mühlhausenbe. Már augusztus 15-én ott találjuk. És ezen a ponton nem lehet szó Melanchton *tévedéséről*, hanem *tudatos hazugságról*, mert 1525-ben még nagyon jól emlékeznie kellett arra az ijedelemre, amely 1524 augusztusában Luthert és barátait elfogta, amikor megtudták, hogy Münzer Mühlhausenbe ment.

Luther azonnal írt a mühlhausenieknek és felszólította őket, hogy kergessék el Münzert. A tanács idézze Münzert maga elé és vonja kérdőre, hogy ki hívta őt ide prédikálni:

> „Ha ugyanis azt mondja, hogy Isten és az ő lelke küldte őt, mint az apostolokat, *akkor ezt bizonyítsa be jelekkel és csodákkal*, de a prédikálástól tiltsátok el, mert ahol Isten a szokásos, rendes módot meg akarja változtatni, *ott mindenféle csodajelet tesz.*“*

Hogy Luther miért lépett fel ilyen energikusan a kommunista agitátor ellen, annak megvolt a maga alapos oka. A fenyegető lázadás előjelei szaporodtak és Mühlhausenben Münzer még veszedelmesebb volt, mint Allstedtben. Ez a város nagyobb volt: mintegy 6000 lakost számlált és területe körülbelül 220 négyzetkilométerre terjedt ki.** A kézművesség és kereskedelem virágzott, különösen a *posztószövés* és a *posztókereskedelem* volt erösen kifejlödve.

---

* *Luther* Összes Művei. XIX. köt. 236. old

** *Merx*, id. mű 48. old.

> „Különösen sok posztót készítettek Mühlhausenben és elönyös kereskedést folytattak Oroszországgal és ama világtáj más országaival.“ (Galletti: Geschichte Thüringens. IV. köt. 91. old.)

Erös és gazdag város volt Mühlhausen, söt még a szász fejedelmektöl is függetlenítette magát; egyike volt a kevés szabad birodalmi városnak, amely Thüringiában még önálló tudott maradni. Ha ez a város a kommunista rajongók kezébe kerül, olyan támaszpontot nyernek, amely meglehetösen veszélyessé teheti öket.

A belsö viszonyok nem voltak kedvezötlenek egy népi felkelés számára. A gyapjúszövés mint exportipar elterjedtsége termékeny talajt teremtett a lázadó és kommunista áramlatok számára. Ehhez járult az, hogy Mühlhausenben

> „elnyomó arisztokrata kormányzat uralkodott: ebben a szabad birodalmi városban nem volt több kilencvenhat olyan embernél, akik valóban szabad polgárok voltak. Ezek voltak a tanács urai. A tanács kiegészítésénél *csak patríciusok* jöhettek számításba“.*

Mühlhausenben ezért nemcsak a városi proletárok voltak rebellisek, meg a külvárosiak és a környezö helységek parasztjai, akik a várostól függtek, hanem a céhbeli kézmüvesek is, akik pedig máshol a kiváltságos osztályokhoz tartoztak. Nem csoda, hogy a reformációs mozgalom itt a polgárság heves felkeléseire vezetett a patrícius uralom ellen. Ezekben a küzdelmekben *Heinrich Pfeiffer* volt a nép vezetöje, egy szerzetes, aki — mint oly sokan abban a korban — kilépett a kolostorból. Pfeiffer a jómódú polgárság ellenzéki részének volt a vezére, a céhbeli kézmüveseké és azoké a kereskedöké, akik nem tartoztak a patríciusokhoz. A patríciusok azonban túlságosan erösek voltak Mühlhausenben ahhoz, hogy Pfeiffer figyelmen kívül hagyhatta volna a parasztokat és a proletárokat. Hozzájuk is fordult tehát és harcra hívta öket a városi arisztokrácia ellen.

---

* *Zimmermann.* Bauernkrieg. I. köt. 191. old Zimmermannak egy sereg fontos adat állt rendelkezésére a muhlhauseni városi levéltárból.

És még egy másik szövetségesre is számíthatott Pfeiffer: a szász fejedelmekre, akik már régóta áhítoztak a gazdag birodalmi város birtoklására és akiknek éppen ezért igen kapóra jött a város belsö nyugtalansága.* Ugyanaz a János herceg, aki Pfeiffert késöbb — mikor már kényelmetlenné vált számára — mint lázadót lenyakaztatta, eleinte pártolta ezt a lázadást.

Ennyi ellenség ellenére a városi tanácsnak erös tábora lehetett a városban, mert a demokraták nem tudtak tartós sikereket elérni. Pfeiffer és pártja 1523-ban gyözött elöször. A zsákmány csupán a jómódú polgárságnak jutott; csak ez kapott részt a város kormányzásában; a proletárok, a külvárosi kis kézmüvesek és föleg a parasztok üres kézzel voltak kénytelenek elvonulni.

Változást idézett-e ez elö az alsóbb osztályok hangulatában? Annyi bizonyos, hogy a tanácsnak hamarosan sikerült Pfeiffert elkergetnie és János herceg hiába járt közben visszatérése érdekében. Ennek ellenére Pfeiffert hamarosan ismét Mühlhausenben találjuk, heves harcot vív a tanáccsal és a küzdelem folyamán a szerencse hol az egyik, hol a másik oldalra hajlott.

E harc közepette érkezett Münzer a városba. A tanács akkor túlságosan tehetetlen volt ahhoz, hogy teljesítse Luther felhívását, bármennyire is szerette volna.

> „Ha a tiszteletreméltó tanács éppoly elégedetlen volt is vele, mint Pfeifferrel, a csöcselék mégis eröszakkal tartotta öt, mivel társával, Pfeifferrel együtt egyik zendülést a másik után idézte elö és szervezte.“**

---

* V. ö. *Zimmermann*, id. mű I. köt. 194. old.

** *Johann Becherer.* Newe Thüringische Chronica (Új thüringiai krónika). Mühlhausen 1601. 473. old. Ez a *thüringiai* krónika *Mózessel* kezdi: „Ha valaki a thüringiaiak ősi eredetéről akar valamit tudni annak számára nincs régebbi híradás, mint az, amelyet nekünk a legrégibb és legtudósabb író, Mózes nyujt.“ Japhet fiától Mesachtól származnak szerinte a meisseniek, Thirastól pedig a thüringiaiak.

Éppen ezidőtájt látjuk, hogy Pfeiffer pártja balra kanyarodott. Követeléseket támaszt a parasztok és a külvárosiak érdekében is és 1524 augusztus 27-én megszerzi a gyözelmet. Hogy Münzernek mennyi része volt ebben a fordulatban, azt nem lehet megállapítani.

De — mint valószínüleg már 1523-ban is — újból szakadás következett be a gyözök között. Akkor a külvárosiak és a parasztok voltak azok, akik nem voltak kielégítve, most viszont a polgárok, a kézmüvesek és kereskedök kezdtek félni a parasztoktól és a proletároktól, akiknek magabiztossága Münzer megérkezése óta minden bizonnyal csak növekedett. A polgárok átálltak a tanács oldalára; Pfeiffer és Münzer már szeptember 25-én vereséget szenvedett. Münzert és nemsokára Pfeiffert is elüzték.

Münzer Dél-Németország felé vette útját, mint annyi más szászországi politikai számüzött, például *Karlstadt*. Az utóbbit Luther sürgetésére utasították ki: Luthert ugyanis egyik Karlstadt elleni agitációs útja alkalmával az orlamündeiek nagyon barátságtalanul fogadták. De Münzer visszavonulása most sem jelentett visszalépést a mozgalomtól, még ideiglenesen sem, hanem csak arról volt szó, hogy új területet keresett tevékenysége számára. Minden bizonnyal jól tájékozottnak kellett lennie a Dél-Németországban készülö dolgokról. Németországot ugyanis — legalábbis Dél- és Közép-Németországot — akkoriban a többé-kevésbbé titkos forradalmi társaságok egész hálózata vonta be, amelyek állandó kapcsolatban álltak egymással. Különösen a kommunista szektákból került ki számos vándor-agitátor: ezek — mint John Ball idején Angliában — fenntartották a kapcsolatokat a különbözö délnémetországi és középnémetországi szövetségek között. Tudjuk, hogy a valdens-mozgalom kezdete óta a kommunisták „bizalmi emberei“, az „apostolok“, a „szegény papok“ — vagy bármi volt is a nevük — rövid megszakításokkal rendszerint állandóan vándoroltak. A kézmüveslegények vándorlásának kifejlödése ugyancsak további eszköz volt arra, hogy e rétegek kapcsolatát szorosabbra füzze a társadalom bármely más rétegének kapcsolatánál. „Minden vándorló kézmüves, aki a gyülekezethez tartozott, akár mester, akár legény, apostol lett."*

Münzernek tehát, amikor Dél-Németország felé indult, jól kellett ismernie az ottani viszonyokat; tudnia kellett, hogy ott mindenfelöl a felkelés fenyeget, mindenesetre tudott már arról is, hogy (augusztus végén) Stühlingenben a parasztok ténylegesen fellázadtak és a felkelés a svájci határnál gyorsan elharapódzott. Ez elegendö ok volt Münzernek arra, hogy odainduljon, mihelyt Szászországban — amíg a fennálló hatalmi viszonyok tartottak — minden tevékenység lehetetlenné vált számára.

Csak átmenöben állt meg *Nürnbergben*, de nem azért, hogy felkelést szervezzen — mint sokan gondolták —, bár elegendö hívet talált volna ebben a régi beghard központban, a birodalmi városban, amelynek patriciátusa annyira bizalmatlan és önkényeskedö volt, hogy még a kézmüvesek céhszervezeteit is betiltotta.** Münzer csak azért maradt itt, hogy titokban kinyomattasson egy iratot. Felkelésre nem találta megfelelönek az alkalmat.

Nürnbergi tartózkodását maga Münzer jellemzi legjobban egyik levelében, amelyet bizonyos Christoph N.-nek írt Eislebenbe.*** Hogy akkori viszonyai milyen szomorúak voltak, azt a következö hely mutatja: „Ha módjában áll, segítsen rajtam költöpénzzel, bármennyi legyen is az. De ha Önnek ez gondot okozna, akkor egy fillért sem akarok." Münzer tehát nem gazdagodott meg Allstedtben, sem Mühlhausenben. Ezt írja továbbá a levélben:

> „Tanításaimat kinyomattam Nürnbergben és ha ezek a római birodalom részéröl azt a köszönetet fogják kiérdemelni, hogy elnyomják öket, én ártatlan vagyok ... Finom játékot rendezhettem volna a nürnbergiekkel, ha kedvem lett volna felkelést szervezni, amivel a hazug világ

---

* *C. A. Cornelius.* Geschichte des Münsterschen Aufruhrs (A münsteri felkelés története). Leipzig 1860. II. köt. 41. old.

** *Schönlank.* Soziale Kämpfe vor dreihundert Jahren. 5. és köv. old.

*** Kinyomtatva Luther Összes Müveiben a Münzer és a felkelö parasztok ellen írt írásai között. XIX köt. 245. old.

> megrágalmaz, de én minden ellenségemet olyan gyávává teszem igéimmel, hogy ezt nem fogják letagadhatni. A nürnbergiek közül sokan tanácsolták nekem, hogy prédikáljak, erre azt válaszoltam, hogy nem azért jöttem ide, hanem a nyomda miatt. Amikor az urak ezt megtudták, belecsengett a fülük. Mert a bőséges napok jólesnek nekik, a kézművesek verejtéke édes a számukra, édes, de keserű epévé változik. Akkor majd nem segít a tétovázás meg az ámítás, az igazságnak jönnie kell, és akkor már nem segít rajtuk, ha elfogadják az evangélium versét: az emberek éhesek, enni akarnak."

Így végződik a levél.

Münzer nürnbergi tartózkodásának eredményét egy régi tudósító, Johann Müllner (idézve Strobelnél, 64. old.) röviden így vázolja:

> „Egy nürnbergi könyvnyomtató ráállt, hogy kinyomtatja Thomas Münzer egy kis könyvecskéjét. A városi tanács elkobozta töle valamennyi példányt és a nyomdászlegényt, aki mestere tudta nélkül cselekedett, tömlöcbe záratta."

Hogy a dolgot még tetézzék, Luther és pártja módszeresen agyonhallgatták ezt az iratot és nem hogy nem válaszoltak, de sohasem említették, noha — vagy inkább mivel — a legélesebb támadásokat és vádakat tartalmazza Luther ellen — Luther ellen és a fejedelmek ellen. Münzernek ez az utolsó írása a legszenvedélyesebb és a legforradalmibb munkája.

Ha a nürnbergiek és Luther meg emberei azt hitték, hogy az elkobzással és az agyonhallgatással nyertek valamit, akkor tévedtek, mint ahogyan mind a mai napig tévedett és téved számos államférfi, aki hasonló módon politizál. A magas bölcseségü városi tanácsnak egyáltalában nem sikerült minden példányt megkaparintania. Az irat még a parasztháború előtt elterjedt; söt az irtóhadjárat ellenére — amely minden lázító irat ellen dühöngött a parasztháború után — mind a mai napig megmaradtak az elkobzott könyvecske egyes példányai. Ez a könyv a „Védöbeszéd“.* Az írástudók akkori szolgalelküségének finom kigúnyolásával így szól az ajánlás:

> „A legfelségesebb elsőszülött fejedelemnek és mindenható úrnak, Jézus Krisztusnak, minden királyok jóságos királyának, minden hivö bátor hercegének, az én legkegyelmesebb uramnak és hü oltalmazómnak, valamint az ő bánatos egyetlen menyasszonyának, a szegény kereszténységnek.“

Miután többször nekiront Luthernek, a „csúfság doktorának“ (dr. Ludibrii) és az írástudóknak, arról kezd beszélni, hogy ö (Münzer) Allstedtben felszólította a fejedelmeket, ragadjanak kardot az evangélium védelmére. Ebben a bibliára támaszkodott.

> „De tüstént jön Alamuszi koma, a jámbor fickó, és azt állítja, hogy én felkelést akarok csinálni, ahogyan ö a bányászlegényekhez írt levelemből kiolvasta. Egyes dolgokat elmond és elhallgatja a leglényegesebbet: miként fejtettem ki világosan a fejedelmek elött, *hogy a kard hatalma az egész közösségé*, valamint a feloldás kulcsa is, és Dániel 7, a Jelenések könyve 6, a Rómaiakhoz írt levél 13. és a Királyok elsö könyve 8. fejezete textusai alapján azt mondtam, hogy a fejedelmek a kardnak (a közhatalomnak) nem *urai*, hanem *szolgái*. Nem szabadna azt tenniök, ami nekik jólesik (Mózes V. könyve 17.), hanem igazságosan kell cselekedniök. Ezért a régi jó szokás szerint a népnek is jelen kell lennie, ha valakit igazságos ítélet sujt Isten törvénye szerint (Mózes IV. könyve 15.). Ha a felsöbbség félre akarná fordítani az ítéletet (Ézsaiás 10.), akkor ezt a körülálló keresztények tagadják meg

---

* Hoch verursachte Schutzrede und antwort wider das Gaistlose Sanfft lebende Fleysch zu Wittenberg, welches mit verkärter weysse, durch den Diepstal der heiligen schrift die erbermdliche Christenheit also gantz jämmerlich besudelt hat. Thomas Müntzer Alstedter (Védőbeszéd es válasz a wittenbergi lélektelen, puhaéletű hústömegnek, aki fonák módon a Szentírás meglopása által a szerencsétlen kereszténységet egészen siralmasan bemocskolta).

> és ne tűrjék, mert Isten számonkéri az ártatlan vért (LXXVIII. zsoltár). Az a legnagyobb szörnyűség a földön, hogy senki sem akar törődni a szűkölködő ínséggel; a hatalmasok azt csinálják, amit akarnak... Nézd, a *kapzsiságnak, a tolvajlásnak és a rablásnak az alja a mi uraink és fejedelmeink, ezek tulajdonukká tesznek minden teremtményt.* A halak a vízben, a madarak a levegőben, a növényzet a földön, minden az övék (Ézsaiás 5.). Ezekről aztán mint Isten parancsolatáról beszélnek a szegényeknek és azt mondják: Isten azt parancsolta, hogy ne lopj; de ők maguk nem követik ezt a parancsot. Ezért aztán minden embert megterhelnek, a szegény szántóvetőt, a kézművest, s nyúznak és koppasztanak mindent, ami csak él (Mikeás 3.). Ha a szegény a legcsekélyebb dologban is vétkezik, akkor felakasztják. Erre aztán doktor Hazug* rámondja az áment. Maguk az urak az okai, hogy a szegényember ellenségükké válik; a lázadás okát megszüntetni nem akarják, hogyan vezessen ez végülis jóra? Ha ezt mondom, lázadónak tartotok. Legyek hát az!"**

Azután továbbfolytatja polémiáját Luther ellen, akinek többek között szemérevetí amiatti irigységét, hogy a „német misével" Münzer öt megelőzte. (Ezt a helyet már idéztük II. köt. 389. old.). Bebizonyítja, hogy Luther képmutató, amikor azt állítja, hogy csupán Münzer tettei ellen küzd és prédikálásának nem áll az útjába. „Szűz Márton", „a szeplőtelen babilóniai asszony" nem kárhoztatja őt, hanem csupán feljelenti és elárulja. Gúnyolja Luthert, aki olyan nagyra van mártiriumával:

> „Nagyon csodálkozom, hogyan tudja elviselni ez a szégyenéből kivetkezett barát, hogy olyan borzalmasan üldözik őt a jó malváziai bor meg a bordélyház mellett."

A jólétben és méltóságokban élő Luther mártíri pózolásánál nem kevésbbé megvetésre méltó talpnyalása és ravaszkodása.

---

* Vagyis Luther — doktor Lügner. — *Szerk.*

** Ez az egész passzus *Zimmermannál* mint „Dániel második fejezetének magyarázatából" vett idézet szerepel. Id. mű I. köt. 185. old.

> „A szegény szerzetesek és papok meg kalmárok nem tudnak védekezni, ezért ócsárlod őket. De az istentelen fejedelmeket senki meg ne ítélje, még ha lábbal tapossák is a kereszténységet.“

Emellett Luther még demagógiát is űz, hogy a parasztokkal se rontsa el a dolgát. A bátorságával való kérkedése nevetséges. Sem Lipcsében, sem Wormsban nem kockáztatott semmit. (A Wormsra vonatkozó helyet már egy előbbi helyen idéztük. II. köt. 351. old.) Az irat többi része — a Münzer Allstedtből való távozásáról szóló sorok kivételével (II. köt. 406—407. old.), melyeket szintén idéztünk már — vaskos szidalmakat tartalmaz Luther ellen, olyan stílusban, amelyet Luther is nagyon kedvelt:

> „Aludj jól, kedves hústömeg. Én inkább szagollak téged konokságodban kisütve Isten haragja által a tüzön álló fazékban vagy serpenyőben, mint saját levedben megfőve, ha az ördög fel akarna falni. Szamárhús vagy te, lassan elkészülsz és rágós fogás leszel a te tejvedelőidnek.“

Miután Münzer ezt a parthus-nyilat kilőtte Luther ellen, elhagyta Nürnberget és a svájci határvidékre ment; itt töltötte a telet. Ottani tartózkodásáról semmi pontosat nem tudunk. Cochlaeus szerint akkori utazásai közben egészen a tiroli *Hallig* jutott; ez a bányakerület később az újrakeresztelők egyik központja lett. Sokak szerint Münzer a híres tizenkét cikkely szerzője, amelyekben a felkelő parasztok követeléseiket összefoglalták, söt azt is állították, hogy ő volt a délnémet felkelés ösztönzője. E két utóbbi adat egészen biztosan alaptalan, valószínüleg Cochlaeus közlése is az.

„Vallomásában“ maga Münzer csak a következőket mondja a svájci határon való tartózkodásáról, és közlése bizonyára tartalmazza akkori tevékenységének minden lényeges momentumát:

> „Klettgauban és a Basel melletti Hegauban az evangéliumból néhány cikkelyt jelölt meg arról, hogy mikép-

pen kell uralkodni; ezekből mások más cikkelyeket csináltak. Az emberek szívesen magukhoz fogadták volna, de ő köszönettel elhárította. Nem ő csinálta ott a felkelést, az emberek akkor már fellázadtak. Ökolampadius és Hugowaldus felszólították őt, hogy prédikáljon a népnek, ő pedig prédikált.“

Tehát nem Münzer fogalmazta meg a tizenkét cikkelyt, de minden bizonnyal az ő hatására jöttek létre. Ottani időzését csak átmenetinek tartotta, de azért nem maradt tétlen, hanem agitátori tevékenységet fejtett ki, „prédikált a népnek“, ahogyan mondotta, vagy ahogyan Bullinger kifejezte magát: „elültette a parasztfelkelés mérgezett magját.“

Itt a svájci határon azonban arra is alkalma nyílt, hogy találkozzék a svájci *újrakeresztelők* vezetőivel. Münzernek hozzájuk való viszonya nagyon jellemző ugyan rájuknézve, viszont csekély jelentőségű a thüringiai kommunisták és Münzer működésének megértése szempontjából. Ennek a viszonynak ismertetése megkövetelné, hogy behatóan foglalkozzunk az újrakeresztelők szektájának keletkezésével. Hogy azonban tárgyalásunk menetét ildomtalanul ne szakítsuk meg, ettől most eltekintünk és majd a következő részben térünk vissza erre a kérdésre.

3. A FELKELÉS LEFOLYÁSA ÉS MÜNZER BUKÁSA

Münzer 1525 elején, talán már januárban elhagyta a Svábföldet, hogy visszatérjen Thüringiába. Nem találomra ment oda. Tudta, hogy a mozgalom kitörése küszöbön áll.

Mint ahogy Angliában az 1381-i parasztfelkelés egyazon napon tört ki minden ponton, úgy most is a forrongó parasztok mindenütt ugyanazt a napot — április 2-át — tűzték ki az általános felkelés napjául, bár sok vidéken a részvevők türelmetlensége miatt vagy a viszonyok kényszerítő hatására a felkelés már korábban kirobbant. Nem szabad tehát kételkednünk abban, hogy a felkelés mögött messzeágazó összeesküvés rejlett, amely azt megszervezte és kitörését irányította.

Manapság — amikor egy titkos szövetség, bármily kevés tagja van is, éppen a nagy tömeg előtt marad rejtve, amelyre támaszkodni akar, de rendszerint nem marad rejtve a kormányok előtt — nincsen már többé olyan komoly forradalmi politikus, aki nagy, az egész nemzetet átfogó felkelést összeesküvés útján akarna végrehajtani. A XIV. és még a XVI. században is kedvezőbb volt a helyzet. Még nem fejlődött ki a politikai államrendőrség — legalább is az Alpoktól északra nem — a posta a maga függelékeivel még nem vált állami intézménnyé; a levelek ezért még nem voltak „olyan biztosak, mint az oltáron a biblia“, a távolabbi vidékekre futárok vitték a közleményeket. A forradalmárok „tábori postája“ pedig éppen olyan gyorsan, gyakran még gyorsabban működött, mint az uraké, hála a vándorló kézmüveslegényeknek és „apostoloknak“, akiknek erre a szerepére már rámutattunk.

Így például Münzer Mühlhausenből még a parasztháború alatt is élénk összeköttetésben maradt a Svábfölddel. Bullinger meséli az újrakeresztelőkről írt könyvében:

> „És amikor már nem volt itt fenn ezen a vidéken (Klettgauban), hanem visszatért Thüringiába és Mühlhausenben lakott, leveleket írt ide a bizalmasaihoz, akikkel együtt a nyugtalan embereket folytonosan tüzelte és szította uraik és feletteseik ellen. És nem sokkal a paraszti zendülés előtt, amely a grófságban és körülötte tört ki, követet küldött levelekkel és cédulákkal, amelyekre lerajzoltatta ama lövegek golyóinak kerületét és nagyságát, amelyeket Mühlhausenben a felkeléshez már megöntöttek: ezzel erősítette és vigasztalta a nyugtalankodókat.“*

Akkoriban azonban egy összeesküvés sikerét leginkább az segítette elő, hogy az alsó osztályok minden tagja kis körben élt, amelytől társadalmi, legtöbbször gazdasági tekintetben is erősen függött, amely ismerte minden tettét és törekvését és amellyel a legszervesebben összenőtt. A mark-közösség és faluközösség, a céh és a mesterlegények egyesülete fegyelmet és szolidaritást hozott létre, de ugyanakkor előidézte a többi körtől való elzárkózást is, ami igen nagy mértékben elősegítette a titoktartást, valamint titkos szövetségek keletkezését és fennállását. Az az idő, amikor a céhtitkokat évszázadokig is meg tudták őrizni anélkül, hogy kifecsegték volna, egyúttal a titkos szövetségek virágkora is volt. Nem csupán szektárius tanok terjedtek el a titkos szövetségek útján — gondoljunk csak a „barlangiak“-ra — hanem politikai akciókat is véghezvittek ilymódon városban és falun egyaránt. Sok ilyen titkos társaság nagy jelentőségre tett szert, így például a „Bundschuh“ és a „Szegény Konrád“,* a parasztháború előfutárai.

---

* Der Widertäufferen vrsprung, fürgang, Secten, wäsen, fürnemen vnd gemeine jrer leer Artickel, auch jre grind vnd worüm sy sich absunderind vnd ein eigne Kirchen anrichtind, mit widerlegung etc. Abgeteilt in VI Bücher vnd beschriben durch Heinerychen Bullingern Dienern der Kirchen zu Zürich (Az újrakeresztelők eredete, szektái, üres cikkelyeik magyarázata és okai, hogy miért különültek el és miért alapítanak külön egyházat, cáfolattal stb. Hat könyvre felosztva írta Heinrich Bullinger, a zürichi egyház szolgája). Zürich 1561.

Végül pedig a reformáció idején az összeesküvést különösképpen megkönnyítette az, hogy az uralmon levők rendkívül bizalmatlanok voltak egymás iránt. Németország szétforgácsoltsága már egymaga megnehezítette a különböző területek hatóságainak tervszerű együttműködését; ez a nehézség még inkább fokozódott a reformáció alatt, amikor nemcsak az alsóbb osztályok lázadoztak, hanem a felsőbb osztályok nagyrésze is a forradalomra spekulált; az egyházi urak nem bíztak a világi urakban, a katolikusok nem bíztak az evangélikusokban és fordítva. Csak akkor egyesültek „egyetlen reakciós tömeggé“, amikor a víz már a szájukig ért.

Ilymódon érthető, hogy a felkelés, amelynek jelei különféle pontokon már 1524 őszén mutatkoztak, és amelyet a tél folyamán szorgosan előkészítettek, annyira meglepte az uralkodó osztályokat, hogy a felkelők kezdetben csaknem mindenütt előnyben voltak.

---

* *Bundschuh* — 1493-ban Elzászban alakult titkos szervezet, amely a parasztok lázadását előkészítette. Parasztok és plebejusok szövetsége, amelyben azonban a polgári ellenzék tagjai is résztvettek és a kisnemesség is rokonszenvezett velük. Zászlaján hosszúszíjas parasztbocskor, „Bundschuh“ volt. — A „*Szegény Konrád*“ a XVI. század első éveiben alakult a Svábföldön valószínűleg a Bundschuh szétugrasztott tagjaiból. 1513—15. években mindkét titkos társaság elbukott, a magyar, svájci, szlovéniai nagy parasztfelkelésekkel egyidejűleg. — *Szerk.*

Bármennyire korán indult el Münzer, útközben már felkelő parasztokkal találkozott. Egy alkalommal majdnem pórul járt. Fulda vidékén egy csapat parasztfelkelővel együtt fogságba került. Hans Zeyss allstedti adószedő, aki Münzerről mindíg jól volt informálva, akkoriban (február 22-én) ezt írta Spalatinnak:

> „Tudomására hozom, hogy Thomas Münzer Fuldában volt, ott egy ideig tömlöcben ült és az arnstädti apát beszámolt erről a schwarzburginak — ha tudta volna, hogy Thomas Münzer az, aligha engedte volna el ép bőrrel.“

Röviddel ezután, március 12-én, Münzert ismét Mühlhausenben találjuk, ahová Pfeiffer már előbb (decemberben) megérkezett. Néhány nap alatt egy szerencsés kimenetelű felkelés révén a város uraivá lettek, március 17-én, majdnem ugyanazon a napon, amelyen — több mint három évszázaddal később 1848-ban Berlin népe, 1871-ben pedig Párizs népe győzedelmesen felkelt. A fentemlített Hans Zeyss így ír erről Spalatinnak, miközben különös módon kiemeli Pfeiffert Münzer rovására, de helyesen jellemzi azokat az elemeket, amelyek következtében a harc győzelemmel végződött:

> „Egy álló napig írhatnék arról a kegyetlen viszálykodásról és felkelésről, amelyet egy Pfeiffer nevezetű prédikátor és Münzer Mühlhausenben előidézett. Summa summarum: Omnes úr (Minden úr, a nép) elvette a kormányzást a tanácstól; a tanácsnak a nép akarata ellenére senkit sem szabad megbüntetnie, nem kormányozhat, nem írhat és nem cselekedhet.
>
> Miután a tanács Pfeiffert elkergette Münzerrel együtt, és miután ők Nürnbergben voltak és onnan elmentek, Pfeiffer újra visszajött és Mühlhausen *falvaiban* kezdett agitálni és panaszkodni, hogy őt erőszakkal űzték el, csupán az igazság miatt és azért, mert ő a tanácstól és a felsőbb-

ségtől függetlenül és szabadon akart prédikálni és cselekedni. És összegyüjtötte a fegyveres parasztokat és Mühlhausen ellen vonult a *külvárosba,* ott fellépett és erőszakkal prédikált. Amikor a mühlhauseni tanács megtudta, hogy Pfeiffer erőszakkal feléjük nyomul, csapatokat állítottak és kivonultak a városból Pfeiffer ellen, hogy őt újra elkergessék. Amikor megkezdődött volna az ütközet, akkor a közrendű polgárok, akiknek pedig a tanács mellett kellett volna állniok, a tanács ellen fordultak és olyan hűtlenséget követtek el, amilyenről beszélni sem jó. És az ő vezetőjük látta, hogyan pártolt el a köznép a tanácstól. Nagy üggyel-bajjal sikerült lecsillapítania a harci lármát, de csak úgy, hogy *ezek* (Pfeiffer és Münzer) *prédikátorok maradnak* és a tanács kénytelen volt belemenni abba, hogy a közösség tudta és akarata ellenére semmit sem cselekszik. Így hát elvették a tanácstól a kardot és Mühlhausenben most különösen folynak a dolgok."

Valóban igen különösen: *kommunista község alakult ott.*

„Ez volt az új keresztény kormányzat kezdete — írja Melanchton. — Ezután kilökték a szerzeteseket, elfoglalták a kolostorokat és az alapítványi birtokokat; a johannitáknak ott udvarházuk és nagy jövedelmük volt; az udvarházat Thomas lefoglalta ... Azt is tanította, hogy minden birtoknak közösnek kell lennie, amint az meg van írva az «Apostolok cselekedeteiben», hogy a hívek javaikat összeadták. Ezzel annyira elbizakodottá tette a csőcseléket, hogy nem akartak már dolgozni; ha valakinek gabonára vagy posztóra volt szüksége, elment egy gazdaghoz, akihez csak akart és a keresztényi jog nevében követelte tőle. Mert Krisztus azt akarja, hogy mindent meg kell osztani a nélkülözőkkel. Ha egy gazdag nem akarta önként odaadni azt, amit követeltek tőle, akkor elvették erőszakkal. Sokan megtették ezt, olyanok is, *akik Thomasnál laktak a johanniták birtokán."*

Becherer pedig ezt meséli:

„Ebben a kormányzatban Münzer diktátor és főember volt és mindent saját tetszése szerint rendezett el ... Különösképpen a javak közösségére törekedett, amiből az következik, hogy az emberek abbahagyták kézművesmunkájukat és a napi munkát; azt gondolták, hogy amíg felélik a nemesek, fejedelmek, alapítványok és kolostorok javait, közben Isten majd ajándékoz nekik többet; megtanulták tehát rabolni és lopni; és ezt cselekedte Münzer néhány hónapon keresztül*."

Azt a rossz hatást, amelyet állítólag a kommunista kormányzat gyakorolt a kereskedelmi életre, nem szükséges behatóan megvilágítanunk: nem egyéb ez, mint a polgárságnak és védőinek régi fecsegése a kommunizmusról és egyáltalában semmi valóságos alapja nincsen. Ez már abból is világos, hogy a *mühlhauseni forradalmi kommün* kormányzata nem sokkal több mint *két hónapig tartott* (majdnem pontosan annyi ideig, mint az 1871-es Párizsi Kommün — az első március 17-től május 25-ig, az utóbbi március 18-tól május 28-ig tartott); Münzer maga már május 12-e előtt elhagyta Mühlhausent. És e pár hét alatt hozott volna a kommunizmus a termelésre vonatkozóan hatékony intézkedéseket, a legvadabb háborús vész idején, amely fegyverbe hívott minden épkézláb munkást!

Melanchton persze azt meséli, hogy a kommunizmus Mühlhausenben *egy évig* tartott! Képzeljük el, hogy egy modern író 1871 őszén könyvet írt volna a Párizsi Kommünről és annak tartamát egy évre tette volna! Az ember nem is tudja, min csodálkozzék jobban: a „jámbor és félénk" Melanchton vakmerőségén vagy közönségének ostobaságán.

És ilyen „korabeli forrásokból" fércelték össze mostanáig burzsoá oldalon a kommunista mozgalmak történetét.

Mindazonáltal némi gondossággal könnyen fel lehet fedezni ezeket a hamisításokat. Sokkal zavaróbban hatott annak a szerepnek teljesen helytelen beállítása, amelyet Münzer Mühlhausenben játszott. Becherer és Melanchton diktátornak írják le öt, akinek akarata korlátlanul törvényt szabott a városban. Ugyanígy nyilatkozott róla alkalmilag Luther is. Egyik levelében* ezt írja: „Müntzer Mulhusi Rex et Imperator est“, „Münzer úr és király Mühlhausenben.“

---

* *Becherer*, id. mű 479. old.

A valóságban Münzer helyzete egyáltalában nem volt valami fényes. Nem híveinek ereje segítette győzelemre, hanem a pfeifferi irányzattal kötött kompromisszuma; Pfeiffer irányzata pedig nem kommunista, hanem kifejezetten polgári volt. Münzer nem került a kormányzat, a tanács élére, hanem megmaradt egyszerű prédikátornak. De még a prédikálása sem volt döntő jellegű Mühlhausenben. A város politikája egyáltalában nem felelt meg az ő politikájának. A legfontosabb ügyekben Pfeiffer ellenállásába ütközött és ennek a háta mögött állt a többség.

Mühlhausen nem volt Tábor. Ez utóbbit kommunista kolóniának lehet tekinteni. Új alapítás volt ez, amelyben összegyültek a kommunisták, hogy ők alkossák ott az egész lakosságot. Egészen mások voltak a viszonyok a régi birodalmi városban. A kommunisták fő támaszukat itt csak a proletariátusban találták meg és rajtuk kívül a kis önálló külvárosi kézművesek és a környékbeli parasztok bizonyos köreiben. Ezek a néprétegek akkoriban túlságosan gyengék voltak ahhoz, hogy akaratukat rákényszeríthessék a polgárság különböző rétegeire. A kedvező körülmények szerencsés összetalálkozása és ennek ügyes és energikus kihasználása révén a kommunisták Mühlhausenben elérték, hogy döntő szerepet játszhattak; ők voltak a mérleg nyelve a két egymással viaskodó párt között. De attól az irányzattól, amely az ő segítségükkel kerekedett felül, nem várhattak többet, mint azt, hogy *tűrte* őket. Nem szabad a mühlhauseni helyzetet úgy felfognunk, mintha az egész város kommunisztikusan lett volna megszervezve; a „testvérek“ semmiesetre sem értek el többet, mint engedélyt arra, hogy titkos szervezetükből nyilt szervezetet csinálјanak és a városközösségen *belül* „kommunát“ létesítsenek.

---

* Idézve Strobelnél, 88. old.

Ennek a kommunának a székhelye valószínüleg a johannita birtok volt.

Hogy Münzernek milyen kis pártja volt Mühlhausenben, abból látható, hogy amikor kivonult a városból, hogy a parasztoknak segítsen, csupán 300 ember követte.*

Hogy a münzeri kommuna, „akik Thomasnál laktak a johanniták birtokán“, fennállásának néhány hete alatt jövedelmét nem csupán tagjai munkájából szerezte, hanem főleg abból a zsákmányból, amelyet templomokból, kolostorokból és kastélyokból szedtek össze, azt elhihetjük Melanchtonnak. Hasonlóképpen cselekedtek a taboriták is. Azokban az időkben az egyházi javak „res nullius“, „senki vagyona“ voltak, amelyeket az ragadott magához, akinek megvolt hozzá a hatalma. Legtöbbször a fejedelmek. Hébe-hóba néhány szegény ördög is.

Hogy Münzer és Pfeiffer elvi ellentétben álltak egymással, arra már rámutattunk. De ebből taktikai természetű ellentétek is következtek.

Pfeiffer, mint a kapitalizmus előtti korszak igazi kispolgára, csupán helyi érdekek képviselőjének érezte magát. Münzert pedig. mint annak az időnek kommunistáit általában, nemcsak helyi szempontok vezették. Pfeiffer a mühlhauseni felkelést tisztára mühlhauseni ügynek tekintette. Münzer számára viszont a felkelés csak egy szem volt a forradalmi megmozdulások nagy láncában, amelyek együttműködésének célja a zsarnokság és kizsákmányolás elsöprése volt. Ami azelőtt Tábor volt Csehország számára, most az legyen Mühlhausen Thüringia számára: az egész felkelés támaszpontja, amelynek az a feladata, hogy a legszorosabb kapcsolatot tartsa a frank és sváb felkeléssel.

Pfeiffer — és ha mi itt Pfeifferről és Münzerről beszélünk, nem csupán személyüket értjük, hanem azokat az irányzatokat is, amelyeknek legkiemelkedőbb képviselői voltak — szóval Pfeiffer tüstént rajta volt, ha fosztogató portyázásról volt szó a szomszédos vidékekre, bár csak a katolikus vidékekre; de kisebb városi csetepatéknál messzebbre nem gondolt. Münzer viszont tudatában volt annak, hogy a mühlhauseni győzelem nem a forradalmi harcok befejezését, hanem a döntő küzdelem bevezetését jelenti. Tehát fegyverkezni és szervezkedni kell, fel kell fegyverezni a tömegeket és a különböző vidékek felkeléseit közös cselekvésre kell egyesíteni.

---

* *Melanchton* 300 „fickóról“ ír. Egy korábbi kivonulásánál, április 26 án *Becherer* szerint „körülbelül 400 ember követte, többnyire *idegen* szedett vedett népség... Ebben a hordában csak kevés mühlhauseni polgár volt, tanácstag pedig egy sem.“ (Id. mű 480. old.)

A parasztok felfegyverezésének ügye Thüringiában különösen rosszul állott. Talán sehol másutt Németországban nem volt a parasztnép annyira járatlan a fegyverforgatásban, mint éppen ott. Idő kellett hozzá, hogy a parasztokat felszereljék és megtanítsák a fegyverforgatásra.

> „Münzer nem akarta elsietni a dolgot; meg akarta várni a megfelelő pillanatot, várni akart addig, amíg a felkelés az idö és gyakorlat révén megerösödik és tökéletesebb szervezete lesz; amíg megérkeznek hozzá a fegyverfogásban gyakorlott, kemény bányászlegények, amíg a felsösvábföldi és más seregek megnyerik az első ütközeteket a fejedelmek ellen. Münzer mindezeket támasznak akarta összevonni és csak akkor akart felemelkedni az ő Mühlhausenéből Gedeon kardjával. Ismerte őket jól, thüringiai híveinek nagyrészét. Nem svábok voltak, akik fiatalkoruk óta követik a hadilobogót és háborúban nöttek fel, nem voltak frankok sem, mint Flórián úr fekete serege, nem vadászok, mint az Alpok és Elzász lakói; a föld méhéből keservesen kiharcolni a szükös mindennapi kenyeret — ez volt a napi munkájuk; csákány és ásó — az egyedüli fegyverek, amelyeket forgatni tudtak". (Zimmermann, id. mü II. köt. 424. old.)

Münzer megtette, amit csak tehetett. Föleg nehéz tüzfegyverről gondoskodott. A mezítlábas barátok kolostorában ágyúkat öntetett. Hogy ezt mennyire fontosnak tartotta — talán inkább erkölcsi, mint taktikai okokból — abból látható, hogy az ágyúöntésről szóló híreket egészen a sváb földig küldte, mint azt az előzökben írtuk. Ez a tény azonban azt is mutatja, hogy mennyire buzgón ápolta a kapcsolatot a délnémet felkelőkkel.

Még buzgóbban igyekezett ösztönözni és összefogni a thüringiai felkelőket. Szinte lázas tevékenységet fejtett ki szóban és írásban egyaránt. Intő és buzdító leveleket küldött mindenfelé. Egyik ilyen levelét könyvében mellékletként kiadta *Seidemann* (38. sz. melléklet. 143. old.). Mi is közöljük itt:

> „A schmalkaldeni keresztény testvérekhez, jelenleg az eisenachi táborban.
>
> A tiszta, igazi istenfélelem mindenekelőtt, kedveseim. Tudjátok meg, hogy mi minden tehetségünkkel és erőnkkel a ti segítségetekre és oltalmatokra akarunk sietni. De nemrégen testvéreink, a honsteini Ernst és a schwarzburgi Günther segítséget kértek, amit mi nekik meg is ígértünk és most hajlandók vagyunk teljesíteni. Ha ti emiatt aggódnátok, akkor mi és az egész csapat erről a vidékről a ti táborotokba megyünk. De legyetek rövid ideig még türelemmel testvéreinkkel, *akiknek kiválogatásában szerfelett sok tennivalónk van, mert igen darabos nép ez.* Ti sok dologban tisztában vagytok a ti terhetekkel, *a mieinkről azonban ezt nem állíthatjuk nyugodt lelkiismerettel.* Csak ahogyan Isten hajtja őket erőszakkal, úgy kell nekünk velük cselekednünk. Különösképpen kívánnám Istentől, hogy inkább hozzátok mehessek, nektek tanáccsal szolgálni és segíteni, *mintsemhogy az ostobákkal kelljen foglalkoznom.* De Isten az ostoba dolgokat választja ki és az okosakat elveti. Ezért gyengeség az is, hogy ti annyira féltek, hiszen kézzelfogható módon tapasztalhatiátok, hogy Isten mellettetek áll. Legyetek bátrak és énekeljétek velünk együtt: Nem félek a százaktól és az ezrektől, bár körülfognak engem. Isten adjon nektek erős lelket, amelyet nem fog soha elvenni, a Jézus Krisztus által, aki őrizzen meg mindnyájatokat, szeretteim. Ámen. Kelt Mühlhausenben, Jubilate vasárnapján (május 7.), anno 1525. Thomas Münzer, Mühlhausen és sok más helység egész gyülekezetével egyetemben.“

Ez a levél nem csupán Münzer kapcsolatait jellemzi a Mühlhausenen kívüli felkelőkkel, hanem helyzetét is megvilágítja a városon belül. Láthatjuk, mennyire elégedetlen az ottani „testvérekkel“, az „ostobákkal“, a „darabos népséggel“, amely neki „szerfelett sok tennivalót“ okoz, amely még nincs teljesen tisztában terheivel.

Münzer a megbízhatatlan mühlhauseniekné1 és a rosszul felfegyverzett parasztoknál fontosabbnak tartotta a *bányamunkásokat*. Ezek alkották a szászországi nép legharcképesebb és legkonokabb részét és Münzer figyelme azonnal rájuk irányult. Összeköttetésbe lépett az érchegységbeli bányákkal, mindenekelőtt azonban arra törekedett, hogy a hozzá legközelebb élő *mansfeldi* bányamunkásokat bírja felkelésre, akikkel jó kapcsolatai voltak még allstedti működése idejéből.

Egyik levele, amelyet akkoriban mansfeldi szövetségestársaihoz írt — Balthasarhoz, Barthelhez stb. — és amellyel meg akarta indítani az agitációt a bányamunkások között, nyomtatásban megtalálható Luther műveiben, mint „Thomas Münzer három rettenetes lázadó írásainak“ egyike. (XIX. köt. 289. és köv. old.). Később többször kiadták, így *Strobel* (93. old.) és *Zimmermann* (II. köt. 297. old.). A levél szövege a következő:

> „Istennek tiszta félelme mindenekelőtt. Kedves testvéreim, meddig alusztok még? Miért nem valljátok még Isten akaratát, talán azért nem, mert a ti véleményetek szerint elhagyott benneteket? Hányszor mondtam már nektek, hogy ennek meg kell lennie. Isten nem nyilatkozhatik meg tovább. Fel kell kelnetek: ha nem teszitek, akkor az áldozat, a bánatos szívfájdalom hiábavaló. Utána megint csak szenvednetek kell. Én mondom nektek, ha nem akartok Istenért szenvedni, akkor az ördög mártírjaivá kell lennetek. Ezért vigyázzatok. Ne csüggedjetek, ne lanyhuljon buzgalmatok: ne hízelegjetek tovább a helytelen és fonák képzelődöknek, az istentelen gonosztevőknek. Kezdjétek el és vívjátok meg az Úr harcát. Itt a legfőbb ideje. Tartsatok minden testvért ahhoz, hogy ne gúnyolják az isteni bizonyságot; különben mindannyiuknak el kell pusztulniok.

Felkelt egész Németország, Franciahon és Olaszföld. A mester játékot akar játszani és most a gonoszokon a sor. Fuldában husvét hetében elpusztítottak négy püspöki templomot Klettgauban, Hegauban és a Schwarzwaldban felkeltek a parasztok, mintegy harmincezren vannak és ez a sereg egyre nagyobb lesz. Csupán az az én gondom, hogy esztelen emberek egy *hamis szerződésbe* egyeznek bele, azért, mert még nem ismerik fel a kárt. Ahol csak hárman vagytok is, Istenben bizakodva, csak az Ő nevét és dicsőségét keresve, nem fogtok félni százezrektől sem. Csak rajta, rajta, rajta! Itt az idő. Az istentelen gonoszok lapulnak mint a kutyák. Ösztönözzétek a testvéreket, hogy egyetértésben legyenek és ragadják meg szerszámukat. Minden mérték betelt már: rajta, rajta, rajta! Ne legyetek könyörületesek, ha Ézsau nyájas szavakkal szól hozzátok. Ne legyetek tekintettel az istentelenek jajgatásaira. Olyan nyájasan fognak kérni, könyörögni, sírni, mint a gyermekek. Ne legyetek könyörületesek, így parancsolta Isten Mózes által, Mózes V. könyve, 7. fejezet. Nekünk, nekünk is ugyanaz nyilatkoztatott ki. Buzdítsátok a városiakat és falusiakat, és különösen a *bányászlegényeket* más derék legényekkel együtt. Nem szabad tovább aludnunk. Íme, amikor ezeket a szavakat írtam, üzenet jött Salzából, hogy a nép György herceg tiszttartóját le akarja hozni a várból, mert három embert titokban meg akar öletni. Az eichsfeldi parasztok is torkig vannak már a junkereikkel; röviden, nem akarnak irgalmat ismerni. Sok ilyen dolog történik, mindez példakép nektek. Fogjatok hozzá, rajta, rajta, rajta, itt az idő! Balthasar és Barthel! Krumpf, Velten és Bischof, rajta, kezdjétek! Ezt a levelet olvassátok fel a *bányászlegények* előtt. Nyomdászom néhány napon belül megérkezik. Ezt az üzenetet kaptam tőle: most nem tudom másképpen csinálni a dolgot. Magam akartam tanítást adni a testvéreknek, hogy sokkal nagyobb legyen a szívük, mint a földkerekség istentelen gonoszainak valamennyi várkastélya és fegyverzete. Rajta, rajta, rajta! mert forró a tűz. Kardotokon ne alvadjon meg a vér, csengjen pörölytök Nimród üllöjén és döntsétek le a tornyot. Amíg ök élnek, nem tudtok megszabadulni az emberek félelmétöl. Nem lehet nektek addig Istenröl beszélni, amíg ök uralkodnak felettetek. Rajta, rajta, rajta! Az óra elérkezett, Isten veletek van, kövessétek. A történet meg vagyon írva Máté 25. fejezetében. Ezért ne riadjatok vissza. Isten veletek van, amint meg vagyon írva a Krónikák második könyvének 2. fejezetében. Ezt mondja Isten: Ne féljetek, ne rettegjetek a nagy sokaság miatt: mert nem ti harcoltok velük, hanem az Isten; ne féljetek és ne rettegjetek! Holnap menjetek ellenök, mert az Úr veletek lesz. Amikor Jozafát ezeket a szavakat meghallotta, térdrehullott. Így cselekedjetek ti is Isten által, aki erösítsen meg benneteket az igaz hitben, hogy ne féljetek. Ámen.

Kelt Mühlhausenben, 1525-ik évben. Thomas Münzer, Istennek szolgája az istentelenek ellen.“

Münzer levelét szívesen vették s nagy sereg verődött össze Mansfeldben (Strobel, 96. old.). Zavargásokra került sor. A mansfeldi bányavidéknek adott ösztönzés egészen a meisseni bányakörletekig éreztette hatását.

„Még mielött az esztelen felkelök Frankenhausen mellett megkezdték volna a véres napot — mondja *Hering*, — több *bányász* a forrongó *Mansfeld* grófságból a mi hegyeinkre menekült; ezek az emberek vagy semmi jót nem vártak otthon, vagy pedig azt remélték, hogy az új bölcseség által jelentös szerepet játszhatnak a távoli vidéken.“*

Sikerült befolyáshoz jutniok és egy felkelési kísérletet végrehajtaniok Zwickau vidékén, ahol a rajongók Storch és Münzer vezetésével már korábban befolyásra tettek szert és elökészítették a talajt.

Áprilisban valóban kitört az Érchegységben a parasztok és bányászok felkelése. Csak a frankenhauseni csata után omlott össze ez a felkelés ott is, mint mindenütt Szászországban.

---

* Geschichte des sächsischen Hochlandes. 203. old.

Általában azonban kevés sikerrel járt Münzernek az a törekvése, hogy a különböző vidékek forradalmi mozgalmainak együttműködését megteremtse.

Túlságosan érvényesült a paraszti és kisvárosi partikularizmus. Az a körülmény, hogy a gazdasági nyomás mindenütt egyforma volt, továbbá az, hogy a reformációs mozgalom felkavarta az egész nemzetet, végül pedig — de nem utolsó sorban — az a tény, hogy a kommunista „apostolok“ fáradhatatlanul igyekeztek a különböző vidékek egymásközötti kapcsolatát fenntartani: mindez elegendő volt arra, hogy a parasztok és szövetségeseik felkelését mindjárt kezdetben nemzeti jellegű felkeléssé tegye, amely felölelte a nemzet legnagyobb részét, úgyhogy a felkelés körülbelül ugyanazon a napon tört ki mindenütt. A továbbiakban azonban, amikor biztosítani kellett volna a kezdeti győzelmek gyümölcseit, egyre érezhetőbben előtérbe lépett a helyi érdekek szempontja. Ez annyira mélyen bele volt ágyazva a viszonyokba, hogy hoszszabb időre csak igen nehezen lehetett volna áthidalni.

Ehhez a partikularizmushoz járult még a parasztok végzetes együgyűsége. Ezek a tapasztalatlan emberek azt hitték, hogy a fejedelem szava, ha nem is többet, de annyit ér, mint bármely becsületes embernek a szava. Sejtelmük sem volt az új államkormányzási művészetről, amely a becstelenséget és hazudozást fejedelmi erénnyé tette; arról az államművészetről, amelyet már több mint száz évvel azelőtt a gyermek Richárd — mint láttuk — oly mesteri módon gyakorolt az angol parasztokkal szemben.

Együttműködés helyett minden járás, minden város, amely csatlakozott a felkelőkhöz, saját szakállára intézte dolgait. Uraik néhány üres ígérete, amely kilátásba helyezte követeléseik teljesítését, rendszerint elég volt arra, hogy a felkelők szétoszoljanak és letegyék a fegyvert. Így azután a fejedelmek időt nyertek arra, hogy csapatokat vonjanak össze, egyesüljenek és könnyűszerrel leverjék egyik parasztcsapatot a másik után, pedig egy egyesült parasztsereggel nehezen boldogultak volna. Mialatt a parasztok oldalán egyre nőtt a tervszerütlenség és a fejetlenség, addig a fejedelmeket egyre jobban összekapcsolta a közös veszély, amely tervszerű együttműködésre késztette őket.

Hamarosan nyilvánvaló lett, hogy melyik oldalé lesz a végső győzelem. Kezdetben azonban ez egyáltalában nem volt olyan biztos. Frigyes szász választófejedelem még április 14-én is borúlátó óvatossággal nyilatkozott a felkelésről. Testvérének, János szász hercegnek, nagypéntek napján ezt írta:

> „Nagy dolog ez, hogy erőszakkal kell cselekedni. *Azoknak a szegény embereknek talán mégis okuk volt a felkelésre*, főleg Isten igéjének eltiltása miatt. *A szegények oly sokféle módon vannak megterhelve részünkről, egyházi és világi felsőbbség részéről.* Isten fordítsa el haragját rólunk. Ha Isten úgy akarja, *megtörténik, hogy a közrendű ember kormányoz majd.*“

Hasonló felfogás hatása alatt áll az az első irat is, amelyben Luther állást foglal a parasztfelkeléssel kapcsolatban: Békességre való intés a svábföldi parasztság tizenkét cikkelyére (Ermahnung zum Frieden auf die zwölf Artikel der Bauernschaft in Schwaben). Az elején annak a reményének ad kifejezést, hogy még minden jóra fordul, *ha a parasztok az ő tizenkét cikkelyüket komolyan veszik* és ezeken túl nem mennek. Luther tehát elfogadja ezeket a cikkelyeket, mint a megegyezés alapját.

Azután a fejedelmekhez és az urakhoz fordul:

> „Először is az ilyen szemetet és zendülést senki másnak nem köszönhetjük a földön, mint tinektek, fejedelmek és urak, különösen pedig nektek, vaksi püspökök, esztelen papok és barátok ... Nyakatokon a kard; és ti még azt hiszitek, hogy olyan erősen ültök a nyeregben, hogy onnan nem lehet benneteket kivetni. Ez a biztosság és csökönyös elbizakodottság ki fogja törni a nyakatokat, majd meglátjátok ... Igen, mivel ti vagytok az oka Isten ekkora haragjának, minden bizonnyal meglakoltok, ha nem javultok meg. A jelek az égen és a csodák a földön,

> kedves urak, semmi jót nem jelentenek számotokra, semmi jó nem történik majd veletek... *Mert tudjátok meg, kedves urak, Isten cselekszi azt, hogy az emberek nem tudják és nem akarják tovább tűrni a ti őrjöngéseteket.* Meg kell változnotok és meg kell mutatnotok Isten igéjét. Ha nem teszitek meg barátságosan, önként, akkor meg kell tennetek erőszakos és veszedelmes oktalanság folytán... *Nem a parasztok azok, kedves urak, akik ellenetek fordultak, hanem Isten maga fordul ellenetek, hogy megbüntessen benneteket ádáz zsarnokságotokért.*“

De — folytatja Luther — Isten mentse öt, Luthert, attól, hogy a parasztok oldalára álljon. Saját érdekükben kéri a fejedelmeket, hogy adjanak engedményeket a parasztoknak. A tizenkét cikkely alapján lehetséges a tárgyalás. Egyes cikkelyek jogosak és méltányosak. Így például az elsö cikkely, amely azt a jogot követeli, hogy az evangéliumot hallgathassák és maguk választhassák meg papjaikat.

> „A többi cikkely, amely testi panaszokat tartalmaz, szintén méltányos és jogos. Mert a felsöbbség nem azért van, hogy saját hasznát és kedvét keresse az alattvalókon, hanem hogy hasznos és jó dolgokat teremtsen az alattvalók számára. *Most már nem lehet tovább eltűrni, hogy nyúzzák és szipolyozzák őket.* Mit használna az, ha egy paraszt szántóföldje annyi forintot hozna is, mint ahány szál gabonát terem, ha a felsöbbség csak annál többet venne el töle, annál nagyobb pompát fejtene ki és ruhákkal, zabálással, dorbézolással, épitkezéssel és hasonlókkal elverné az egész birtokot, mint a pelyvát. Korlátozni kell a pompát és csökkenteni kell a kiadásokat, hogy a szegény embernek is maradjon valami.“

Ezután a parasztsághoz fordul Luther és igazat ad nekik abban, hogy a fejedelmek megérdemlik, „ha Isten letaszítja öket trónjukról“. De a parasztoknak helyesen kell megfogniuk a dolgot, „mert különben — ha idölegesen gyöznének is és minden fejedelmet agyonütnének — lelkükben kárt szenvednének". Inti a parasztokat, a „kedves urakat és testvéreket", álljanak el a kardtól és ne lázadjanak fel a felsőbbség ellen, mert csak akkor volna joguk felkelésre, ha ezt Isten jelek és csodák által megparancsolná. „Szenvedés, szenvedés, kereszt, kereszt, ez a keresztény joga, ez és semmi más."

Az irat „a felsőbbség és a parasztság intésével" végződik. Egyik félnek sincs igaza, pogányok és nem keresztények. Mindkettőt Isten pusztító ítélete fenyegeti. Lelkük a pokolba jut, Németország megsemmisül.

> „Ezért az volna az én tanácsom, hogy válasszatok a nemességből néhány grófot és urat, a városból pedig néhány tanácsurat, és a dolgot barátságosan tárgyaljátok meg és csillapítsátok le. Ti urak, engedjetek merev nyakasságtokból, végül úgyis engednetek kell, akár akarjátok, akár nem; engedjetek kissé zsarnokságotokból és elnyomástokból, hogy a szegény embernek is legyen levegője és helye az életre. Viszont a parasztok is engedjenek és mondjanak le néhány cikkelyről, amelyek túlságosan sokat követelnek. Úgyhogy az ügyet, ha már nem lehet keresztény módon letárgyalni, legalább az emberi jogok és szerződések értelmében csillapítsátok le... Lelkiismeretem szerint mindnyájatoknak keresztényi és igaz testvéri tanácsot adtam. Isten adja, hogy ez segítsen is. Amen."

Ha azoknak volna igazuk, akik feltételezik, hogy Luther hatalmas egyénisége vitte véghez a reformációt, akkor ez az irat is más fordulatot adott volna a parasztháborúnak. A valóságban azonban teljesen hatástalan maradt. Luther első kísérlete, hogy ne az árral ússzék, megmutatta, mennyire tehetetlen.

De hát nem az az ember volt ő, aki olyan pozíciót védelmez, amely nem kecsegtet sikerrel. Nemsokáig kellett haboznia, hogy melyik oldalra álljon. Békeszerető gazdájának, Frigyes választófejedelemnek bealkonyodott: május 5-én meghalt. Helyére öccse, János lépett, aki hallani sem akart békéről és engesztelődésről.

És mindenütt felkeltek a fejedelmek, hogy vérbefojtsák a parasztlázadást. Április utolsó hetében a Sváb Szövetség hadvezére, Truchsess von Waldburg, Svábföldön nagyobbrészt leverte a felkelést. Körülbelül ugyanekkor Fülöp őrgrófnak sikerült úrrá lennie a hesseni felkelőkön. A frankföldi és thüringiai felkelők ellen pedig erős, harcedzett csapatok vonultak.

Luthernek még egy személyes oka is volt arra, hogy a parasztok ellen forduljon. Aprilis második felében agitációs útra indult Thüringián keresztül, hogy nyugalomra intse a népet, de mindenütt azt a felfedezést tette, hogy ő, aki magát a lakosság bálványának vélte, elvesztette rájuk minden befolyását. Azzal a szenvedélyes dühvel, amely öt mindig jellemezte, most a rebellisek ellen fordult.* Azok, akiket nemrégen még kedves „uraknak és testvéreknek" titulált, most már csak rablók, gyilkosok és veszett kutyák voltak, akiket agyon kell verni. Az előbb még elismerte, hogy a felsőbbség kibírhatatlan nyomása kényszerítette a parasztokat a felkelésre. Most pedig már azt állítja, hogy a felsőbbségnek van igaza.**

---

* Protestáns történészek, például Ranke, szeretnék velünk elhitetni, hogy Luther fentemlített irata a tizenkét cikkelyről már a lázadás kitörése előtt, 1525 márciusában megjelent, amikor a parasztok többsége még nem lázadt fel. Luthert állítólag a parasztok áprilisban elkövetett erőszakosságai keserítették el és ez okozta állásfoglalásának megváltozását. A valóságban azonban az irat április 16-a (a parasztok weinsbergi győzelme) után jelent meg, valószínűleg április 20-a táján. (V. ö. Janssen. II. köt. 490. old.; Lamprecht. V. köt. 345. old.)

** Még tovább ment a jámbor Márton néhány héttel a thüringiai felkelés leverése után, amikor kiadott egy iratot a parasztok ellen írt kiáltványának védelmére és igazolására. Ennek a címe: Levél Kaspar Müller mansfeldi kancellárhoz a parasztok ellen írt kemény könyvecskéről (Sendbrief an Kaspar Müller, Mansfeldischen Kanzler, von dem harten Büchlein wider die Bauern). Kijelenti, hogy aki az ő könyvecskéjét szidalmazza, az „vigyázzon, mert lázadó az ő szívében". A parasztfelkelést annak a körülménynek tulajdonítja, hogy — a parasztoknak *túlságosan jó dolguk volt!* A háborúban teljesedett Isten akarata, ‚hogy a parasztok megtanulták, *milyen jó soruk volt* azelőtt és nem akartak a jó napokban Istennek hálát adni, amikor oda kellett adni egy tehenet, hogy a másikat békében élvezhessék... Nem volt már a népben sem félelem, sem szemérem, mindenki jóformán azt csinálta, amit akart. Adni nem akart senki, de mindenki tobzódni, vedelni, cicomázkodni és parádézni akart, mintha bizony urak lennének. A szamárnak verésre van szüksége, a csőcseléknek meg arra, hogy erőszakkal kormányozzák." (Luther Összes Művei. XIX. köt., 270, 272. old.)

Ennek az iratának címe: A rabló és gyilkoló parasztok ellen. Május 6-án jelent meg, egy nappal Frigyes halála után.

A parasztok elkezdtek vagdalkozni, mondja, „ördögi dolgot cselekszenek, a *főördög* pedig az, aki Mühlhausenben uralkodik és minden tette gyilkosság, rablás és vérontás; Krisztus mintha csak róla mondaná (János 8.), hogy emberölő volt kezdettől fogva“. Tekintettel erre az eljárásra, neki (Luthernek) most másképpen kell írnia, mint „az előző könyvecskében“. A felkelés rosszabb, mint a gyilkosság:

> „Aprítsátok, fojtsátok, szúrjátok és vágjátok őket, nyiltan és titokban, ahol éritek, és arra kell gondolni, hogy nincs mérgezőbb, ártalmasabb és ördögibb valami, mint egy lázadó ember. Agyon kell verni, mint a veszett kutyát; ha nem ütöd agyon, akkor ő ver agyon téged és egy egész országot... Ezért nem szabad most elernyedni. Itt nem lehet szó sem türelemről, sem irgalomról; a pallosnak és a haragnak az ideje ez, nem pedig a kegyelem ideje.“ „Aki a felsőbbségért ontja vérét, az igazi vértanú Isten előtt... aki pedig a parasztok oldalán pusztul el, az örökké égni fog a pokolban... Olyan csodálatos idők vannak most, hogy egy fejedelem jobban megérdemelheti a mennyországot vérontással, mint a másik imádkozással... Üssétek, vágjátok, döfjétek, fojtsátok, ahogy csak tudjátok. Ha belévesztek is, ne bánjátok, üdvözítőbb halál nem is érhet. Mert az isteni ige és parancs engedelmességében halsz meg (Levél a Rómabeliekhez, 13.) és a szeretet szolgálatában (!!), hogy megmentsed felebarátodat a pokoltól és az ördög bandáitól.“*

Hasonló „szeretetszolgálatot“ mutat Luther a parasztok felé magánleveleiben is.**

---

* Luther Összes Művei. XIX. köt. 264—267. old.

** Így írta például Dr. Rühl mansfeldi tanácsúrnak május 30-án, hogy a parasztokat minden teketória nélkül meg kell ölni: „Hogy a parasztokkal szemben irgalmasságot kívánna valaki? Ha ártatlanok vannak köztük, azokat Isten bizonyára megmenti és megóvja, mint azt Lóttal és Jeremiással tette. Ha ezt nem teszi, akkor minden bizonnyal nem ártatlanok... A bölcs így szól: cibus, onus et virga asino (abrakot, málhát és vesszőt a szamárnak), a parasztba zabszalma való! Ha nem értenek a szóból és esztelenek, Később így dicsekedett Luther: „én ütöttem agyon a felkelő parasztokat, mert én mondtam, hogy agyon kell ütni őket; vérük mind az én lelkemen szárad". Nagyzási hóbortja késztette arra, hogy nagyobb vérbűnt vegyen magára, mint amennyi valóban terhelte. Amennyire jellemző Luther magatartása a parasztháborúban sajátmagára, valamint a polgári és a paraszti-proletár eretnekség közötti viszonyra, annyira kevéssé volt hatással a parasztháború kimenetelére. Amilyen hiábavaló volt a békességre való felhívása, éppen olyan felesleges volt most az, hogy a fejedelmeket kegyetlen mészárlásra izgassa. Ezt nélküle is végrehajtották az urak a megfelelő vérszomjjal; Luther ellenfelei és hívei egyaránt, méghozzá mindkét fél testvéri egyetértésben. A kizsákmányoltakkal szemben megszűnt a kizsákmányolók egymás közötti harca a zsákmányért. Katolikusok és evangélikusok összefogtak, hogy a szegénynépet leverjék.

Május elején, hogy végetvessenek a thüringiai felkelésnek, a jó „evangélikus" Fülöp hesseni őrgróf egyesítette csapatait a katolikus György szász herceg és néhány kisebb fejedelem csapataival; később hozzájuk csatlakozott János, az új szász választófejedelem is. A felkelés központja a sóbányáiról híres *Frankenhausen* volt, ahol számos sóbányász lakott.* A helység csak néhány mérföldnyire feküdt a mansfeldi bányától. Itt gyülekezett a felkelők zöme, nem pedig az erős, lövegekkel jól felszerelt Mühlhausennél, vagy egy délibb ponton, például Erfurtban vagy Eisenachban, bár ezek is a felkelők kezében voltak és innen könnyebb lett volna a frankföldi felkeléssel az érintkezést fenntartani.

Mint a felkelők, a fejedelmek is a frankenhauseni tábort

---

majd meghallják a vesszőt, a puskaszót és méltán. Könyörögjünk érettük, hogy hajtsanak a szóra, de ha nem, akkor nincs helye az irgalomnak. Csak süvítsenek a golyóbisok köztük, különben ezerszer gonoszabbak lennének... Aki már látta Münzert, az elmondhatja, hogy látta az eleven ördögöt, amikor éppen a legnagyobb a dühe. Ó Úristen, ha ilyen szellem van már a parasztok között is, akkor legfőbb ideje megfojtani őket, mint a veszett kutyákat." Luthernek abból az időből való minden írásában világosan látni, hogy Münzert tartotta a legveszélyesebbnek a felkelők közül Thüringiában valóban az is volt.

* *G. Sartorius.* Versuch einer Geschichte des deutschen Bauernkriegs (A német parasztháború története). Berlin 1795. 319. old.

tartották a legfontosabbnak. Hesseni Fülöp egészen hallatlan hadmozdulatot hajtott végre, hogy odajusson. Előrenyomult Eisenach és Langensalza mellett, Mühlhausent balra, Erfurtot jobbra hagyta és a két jól felfegyverzett város között egyenesen Frankenhausen felé vonult. Ez bizonyítja Frankenhausen jelentőségét; viszont az, hogy Hesseni Fülöp végrehajthatta ezt a hadmozdulatot anélkül, hogy a mülhauseniek és erfurtiak a legkisebb mértékben is fenyegették vagy akár csak zavarták volna — ez a tény azt bizonyítja, hogy milyen hiányos volt a felkelők összetartása, együttműködése és milyen nagy volt náluk a tervszerűtlenség.

Frankenhausen jelentőségét csak abból a körülményből tudjuk megmagyarázni, hogy közel volt hozzá a mansfeldi bánya a számos fegyverbíró és harcrakész bányászlegénnyel. Ha a felkelést sikerül odáig vinni, akkor a fejedelmi seregeknek ugyancsak kemény diót kellett volna feltörniök.

Münzer szintén igen jól felismerte Frankenhausen jelentőségét és minden lehetőt elkövetett, hogy minden oldalról odavonja a rendelkezésére álló erőket. Az erfurtiaknak is írt, de ezek nem mozdultak. Még a mühlhausenieket sem tudta rávenni arra, hogy vonuljanak a frankenhauseniek segítségére. Mit törődtek a szabad birodalmi város kispolgárai az itteni parasztokkal? Az erélye miatt oly nagyon dícsért Pfeiffer tétlenül ült Mühlhausenben. Csak Münzer vonult ki híveivel — 300 emberrel. A mühlhauseniek nagynehezen kölcsönöztek neki nyolc „targoncás puskát".

Nem járt jobban Münzer a mansfeldi bányászokkal sem. Sajnos, a mansfeldi eseményekről nincsenek pontos adataink. *Spangenberg* mansfeldi krónikájában (362. fejezet)* csupán a következő megjegyzést találjuk, amelyet *Bieringen* „A mansfeldi bányamű leírása" c. művének 16. oldalán még rövidebben mond el:

> „A parasztok Mansfeld grófságban is felkeltek. Albert mansfeldi grófnak ez sok bajt okozott, minden lehetőt

---

* Az általunk felhasznált második kiadás a „Sächsische Chronica" címet viseli (Frankfurt a. M. 1535), de valójában csak mansfeldi krónika ez is.

elkövetett és a *bányászokat a legjobb ígéretekkel kecsegtette*, hogy megtartsa őket a grófságban és ne csatlakozzanak a felkelő parasztokhoz.“

Úgylátszik, ez sikerült is neki. Nem volt alaptalan Münzer aggodalma, amelyet a bányászlegényekhez írt, fentebb közölt levelében fejezett ki, hogy tudniillik „az ostoba emberek hamis szerződésbe mennek bele“. A bányamunkások *zöme* megnyugodott, mihelyt követeléseit teljesítették és nem törődött többé a felkelő parasztokkal. Egyesek vagy kisebb csoportok akartak csupán a felkelőkhöz csatlakozni, Albert gróf lovasai azonban minden utat elzártak és szétverték őket.

Még *egy* lehetőség maradt Münzer számára: átvinni a felkelést Mansfeldbe magába és ilymódon ragadni magával a bányamunkásokat. De ez a lehetőség is kihasználatlanul maradt. A frankenhauseni parasztok elég együgyüek voltak, hogy alkudozásokba bocsátkozzanak Albert mansfeldi gróffal. A ravasz férfiú a tárgyalásokat addig húzta-halasztgatta, amíg a fejedelmek seregei Frankenhausen előtt nem állottak.

Albert gróf május 12-re találkozást beszélt meg a parasztokkal. De nem ment el, fontos dolgaival mentegetőzött és a tárgyalásra a legközelebbi vasárnapot, május 14-ét javasolta. „Közben Isten úgy akarta — meséli Luther — hogy Thomas Münzer Mühlhausenből elindult Frankenhausenbe.“* Münzer azon igyekezett, hogy azonnal szakítsák meg a tárgyalásokat a gróffal, akinek cselét átlátta és mindent elkövetett, hogy kiprovokálja a harcot a gróf és a parasztok között, még mielőtt a fejedelmek megérkeznének. Ilyen kihívásoknak tekintjük azokat a végtelenül goromba leveleket, amelyeket akkor a mansfeldi grófoknak írt. Olyan levelek ezek, amelyeket csak mint provokációkat lehet megérteni. *Zimmermann* a kétségbeesés termékeinek tekinti őket, amelyekkel már félőrülten önmagát akarja becsapni. De Münzer rendelkezései nagyon is világos értelemre mutatnak.

---

* Erschreckliche Geschichte und Gerichte Gottes über Thomas Münzer (Rettenetes történet és Isten ítélete Thomas Münzer felett). Luther Összes Művei. XIX. köt. 288. old.

Albertnek így ír:

„Nyomorúság és ínség minden gonoszt cselekedő ember lelkének (Levél a Rómabeliekhez 2:9.). Szánakozom, hogy te Pál apostol levelével annyira visszaélsz. Te a gonosz felsőbbséget úgy akarod megerősíteni a tömegben, ahogyan a pápa Pétert és Pált porkolábbá tette. Azt gondolod, hogy az Úr nem tudja felbuzdítani az ő értelmetlen népét arra, hogy «a zsarnokokat ledöntse haragjában» (Hóseás 13 és 8.)? Nem rólad és a hozzád hasonlókról mondotta-e Krisztus anyja a Szentlélek sugallatára (Lukács 1 : 52.): «Hatalmasokat dönte le trónjaikról és alázatosokat (akiket te megvetsz) magasztalt fel»?

A te lutheri kásádban és wittenbergi levesedben nem tudtad megtalálni azt, amit Ezékiel 37. fejezete megjövendöl? A te Mártonod szemetében az sem ízlett neked, amit ugyanaz a próféta a 39. fejezetben mond, amely szerint Isten felszólítja az ég minden madarait, hogy falják fel a fejedelmek húsát és az oktalan állatok igyák a nagy Jankók vérét, ahogyan az meg vagyon írva a Jelenések titkos könyvének 18. és 19. részében. Azt hiszed, hogy Istennek nem a népe való kedvére, hanem ti, zsarnokok? Te Krisztus neve alatt pogány akarsz lenni és Pál apostollal akarsz takarózni. De elédbe futnak az úton, hát ehhez tartsd magad.

Ismerd el Dániel könyvének 7. fejezetét, amely szerint Isten a közösségnek adta a hatalmat. Ha erre hajlandó vagy és megjelensz előttünk és megtagadod tévhitedet, akkor mi megmutatjuk irántad hajlandóságunkat és úgy tekintünk téged, mint egy közülünk való testvért; de ha ezt nem teszed meg, akkor nem törődünk a te születlen majomkodásoddal és küzdeni fogunk ellened, mint a keresztény hit gonosz ellensége ellen. Most lásd, hogy mihez tartsad magad.

Kiadatott Frankenhausenben, Jubilate utáni pénteken (május 12.), anno 1525.

Thomas Münzer Gedeon kardjával."

Strobel szavai szerint (99. old.)

> „még gorombább és szemtelenebb levelet írt Münzer ugyanaznap *Ernő mansfeldi* grófnak, aki megszállva tartotta a Frankenhausen közelében lévő Heldrungen várát. Ezt az erős támaszpontot kellett volna most először elfoglalni. Münzer így írt a grófnak: «Te nyomorult, szánalmas nyüfészek... Meg kell törnöd tévhitedet, ahogyan azt Péter apostol első levelének 3. fejezetében megparancsolta. Valóságosan jó, biztos oltalmat kapsz, hogy napvilágra hozd a hitedet, ezt az egész gyülekezet jóváhagyta; bocsánatot kell majd kérned nyilvánvaló zsarnokságod miatt és azt is meg kell vallanod, hogy ki tett téged olyan nyomorulttá, hogy minden keresztény kárára keresztény név alatt ekkora pogány gonosztevő akarsz lenni. Ha nem jelensz meg és nem akarsz megmenekülni a rádnehezedő büntől, akkor ki fogom kiáltani a nagyvilágnak, hogy minden testvér nyugodtan kockáztassa vérét; üldözzenek és pusztítsanak el téged. Ha nem akarsz megalázkodni a kicsinyek előtt, úgy mondom neked, hogy az örökkévaló Isten megparancsolta, miszerint le kell taszítani téged a fejedelmi székről azzal a hatalommal, amely minékünk adatott; mert te nem használsz semmit a kereszténységnek és Isten barátainak ártalmas vesszőseprője vagy. Isten rólad és a magadfajtákról mondotta, hogy a fészkedet ki kell szaggatni és össze kell zúzni. *Még ma akarjuk a válaszodat*, vagy pedig meglátogatunk téged a seregek Istenének nevében. Késedelem nélkül meg fogjuk tenni, amit Isten parancsolt nekünk; te is tedd meg, amit tudsz.»“

A mansfeldi grófok azonban nem tették meg Münzernek azt a szívességet, hogy beugorjanak a provokációnak. Münzer viszont túlságosan gyengének érezte magát — vagy pedig a parasztok húzódoztak a támadástól.

És hamarosan már késő is volt minden. Május 12-én érkezett meg Münzer Frankenhausenbe, 14-én odaért Fülöp hesseni őrgróf és Henrik braunschweigi herceg, 15-én pedig György szász herceg is ott volt már seregével.

Így tehát a frankenhauseniek sorsa meg volt pecsételve, de ezzel a thüringiai felkelés sorsa is eldőlt. Az egyik oldalon 8000 rosszul felfegyverzett, fegyelmezetlen paraszt állott, szinte minden löveg nélkül. A másik oldalon körülbelül ugyanannyi, de jól felfegyverzett és gyakorlott harcos, számos löveggel.

A frankenhauseni ütközetet általában Melanchton elbeszélése nyomán szokták leírni. Melanchton szerint Münzer szép beszédet intézett a parasztokhoz, majd Fülöp örgróf még szebb beszédet tartott a saját csapatainak, mire ezek támadásba kezdtek.

> „A szegény emberek pedig csak álltak ott és énekeltek: «Kérünk téged ó Szentlélek», mintha *megőrültek volna, se nem védekeztek, se nem menekültek*, sokan Thomas biztatásával vigasztalódtak, hogy Isten az égből segítséget fog nyujtani, mivel Thomas azt mondta, majd ő felfog minden lövést.“

Amikor a csoda nem akart bekövetkezni, a katonák viszont annál inkább vagdalkoztak, a megzavarodott parasztok futásnak eredtek és közben tömegével kaszabolták le őket. Különös ütközet!

Hát Münzer és a parasztok valóban csak álltak ott mint az agyalágyultak?

Nézzük csak először a beszédeket. A Münzernek tulajdonított beszéd nem vall Münzer szövegezésére. Tele van üres, kongó pátosszal, ami egyáltalában nem vall Münzerre. Közelebbi vizsgálódás után még különösebbnek tűnik az őrgróf beszéde: nem egyéb ez, mint válasz Münzer beszédére; mintha csak végighallgatta volna és vádjait pontról-pontra cáfolni akarná! Hasonlítsuk össze például a következő helyeket:

Münzer:	*Az őrgróf:*
„Mit tesznek azonban a mi fejedelmeink? Nem törödnek a kormányzással, nem hallgatják meg a szegény embereket, nem ítélkeznek igazságosan, nem tartják tisztán az utakat, nem akadályozzák meg a gyilkosságot és a rablást, nem büntetik meg a gonosztettet sem a zabolátlanságot“ stb.	„Mert az csak koholmány és hazugság, hogy mi nem tartjuk fenn a közbékét, hogy nem tartunk törvénykezést, hogy nem akadályozzuk meg a gyilkosságot és a rablást. Tehetségünk szerint azon vagyunk, hogy békességgel kormányozzunk.“

És így tovább. Minél jobban megvizsgáljuk a két beszédet, annál világosabbá válik, hogy ezeket sohasem mondták el, hanem csupán a tudós iskolamester kitalálása mind a kettö. Olyanok ezek, mint azok az államférfiúi és hadvezéri szónoklatok, amelyeket Thukydidész és Livius közöl. Szónoki gyakorlatok ezek, amelyeket bizonyos célra eszeltek ki. Az örgróf szónoklata az erkölcsröl és a jogról, az adók szükségességéröl és hasznosságáról stb., amely ezzel a megható frázissal végzödik: most arról van szó, hogy az asszonyok és gyermekek biztonságáért kell harcolni — ilyenfajta beszéd bizony a legcsekélyebb hatással sem lehetett volna a mindenfelöl összeszedett, zabolátlan zsoldosokra. Ám egy ilyen beszédnek feltétlenül emelnie kellett az örgróf tekintélyét a müvelt nyárspolgárok szemében, akiknek Melanchton írt. Ezeknek szánták a beszédet, nem pedig a zsoldos csöcseléknek.

Másrészt Münzer beszédét viszont úgy szerkesztette meg Melanchton, hogy az öt nevetségessé tegye.

„Ne riasszon meg benneteket a gyenge test — mondatja Münzerrel a beszéd végén — támadjátok meg bátran az ellenséget; ne féljetek a lövegektöl, *mert meglátjátok, hogy minden ellenünk kilött golyót felfogok*“ stb.

Gyakorlati dolgokban ennyire képtelen módon sohasem szólt írásaiban Münzer; miszticizmusa csak abból a hitböl áll, hogy isten közvetlenül érintkezik vele és tanítása az isten lelkéböl pattant ki. De azt sohasem állította, hogy csodákat tudna művelni. Ezért ezt a beszédet Melanchton arcátlan koholmányának kell tartanunk.

És az is: otromba hazugság. Olyan otromba, hogy *Strobel* már száz évvel ezelőtt arra a meggyőződésre jutott, hogy nem Münzer, „hanem *egészen biztosan* Melanchton a beszéd szerzője" (112. old.). Ennek ellenére még ma is Münzer jellemzésére használják fel, például Janssen.

Zimmermann is azt mondja egyik jegyzetében (II. köt. 435. old.). „Hogy a beszéd... Melanchton koholmánya, az egészen világos; egy leheletnyi münzeri sincsen benne." De ő is — *Strobellal* együtt — azon a véleményen van, hogy Münzer valóban elmondta a beszédet, csak Melanchton eltorzítva adta vissza.

Mi még ezt sem tartjuk valószínűnek. Nem igen volt ott idő a szónoklásra, ha a csata úgy folyt le, ahogyan az a következő című iratban olvasható: Hasznos dialógus avagy párbeszédes könyvecske egy münzeri rajongó és egy evangélikus jámbor paraszt között a Frankenhausennél keményen megvert felkelő rajongókról. Wittenberg 1525. Ebben azt mondja a rajongó:

> *„Nohát, igazán tisztességes dolog a fejedelmektől és az uraktól, hogy háromórai gondolkodási időt adtak nekünk, de még egy negyedóráig sem tartották meg a szavukat, hanem mihelyt Stolberg gróf más nemesekkel együtt mitőlünk átment őhozzájuk, akkor közénk lövettek és megtámadtak bennünket."*

Vagyis: a fejedelmek tárgyaltak a parasztokkal, megadást követeltek tőlük és háromórai gondolkodási időt adtak nekik. Közben arra ösztönözték azokat a nemeseket, akik a parasztseregben voltak, hogy jöjjenek át hozzájuk; ekkor — még mielőtt a fegyverszünet lejárt volna — megtámadták a gyanútlan parasztokat és leméészárolták őket.

Hogy a „csata" valóságban nem volt más, mint hitszegő orvtámadás a fegyverszünet ideje alatt, az abból a levélből is kiderül. melyet május 19-én a mühlhauseniek a felsőfrankföldieknek írtak. Ebben az áll, hogy a fejedelmek Frankenhausennél „*fegyverszünet* és *béke* idején“ *megrohanták* a keresztény csapatot.

Ez nem volt valami tisztességes dolog és ezért érthető, ha Melanchton azon fáradozott, hogy valami más változatot találjon ki. De míg az ő változata teljesen értelmetlen, addig a dialógus leírása teljesen megfelel annak az eljárási módnak, amelyet a fejedelmek a parasztokkal szemben akkoriban általában alkalmaztak. Bár túlerőben voltak, mégis áruláshoz és szószegéshez folyamodtak, hogy felülkerekedjenek a parasztokon. *Ezért* — és nem mintha ostobán arra várakoztak volna, hogy majd Münzer a ruhaujjával felfogja a golyókat — történt az, hogy a felkelők nagyrészét lemészárolták — 8000-ből 5—6000 embert! — míg a fejedelmi csapatok alig szenvedtek említésreméltó veszteséget.

A győzelem kivívása után a fejedelmi csapatok bevonultak Frankenhausenbe és — amint azt Fülöp őrgróf másnap maga írta — „minden férfilakost megöltek, a várost pedig kifosztották“.

Münzer megvert csapata egy részével a városba menekült, és mivel az ellenséges lovaskatonák nyomában voltak, berontott az egyik házba, fejét bekötötte, hogy ne ismerjék fel és befeküdt egy ágyba, mintha beteg volna. De a csel nem sikerült. Egy zsoldoskatona, aki bejött a szobába, felismerte őt a mellette levő tarsoly tartalmáról. Tüstént elfogták és a hesseni őrgróf meg György herceg elé hurcolták.

> „Amikor a fejedelmek előtt állott, azok megkérdezték őt, hogy miért vezette félre a szegény embereket? Münzer dacosan felelte: *ő helyesen cselekedett abban, hogy a fejedelmeket meg akarta büntetni.*“

Ez minden bizonnyal merész válasz volt. Melanchton, aki ezt közli, itt egy pillanatra megfeledkezik arról, hogy ő Münzert mindig gyávának akarta feltüntetni.

A fejedelmek nyomban kínpadra vonatták Münzert és miután gyönyörködtek kínjaiban, odaajándékozták „zsákmányként“ Ernő mansfeldi grófnak. „Előzőleg «keményen megkínoztákｻ, és most a heldrungeni vár börtönében még néhány napig «iszonyatosan bántak vele»". (Zimmermann).

Akkor csikarták ki belőle azokat a beismeréseket, amelyeknek jegyzőkönyvét már ismételten idéztük. Münzer nem vont vissza semmit és titkos szövetségéről csak olyan dolgokat árult el, amelyek nem árthattak senkinek. Az általa megnevezett tagok közül senki sem szerepel a kivégzettek között. Valószínüleg olyanokat nevezett meg, akik már elestek.

A frankenhauseni csata összeroppantotta a thüringiai mozgalom gerincét. A fejedelmeknek nem volt más dolguk, mint az, hogy véres bosszút álljanak. És erről derekasan gondoskodtak is..

A mansfeldi bányászokat egyelőre még nem bántották. Örültek, hogy békén maradtak. Csak a következő évben, meséli *Spangenberg*, kezdték „a bányászokat keményebben gyötörni munkával, ami miatt ők erősen panaszkodtak, anélkül hogy valami enyhítést tudtak volna elérni." Ellenkezőleg: katonaságot küldtek közéjük, amely „megnyugtatta" őket. Minden gyülekezési és szólásszabadságot megvontak tőlük.

Még keményebben kellett bünhödnie Mühlhausennek azért, hogy a döntő pillanatban cserbenhagyta a felkelés ügyét. Frankenhausentől a szövetséges fejedelmek azonnal Mühlhausen felé vonultak. A város hiába kérte a Frankföld felkelőinek segítségét. Mühlhausen most ugyanazt tapasztalhatta a frankföldiek részéről, amit ő maga tett a frankenhauseniekkel. Amikor május 19-én megkezdődött a város körülzárása, a birodalmi város nemrég még lázongó kispolgárain hamarosan erőt vett a csüggedés. Pfeiffer látta, hogy minden elveszett és 24-én 400 emberrel titokban megszökött, hogy átvágja magát a felsőfrankföldiek felé. De a fejedelmek lovaskatonái utólérték és 92 társával együtt elfogták.

Május 25-én írásban biztosított kegyelem ellenében Mühlhausen megadta magát. Ez a kegyelem abból állott, hogy számos polgárt kivégeztek és sarcot vetettek ki a városra, amely függetlenségét is elvesztette. A szász fejedelmek elérték azt, amit a mühlhauseni lázadástól reméltek — ők lettek a város urai. A lázadókat, akik ehhez hozzásegítették őket, lefejeztették; Pfeiffert csakúgy mint Münzert, akit szintén Mühlhausenbe vittek.

Pfeiffer dacos maradt és semmi megbánást nem mutatott. Ebben valamennyi tudósító egyetért. Münzerről viszont természetesen azt állítja Melanchton, hogy „nagyon gyáva volt a végszükségben." Ennek bizonyítására elmeséli, hogy Münzer a félelemtől egyetlen szót sem tudott szólni, úgyhogy még a Hiszekegyet sem tudta elimádkozni; Henrik braunschweigi hercegnek kellett előre mondania a szavakat. A mi „megbízható" szerzőnk rögtön ez után a jelenet után szép beszédet ad a félelemtől megnémult ember szájába; olyat, amilyet ez a klasszikus müveltségü iskolamester annyira kedvelt.

A kor többi tudósítója semmit sem beszél Münzer „gyávaságáról". (V. ö. Zimmermann. II. köt. 444. old.) *Egyetlen* bizonyíték akad csak a teljesen értéktelen Melanchtonon kívül, amely Münzer csüggedésére enged következtetni utolsó napjaiban: levele a mühlhauseni városi tanácshoz és a gyülekezethez. Ezt a levelet heldrungeni fogságában írta, május 17-én. Inti híveit, hogy ne keserítsék el a felsöbbséget; az ö halála megérdemelt és alkalmas arra, hogy felnyissa „az értelmetlenek" szemét! Kéri, hogy istápolják szegény feleségét. Újra következik a figyelmeztetés, hogy önzésükkel ne keserítsék el a felsöbbséget, mint ahogy eddig tették, *ne ragaszkodjanak tovább a felkeléshez és kérjenek a fejedelmektől kegyelmet.*

Kétség sem fér hozzá: ebből a levélből a kishitüség szava szólal meg. Nem tudjuk osztani Zimmermann véleményét, aki a levelet enyhébben ítéli meg.

De hát *valódi-e* ez a levél? Mindenesetre nem Münzer kezétől származik. Maga mondja benne, hogy egy bizonyos Christoph Lau nevü embernek *diktálta. Miért diktálta, miért nem írta meg ő maga?* És kinek volt érdeke az, hogy egy ilyen levél menjen Münzertől Mühlhausenbe? Senki másnak, mint a fejedelmeknek. A levél 17-én kelt, 19-én pedig megkezdődött Mühlhausen körülzárása. A levél azért kellett, hogy megkönnyítse a fejedelmek dolgát és a körülzárt lakosságban csüggedést keltsen. Nem kézenfekvö-e tehát az a feltevés, hogy Münzer nevét a fejedelmek hadicselnek használták fel, ahogyan az ilyesmi akkoriban szokásos volt? Mindenesetre ez a nem

Münzer kezétöl származó levél legalábbis igen gyanús és semmiesetre sem alkalmas arra, hogy Melanchton állításait igazolja.

Jogosan mondhatjuk tehát, hogy a Münzer kishitüségéröl szóló állítások nélkülözik a bizonyítékot s utolsó napjairól semmi pontosat nem tudunk.

Münzerröl és ügyéröl alkotott ítéletünk szempontjából persze teljesen mellékes, hogy megörizte-e idegei fölött az uralmat az utolsó pillanatig vagy sem. A kérdésnek csak azért van nagyobb jelentösége, mert jellemzi Münzer ellenfeleit.

Bár a testi bátorság, a testi erö vagy a testi szépség egyáltalán nem bizonyítja e tulajdonságok hordozójának erkölcsi kiválóságát, mégis úgy vagyunk vele, hogy a gyávát már eleve ellenszenvesnek találjuk, éppen úgy, mint ahogy gyakran a csúnya vagy a gyenge embert is. Éppen ezért nagyon jól megértjük Melanchton törekvését, hogy közvetlenül a csata után a gyávaság vádjával próbálja kisebbíteni az annyira rettegett ellenfelet.

Mind a mai napig makacsul visszatér ez a vád, és bár semmiféle hiteles bizonyíték nincsen rá, sokszor még túlozzák is.

Ezen a téren a legbámulatosabbat *Seidemann* úr produkálta, aki így ír Münzer viselkedéséröl a frankenhauseni csata után: „Ő (Münzer) *talán a legelsők között* volt, akik elmenekültek a csatatérröl.“ Ez a „talán“ remek dolog! Persze, éppen ilyen könnyen lehetne azt is mondani: „talán az utolsók között“, mert hiszen minden utalás hiányzik arra vonatkozóan, hogy a csata milyen idöpontjában vonult vissza Münzer az elörenyomuló ellenség elöl. Mellesleg el kell ismerni, hogy a mi luteránus Basiliónk az ö „talán“ szócskáját mértékletesen használja. Hiszen éppen úgy ezt is írhatta volna: „talán ö volt a legeslegelsö“.

Ez a makacs elfogultság és ellenségeskedés a kommunista lázadókkal szemben örvendetes jelenség. Bármilyen régen történt is, hogy Münzer életét áldozta ügyéért, maga az ügy, a proletariátus ügye él és ma még jobban rettegnek töle, mint Münzer idejében. Mindazok a rágalmak, amelyeket a papok és professzorok még ma is szórnak a fejedelmi és polgári reformáció nagy ellenfelére, céltalanok lennének, ha csupán a halott ember ellen, nem pedig sokkal inkább az élö kommunista mozgalom ellen irányulnának.

Az uralkodó osztályok szószólói Luther és Melanchton óta mind a mai napig dühödt támadásokat intéznek Münzer ellen, mégpedig sokkal erösebben, mint korának bármely más kommunistája vagy forradalmára ellen (a münsteri újrakeresztelök valamivel késöbb léptek fel). De éppen ez a böszült támadás lett a leghatalmasabb eszköz arra, hogy Münzer emlékét a népben ébren tartsa és iránta érzett rokonszenvét csorbítatlanul megörizze.

A nép tudatában Münzer a lázadó, eretnek kommunizmus legragyogóbb megtestesítöje volt és ma is az.

II. RÉSZ

AZ ÚJRAKERESZTELŐK

ELSŐ FEJEZET

A BÉKÉS ÚJRAKERESZTELŐK

1. AZ ÚJRAKERESZTELŐK A PARASZTHÁBORÚ ELŐTT

A németországi reformáció idején a kommunista mozgalom egyik központja *Szászországban* volt. A másik központ *Svájcban*, ebben a sajátságos egyvelegében a paraszti és városi köztársaságoknak, amelyek az Alpok középső tömbje körül közös ellenségek elleni közös védelemre tömörültek.

Uri, Schwyz és Unterwalden hegyilakói már a XIII. század végén fellázadtak a földesúri (főleg egyházi) kizsákmányolás és a feltörő Habsburg-ház elnyomása ellen. Harckészségük és területük megközelíthetetlensége sikerre vitte szabadságharcukat. A győztes kantonokhoz a XIV. században csatlakoztak azok a szomszédos városok, amelyeket a feltörő fejedelemség éppen úgy fenyegetett mint a délnémet és a rajnai városokat, amelyek akkor ugyanezt a küzdelmet vívták ugyanazon ellenség ellen. De a svájci államszövetség városai — hála az őskantonokkal kötött szövetségüknek — nagyobb eredményeket értek el, mint a Rajna felső folyásától északra lévő várostársaik. Bajor Lajosnak a pápaság és a Habsburgok ellen folytatott harcában a svájciak Lajos oldalán álltak. IV. Károly katolikus reakciója, amely olyan súlyosan érintette a német városokat, a svájci szövetség tagjainak szabadságát nem csorbíthatta. A XV. században elég erősek voltak arra, hogy támadásba mehessenek át az „ősi ellenség“, a Habsburgok ellen és részben hódítással, részben adás-vétel útján területüket jelentősen megnövelték.

Ilymódon teljesen függetlenítették magukat a német birodalomtól, de még a pápai kizsákmányolásnak is korlátokat tudtak szabni.

Ez az új, független közösségi alakulat mégsem tudott abban az időben egységes állammá válni. Csak az a felismerés tartotta össze, hogy külön-külön egymagában mindegyik alkotórésze tehetetlen lenne a túlságosan hatalmas fejedelmi szomszédokkal szemben. Körülbelül ez volt az egész érdekközösség az egyes kantonok között. Viszont emellett éles érdekellentétek voltak a gazdaságilag elmaradt paraszti őskantonok és a gazdag, gazdaságilag fejlett városok között.

Ez az érdekellentét világosan megnyilvánult a *reformáció* idején. Az őskantonoknak semmi érdekük nem fűződött a reformációhoz. A pápai kizsákmányolás — amelyet az államszövetségben már amúgyis jelentősen mérsékeltek — ezeket a szegény vidékeket nagyon kevéssé nyomta. Viszont minden okuk megvolt a reformáció idején arra, hogy a katolikus hatalmakkal, Franciaországgal, Milanóval, Velencével, a pápával, sőt a Habsburgokkal is jó viszonyban legyenek, mert ezek voltak a fő fogyasztói az egyetlen értékes árunak, amelyet a svájci parasztok és kisnemesek akkoriban piacra tudtak vinni. Ez az árucikk nem volt egyéb, mint *saját fegyverbíró fiaik.* Svájc falusi lakosságának a zsoldosszolgálat volt a pénzszerzés főforrása, különösen a hegyi kantonokban. A reformációhoz való csatlakozás szakítást jelentett volna a katolikus hatalmakkal, a bőséges pénzforrások elapadtak volna. Ezért aztán a jámbor falusi nép szilárdan kitartott apái hite mellett.

Más volt a helyzet a városokban. A városi polgárságnak semmi érdeke sem fűződött a külföldi zsoldosszolgálathoz. Ellenkezőleg: ez kellemetlen volt számára, mert erősítette a vele ellenséges viszonyban lévő nemesség hatalmát és növelte az általa kizsákmányolt alsóbb osztályok harcképességét és önállóságát. A svájci zsoldosok legtöbbje ugyanis nem hazátlan lumpenproletár volt, hanem parasztfiú, aki a háborús szolgálat után hazatért.

A városoknak kétségkívül minden okuk megvolt arra, hogy ellenséges álláspontot foglaljanak el a katolikus üggyel szemben. Bár a pápai kizsákmányolás Svájcban korlátozottabb volt mint Németországban, a kapzsi pápai hatalom a gazdag svájci városokban sokkal szívósabban ragaszkodott jogaihoz, mint a szegény hegyvidéken. De a pápasággal szemben mutatkozó ellentét mellett éppen olyan fontos volt az az ellentét is, amely a katolikus fejedelmekkel, elsősorban a *Habsburgokkal* szemben nyilvánult meg. A német reformáció nem csupán a pápa ellen irányuló felkelés volt, hanem a császár ellen, vagyis a *Habsburg*-ház ellen is, és így fogták fel Svájcban is.

A svájci őskantonok számára persze a Habsburg-ház már régen nem volt „ősi ellenség“. Túlságosan erősek voltak már, semhogy ez a fejedelmi ház még fenyegethette volna őket. Azonkívül pedig ellenségeskedéssel semmit sem nyerhettek, söt — ami a zsold- és vesztegetési pénzeket illeti — csak veszthettek volna. Egészen más volt azonban a helyzet Észak-Svájc városainál: ezeket Habsburg-birtokok határolták, amelyek állandóan fenyegették őket, áhítoztak utánuk. Éppen ezért ezek a városok szüntelen ellenséges viszonyban voltak a Habsburgokkal. A Habsburg-ház elleni harcban különösen *Zürich* volt igen erősen érdekelve. Ez a város vált Svájcban a reformáció előharcosává is, míg az őskantonok a katolicizmus mellé álltak: Tell Vilmos utódai ebből a célból szövetkeztek Habsburg Ferdinánddal.

A reformációs mozgalom — mint a német birodalomban — Svájcban is kommunista mozgalmat hozott felszínre. De a svájci államszövetség viszonyai egészen más természetűek voltak mint Szászország viszonyai és ennek megfelelően a svájci kommunizmus jellege is egészen más volt, mint a szászországié.

Az utóbbi mozgalom fiatalabb volt és jelentős mértékben befolyásolták a taborita hagyományok, amelyek Svájcban alig éreztették hatásukat. Annál nagyobb és régibb volt a valdensek és beghardok hatása. A valdensek Dél-Franciaországból és Észak-Olaszországból jöttek, a beghardok pedig Németalföldről vándoroltak be, kiterjeszkedtek a Rajna mentén és Kölnön meg Strassburgon át eljutottak egészen Baselig.

A taboriták, akik győzelmes harc útján kerekedtek felül, az erőszakot hirdették, a valdensek és beghardok azonban, akik reménytelenül gyengéknek érezték magukat a túlerőben levő ellenséggel szemben, mindig is hajlottak a békés megalkuvásra. Már maga ez a különbség is szükségszerüen odahatott, hogy a svájci kommunisták másként éreztek, gondolkodtak és cselekedtek, mint a szászországiak. De valamely ország szociális mozgalmának jellegét a kívülről behozott tanoknál sokkal döntőbb módon határozzák meg az illető ország sajátos társadalmi és politikai viszonyai. Ezek pedig Svájcban sok tekintetben egészen mások voltak, mint Szászországban. Ami az utóbbi országot jelentössé tette, az a *bányászat* volt, nevezetesen az ezüstbányászat. A bányászat elősegítette a fejedelmi hatalom kifejlődését, ugyanakkor azonban a bányamunkásokban erős, keménynyakú, nagy tömegekben együttlakó proletariátust is hozott létre; elősegítette az árutermelést a mezőgazdaságban, ezzel azonban a földesurak földéhségét is, és a legnagyobb mértékben kiélezte a kor minden szociális ellentétét.

Egészen más a helyzet Svájcban. Ott nincs bányászat, ennélfogva harcos tömegproletariátus sincs. A földmüvelés nagyrészt még kezdetleges, a földközösség még erős, abszolút fejedelemségnek nyoma sincsen. Ellenkezőleg, paraszti és városi köztársaságokat látunk, paraszti és polgári demokráciát, amely — mindaddig, míg gyengének és fenyegetettnek érzi magát — rokonszenvet mutat a kommunizmus iránt, hiszen ennek legközvetlenebb ellenségei egyúttal az ő ellenségei is.

Mindennek szükségképpen az volt a hatása, hogy a valdensek és beghardok békés irányzatai megerősödtek Svájcban. De mivel itt az osztályellentétek még nem élezödtek ki annyira, mint Szászországban, a mozgalom kevésbbé volt proletárjellegü, mint ott. Szászországban a magasabb osztályokból származó kommunisták száma a münzeri mozgalom idején elenyésző volt. Nyilvánvalóan ez is egyik oka volt annak, hogy Münzer olyan toronymagasan kiemelkedett a névtelen tömegből, amely öt hordozta és félelmetessé tette; de ez a tömeg nem termelt ki magából olyan előharcosokat, akiknek egyénisége és emléke irodalmi nyomot hagyhatott volna.

Egészen másként áll a dolog a svájci kommunistákkal s azokkal, akik az ő befolyásuk alatt álltak. Valósággal nyüzsögnek köztük a társadalmilag kiemelkedő és müvelt emberek. Tekintetünket itt nem csupán egyetlen alak fogja meg, söt inkább zavarba hoz az érdekes jellemek sokasága. A svájci mozgalom gyengébb és történelmi szempontból kevésbbé jelentős, mint a szászországi, de irodalmilag érdekesebb és szellemileg magasabban áll.

Ennyit a mozgalom általános jellemzésére.

A XIV. és XV. században számos nyomát találjuk a valdenseknek és beghardoknak Svájcban — vérnyomokat, a szekták tagjainak kivégzéséről szóló adatokat. Az áldozatok legtöbbnyire az alsóbb osztályokhoz tartoztak: kézmüvesek, proletárok, parasztok, akik a kommunizmust mint titkos tant prédikálták titkos összejöveteleiken. E proletármozgalom mellett, úgylátszik, a XVI. század elején humanista körökben bizonyos fajta szalonkommunizmus is kifejlödött.

Zürich lett a svájci államszövetség Wittenbergje, Basel viszont ugyanazt a szerepet játszotta Svájcban, mint Erfurt Szászországban. Ez a város lett a svájci humanizmus székhelye. Szabadgondolkodó tudósokból és müvészekből álló kör képződött itt, amelynek középpontja 1513 óta *Erasmus Desiderius Rotterdamus* volt, *Thomas More* (Morus) kebelbarátja, a leghíresebb északi humanista, aki némi megszakításokkal — németalföldi utazások, főként Leuvenbe stb. — egész haláláig (1536) Baselben maradt. Ebben a humanista körben megvitatták a legkülönfélébb új eszméket, valószínüleg a későbbi újrakeresztelők eszméi közül is néhányat. Erre mutat — többek között — Ökolampadius egyik levele is. Ezt a baseli tudóst már ismerjük; ő volt az, aki 1524-ben, amikor Münzer a svájci határon tartózkodott, érintkezésbe lépett vele és felszólította, hogy prédikáljon a népnek. Később az óvatos professzor úr persze tagadta, hogy neki ezzel a veszedelmes emberrel bármilyen kapcsolata is lett volna. Ő — mármint Ökolampadius — alig ismerte Münzert és a nevét is csak akkor tudta meg, amikor meghívta magához. De Ökolampadius más veszedelmes emberekkel is kapcsolatban állott, így például *Hans Denck* magisterrel, aki később az újrakeresztelők egyik legkimagaslóbb teoretikusa lett. Ökolampadius, akinek előadásait Denck hallgatta, 1523-ban rektori állást szerzett neki a nürnbergi Sebaldus iskolában. Denck nézetei azonban megütközést keltettek, összeütközésbe került a felsőbbséggel és el kellett hagynia Nürnberget, amint azt még látni fogjuk. Ökolampadiust megvádolták, hogy töle erednek Denck nézetei. A baseli tudós 1525 április 25-én levelet írt Willibald Pirkheimer nürnbergi elökelö polgárnak és ebben a következöképpen védekezik a vád ellen:

> „Denck tölem nem vett át mérgezett gondolatokat, ha egyáltalán átvett ilyeneket... Hanem, mondják, egy évtizeddel ezelött (tehát 1515-ben) néhány igen tudós férfiú a legszükebb körben sokat beszélt ezekröl a dolgokról (az eretnekségröl, amelyet Denck követett), talán ezektöl tudott meg valamit.“*

A „tudós férfiak“ között, akik akkoriban Baselben együtt voltak, ott találjuk az újrakeresztelök sok késöbbi vezetöjét: 1521-ben és 1522-ben *Konrad Grebel*, egy zürichi patricius fia, már „az evangélium kiváló pártfogója“ volt. Gyakran megfordult Zürichben *dr. Balthasar Hubmeier* Waldshutból: ehhez a körhöz tartozott még a sváb *Wilhelm Reublin*, a baseli St. Alban templom plébánosa, *Ulrich Hugwald*, baseli professzor, aki Ökolampadius-szal együtt — mint láttuk — Münzert agitálásra szólította fel. Itt találjuk még *Ludwig Hätzert*, *Andreas auf der Stülzen* könyvkereskedöt, *Simon Stumpfot* és másokat: késöbb valamennyien az újrakeresztelök agitátorai.

Ezeket a neveket Keller hosszú felsorolásából vettük. Ebben a listában szerepel egy *németalföldi* is, névszerint *Rode*, aki késöbb északon müködött és Jürg Wullenwebert megnyerte az újrakeresztelök számára; valamint *de Coct* lovag, a *délfrancia „testvérek“* egyik képviselöje. A baseliek a Déllel és az Északkal egyaránt a legszorosabb kapcsolatban álltak.

Keller adataihoz még hozzáfüzhetjük azt a tényt, hogy Thomas Morus kommunista „Utópiája“ éppen *Baselben* keltette akkoriban a legnagyobb feltünést.

A latin nyelven írt „Utópia“ elsö kiadása 1516-ban jelent meg Leuvenben, a szerzö barátjának, Erasmusnak védnöksége alatt, aki abban az évben ott tartózkodott. 1518-ban második kiadás vált szükségessé, ezt Baselben nyomtatták, a híres Frobennyomdásznál.

---

* Idézve *Kellernél*. Die Reformation. 330. old.

Beatus Rhenanusnak Pirkheimerhez írt egyik leveléből* kiderült, hogy milyen heves viták folytak akkoriban Baselben az „Utópia“ körül.

Az 1524. évben megjelent az „Utópia“ első német fordítása — egyáltalán a mű első fordítása — ugyancsak Baselben. Klaudius Cantiuncula munkája.**

Nagy jelentősége volna, ha helyesnek bizonyulna Keller feltevése, amelyet már többször idézett könyvében (Die Reformation und die älteren Reformparteien) felállít: hogy tudniillik Baselben a *nyomdászok* voltak a valdens és beghard hagyományok fő hordozói és ők közvetítették ezeket a tudósoknak.

A XVI. század elején Basel volt a német nyelvterület könyvnyomtatásának legfontosabb helye. A már említett Froben világhírű műhelye mellett itt működött Amander, Petri. Gengenbach, Cratander, Capito stb. nyomdája. A könyvnyomtatók Baselben kimagasló szerepet játszottak s a legszorosabb kapcsolatban álltak a város művészeivel és tudósaival. Keller utal Lorck kijelentésére (ennek „Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst“ [A könyvnyomtatás történetének kézikönyve] c. művében): „Tudomány, művészet és technika ritkán működött együtt annyira testvéri módon, mint ott.“ Keller azonban még egy egész sor olyan kapcsolatot is talált, amely a könyvnyomtatók — főleg a baseli könyvnyomtatók — s a valdensek és beghardok között állt fenn. Különösen említésreméltó az a tény, hogy valamennyi német bibliafordítás, amely Lutheré előtt nyomtatásban megjelent, hasonlít egymásra. Mindegyik megegyezik egy XIV. századbeli német fordítással, amely, mint Keller meggyőzően bizonyítja, valdens eredetű. Lényegében ugyanezt a fordítást használták — nyelvjárások szerinti változtatásokkal — az újrakeresztelők és utódaik, a mennoniták, egészen a XVII. századig.

---

* Közölve „Thomas More und seine Utopie“ (Thomas More és utópiája) c. könyvemben. 261. old.

** A könyv végén ez olvasható: „Nyomatott Baselben, *Joannes Bebelius* által 1524-ben“.

Az a körülmény, hogy a könyvnyomtatók kizárólag a valdens fordítást sokszorosították, mindenesetre arra enged következtetni, hogy a valdens hagyományok a nyomdászok között nagyon elterjedtek és elevenek voltak.

Ez nem is valószínűtlen. Mindenesetre ama kor nyomdászainak különleges osztályhelyzetében nem találhatunk magyarázatot arra a kommunista rokonszenvre, amelyre az ő valdens irányzatuk utal. Ők, akik annyira közelálltak a művészekhez és tudósokhoz, söt részben belölük toborzódtak, még inkább mint a közönséges kézmüvesek, kiváltságos osztályt képeztek, amelynek nem volt érdeke az általános egyenlöség. Legfeljebb azt lehetne mondani, hogy a nyomdászok mint müvelt bérmunkások. tehát mint müvelt kizsákmányoltak inkább tudtak kommunista ideológusokat adni, mint a kor más művelt osztályai, a lelkészek, professzorok, jogászok, akiknek hivatásbeli tevékenysége és érdekei sokkal szorosabban kapcsolódtak a meglevö osztálykülönbségek fenntartásához. De könnyebben megmagyarázható a nyomdászok kommunista rokonszenve, ha megfordítjuk a dolgot: előbb találni meg a hidat a kommunizmustól a könyvnyomtatásig, mint a könyvnyomtatástól a kommunizmusig.

Többször volt már alkalmunk rámutatni arra, hogy a kommunisták mennyire törekedtek a jó népmüvelésre. A valdensektől kezdve állandóan láthatjuk ezt a törekvést. Ez oda vezetett, hogy a kommunisták buzgón megragadták azt az új eszközt, amely lehetövé tette az írás sokszorosítását és terjesztését a nép között.

Tudjuk, hogy a „közös élet testvérei“ föleg könyvek lemásolásával és terjesztésével foglalkoztak. Amikor a könyvnyomtatás feltünt, az elsök között voltak, akik ezt a müvészetet elsajátították és könyvnyomtató mühelyeket alapítottak; az elsöt a Geisenheim melletti Marienthalban (talán már 1468-ban, de mindenesetre még 1474 előtt), ezt azután számos másik követte. Az elsö kiváló párizsi nyomdászok egyike, Jodocus Badius Ascensius, a „közös élet testvérei“ egyik iskolájának növendéke volt.*

---

* *Ullmann.* Reformatoren vor der Reformation. II. köt. 189. old.

Hogy a cseh testvérek milyen buzgón folytatták a könyvnyomtatást, azt már az első kötetben említettük. (327. old.)

Úgylátszik, hogy vándoréveiben Münzer is „csatlakozott nyomdászokhoz, mint kitanult segéd“. (Seidemann.) Allstedtben saját nyomdászt tartott és a nürnbergi nyomdászlegények között is voltak hívei.

A már említett tudós újrakeresztelő, Hans Denck, előszeretettel foglalkozott könyvnyomtatással, eleinte Baselben Cratander műhelyében, majd Curio nyomdájában; 1525-ben pedig — Nürnbergből történt kiüzetése után — St. Gallenben.

Jellemző az a panasz, amelyet egy katolikus szerzetes, Konrad Treger ágostonrendi tartományfőnök hangoztatott: hosszú ideig nem talált nyomdászt, aki az ő „cseh eretnekség“ elleni iratát hajlandó lett volna kinyomatni (1524). Panaszkodik, hogy ennek az eretnekségnek a hívei már odáig mennek, hogy „csak kevés olyan nyomdászt lehet találni, akik hajlandók kinyomatni azt, ami nekik nem tetszik“. (Ludw. Keller: Die Anfänge der Reformation und die Ketzerschulen [A reformáció kezdete és az eretnekiskolák]. Berlin 1897. 35. old.)

Hogy a kommunisták a legnagyobb mértékben érdeklődtek a könyvnyomtatás iránt és annak számos munkása került ki közülük, ahhoz nem fér semmi kétség. Többet erről nem merünk biztonsággal állítani.

Eddig még nem sikerült teljesen eloszlatni azt a homályt, amely az újrakeresztelők eredetét, jobban mondva a korábbi kommunista szektákkal való összefüggésüket takarja. Az új szekta legelőször Zürichben, *Zwingli* reformációja idején lép a napvilágra.

A lutheri reformáció kezdete harc volt a Németországból Olaszországba történő pénzkivitel egyik leghatásosabb eszköze, a búcsú ellen. Zwingli reformátori tevékenységét (először 1506-tól 1516-ig mint glarusi, 1516-tól 1519-ig mint einsiedelni, azután mint zürichi lelkész) azzal a harccal kezdte, amely a pápai pénzeknek Svájcba történő behozási módja: a zsoldoskodás ellen irányult. Luther a reformációt mint teológus indította el, Zwingli pedig mint politikus. Első támadásai nem katolikus dogmák, hanem a szomszédos nagy katolikus dinasztiák, a Valois-k és a Habsburgok ellen irányultak. Zwingli még 1519-ben is olyan kegyben állott a Kúria előtt, hogy amikor pestisben megbetegedett, a pápai követ sietve a saját háziorvosát küldte hozzá. Csak amikor a német reformáció hullámai átcsaptak Svájc területére, akkor vált ott a katolikus világhatalmak elleni harc a katolicizmus elleni küzdelemmé (1522). De mihelyt a zürichiek ráléptek erre az útra, gyorsan és különösebb nehézségek nélkül haladtak rajta.

„Csak 1523-ban — mondja Vögelin — következik be hirtelen az egyházi reform.“ Az első, 1523 januárjában Zürichben megtartott vita zárótételeiben Zwingli minden nagyobb előkészület nélkül kifejti egész reformjának teljes programját, egészen másként mint Luther, aki az ő híres 95 tételében tulajdonképpen kilencvenötször ugyanazt ismétli: a hit által való üdvözülést. Ez volt ugyanis az egyetlen, ami szívén feküdt. Luthert lépésről-lépésre szorította a reformra a katolikus hierarchia ellenállása. Zwingli világos agyában már 1523-ban kialakult a reformáció teljes épülete; ezt kifejtette 65 „zárótételében“ (tézisében), amelyek ha külső hatásukban nem is, de tudományos jelentőségükben messze felülmúlják a lutheri tételeket.

> „A következő három év egész sor győzelmet hoz; egymásután következnek: az elszakadás az eddigi egyházi köteléktől, először Konstanztól, majd Rómától; a kolostorok, a papi rend megszüntetése; az egész egyházi hatalom szekularizációja; a szentképek eltávolítása és a mise megszüntetése. Mindez összefüggő, zárt egészet alkot és azt lehet mondani, hogy 1525-ben Zürichben győzelmesen befejezték a reformot, városban és falun egyaránt.“*

A képek eltávolítása a templomokból arra vezetett, hogy Zürichben és később Baselben sok művészi alkotás megsemmisült. A vandalizmust, amelyet ma a szociáldemokratákra fognak, akkoriban a jó polgári reformerek gyakorolták, és még egy Erasmus sem fejezte ki nemtetszését. Ellenkezőleg: mulattatta a dolog. Amikor a baseliek tizenkét nagy máglyán elégették szentképeiket, Erasmus ezt írta Pirkheimernek: csodálkozik azon, hogy a szakállas szentek olyan nyugodtan tűrik az égetést. A szent Szüzön nem csodálkozik, mert hiszen az ő szelídsége közismert.

---

* *Sal. Vögelin.* Ulrich Zwingli. Beszéd 1884-ben a Zwingli-emlékünnepen. Zürich 1884 3—4. old

Janssen méltatlankodva mutat rá, hogy a képrombolás milyen hasznot jelentett a polgári hatalomnak:

> „*Egyetlen* templom (a székesegyház) kincsei között, amelyeket a (zürichi) városi tanács 1525 október 2-án elkoboztatott, volt többek között négy ezüst mellszobor, amelyek Zürich mártírjait ábrázolták, négy drágamívű kereszt, négy nehéz, gazdagon ékesített szentségtartó, egy hatvan font súlyú színarany Mária-szobor“ stb., stb. „Az arany műkincsek több mint *egy métermázsát* nyomtak, az ezüstkincsek *több métermázsát;* mindent összezúztak és a pénzverdébe küldtek.“ (Geschichte des deutschen Volkes. III. köt. 82—83. old.)

Janssen a maga erkölcsi felháborodásában észre sem veszi, milyen pompásan illusztrálja a kizsákmányolásnak azt a fokát, amely lehetővé tette a katolikus egyháznak, hogy ilyen kincseket felhalmozzon, azon a nem kis mennyiségen kívül, amit felhasznált.

Az e kizsákmányolás elleni harcban józanságban és következetességben Zwingli magasan felülmúlta Luthert. Ennek ellenére a Zwingli-féle reformációs mozgalom *egy* tekintetben ugyanazon az úton járt, mint a lutheri reformáció. Kezdetben mindkettő együttműködött *minden* osztállyal, amely elégedetlen volt a fennálló egyházi viszonyokkal. De a közös harc után itt is, ott is bekövetkezik a kettéválás: az egyesült irányzatok és osztályok mindegyike a maga érdekében és a maga módjára akarja kihasználni a győzelmet; a reformátornak pedig, a mozgalom vezetőjének, aki eddig mindezeknek a pártoknak közös irányítója volt, most döntenie kell, hogy melyiknek az oldalára áll és szükségszerűen eddigi segítői egy része ellen kell fordulnia. Ez sajátossága minden olyan forradalmi mozgalomnak, amely ellentétes érdekü különböző osztályok együttmüködése útján jön létre. Wiclifnek ugyanaz volt a sorsa, mint Luthernek és Husz János is így járt volna, ha megéri a taborita-mozgalom sikereit. Ami Luthert különösképpen jellemezte, az csak a gyorsaság volt, amellyel az átállást végrehajtotta, továbbá a tárgyi indíték teljes hiánya ehhez; végül pedig az a szenvedélyes düh, amellyel nekitámadt azoknak, akiket tegnap még „kedves testvéreinek" nevezett.

Amikor Zürichben megkezdödött az összeütközés az uralkodó egyházzal, az ottani kommunista szekták sem tartották többé szükségesnek, hogy titkosságukat szigorúan megörizzék. Már 1522 tavaszán rájöttek a hatóságok, hogy Zürichben egy „eretnekiskola" müködik. Ebben a szervezetben tevékenykedett mint tanító a baseli körhöz tartozó Andreas auf der Stülzen könyvkereskedö. A tagok között találjuk Klaus Hottinger zürichi polgárt, Lorenz Hochrütiner takácsot, Heinrich Aberli péket és Hans Okenfuss szabót, mind későbbi újrakeresztelő. A társaságot 1522-ben még nem üldözték. Ellenkezőleg: Hottinger és emberei ekkor még a legbarátságosabb viszonyban voltak Zwinglivel. A zürichi eretnekiskola a legszorosabb kapcsolatban állt a st. galleni iskolával, amelynek tagjai leginkább *takácsok* voltak. Összejöveteleiket a takácsok céh-házában tartották. Svájc más városaiban is voltak ilyen eretnekiskolák.*

1522 késő öszén Konrad Grebel visszatért Baselből Zürichbe és azonnal csatlakozott az „eretnekiskolához". Független és gazdag ember volt, Bécsben, Párizsban tanult és tudós nevet szerzett magának, de a diákélet vad kicsapongásai egészségileg meglehetősen megviselték. Szüleivel ellentétbe került, amelyet még inkább kiélezett azzal, hogy szülei akarata ellenére titokban megnősült. Anyagi helyzete emiatt jelentékenyen megromlott.

Amikor most hazatért Zürichbe, lelkesedéssel csatlakozott az egyházellenes mozgalomhoz; ő is „testvér“ lett, de emellett a legjobb egyetértésben maradt Zwinglivel.

---

* *Ludwig Keller.* Die Anfänge der Reformation und die Ketzerschulen. 24, 26. old., v. ö. 44. old.

Számos elvbarátja követte őt a baseli körből, akik úgy látták, hogy most Zürichben szabadabb tér nyílik meg előttük. Wilhelm Reublin otthagyta baseli lelkészi állását és Wietikonban kapott másikat. Simon Stumpf a Zürich melletti Hönggben lett lelkész. Ludwig Hätzert, ezt a Thurgauból származó tudós fiatal papot, aki szintén Baselben volt, 1523-ban hasonlóképpen Zürichben találjuk.

A Zürichbe özönlő elvbarátokhoz magában a városban is számos prozelita* csatlakozott. Legjelentősebb volt köztük *Felix Manz*. Filológiai műveltségű ember volt, aki Grebel mellett hamarosan az első vonalba került a „spirituálisok“ között, ahogyan a zürichi „testvéreket“ kezdetben nevezték. Felix anyjának háza volt az újvárosban és rendszerint itt jött össze a gyülekezet.

A gyülekezet egyre nőtt és kezdte éreztetni hatását. Zwingli is meglehetősen jó viszonyban volt vele. Most aztán az volt a feladat, hogy Zwinglit a szociális reformok útjára tereljék. Ez összetűzéshez vezetett, amely egyre jobban kiéleződött.

A testvérek a tizedek, az egyházi adók eltörlését követelték. Zwingli többször helyeslően nyilatkozott előttük ebben a kérdésben. Most azonban megijedt ettől a szövetségtől. A Nagy Tanács 1523 június 22-én határozottan állást foglalt az ellen, hogy az egyházi tizedhez nyúljanak és a reformátor megértette az intést. Három nappal később a székesegyházban prédikációt tartott és ebben a tanács határozata mellé állott. Ezzel máris megmutatta, hogy nincsen szándékában tovább is együtthaladni a testvérekkel.

Ám ezek nem adták fel a küzdelmet. Felszólították Zwinglit, hogy szervezzen az államtól független egyházat. A válasz erre az volt, hogy ősszel felállították az *államegyházat*, aminek következtében minden egyházi kérdésben a döntés joga a Nagy Tanács, tehát az uralkodó osztályok kezébe került.

---

* *Prozelita* — új hívő, újonc, újonnan áttért. — *Szerk.*

„Zwingli — írja Vögelin — a világi hatalommal való teljes egyetértésben államegyházat szervezett, amelyben a vallási kényszer még szigorúbb és nyomasztóbb volt, mint a katolikus egyházban. Köztudomású, hogy a XVI. század elején mindenki azt hihette vagy nem hihette, amit akart; ha a katolikus szokásokat úgy-ahogy megtartotta *és a papoknak megfizette illetékeiket*, senki sem kérdezősködött belső meggyőződése iránt. A reformált egyház a fordított, kevésbbé erkölcstelen, de értelmetlenebb elvet állította fel: Neked szívedből az én meggyőződésemet kell vallanod."*

Az új államegyház valóságos ökölcsapás volt a „spirituálisok" arcába. Nem azért kezdték meg a harcot a pápai uralom ellen, hogy az egyház akaratnélküli hatalmi eszköz legyen az uralkodó osztályok kezében. Egyre elkeseredettebb lett a küzdelem köztük és Zwingli között. De míg a spirituálisok csak szavakkal hadakoztak, addig Zwingli az állam egész hatalmával rendelkezett. És Zwingli bőségesen élt is ezzel a hatalommal. Már 1523 végén a testvérek letartóztatására és kiutasítására került a sor. Így decemberben Simon Stumpfot is kiutasították.

Az üldöztetés nem félemlítette meg a testvéreket, sőt még csak növelte buzgalmukat és erősítette összetartásukat A szekta a városban és a falun egyaránt gyorsan növekedett. A kiutasítottak szétvitték a tant a szomszédos kantonokba, ahol hamarosan gyökeret vert. Ugyanakkor azonban a testvérek kezdtek szigorúbban elkülönülni a többi lakosságtól. Megkülönböztető ismertetőjelükként egyre jobban előtérbe lépett *a gyermekkeresztelés* elvetése.

Ebben a helyzetben találta őket az 1525. esztendő

2. AZ ÚJRAKERESZTELŐK TANAI

1525 táján az újrakeresztelők teoretikusai még nem nyilatkoztak meg. De az újrakeresztelők fejtegetései nyilván tanításuk teológiai megalapozására és kieszelésére irányulhattak. Ezek a tanok alapvető vonásaikban a parasztháború kezdetén már eléggé világosan jelentkeztek.

---

* *Vögelin*, id mű 8 old

A tanács vizsgálatot rendelt el a zürichi „eretnekiskola“ ügyében, amelyet Andreas auf der Stülzen már 1522-ben vezetett. A kihallgatások alkalmával a gyülekezet több tagja így vallott Andreasról:

> „Zwingli tulajdon prédikációjára hivatkozott, amikor azt tanította, hogy az a férjes asszony, aki jámborságával kérkedik, nem különb, mint az általa szidalmazott ringyó, ha az isten előtt vétkesnek vallja magát. A kapzsiságot, az egyházi javadalmakkal vagy mással űzött uzsorát és általában azt, ha egyháziak és világiak fölösleges javakat gyüjtenek, Andreas egyenlőnek tartotta a lopással; ha nem is követelte azt, hogy az uzsorás éppúgy bitófán végezze életét, mint a tolvaj, de szerinte isten előtt és az evangéliumi tanítás értelmében semmi különbség nincsen köztük. Söt, az a gazdag ember, aki elűzi a szegényt házából, udvarából, szántóföldjéről, rétjéről és jószágából, még rosszabb a tolvajnál és isten színe előtt nem más, mint közönséges gyilkos. Andreas különösen a háború ellen lépett fel, amelyet bűnnek tartott; mert aki atyai öröksége és jószága ellenére zsoldosháborúba vonul és derék embereket ver agyon, az isten előtt és az evangélium tanítása szerint gyilkossal egyenlő.“ (Egli: Die Züricher Wiedertäufer zur Reformationszeit. Nach den Quellen des Staatsarchivs dargestellt [A zürichi újrakeresztelők a reformáció idején. A zürichi állami levéltár forrásai alapján]. Zürich 1878. 15—16. old.)

Az újrakeresztelők nézeteinek alapvonásai tehát már a parasztháború előtt megszilárdultak. Véleményünk szerint helyénvaló, ha ezeket most érintjük, még mielőtt a szekta külső sorsának elbeszélésében továbbmennénk.

Az újrakeresztelők tanulmányozása során mindenekelőtt feltűnik, hogy milyen eltérő vélemények lehettek közöttük. Sebastian Franck, aki pontosan ismerte és nagyon jól megértette őket — sok pontban rokonszenvezett velük, bár kétkedő és aggályoskodó magatartást tanúsított velük szemben — ezt mondja róluk 1531-ben megjelent krónikájában:

> „Bár minden szektában vannak hasadások, mégis az újrakeresztelők különösképpen nem egyeznek egymással, úgyhogy semmi biztosat és véglegeset nem tudok róluk írni.“*

Az újrakeresztelők elleni egyik iratában Bullinger is azt mondja:

> „Egyesek szerint lehetetlen rendben felsorolni az újrakeresztelők minden különbségét, ellentétes véleményeiket, ártalmas és undok szektáikat vagy csoportjaikat; mindenesetre igaz, hogy kevesen akadnak köztük, akik egyetértenek egymással, mert a legtöbbnek megvan a maga külön titka, vagyis elképzelése.“

Ezért Bullinger nem is akarja leírni minden szektájukat. hanem csak a legjelentősebb irányzatokat ismerteti.**

A szétforgácsoltság és a sokféleség nem egyedül az újrakeresztelők különleges sajátsága. Megtaláltuk ezt már a valdenseknél, a beghardoknál és a taboritáknál. Ez a széttagoltság részben a hitelvekben tanúsított nagy türelmességüknek volt a következménye, amely azt eredményezte, hogy például Táborban a legkülönfélébb szekták tanyáztak békésen egymás mellett; részben pedig az volt az oka, hogy ezek a szekták csak ritkán jutottak el a szilárd, nyilvános szervezet állapotába. Az „újrakeresztelő“ névhez fűzött fogalom ezért éppen olyan ingadozó volt, mint néhány évtizeddel ezelőtt Oroszországban a „nihilista“ fogalma. A ránkmaradt tudósítások hozzájuk számítják a legkülönbözőbb szektákat. Másrészt természetes, hogy minden forradalmi, tehát kritikai mozgalom nem csupán kifelé, hanem befelé is bíráló magatartást tanúsít. Ezért kezdetben — amíg nincs szilárd talaj a lába alatt és tapogatózva keresi az utat — hajlamos a szétforgácsolódásra. Az újrakeresztelők azonban — legalábbis Németországban — nem jutottak túl ezen az állapoton.

---

* Chronica, Zeytbuch vnd bibel von anbegyn biss inn diss gegenwärtig MDXXXI. jar (Krónika, évkönyv és biblia kezdettől fogva egészen a mostani 1531. esztendőig). Strassburg 1531. 445. old.

** Wiedertäufer. 17. old.

Bullinger a különféle újrakeresztelő irányzatokat részletesebben írja le mint Franck, de ugyanakkor ellenségesebben is. Mi Franck közléseit vesszük alapul és idézünk belőlük egyet-mást.

Egyesek közülük — mondja — megtartják a vasárnapot, mások nem. Némelyiküknek szabályaik vannak sajátos ruházkodásra és étkezésre vonatkozóan és külsöleg is elzárkóznak a világtól. De csak kevesen vannak ilyenek. Mások alkalmazkodnak a viszonyokhoz. Sokan azt tanítják, hogy nem vétkezhetnek, „nagyobb részük a keresztet prédikálja“, „a szenvedésből bálványt csinálnak“. Egyesek prédikálnak és ezért kínzásokat viselnek el. Mások viszont azt tartják, hogy eljött a hallgatás ideje. Néhányan elragadtatásba esnek és jövendölnek. „Egyesek nagyra tartják a látomásokat és álmokat, mások semmibe se veszik ezeket. Ők az Írás betűihez ragaszkodnak.“ Sokan pedig nem törődnek sem a prédikálással, sem a könyvekkel.

„Egyrészük hallgatási fogadalmat tett, ezeknek sok törvényük van és mindenféle külsőségeik ... ruházatukban, hajviseletükben, étkezésükben, beszédükben. Ezeket hallgatag testvéreknek nevezik.“ Mások viszont közömbösnek tartják ezeket a dolgokat. Egyesek nagyra tartják a szentírást, mások viszont csak isten közvetlen sugallatára hallgatnak. Ezek úgy gondolják, hogy a szentírás nélkül is lehet hinni és üdvözülni. „Majdnem valamennyien tisztának és ártatlannak tartják a gyermeket, az eredendő bünt pedig nem tartják kárhozatosnak, sem a gyermekeknél, sem az öregeknél.“

> „Egyesek egyebet sem tesznek, mint imádkoznak és rendszeres imájukkal akarnak megelőzni minden bajt; mintha Istennek — nem pedig sokkal inkább saját magunknak — tennénk valami különösen nagy szolgálatot azzal, hogy állandóan imádkozunk és kifárasztjuk a szánkat.

Ezek azt is akarják, hogy minden bajnak csak imádkozással és nem mással álljanak ellent, övéiknek nem engedik meg a fegyver használatát, hogy mindíg békén maradjanak és ne vegyen rajtuk erőt a bosszúvágy. Másoknak más a véleményük, mégpedig mindenkinek saját külön nézete van, úgyhogy alig-alig akad kettő, aki ugyanazt a véleményt vallja, ha szeretetet színlelnek is egymás iránt és ha egymás szolgálatára vannak is. Ezért lehetetlen leírni minden tantételüket, olyan sok és olykor kotnyeles, haszontalan kérdést hoznak fel naponta...

Sokan azt tartják, hogy ilyen embereket inkább az égben szeretnénk látni, mint a földön, vagy talán *Platón államában.*"

Sokaknak közülük chiliasztikus elképzeléseik vannak. Azt hiszik, hogy

> „a megboldogultak, akik Krisztusban elszenderültek, békességben fel fognak támadni és ezer évig uralkodni fognak Krisztussal ezen a földön. Némelyek szerint örökre, és úgy gondolják, hogy Krisztus birodalma itt lesz a földön, ahogyan a próféták megírták, ahogyan Lactantius értette és ahogyan a zsidók még ma is értik."

Sokan már közeledni látták az utolsó ítélet napját és ezért minden vagyonukat elverték. Egyesek gyülölik a képeket. Másokat viszont egyáltalán nem feszélyez, ha akár templomba járnak és misét hallgatnak stb. stb.

Mindezek az eltérések alárendelt jelentőségüek, külsőségekre vonatkoznak, vagy csupán vérmérséklet és hajlam különbségéből származnak, ahová például a jelenésekhez és álmokhoz való különböző állásfoglalásokat számítjuk. Ezenkívül az eddig megadott pontokban még néhány kisebb taktikai kérdés is tekintetbe jön.

De az újrakeresztelők között a fontos, elvi kérdésekben sem volt teljes egység.

Itt volt mindenekelőtt a főkérdés, *a magántulajdon kérdése.*

„Némelyek — mondja Franck — szenteknek és tisztáknak tartják magukat, a többiektől elkülönülnek és *mindenük közös;* egyikük sem mondja, hogy valami az övé és minden magántulajdont bűnnek tartanak.

Másoknak szintén közös mindenük és nem engedik, hogy valamelyikük szükséget szenvedjen. Nem úgy, hogy az egyik a másik vagyonából élősködjék, hanem úgy, hogy szükség idején az egyik vagyona a másiké is legyen. Egyik se rejtsen el semmit a másik elől, hanem egész háza nyitva legyen. Az adakozó szívesen és készséggel adjon, az elfogadó azonban vonakodjék és, amennyire tőle telik, takarékoskodjék testvére számára s ne okozzon neki túlságos megterhelést. De ezen a téren nagy a képmutatás, álnokság és nagyon sok a visszaélés, amint azt ők maguk is jól tudják.

Néhány helyen, mint a morvaországi Slavkovban (Austerlitz), intézőik, sáfárjaik vannak és mindnyájuknak közös éléskamrája van; ebből adják ki mindenkinek, amire szüksége van. Hogy azonban ez helyesen történik-e és igazságos-e a szétosztás, az kérdéses dolog. Ezek az újrakeresztelők kirekesztik maguk közül azokat a testvéreket, akik nem járnak a helyes úton. Ez olyan gyakori dolog, hogy egyik gyülekezet kizárja a másikat, ha az nem fogad el minden szabályt…

Más újrakeresztelők viszont semmit sem adnak az előbb említett gyülekezetekre és közösségekre, szükségtelennek és túlzásnak találják, hogy azok tökéletes keresztényeknek nevezik magukat, miközben megvetik a többieket. Ezek mindegyike külön-külön, a maga számára dolgozik; segítő kezüket (nézetem szerint) képmutató módon nyujtják egymás felé, bár ezzel nem akarom ócsárolni azokat, akik őszintén és komolyan gondolják ezt.“

Az újrakeresztelőknél tehát két irányzatot találunk, mint a taboritáknál és a cseh testvéreknél (valamint a kereszténység kezdetén is). Van egy szigorúbb irányzat, amely komolyan akarja venni a teljes kommunizmust, megszüntet minden magántulajdont és az egész közösséget a közös éléskamrából táplálja. A másik irányzat enyhébb, elismeri a magántulajdont és csupán azt kívánja, hogy úgy birtokolja vagyonát, „mintha nem birtokolná“. E két irányzat fellépése egymás mellett vagy egymásután nem véletlen, hanem tipikus jelenség, amely a kommunista mozgalomban természeti szükségszerűséggel lép fel, mindaddig, amíg az nem jut túl az őskeresztény alapeszmén.

A magántulajdon kérdésével szorosan összefügg a *házassági forma* kérdése. Ebben éppoly kevéssé egyeztek meg, mint előbb említett elődeik.

Néhányan azt tanítják, — mondja Franck — hogy nem szabad máshitűekkel egy családban élni. Ez a tan sok házasságot rombolt szét. Mások viszont az ellenkezőt tanítják.

Sokan kötelességüknek tartották, hogy elhagyják házukat és családjukat, mint az apostolok tették. Hivatkoztak Péter szavaira:

> „«Ímé, mi mindent elhagytunk és követtünk téged!» Ő pedig (Krisztus) monda nékik: «Bizony mondom néktek, hogy senki sincs, aki elhagyta házát, vagy szüleit, vagy testvéreit, vagy feleségét, vagy gyermekeit az Isten országáért, aki sokszorta többet ne kapna ebben az időben, a jövendő világon pedig örök életet»“ (Lukács 18 : 28—30.).

Cornelius egy példával világítja meg, hogy miként hatott ez a felszólítás a családi élet felbomlasztására:

> „Éjszaka felkelt fekhelyéről Hans Ber, altenerlangeni paraszt és kezdte összeszedni ruháit meg szerszámait. «Hová mégy?» — kérdezte a felesége. A paraszt így válaszolt: «Nem tudom. Isten bizonnyal tudja.» Az asszony könyörögve kéri, hogy maradjon: «Mivel bántottalak én meg téged? Maradj itt és segíts nekem felnevelni gyermekeinket.» «Asszony — feleli az — ne terhelj mulandó dolgokkal. Isten áldjon, elmegyek, hogy megtudjam az Úr akaratát.»“ (Cornelius: Geschichte des Münsterischen Aufruhrs. II. köt. 49. old.)

Sokan közülük — mondja Franck — a családnak ilyen felbomlása ellen prédikálnak.

> „Felbukkant közöttük egy olyan szekta is, amelynek tagjai, mint minden egyebet, az asszonyokat is közösen akarják bírni. De ezeket a többi testvérek hamarosan kirostálták. Némelyek Hutot és Hätzert vádolták azzal, hogy ezt a szektát életrehívták. Igaz, hogy meg is kapták érte a büntetésüket."

A thurgaui Ludwig Hätzert már ismerjük. Nem csupán a házassági kérdésben tartozott pártja legmerészebb gondolkodói közé. Egyike volt azoknak az újrakeresztelőknek, akik tagadták Krisztus istenségét és Krisztust csak mint tanítót és mintaképet ismerték el, de nem mint „bálványt". Ludwig Hätzert 1529-ben „házasságtörés" miatt Konstanzban kivégezték. Hogy halálos ítéletében mekkora szerepe volt tanításának, nem tudjuk. „Nagyon megértette Isten lelkét — írja róla az újrakeresztelők, egyik morvaországi «Krónikája» — amint írásai mutatják." Hätzer Konstanzban verset írt az istenségről, amelynek egyik szakasza így hangzik:

„Én vagyok az örök Isten,
Mindent magam teremtettem.
Számom kérded, egy vagy három?
Csak egy vagyok a világon.
Mást mondsz rólam? Hazug semmi!
Nem tudhat mást soha senki,
Hogy ez vagyok, vagy az vagyok.
Mit én mondok, csak az vagyok!"*

A Frankföldről származó Hans Hut könyvárus volt, buzgó követője Münzernek (aki maga távolállott attól, hogy nőközösséget prédikáljon). A thüringiai parasztfelkelés bukása után a délnémet újrakeresztelőkhöz csatlakozott.

---

* *J. Beck*. Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österreich-Ungarn (Az ausztria-magyarországi újrakeresztelők történetkönyvei). Wien 1883. 34. old.

Azok az irányzatok, amelyekkel öt és Hätzert vádolták, a csehországi adamiták, valamint a „szabad szellem testvéreinek“ irányzatára emlékeztetnek. Éppen ezért érdekes, hogy Bullinger beszél az újrakeresztelők között egy szektáról, „a szabad testvérek“ szektájáról, amely nem csupán nevében, hanem eszméiben is nagy rokonságot mutat a szabad szellem testvéreivel. Hogy az egyező dolgokat tőlük vették-e át vagy pedig a hasonlóság önállóan, az elődöktől függetlenül jött-e létre a hasonló viszonyok következtében — ezt nem tudjuk eldönteni.

> „A szabad testvérek — írja Bullinger — akiket a többi újrakeresztelők majdnem mind a durva, vad testvéreknek neveznek és kirekesztenek maguk közül, az újrakeresztelők rendjének nyolcadik szektáját alkotják: ezeket már az újrakeresztelö mozgalom kezdetétöl fogva szépszámban meg lehet találni mindenfelé, különösen a (zürichi) felföldön. Ezek a krisztusi szabadságot testileg értik. Szabadok akarnak lenni minden törvénytöl, mondván, hogy Krisztus szabadokká tette öket. Ezért azt tartják, hogy sem adót, sem tizedet nem tartoznak fizetni s a szolgai vagy jobbágyi kötelességeket sem kötelesek teljesíteni. Néhányan azonban szerényebbek és azt tanítják, hogy bár ezek a dolgok jog szerint nem terhelik öket, mégis meg kell fizetni a pogányoknak, hogy azok ne emeljenek panaszt és a tant ne szidalmazzák. De keresztények között ne legyenek többé jobbágyok. E szabad testvérek közül néhányan, kétségbeesett, magános fickók, elhitették a könnyelmü asszonyokkal, hogy nem üdvözülhetnek, ha tisztességüket nem teszik kockára. És ehhez az istenkáromláshoz visszaéltek az Úr szavával: Ha valaki nem vet el és nem veszt el mindent, amit szeretett, az nem üdvözülhet. Vagyis Krisztusért minden szégyent és gyalázatot el kell szenvedni. Hiszen Krisztus is azt mondta, hogy a publikánusok (vámszedök) és a paráznák az igazak elött mennek be a mennyországba, így hát az asszonyok legyenek paráznákká és vessék el tisztességüket, akkor a mennyek országában többet számítanak majd, mint a jámbor

asszonyok. Mások valamivel finomabban csinálták ezt: azt tanították, hogy minden legyen közös, tehát az asszonyok is. Azt is mondták, hogy miután újra megkeresztelkedtek, újjá is születtek és nem vétkezhetnek; egyedül csak a test tud és akar vétkezni. Így aztán az ilyen hamis látszat és hazug beszédek közepette szégyenletes gyalázatosságokat és bujálkodást müveltek. Így mindenre rámondhatták, hogy az atya (isten) akarata. És itt a sok buja fickó között keletkeztek a lelki házasságok. Elhitették ugyanis az asszonyokkal, hogy súlyosan vétkeznek férjeik miatt, akik még nincsenek újrakeresztelve, tehát pogányok; velük, az újrakereszteltekkel azonban nem vétkeznek, mivel közöttük lelki házasság áll fenn."*

Sajnos, nem sikerült a szabad testvérekre vonatkozó más korabeli adatokat felfedeznünk. Bullinger vitairata nem elfogulatlan és megbízható forrás. A lényeges pontokban azonban a szabad testvérek jellemzését mégis helyesnek tarthatjuk, éppen azokban a pontokban, amelyekben ez egyezik a szabad szellem testvéreiével. Ezek a pontok: a „szabad szerelem", a „kommunista anarchizmus", valamint az a nézetük, hogy ők bűntelenek, mert mindaz, amit tesznek, isten akarata.

Mint a tulajdonjog és a házasság kérdésében, az államhoz, a közhatalomhoz való viszonyuk kérdésében sem volt teljes az egyetértés az újrakeresztelők között. Mindenesetre egyetértettek abban az igyekezetben, hogy minél kevesebb közük legyen az államhoz. Tudni sem akartak róla, de az erőszakos felkelés gondolatát elvetették és a szenvedő, tűrö engedelmesség kötelességét prédikálták. Az állam elnyomásától úgy akartak megszabadulni, hogy egyszerüen nem vettek tudomást az államról.

Azt tanítják — írja Franck — hogy tűrni kell az erőszakot és nem szabad visszakövetelni azt, amit elvettek. Egy keresztény nem viselhet hivatalt, „nem lehetnek sem jobbágyai, sem más szolgái, nem háborúskodhat és öklét nem szoríthatja össze". Isten maga áll bosszút.

---

* Wiedertaufer 32. old.

Némely újrakeresztelők azt hangoztatják, hogy sohasem szabad esküdni. „Keresztény nem lehet olyan felsőbbség sem, amelynek pallosjoga van és halálos ítéletet hoz vagy háborút visel.“ Mások viszont elismerik legalább az önvédelem jogosságát.

> „De mindnyájan egyöntetüen azt tanítják, hogy a felsőbbségnek minden olyan dologban, amely nincs Isten akarata ellen, engedelmeskedni kell; nemcsak az adót kell megfizetni, hanem a kabáttal együtt még a köpenyt is és ami csak nélkülözhető, oda kell adni. Azt mondják, arra is készek. hogy eltűrjék az erőszakot és még a zsarnoknak is engedelmeskedjenek ... Kérdezősködésemre azt a választ adták, ők azért vannak, hogy Krisztusért türelemmel szenvedjenek és nem azért, hogy a türelmetlenség fegyverével harcoljanak. Mert az evangéliumot nem ököllel kell megvédelmezni, mint a parasztok gondolják, hanem szenvedéssel és halállal ... Ezért nézetem szerint nem is olyan nagy az a veszély, hogy felkelést készítenének elő. Az ördög, aki szívesen látja az öldöklést és vérben szeret fürödni, sokaknak azt az ostoba igyekezetet sugallja, hogy a szegény embereken zsarnokoskodjanak ... Nos, mivel nincsen zendülés, nem szabad a puszta gyanú alapján így gyötörni őket. Ha én a pápa volnék vagy a császár, vagy maga a török, *ezek lázadásától tartanék a legkevésbbé.*“

Ez volt az a döntő pont, amely Münzert és általában a németországi kommunisták többségét a parasztháború előtt elválasztotta az újrakeresztelőktől, bármennyire közel álltak is hozzájuk a zürichi testvérek egyéb pontokban.

Ránk maradt még egy levél, amelyet a már ismert Grebel, Manz, Andreas auf der Stülzen, Hans Okenfuss, Heinrich Aberli és mások 1524 szeptember 5-én írtak Münzernek. Ebben kijelentik, hogy sok mindenben egyetértenek vele, „és hogy téged Karlstadttal együtt úgy tisztelnek és becsülnek nálunk, mint a legtisztább isteni ige legtisztább hirdetőjét és prédikátorát“. Örülnek, „hogy találtunk valakit, aki közös keresztény értelemmel van velünk“. akinek a „könyvecskéi bennünket, lelki szegényeket módfelett tanítottak és erősítettek“; de Münzer tanítása nem elég mélyreható számukra és ezért intik őt·

> „komolyan fáradozz és buzgólkodj azon, hogy csak isteni igéket hirdess rettenthetetlenül és csak isteni szokásokat vezess be... és vess el, gyűlölj és átkozz meg minden emberi törekvést, beszédet, szokást és véleményt, a tieidet is“.

A továbbiakban Münzer német miséje ellen fordulnak, amely szerintük még túlságosan messze van az apostoli egyszerűségtől. Az sem tetszik nekik, hogy Münzer a templomban táblákat (képeket?) állított fel. De még erőszakosságát is szemére vetik. Aki nem akar hinni és ellenszegül isten igéjének,

> „azt... nem szabad megölni, hanem úgy kell tekinteni, mint pogányt és vámszedőt és hagyni kell őket. Az evangéliumot és annak vallóit sem szabad karddal megvédelmezni, ahogyan a mi testvéreink értesülése szerint te vélekedel. Az igazak, a hívő keresztények juhok a farkasok közt, áldozati bárányok; szorongattatásban és szükségben, szomorúságban és üldöztetésben, szenvedésben és halálban kell megkeresztelkedniök, ebben próbáltatnak meg és az örök nyugalom honát nem a testi, hanem a lelki megfojtás révén szabad csak kívánniuk. Ők sem evilági kardot nem használnak, sem háborút nem viselnek, mert az ölés náluk teljességgel tilos.“

A levélhez egy utóirat csatlakozik: A testvérek éppen most szereztek tudomást Luther „leveléről és gyalázatos könyvecskéjéről“, amelyben felszólítja a fejedelmeket, hogy vessenek véget a münzeri agitációnak.

> „Az a gyalázatos azt írja, hogy te a fejedelmek ellen prédikáltál, hogy öklöllel kell ellenük menni. Ha ez igaz...., közös üdvünkre intünk téged, hogy ettől állj el és akkor egészen tiszta leszel, mert *egyébként más tételekben* (tehát a mise, a «táblák» és az erőszakos út kivételével) *te job-*

> *ban tetszel nekünk, mint bárki más e német földön és más országokban.* Ha Luther és a hercegek kezébe kerülnél, hagyd el a jelzett tételeket, de a többi mellett úgy állj ki, mint egy hős."*

Nem tudjuk, hogy Münzer megkapta-e a levelet és hogy mit válaszolt rá. A levél kelte után hamarosan ott találjuk őt a svájci határon, élénk kapcsolatban a svájci újrakeresztelőkkel. E kapcsolat módját illetően csak sejtéseink vannak; de hogy az erőszakos út kérdésében nem jött létre köztük megegyezés, azt mutatják azok az események, amelyek Münzer hazatérése után Thüringiában lezajlottak.

Az erőszakos út elutasítása volt az újrakeresztelők döntő hittétele — éppúgy, mint korábban a cseh testvéreké is. Ez megállapítható abból, hogy bár egyébként türelmesek voltak és a legkülönfélébb irányzatokat megtürték maguk között — az ellen mindíg tiltakoztak, hogy Münzer közéjük tartozott. Münzer követőit is távoltartották maguktól. Franck így ír erről:

> „Münzernek még (1531) sok titkos híve van Thüringiában, *de ezek nem újrakeresztelők*, ő maga sem keresztelkedett meg újra, amint azt nekem szavahihető emberek elmondták."

Az utóbbi persze önmagában még nem lenne bizonyíték arra, hogy Münzer nem tartozott az újrakeresztelőkhöz. Hiszen Münzer is a gyermekkeresztség ellen nyilatkozott, „Protestáció"-jában ezeket írja: Az apostolok idejében vigyáztak arra, hogy a sátán ne keverhesse össze a búzát a konkollyal.

> „Ezért csak a *felnőtt embereket* vették fel az egyházba, hosszas oktatás után... ó, mit is mondjak, az egyházatyák kezdettől fogva egyetlenegy könyvükben sem magyarázták soha egyetlen (szóval?) sem, hogy mi az igazi

---

* A levél szószerinti eredeti szövege ki van nyomtatva Corneliusnál id. mű II. köt. 240. és köv. old., I. melléklet. Az eredeti levél a st. galleni Bürgerbibliothek-ban található.

keresztség. Kérek minden betűjártas tudóst, mutassák meg nekem, hol van megírva a szent betűkben, hogy Krisztus és tanítványai akár egyetlen kiskorú gyermeket is megkeresztelték volna; vagy amiből be lehet bizonyítani, hogy gyermekeinket, mint manapság, meg kell keresztelni.“

A zürichiek az újrakeresztelés *gyakorlatát* azonban csak 1525 január végén vagy február elején kezdték meg. Vagyis abban az időben, amikor Münzer minden valószínűség szerint már felkerekedett, hogy résztvegyen a nagy forradalmi küzdelemben és amikor az efféle szektás szőrszálhasogatás már egészen jelentéktelennek tűnhetett előtte.

Az újrakeresztelés, illetve a késői keresztelés eszméje nem újkeletű. Egyes eretnekek — mint Petrus de Bruys és toulouse-i Henrik — már a XII. században támadták „a gyermekek keresztelését; csak a felnőtt keresztelhető meg, aki már alkalmas a hitre“.* Az újrakeresztelés eszméje különösen erősen nyilvánult meg később a cseh testvérek mozgalmának kezdetén. „Jobb volna, ha az ősi egyház szokása szerint csak felnőtteket keresztelnénk, akik cselekedeteikkel már be tudják bizonyítani hitüket“ — vélte Peter Chelčicky. Ő ugyan nem vetette el feltétlenül a gyermekkeresztséget, de előnyben részesítette a felnőttek megkeresztelését. Amikor 1467-ben Lhotában megalakult a cseh testvérek gyülekezete, első cselekedete a jelenlévők újrakeresztelése volt. A késői keresztelés szokása egészen az újrakeresztelők megjelenéséig fennmaradt náluk. Akkoriban a cseh testvérek már elpolgáriasodtak; nem akarták, hogy összetévesszék őket az újrakeresztelőkkel, akik ugyanazokat a jellemvonásokat viselték, mint kezdetben Chelčicky tanítványai. A felnőttek keresztsége veszélyes szimbólummá vált most és ezért a cseh szektában egyre erősebb lett az ellenszenv iránta. Végülis a Mladá Boleslavban (Jungbunzlau) megtartott zsinat 1534-ben — a münsteri felkelés évében — teljesen eltörölte.** Nem volt tehát új az az elv, amelyet a zürichi testvérek elfogadtak és amelyet róluk neveztek el. A gyermekkeresztség ellenzése logikus következménye volt az államegyház elleni fellépésnek.

---

* *Ignaz von Döllinger*. Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters (Adalékok a középkori szekták történetéhez). München 1890. I. köt. 84, 101. old. és másutt.

** *Gindely* Geschichte der Böhmischen Brüder I köt. 36. és 224 old.

Amíg a katolikus egyház a keresztény Nyugaton valóban katolikus volt (a görög katholikosz szó általánost, egyetemest jelent), a keresztség ott egyáltalán a társadalomba való felvételt jelentette. Az újszülöttek megkeresztelésében nem láttak semmi képtelenséget. Teljesen megváltozott azonban a helyzet akkor, amikor ellenzéki pártok, eretnek pártok keletkeztek, amelyek vita tárgyává tették a katolikus egyháznak azt az igényét, hogy az egész társadalmat átfogja. Mihelyt mellette más vallási közösségek keletkeztek, kézenfekvő volt az a követelés, hogy az egyes embert ne a születés véletlen körülményei kapcsolják akarata ellenére egy bizonyos egyházhoz, hanem tartsák fenn számára a döntés jogát akkorra, amikor már önállóan tud gondolkodni.

De nem minden protestáns szekta vonta le ezt a következtetést. Az uralkodó osztályok protestantizmusa nem jelentett mást, mint azt a törekvést, hogy az egyházat mint uralmi eszközt meghódítsa és az államba bekebelezze. Az egyházból államegyház lett, az állam egy része; azokban az országokban, ahol reformációra került a sor, az államhatalom határozta meg, hogy az állampolgárok milyen egyházhoz tartozzanak, milyen „hitet“ valljanak. Ez különösen kirívóan mutatkozott meg később a monarchikus Németországban, ahol a cujus regio, ejus religio elve uralkodott, akié a föld, az határozza meg a rajta élők vallását is. A lakosság azonnal és zokszó nélkül köteles volt hitet változtatni, ha a földesúr valamilyen okból hitet változtatott, vagy ha máshitü földesúr számára örökül hagyta, elajándékozta, eladta őket vagy bármi más módon máshitü földesúr lett a gazdájuk.

A demokratikus protestáns államokban az államegyház nem vont le olyan abszurd konzekvenciákat, mint a monarchikus államokban; de ott jelent meg korábban, először Zürichben, ahol — mint láttuk — Zwingli már 1523-ban bevezette az államegyházat. Az államegyház bevezetésével azonban összeegyeztethetetlen volt a felnőttek keresztelése. Ahogyan minden ember születésétől kezdve egy bizonyos államhoz tartozott, úgy az államegyházat bevezető országokban egy meghatározott valláshoz is tartozott, ugyancsak születésétől fogva. A késői keresztelés az állam tekintélyének tagadását jelentette, az állam azon jogának tagadását, hogy polgárai vallási hovatartozását meghatározza. Zwingli, mint a zürichi állam irányítója, semmi szín alatt sem ismerhette el az újrakeresztelést, noha korábban, ideológus korában, amikor még ellenzékben volt, saját tanúsága szerint ő is a késői keresztelés mellett foglalt állást.

„A keresztelésről, az újrakeresztelésről és a gyermekkeresztelésről“ (Vom tauf, vom widertauf und vom Kindtauf) című, 1525-ben megjelent iratában *Zwingli* ezeket írja:

> „Néhány évvel ezelőtt engem is félrevezetett a tévedés, úgyhogy azt gondoltam, sokkal jobb volna, ha a gyermekeket csak akkor keresztelnénk meg, amikor egy bizonyos kort elérnek.“ (Részletesebben foglalkozik ezzel a kérdéssel J. Loserth „Dr. Balthasar Hubmeier und die Anfänge der Wiedertäufe in Mähren“ [Dr. Balthasar Hubmeier és az újrakeresztelés kezdetei Morvaországban] című müve, Brünn 1893. 78. old.)

A „testvérek“ viszont annál inkább kényszerültek arra, hogy kitartsanak a felnőttek keresztelésének jogosultsága mellett és hogy elvessék a gyermekkeresztséget, mint érvénytelen és haszontalan dolgot, minél inkább üldözték őket és minél inkább kisebbségnek érezték magukat, amely lemondott arról, hogy meghódítsa az államot és csak azáltal érvényesülhetett, hogy elkülönült a tömegtől és a „szentek“, a „kiválasztottak“ különleges gyülekezetének tekintette magát. Ez a két megjelölés igen gőgösen hangzik, és mégis csupán azt bizonyítja, hogy az újrakeresztelők feladták azt a reményt, hogy valaha is a lakosság zömét alkossák.

Így aztán a késői keresztelés — vagy ellenfelei elnevezése szerint újrakeresztelés — kérdése egyre jobban előtérbe került. De éppen olyan kevéssé volt ez a kérdés a harc tulajdonképpeni tárgya, mint az úrvacsora mindkét alakban való kiszolgáltatásának kérdése a huszitáknál. Ezt maga Zwingli mondja egyik levelében, amelyet 1525 május 28-án írt Vadianusnak. Azt írja, hogy az újrakeresztelők elleni harc a legnehezebb, amelyet valaha vezetett. Minden eddigi küzdelem gyermekjáték volt ehhez képest. De szükséges, hogy szembeszálljon velük, mert *itt nem a keresztségről van szó*, hanem zendülésről, lázadásról és a felsőbbség megvetéséről. (Egli: Züricher Wiedertäufer. 34. old.)

A viszonyok úgy hozták, hogy — miként a huszitáknál a kehely — náluk az újrakeresztelés lett az a harci jel, amely körül a testvérek csoportosultak, amelyről megismerték egymást. Erről kapták nevüket, amelyen a történelemben ismeretesek: „újrakeresztelők“ vagy „anabaptisták“ (a görög „ana“ elöljárószócskából, mely az ismétlés fogalmát fejezi ki, valamint a „baptisztész“ főnévből, amely keresztelőt jelent). Ők maguk tiltakoztak az ilyen elnevezés ellen. Hiszen ők nem keresztelnek kétszer, sőt azt tanítják, hogy a gyermekkeresztség egyáltalán nem is keresztség, hanem — Hubmeier szavai szerint — csupán gyermekfürdetés. (Hubmeier: Vom Christlichen Tauff der Glaubigen [A hivők keresztényi keresztségéről]. 1525. Kivonatos közlése Loserthnél, id. mű 84. és köv. old.)

3. AZ ÚJRAKERESZTELŐK VIRÁGZÁSA ÉS BUKÁSA SVÁJCBAN

Még a németországi parasztháború kitörése előtt döntő csapás érte a zürichi újrakeresztelőket.

Prédikátorai — főleg Reublin — rábeszélésére több szülő nem engedte, hogy újszülötteiket megkereszteljék. A papok és a tanácsurak hasztalan fáradoztak azon, hogy engedékenységre bírják őket. Ekkor a városi tanács 1525 január 18-án rendeletileg kötelezővé tette a gyermekek megkeresztelését és a rendelet megszegőire kimondta a *számkivetés* büntetését. Három nappal később megkezdődött a tanács rendeletének végrehajtása. Reublint, Hatzert, Andreas auf der Stülzent és a graubündeni Brödlit, aki prédikátor volt Zollikonban, de két keze munkájából élt — kiutasították.

A válasz, amelyet erre a csapásra adtak, méltó és merész volt. Az ottmaradt testvérek összegyültek, a gyülésen felemelkedett Jürg Blaurock, aki szerzetes volt Churban és megkérte Konrad Grebelt, hogy keresztelje meg őt igazi, helyes, krisztusi keresztséggel. Konrad Grebel teljesítette a kérést és most már Jürg keresztelte meg valamennyi többi jelenlevőt. Ettől kezdve az újrakeresztelés vagy késői keresztelés lett a testvérek szövetségébe való felvétel elismert szimbóluma. Ugyanakkor megkezdték a kísérletet a kommunizmus gyakorlati megvalósítására. Egy korabeli tanú (Heini Frei, akit Giglinek is nevezték) ezt mondja erről:

> „Azon a véleményen voltak, hogy minden közös legyen, mindenüket hordják össze egy rakásba és ha valakinek szüksége van valamire, vegyen ki a rakásból annyit, amennyi kell. És azt is gondolták, hogy szívesen vonnak a maguk körébe gazdag embereket és nagy nemzetségeket." (Egli: Züricher Wiedertäufer. 24, 97. old.)

A zürichi testvérek tehát kiálltak az újrakeresztelés mellett, bár teljesen tudatában voltak annak, hogy mi vár rájuk.

> „Mihelyt Zwingli újból, de most még erősebben, mint korábban, megfújta a harci riadót, vakító és ijesztő fénynyel lobogott fel a rajongó lelkesedés lángja. Hirtelen emberek egész tömegét lehetett látni, amint útrakészen, kötéllel felövezetten vonultak át Zürich utcáin. A piacon és a tereken megálltak, prédikáltak az élet megjavításáról, a visszatérésről az ártatlansághoz, az igazságossághoz és a testvéri szeretethez. Közben harcot hirdettek az öreg sárkány és fejei, vagyis Zwingli és hivataltársai ellen és megjövendölték, hogy a város rövidesen elpusztul, ha nem hallgat az Úr szavára. «Jaj, jaj Zürichnek», hangzott mindenütt, a népes főváros szük utcáin ahol panaszos, hol fenyegető kiáltás, mint túlvilágról jövő figyelmeztetés.
>
> A városi tanács sokakat letartóztatott, köztük Manzot és Blaurockot. Tilalmak, vallatások és büntetések következtek, majd újra letartóztatások, kihallgatások, még

szigorúbb büntetések. Ám ezekben az emberekben olyan lélek lakozott, amely megcsúfolta Zwingli teológiáját és az erőszak úgy vitte egyházuk hírét-nevét a messzeségbe, akár a szél a tüzet."*

Valóban: a mag hamarosan kikelt az egész németajkú Svájc területén. A Zürichből kiutasított újrakeresztelők mindenhol elterjesztették a tant.

Legsikeresebb volt müködésük a német határvidéken, Waldshutban, Schaffhausenben, St. Gallenben.

Mint Svájc és Dél-Németország más városaiban, a zürichi reformációs mozgalom itt is élénk visszhangot váltott ki. És — mint Zürichben — itt is felléptek radikális, újrakeresztelő elemek, amelyek többre törekedtek, mint a Zwingli-féle reform. Ezek az elemek eredményesebben müködtek a kisvárosokban, mint a nagyvárosokban — a kisvárosok lakosságának többsége akkoriban mindig plebejusabb érzületü volt, mint a nagyvárosok lakossága, ahogy azt már a huszitáknál láttuk. Waldshutban már 1525 előtt az volt a helyzet, hogy a gyermekkeresztséget megengedték ugyan, de már nem írták elö. Schaffhausen nem ment olyan messzire, mint Waldshut, de annyi bizonyos, hogy legalábbis nem tanúsított elutasító magatartást az újrakeresztelőkkel szemben. St. Gallenben pedig már 1524-ben kis, virágzó testvéri közösséget alapított egy Lorenz Hochrütiner nevü takács, Grebel egyik híve, akit 1523-ban kiutasítottak Zürichből.

A zürichi tömeges kiutasítások 1525 elején nagy mozgást és életet idéztek elő ezekben a helységekben. Grebel Schaffhausenbe ment, Brödli a Schaffhausen melletti Hallauban kezdett prédikálni, Reublin pedig Waldshutba ment át.

Schaffhausenben az új tan csak lassan terjedt. Hallau és Waldshut viszont gyorsan behódolt. A mozgalom vezetője itt *Dr. Balthasar Hubmeier* volt, aki — mint tudjuk — összeköttetésben állott a baseli körrel.

Ezzel a férfival kissé közelebbről kell foglalkoznunk. Az Augsburg melletti Friedbergben született, 1480 táján. Tudós pályára ment és tanár lett az ingolstadti egyetemen, amely őt 1515-ben prorektorrá nevezte ki. A következő évben meghívták Regensburgba, ahol a székesegyházban prédikált. Ott heves agitációt fejtett ki a zsidók ellen, akiket a kézművesek azzal vádolták, hogy ők okozták a város és a kézművesség hanyatlását. 1519-ben a zsidókat kiutasították Regensburgból. Nem sokkal később, 1521-ben, Hubmeier is elhagyta a várost, hogy miért, azt nem tudjuk. Talán azért kellett elhagynia Regensburgot, mert résztvett a reformációs mozgalomban. Innen Waldshutba ment, amely akkor a Habsburgok birtokában volt. Ebben a városban Hubmeier mint prédikátor csakhamar jelentős befolyásra tett szert, különösen a köznép körében. Befolyása még erősebb lett, amikor a zürichi reformációs mozgalom hatása alatt Waldshutban egy demokratikus, Habsburgellenes irányzat kerekedett felül; ezt a mozgalmat, mely a parasztháború előestéjén a Habsburgoktól való elszakadásra vezetett, Hubmeier irányította. Hubmeier ugyanazt a szerepet játszotta itt, mint Zürichben Zwingli, akivel élénk összeköttetésben állott.

---

* *Cornelius*, id. mü II. köt. 29—30. old.

Ám — mint már említettük — ezzel a mozgalommal együtt a „testvérek“ is megszaporodtak Waldshutban.

Amikor Zwingli felvette a harcot az újrakeresztelők ellen, Hubmeiernek is döntenie kellett. De Waldshutban a közember hatalmasabb volt, mint Zürichben, és közelebb is volt Dél-Németország lázadó parasztjaihoz. Hubmeier elszakadt Zürichtől és gyülekezetével együtt az újrakeresztelők felé fordult, akikkel már azelőtt is rokonszenvezett és sok mindenben egyetértett.

Amikor Reublin Waldshutba ment, Hubmeier megkereszteltette magát vele (1525 húsvétján). Hubmeier példáját a városnak több mint 300 lakosa követte.* Hubmeierrel egész Waldshutot meghódították; ez a lázongó város, amely a Habsburgoknak felmondta az engedelmességet, „az újrakeresztelő egyház vára lett, innen indult ki mindenfelé az ösztönzés és toborzás". (Cornelius.)

---

* A megkeresztelteken Hubmeier a lábmosás szertartását is elvégezte. Egy rosszindulatú tudósító ezt írja: „És amikor elkészült a fiatal nőkkel és az öreg bakkecskékhez ért, kijelentette, hogy most már másvalaki mossa meg a lábakat.“ (Loserth: Hubmeier. 82. old.) Ezt nem vehetjük tőle rossznéven.

Ugyanakkor a st. galleni gyülekezet is gyorsan növekedett, különösen Grebel agitációs körútja után, amelyet Schaffhausenből kiindulva tett meg. A gyülekezet hamarosan 800 tagot számlált. Egész Appenzell izgalomba jött.

Manz az újrakeresztelő tant elvitte Graubündenbe, mások Baselben és Bernben terjesztették, sőt még magában Zürichben sem akadt meg az agitáció, a hatóságok minden rendszabálya ellenére sem. Az agitáció különösen a felföldön, Grüningen vidékén volt egy ideig igen eredményes.

Látjuk, hogy milyen eredményei vannak a kiutasításoknak, ha az a párt, amelynek ártani akarnak, a kor viszonyaiban gyökerezik. És akkor ez az eset forgott fenn. A kiutasított agitátorok nem érhettek volna el ilyen eredményeket, ha ugyanakkor a német parasztháború nem rázkódtatta volna meg Svájcot is és nem teremtett volna ott igen kedvező hangulatot az újrakeresztelés tana számára mind az alsó osztályokban, mind a polgári ideológusok körében. A köztársaság határán dúló véres harc mi is lehetett volna más, mint bevezetése azoknak a rettenetes eseményeknek, amelyekről a Jelenések könyve beszél, amikor az istentelenek kiirtatnak és csak a kiválasztottak maradnak meg, hogy részesedjenek az ezeréves birodalomban?

Amikor a nagy küzdelem végetért és Németország fellázadt parasztsága ezer sebtől vérezve a földön hevert, akkor a svájci újrakeresztelők számára is megváltozott a helyzet. Ezek a békeszerető szektások, akik iszonyodtak a felkeléstől. legnagyobb sikereiket éppen a felkelés idején és a felkelés révén érték el. A felkelés vérbefojtása az ő lábuk alól is kirántotta a talajt — legalábbis saját hazájukban. Az alsóbb osztályok elbátortalanodtak és elcsüggedtek, míg a kizsákmányolók taraja duzzadt és német szomszédaik nagyszerű példája felkeltette vérszomjukat. A svájci újrakeresztelők üldözése 1525 második felében általánossá vált és az üldözés annál kegyetlenebb lett, minél fenyegetőbb volt a kommunisztikus szekták növekedése a parasztháború sikereinek hatása alatt.

Már június elején megmozdult a st. galleni városi tanács és rendeletben megtiltotta az újrakeresztelést. A polgárok kötelesek voltak feltétlen hűséget esküdni a felsőbbségnek. Aki megtagadta az esküt, annak el kellett hagynia a város területét. Júliusban a churi városi tanács letartóztatta Manzot és kiszolgáltatta Zürichnek. Augusztusban a schaffhauseni városi tanács úrrá lett az újrakeresztelőkön. Októberben elfogták Grebelt és Blaurockot, akik a Zürichhez tartozó Grüning vidékén agitáltak. Novemberben Bern városa kimondta, hogy az újrakeresztelésnek számkivetés a büntetése. Decemberben pedig Waldshut, az újrakeresztelők vára, kardcsapás nélkül az osztrák kormányzat kezébe került. Hubmeier, akinek nem volt más kiútja, Zürichbe menekült, ahol elfogták.

Az az év, amelynek első fele ragyogó sikerek szemtanúja volt, az újrakeresztelők teljes leverésével és szétszórásával végződött az egész szövetségi köztársaság területén.

A legtöbben Németországba menekültek, mint Reublin, Hätzer, Blaurock (ez csak 1527-ben). Mások bűnbánóan visszavonták téves tanaikat; a legismertebb ezek közül Hubmeier volt. Miután Zürichben elfogták, arra kényszerítették, hogy Zwinglivel vitatkozzék — a fogoly a tömlöctartójával, aki bármikor a legszörnyűbb sorsot mérhette a fejére! Hubmeier nem olyan ember volt, aki ezt az undorító komédiát méltóságteljessé tudja tenni. Hogy megmentse életét, megtagadta nézeteit és a vitatkozás során eleinte ingadozva és hízelegve beszélt. Amikor ez ellenfeleinek nem volt elég, kijelentette, hogy hajlandó visszavonni „tévedéseit“.

Miután ezt megtette és megesküdött, hogy soha többé nem teszi a lábát zürichi földre, kegyelemben elbocsátották (1526 április).

> „Csakhogy — siránkozik Bullinger — annak ellenére, hogy Doktor Balthasarnak ez a cselekedete sok egyszerű, megtévedt embert értelmessé és helyesen gondolkodóvá tett, mégis maradt még sok makacs és önfejű újrakeresztelő, akiket sem ez, sem más dolog nem tudott javulásra bírni.“*

---

* Der Widertäuffer Ursprung. 13. old.

Ezek ellen a felsőbbség, fokozatok szerint, súlyos büntetéseket alkalmazott. A zürichi tanács már 1526 március 7-én elrendelte, hogy mindazok, akik makacsul ragaszkodnak az újrakeresztelők tanához, „vizen és kenyéren, szalmafekhelyen zárassanak be az új toronyba". Ott kell hagyni őket „meghalni és elrothadni", az asszonyokat és lányokat is. De még azt is szigorú büntetés fenyegette, aki egy újrakeresztelőnek szállást, ételt és italt adna. Végül a visszaesőkre kimondották a halálbüntetést. Az első áldozat Felix Manz volt, 1527 január 5-én. Vízbefojtották, vagyonát pedig elkobozták.

Mindazonáltal ezek az üldözések sem tudták Svájcban teljesen kiirtani az újrakeresztelést, mint ahogyan idáig egyik kommunista szektát sem lehetett erőszakkal teljesen kiirtani. De a viszonyok már nem nekik kedveztek és ezért a svájci kommunista mozgalom a német parasztok leverése után hamarosan ugyanarra a színvonalra süllyedt vissza, amelyen a reformáció kezdete előtt állt — az uralkodó osztályok számára veszélytelen, a részvevők számára viszont annál veszélyesebb titkos szövetségek színvonalára, amelyeknek létezésére csak az időnkénti perek és kivégzések derítettek fényt.

A nyilvánosság számára a mozgalom eltűnt.

Ám éppen abban az időben, amikor Svájcban lehanyatlott az újrakeresztelés, kezdett fellendülni Németországban.

4. A DÉLNÉMETORSZÁGI ÚJRAKERESZTELŐK

Azt lehetne várni, hogy a parasztfelkelés leverése, amely olyan hatalmas reakciót váltott ki az újrakeresztelők ellen a szomszéd országban, lehetetlenné tette ennek a mozgalomnak a feltörését Németországban is. Ez az elgondolás azonban, amely megfelelne egy modern, centralizált állam viszonyainak, nem számol a feudális partikularizmussal, amely akkoriban éppen a német birodalomban még igen erős volt. Ez a partikularizmus megnehezítette a forradalmi (vagy rebellis) erők egységes mozgalommá való egyesülését, de ugyanakkor tompította a visszavágás erejét is, amely nem egyszerre és nem egyenlő mértékben találta mindezeket az erőket.

A parasztháború után parasztmozgalomra persze nem lehetett többé gondolni. A parasztokkal együtt vereséget szenvedett a kisebb városok többsége is, amelyek csatlakoztak hozzájuk. Viszont a nagyobb, szabad birodalmi városok többsége éppen olyan hüvösen állott a parasztfelkeléssel szemben, mint azt megelőzően a kisnemesség felkelésével szemben, amelyet Sickingen vezetett. Nemcsak a nagypolgárság, a patriciusság állott ellenségesen a parasztokkal szemben, hanem a közép- és kispolgárság, a városi céhdemokrácia is csupán langyos rokonszenvet táplált a falusi lakosság iránt és ez a langyos rokonszenv gyakran a nyilt idegenkedéssel volt határos.

De mert a nagyvárosi demokrácia általában elmulasztotta, hogy erejével támogassa a paraszti és kisvárosi demokrácia felkelését, e mozgalom leverése sem érintette, legalábbis közvetlenül nem. A demokrácia Dél-Németország legtöbb szabad birodalmi városában a parasztháború után még töretlenül állt. És éppen akkor éleződtek ki azok a harcok, amelyek egyrészt közte és a városi arisztokrácia között, másrészt pedig az egész városi lakosság és a városok birtoklására és kizsákmányolására törekvő fejedelmi hatalom között évszázadok óta soha teljesen meg nem szüntek.

A birodalmi városokban a lakosság zöme örömmel üdvözölte és támogatta Luther támadását a pápa ellen. Ez a szivélyes és örömteli támogatás azonban abban a mértékben lanyhult, ahogy Luther magatartása langyosabb lett a demokrácia iránt.

Amikor Luther kezdett elfordulni a demokráciától, Zürichben az egyházi reformációnak egy olyan formája jött létre, amely teljesen megfelelt a városi céhdemokrácia érdekeinek. Ez hamarosan felkeltette a délnémetországi birodalmi városok érdeklődését. Jó talajra talált náluk és eleinte nem állt ellenségesen a luteránizmussal szemben. De a két iránynak okvetlenül szembe kellett fordulnia egymással akkor, amikor Luther és hívei határozottan a demokrácia ellen nyilatkoztak. Ilymódon éppen a parasztháború ideje egyúttal azt az időt is jelenti, amikor megkezdődött a nagy küzdelem Luther és Zwingli között; ez a küzdelem látszatra egy *szó* miatt folyt, hogy Krisztus azt mondta-e: „Ez (a kenyér) az én testem“, vagy pedig ez: „Ez *jelenti* az én testemet“. A valóságban a polgári demokratikus és a fejedelmi reformáció közötti küzdelem volt ez. Teológiai érvekkel vívták, de tárgya nagyonis reális volt.

Ez a harc 1525-től kezdve egész Németországot áthatotta; leghevesebben a délnémet birodalmi városokban folyt, Strassburgban, Ulmban, Konstanzban, Lindauban, Memmingenben, Augsburgban stb. Mint már korábban a hasonló alkalmakkor, most is a *kommunista mozgalom* volt a nevető harmadik. Azelőtt a római pápa elleni harc, most pedig a wittenbergi pápa elleni küzdelem volt az, ami a kommunistáknak a szabad kifejlődéshez szükséges levegőt biztosította. A luteránusok ellen a délnémet zwingliánusok fel tudták használni az újrakeresztelőket, ezért 1525 után még néhány évig megtűrték őket, amint maga Zwingli is, aki most üldözte, nemrégen még pártolta az újrakeresztelőket.

A szabad köztársaság politikai menekültjei Dél-Németországban kerestek menedéket. Számosan menekültek ide és hamarosan még több hívet szereztek maguknak. Békességre törekvő gondolkodásmódjuk, amely elítélte az erőszakos felkelést, éppen megfelelt az alsóbb osztályok általános hangulatának a parasztfelkelés elfojtása után. Még Münzer hajdani követői is csatlakoztak most hozzájuk; például *Hans Hut* könyvárus, akiről fentebb már megemlékeztünk; *Melchior Rinck*, először hersfeldi iskolamester, majd lelkész az Eisenach melletti Eckartshausenben, aki résztvett a frankenhauseni csatában, de szerencsésebb volt, mint Münzer és ép bőrrel úszta meg a dolgot. Most az újrakeresztelőkhöz csatlakozott.

Az újrakeresztelő mozgalom olyan rohamosan növekedett most Németországban, hogy sokan vallották azt a felfogást, amely szerint a mozgalom csak a parasztháború alatt vagy után keletkezett. Maguk az újrakeresztelők is támogatták ezt a nézetet, mert ezáltal remélték megcáfolni azt a vádat, hogy ők támasztották a parasztfelkelést, ahogyan ellenfeleik állították. Hivatkoztak arra, hogy az újrakeresztelés, mint a testvérek közé való befogadás szimbóluma, továbbá végleges elszakadásuk a zwingliánus egyháztól, végül pedig önálló vallási közösséggé alakulásuk — mindez csak 1525 elején következett be.

Sebastian Franck elfogadja az újrakeresztelőknek ezt az állítását. Egyébként is szorgosan igyekszik bizonyítani, hogy az újrakeresztelőknek egyáltalában nem voltak lázadó hajlamaik.

Ez a szemlélet mindenesetre közelebb áll az igazsághoz. mint az a másik, még jobban elterjedt nézet, amelynek Bullinger is hódol: hogy Münzer lett volna az újrakeresztelő szekta alapítója. Bullinger ugyan szemtanúja volt Zürichben a szekta keletkezésének, de mint zürichi lelkész, kívánatosnak tartotta, hogy a kellemetlen szekta eredetét lekaparja a zwingliánizmus hazájáról és a luteránizmus hazájának nyakába varrja.

Franck a maga krónikájában az 1526-os évhez ezt a megjegyzést füzi:

> „Mindjárt a parasztlázadáskor és utána az Írás betüiből egy új szekta és külön egyház támadt, melyet egyesek újrakeresztelőknek, mások keresztelőknek neveztek. Külön keresztséggel kezdték magukat másoktól elkülöníteni és minden más gyülekezetet, mint nemkeresztényt. megvetették. — Elöljáróik és püspökeik voltak névszerint Balthasar Hubmeier, Melchior Rinck, Johannes Hut, Johannes Denck, Ludwig Hätzer. Tanításuk csakhamar elterjedt az egész országban, hamarosan sok hívet szereztek, sok ezret megkereszteltek és sok derék szív ... is hozzájuk húzott. Mert látszólag nem hirdettek mást, mint szeretetet, hitet és a keresztet, a sok szenvedésben béketűrőknek, alázatosaknak mutatkoztak, közösen szegték meg a kenyeret az egység és a szeretet jele gyanánt, becsületesen segítettek egymáson kölcsönnel és ajándékkal, azt hirdették, hogy mindenük közös és egymást testvérnek nevezték. Aki azonban nem tartozott a szektához, azt alig köszöntötték, kezet sem nyujtottak neki; összetartottak és úgy megsokasodtak, hogy felkelésüktől kezdett tartani a világ, bár — mint hallom — ebben ártatlanoknak találtattak."*

---

* *Seb. Franck.* Chronica. 444. old

A szekta annál is inkább veszedelmesnek látszott, mert a nagyvárosokban terjedt el. Jellemző erre egy levél, amelyet 1527 november 26-án dr. Eck írt az újrakeresztelőkről György szász hercegnek. A levélben többek között ez olvasható:

> „Mert ez a szekta igen aggasztó és amint Fenséged és fejedelmi tanácsadói mérlegelik, több kártól kell félni, mint a legutóbbi parasztlázadásnál; *mert ez a szekta a városokban gyökerezik*. Ha mármost zendülésre kerülne a sor, akkor a városokban lakók is felkelnének, lenne nekik ágyújuk, lőszerük és páncéljuk, söt harcban jártas zsoldosaik is; a falvak parasztsága hozzájuk csatlakozna és akkor az egész nyakra-főre megindulna a papok, a fejedelmek és a nemesség ellen. Ezért a fejedelmeknek és a nemességnek jól kell ügyelniök.“*

A délnémetországi újrakeresztelők főfészke Augsburg és Strassburg volt, ez a két takácsváros, amelyekben már a beghard-mozgalom is nagyon erős volt.

Az utóbbi várossal kapcsolatban emlékezzünk vissza a valdens Friedrich Reiserre. A Táborban megtartott kongresszus Strassburgot jelölte ki számára székhelyül, amely „kétségkívül már évszázadok óta a német gyülekezetek központi városa volt“. (Keller.)

Hogy Augsburgban időnként mennyire erős volt a kommunista szektásság, mutatja az a tény, hogy 1393-ban nem kevesebb, mint 280 valdens eretneket fogtak ott egyszerre perbe. Ezek többnyire takácsok és famunkások voltak.**

E szekta egy másik központja *Nürnberg* volt. Tudjuk, hogy Münzer számos hívet talált itt. Csakhogy Nürnbergben a patriciusok túlságosan hatalmasok voltak, semhogy egy népi mozgalom érvényesülhetett volna.

Nürnbergben 1524 végén — talán közvetlenül Münzer ottartózkodása után — több „eretneket“ letartóztattak; közöttük volt Dürer tanítványa, Jörg Penz, két fivér, Hans Sebald és Barthel Behaim, Ludwig Krug és Sebald Baumhauer, valamint a már Baselből ismert *Hans Denck*, aki Ökolampadius ajánlására 1523-ban a Sebaldus iskola rektora lett. Tudjuk, hogy a derék Ökolampadius később szükségesnek tartotta, hogy emiatt Pirkheimernél mentegetődzzék.

---

* Lenyomatva Seidemannál. Th. Münzer. 150—151. old.

** *Bender*. Geschichte der Waldenser. 70. old.

Az elfogottakat bíróság elé állították. Keller tanulmányozta a per aktáit, melyeket a nürnbergi levéltárban őriznek. Keller megjegyzése szerint kiderült belőlük

> „az a tény, hogy a letartóztatottak egy *testvéri közösség* tagjai, amely titokban sokáig fennállott és amelynek kapcsolatai voltak kifelé, például Erlangenben.“*

A fővádlottakat — köztük Dencket is — kiutasították. Denck Svájcba ment, ahol akkoriban fellendülőben volt a testvérek ügye. 1525 elején St. Gallenben találjuk, ahol egy nyomdában dolgozott mint korrektor. Ugyanez év őszén azonban ismét Németországban bukkant fel, *Augsburgban.* Ebben a városban a luteránizmus és a zwingliánizmus ellentéte igen kiéleződött, itt tombolt ezekben az években leghevesebben a két irányzat harca és itt találták meg az újrakeresztelők a számukra legkedvezőbb feltételeket.

A gyülekezet gyorsan növekedett és 1527 körül Urbanus Rhegius szerint már 1100 főt számlált. Ezt a sikert lényegében Denck működésének tulajdonították,

> „aki az ő vándoraival — a vándor agitátorokkal — nálunk is be akarta vezetni az ő új keresztelési rendjét; először meghúzódott a sarokban és titokban terjesztette a mérget“ — amint egy pamflet mondja, amelyet Urbanus Rhegius írt Denck ellen.**

---

* *Keller.* Die Reformation. 422—423. old.

** Wider den newen Taufforden. Notwendige Warnung an alle christglaubigen durch die Diener des Euangelii zu Augspurg (Az új keresztelési rend ellen. Szükséges intelem valamennyi Krisztusban hívőhöz, az evangélium augsburgi szolgái által). 1527. Ez az irat semmi említésreméltót sem tartalmaz az újrakeresztelőkről. Úgylátszik hogy „az evangélium jámbor szolgáit“ az mérgesítette legjobban az újrakeresztelőknél, hogy ő (Denck) „nem igazi prédikátor. hanem csavargó vándor és nem marad egy helyen“. Ez a kommunista szekták hagyományos szabálya volt a valdensek óta.

Dencknek nagyon kedveztek az augsburgi viszonyok. Mindazonáltal jórészt buzgalmának és nagy intelligenciájának tulajdoníthatjuk azokat a sikereket, amelyeket elért. Hubmeier mellett a testvérek élharcosai között küzdött. Peter Gynoräus, aki 1526-ban Augsburgban lakott, úgy beszél róla, mint „az újrakereszteltek fejéről". Bucer „pápának" nevezi, Haller pedig 1527 december 2-án Zwinglihez írt levelében mint „az újrakeresztelők Apollóját" említi.

Denck, mint jelentős tudós és filozófus, mindenekelőtt odahatott, hogy az újrakeresztelés tanának anyagi, „testi" tartalmát elvegye és a tant „szellemivé tegye". Ő lett az újrakeresztelők enyhébb, vagy ha úgy tetszik, praktikusabb, békülékenyebb irányzatának egyik fö képviselője. Ez az enyhébb irányzat az eredeti szigorú irányzattal ellentétben nemcsak a vagyonközösség maradéktalan megvalósítását, hanem még az állammal szemben tanúsítandó teljes passzivitást is nagyon terhesnek találta. Németországban a két irányzat ellentéte ugyan nem bontakozott ki teljesen; erre csak Morvaországban került sor, ahol a gyülekezetnek nagyobb volt az érvényesülési lehetősége és a belső viszálykodás fényüzését inkább megengedhette magának. De a régi, zürichi irányzattal szemben az új, praktikusabb irányzat kialakulásának jelei már Németországban is megmutatkoztak, különösen Augsburgban, ahol a gyülekezet erősen virágzott és a magasabb osztályokból is voltak tagjai, köztük *Eitelhans Langenmantel*, „a legelőkelőbb nemzetségből való augsburgi polgár", aki „igen tehetséges volt az Írásban és az isteni tudományokban, ahogyan azt az ő kinyomtatott könyvecskéi bizonyítják". (Beck: Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer. 36. old.) 1529-ben ügyéért vértanúhalált szenvedett.

Mint a cseh testvéreknél, itt is leginkább a müveltek azok, akik az enyhébb irányzat oldalán álltak; Denck mellett főleg Hubmeier, aki Zürichben hütlenné vált ugyan az újrakeresztelők ügyéhez, de mihelyt hátatfordított Zürich falainak, azonnal újra csatlakozott hozzájuk.

De a másik oldalon is akadtak müvelt emberek. Az előbb említett Eitelhans Langenmantel például a szigorúbb kommunizmus mellett szállt síkra, ha a neki tulajdonított „Rövid beszéd az igazi közösségről“ (Kurze Rede von der wahren Gemeinschaft) valóban tőle származik. Szembefordul azoknak a nézetével, akik ezt mondják:

> „Nincs olyan parancs, hogy minden jószág közös legyen, ha azonban ez szeretetből és jámbor akaratból történik, akkor helyes. Egyébként azonban akár beadja valaki a vagyonát a közösségbe, akár megtartja, nem szabad őt kizárni Krisztus igaz közösségéből.“

Ez ellen így ír Langenmantel:

> „Isten legfőbb parancsa a szeretet. Szeresd Istenedet mindenek fölött és felebarátodat úgy, mint tenmagadat A mulandó javak közösségével ezt a szeretetet elismerik. Senki sem mondhatja: enyém, enyém. Az a testvéré is Ki fog adni testvérének magasabb, lelki, eljövendő javakat, ha a mulandó javaknál vonakodik? Csak az van Krisztusban, aki megtartja a közösséget, aki nem tartja meg, az kívül van rajta és az ő közösségén ... De ha valaki azt akarná mondani, hogy mivel minden dolgot közösen kell bírni, akkor az asszonyok is legyenek közösek: én nem így beszélek, hanem azt mondom, hogy amit Isten egybekötött, azt ember szét ne válassza. Az igazi közösség pedig az, hogy senki se fosztassék meg attól, amire szüksége van: egy asszonyt egyedül venni, az az Úr szerint való. Így hát a mulandó javakból mindenkinek adni kell, amire szüksége van. Olyan közösség, ahol az egyik gazdag és sok jószága van, a másik pedig szegény és szükséget szenved, az ilyen közösség nem tartozik Krisztushoz.“*

A szigorú irányzat leghatározottabb képviselője viszont *Hans Hut* könyvkötő és árus volt, aki — mint láttuk — a münzeri iskola növendéke volt és akit azzal vádoltak, hogy a nőközösség híve.

---

* Idézve Loserthnél Der Kommunismus der mährischen Wiedertäufer im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert (A morvaországi újrakeresztelők kommunizmusa a XVI. és XVII. században). Wien 1894. 99—100. old.

Denck és Hut már a testvérek második augsburgi kongresszusán szembekerült egymással.

Augsburg olyan fontos város volt, hogy itt tartották meg az újrakeresztelők első két kongresszusát (zsinatát). Az első 1526 tavaszán zajlott le. Résztvettek rajta Hans Denck, Hans Hut, Ludwig Hätzer, Jakob Gross Waldshutból, Kaspar Färber az Inn völgyéből és Balthasar Hubmeier. Ez a zsinat szentesítette a késői keresztelés bevezetését Németországba, amelyet addig csak Svájcban gyakoroltak.

Fontosabb volt a második zsinat, 1527 augusztusában. Ezen már több mint hatvan küldött vett részt. A zsinat fő feladata volt az agitáció megszervezése, „apostolok“ szétküldése a legkülönbözőbb vidékekre és talán a program, a „hitvallás“ megállapítása is.

> „E gyülés határozataira vonatkozóan — mondja Keller, akinek adataira támaszkodunk e két kongresszus történetében — sajnos, hiányzanak a jegyzőkönyvek. De legalább annyi bizonyos, hogy a küldöttek hosszas viták után, amelyek során kiütközött a Denck és Hut közötti ellentét, végülis teljes egyetértésben hozták meg határozataikat és hogy *Denck eszméi* győzedelmeskedtek.“*

A mostani Dél-Németország és Svájc küldöttei mellett *Ausztriából* jött küldötteket is találunk ezeken a kongresszusokon. Oda is behatolt az újrakeresztelés: először a Svájccal határos *Tirolba* és a szomszédos alpesi vidékekre.

Tirol annakidején gazdaságilag és politikailag sokkal jelentősebb szerepet játszott, mint ma. Szászországon és Csehországon kívül a bányászat sehol sem volt annyira fejlett mint Tirolban és a tőle keletre fekvő szomszédos területeken. Nemcsak gazdag vas- és rézérclelőhelyek voltak ott, meg hatalmas sótelepek, hanem arany- és ezüstérclelőhelyek is. A „bányaáldás“ — mint az előbb említett országokban — Tirolban is a társadalmi ellentétek kiélezõdésére vezetett. Mindazonáltal ez az alpesi országokban kisebb mértékben történt, mint Szászországban. Ennek főoka nyilván az ország hozzáférhetetlenségében, az egyes völgyek elzártságában és terméketlenségében rejlett. A félreeső völgyek lakóira nem terjedt ki az a hatás, amelyet a magas alpesi hágókon át vezető néhány kereskedelmi út jelentett. A lakosság szükségletei ugyanazok maradtak, mint régen és a szükségletek kielégítésének módja sem változott. A kereskedőt nem csábította nyereség az úttalan vadonba, a paraszt pedig nem termelt felesleget, amit becserélhetett volna.

---

* Die Reformation. 429. old.

Az a gazdagság, amelyet a bányászok, főleg az arany- és ezüstbányászok termeltek, csak részben szolgált arra, hogy a belföldi árutermelést előmozdítsa. A tiroli bányák legfőbb kihasználói nem tiroliak voltak; a legjelentékenyebbek köztük az augsburgi Fuggerek és Höchstetterek. Sőt még spanyolok is voltak a tiroli bányák kizsákmányolói között. De még az a nyereség sem maradt az országban, amely Tirol urainak, a Habsburgoknak jutott: szétszórták mindenfelé, hogy világpolitikájukat támogassák vele. Ez a pénz a svájci, németalföldi, spanyol zsoldosok zsebébe vándorolt; továbbá azoknak az államférfiaknak a zsebébe, akiket a különböző udvaroknál meg kellett vesztegetni; végül pedig a német választófejedelmek és hivatalnokaik zsebébe.

Ennek következtében Tirolban a gazdaságilag jól fejlett vidékek mellett igen elmaradottakat is találunk. A régi markrendszer általában még erősen fennmaradt és a parasztok kizsákmányolása — legalábbis a Brennertől északra — nem volt nagymértékű. Az osztályellentétek kiéleződése, amelyet a bányajövedelem hozott magával, jóformán csak a városokra, bányahelységekre és azok közvetlen környékére terjedt ki.

Amikor az 1525-i parasztháború hullámai a tiroli és salzburgi Alpok közé is behatoltak és a lakosságot megmozgatták, nem a parasztok, hanem a bányászlegények voltak azok, akik a felkelések élére állottak.*

Akkor kitűnt, mekkora katonai erőt jelentettek a bányamunkások és hogy milyen veszélyessé válhatott volna a thüringiai felkelés, ha az ottani bányamunkások energikusan csatlakoztak volna hozzá. Csak két olyan felkelés volt 1525-ben, amelyet nem tudtak fegyveres erővel leverni, az északtiroli és a salzburgi. „Szellemi eszközökkel" győzték le, vagyis hazug ígéretekkel és annak a korlátolt partikularizmusnak a kihasználásával, amelynek a tiroli és a salzburgi bányászlegények éppenúgy rabjai voltak, mint a mansfeldiek. A legveszedelmesebb felkeléseket azzal csendesítették le, hogy néhány túlságosan kirívó visszásságot megszüntettek, s ilymódon szabad kezet kaptak a kizsákmányolók a többi felkelőkkel szemben. Miután ezeket egymásután leverték és időt nyertek a csapatok összevonására, most már azokon a vidékeken is úrrá tudtak lenni, amelyeket katonailag nem sikerült legyőzniök. Ez utóbbiak tehát semmit sem nyertek azzal, hogy elárulták a közös ügyet: 1525 után végül őket is elérte a dolgozó osztályok általános elnyomása.

---

* Ezt részletesen tárgyaltam már említett tanulmányomban: Die Bergarbeiter und der Bauernkrieg. Neue Zeit 1889. 508. és köv. old.

Tirol alsóbb osztályai, amelyeket legyőztek és elnyomtak anélkül, hogy katonai vereséget mértek volna rájuk, a parasztháború után éppen olyan elégedetlenek voltak, mint Dél-Németország dolgozó osztályai. Csakhogy nem csüggedtek el annyira, mint ezek.

Ilyen hangulatban találták őket az újrakeresztelők prédikátorai, akik Svájcból és Bajorországból Tirolba jöttek. Hamarosan kitünt, hogy milyen termékeny talaj ez az ország az új tan számára.

Az újrakeresztelők eszméi különösen a bányavidékeken terjedtek rohamosan. Ezek a vidékek már a parasztháború előtt szívesen fogadták a lutheri tanokat, amelyek a katolikus Habsburgok országaiban tisztára ellenzéki, határozottan uralkodóellenes jelleget öltöttek.

> „A lelkészeken kívül világiak, bányászlegények, bírósági írnokok, diákok és mások is elkezdték prédikálni az új evangéliumot... Mindenütt fellobbant a lelkesedés az új tan iránt. *A régi egyház ellenfeleinek fő tűzfészke a Schwazban levő testvérközösség volt, amelybe számos bányászlegény tartozott.*"*

---

* *Loserth.* Der Anabaptismus in Tirol von seinen Anfängen bis zum Tode Jakob Huters (Az anabaptizmus Tirolban, kezdeteitől Jakob Huter haláláig). Wien 1892. 21. old.

Az 1525-ös évvel a tiroli demokratikus elemek elfordultak Luther tanaitól, aki leleplezte magát, mint a demokrácia ellensége. Hamarosan, mihelyt tanaikat megismerték, az újrakeresztelők felé fordultak.

Már 1526-ban említés esik néhány „testvérről" az Inn völgyében, köztük *Pilgram Marbeck rattenbergi* bányabíróról. 1527-ben már más bányahelységeket is emlegetnek, mint az újrakeresztelő tanok fészkeit: Schwaz, Kitzbühel, Vipiteno (Sterzing), Chiusa (Klausen) stb. és a „bányászatban jártasakat" jelölik meg, mint olyanokat, akik közt a szekta leginkább gyökeret vert.* A tiroli újrakeresztelők között a bányászok mellett feltünő még a *takácsok* nagy száma. De a dolgozó osztályok más rétegeinek tagjai sem hiányoztak; söt még egyes nemesek is csatlakoztak a szektához.

A délnémetországi városokhoz hasonlóan Tirolban is roppant gyorsan növekedett az újrakeresztelők száma a parasztháborút követö első években.

De az akadálytalan terjeszkedés ideje mindezeken a területeken igen rövid volt. Alig kezdett táboruk jelentösebben növekedni, máris egyesültek üldözésükre városi és fejedelmi hatóságok. Pedig az újrakeresztelők alázatos, békés életet folytattak, és elvetették minden felkelést. Ezt még ellenfeleik is elismerték. Mindez azonban nem használt semmit: tanaik következménye — úgymond — mégis csak a forradalom. Ezt az érvelést találjuk egy ellenük készült hivatalos iratban, amelynek címe: Rövid oktatás (Ein kurzer Unterricht).** Ez az 1528-ban megjelent irat többek között ezt mondja: Igaz, hogy az újrakeresztelők engedelmességet kívánnak a felsőbbség iránt. De hogy ez csupán ravaszkodás, az kitűnik abból,

---

* *Loserth,* id. mű 37. old. és több helyen másutt. V. ö. *Beck.* Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer. 80—81. old.

** A teljes cím így hangzik: Ein kurzer vnterricht den Pfarherrn vnd Predigern Inn meiner gnedigen Herrn der Marggrafen zu Brandenburg etc. Fürstenthumben und Landen hientden in Franken vnd auf dem Gebirg verordnet, wes sie das volck wider etliche verfurische lere der widertauffer an den Feyertägen auff der Cantzel zum getreulichsten und besten aus Götlicher schrifft vermanen vnd vnterrichten sollen (Rövid oktatás az én kegyelmes uraim, a brandenburgi stb. őrgrófok fejedelemségeiben és tartományaiban, valamint Frankföldön és a hegységben levő papoknak és igehirdetőknek arról, hogyan intsék és oktassák ünnepnapokon a szószékről a népet a szentírásból a leghívebben és legjobban az újrakeresztelők bizonyos kisértő tanításai ellen). A bevezetésben elmondja, hogy a brandenburgi őrgrófok elrendelték az újrakeresztelők elleni prédikálást; ez a könyvecske

> „hogy összetartanak és kötelezik magukat, hogy semmiben sem tágítanak egymástól, hanem együttmaradnak életre-halálra. Az ilyen fogadalmat többre tartják, mint az Istentől rendelt felsőbbség iránti kötelességet.“

Az együgyü emberek ezt kezdetben nem értik, de ördögi tanaik alapjábanvéve odairányulnak, hogy nagyok és hatalmasak legyenek. Akkor majd szembeszállnának a felsőbbséggel és önkényeskednének. Aki azt tanítja, hogy mindennek közösnek kell lennie,

> „annak nincsen más a fejében, mint az a gondolat, hogy az alattvalókat az Istentől rendelt felsőbbség ellen, a szegényeket a jómódúak ellen izgassa és lázadásra uszítsa“.

A huszas évek végén, amikor a parasztháború emléke még annyira friss volt, ez az érvelés teljes megértésre talált a hatalom birtokosai előtt. Ezenfelül — mint azt Eck leveléből láttuk — az újrakeresztelőket különösen veszedelmeseknek tartották, mert a városokat fenyegették. Végül pedig nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy az újrakeresztelők jelentős része — különösen a Hut-féle proletár irányzat — minden békeszeretete mellett is erősen rebellis hajlamú volt. Igaz ugyan, hogy kivétel nélkül mindnyájan esztelennek és bünösnek jelentettek ki minden fegyveres felkelési kísérletet, de sokan ugyanilyen erősen meg voltak győződve arról, hogy közeleg a fennálló társadalom bukása, csak már nem egy belső felkelés sikerében, hanem külső háborúban reménykedtek.

Ami a parasztoknak nem sikerült, azt most a *törökök* viszik majd véghez. Hans Hut sok társával együtt a törökök

---

azért íródott, mert „arra gondoltunk, hogy papjaink és igehirdetőink közül néhányból talán hiányzik a *szükséges értelem* és parancsunk megértése“. A könyvből minden lelkésznek küldtek egy példányt.

küszöbönálló betörésére számított. A törökök — fejtegette Hut — szét fogják rombolni a birodalmat. Ezalatt a testvérek rejtözzenek el az erdökben és amikor a törökök már elvégezték feladatukat, jöjjenek elö s tetözzék be a müvet. Hut még az ezeréves birodalom kezdetének pontos dátumát is megadta: 1528 pünkösdje.

Hut jóslatai — éppen úgy, mint annakidején Dolcino próféciái — egyáltalán nem voltak puszta agyrémek. A törökök valóban közeledtek. Ha nem is 1528-ban, 1529-ben megindult Szolimán szultán, de csak Magyarországot tudta meghódítani, Németországba nem sikerült behatolnia. Bécs előtt megtorpant és ez nemcsak az energikusabb újrakeresztelöket szomorította el, hanem a császár energikusabb ellenfeleit a német fejedelmek között is, mindenekelött a hazafias történetírók által annyira magasztalt Fülöp hesseni örgrófot.

Tehát nem a kommunisták voltak az egyedüli „hazaárulók“.

Az újrakeresztelök egy részének törökbarát érzelmei mindenesetre nem támasztottak kedvezöbb hangulatot irányukban, különösen a császár országaiban nem.

1528 április 18-án a kormányzat Alsó-Ausztria törvényhatóságaival és városaival a testvérek következö ismertetöjeleit közölte:

> „1. Amikor az újrakeresztelö egy másikkal találkozik, kalapjához nyúlva így szól: «Légy üdvözölve, testvérem az Úrban», mire a másik így válaszol: «Légy áldott az Úrban».
>
> 2. Azt a nézetet vallják, hogy Istenen kívül nem szabad semmiféle felsöbbséget türni és minden vagyonuknak közösnek kell lennie.
>
> 3. *Ha a törökök az országra törnének, az újrakeresztelők hozzájuk akarnak csatlakozni,* nem akarnak saját felsöbbségüknek segíteni és mindenkit, aki nem az ö hitükön van, agyon akarnak ütni, a császárt sem kivéve.“ (Loserth: Hubmeier. 190. old.)

Nem szabad azonban azt gondolni, hogy a félelem az újrakeresztelőknek a törökökkel való együttműködésétől túlságosan nagy befolyással volt a szekta üldözésére. Csak kisebbségük reménykedett a törökökben; az újrakeresztelők üldözése éppen úgy folyt ott és akkor is, ahol és amikor nem volt török veszély, mint a Habsburgok keleti tartományaiban a török betörés veszélye idején.

A török veszély nem elég arra, hogy megmagyarázhassuk az újrakeresztelők kegyetlen és dühödt üldözését, amely megindult ellenük, mihelyt az alsóbb osztályokban befolyásra jutottak. Ezt az üldöztetést csak úgy lehet megmagyarázni, mint a parasztháború utóhatását, amely olyan mértékben ébresztette fel az uralkodó osztályok vérszomját és bosszúvágyát, amilyen mértékben felkeltette félelmüket. Azóta mindenkiben, aki az alsóbb osztályokkal érzett együtt — lett légyen az bármilyen alázatos és béketűrő — halálos ellenséget láttak, akit nem lehet eléggé elkeseredetten letiporni és nem lehet eléggé kegyetlenül megbüntetni.

Protestánsok és katolikusok versengtek az újrakeresztelők üldözésében. „A legtöbb vér katolikus országokban folyt" — írja *Cornelius* (Münsterischer Aufruhr. II. köt. 57. old.). „Németországban a protestáns rendek a kemény és véres üldözésben még a katolikusokon is túltettek" — vélekedik *Beck* (Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer. XVIII. old.). A valóságban egyik párt sem maradt el a másik mögött.

1526-ban Dél-Németországban csak szórványos üldözések folytak. De amikor az újrakeresztelők száma gyorsan növekedett, az üldözések is gyakoribbak lettek. 1527-ben már számos kivégzés történt, általánossá azonban a következő évben vált a hajsza. Ezt a január 4-én kiadott császári rendelet vezette be, amely az újrakeresztelőkre kimondta a halálbüntetést. Ezt a rendeletet teljessé tette az 1529-i speyeri birodalmi gyűlés, ugyanaz, amelyen az evangélikus rendek minden rájuk erőszakolt valláskényszer ellen *protestáltak*, amiért azután a protestáns nevet kapták.

A speyeri birodalmi gyűlés határozatának 6. szakaszában ez áll:

„Mivel nemrégiben is egy új szekta keletkezett, az

> újrakeresztelők szektája, amelyet az általános törvények tiltanak és *már sok száz évvel ezelőtt kárhoztattak*. . ., ő császári Felsége, hogy megelözze ezt a súlyos bajt és az abból eredö következményeket, és hogy megörizze a békét és az egységet a szent birodalomban, a jognak megfelelö szabályt és rendet állított fel és megparancsolta, hogy azt a szent birodalomban mindenütt ki kell hirdetni; ez úgy szól, hogy minden értelmeskorú újrakeresztelö és újrakeresztelt, akár férfi, akár nö, a halálnak adassék át tüz, pallos vagy egyéb alkalmatos eszközök által, *anélkül, hogy az ügyet előzőleg az egyházi bíróság inkviziciója elé vinnék.*"

Úgy kell tehát megölni öket, mint az állatokat, mihelyt fogságba estek, minden bírósági vizsgálat, minden bírósági ítélet nélkül!

És a birodalmi gyülésnek *ez* a határozata nem maradt, mint annyi más, csupán papíron. Söt, a végrehajtás során az egyes rendek még tettek is hozzá egyet-mást.

> „Sokakat szétténtek — írja az újrakeresztelők egyik krónikása — sokakat pedig porrá és hamuvá égettek, egyeseket elevenen megsütöttek, másokat izzó fogókkal téptek szét, némelyeket bezártak a házba és rágyujtották azt, megint másokat felakasztottak vagy hóhérbárddal végeztek ki, többeket pedig vízbefojtottak. Sokaknak betömték a száját, hogy ne tudjanak beszélni és így vitték öket a halálba.
>
> Tömegesen hurcolták öket a vágóhídra, mint a juhokat és birkákat. A bibliai könyveket sokhelyütt szigorúan betiltották, sokhelyütt elégették. Sok (testvér) éhenpusztult vagy megrothadt a sötét tömlöcökben; sokakat megöletésük elött mindenféle kínzással gyötörtek; azokat, akik még túl fiatalok voltak, semhogy elítélhették volna öket, megvesszőzték. Sokan közülük évekig senyvedtek tömlöcben és fogságban.* Sokaknak orcáiba lyukat égettek

---

* Az elfogott újrakeresztelőket a legkülönösebb kínzásoknak vetették alá, amelyek gyakran nem nélkülöztek némi ádáz humort. Az újrakeresztelők történetkönyvei megemlékeznek például bizonyos Libich nevű testvér-

és azután elengedték őket. A többieket, akik mindezektől megmenekültek, országról-országra, egyik helyről a másikra kergették és hajszolták. Mint a baglyoknak és éjszakai varjaknak, amelyek nappal nem mutatkozhatnak, nekik is gyakran sziklák között, szakadékokban, rengetegben, barlangokban és odukban kellett meghúzódniok. Kopókkal és poroszlókkal hajszolták őket, úgy lestek rájuk, mint a madarakra — és mindezt ártatlan, semmit sem vétett emberekkel szemben, akik nem okoztak kárt senkinek és nem is akartak.“[*]

Ez a panasz prózai kifejezése annak az e korból származó dalnak, amelyet *Leonhard Schiemer*, volt ferences barát költött. Ez, miután a kolostorban nem találta meg azt, amit keresett, az újrakeresztelőkhöz csatlakozott és bár tanult ember volt, kitanulta a szabómesterséget. Az újrakeresztelők szigorúbb irányzatához tartozott. 1527 novemberében a tiroli Rattenbergben a hatóságok kezébe került és 1528 január 14-én lefejezték. Életével bizonyította annak a dalnak az igazságát, amelyben így énekel:

---

ről, akit 1538-ban egy agitációs utazása során az Inn völgyében elfogtak és az Innsbruck melletti Vellenberg tömlöcébe zártak. „Mivelhogy ez különösképpen gonosz tömlöc és mint ismeretes, tele van a szellemek vagy a sátán szörnyűségeivel, a kedves testvérnek sok kísértést kellett kiállnia a gonosztól... A gonosz egy leány képében jött hozzá, és amikor a testvér imádkozott, asszonyi alakban melléfeküdt az ágyba, úgyhogy csak nagynehezen tudta őt kiráncigálni és elkergetni.“ Amikor az ördög asszonyi alakban „nem tudott semmit sem elérni. kiment a tömlöcből és olyan kegyetlen bűzt hagyott maga után hogy a testvér elájult“. A börtönőrök azonban nem elégedtek meg azzal hogy a szegény testvért ilyen felizgatott fantáziáknak engedjék át: „Mindezek tetejébe, hogy minden kísértés beteljék és semmi se maradjon el, az istentelenek és a sátán fiai egy nővért tettek be hozzá, aki ugyancsak a hite miatt szenvedett fogságot. Urschel (Ursula) Hellriglin volt ez a nővér szép fiatal lány. akit Libich lábához láncoltak és sok ideig így hagyták őket. Hogy az ördög és az ő fiai mit szerettek volna látni, azt el lehet gondolni!“ De nem történt semmi bűnös dolog legalább is Libich és Ursula Hellriglin ezt állították. A leányt 1539-ben, tizenhétéves korában fogták el. 1544-ben kegyelemből kiutasításra ítélték. „részint az asszonyi nem ostobasága miatt. részint pedig fiatalkora és közbenjárói miatt“. Vele együtt Libichet is szabadonbocsátották és kiutasították, mivel „megtért“. (Beck: Die Geschichtsbücher. 155. és köv. old.)

[*] *Beck.* Die Geschichtsbücher. XIX, XX. old.

„Már szétdúlták szent városod,
Az oltárt kirabolták.
Szolgáid sorja is halott,
Ölték, ahol csak tudták.
A sok közül
Mi egyedül
Maradtunk itt csak élve.
Szégyen között,
Mint üldözött
Bujdokolunk az éjben.

És szétszóródtunk, mint a nyáj,
Mely pásztorát vesztette.
Üres a ház, üres a táj
S felettünk szörnyű este.
S mint madárcsapat
Ha megriadt,
A sziklák közt lakásunk.
És les ránk száz
Elszánt vadász
És jaj, ha nem vigyázunk.

Az erdő mélye rejtekünk,
Vad vérebek keresnek.
Ha elfognak, mint juh veszünk
És megkötözve visznek.
Mint lázítót
Várnak bitók
És szégyenpadra vonnak.
Ily sorsa van
Boldogtalan
Taglót váró baromnak.

Sokunk kezén kemény bilincs,
Sírjuk a börtön mélye.
Irgalmat vársz? Az sajna nincs,
Csak kínok szenvedése.

. . . .

. . . .
S ártatlanul
A vére hull
Ez áldott, szent seregnek.

Akasztottak s felszabdaltak,
Vízbeölték köztünk sokat.
Titkon s nyiltan pusztították
Szüzeket és asszonyokat.
De bátrak ők
És vakmerők,
A haláltól sem féltek
Megvallani,
Kiáltani,
Jézus az út s az élet!

Világ, te hazug bünfolyam,
Átkot kiáltsz te ránk ma,
A hóhér bárdja megsuhan
És fellobog a máglya.
Oh Istenünk,
Meddig türjünk?
Elnyomók meddig gyötörnek?
Engedd magadhoz,
Trónusodhoz,
Mártír szentjeinket."

Hogy az első nagy üldözés mekkora hevességgel tombolt, abból láthatjuk, hogy a szekta majdnem minden kimagasló egyénisége elpusztult, ha a természetes halál ki nem ragadta őket a hóhér kezéből. Így járt például Denck, aki 1527 végén Baselben a pestis áldozata lett és a beteges Konrad Grebel, aki 1526 nyarán halt meg Graubündenben.

Zwingli tehát nem tudott bosszút állni nagy ellenfelén, akit egyízben „az újrakeresztelők korifeusának" nevezett. Viszont Grebel apját, aki kibékült fiával, 1526 október 30-án sikerült hóhérkézre adnia, azzal a váddal, hogy francia járadékot fogadott el. Az öreg Grebel az utolsó pillanatig hangoztatta ártatlanságát és maga Bullinger sem tartotta igazságosnak a kivégzést. (V. ö. Meyer von Knonau „Grebel“ cikkét az „Allgemeine deutsche Biographie“-ban.)

Az újrakeresztelők első vértanúja — mint már említettük — Felix Manz volt. Követte öt 1527 május 21-én a tudós staufeni Michael Sattler, volt szerzetes, aki 1524-ben csatlakozott a testvérekhez. A Neckar-menti Rottenburgban fogták el, „tüzes fogókkal tépték szét és azután elégették; mindvégig állhatatos vala az Úrban“. Hans Hut ugyanabban az évben pusztult el, Augsburgban, amikor börtönéből menekülni próbált. 1528-ban Brödli és Hubmeier szenvedett vértanúhalált, 1529-ben — mint írtuk — kivégezték Langenmantelt, Blaurockot a tiroli Chiusában megégették, Hätzert pedig Konstanzban lefejezték. Rinck viszont Fülöp hesseni őrgróf hatalmába került, aki lelkiismeretével nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy békés embereket hitük miatt megölessen — Luther nagy bosszúságára, aki a szelíd Melanchtonnal együtt hasztalan próbálta rábeszélni, hogy kíméletlenül hajtsa végre az 1529-i birodalmi gyűlés határozatát. Mindazonáltal nem sokat nyertek azok a szerencsétlenek, akik az őrgróf kezébe kerültek. A jámbor fejedelem életfogytiglani fogságra ítélte őket.

Az áldozatok mind bátran és állhatatosan fogadták a halált, még Hubmeier is, bár ő előzőleg gyengeséget mutatott. 1527 nyarán fogták el a morvaországi Mikulovban (Nikolsburg) és Károly császár öccsének, Ferdinándnak parancsára Bécsbe hurcolták. 1521 óta Ferdinánd volt a Habsburg-ház hatalmának képviselője Németországban, 1526-ban pedig Magyarország és Csehország királya lett. Hubmeier — mint 1525-ben Zürichben — most is úgy próbált megmenekülni, hogy tévedéseit visszavonta; söt a keresztség és az úrvacsora kérdésében hajlandónak mutatkozott arra is, hogy zsinatnak vesse alá magát. Egyidejűleg felajánlotta szolgálatait az eretneküldöző Ferdinándnak. 1528 január 3-án beadványt, „Számadást“ juttatott el a királyhoz, amelyben magasztalta Ferdinánd közismert jóságát és arra kérte, hogy

> „Őfelsége bocsásson meg nekem, fogságban sínylődő és bánatos embernek, aki itt fekszik súlyos nyavalyában.

> hidegben és szomorúságban; tanúsítson irántam kegyelmet és irgalmasságot; mert Isten segedelmével úgy fogom magam viselni, hogy királyi Felségednek kedvére legyek. *A népet nagy komolysággal és buzgalommal áhítatosságra, istenfélelemre és engedelmességre fogom inteni, akárhová kerülnék is.*"*

Csakhogy hasztalan volt minden rimánkodás és fogadkozás. Hubmeier, mint a waldshuti ellenzék vezére, fellázadt a Habsburg-uralom ellen és ezt a bünt a Habsburgok sohasem bocsátották meg.

Amikor Hubmeier látta, hogy sorsa meg van pecsételve, megemberelte magát. Bátorságot öntött beléje hös felesége, *Elsbeth* asszony is, a Bodeni-tó melletti Reichenau egyik polgárának a leánya, akit Hubmeier 1524-ben vett feleségül Waldshutban. Buzdította, erösítette férjét, aki aztán bátran lépett a máglyára (Bécsben, 1528 március 10-én). Hös feleségét három nappal később a Dunába fojtották.

Olyan gyengeség, amilyent Hubmeier mutatott, csak ritkán fordult elö az újrakeresztelök között. Általában bámulták és csodálták állhatatosságukat és azt a derüt, amellyel a halálba mentek. Ahogyan a keresztény írók rámutatnak az öskereszténység vértanúinak hösies halálára, mint ügyük szentségének és magasztosságának bizonyítékára, ugyanúgy mutattak rá az újrakeresztelök a maguk vértanúira.

És ahogyan az öskeresztény vértanúk körül, úgy keletkezett az újrakeresztelök mártírjai körül is csodákkal teleszött legendakoszorú. Itt csak egy jellemzö legendát említünk meg. Egy morvaországi „Krónika" megemlékezik egy bizonyos Leonhard Kaiserröl, „aki elöbb pap volt" és akit 1527-ben Schärdingben máglyahalálra ítéltek. Amikor kordén a vesztöhelyre vitték,

> „kinyujtotta kezét a kordéról, leszakított az úton egy virágot, felemelte és így szólt a bíróhoz, aki mellette haladt: «Íme, letéptem ezt a kis virágot; ha *ez* is elég *velem*

---

* Idézve *Loserthnél* Hubmeier. 180. old.

> együtt, akkor az annak a jele, hogy helyesen cselekedtetek velem. De ha nem égünk el együtt és a virág épen megmarad a kezemben, akkor jól gondolkodjatok azon, hogy mit cselekedtetek!» Ezután sok mérő fát égettek el alatta, de ő nem égett el. Akkor mégegyszer annyi fát hoztak, de nem tudták őt megégetni, csak a haja égett meg *és a körmei barnultak meg egy kissé.* Kezében olyan friss volt a virág, mint amikor leszakította. És amikor megmosták a testét, lement róla a korom *és alatta még szép fehér volt a teste.*"

Nem tudtak másként segíteni magukon, mint hogy feldarabolták a tűzálló szentet és testének darabjait az Inn folyóba dobták.*

Ennél a fantáziaszülte történetnél sokkal megrázóbbak az újrakeresztelők kivégzéséről szóló hiteles leírások, például az, amelyik egy tizenhatéves leány vértanúhalálát írja le Salzburgban. A leányt semilyen módon nem lehetett rábírni arra, hogy hitét megtagadja, mégis mindenki könyörgött az életéért,

> „mert valamennyien érezték, hogy tiszta és ártatlan, mint egy gyermek. A hóhér karjára vette, a lóitatóhoz vitte, ott a víz alá tartotta, míg meg nem fulladt, majd kihúzta az élettelen testet a vízből és átadta a tűznek."**

Ám hiábavaló volt a legszelídebb és legvédtelenebb áldozatok hősiessége is a legválogatottabb kegyetlenségekkel szemben — mindez nem hatotta meg az ország urait és egyházi meg világi szolgáikat. Ami az első keresztény vértanúknál isteni cselekedet volt, azt az újrakeresztelőknél az ördög művének tartották.

> „Honnan van az — kérdi Faber von Heilbronn — hogy az újrakeresztelők olyan vidáman és bizakodva szenvedik el a halál kínjait? Beletáncolnak és ugranak a tűzbe,

---

* *Beck.* Die Geschichtsbücher 25—26. old.

** *Keller.* Die Reformation. 446. old.

rettenthetetlen szívvel nézik a villogó hóhérpallost, nevető ajakkal beszélnek és prédikálnak a népnek, zsoltárokat és egyéb dalokat énekelnek, amíg csak el nem száll belőlük a lélek, örömmel halnak meg, mintha csak valami víg társaságban volnának, erősek, bizakodóak és állhatatosak maradnak mindhalálig."

Mindez — a *pokolbeli sátán* műve.

Luther is pokolbeli megátalkodottságnak, a sátán művének nevezte az újrakeresztelők állhatatosságát.

„Szent mártírok — mondta — mint a mi Leonhard Kaiserünk, alázattal, ellenségeik iránti szelídséggel eltöltve halnak meg; de ezek (az újrakeresztelők) úgy mennek a halálba, hogy az ellenségeik iránt érzett haragjuk erősíti meg őket makacsságukban."*

Az újrakeresztelők elleni vak dühében Isten jámbor szolgája itt egy kis baklövést követett el. A „szent mártír" ugyanis, „a mi Leonhard Kaiserünk", akit példaképül hoz fel, nem luteránus volt, ahogyan ő képzelte, hanem a schärdingi újrakeresztelők gyülekezetének elöljárója: ugyanaz, aki — mint láttuk — a legenda szerint úgy viselkedett a tűzben, mintha nem is húsból és csontból való ember, hanem valódi tajtékkő lett volna.

Minden állhatatosságnak és hősiességnek csak *egy* eredménye volt: az újrakeresztelők vértanúinak száma óriási mértékben megnövekedett. Sebastian Franck szerint ez a szám már 1530 körül elérte a kétezret.

Az emberek szívesen hangoztatják: eszméket nem lehet erőszakkal elnyomni. Ezt a mondást számos bizonyság támasztja alá és nagyon vígasztalóan hangzik minden üldözött számára. De ilyen feltétlen formában, ahogyan fel szokták állítani, nem helytálló a tétel. Persze, magát az eszmét nem lehet erőszakkal megölni; csakhogy az eszme önmagábanvéve erőtlen és hatástalan árnyék csupán. Az, hogy egy társadalmi eszme — és itt csak ilyen eszmékről beszélünk — mekkora erővel rendelkezik, az azoktól az egyénektől függ, akik ezt az eszmét hordozzák, attól az erőtől függ, amelyet az eszméket hordozó egyének a társadalomban jelentenek. Ha sikerül leverni egy osztályt, amely bizonyos eszme hordozója, akkor vele együtt az eszmét is elfojtják.

---

* Idézve *Corneliusnál*, Münsterischer Aufruhr, II. köt. 55. old.

A XVI. századot az állami abszolutizmus jellemzi. Az államhatalom még a kevés szabad városban is egyre inkább korlátlanná vált az alsóbb osztályok fölött. A birodalmi városok magisztrátusai, városi tanácsai, a XVI. századtól kezdve egyre jobban függetlenítették magukat a polgárságtól, egyre inkább úgy viselkedtek mint „fejedelmek“. 1602-ben a hamburgi városi tanács ezt a tételt állította fel a polgársággal szemben:

> „Még ha egy felsőbbség istentelen, zsarnok és kapzsi lenne is, az alattvalóknak akkor sem illik fellázadni és ellenszegülni, hanem inkább úgy kell felfogniok a bajt, mint a Mindenható büntetését, amely az alattvalókat bűneik miatt sujtja“ stb. (Maurer: Städteverfassung. IV. köt. 186. old.)

Még egy akkori fejedelem sem tudta volna élesebben hangsúlyozni az ő Isten kegyelméből való, korlátlan uralmát. Ilymódon tehát éppenúgy beszélhetünk városi abszolutizmusról, mint fejedelmi abszolutizmusról. Az abszolutizmus, amelynek sikerült levernie a lovagi és a paraszti-kispolgári ellenzéket, most a kevésszámú proletár és hatalomnélküli ideológus kommunista megmozdulásait játszi könnyüséggel fojtotta el. Dél-Németországban az anabaptizmus éppen olyan gyorsan tünt el, ahogyan jött; a münsteri katasztrófa (1535), amelyre más összefüggésben még visszatérünk, arra vezetett, hogy kiseperték egész Németországból. Csak néhány titkos szövetség erőtlen maradványai tengődtek még itt-ott egyideig.

Kétségkívül a véres üldözés volt a legfőbb oka annak, hogy az újrakeresztelők oly gyorsan eltüntek Németországból; de nagymértékben hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy éppen abban az időben. amikor az üldözés megkezdődött, az újrakeresztelők Németországon kívül menedékhelyet találtak, ahová tömegesen özönlöttek. Ez a menedékhely, a XVI. század Amerikája, *Morvaország* volt.

5. AZ ÚJRAKERESZTELŐK MORVAORSZÁGBAN

Morvaország az újrakeresztelők fejlődése számára igen kedvező feltételeket nyujtott. Minthogy Csehországgal közös uralkodói voltak, osztozott annak sorsában a huszita háborúk idején és azután. Azok a harcok, amelyek a reformáció első évtizedében Németországot marcangolták, a cseh korona országaiban már régen végetértek. Ezek a küzdelmek itt kompromisszummal végződtek a régi és az új hit között, ami a vallási türelmesség meghonosodását eredményezte. A katolikusok és utraquisták mellett létrejött a cseh testvérek szektája — az állam és a társadalom legcsekélyebb veszélyeztetése nélkül és igen nagy hasznára azoknak a földesuraknak, akiknek birtokán éltek.

Ahhoz, hogy Csehországban és Morvaországban egy új szektát megtűrjenek, nem kellett az államhatalom védelmét megszerezni. A tartományi fejedelemnek a huszita háborúk óta vajmi kevés hatalma volt. A főnemesség majdnem teljes függetlenséget élvezett. Ha egy szekta megnyerte valamelyik báró kegyeit, akkor nyugodtan letelepedhetett annak birtokán, akár tetszett az uralkodónak, akár nem. Ez a helyzet akkor sem változott, amikor 1526-ban Csehország és Morvaország a katolikus Habsburgokra szállott.

Az újrakeresztelők nagyon közelállltak a cseh testvérekhez, akik a XVI. század első évtizedeiben még tekintélyes helyet foglaltak el Csehországban és Morvaországban. Sebastian Franck többször idézett krónikájában így ír erről:

> „A pikardok, tehát a Waldus által félrevezetettek, Csehországban különös keresztényi népség és keresztény szekta... Nem tűrnek koldust maguk között, testvéri módon segítenek egymáson. Mindazonáltal két, söt egyesek szerint három csoportra oszlanak: a nagy, a kis és a leg-

kisebb csoportra, *ez utóbbiak minden dologban az újrakeresztelőkkel tartanak*, mindenük közös, gyermeket nem keresztelnek" stb. (138. old.)

Ugyanazok a csehországi és morvaországi mágnások, akik a cseh testvérek hívei és védelmezői voltak — pl. von Kaunitz, von Lichtenstein, Zierotin gróf — az üldözött újrakeresztelőknek is pártját fogták. (V. ö. Keller: Die Anfänge der Reformation. 56. old.)

E kedvező viszonyok ellenére az újrakeresztelők sohasem vetették meg szilárdan a lábukat Csehországban. Ez a nemzeti viszonyokkal magyarázható. Az újrakeresztelők német emigránsok voltak. A XVI. században azonban még igen erős volt Csehországban az előző évszázadban kiéleződött nemzeti ellentét. A németek nem érezték jól magukat a cseh lakosság között. Morvaországban viszont sohasem voltak olyan élesek a nemzeti ellentétek, ezért németek itt könnyebben találhattak hazát.

Hubmeier „egy tömeg néppel" már 1526 őszén elindult Augsburgból Morvaországba és vendégszerető fogadtatást talált Mikulovban, Leonhard von Lichtenstein birtokán, aki maga is felvette a késői keresztséget. Gyülekezetet szerveztek és — igen jellemző módon — mindjárt berendeztek egy nyomdát is, amely Hubmeier iratait nyomta. A zürichi Simprecht Sorg, másként Froschauer volt a nyomdász.

Az új „Emmaus" híre csakhamar elterjedt mindenfelé a testvérek között és sokan úgy menekültek meg az üldöztetéstől, hogy erre az ígéret földjére vándoroltak. A szabadság és a jólét azonban kiélezte a már amúgyis meglévő szakadást. A szigorúbb és az enyhébb irányzat közötti ellentétek, amelyek már Németországban felmerültek, de az üldözések következtében háttérbe szorultak, Morvaországban teljesen kibontakoztak. Ugyanakkor a cseh testvérek között is megvoltak még ezek az ellentétek, és ez a körülmény fokozta az újrakeresztelők ellentéteit, mihelyt ezek szorosabb kapcsolatba kerültek velük. A két ellentétes irányzatot Hubmeier és Hut vezette; ez utóbbi hamarosan követte Hubmeiert Morvaországba.

A fenyegető török veszély kiélezte a viszályt. A hitetlenek legyőzésére háborús adót vetettek ki. Az újrakeresztelők előtt felmerült a kérdés: megfizessék-e ezt az adót? Hiszen ők elvetették a háborút; az a gondolat pedig, hogy a császáriak hatalmát erősítsék a törökök ellen, egyáltalán nem illett bele Hut terveibe, aki éppen a törököktől várta az újrakeresztelők sorsának jobbrafordulását. Mikulovban és környékén heves viták folytak erről a kérdésről.

> „Miután 1527-ben elterjedt a híre annak — írják az újrakeresztelők krónikái — hogy a török Ausztriába, Bécs elé akar vonulni, összegyültek a gyülekezet testvérei és elöljárói Pergenben (Mikulov mellett) a parókia udvarán ... hogy megbeszéljék a fentemlített tételeket, de nem tudtak megegyezni egymással.“

És más helyen:

> „Hans Hut és mások összejöttek a mikulovi várban (Lichtenstein várában), hogy megvitassák: vajjon szabad-e kardot használni és hordozni vagy sem; továbbá, hogy szabad-e adót fizetni a háború céljaira és egyéb rendelkezéseket, de nem tudtak megegyezésre jutni. Egyenetlenségben váltak el egymástól. Mivel azonban Hans Hut nem tudott vagy nem akart Leonhard von Lichtenstein úrral együtt a kard mellett szavazni, *akarata ellenére* visszatartották őt a mikulovi várban. Hutnak egyik jóakarója azonban éjszaka az egyik ablakon keresztül nyúlháló segítségével leeresztette őt a falon. Másnapra a város népe között nagy volt a zúgolódás Leonhard úr és hívei ellen, mivel Hutot erőszakkal a várban tartották. Ez Balthasar Hubmeiert arra indította, hogy az ispotályban segítőtársaival nyiltan beszéljen arról, miszerint előzőleg a kard és az adó dolgában nem tudtak megegyezésre jutni.“*

Látjuk tehát, hogy a békeszerető és jámbor testvérek között meglehetősen forró volt akkor a hangulat

---

* *Beck* Die Geschichtsbücher 49—51. old

Hans Hut nem maradt Morvaországban. 1527 őszén ismét Augsburgban találjuk, ahol elfogták és — mint már mondottuk — megölték.

Hubmeier pedig folytatta harcát a szigorúbb irányzat ellen, amely az államok közti háborút, tehát a kard használatát a felsöbbség vezetése alatt, mint keresztényietlen dolgot feltétlenül elvetette. „A kardról“ (Von dem Schwert) című iratát kizárólag a testvérek elleni polemiának szentelte.* Közlünk belöle néhány jellemzö helyet (Loserth kivonata alapján). Legelöször arra hívja fel Hubmeier a testvéreket, hogy számolniok kell a viszonyokkal és ne álomvilágban, hanem a valóságban éljenek. Krisztus szavával kezdi: „Az én országom nem e világról való.“

> „Ebből egyes testvérek azt következtetik, hogy keresztény embernek nem szabad kardot fognia. Ha az ilyenek rendesen kinyitnák a szemüket, akkor másként beszélnének, nevezetesen, hogy a mi országunknak nem *lenne szabad* erről a világról lennie. De sajnos, Isten a megmondhatója, erről a világról való ... a világ, a bün, a halál és a pokol országában vagyunk. Ó Atyánk, segíts ki bennünket ebből az országból, egészen a fülünkig elmerültünk benne és nem tudunk belöle szabadulni.“

Hasonló módon tárgyal Hubmeier még tizenöt bibliai helyet, amelyre a szigorúbb irányzat hivatkozik. Természetesen könnyen talál az Újszövetségben olyan helyeket, amelyek a felsöbbség szükségességét hirdetik. De ha a felsöbbség szükséges, akkor a jó kereszténynek mellette kell állnia.

> „Ha mármost a felsöbbség meg akarja büntetni a gonoszokat — amit meg is kell tennie az ö lelkük üdvéért

---

* Von dem Schwert. Ein Christennliche erklerung der Schrifften, so wider die Oberkait (das ist, das die Christen nit sollent im Gwalt sitzen noch das schwert fieren) von etlichen Brüdern gar ernstlich angezogen verdendt. D. Balthasar Huebmör von Friedberg, 1527. (A kardról. Az Írások keresztény magyarázata a felsőbbség kérdésében, amelyet [hogy a keresztényeknek nem szabad a hatalomban ülniök, sem a kardot használniok] némely testvérek túlságosan aggályosan alkalmaznak). Kivonatos közlése Loserthnél Hubmeier. 166. és köv. old.

> — és egymaga nem bír úrrá lenni a rosszakon és ezért az alattvalókat hívja segítségül harangszóval, vészlövésekkel, levelekkel és behívással, akkor az alattvalók, ugyancsak lelki üdvösségük érdekében, kötelesek a felsöbbség mellé állni és segíteni neki abban, hogy a gonoszokat Isten akarata szerint ledöntse és kiirtsa.“ Mindazonáltal az engedelmesség ne legyen vak engedelmesség. „Ha azonban valamely felsöbbség gyermekes vagy együgyü volna és egyáltalán nem volna képes kormányozni, és ha annak rendje és módja szerint meg lehet töle szabadulni s másikat helyébe tenni, akkor jó . . .,* ha azonban ez nem történhetnék meg békésen, nagy károk és lázadás nélkül, akkor el kell tűrni.“

Hubmeier tehát ha védelmezi is a háborús adókat és azt a nézetet, hogy az alattvalóknak kötelességük támogatni a felsöbbséget, ugyanakkor védi a keresztényeknek azt a jogát, hogy ők maguk lehessenek felsöbbséggé és foghassanak kardot.

Ezzel az iratával egyidöben Zwingli és hívei ellen is adott ki Hubmeier vitairatokat. Az egyik ilyen müve mutatja, hogy Hubmeier kommunizmusa is meglehetösen enyhe volt. „Beszélgetés Ulrich Zwingli mester gyermekkeresztségről szóló könyvecskéjéről“** címü iratában így válaszol a „közösség“, a kommunizmus vádjára:

> „Én mindig és mindenhol úgy beszéltem a javak közösségéről, hogy egyik ember legyen részvéttel a másik iránt, táplálja az éhezőket, adjon inni a szomjazóknak, ruházza fel a mezteleneket, mert hiszen nem vagyunk

---

* „Igen. igen, próbáld meg“ — mondja egy széljegyzet a morvaországi országos levéltárban őrzött példányban, amelyet Loserth használt.

** Ein Gesprech Balthasar Huebmörs von Friedberg, Doktors, auff Mayster Ulrich Zwinglens zu Zürich Taufbuechlein von dem Kindertauf. Die Wahrheit ist untödlich (A friedbergi doktor Balthasar Hubmeier beszélgetése a zürichi Ulrich Zwingli mester gyermekkeresztségről szóló könyvecskéjéről. Az igazságot nem lehet megölni). Nikolsburg 1526. Részletesen közölve Loserthnél, id mű 137. és köv. old.

javainknak urai, hanem csak sáfárjai vagy kiosztói. Bizonyára senki sem mondja ennek alapján, hogy el kell venni a másiktól azt, ami az övé és közössé kell tenni.“

Nem válik nagy dicsőségére Hubmeiernek, hogy amikor fogságba került, a már említett „Számadás“-ában többek között azzal próbálta megnyerni Ferdinánd király kegyeit, hogy kiemelte Hans Huttal való éles ellentétét. *„Az utolsó ítéletről“* ír, ami korának nyelvén nem egyebet jelentett, mint a forradalmat:

> „Jóllehet Krisztus sok jelet adott, hogy megismerjük, milyen közel van eljövetelének napja, mégis ezt a napot nem tudja senki, csak Isten. Én azért is nagyon keményen ellene voltam Johannes Hutnak és követőinek, mert ezek az utolsó ítélet napját meghatározott időre, mégpedig a legközelebbi pünkösdre tették, erről prédikáltak a népnek és arra biztatták az embereket, hogy adják el házukat és jószágukat, hagyják el feleségüket és gyermekeiket; az együgyüeket pedig rábírták arra, hogy hagyják ott munkájukat és loholjanak utánuk. Olyan tévelygés ez, amely az Írás nagyfokú megnemértéséből fakadt.“

Dániel próféta három és fél esztendejéből Hut négy közönséges évet csinált, ami óriási hiba. Az ő, Hubmeier számítása szerint a dánieli év egyetlen napja egyenlő egy közönséges esztendővel, vagyis ez a három és fél év tulajdonképpen 1277 esztendőt tesz ki, ami Hut számításaiból hiányzik.

> „Amit nyilvánosan és komoly formában az orra alá dörgöltem és *kimutattam, hogy bűnös, mert a szegény népet így felizgatja és félrevezeti* — ezt azokkal a beszédeimmel igazolhatom, amelyeket ellene elmondtam.“

Az olyan forradalmár, aki csak 1277 év utánra várja a forradalmat, mindenesetre igen veszélytelen volt.

A „Számadás“ más helyén is erősen kikel Hut ellen:

> „Szinte rosszul vagyok attól, amit Johann Hut és követői tanítanak a keresztségről és az úrvacsora szent-

ségéről; *ellene leszek tanítással és írással*, ha Isten életet és erőt ad nekem... Az a keresztség, amelyet én tanítok és Hut keresztsége olyan messze vannak egymástól, mint az ég a pokoltól. Ami az úrvacsorát illeti, bízom Istenben, hogy ebben sem fogom az ő vétkét viselni."

A két nagy ellenfél halála után sem szűnt meg a két irányzat harca, bár egyidőre háttérbe szorult, amikor az újrakeresztelők üldözése (átmenetileg) Morvaországig terjedt és ugyanakkor az általános figyelmet a török betörés vonta magára.

Akkoriban sok testvér vándorolt ki Németországból Morvaországba. Egy csoport Rosice u Brná-ban (Rossitz) telepedett le, Gabriel Ascherham vezetésével, aki után „*gabrielitáknak*" nevezték őket. Amikor ott szűk lett számukra a hely, egyik részük — többnyire pfalziak — Hustopečébe (Auspitz) telepedett át Phillipp Plener vezetése alatt; ezeket „*philippitáknak*" nevezték. Mindkét csoport az enyhébb irányzathoz tartozott, szembenálltak a szigorúbb irányzattal, de egymás között is meghasonlottak. A mikuloviak között továbbfolyt a két irányzat harca; a szigorúbb irányzat híveit most „*közösségieknek*" vagy „*botosoknak*", a másikéit pedig „*kardosoknak*" nevezték.

Az utóbbiak oldalán állt Leonhard von Lichtenstein. Amikor a viszálykodás felmérgesítette, arra kényszerítette a szigorú kommunistákat — 200 felnőttet — hogy vándoroljanak ki (1528). Amikor ezek hátatfordítottak a régi gyülekezetnek, első dolguk az volt, hogy kihirdették a kommunizmust:

> „Ezek a férfiak — a vezetőik — ekkor egy köpenyeget terítettek a nép elé és mindenki odarakta vagyonát, önként, kényszer és nyomás nélkül, a nélkülözők eltartására, a próféták és az apostolok tanítása szerint."*

Slavkovba vándoroltak, amely a von Kaunitzok birtokán feküdt és ahol szívesen fogadták őket. Már 1511-ben

---

* *Beck*. Die Geschichtsbücher 75. old

„pikardok“ telepedtek meg ott. A bevándoroltakat hamarosan számos társuk követte és Slavkov lett az újrakeresztelők főhelye Morvaországban.

De a slavkoviak között is viszálykodásra került a sor. Szemléltető képet ad erről az a levél, amelyet a már ismert Wilhelm Reublin írt Hustopečéből barátjának, Pilgram Marbeck tiroli bányabírónak, akiről szintén beszéltünk már. Az 1531 január 26-án kelt levélben leírja, hogyan és miért üzték el őt és híveit Slavkovból (1531 január 8-án). A visszamaradóknak többek között azt veti szemére, hogy ők

> „a mulandó és testi javak közösségében hamisan és csalással járnak el... Tisztelik a külső tekintélyt, a gazdagoknak megvan a saját házuk, úgyhogy a Franz meg a felesége úgy élnek, akár a nemesek. Étkezésnél a közönséges testvéreknek meg kell elégedniök borsóval és káposztával, de az elöljárók és asszonyaik sültet, halat, szárnyast és jó bort kapnak; asszonyaik közül sokat soha nem is láttam a közös asztalnál. Másnak nem szabad sarut és inget viselnie, de ők maguk jó nadrágot, kabátot és prémet hordanak, melyekből böven van nekik.“*

Reublin és hívei Hustopečébe költöztek és ott külön gyülekezetet alapítottak, de nemsokára Reublint is „hazug, hütlen, álnok Ananiásnak“ találták és kizárták a gyülekezetből. 40 forintot hozott magával Németországból és ezt a pénzt nem adta oda a gyülekezetnek, hanem megtartotta magának.

A zürzavar 1531 körül lehetett a legnagyobb a morvaországi újrakeresztelők táborában. Franck, aki akkoriban adta ki krónikáját, nagyon helyesen jellemzi a morvaországi „testvérek“ állapotát a már idézett helyen (469. old.), ahol utal arra, hogy a gyülekezetekben nagyon sok a kizárás és ahol kételkedésének ad kifejezést, hogy vajjon Slavkovban „igazságos-e a szétosztás“.

A morvaországi újrakeresztelők korabeli krónikái azt írják, hogy a testvérek „egyik testi szabadságból a másikba" estek, „ezzel egészen hasonlókká váltak a világhoz, úgyhogy már nem lehetett őket megkülönböztetni a világi emberektől."*

---

* A levél szószerinti közlése *Corneliusnál* Münsterischer Aufruhr II köt. V melléklet 253—259. old

Ami azonban felbomlásnak látszott, a valóságban csupán erjedési folyamat volt, amely tisztult és tartós eredményt hozott.

Mindezeknek a harcoknak olyan kommunisztikus szervezet volt az eredménye, amely majdnem egy évszázadig fennállott és csak az erőszak szüntette meg. Az újrakeresztelők vég'eges megszervezése főleg a *tiroli* emigránsok érdeme, akik 1529 óta százával vándoroltak Morvaországba és rányomták bélyegüket az ottani mozgalomra. Vezetőik közül különösen kiemelkedett Jakob kalapos, akit mestersége után *Huternek* (Kalaposnak) is nevezték. Gyakran összetévesztik Hans Huttal. Jakob olyan nagy hatással volt az új szervezetre, hogy azt róla nevezték el. Morvaországban ettől kezdve *huteri testvéreknek* nevezték az újrakeresztelőket. Ma már nehéz megállapitani, mennyi tulajdonítható az új szervezetből Huter zsenijének, és mennyiben volt csupán a tömegek akaratának végrehajtója, amelyek mögötte álltak és erőt adtak neki.

Jakob Huter és Sigmund Schützinger több társával együtt 1529 őszén érkezett Tirolból Slavkovba és csatlakozott az ottani gyülekezethez. Felismerték, hogy Morvaországban jó a helyzet. Jakob visszatért Tirolba, hogy „egyik népet a másik után" küldje Morvaországba. Ezek az újonnanjöttek lelkesedést, áldozatkészséget és fegyelmet hoztak magukkal és ők alkották a kommunisztikus gyülekezeteknek azt a magvát, amely hamarosan a többi elemet is békés és állandó együttélésre késztette.

1533 augusztusában maga Huter is visszajött számos hívével, mert Tirolban „a zsarnokság olyan magas fokra hágott" — amint a testvérek az ugyanezen év júliusában a gufidauni körzetben, Tirolban tartott kongresszuson kijelentették — „hogy a szentek számára nem volt többé maradás". És most megkezdődött a tulajdonképpeni újjászervezési munka. Ez kétségkívül igen erélyesen és céltudatosan folyt, mert az újrakeresztelői közösség végleges alapvonásai már szilárdak voltak, amikor a münsteri gyülekezet felkelése (1534) — amely az anabaptisták legvadabb üldözését idézte elő — átmenetileg a morvaországi nemesség egy részét is megijesztette, úgyhogy megvonták a védelmet az újrakeresztelőktől. Az első nagy üldözés Morvaországban kezdődött. Az újrakeresztelői közösségeknek fel kellett oszlaniok, tagjaikat kiutasították. Ez alkalommal tudjuk meg, hogy milyen sokan voltak akkoriban: a morvaországi újrakeresztelők számát három-négyezerre becsülték.

---

* *Beck*, Die Geschichtsbücher 99. old.

Huternek is menekülnie kellett. Az üldözések elleni tiltakozás, amelyet 1535 május 1-én Morvaország kormányzójához küldött, Huter kivételes bátorságáról tanúskodik.

> „Ó jaj! — kiált fel többek között — és mégegyszer jaj nektek örökre, ti morva urak, hogy engedtetek Ferdinándnak, ennek a *kegyetlen zsarnoknak*, az isteni igazság ellenségének, s hogy beleegyeztetek abba, hogy a jámborokat és istenfélőket elüzzék földjeitekről; jobban féltek a *halandó haszontalan embertől*, mint a mindenható Úristentől."*

A tiltakozásnak csak *egy* hatása volt: méginkább üldözték Jakob Hutert.

> „És a felsőbbség komolyan nyomozott Jakob testvér után és gyakran mondták, hogy bárcsak a kezükbe kerülne Jakob Huter, mintha azt akarták volna mondani, hogy akkor újra minden a régi nyugalmi állapotba jutna."**

Huter visszament Tirolba, de ott sem volt nagyobb biztonságban, mint Morvaországban. 1535 november 30-án Chiusában elfogták. A testvérek azt mesélték, hogy Hutert „jéghideg vízbe ültették, majd egy forró szobába vitték és megostorozták. Testén sebeket ejtettek, a sebekbe pálinkát öntöttek és a szeszt meggyujtották stb.“ 1536 március 3-án hajnalban megégették. a legnagyobb titokban, mert féltek a néptől.

---

* A tiltakozást közli Loserth. Der Anabaptismus in Tirol. 17. melléklet. 171—175. old.

** *Beck*. Die Geschichtsbücher. 117. old.

A vezér elesett ugyan, de a gyülekezetnek elég belső ereje volt ahhoz, hogy ezt a csapást és még másokat is átvészeljen. Már 1536-ban újra összegyülhettek Morvaországban az újrakeresztelők. Az urak, akiknek birtokán letelepedtek, az üldözés ideje alatt felismerték e szorgalmas és ügyes munkások gazdasági jelentőségét. Visszahívták őket; az újrakeresztelők előjöttek rejtekeikből és hamarosan nemcsak a régi károkat hozták helyre, hanem már új gyülekezetek alapítására is gondolhattak.

Az üldözés nem ártott az újrakeresztelőknek, sőt inkább erősítette őket, azáltal, hogy minden kétes elemet elszakított tőlük. 1536 óta sokkal nagyobb volt az egység, mint azelőtt, és ez az egység egyre erősödött. Végül minden mellékágat felszívott a huteri irányzat.

A morvaországi újrakeresztelők új szervezetének alapja a legszigorúbb kommunizmus volt. Még a legcsekélyebb értékü tárgy birtoklása is bünnek számított. „Hans Schmidt, akit halálra ítéltek, Magdalenájának emlékül elküldi fülvájó kanalát, azzal a feltétellel, *ha a testvérek ezt nem ellenzik.*“ Ez a Hans Schmidt a közösségről szóló tanításért hal meg. A közösség az ő számára a legnagyobb kincs, a legszebb dolog a földön, és ha ettől megfosztják, az a legnagyobb szerencsétlenség ...

> „Aki a keresztelőkhöz csatlakozott, annak le kellett mondania minden vagyonáról és át kellett adnia az elöljáróknak. Persze főleg szegény emberek csatlakoztak a gyülekezethez, munkások, kézművesek, de a tiroli aktákból megtudjuk, hogy — egyes nemeseken kívül — jómódú parasztok is elfogadták az új tant.“*

Amit a hívő a gyülekezetnek adott, az a közösségé volt, nem pedig holmi részvénybefektetés. Ha egy tag kilépett vagy kizárták, akkor sem kapta vissza azt, amit beadott.

---

* *Loserth* Der Kommunismus stb 102, 108 old

Az állammal és háborúval kapcsolatosan is a szigorúbb álláspont gyözedelmeskedett. Minden *méltányos* dologban engedelmeskedni kell a felsöbbségnek, de inkább az istennek kell engedelmeskedni, mint az embereknek — vagyis az újrakeresztelök fenntartották maguknak a döntést arról, hogy milyen ügyekben hajlandók engedelmeskedni.

Az államhatalomban való részvételt éppenúgy elvetették mint a hadiszolgálatot vagy akár háborús adó fizetését

> „Ha valaki olyasmit akar tölünk, amit Isten nem rendel el, mint például *hadiadót vagy hóhérpénzt*, vagy más dolgot, amely nem keresztényhez illö és amelynek nincs alapja az Írásban, *az ilyesmit semmiképpen sem helyeselhetjük*“ — jelentik ki az újrakeresztelök 1545-ben, a morva országgyüléshez küldött emlékiratukban

Az újrakeresztelöknél tehát más volt a fejlödés, mint a cseh testvéreknél A két irányzat harcából a cseh testvéreknél az enyhébb, az újrakeresztelöknél pedig a szigorúbb irányzat került ki gyöztesen.

Ennek okát abban látjuk, hogy e két szekta más-más viszonyok között konszolidálódott.

A cseh testvérek közössége saját nemzetén belül müködött. Mihelyt közösségi életük virágzani és terjeszkedni kezdett, a testvérek elött felmerült az a lehetöség és kívánság, hogy az egész nemzetet megnyerjék maguknak Egy ilyenirányú gyakorlati tevékenység minden kísérlete azonban szükségképpen azzal járt, hogy az akkoriban feltörekvö árutermelés és kíséröjelenségei következtében a kommunisztikus hajlamok és az államtól és háborútól való tartózkodás politikája meggyengült.

A morvaországi újrakeresztelök németek voltak és azok is maradtak cseh lakosság között Idegeneknek érezték itt magukat, és ezért nem esett nehezükre, hogy megmaradjanak kis szektának, „a kiválasztottak“ és „szentek“ népecskéjének a „pogányok“ között Csak kevés érintkezési pontjuk volt környezetükkel, amelyhez nem is vonzódtak, hanem inkább összezsúfolódtak és egymásra voltak utalva

Ismert jelenség, hogy — még kommunisztikus szervezet nélkül is — közös származású vagy közös nyelvű emberek idegen nép között inkább együttéreznek egymással, mint saját hazájukban.

Ehhez járul még egy más körülmény is. A cseh testvéreknél a mérsékelt irányzat terjeszkedése kéz a kézben halad az „intelligencia“, a műveltek behatolásával. Egyik a másikra támaszkodik. A közösségen belül a műveltek képviselik a leghatározottabban a mérsékelt irányt — akár azért, mert pillantásuk messzebbre lát, akár pedig azért, mert ők érzik legkeményebben a szekta elzárkózását a társadalomtól.

Az újrakeresztelőknél is többnyire a műveltek voltak az enyhébb irányzat hordozói. De az első nagy németországi üldözés, amely 1527-ben kezdődött és a harmincéves háború kezdetéig tartott, majdnem mindannyiukat elragadta és utódaik nem akadtak. Ettől kezdve az újrakeresztelőknél nyoma sincs tudósoknak; szinte minden jelentős emberük egyszerű kézműves. A tudósgyűlölet, amelyre a középkor és a reformáció legtöbb kommunista szektája hajlamos, náluk akadálytalanul kifejlődhetett.

> „Már a kortársaknak — mondja Loserth — feltűnt az újrakeresztelők mélységes megvetése minden iránt, ami tudományos, a főiskolák és az egyes tudósok iránt. Fischer* így kiált fel: «Hát ezek az újrakeresztelők többnyire nem kapások (vincellérek), parasztok, kézmívesek-e, durva, testi, tudatlan, tanulatlan emberek, akik a köznépből verődtek össze? Nem veti-e meg a szabad művészeteket, sőt még a Szentírást is ott, ahol az nem felel meg nekik? Nem vetik-e el e főiskolákat? Nem semmisítik-e meg a tudós embereket? Nem vetik-e el a történelmet?» Sok igazság van abban, amit Fischer állít. A számos bírósági kihallgatásból és a morvaországi gyülekezethez kül-

---

* Vier und fünfzig Ehrhebliche Ursachen Warumb die Wiedertauffer nicht sein im Land zu leiden. Gestellt durch Christophorum Andream Fischer, d. Pfarrherrn zu Veldsperg (Ötvennégy jelentős oka annak, hogy miért nem lehet tűrni az újrakeresztelőket az országban. Előadja Christophorus Andreas Fischer, feldsbergi lelkész). Ingolstadt 1607. 64—65. old.

dött levelekből világosan kiderül, hogy mennyire megvetik a tudományt, söt tudós bíráikat és a megtérítésükre kiküldött különböző felekezetü lelkészeket is alapjábanvéve meglehetősen lekicsinylően kezelik.“*

Annak oka, hogy az első üldözés óta képzett ideológus nem csatlakozott többé az újrakeresztelőkhöz, bizonyára nagyrészt azokban a viszonyokban keresendő, amelyek az üldözést létrehozták. 1527-től kezdve a polgári társadalom megvetéssel sujtott mindenkit, aki az újrakeresztelőkhöz tartozónak vallotta magát. Ha valaki nem tudott arra az elhatározásra jutni, hogy parasztta vagy kézművessé legyen és önkéntes számüzetésbe menjen a civilizált világ szélső határára — a törökök akkoriban egészen Morvaországig nyomultak elöre — akkor jobban tette, ha mélyen magába zárta meggyőződését, bármennyire „keresztelöi“ volt is az.

Az újrakeresztelői — vagyis proletár — irányzattal rokonszenvező tudósoknak is nagyon meg kellett fogyatkozniok 1525 óta. Ebben az évben ugyanis Németországban a polgári szabadsággal együtt a tudomány szabadságát is agyonverték. A tudomány, csakúgy mint az egyház, az állam szolgájává lett. A professzorok hercegi lakájok lettek — mint a lelkészek. Az a merészség és függetlenség, amelyre a német tudomány az 1525 elötti utolsó évtizedekben szert tett, eltünt, mintha elfújták volna. Honnan kerülhettek volna hát elő forradalmi elveket valló tudósok?

E körülmények mellett még egy mozzanattal kell számolni, amely megmagyarázza a szigorúbb irányzat győzelmét az újrakeresztelők között.

Ugyanaz az üldözés, amely az újrakeresztelő mozgalomban résztvett tudósokat kiirtotta, a tiroli testvérek nagy tömegét Morvaországba üzte. Ezek között sok volt a bányász, aki már keresztülment a kapitalista kizsákmányolás iskoláján és nagyüzemben tanult fegyelmet és tervszerü együttmüködést. Ezenfelül jöttek takácsok, akikben mindíg különösen erős volt a kommunista lelkesedés.

---

* *Loserth* Kommunismus der Wiedertäufer. 144. old.

Elsősorban ez elemek behatolásának tulajdonítjuk, hogy a morvaországi gyülekezetekben a szigorú kommunizmus jutott fölénybe.

Ennek, mint a kommunizmus valamennyi eddig tárgyalt formájának alapja a *fogyasztás* közössége, a fogyasztási javak köztulajdona volt. Ezzel szükségképpen összefüggött az egyes család megszüntetése. Az *egyesházasság* megszüntetésére azonban a morvaországi újrakeresztelőknél nem került sor. A házasság megszüntetésének egyik formája, a cölibátus, tilos volt számukra a pápai egyházzal való ellentétük folytán; a cölibátus egysorba állította volna őket a szerzetesekkel, a pápaság leggyülöltebb védelmezőivel, az akkori legrosszabbfajta kizsákmányolás és korrupció előharcosaival. A szabad nemi érintkezés azonban még a cölibátusnál is nagyobb ellentétben állt a kispolgárság és a kisparasztság nézeteivel és szükségleteivel, akiknek gondolatkörében mozgott abban az időben a proletariátus is.

Nagyobb szabadság a szerelemben vagy a házasságban, olyan követelés volt, amely a XVI. században közelebb állt az akkor forradalmi felsőbb osztályokhoz, a fejedelmekhez, kereskedőkhöz és a humanista tudósokhoz, mint azokhoz az elemekhez, amelyekből az újrakeresztelők kikerültek. A feltörő felsőbb osztályokban életörömöt láthatunk, saját személyiségük tudatát, amelynek erőteljes kifejlesztéséhez és foglalkoztatásához minden feltétel adva volt, „individualizmust“ és minden megkötöttség gyülöletét. Az elnyomott és letiport alsóbb osztályokból származó kommunisták csak azáltal tudtak valamennyire is boldogulni koruk harcaiban, hogy egyéniségüket beleolvasztották a nagy közösségbe. Ezeknek az elemeknek a maguk komor aszketizmusában a nemi élvezet mint minden egyéb élvezet, olyasmi volt, ami figyelmet sem érdemel. Amellett az egyéniség érvényesítése annál inkább bünösnek és elvetendőnek tünt számukra, minél feltünőbben látták azt a felsőbb osztályoknál bujasággal és önteltséggel egybekötve megjelenni. A modern, egyéni nemi szerelem akkoriban még csak kialakulóban volt és előfeltételei inkább a felsőbb osztályok némelyikében voltak meg, mint az alsókban.

Így hát a reformációban éppen a fejedelmek kiszolgálói törekedtek a házasság könnyebb felbonthatóságára; Luther és Melanchton még a többnejüséget is megengedhetőnek tartotta. Luther a házasságonkívüli nemi életet is hasznosabbnak tartotta, mint a szüzességet:

> „Mindazok az apácák és szerzetesek, akiknek nincs hitük és üdvösségüket szüzességükben és rendjükben keresik, arra sem méltók, hogy egy megkeresztelt gyermeket ringassanak, vagy kását főzzenek neki — de még egy fattyúnak sem. Ok: Mert rendjük és életük nem Isten igéje szerint való; nem is dicsekedhetnek azzal, hogy Istennek tetsző dolgot cselekszenek, amit megtehet egy asszony, *mégha házasságonkívüli gyermeket hord is.*"*

E kor kommunistáinál házassági téren — kevés kivétellel — a legnagyobb szigorúság uralkodott. A házasságtörés súlyos büncselekmény volt és a házasságot felbonthatatlannak tartották. „Amit Isten kötött, ember szét ne válassza" — mondották az újrakeresztelők. Házasságtörés esetén nemcsak a vétkes felet sujtották időleges kizárással, hanem a nemhibás házastárs is megkapta a magáét. Nem érintkezhetett többé a vétkes féllel, legalábbis addig nem, amíg az bünét teljesen le nem vezekelte. Ez ellen véteni könyörtelen kizárást jelentett. Így például az újrakeresztelők krónikáiban az 1530. évről Jörg Zaunringről, aki utóda volt a hustopečei gyülekezet elöljáróságában Wilhelm Reublinnak, a következő áll:

> „Midőn egy Thomas Lindl nevezetü házasságtörést követett el Jörg Zaunring asszonyával, akkor ők (nyilván az öregek) csak titokban rótták meg e kettőt és Jörg az asszonya büntetésének ideje alatt nem érintkezett vele és tartózkodott tőle. Mihelyt azonban e kettőnek kihirdették a békét és büneiknek megbocsátását, Zaunring ismét, mint azelőtt, elfogadta az asszonyt. Amint ez nyilvánvaló lett, a *gyülekezet a házasságtörésnek és a paráznaságnak ezt a bűnét nem hagyhatta ilyen csekély büntetéssel . . .*

---

* Idézve *Janssen*. Geschichte des deutschen Volkes. II. köt. 278. old

> Miután pedig Linhard Schmerbacher, «az időleges szükség szolgája», a gyülekezetnek bejelentette Jörg Zaunring eljárását, hogyan lett részes a paráznaságban, akkor a gyülekezet világosan felismerte: minthogy Krisztus tagjai nem válhatnak paráználkodókká, kizárták őket és a gyülekezetből kirekesztették.“[*]

Kizárás volt a legsúlyosabb büntetés, amit az újrakeresztelők alkalmazhattak.

Asszonyközösségnek tehát nyoma sem volt náluk. Ellenkezőleg, házasság dolgában szigorúbbak voltak, mint a „pogányok“. De maga a házasság az újrakeresztelőknél nem sokkal állt többől, mint a párosodásból. Mivel az egyéni nemi szerelem a komor, örömtelen aszkézis révén, amely a táncot és a szerelmi játékot számüzte, még jobban háttérbe szorult, mint a kor tömegeinél, a házasságot többnyire a „vének“, a község elöljárói rendezték el, hasonlóan ahhoz, ahogy Platón államában vagy az oneidai perfekcionistáknál párosítják az embereket.[**] (Lásd 154. old.)

Az egyesházasság egyéb funkcióit — a párosodáson kívül — a közös háztartás keretében és közös gyermekneveléssel oldották meg.

A közösség több, egész Morvaországban elszórt háztartásra, „Haushabe“-ra oszlott. Legnagyobb virágzásuk idején *70-re* tehető a számuk, mindegyikben 400—600, söt még több személy élt együtt, a legnagyobbakban 2000 ember is.

> „Mindnyájuknak csak *egy* konyhájuk volt, *egy* sütőházuk, *egy* sörfőzőjük, *egy* iskolájuk, *egy* szoba a gyermekágyasoknak, *egy* szoba, ahol valamennyi anya együtt volt a kisgyermekekkel és így tovább.

---

[*] *J. Beck.* Die Geschichtsbücher. 101. old.

[**] „Egy férfi sem látta asszonyát, csak amikor a meghatározott időre vele a hálófülkében együtt volt“ — írja Grimmelshausen az újrakeresztelőkről 1669 ben megjelent „Simplicius Simplicissimus“ című művében. Bár ez a könyv csak regény mégis hű képet ad a korabeli magyarországi újrakeresztelők háztartásáról, és nem győzi őket eléggé dicsérni. „Olyan boldog életet, amilyet ezek az újrakeresztelő eretnekek folytatnak, magam is szívesen éltem volna“ — jegyzi meg Simplicissimus, 5. könyv. 19. fejezet.

> Mivel az ilyen háztartásban *egy* gazda és háztartásvezető volt, aki minden gabonát, bort, gyapjút, kendert, sót, marhát és minden szükségletet bevásárolt a minden kézművességből eredő és egyéb jövedelemből, és mindezt a házban mindenki részére ugyancsak a szükséglet szerint szétosztotta, *egy* szobába, az ebédlőbe hordták az ételt az iskolásgyerekeknek, a gyermekágyas anyáknak és az összes többieknek. A betegek mellé nővéreket rendeltek, akik nekik enni-innivalót visznek és kiszolgálják őket.
>
> A nagyon öregeket elkülönítik és valamivel többet nyujtanak nekik, mint a fiatal és egészséges embereknek és mindenkinek *illendőség és lehetőség szerint.*“*

Ezeknek a közös étkezéseknek az étrendjéről számol be egy levél a közösség hanyatlása idejéből, amikor Morvaországból kiüzték és Magyarországon küzdelmes életet folytatott (1642):

> „a legidősebb testvéreknek Wintzbe írták... hogyan állunk étel és ital dolgában asztalunknál: estebédre minden nap jut hús, reggel egy-, két-, három- vagy négyszer hetenként, ahogy lehet. Egyéb étkezésnél beérjük főzelékkel.
>
> Minden nap két étkezéshez egy csekélyke borital, egyébként sem délben, sem vecsernyére (Vesper) vagy este semmit, kivéve ha este imádságra megyünk, akkor magunkhoz veszünk egy kis itókát, néha sör is van.
>
> A kenyérrel, ami a háznál mindközönségesen akad, szívesen beérjük, külön nem is süttetünk magunknak egész évben csak különleges alkalmakkor, mint Úrnapja, vagy

---

* *Andreas Ehrenpreis.* Ein Sendbrief... brüderliche Gemeinschaft, das höchste Gebot der Liebe betreffend. (Levél... testvéri közösségről a szeretet legfőbb parancsára vonatkozóan). 1650. Idézve *Loserth.* Der Kommunismus der mährischen Wiedertäufer. 115. és köv. old. — Ehrenpreis molnár volt 1639—1662-ig az egész testvéri közösség elöljárója. Ebből és más írásaiból is, amelyek igen fontos adatokat tartalmaznak a morvaországi újrakeresztelők szervezetére vonatkozóan, Loserth számos szemelvényt közöl.

más ünnepnapon, húsvét, pünkösd vagy karácsony napján.“*

A „testvérek“ — ahogy az újrakeresztelők egymást szólították — étkezése tehát egyszerü volt, de bőséges. Amellett nem szokványosan, hanem, mint fentebb megjegyeztük, „mindenkinek illendőség és lehetőség szerint“ osztottak. Hogy ez mimódon történt, megmutatja egy 1569-ből származó étkezésrend, amelyet éhínség idején adtak ki és amely kor, nem, foglalkozás. egészségi állapot stb. szerint szabja meg a táplálkozást.

A közös háztartás mellett rendkívül figyelemreméltó az újrakeresztelők közös gyermeknevelése. Beck leírja

> „a gyermekek *spártai* nevelését, akik az anya emlőjéről a közös gyermekszobába kerültek, ahol a szülőktől és a gyermeki érzésektől megfosztva nőttek fel“. (Die Geschichtsbücher. XVII. old.)

Talán helyesebb lett volna *platóni* gyermeknevelésről beszélni. Az újrakeresztelők gyermeknevelésének sok oldala a platóni államéra emlékeztet, amint sok minden Morus „Utopiá“-jára is mutat. Nem lehetetlen, hogy egy és más átültetésen alapszik. Platón nem volt ismeretlen a reformáció korának kommunistái előtt. Thomas Münzer hivatkozik reá (v. ö. 395. old.), ugyanígy Sebastian Franck is (468. old.), aki anynyira közelállt az újrakeresztelőkhöz. A tudósok, akik az újrakeresztelői mozgalom kezdetén csatlakoztak a mozgalomhoz, bizonyosan ismerték Platónt. Az Erasmus Rotterdamus körül tömörült baseli humanista csoportban, amely az első újrakeresztelő-tudósok közül oly sokra hatott, Morus „Utopiá“-ját figyelembevették és megvitatták. Nemcsak nem lehetetlen, hanem nagyon is valószínü, hogy ezeknek az írásoknak a hatását a tudósok a müveletlenebb testvérekhez is közvetítették. De nincs bizonyítva, hogy ez így történt és nem is feltétlenül szükséges e feltevést elfogadnunk ahhoz, hogy kimutathassuk a „huteri“ intézmények hasonlóságát a Platónéival és Moruséival. Ez a hasonlóság azon is alapulhat, hogy a tények logikája a morvaországi müveletlen proletárokat ugyanarra az útra terelte, amelyre a görög világbölcse és az angol humanista eszméinek következményeként lépett.

---

* *Beck*. Die Geschichtsbücher. 406—407. old.

A „huteristák“ nem mentek olyan messze, mint Platón, hogy a gyermeket születése után elvegyék az anyától és lehetetlenné tegyék, hogy megismerje. Közös szoba volt a gyermekágyasok számára és egy másik, ahol az anyák együtt voltak csecsemőikkel. A gyermek azonban az anyjánál maradt. Másfél-kétéves korában viszont már a közös nevelőintézménybe került, az *iskolába.*

Ez egyike volt azoknak a pontoknak, amelyeken az újra keresztelők ellenfelei legjobban megütköztek:

> „Az eltévelyedett újrakeresztelők a természet ellen cselekszenek — írja a már egyízben említett Fischer 1607-ben. — Értelmetlenebbül viselkednek ivadékaikkal szemben, mint a kis madarak és kegyetlenebbül mint a vadállatok; mert amint az anya elválasztotta gyermekét, elveszik a gyermeket a jog és természet szerinti anyától és kirendelt nővéreknek adják át. Utána ismeretlen tanítók és ingerült gyermeknevelőnök kezébe kerül, akik aztán szeretet, gyengédség és könyörület nélkül időnként hevesen és kegyetlenül elverik. Így nevelik őket a legnagyobb szigorúsággal, úgyhogy anyjukat sokszor öt-hat év mulva, sőt utóbb egyáltalán nem látják és nem ismerik, amiből sok vérfertőzés származik.“

A gyermekek ebben a rendszerben szerinte többnyire betegesek és „felpuffadtak“.

A gyakorlat másként ítélkezik. Fischer önmagát cáfolja meg, amikor máshelyütt azon siránkozik, hogy a tehetősek Morvaországban dajkát és gyermeklányt legszívesebben azok közül az asszonyok közül vesznek fel, akik az újrakeresztelők iskoláiból kerültek ki. Bizonyára nem így cselekedtek volna, ha ezeknek az iskoláknak eredményei valóban olyan siralmasak lettek volna.

> „Isten irgalmazz, odáig jutottunk, hogy Morvaországban most csaknem minden asszony csak újrakeresztelő nőt akar *dajkának*, *szoptatósdajkának*, *gyermekgondozónőnek*, mintha *ezekben a dolgokban csakis ők lennének a legtapasztaltabbak*."

Fényesebben nem is lehetne a kommunista gyermeknevelés fölényét bebizonyítani, mint ahogy itt a kommunisták legelkeseredettebb ellenfele teszi.*

Míg az asszonyokat mint kisgyermekek nevelőit szívesen alkalmazták, másrészt az iskoláknak oly jó hírnevük volt, *hogy máshitűek is szívesen küldték oda gyermekeiket.*

Mint a többi kommunista a valdensek ideje óta, a „huteristák" is a legnagyobb fontosságot tulajdonították a népművelésnek. Iskolai berendezésük és pedagógiai szabályaik még ma is figyelemreméltók, a XVI. és XVII. században pedig nagyszerű teljesítmények voltak, hisz ez az időszak a pedagógiában valóban mélypontot jelentett és általános kegyetlensége és nyersesége az iskolarendszerben is megnyilvánult.

A korszak általános nevelési módszereinek illusztrálására szolgáljon a következő, Erasmus Rotterdamus által leírt, egyáltalán nem kivételes, hanem tipikus eset. Egy tanítónak szokása volt, hogy étkezés után, amelyen tanítványaival együtt vett részt, mindig előrángatott egyet közülük és egy durva botozónak adta át fenyítés céljából; az érzéketlenül teljesítette feladatát s egyszer egy gyengébb fiút csak akkor engedett el, mikor már maga is verejtékben úszott s a fiú félholtan hevert a lába előtt. A tanító azonban nyugodt arccal fordult tanítványai felé és így szólt: *„A fiú ugyan nem csinált semmit, de meg kellett törni."* Ez volt a kommunizmus *ellenzőinek* a pedagógiája. Még most (a századforduló idején) is ez a porosz állam pedagógiája. Csak nemrégiben került Berlinben bíróság elé egy gimnáziumi tanár, mert véresre vert egy tanulót. A hírhedt nevelőt felmentették; bár rámutattak arra, hogy a tanuló semmit sem követett el, de elfogadta a bíróság, hogy a tanár a fiúnak egy gesztusát úgy *értelmezhette*, mint *ellenszegülést* tekintélyével szemben, s természetesen már az ilyen borzalmas bűncselekmény puszta gyanúja is feljogosít mindenféle brutalitásra.

---

* Más helyen is, egy 1604-ből való írásában háborog Fischer afölött, hogy az újrakeresztelő „szoptatós dajkák a tejjel együtt gyakran az újrakeresztelő mérget is átadják az ártatlan keresztény gyermekeknek".

Ezzel szemben az újrakeresztelők kijelentették:

> „*Kemény ütésekkel* nem sokra megyünk. A *tanítás* útján kell a gyermekekre hatni, mert ha máris annyi istenfélelem volna bennük, hogy önmagukat megóvják, akkor nem lenne szükség tanítóra.“

Az újrakeresztelők iskoláiban nagyszámú tanítószemélyzet volt, tanítók és „iskolanövérek“, továbbá „gyermeklányok“ az „iskolaanya“ vezetése alatt. Ezeknek gondoskodniok kellett az ifjúság nemcsak szellemi, hanem testi jólétéről is.

A nevelést és a tanítást a „régi szokások“ szabályozták, amelyeket 1568-ban foglaltak írásba. Ez az iskolai rendtartás az ifjúság *testi jólétére* helyezi a fősúlyt.

> „Ha egy gyermek — mondja például — iskolába kerül, egészségi állapotát a leggondosabban meg kell vizsgálni. Ha súlyos kórban szenved, mint sorvadás, bujakór vagy hasonló, akkor alvás, evés, ivás és tisztálkodás alatt a többi gyermektől el kell különíteni.“

Ha az iskolaanya egy beteg gyermek száját tisztogatta, ne vizsgálja egészséges gyermek száját, míg a kezét meg nem mosta, hanem „mindenkor előbb tiszta kendővel és vízzel tisztogassa meg ujjait“.

Az iskolaanyának kell az iskolanővéreket is megtanítani arra, hogyan kell a gyermekek száját tisztogatni.

A legszigorúbb tisztaságra különben is nagy gondot fordítottak.

A kisgyermekek álma fölött az iskolanővéreknek kell őrködniök. Eszükbe ne jusson verni őket, ha esetleg álmukban felsírnak. *Ha egyik kitakarózik, be kell takarni, nehogy megfázzék.* Éjszaka nem szabad gyermeknek, még a betegnek sem, ennivalót adni.

Alvó gyermeket égető ok nélkül nem szabad felkelésre kényszeríteni stb.

A gyermekkel ne legyünk szükségtelenül szigorúak. Ha a gyermek fonás közben valamit elkövet, eszünkbe ne jusson rögtön megütni. Elég egy bejelentés az iskolaanyának. A nagy fiúkat a tanító, a lányokat az iskolaanya fenyíti meg. Lopás, hazugság vagy más bűn esetén a büntetés kiszabásánál egy testvér tanácsát is ki kell kérni. Túlságosan kemény fenyítés, fejre vagy szájra ütés szigorúan tilos.

A nevelésnél ügyelni kell az egyéni kezelésre:

> „A gyermekek nevelésénél nagy figyelemre és helyes megkülönböztetésre van szükség: az egyiket barátságossággal lehet nevelni, a másikat ajándékkal kell megnyerni, a harmadik szigorúbb nevelést kíván."

Olyan gyermekeknél, akik először kerülnek iskolába, nem szabad azzal kezdeni, hogy „megpróbálják szétrepeszteni a fejét".

Az iskolarend e részletei elegendők annak bizonyítására, hogy Loserth jogosan mondja: „olyan alapelveket tartalmaz, amelyek modern iskolának is becsületére válnának".

Nem ismeretes, hogy íráson és olvasáson, amiben körülbelül minden újrakeresztelő járatos volt, és az újrakeresztelői tanon kívül milyen tantárgyakat tanítottak. Úgylátszik, a szellemi képzés kapcsolódott a termelőmunkához. A lányokat legalább is már korán befogták a fonásba.

Hogy az iskolai oktatás hány éves korig terjedt — nem tudjuk. Az iskolából a gyermekek az iparba, mezőgazdaságba vagy a háztartásba kerültek. Az ipari és mezőgazdasági munka mindenekelőtt a közösség szükségleteinek fedezésére szolgált. Míg ezek nem voltak kielégítve, nem volt szabad másnak dolgozni.

De az újrakeresztelők kiváló és szorgalmas munkások voltak és munkájuk jelentős fölösleget termelt. Különösen kiemelkedő volt a teljesítményük a *lótenyésztés* terén, a *molnárságban és serfőzésben*, ugyanúgy a *késgyártásban és a* *posztógyártásban*, ami a legföbb iparuk volt. A gyapjúszövést itt is bensö kapcsolatban találjuk a kommunizmussal.

A feleslegek, amelyeket ezeken és más termelési területeken is létrehoztak, természetesen — árutermelö társadalmon belül — áru formáját öltötték. Termékeik nagyrészét eladták, ami ismét módot adott nekik arra, hogy bizonyos termékek termelését állandóan saját szükségletükön felül terjesszék ki. Így néhány termelési ágban *ipari nagyüzemet* fejlesztettek ki.

A háztartás és a termelés formája mindenkor szoros kapcsolatban álltak egymással. Régebben méginkább állt ez, mint ma. A kapitalista termelés ezt a kapcsolatot meglazította, amikor a mühelyeket elválasztotta a háztartástól: már nem közvetlen a kapcsolat a kettö között. Az ókorban és a középkorban azonban még a legszorosabban egymásbafonódtak és a gazdaság üzemének kiterjedése határozza meg a család kiterjedését is.

Megfordítva, a család kiterjedése kihatott a gazdaság üzemének kiterjedésére is.

A közös háztartás, például kolostoroknál vagy beghard-házaknál, mindíg kedvezett a nagyüzemek bevezetésére irányuló törekvésnek is. Ha mondjuk húsz takács közös háztartásban élt, kézenfekvö volt, hogy a nyersanyagot is közösen szerezzék be és közös helyiségben dolgozzák fel. Ezek a törekvések azonban csak kevéssé valósultak meg. Az egyiknél — a kolostoroknál — annak következtében akadtak meg, hogy ezek a szervezetek elöbb vagy utóbb rendszerint megszüntek munkaszervezetek lenni és kizsákmányoló szervezetekké váltak. A másiknál, a beghard-házaknál és a hasonló intézményeknél, az üldözések akadályozták, hogy a munka közössége kialakulhasson, szilárdan meggyökerezhessen és hatást gyakorolhasson a termelési módra.

Továbbá mind a kolostorok, mind a beghard-házak olyan korban virágoztak mint munkaintézmények, amelyben az ipari nagyüzem elöfeltételei nem voltak meg sem társadalmi, sem technikai téren.

Másként állt a dolog a morvaországi újrakeresztelökkel. Szervezeteik biztonságosabbak voltak, mint a legtöbb beghard-ház. De csak megtürt és a fejedelem állandó ellenségeskedésének kitett idegenekként nem fejleszthették háztartásukat kizsákmányoló intézménnyé, mint a kolostorok. Végül pedig olyan korban léptek fel, amelyben a társadalmi termelés számos előfeltétele már adva volt. A bányászatot és kohászatot már kapitalista módon folytatták és tartották kézben. De már a kézművesség is erősen afelé tört akkoriban, hogy manufaktúrává szélesedjék és szétrobbantsa a céhes korlátozást, amely az üzem kereteit néhány legényben szabta meg. Ha itt 1000—2000 személyes közös háztartások alakultak ki, akkor a bennük rejlő, nagyüzemek létesítésére és kifejlesztésére irányuló törekvéseknek kedvező talajra kellett találniok.

> Az újrakeresztelőknél „minden a nagyüzem felé haladt és az egyes kézművesek egymás keze alá dolgoztak. A legszigorúbban tilos volt nyersterméket máshonnan, mint maguktól az újrakeresztelőktől beszerezni, feltéve, hogy rendelkeztek vele. Így szolgáltatták a mészárosok a nyersbőrt a tímároknak s ezek kikészítés után a nyergeseknek, szíjgyártóknak és cipészeknek. Hasonló volt a viszony a gyapotfonók és szövők, a posztógyártók és a szabók között. Csak igen kevés nyersterméket, mint a vas, finomabb olajok stb. vásároltak idegentől. Általában az ipart nagyban űzték, mert termékeikre — kés, kasza, szitaszövet, posztó, cipő stb. — nemcsak saját testvéreik körében, hanem szomszédaik között is készséges átvevőkre találtak".

Loserth, aki ezt a leírást adja, megemlíthetett volna az általuk vásárolt nyersanyagok között még egyet, amely nagyon fontos volt: *a gyapjút.* Posztógyártásuk annyira virágzott. hogy a morvaországi gyapjú már nem volt elegendő és külföldi, valószínűleg magyar gyapjút vittek be. Erre vonatkozik történelemkönyveik következő passzusa:

> „Anno 1544-ben a tartományi gyűlés megtiltotta nekünk,⁄hogy gyapjút műhelyeink számára egyebütt is vásárolhassunk, mint a királyi városokban vagy a földesurak kastélyaiban és udvarházaiban."*

---

* *Beck.* Die Geschichtsbücher. 158. old.

Minden szakmának megvolt a bevásárlója, szétosztója (vagy kiszabója) és a vezetőembere. Egyesek bevásárolták nagyban a nyersanyagot, mikor szükség volt rá, mások szétosztották az egyes munkások között és felügyeltek a tervszerű együttműködésre. Ez és általában a termelés szabályozása rendkívüli módon foglalkoztatta a testvéreket; ezt bizonyítja a számtalan munkarendelet, amelyet kiadtak. Sajnos „a legtöbb kézműiparról, és köztük olyanokról, amelyeket. mint a posztókészítést, különösen élénken és sikeresen űzték, nem maradt fenn rendelkezés“. Ennélfogva arra vonatkozóan, hogy milyen fokot ért el az újrakeresztelők nagyüzeme, puszta becslésekre vagyunk utalva. Nem tudjuk, menynyire haladt az egyes iparágakban a munkamegosztás és a tervszerű együttműködés.

Bizonyos, hogy az akkori céhi kézműves szakmák színvonalán túl nagy lépést tettek a manufaktúra-rendszer felé. Arra is gondjuk volt, hogy technikailag mindig koruk magaslatán álljanak. Így például időnként molnárokat küldtek Svájcba az ottani üzemi berendezések tanulmányozására.

Ha technika terén felülmúlták a kézművességet, akkor méginkább állt ez kereskedelmileg, mégpedig azáltal, hogy a nyersanyagot nagyban vásárolták vagy saját gazdaságukból kapták. Az is előnyükre volt, hogy kereskedelmi válságokat. elhelyezési nehézségeket könnyebben győztek le, mint a magántermelők. Az átmeneti túltermelést nem küszöbölhették ki teljesen, mert főleg piacra dolgoztak.

Az 1641. évben például, mindenesetre a hanyatlás idején, egy magyarországi közösségben (Morvaországban akkor már nem volt ilyen) a közösségek elöljáróinak tanácskozásán többek között felrótták a kézműveseknek, hogy

> „annyira nagyobbítják a műhelyeket, hogy be sem lehet tölteni, *ha pedig betöltik, akkor a rengeteg kést nem lehet eladni*, ezzel szemben más házimunka elmarad, vagy bérbe kell adni (bérmunkásokkal kell elvégeztetni) készpénzért“.*

---

* *Beck.* Die Geschichtsbücher. 465. old.

Hasonló panaszok előfordulnak néha, de a túltermelés kihatása nem volt túlságosan rossz. A felesleges munkaerőt egyszerűen az ipar helyett egyidőre a mezőgazdaságban foglalkoztatták, ahol munkában sohasem volt hiány.

A kommunisztikus nagyarányú termelésnek mindezekhez az előnyeihez az egyes kézműves „egyéni“ termelésével szemben természetesen még az is hozzájárult, hogy az egyesek eltartása a közös nagy háztartásban sokkal olcsóbban volt fedezhető, mint a kézműves mesterek kis egyéni háztartásaiban. Így hát nem lephet meg bennünket, hogy Morvaországban a huterista közösségek megszervezése óta nem némultak el a panaszok az ellen a gyilkos verseny ellen, amelyet a kommunisták a céhbeli mesterekkel szemben támasztottak.

Már 1545-ben a morvaországi tartománygyüléshez intézett egyik beadványukban kijelentik a testvérek:

> „A városok végett, amelyek, amint halljuk, neheztelnek és panaszkodnak ránk, mintha mi az ország kézműveseinek szájából kivennénk a kenyeret, mi nem tudunk mást, mint hogy mi mindenben tisztes munkával szorgoskodunk, mindenkinek minden pfennigért megszolgálunk, ez a tisztességünk már majd az egész nép előtt ismeretes... Így, ha most valaki méltatlanul panaszkodik, emiatt mi nem ronthatjuk le munkánkat.“

Az 1600-as évben azt jelentik az újrakeresztelők krónikái:

> „Ebben az évben ellenségeink Morvaországban nagy kiáltozásba kezdtek, hogy a testvérek az országban mértéktelenül összegyülnek és iparukkal a városoknak és mezővárosoknak nem csekély kárt és táplálkozásuk megcsappanását okozzák. A fejedelmek ezért elhatározták, hogy új házközösségek felállítását megtiltják, de a földesuraknak továbbra is megengedik, hogy a testvérek munkáját igénybe vegyék.“*

---

* *Beck*, Die Geschichtsbücher 171, 332 old.

Az újrakeresztelök támasztotta verseny még abban a tisztességben is részesült, hogy költői formában ítéltessék el. 1586-ban jelent meg: „egy másként szép, új dal, amelyben a huterista újrakeresztelök csalása és fondorlatai valóságosan és igazán szem elé állíttatik“. Szerzőként a kölni Johann Eysvogel nevezi meg magát „volt huterista újrakeresztelö testvér a morvaországi Slavkovban“. A vers így szól:

„Az egész Morva-honba’
Ők gyüjtnek gabonát!
Elrakják dús halomba
S e szégyenkalodát
Türnünk kell, fogszorítva!

A kézmüvesek vesznek
Hazánkban szerteszét
Ők minden mesterségnek
Értik módját-szerét.

Mindent drágára szabnak,
Két bőrt nyúznak le ök!
Mindent felharácsolnak
S a nép hiába nyög.

A falatot az éhezők
Szájából veszik el.
S nekünk ezt türni kell!...“

Mint az iskolarendszernél, az újrakeresztelők termelési módjánál is éppen ellenfeleik panaszaiból derül ki, hogy mennyire felette állt ellenfeleik hasonló berendezéseinek. Erre azok számára mutatunk rá, akik azt állítják, hogy a kommunizmus semmiképpen sem gazdaságos. Az újrakeresztelők tapasztalatai megerősítik azt a szabályt, amelyet a kolostoroknak az amerikai vallásos kommunista kolóniákkal való összehasonlításánál láttunk. (490. old.)

Ugyanaz az ok, amely a városi kézmüveseket a huteristák ellenfeleivé tette, nyerte meg számukra a nagy földesurak kegyét, akiknek birtokain éltek és akiknek adófizetői voltak. Az újrakeresztelőkkel együtt és az ő révükön gyarapodott a nemesség gazdagságban és jómódban; az újrakeresztelők tehát gazdaságilag nélkülözhetetlenekké váltak számára.

Saját termékeik mellett a közülük kikerülő bérmunkások is nagy gazdasági jelentőséget biztosítottak az újrakeresztelőknek. Nem kisszámú testvér és nővér volt ugyanis magánszolgálatban. Hogy újrakeresztelő dajkák és nevelőnők iránt nagy volt a kereslet, azt már láttuk. Ugyancsak mezőgazdasági és ipari magánüzemekben is működtek újrakeresztelők, például mint molnárok. De különösen kedveltek voltak mint igazgatási tisztviselők, ami könnyen érthető, hiszen a nagy házközösség igazgatása igen nagyra fejlesztette köztük a szervezési és igazgatási képességeket. Dühtől eltelve írja egyik legelkeseredettebb ellenfelük, a már többször idézett Christoph Fischer:

> „Ha ti a morvaországi urakat annyira meghódítottátok, hogy mindent a ti tanácsaitok és sugalmazástok szerint cselekszenek, ha az urak valamennyi gazdaságuk fölé benneteket helyeznek kasznárnak, pincemesternek, főtiszttartónak, molnárnak, kádárnak, halászmesternek, kertésznek, erdésznek, majorosnak, ha előttük nagy megbecsülésben és tekintélyben álltok, úgyhogy velük is esztek, isztok és más hasonló kegyeket értek el náluk: nem jelent-e ez uralkodást és kormányzást?“

A derék Fischer természetesen túloz, de igaz az, hogy az újrakeresztelőket valóban keresték mint igazgatási tisztviselőket. De tulajdonképpen nem is az egyes így foglalkoztatott egyének álltak magánszolgálatban, hanem az egész közösség. Az egyesek csak mint a közösség meghatalmazottai működtek a magánosoknál. Nemcsak hogy a közösség fegyelme alatt állottak, de minden jövedelmüket is be kellett szolgáltatniok, nemcsak fizetésüket és bérüket, hanem még a kapott *borravalókat* és *ajándékokat* is, akár pénzből, akár természetbeni dolgokból állottak.

Úgylátszik, hogy ennek a rendelkezésnek a végrehajtása általában nem ütközött nehézségekbe, kivéve az *orvosokat.*

A tudákosságot megvetették ugyan az újrakeresztelők, de igen nagy becsben állott náluk az orvostudomány és a fürdő. Fürdőseiknek valószínűleg nem sok köze volt a tudományhoz, de gyakorlatilag bizonyára nagyon ügyesek voltak, mert keresték őket az egész országban, söt néha egyet-egyet még a császári udvarba is meghívtak, a kommunistáktól való minden irtózás ellenére is, amely ott uralkodott.

Az 1603-as évröl például a következö áll az újrakeresztelők krónikáiban: „Ebben az évben ... Georg Zobel testvér, a szükség szolgája, kiváló régi orvos, akinek hatásköre alá rendeltetett a közösségben az egész fürdösipar, s akit sok tekintélyes úr és maga a császár is igénybevett, Nikolsburgban elhúnyt az Úrban.“ (Beck: Die Geschichtsbücher. 336. old.) V. ö. 329. old., ahol elmondja, hogy ezt a Zobelt Prágába hivatták a császári udvarba egy „infekció“ miatt, amely akkoriban egész Csehországban dühöngött.

Jellemzö az 1654-böl való fürdörendelet, amely többek között megköveteli a fürdösöktöl, hogy:

„4. Szorgalmasan olvassanak és gyakorolják magukat a Szentírásban és orvosi könyvekben.

8. A gyógyfügyüjtésnél és gyökérásásnál ne élcelödjenek, borozgassanak, hogy aztán fü meg gyökér nélkül térjenek meg!

16. Ne vonják ki magukat a munkából, mintha túlságosan magasan állnának, vagy túl elökelök volnának hozzá, vagy nem is munkára lennének teremtve.

17. Ne legyenek saját orvosságaik, hogy abból nyereséget és önzö hasznot teremtsenek maguknak.

19. Minden pénzt, még ha ajándék vagy borravaló is, minden keresettel együtt hüséges kézzel az elöljárónak kell beszolgáltatni“ stb.*

De már 1592-ben panasz volt a fürdösökre:

„Egy részük nem veszi szívesen a rendelkezéseket és nem szívesen tartja be ezeket, túlságosan sok szabadságot vesznek maguknak és nagyon is makacsok“ stb.

---

* *Beck.* Die Geschichtsbücher. 485—486. old

Ők alkalmazkodtak legnehezebben a kommunista fegyelemhez, talán mert kivételes helyet foglaltak el és kiemelkedtek a testvérek tömegei közül műveltségben és tekintélyben.

A testvérek szervezete demokratikus volt. A közösség élén részint egyházi, részint világi hivatalnokok állottak. Az előbbiek — az „ige szolgái“ — vagy apostolok voltak, akik a világban vándoroltak, hogy új társakat toborozzanak, vagy otthoni prédikátorok. A világi hivatalnokok — „a szükség szolgái“ — bevásárlók, elöljárók, háztartásvezetők, majorosok voltak. A legfőbb hatalmat a gyülekezet gyakorolta. Hogy azonban ne legyenek kénytelenek minden egyes kérdésben ahhoz fordulni, volt egy vének tanácsa is, amellyel a közösség szolgái a csekélyebb jelentőségű ügyeket elintézték. Az egész közösség élén püspök állt. A tisztviselőket azonban nem választották, hanem azok közül, akik alkalmasnak látszottak, sorsolással, „az Úr útmutatásával“ jelölték ki. Hivatalát azonban nem foglalhatta el, míg a közösség nem szentesítette Isten akaratát és a kisorsoltat meg nem erősítette.

Majd egy évszázadig maradt fenn az itt leírt sajátságos közösségi szervezet teljes erőben. Nem belső elkorcsosulás, hanem külső erőszak következtében bukott meg.

A Habsburgok, mióta Csehország és Morvaország uralmuk alá került, állandó, bár többnyire vértelen harcban álltak ez országok önkényeskedő nemességével. Végül, a harmincéves háború bevezetéseként, nagy, döntő küzdelemre került sor, amely a fehérhegyi csatában (1620) a nemesség teljes vereségével végződött. A nemesség majdnem teljesen megsemmisült. Vele együtt buktak védencei is, a cseh testvérek közössége és a morvaországi huterista községek.

1622 szeptember 22-én Dietrichstein bíboros II. Ferdinánd megbízásából pátenst adott ki, hogy

> „mindazok, akik a Huterista Testvériséghez tartoznak, legyenek bár férfi- vagy asszonyszemélyek, a kihirdetés napjától számított négy héten belül súlyos testi és halál

büntetés terhe mellett nem tartózkodhatnak többé Morvaországban, sem oda be nem léphetnek".

A kiutasítási rendelet ezúttal nem maradt puszta papiros. A morvaországi szervezett újrakeresztelő mozgalomnak vége volt. Az újrakeresztelők közül sok katolikussá lett, bár legtöbben szívük mélyén hűségesek maradtak a régi tanhoz, söt tovább is adták azt a fiatalabb nemzedékeknek; sokan elpusztultak a menekülők téli bolyongásai alatt. Végül egy részüknek sikerült úgyszólván minden vagyonuk hátrahagyásával átvergődni Magyarországra, ahol már 1546 óta több házközösséget alapítottak. A magyarországi hatalmasoknak szükségük volt telepesekre és szívesen befogadták a menekülőket. Ezek az új hazában a régi módon szervezkedtek, de jelentőségre többé nem emelkedtek. A közösség nem heverte ki többé az irtózatos csapást, amely egész vagyonától is megfosztotta. Az akkori magyarországi állapotok, amelyekben török betörések és polgárháborúk váltogatták egymást, nem voltak alkalmasak arra, hogy egy szegény közösségi szervezet jólétre emelkedhessék. Szétesett és elpusztult — és vele együtt pusztult a kommunizmus is.

A kommunista eszmének azonban olyan életereje volt, hogy mindent leküzdött. Mikor az újrakeresztelő házközösségeknek Magyarországon sem volt többé maradása, az üldözöttek tovább húzódtak kelet felé, Dél-Oroszországba, ahol egyes nemesek éppoly szívesen fogadták be a szorgalmas, békés, busás adót fizető újrakeresztelőket, mint korábban a morvaországi, majd a magyarországi nemesek. Egész sor házközösség vagy „testvérudvar" alakult a XVIII. század folyamán Ukrajnában és Dél-Oroszország más részein. Ezek virágzása átnyúlt messze a XIX. századba. Ezúttal sem a nemesség, hanem az államhatalom volt az, amely végül lehetetlenné tette számukra a további oroszországi tartózkodást. 1874-ben bevezették ott az általános védkötelezettséget. A „huteristák" egyik hittétele azonban, amint láttuk, elutasítja a „kardot" vagyis a katonai szolgálatot. Inkább ismét vállalták az újabb vándorlás kockázatát, semhogy meggyőződésüktől eltántorodjanak.

Ezúttal az Egyesült Államok felé fordultak, ahol néhány házközösségük még most is fennáll és virágzik. Minden házközösség körülbelül 125 személyből állt, összlétszámuk 1908-ban 1400 tag volt.

Legjelentékenyebb testvérudvarukról, „Wolfs Creek“-röl, amely a Missouri egyik mellékfolyója, a James River mellett feküdt, R. Wolkan ezt írja:

> „A marhaistállók és juhaklok északi oldalán vastag a fal, a sok kévekötőgép, eke, cséplögép és más mezögazdasági eszköz szépen tető alatt áll. Gázmotor hajt egy hatalmas tejlefölözöt és egy vajköpülőgépet, egy ló húzza a közös mosógépet. Két igen nagy, épített kemence és egy hatalmas tűzhely szolgál a közös étkezések fogásainak elkészítésére, célszerű pinceberendezés hideg víz keresztülvezetésével tartja hüvösen a tejet és a vajat. Ezerszámra tanyáznak a galambok a tetökön; havonta kerülnek eladásra Chicagóban tucatonként 2¼—2½ fontsterlinges (nyilván tévedés, dollárnak kellene állnia — K.) áron.“*

A modern ipari technika alkalmazása ellenére is csorbítatlan erőben megőrizték hagyományos kommunizmusukat. Mai alkotmányuk nyolcadik szakasza így szól:

> „Egyházunk egyetlen tagjának sem lehet magántulajdona, hanem átadja azt az Úrnak és egyházának mindazzal, amije van és amit véghezvinni képes, amint az eredeti apostoli egyházban is volt, amelyben senki sem mondta arról, amivel bírt, hogy az ö tulajdona, hanem minden közös tulajdon volt számukra. Ezt tartjuk mi a legbiztosabb útnak és a legtökéletesebb alapelvnek. És ez szívünk biztos meggyőződése.“

Nemkevésbbé állhatatosan kitartottak államellenességük mellett is. Egyik mostani vezetőjük, *David Hofer* írja, hogy a mai napig (1908) az Egyesült Államok egyetlen választásában sem vettek részt és közülük senki sem vállalt semmiféle állami hivatalt.*

---

* *R. Wolkan.* Österreichische Wiedertäufer in Amerika (Osztrák újrakeresztelők Amerikában). Österreichische Rundschau. Wien und Leipzig. XIV. évfolyam. 222. old.

Az újrakeresztelőknek ezeket az amerikai koloniáit még nem ismertem, mikor e könyvem első kiadását írtam. Feltételeztem, hogy a házközösségek teljesen elpusztultak az üldözések következtében, amelyek eltüntették őket Ausztria-Magyarországról és ezért kommunizmusukról szóló leírásomhoz a következő megjegyzést fűztem:

> „Hogy a morvaországi közösség fennmaradt volna-e, ha zavartalan fejlődés jut osztályrészéül, azt teljes biztonsággal sem állítani, sem cáfolni nem lehet. Nem nagyon valószínű, hogy az újrakeresztelőknek sikerült volna kommunizmusukat hosszabb ideig sértetlenül fenntartani abban a kapitalista társadalomban, amellyel árutermelés és bérmunka révén szoros gazdasági kapcsolatban álltak és amely akkor még a társadalom jövőjét képviselte.“

Wolkan, aki egy véletlen következtében meglepetéssel értesült arról, hogy az eltűnt újrakeresztelők Amerikában léteznek, úgy vélekedik, hogy az újrakeresztelői kommunizmus fennmaradása Amerikában megdönti felfogásomat. „A James River partján virágzó koloniák megcáfolják a szociáldemokrácia előharcosait.“

Wolkan elfelejti, hogy az én kérdésem a *morvaországi* kommunizmus fennmaradására vonatkozott. Lehetetlennek tartottam, hogy ehhez hasonló primitív kommunizmus *„kapitalista társadalomban sértetlenül fenntartható“* és ma is ez a véleményem.

A huterista kommunizmus csak azért maradt fenn, mert hívei, amennyire csak lehetséges, távol tartották magukat a kapitalista társadalomtól. Ez nem volt nehéz a XVIII. század és a XIX. század első felének Dél-Oroszországában. De eddig (1908) bizonyos körülmények között még Amerikában is lehetséges volt, minden kévekötő-, cséplőgép és gázmotor ellenére is. Wolkan maga ír erről:

---

* *W. A. Hinds.* American communities. Chicago 1908. 415. old. A könyv „The Bruederhof communities“ (A testvérudvar-közösségek) c. fejezetét David Hofer írta

> „Itt a huteristák a *világtól elzártan*, de mint valamennyi levelükből kitűnik, nyilván boldogan élnek. Még mindig németeknek vallják magukat, mint őseik, akiknek rendelkezéseihez hűek maradtak. De amint ők maguk elmúlt évszázadok képét tárják elénk, ugyanúgy nyelvük is, amely több mint 150 év óta nincs élő kapcsolatban anyanyelvünk hatalmas folyamával, sok olyan régies beszédformát és mondatszövést mutat, amely számunkra, modern emberek számára egészen különösnek tűnik. És annyira ragaszkodnak az örökölt ősi javakhoz, hogy csak kevesen sajátították el közülök Amerikában az angol nyelvet.. Ruházkodásukban is megtartották elődeik ősi, egyszerű és különös bájú szabásmódját, amely feleslegesnek tart minden gombot; fejükön, oroszországi örökségként, magas prémkucsmát viselnek.“

Ezek szerint ez a kommunizmus, amely át akarta alakítani a világot, csak azáltal maradt fenn, hogy teljesen elkülönült a világtól — amely kapitalista világ volt.

Morvaországban is bizonyára előbb vagy utóbb ugyanarra a sorsra jutottak volna az újrakeresztelők házközösségei, amely felé századunkban haladnak Amerikában a kommunista koloniák, amint túlságosan közeljut hozzájuk a kapitalizmus.

Akárhogy is van azonban, a morvaországi huteristák közösségi szervezete rendkívül nagyjelentőségű a szocializmus története szempontjából. Ez az eretneki kommunizmus legérettebb gyümölcse és a legvilágosabban és legérthetőbben mutatja az újrakeresztelők törekvéseit. Alapvonásaik még ugyanazok, mint a szerzeteseké; a házközösség csak a kolostor egy fajtája. De már túlmegy ezen néhány lépéssel a modern szocializmus felé, amikor a kolostori kommunizmusba bevezeti a házasságot és ipari nagyüzemeket fejleszt ki olyan módon, hogy azok többé nem egyszerű kísérőjelenségei a kommunizmusnak, hanem annak alapjává kezdenek válni.

De a morvaországi újrakeresztelő szervezetek minden fon tosságuk és sajátosságuk ellenére is egyidőre teljesen feledésbe merültek.

> „Különös dolog, hogy a morvaországi újrakeresztelők emlékezete olyan általánosan eltűnt a népi köztudatból és emléküket csak rövid idő óta, és csakis a tudományos kutatásban, de távolról sem kielégítő mértékben, frissítették fel."*

Így írt egy cseh történetíró 1858-ban. Azóta a tudományos kutatás bőségesen fényt derített rájuk, hála különösen *Dr. Josef Beck* buzgalmának, aki rendkívül terjedelmes anyagot gyüjtött rájuk vonatkozóan és részben maga tette közzé az itt oly gyakran idézett, 1883-ban megjelent „Újrakeresztelők történelemkönyvei"-ben. Beck hagyatéka még bőségesen nyujtott hasznosítható anyagot, amelyet *Loserth* kitűnően értékesített is. De a szaktörténelmen kívül a morvaországi újrakeresztelőket sehol sem méltányolták eddig megfelelően és a korai szocializmussal foglalkozó polgári történetírók figyelemre sem méltatták őket.**

Ezen nem is csodálkozhatunk. Ezeknek az uraknak rendszerint nem az volt a fontos, hogy a szocializmust megértsék, hanem az, hogy olyan anyagot gyüjtsenek, amely elítéltetésére alkalmasnak látszott. Erre a célra a morvaországi újrakeresztelők igen rosszul váltak be. Sokkal alkalmasabbnak látszott erre az újrakeresztelők münsteri felkelése. Így hát ezt állítják be szokásos történelemkönyveikben, mint az újrakeresztelői szervezet megtestesítőjét; erre mutatnak rá előszeretettel, ha ábrázolni akarják: milyen borzalmakat eredményez szükségképpen a kommunizmus.

---

* *Gindely.* Geschichte der Böhmischen Brüder. II. köt. 19. old.

** A „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" (Az államtudományok kézikönyve) első kiadása, amely könyvem *előtt* jelent meg, még mitsem tud a morvaországi újrakeresztelőkről (G. Adler „Sozialismus und Kommunismus" c. cikkében). A második kiadás, amely könyvem első kiadása *után* jelent meg, átveszi belőle a morvaországi újrakeresztelők házközösségeiről szóló leírásomat, könyvemet azonban, amelyből ollózott, „elfelejti" megemlíteni a bibliográfiában.

Ez megfelel annak a „tárgyilagosságnak", amellyel a polgári „elfogulatlan tudomány" e gyüjteménye a marxistákat egyébként is kezeli.

Aki az újrakeresztelőkről hall, rendesen először a münsteri lázadásra gondol és ha erről van szó, akkor borzalmas, őrjöngő orgiáról beszélnek.

Mindjárt meglátjuk, jogos-e ez, s mennyiben.

MÁSODIK FEJEZET

A HARCOS ÚJRAKERESZTELŐK

1. A MÜNSTERI ZAVARGÁSOK

Észak-Németországban későbben kezdett kifejlődni a reformációs mozgalom, mint az ország déli részein s ugyanígy későbben bontakoztak ki az osztályellentétek is. Ez nagyrészt a német Észak gazdasági elmaradottságának tulajdonítható. Északnyugat haladottabb részein pedig a habsburgi Németalföld közelsége gátolta a reformációs mozgalmat, mert onnan V. Károly egészen más hatást gyakorolhatott a határkerületekre, mint a birodalom egyéb részeire.

Északon a parasztok egyáltalán nem kerültek bele egy általános megmozdulásba; az 1525-ös év dél- és középnémetországi eseményei sem találtak visszhangra náluk — egyrészt, mert még jobb helyzetben voltak, mint felsőnémetországi testvéreik, de azért is, mert az egyes tartományok még jobban el voltak zárva egymástól és az érintkezés egymás között csekélyebb volt, mint a sűrűbben lakott Délen.

Alsó-Németországban a reformációs mozgalomnak csak két oldala érvényesülhetett: a *fejedelmi* és a *városi.* A városi reformáció mint délen, északon is abban nyilvánult meg, hogy kiélezte és égetően felfokozta az ellentétet egyrészt a városi polgárság és a szabadságát és függetlenségét fenyegető fejedelemség között, másrészt a céhek és a patriciusok között. De a Déllel való hasonlóság egyebekben is megállapítható. Nem lehetett az ezek között az osztályok között folyó harcot megvívni anélkül, hogy a városi lakosság legalsó rétege is, az a tömeg, amelynek nem volt meg a lehetősége a céhi szervezkedésre, mozgásba ne jöjjön — és ahol a körülmények kedveztek, ez a réteg kezdett önálló politikát folytatni.

A reformációs mozgalomban szerepet játszó északnémet városok közül a leghíresebb és leghatalmasabb az ősi hanzaváros, *Lübeck* volt.

A patríciusok tanácsa Lübeckben a fennálló tekintély, a katolikus egyház oldalára állt; a demokrácia az „evangélium“ ügyét tette magáévá. 1530-ban egy felkelés győzelmet aratott a patríciusok és az egyház fölött. Az alkotmányt demokratikus irányban megváltoztatták s az egyházi vagyont a város kebelezte be. Ezt a győzelmet azonban csak a céheknek a „köznép“ tömegével való összefogása árán érték el. A harc vezére és e szövetkezés legkiválóbb képviselője *Jürg Wullenweber* volt, aki 1533-ban Lübeck polgármestere lett. Minthogy a köznépre támaszkodott, érthető, hogy az újrakeresztelők iránt is rokonszenvet mutatott. Olyan nyiltan tette ezt, hogy mikor a város urává lett, az a hír járta Németországban, hogy Lübecket megnyerték az újrakeresztelés ügyének. Hogy Wullenweber valóban hódolt-e és mennyire az újrakeresztelői eszméknek, ma már nem lehet megállapitani. Gyakorlati eredményt nem értek el az anabaptisták sem Lübeckben, sem a többi északnémet városban, ahol nagyszámban voltak képviselve.

Csak *egy* városban értek el átmeneti eredményt a körülmények sajátságos összetalálkozása folytán — *Münsterben.*

Németország északnyugati részében különösen sok volt az egyházi fejedelemség: Köln, Münster, Paderborn, Osnabrück, Minden, Bremen. Ez államok között jelentőségben magasan kiemelkedett a kölni érsekség és a münsteri püspökség.

A papi fejedelemségekben a társadalmi és politikai ellentétek sajátságos színezetet kaptak. A fejedelem kezében egyesültek az egyház és az állam hatalmi eszközei. Mégis, egyáltalán nem volt korlátlan fejedelem. Jobban függött a császártól és a pápától, mint a világi urak, és inkább eszköze, mint uralkodója volt tartománya nemességének és papságának. A püspökválasztást mindenütt a *főkáptalanok* ragadták magukhoz, és ezek, mint általában a klérus magasabb és jövedelmezőbb állásai, a *nemesség* kiváltságaivá váltak (Münsterben 1392 óta). A nemességet és papságot tehát belső érdekközösség fűzte össze és az általuk választott fejedelemmel szemben sokkal nagyobb hatalommal rendelkeztek, mint a világi tartományokban. Ennélfogva az egyházi fejedelemségekben többet jelentett a tartományi gyűlés, mint a többiekben, a tartományi gyűlésben azonban a nemesség és a papság volt az úr, ha összhang volt közöttük. A városokat állandóan leszavazták, a kisebbeket elnyomták, a nagyokat az önsegély útjára terelték.

Ebben a helyzetben a nemességnek és a felsőbb papságnak volt a legtöbb vesztenivalója, így tehát erősen ragaszkodtak a régi hithez; szívesebben osztották meg a hatalmas vagyonokat, amelyeket az egyház a papi fejedelemségekben összeharácsolt, a római kúriával, semhogy teljesen lemondjanak róluk.

A püspökök viszont megbízhatatlan helytartók voltak. Nagyon könnyen engedtek annak a kísértésnek, amelyet világi szomszédaik példája nyujtott. A Luther táborához való csatlakozás függetlenséget ígért nekik az őket súlyosan megadóztató pápától, szabad rendelkezési joggal kecsegtetett az egyházi javak és nagyobb hatalommal a nemesség felett. Ennélfogva a legkevésbbé sem feltünő, hogy Münster püspökei, mint több kollégájuk is, csak félszívvel szálltak szembe az evangéliumi tannal, söt nemritkán titokban még kedveztek is neki.

Mikor *Bernhard Rothmann* 1531-ben St. Mauritzban, Münster külvárosában Luther szellemében kezdett prédikálni hiába fordult a főkáptalan Frigyes püspökhöz azzal a kéréssel, hogy akadályozza meg ezt a kilengést. A püspök megtiltotta ugyan Rothmannak a prédikálást, de a legkevésbbé sem igyekezett parancsának nyomatékot adni és Rothmann nyugodtan továbbprédikált. Csak császári parancs késztette a püspököt arra, hogy Rothmannt kiutasítsa (1532 januárjában). Rothmann elhagyta St. Mauritzot, de nem azért, hogy az országnak hátat fordítson, hanem azért, hogy a münsteri egyházat központjában támadhassa meg: prédikálásának színhelyét magába Münsterbe tette át.

Münster gazdag, jól megerősített, nagy város volt: székhelye nemcsak a püspökségnek, hanem egész Wesztfáliának is. A demokrácia itt különösen erősnek bizonyult. Eredetileg a tanács, mint minden középkori városban, kizárólag a markközösség kezében volt, a patríciusokéban, akiket Münsterben telektulajdonosoknak nevezték. De mikor felvirágzott a kereskedelem s az ipar és a céhek hatalomhoz és tekintélyhez jutottak, végül kiharcolták azt is, hogy bekerüljenek a tanácsba. A tanácsot ettől kezdve az egész polgárság által kijelölt tíz választó (Korgenoten) választotta évente. A huszonnégy tanácsnok közül csak a felének kellett patríciusnemzetségből kikerülnie. Csakhogy a városi ügyek ellátása már olyasvalami volt, ami több időt és ismeretet igényelt, mint amennyivel egy. a népből származó ember általában rendelkezhetett. A közpolgárságot megillető tizenkét tanácstagi szék ezért mindig újra néhány gazdag család tagjainak jutott, akikből lassanként egy második városi arisztokrácia alakult ki, amely kevésbbé előkelő volt, mint a patríciusok, de szoros érdekközösség fűzte hozzájuk.

Így lassanként a tanács ismét a városi arisztokrácia kizárólagos képviseletévé alakult. Tagjai részint járadékokból, földjeik bérbeadásából, részint kereskedelemből éltek. De a tanács mellett megnövekedett a céhek hatalma is. Münsterben 17 céh működött. Valamennyinek saját székháza volt és saját szabályzattal rendelkező önkormányzata. A „Schohaus“* az egész céhbeli polgárság központja volt. Böjt idején, röviddel a tanács megválasztása után, itt gyűlt össze a harmincnégy céhmester és megválasztotta a két „aldermannt“.

> „Ezek — írja egy korabeli münsteri történet — az egész közpolgárság fejei és elöljárói, s tekintélyük oly nagy, hogy a céhmesterekkel együtt, ha akarják, felboríthatják a tanács határozatait. Ezért a Magisztrátus fontos és a köznép javát érintő ügyekben a nép említett elöljáróinak beleegyezése nélkül szinte semmit sem határozhat.“**

Békés időkben természetesen engedték a tanácsot tetszése szerint működni. Ha azonban a tanács vagy a papság

---

[*] Ezt a nevet „Schauhaus“ (kiállítóépület) vagy „Schuhhaus“, Schusterhaus (cipészház) értelemben szokták átültetni.

[**] *H. v. Kerssenbroick.* Geschichte der Wiedertäufer zu Münster. nebst einer Beschreibung der Hauptstadt dieses Landes. 1771. I. köt. 98. old. Erre a XVI. század hatvanas éveiben készült írásra még visszatérünk.

összeütközésbe került a községgel, akkor hamarosan elpárolgott a tanács tekintélye. Ez már előbb is, de különösen határozottan 1525-ben mutatkozott meg. A Felső-Németországban dúló hatalmas küzdelem Alsó-Németország felett sem vonult el nyomtalanul. A városokban mindenütt mozgolódott a köznép; mint Kölnben, Münsterben is mozgalom kezdődött a papság ellen, amely — amikor a tanács megkísérelt vele szembeszállni — fegyveres felkelésbe csapott át. A nép fellázadt és negyven emberből álló bizottságot nevezett ki, amely a község követeléseit 36 cikkelyben szövegezte meg. Ezek nem *vallási*, hanem *gazdasági* kérdésekre vonatkoznak és azt mutatják, hogy a mozgalmat a céhek tartják kézben.

Néhány, a mozgalomra jellemző cikkelyt itt közlünk:

> „5. Semmiféle papi személy, tartozzék bármilyen rendhez, sem pap, sem barát, sem apáca, sem pedig a világi papság vikáriusa ne foglalkozhassék kereskedelemmel, sem bármilyen világi foglalkozást ne űzhessen, például ökörhízlalást, vászonszövést vagy magszárítást sem. Ennélfogva az e műveletekhez szükséges összes szerszámokat, amelyek akár kolostorokban, akár a papok házaiban találhatók, nyomban önként idegenítsék el, vagy pedig várják be, míg a nép fosztja meg őket tőlük.
>
> 6. Mától kezdve egyetlen pap se legyen mentes a városi közadók alól.
>
> 7. Az egyházi és a világi felsőbbség egyaránt tiltsa meg a falvakban lévő alattvalóinak, hogy a várostól számított két mérföldön belül bármiféle ipart űzhessenek és a polgárok hátrányára sert főzzenek vagy kenyeret süssenek“ stb.*

Ennél a felkelésnél tehát nem valamennyi kiváltság megszüntetéséről volt szó, hanem csak arról, hogy a papi kiváltságokat céhbeliekkel helyettesítsék.

A tanács elfogadta a cikkelyeket, a kanonokok maguk is aláírtak néhányat. Teljes megvalósításukra azonban nem került sor. A felsönémet felkelés összeomlása végetvetett az alsónémetországi mozgalomnak is, ugyanakkor pedig felszabadította a győzelmes fejedelmek erőit, hogy megsegíthessék északi társaikat. 1526 március 27-én megegyezésre került sor az egyik oldalon a püspök és a főkáptalan, a másikon pedig a város között, amelyben visszaállították a klérus jogait, az viszont lemondott minden elégtételről és biztosítási igényéről minden eljövendő méltánytalanság ellen.

---

* *Kerssenbroick,* id. mű I. köt. 121. old.

Ezzel helyreállt a nyugalom. A városi elemek ellenzéke azonban — éspedig a városi demokráciáé a gazdag, kiváltságos és kizsákmányoló klérus ellen — továbbra is fennmaradt. Az 1525. évi hatalmas katasztrófa mozgásba hozta azokat a tömegeket, amelyek addig kevés érdeklődést mutattak a reformáció iránt (ez nemcsak Münsterre áll, hanem egész Alsó-Németországra) és ezek most örömmel tették magukévá az evangélium ügyét. Papok kerültek a mozgalom élére, s az eredetileg merőben gazdasági megmozdulás most már vallási érveket kezdett hangoztatni s látszólag tisztán vallási mozgalommá kezdett válni. Olyan jelenség ez, amellyel gyakran találkozunk a reformáció korában s amelynek megvan az analógiája a modern polgári és proletármozgalmakban is.

Nem nehéz feltárni ennek az okát. Amíg egy társadalmi mozgalomnál csak egyes pillanatnyi követelésekről van szó, világosan megmutatkozik azok gazdasági természete. Minél jobban elmélyül, minél átfogóbbá válik azonban a mozgalom, minél inkább igyekszik az egész társadalmat, az egész közösségi szervezetet átformálni, annál jobban felmerül annak a szükségessége, hogy az egyes követelések között szellemi kapcsolat álljon fenn. Annál jobban érzi valamennyi gondolkodó ember: feltétlenül szükséges, hogy tisztába jöjjön annak a mozgalomnak a végcéljával, amelynek első állomásait pillanatnyi követelések alkották, és annál inkább kívánják ezeket a követeléseket egy magasabb, általános elvből levezetni. Minél csekélyebbek a kor gazdasági ismeretei és minél kiterjedtebb a mozgalom, annál misztikusabbá válnak rendszerint a mozgalom embereinek érvei és elméletei, annál könnyebben megfeledkeznek agitációjuk gazdasági alapjáról. Ha egy mozgalomban csak szabadkereskedelemről vagy kisebb adókról van szó, vagy rövid munkaidőről, magas bérekről, akkor még a rövidlátók előtt is világos a gazdasági mag. Ha azonban a mozgalom a polgárságnak vagy a proletariátusnak általános osztályharcává válik a fennálló társadalommal szemben, akkor hiányos elméleti megértés esetén majdnem teljesen eltünik a gazdasági mag; csak a természetjog, az ész, az igazságosság stb. örök parancsairól van szó. A reformáció korában a gondolkodás általános formája nem jogi, hanem teológiai volt. Ennélfogva a társadalmi mozgalom annál inkább volt kénytelen külsőségeiben teológiaivá válni, annál inkább kellett Isten akaratára, Krisztus igéjére és hasonlókra hivatkoznia, mennél átfogóbbá és radikálisabbá lett a mozgalom.

Alsó-Németországban az 1529. évben kapott különös lendületet a demokratikus protestáns mozgalom. Akkor borzalmas drágaság tört ki, amely több évig tartott. Mint Sebastian Franck jelzi, fennállt még 1531-ben is, amikor könyvét kiadta. Egyes helyeken egy véka rozs 1529 nyarán 3½ schillingbe, a következő nyáron 9 schillingbe került. 1531-ben még jobban emelkedtek az árak. Dortmundban 1530-ban egy véka rozs 5½ schillingbe került, 1531-ben 14 schillingre emelkedett az ára. Az éhínség mellett pusztító járvány is terjedt, az úgynevezett *angol izzadás.*

Ehhez járult még a török betörés, amelyet Alsó-Németország is megszenvedett, minthogy hadiadó, a török adó fizetésére kötelezték. Minél kevésbbé kellett az illető országnak a töröktől tartania, annál nagyobb elkeseredést váltott ki — tekintettel az általános ínségre — ez az adó, amelyet nem is szabtak ki valami alacsonyan. A cleve-i herceg országaiban a jövedelem 10 százalékát tette ki!

Mindez szükségképpen rendkívül kiélezte a meglévő társadalmi ellentéteket, főleg a demokrácia ellentétét a gazdag klérussal, amely igen könnyen ki tudta vonni magát az adózás alól és amelynek rövidlátó kapzsiságában eszébe nem jutott bármilyen önkéntes áldozatot hozni.

Ilyen helyzetben a már említett Bernhard Rothmann prédikációi kedvező talajra találtak. Mikor 1532 januárjában St. Mauritzból Münsterbe költözött, az ottani demokrácia tárt karokkal fogadta és minden erőszak ellen megvédte. A demokratikus pártban akkoriban Bernhard *Knipperdollinck*, gazdag posztókereskedő tűnt ki leginkább,

> „egy derék férfi, években még fiatal, szép hajjal és szakállal, bátor, nyílt, erőteljes egész valója, külsejében, elhatározásaiban és cselekedeteiben, tetterővel teljes, szónoklatban ügyes és gyors“ (Cornelius), makacs és tettrekész s hajlik a kalandokra.

A feltörekvő demokráciának nagyon kapóra jött, hogy éppen abban az időben, amikor Rothmann megvédésében erőpróbát kellett volna kiállnia, a klerikális kényurak figyelmét belső ügyek foglalták le. Ezek az ügyek jellemzőek az akkori egyházi szervezetre.

Frigyes püspök kényelmes úr volt. A püspöki hivatás tetszett neki, míg kevés fáradsággal járt és sok pénzt hozott. Most azonban, mikor nehézségek tornyosultak az Egyház elé, amikor császár, pápa és a kanonokok egyaránt mind erélyesebb politikára szorították a püspököt a veszélyeztetett Egyház védelmében, terhessé vált neki a püspöki szék. Utód után nézett, aki jópénzért átveszi tőle a püspöki üzletet. Végül meg is találta Erich, Paderborn és Osnabrück püspöke személyében, aki földéhes és egyben fizetőképes is volt, s szívesen ragadta meg az alkalmat, hogy két püspöki üzlete mellé még egy harmadikat is szerezzen. A katolikus kölni érsek és a luteránus szász választófejedelem voltak a közvetítők ebben az egyházi alkuban — nem ismeretes, vajjon kaptak-e jutalékot. A vételárat negyvenezer forintban állapították meg. Durva csalás révén szerezték meg ez éppoly jámbor, mint előkelő urak a főkáptalan hozzájárulását: a valódi helyett színleges szerződést mutattak be, amelyben a valóságos összeg helyett a fele szerepelt vételárként. Így jártak el azok a személyek, akik később az újrakeresztelőkkel szemben a vallást, erkölcsöt és tulajdont védelmezték.

1531 decemberében ideiglenesen püspökké választották Erichet. Miután a vételárat megkapta, Frigyes lemondott püspöki tisztéről (1532 március).

Ebben az átmeneti időszakban vígan virult a münsteri eretnekség. De az új püspök hivatalbalépése sem nagyon korlátozta őket. Erich inkább fejedelemnek érezte magát mint püspöknek és a luteránus tan terjedése még kevésbbé izgatta, mint elődét. János szász választófejedelemmel — aki közvetítője volt a püspöki szék megvásárlásában — és Fülöp hesseni örgróffal, a németországi evangélikus mozgalom két vezetőjével a legszorosabb barátságban állott. Annyira nem szégyelte rokonszenvét nyilvánítani a protestantizmus iránt, hogy Tecklenburg grófjának egy kolostorból kilépett apácával tartott esküvőjén tanúként szerepelt!

E püspök megválasztása rendkívül megerősítette a protestantizmus ügyét Münsterben, de egyben a protestánsok kétfelé szakadását is eredményezte. Bármennyire rokonszenvezett is Erich a reformációval, semmikép sem az alulról jövő reformációval, hanem csakis a felülről jövő reformációval; olyan reformációval, amely a fejedelem hatalmát növeli az egyház rovására, nem pedig a demokráciáét.

A klérussal és a lovagsággal szemben Erich a városi patríciusokban keresett támaszt, a münsteri tanácsban és annak híveiben. Ezek együtt „mérsékelt" pártot alkottak, amely a luteránizmussal kacérkodott.

A városi demokrácia ugyancsak a luteránus tanokat használta fel törekvéseinek megalapozására — amíg valamennyi ellenfele katolikus volt. Most az a veszély fenyegette, hogy a luteránizmus a demokrácia fegyveréből a demokrácia legveszedelmesebb ellenfelei, a püspök és patríciusok fegyverévé válik. Ettől kezdve a demokrácia rokonszenve a lutheri tanok iránt egyre inkább csökken és mindinkább a zwingliánizmus felé fordul, amely szükségleteinek legjobban megfelelt.

Erichnek és a tanácsnak tehát az volt a legfontosabb, hogy végezzen a városi demokráciával. Ebben a vállalkozásban biztosra vehették a klérus támogatását. 1532 április 17-én a püspök rendeletet adott ki, amelyben kilátásba helyezi az egyház mielőbbi reformját; egyelőre azonban azt követelte, hogy valamennyi papot, akit a község önhatalmúan alkalmazott, távolítsák el. Erre a tanács parancsot adott Rothmannak prédikációi beszüntetésére. A község azonban nem engedett.

Április 28-án nyilatkozatot tett, hogy prédikátorát feltétlenül megtartja.

A véletlen ismét kedvezett a demokráciának.

> „Valóban — írja a derék püspökpárti Kerssenbroick — ez a rátermett püspök tekintélyével és baráti támogatásával sokmindent elintézett volna ebben a dologban, ha korai halála meg nem gátolta volna. Mert amikor az osnabrücki püspökségben fekvő fürstenaui kastélyában a szokásosnál jobban vigadozott, megbetegedett, vagy mások szerint, miután egy borral telt nagy serleget kiürített, május 14-én, hirtelen meghalt.“*

Ez az esemény jeladás volt a felkelésre mindhárom püspökségben, amelyeket a megboldogult, borgőzben elhúnyt püspök életében elnyomott és kiszipolyozott. Osnabrückben, Paderbornban és Münsterben felkelt a nép. Elüzték a katolikus papokat és helyükbe nekik megfelelő protestáns lelkészeket ültettek. A városi tanácsnak sehol sem sikerült a községet megfékezni. Osnabrückben a lovagság közvetítésére egyezség jött létre a papság és a város között. Paderborn várost 1532 októberében Hermann kölni érsek erőszakkal verte le. Münsterben ezzel szemben a felkelésnek sikerült tartania magát.

A főkáptalan azonnal megválasztotta Erich utódát, Franz von Waldecket. Június 28-án érkezett meg az új püspök levele Münsterbe, amelyben felszólítja a várost, térjen vissza az engedelmesség útjára. A patríciusok gyülése késznek nyilatkozott az engedelmességre. A céhek gyülése ezzel szemben július 1-én evangéliumot védő szövetség alakítását határozta el. 36 főből álló forradalmi bizottságot állítottak fel, amelytől a városi tanács annyira megijedt, hogy július 15-én csatlakozott hozzá és beleegyezett a község követeléseibe. A Harminchatok Bizottsága azonnal végrehajtotta az egyház újjászervezését evangélikus szellemben és külső szövetségeseket keresett. Hesseni Fülöppel lépett összeköttetésbe. Amikor pedig októberben

---

* *Kerssenbroick*, id. mű I. köt 204. old

Ferenc püspök az egyházi és világi arisztokrácia támogatásával felkészült, hogy Münstert erőszakkal leverje, a község kényszerítette a tanácsot az ellene való készülődésre. Háromszáz zsoldost toboroztak és kijavították az erődítményeket.

A szembenálló pártok között jelentéktelen ellenségeskedésekre került sor. A püspök azonban visszariadt az erős város elleni határozott fellépéstől, amely vereséggel, vagy külső beavatkozással és függetlenségének elvesztésével fenyegette. Pénzesládája ugyanis üres volt, a kapzsi klérus pedig vonakodott az áldozathozataltól. A császárt, a katolicizmus ottani leghatalmasabb védelmezőjét akkor a török háború foglalta le. Ferenc püspök tehát megkísérelte a visszatérést elődei politikájához: békét kötni a városi tanáccsal. Megkezdte a tárgyalásokat.

A tanács természetesen hajlandó volt megegyezni a püspökkel. A nép azonban hallani sem akart engedményekről. „Egy lépést sem hátrálunk! Inkább levágjuk és megesszük saját gyermekeinket!“ — kiáltott Knipperdollinck és a tömeg helyeselt neki.

A püspök, hogy könnyebben folytathassa a tárgyalásokat, a Karokkal és Rendekkel együtt a Münster közelében levő Telgt városkába vonult. A püspök közelsége azonban a harci vágytól égő községet mindenre késztette, csak békére nem. Titkon tervbevették, és végre is hajtották Telgt megtámadását. Sikerrel! (December 26-ának éjjelén.) Maga a püspök nem került a kezükbe. Történetesen az előző napon elhagyta Telgtet. A katolikus ügy legtekintélyesebb képviselői azonban tömegével estek fogságba, egyházi és világi arisztokraták és Münsterből elmenekült patríciusok.

Ez döntött. Hesseni Fülöp közvetítésével szerződés jött létre (1533 február 14-én), amelyben a püspök, a főkáptalan és a lovagság lényegében belenyugszik a felkelés vívmányaiba. *Münstert evangélikus városnak ismerték el.*

2. AZ ÚJRAKERESZTELŐK STRASSBURGBAN ÉS A NÉMETALFÖLDÖN

A céhi demokrácia győzött Münsterben; de győzelmét csakis a lakosság szervezetlen tömegeinek segítségével vívhatta ki, lényegében tehát a nincstelenek, a proletárok segítségével. De ez alkalommal nem tudta — amint hasonló esetekben előtte és utána annyiszor megtörtént — miután célját elérte, félredobni az eszközt, amelyet felhasznált. Mert a győzelmet ezúttal csak szerencsés rajtaütés révén érték el, nem pedig az ellenfél döntő leverésével, nyílt küzdelemben. A béke tehát csak fegyverszünetet jelentett. A polgári demokrácia további súlyos harcok előtt állott, ez alkalommal nem bonthatta hát meg kapcsolatát a proletár demokráciával. Ez utóbbinak törekvései pedig az anabaptizmusban jutottak legmegfelelőbb kifejezéshez. Az a kiemelkedő helyzet, amelyet a münsteri proletariátus elért, ezt a várost tette az alsónémetországi újrakeresztelők központjává.

Már az 1532-es év folyamán Münsterben a katolikusok és luteránusok mellett a zwingliánusok is megjelentek. Rövidesen az újrakeresztelők is felléptek.

A két góc, ahonnan a fertőzés Alsó-Németországban elterjedt, *Strassburg* és a *Németalföld* volt.

Strassburgban, amely Észak-Svájc nagy városaival szoros gazdasági és politikai összeköttetésben állott, 1525-ben győzött a zwingliánus államegyház. Ennek a katolicizmus és a luteránizmus ellen folytatott harca közben, mint Dél-Németország más városaiban, itt is erőre kapott az anabaptizmus. Augsburg mellett, mint már említettük, Strassburg lett a délnémet újrakeresztelők legfontosabb pontja. Ott tovább is maradtak fenn, mint egyebütt. Ezt annak köszönhették, hogy a „köznép“ kezében hatalom volt, amely a felkeléstől rettegő városi tanácsot hosszú ideig visszatartotta attól, hogy erélyes rendszabályokat alkalmazzon az újrakeresztelők ellen. Ezek olyan erősek voltak a hatalmas birodalmi városban, hogy az ottani legfontosabb egyházfők, elsősorban Capito, azt a politikát folytatták, amelyet kezdetben Zwingli, és sokáig igen kényes módon kacérkodtak az újrakeresztelői nézetekkel.

A nagy üldözés alatt Strassburg lett azoknak a testvéreknek a menedékhelye, akik nem vándoroltak ki Morvaországba. Miután Augsburgban vérbefojtották az újrakeresztelő mozgalmat, Strassburg lépett helyébe, mint a délnémetországi mozgalom középpontja, ameddig ilyesmiről egyáltalán beszélni lehetett. Átmenetileg ott tartózkodott a délnémet újrakeresztelők csaknem valamennyi vezető embere, így 1526-ban Denck. Hätzer, Sattler és Reublin, aki 1529-ig állt a gyülekezet élén. Mikor öt kiutasították, Pilgram Marbeck lépett a helyébe, a tiroli bányabíró, aki a strassburgiak számára a Kinzig és az Ehn völgyében zseniális folyamszabályozást hajtott végre, s ezzel „a fában szegény birodalmi város számára megnyitotta a Schwarzwald erdöségeit“.*

De a legfontosabb Strassburg számára *Melchior Hofmann* volt, a világotjárt halli (Svábföld) szücslegény. Már 1523-ban evangélikus szellemben prédikált Livoniában, majd a stockholmi német egyházközség prédikátora lett. Mikor onnan elüzték, Holsteinban talált menedéket, ahol Frigyes dán király életjáradékot és szabad prédikálási jogot biztosított neki. De mikor a luteránizmusról a zwingliánizmusra tért át, kiutasították az országból (1529). Hofmann Strassburgba, a németországi zwingliánizmus fellegvárába ment. Ott azonban rövidesen az újrakeresztelők eszméi ragadták meg és 1530-ban már közéjük tartozott; minthogy a régi vezetők elestek vagy elüzték öket, ö lett mind közül a legjelentékenyebb.

Rajongó, lelkes fantaszta volt, Hans Hut chiliazmusát elevenítette fel, amely akkor a délnémetországi testvérek között szükségszerüen annál inkább kedvezö talajra talált, minél jobban dühöngött az üldözés. Valóban, a borzalmas hajtóvadászat közepette nehéz állhatatosnak maradni, ha nem kecsegtet a közeli megváltás reménye. Minél erösebben folyt az üldözés, annál inkább belsö lelki szükségletté vált a fennálló társadalom közeli összeomlásába vetett hit. A töröktöl azonban már semmit sem lehetett várni. Hofmann Strassburgot szemelte ki mennyei Jeruzsálemül, ott kell az újrakeresztelöknek hatalomra jutniok, méghozzá rövidesen: az 1533. évben.

---

* *Loserth.* Der Anabaptismus in Tirol. 23. old.

Ez a jövendölés nem volt egészen esztelen. Az újrakeresztelők Strassburgban hatalmat jelentettek — csakhogy ahhoz túlságosan éles ellentétben álltak a fennálló társadalmi és államrenddel, hogy a felsőbbség nyugodtan elnézhesse ennek a hatalomnak további növekedését. Rövidesen el kellett jönnie a döntő erőpróbának. Az pedig természetes, hogy Hofmann győzelemre számított. Csak az cselekedhet eredményesen egy ügy érdekében, aki hisz is abban.

Hofmann azonban annyiban megmaradt az újrakeresztelők általános hagyományos gondolatkörében, hogy ellene volt minden erőszak alkalmazásának. Csakis propagandája hatására támaszkodott. Isten majd meghozza a győzelmet. Mindenféle lázadás bűn.

Hofmann nézeteit a gyülekezetben eleinte hevesen ellenezték. Két irányzat alakult ki, de végül Hofmann győzött, talán inkább németalföldi sikerei révén, mint érveinek meggyőző ereje vagy a testvérek lelki szükséglete folytán.

Mert ennek a nyughatatlan embernek nem sokáig volt maradása Strassburgban. Még az 1530-as évben továbbment a Rajna alsó folyása mentén, hogy új meggyőződését hirdesse Németalföldön.

Németalföld volt, mint láttuk, az eretneki kommunizmusnak az Alpoktól északra fekvő hazája. Csakhogy gyors gazdasági fejlődése, amely ezt a kommunizmust szülte, hozta létre már korán legveszedelmesebb ellenségét is, az erős közhatalmat. A XVI. század elején Németalföldön a fejedelemség sokkal hatalmasabb és korlátlanabb volt, mint a szomszédos Németországban.

Németalföld 17 tartományát a burgundi ház, kihalásuk (1477) után pedig utódai, a Habsburgok egyesítették a legkülönbözőbb uralkodóktól öröklés, vásárlás és hódítás útján. 1504-ben azonban a Habsburgok kerültek Spanyolország trónjára is, ahol az abszolutizmus már hatalmas mértékben kifejlődött. Az egyház ugyanis erősen függő helyzetbe került a királysággal szemben, az inkvizíció, amelynek sehol sem volt olyan félelmetes hatalma mint Spanyolországban, az abszolutizmus vak eszközévé vált minden ellenszegülő elem megfékezésére. Kifelé is annyira erős volt akkor a spanyol királyság hatalma, hogy felvehette a harcot Franciaországgal Olaszországért és a pápaság feletti uralomért. A Habsburgok már csak mint a töröktől fenyegetett osztrák tartományok uralkodói, mint Németország császárai, akiknek hatalmát az evangélikus fejedelmek aláásták, arra kényszerültek, hogy fenntartsák a katolicizmust. De különösen megvolt minden okuk arra, hogy mint spanyol királyok, támogassák a katolicizmust. A katolikus egyház vált egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb hatalmi eszközükké.

II. Fülöp spanyol király fanatikus katolicizmusáról vált hírhedtté a történelemben. Ez azonban mindent jelentett, csak azt nem, hogy alázatosan alárendelte magát a pápának.

> „Bizonyára különös — írja egy újabb történetíró — hogy egy uralkodó, aki önmaga és az egész világ szemében a hit oszlopa és a római hierarchia egész szervezetének támasza volt, a pápasággal — amelynek szövetségére pedig oly sok vonatkozásban rászorult — állandóan, ismételten összetűzött. Ennek a feltűnő és mégis minden új pápánál rendszeresen megismétlődő ténynek az okát abban a kettős körülményben kell keresni, hogy a spanyol uralkodó egyrészt országa papjait teljesen saját alattvalóinak kívánta tekinteni, akik a római szentszéknek csak az egyházi tanok tekintetében vannak alávetve, de fegyelem és bíráskodás tekintetében nem ... és másrészt pedig az volt a szándéka, hogy az Egyházat csupán világpolitikája hatalmas gépezetének egy fontos kerekévé tegye. A Szentszék feladata lett volna, hogy mindenütt a spanyol tervek teljesülését harcolja ki szellemi fegyvereivel, azonkívül segítséget kellett volna nyujtania a spanyol klérus kifosztásához a királyság javára ... A spanyol birodalom egyházát illetően engedélyezték, hogy a király formálisan együtt uralkodjék a szentatyával, illetve inkább a király a szentatyának rendelte magát fölé“ stb. (M. Philippson: Westeuropa im Zeitalter von Philipp II., Elisabeth und Heinrich IV. [Nyugat-Európa II. Fülöp, Erzsébet és IV. Henrik korában]. Berlin 1882. 365—366. old.)

A Habsburgok tehát mindenütt határozottan szembeszálltak a protestantizmussal, csakhogy Németalföldön sokkal nagyobb nyomatékkal tehették ezt, mint Németországban. Károly — mint német császár, ötödik e néven — 1516-ban egyesítette Németalföld feletti uralmát Spanyolország birtoklásával. Azokon a hatalmi eszközökön kívül, amelyeket számára a németalföldi fejlett közhatalom nyujtott, még azok a hatalmi eszközök is rendelkezésére álltak, amelyeket a spanyol korona szolgáltatott, hogy öröklött országai bármelyikében minden ellenzéket elfojthasson. Anélkül, hogy a régi alkotmányformákhoz kívülről hozzányúlt volna, minden belső tartalmuktól megfosztotta őket, amennyiben politikai szabadságjogokat tartalmaztak. Azt az abszolút rendszert, amely II. Fülöp alatt olyan borzalmas formát öltött és amelyet később csak véres, csaknem száz évig tartó háborúval (1568-tól 1648-ig), akkor is csak Németalföld egy részében sikerült kiküszöbölni, V. Károly alapította és ahol szükségesnek látta, teljes kíméletlenséggel érvényesítette. Ennek ellenére a hagyományos liberális történetírás erkölcsi felháborodása minden rendelkezésére álló dühét II. Fülöpre összpontosította, V. Károlyt viszont mindig igen kíméletesen kezelte.

Ennek az oka igen egyszerű. Németalföld felsőbb osztályai, a nemesek, kereskedők, igen jól érezték magukat V. Károly abszolutizmusa alatt. Mert ő, aki Németalföldön született és ott is nevelkedett, németalföldinek érezte magát; kedvezett nekik, ahol megtehette. Az ő szolgálatában a németalföldi nemességet zsold és zsákmány kecsegtette; a németalföldi kereskedőket egyenlőknek tekintette a spanyolokkal és azok zsíros profitot harácsoltak a spanyol gyarmatpolitika révén.

Ennek Károly fia, Fülöp alatt, aki 1555-ben került uralomra, meg kellett változnia. Őt már spanyolnak nevelték. A spanyol uralkodó osztályok érdekei azonban nem voltak összeegyeztethetők a németalföldi uralkodó osztályokéval. A spanyolokat nem lehetett kielégíteni a németalföldiek felbőszítése nélkül és megfordítva. Károly Németalföld iránti kedvezése volt az egyik főoka a spanyol városok 1522. évi lázadásának. A városok mindenekelőtt azt követelték Károlytól, hogy székhelyét tegye Spanyolországba, ne hozzon magával németalföldieket, sem idegen csapatokat, külföldit ne honosítson és ne helyezzen semmiféle állami vagy egyházi állásba. (W. Robertson: History of Charles V. [V. Károly története]. London 1796. II. köt. 163. és köv. old.) Fülöp hadseregének és közigazgatásának előnyös pozícióit, valamint gyarmatait is elzárta a németalföldiek elöl és a spanyolok, illetve pontosabban a castiliaiak monopóliumává tette. Ez Németalföldet lázadásba kergette.

Abban az időben azonban, amelyet most tárgyalunk, V. Károly alatt, a németalföldi felsőbb osztályoknak még nem volt okuk komoly ellenszegülésre. Az *alsóbb osztályokat* viszont Károly alatt is olyan vasököllel nyomták el, mint utóda idején. Tehetetlenek is voltak mindaddig, amíg az uralkodó osztályok közt nem tört ki erős küzdelem. Ez világítja meg, miért volt az eretnek kommunizmus hazája a német reformáció első évtizedében látszólag kedvezőtlen talaj a kommunista propaganda számára. Ez rendkívül szembetűnő a gazdaság magas fejlettsége és a népes proletariátus mellett, valamint azt a mélyreható tevékenységet tekintve, amelyet a beghardok fejtettek ki s amely nem mehetett teljesen feledésbe — hiszen a közös élet testvérei jóval a reformáció korán túl is fennmaradtak. Ez a jelenség csakis az alsó osztályokra nehezedő szörnyű nyomással magyarázható meg, amely nem tette lehetővé számukra, hogy ellenállásuknak kifejezést adjanak. Kommunista irányzatok azonban már Hofmann fellépése előtt is erősen elterjedtek.

A XV. század végén „valdens" titkos szövetségek tagjairól beszélnek Flandriában és Brabantban, akiket „turlupin"-eknek, „pifle"-knek, gyakran pedig — és ez figyelemreméltó — „tisserand"-oknak (takácsok) neveztek.

> „Szigorúak voltak erkölcseikben, jótékonyak minden emberrel szemben és nem ismertek semmiféle bosszúérzést. Sokan csatlakoztak a később fellépő hollandiai keresztelői

hitvallókhoz, akik ezzel nem kis mértékben megerősödtek."*

Maguk az újrakeresztelők igen korán, hagyományaik szerint már 1524-ben, kiterjesztették propagandájukat egészen Németalföldig. Az 1527. évből a „testvérek" ügyének már három hollandiai vértanúját említik meg.

Hofmann jelentősége nem abban állt, hogy az újrakeresztelői tant bevezette Németalföldön, hanem abban, hogy az újrakeresztelőket felbátorította nézeteik hirdetésére. Ezt a bátorságot Hofmannak az a győzelembe vetett hitről tanúskodó jövendölése öntötte beléjük, hogy elérkezett a fennálló társadalom pusztulása, ami 1533-ban fog bekövetkezni. Prédikációját mindenesetre alátámasztotta az 1529 óta dúló járvány és ínség, továbbá a demokratikus mozgalom a szomszédos Alsó-Németországban, különösen Wesztfáliában.

Figyelemreméltó, hogy ez az új szekta, a melchioriták — Melchior Hofmannról nevezték el így — a gazdasági és politikai téren legfejlettebb tartományokban, Flandriában és Brabantban, nem tudta megvetni lábát. Az államhatalom ott már túlságosan erős és túlságosan központosított volt. A mozgalom súlypontja az északi, gazdaságilag és politikailag elmaradt tartományok városaira esett, amelyek éppen elmaradottságuk következtében nagyobb mértékben őrizhették meg a városi függetlenséget. Ezek a tartományok: Holland, Zeeland, Friesland — ugyanazok, amelyeknek később, ellentétben Flandriával és Brabanttal, sikerült a spanyol uralomtól elszakadniok. Amsterdamban alakult meg a fő gyülekezet. Nem félemlítette meg őket, hogy 1531 december 5-én a császár határozott parancsára Jan Volkerts-t, a gyülekezet elöljáróját nyolc társával egyetemben Hágában lefejezték, fejüket Amsterdamba vitték, „ahol jól szembetűnő, a ki- és befutó tengeri hajókról is látható helyen körben karókra tűzték, a prédikátorét a középen magasan a többi felett“. (Cornelius.) A városi hatóságok szemethúnytak a szektások működése felett. Amsterdam maradt a melchioriták németalföldi központja.

---

* *A. Brons.* Ursprung, Entwicklung und Schicksale der altevangelischen Taufgesinnten oder Mennoniten (Az óevangéliumi keresztelői hitvallók vagy mennoniták eredete, fejlődése és sorsa). Harden 1891. 57. old.

Alig kezdődött meg a melchioriták számbeli növekedése, máris két irányzat alakult ki közöttük. Az új Jeruzsálem, az új társadalom közeli eljövetelében természetesen valamennyien hittek, de éppen a gyakorlatiasabbak közülük belátták, hogy magától, csoda következtében, ez nem történhet meg, hogy — mai nyelven szólva — a proletariátusnak kell önmagát felszabadítania. Ugyanazokkal az eszközökkel, jelentették ki, kell küzdeni az ellenféllel szemben, amelyekkel azok a népet leigázzák: *fegyverrel;* a kardot, amelyet az istentelenek isten népe ellen húztak ki hüvelyéből, az ő szívük ellen kell irányítani.

Ezt tanította Johann Mathys, haarlemi pék, aki a melchioriták között elsőnek lépett fel az erőszakos út érdekében. „Johann Mathys az az ember, aki először vezette be és követelte a kard és az erőszak használatát a felsőbbséggel szemben“ — jelentette ki bírái előtt Johann von Leiden és egy korábbi vallomásában arról a viszályról beszélt, amely Mathys és Hofmann között keletkezett.*

A Mathys-féle tan éles ellentétben állt az eddigi újrakeresztelői tanítás egyik legfontosabb alaptételével, amelyet *valamennyi* irányzat, bármennyire különfélék voltak is, elismert. De természetes következménye volt a chiliazmusnak, amelynek az üldözések, Dél-Németországhoz hasonlóan, Németalföldön is kedvező talajt teremtettek. Aki a nép egy rétegét kétségbeesésbe kergeti, ne csodálkozzék, ha az végülis fegyverhez nyúl. Még a legfélénkebb, legbékésebb állat is védi az életét, ha sarokba szorítják. A Mathys-féle tannak Németalföldön még az is kedvezett, hogy az osztályellentétek ott már sokkal inkább kiéleződtek, mint az újrakeresztelő mozgalom hazájában, Svájcban. Németalföldön az újrakeresztelők között szinte nem is találunk a felsőbb osztályokból származó tagot. A mozgalom ott kiváltképpen proletármozgalom volt, olyan elemek megmozdulása, amelyek nem veszthettek mást, csak láncaikat. Ez csak növelhette ellenállóerejüket és ellenállókedvüket.

---

* Berichte der Augenzeugen über das Münsterische Wiedertäuferreich Herausgegeben von C. A. Cornelius. 2. Band der Geschichtsquellen des Bistums Münster (Szemtanúk jelentései a münsteri újrakeresztelő uralomról. C. A. Cornelius kiadása. A münsteri püspökség történelemforrásai. II köt.). Münster 1853 370, 399. old.

Mathysnak sikerült az amsterdami gyülekezetben megvetnie a lábát. Küldöttek útján hamarosan e gyülekezeten kívül is sok követőt szerzett. Számuk olyan mértékben nőtt, ahogyan a melchioriták szaporodtak. A legjelentékenyebb közöttük az imént említett *Johann Bockelson von Leiden* volt. Anyja, egy münsteri jobbágyleány, Bockelnél, a Leiden melletti Soevenhagen bírájánál szolgált és ettől a gazdájától született Johann (1509). Később, miután pénzzel megváltotta magát, feleségül ment Bockelhoz. Johann szabómesterséget tanult Leidenben és szellemiekben igen sovány nevelést kapott csak. Rendkívüli tehetsége azonban kipótolta ezt a hiányosságot. Már korán erősen vonzották azok a kérdések, amelyek korát foglalkoztatták; különösen a rajongó kommunizmus érdekelte, Münzer írásait tanulmányozta. Látókörét nagy vándorlásai is szélesítették. Mint szabólegény, Angliába ment és négy évig maradt ott, onnan pedig Flandriába utazott. Hazatérése után nem iparát folytatta, hanem feleségül vette egy hajós özvegyét és kereskedő lett. Mint kereskedő, járt Lübeckben és Lisszabonban. De nem volt szerencséje vagy megfelelő üzleti szelleme. Csődbe jutott, éppen abban az időben, amikor Németalföldön az újrakeresztelő mozgalom kialakult. Fiatalságának minden hevével fordult afelé a tan felé, amely kezdettől óly rokonszenves volt számára. Mert bármennyit látott és tapasztalt is, még nem volt huszonöt éves, mikor megnyerték Johann Mathys számára (1533 novemberében).

Szép volt, élénk és lelkes, magávalragadó beszédkészségével könnyen a szívekbe férkőzött. Különösen figyelemreméltó benne életkédve és a szép szeretete, ami megkülönbözteti a komor puritanizmusnak hódoló társai nagy tömegétől. Ebben teljesen eltér Thomas Münzertől is. Ifjúságától kezdve költői tehetséget mutatott. „Mindenféle színdarabot is írt, amelyeket, amint ott szokás volt, színpadon mindenki előtt pénzkeresés céljából előadatott“ — írja Kerssenbroick. Színészies hajlama és érzéke a színpadias hatások iránt Münsterben is megmutatkozott.

Ez azonban nem sok jogot ad Kerssenbroicknak arra, hogy mint „szabót“ és „színikirályt“ kigúnyolja. Azok a kényurak, akiknek Kerssenbroick alázatos szolgája volt, reszkettek a szabótól és színikirálytól. A münsteri diktátorban ugyanis az előbb vázolt tulajdonságok vasakarattal és átható éleselméjűséggel párosultak, s ezek a vonásai rettegett ellenféllé tették.

Johann Mathys már a németalföldi melchioriták élére került, még mielőtt Bockelson csatlakozott hozzá. Hofmann ugyanis 1533 elején elhagyta Németalföldet, hogy visszatérjen Strassburgba, mert elérkezett az új Jeruzsálem ideje. Azt jövendölték neki, hogy fogságba esik, félévig fogvatartják, akkor azonban eljön a Megváltó. A jövendölés első része hamarosan be is teljesedett. A tanács már májusban letartóztatta. A testvérek várakozása a végsőkig feszült, lázas türelmetlenséggel lesték az időpontot, amely végre minden bajt és ínséget megszüntet.

A jövendölés további részei azonban csak nem akartak valóra válni. Vége felé járt az 1533. év és Strassburgban minden nyugodtan folyt tovább. Hofmann agitációjának mindenekelőtt az volt az eredménye, hogy a tanácsot erélyesebb fellépésre ösztökélte az újrakeresztelők ellen. A mozgalomról levált minden ingadozó elem. Ügyük Strassburgban ettől kezdve hanyatlott. Hofmann nem nyerte többé vissza szabadságát. Hosszú évekig tartó fogság után börtönben halt meg.

De éppen ezidőtájt kapott a „testvérek“ rajongó lelkesedése olyan lendületet, amelytől az erősen fellángolt,

> „és a melchiorita gyülekezetek révén Németalföldet bejárta a jóslat: Strassburgot az Úr elvetette hitetlensége miatt és helyette Münstert választotta ki az új Jeruzsálemül“. (Cornelius.)

Lássuk, mi történt eközben Münsterben.

3. MÜNSTER MEGHÓDÍTÁSA

Már 1532-ben mutatkoztak Münsterben újrakeresztelő és hasonló irányzatok. A következő év folyamán, a február 14-i szerződés után rohamosan fokozódott határozottságuk, erejük és létszámuk.

A tanács nem volt egységes, mert az 1533 március 3-i választás egész sor radikálisan demokratikus elemet juttatott be. Ezekhez tartozott még a két polgármester közül az egyik, *Hermann Tilbeck* is, származása szerint patrícius, gondolkodásmódja szerint jó demokrata, aki később a münsteri polgári demokrácia legradikálisabb részével együtt átállott az újrakeresztelőkhöz.

Ugyanúgy, mint a tanács, nem egységesek, ingadozók és bizonytalanok voltak a céhek is. Tudták, hogy a püspök és a klérus csak az alkalmas pillanatot lesik, hogy visszaszerezhessék uralmukat kizsákmányoltjaik felett. Csakhogy a céhi polgárság egy része félni kezdett a nincstelenektől, akik nem akartak megtorpanni semmiféle kiváltság, semmiféle tulajdon előtt, a céheké előtt sem. A kérdés az volt, melyik a veszedelmesebb: a tömeg vagy az arisztokrácia. A polgári demokraták közül azok, akik a papi és arisztokrata uralomtól féltek a legjobban, hűségesek maradtak a proletár elemekkel kötött szövetséghez; mások csatlakoztak a luteránusokhoz, sőt a város katolikusaihoz. A céhi elemek nagy tömege ide-oda ingadozott, egyedül azon fáradozott, hogy a többi pártok közül egyik se váljék túl erőssé.

Ezek a viszonyok kezdetben nagyon kedveztek az újrakeresztelőknek, mert megakadályozták a tanácsot abban, hogy ellenük döntő akciót kezdjen. Az újrakeresztelők pedig nem voltak restek, hogy ezt a helyzetet kihasználják. Buzgóságuk a propaganda terén megtett minden lehetőt. Számuk azonban nemcsak az áttérők révén növekedett, hanem menekültek csatlakozásával is, eleinte a szomszédos vidékekről — legelőször a Jülich-vidékről — később messzebbről is, főleg Németalföldről. A bevándorlók jöttek, egyrészt az üldözés elől menekülve, másrészt tettvágytól űzve, mert a testvérek nemcsak kisebb veszélyben voltak Münsterben, mint egyebütt, de ott több kilátás is volt a jó ügynek szolgálatot tenni. Ezek a menekültek rendkívül fontos szerepet játszottak Münsterben a dolgok kifejlődésében.

Egy szemtanú, Gresbeck, nekik tulajdonítja a főszerepet az újrakeresztelők győzelmében és a münsteri kommunista uralom eseményeiben. A város radikális újrakeresztelőiről rendszerint nem is beszél másként, mint „hollandok és frízek“. Ezért a hollandokról is csak rosszat tud mondani.

> „Ha egy hollandi hét éves — írja alnémet nyelvjárásban — elérte a bölcseség náluk lehetséges felső határát. Azok mind félbolondok.“ (Berichte der Augenzeugen über das Münsterische Wiedertäuferreich. 137. old.)

A bevándorlók a párt legbátrabb és legtetterősebb elemei voltak, jelentős erkölcsi és katonai támaszt nyujtottak a városbeli újrakeresztelőknek.

Viszont a „rendpártok“ — hogy röviden jelöljük meg az újrakeresztelők ellenfeleit — napról-napra jobban összezsugorodtak. A gazdagokat ugyanis félelem fogta el és a demokrácia minden lépése újabb néhányat késztetett közülük menekülésre.

Jól jellemzi ezt a folyamatot egy 1534-ből való, alnémet nyelvjárásban írt katolikus vers, „A monsteri eretnek imádságos könyv“, amely többek közt ezeket mondja:

„A papokat Münsterben mindenki gyülölte.
El is menekültek a prelátusok időben.
A céhek a birtokos junkert sem szívelték.
Így a birtokosok is elfutottak onnét.
A gazdag polgárt s tőkést a céhek üldözték.
Ezért a gazdag polgárok a junkert követték.
Ha egyik a másikkal összefogott volna,
Nem kerültünk volna soha ily nagy bajba!“*

A költő itt olcsó bölcseséget prédikál. Kétségkívül a proletariátus minden csak átmeneti jellegü önálló mozgalma is lehetetlen lett volna — s az lenne még egyideig a legtöbb országban ma is — ha a birtoklók szorosan összetartottak volna. A proletariátus szerencséjére azonban a birtoklók különböző osztályokra esnek szét, amelyeknek érdekei nagyon különbözőek, gyakran ellentétesek. A birtoklóknak egymás ellen folytatott osztályharcai eddig fontos mozzanatai voltak a proletariátus fejlődéstörténetének. Persze, amint a proletariátus veszedelmessé kezdett válni, a birtokos osztályok is hajlandóságot mutattak az összefogásra és arra, hogy „egységes reakciós tömeget“ alkossanak. Csakhogy ez osztályok mindegyike megpróbált emellett a maga számára extraprofitot kiverekedni; az együttmüködésben sohasem tudtak legyőzni bizonyos bizalmatlanságot, mert, minthogy valamennyi szövetséges be akarta csapni a többit, mindegyik félt is attól, hogy becsapják. Még akkor is, mikor Münster az újrakeresztelők kezébe került, csak nehezen tömörült a nemes társaság egyetlen szilárd tömeggé.

---

* A vers szemelvényeit közli *Cornelius* Münsterischer Aufruhr II köt. 179. old.

De ugyanabban a mértékben, ahogy egy „rendkotyvalék“ kezdett kialakulni, kényszerültek a Rothmann és Knipperdollinck vezetése alatt álló radikálisabb polgári demokratikus elemek arra, hogy a proletár elemekhez szorosabban csatlakozzanak. Az újrakeresztelés felé fordultak. Rothmann, aki akkor zwingliánus volt, az 1532. évben még harcolt az újrakeresztelés ellen. Ez év szeptember 6-án így ír Buschnak:

> „Mindenesetre számolnom kell az újrakeresztelőkkel, akik egy időre ugyan elhagytak bennünket, de azzal fenyegettek, hogy nagyobb erővel térnek vissza. De ha Isten velünk, ki ellenünk?“*

A következő év májusában Rothmann már a gyermekkeresztelés ellenzőjének vallotta magát.

A tanács megkísérelte az újrakeresztelőket „szellemi fegyverekkel“ legyőzni. Megbízta Melanchtont, írjon Rothmannak s ezzel térítse vissza az igaz hithez. Amikor ennek és a hasonló leveleknek nem volt eredménye, a tanács 1533 augusztus 7-én és 8-án hitvitát rendezett, amely az újrakeresztelőket természetesen szintén nem térítette meg, hanem még inkább fellelkesítette.

---

* Idézve *Kerssenbroicknál*, I. köt. 183. old

Ekkor a tanács élesebb húrokat kezdett pengetni. A városi prédikátorok egész sora csatlakozott az újrakeresztelőkhöz. A tanács (szeptemberben) azzal fenyegetőzött, hogy elbocsátja állásukból és kiutasítja őket, ha vonakodnak a gyermekek megkeresztelésétől. Azt válaszolták (szeptember 17), hogy inkább Istennek kell engedelmeskedni, mint az embereknek. Erre a tanács megpróbálta valóra váltani fenyegetését. Mindenekelőtt elbocsátották Rothmannt a Lamberti templom prédikátori tisztéből. A gyülekezet magatartása azonban olyan fenyegető volt, hogy a tanács októberben egy másik templomban állásába helyezte: az újrakeresztelők kivívták első győzelmüket.

Második erőpróbára november elején került sor. A tanács megpróbált egységes „reakciós tömeget“ kialakitani. Közös megbeszélésre hívta a céhmestereket és a katolikus patriciusokat, vajjon hogyan lehetne az újrakeresztelői elemeken úrrá lenni. Megegyeztek egy fegyveres puccsban, amelyet már másnap véghez kellett volna vinni.

A rend hívei felfegyverkezve összegyültek és mindenekelőtt az újrakeresztelő prédikátorokat igyekeztek elfogni. Ekkor azonban néhány szélsőséges reakciós, valószínüleg katolikusok, azt követelte, hogy a prédikátorokkal együtt a tanács demokratikus, az újrakeresztelőkkel rokonszenvező tagjait is üzzék el a városból, mindenekelőtt Tilbeck polgármestert. Erről előző nap nem volt szó. Ez meghökkentette a mérsékeltebb rendpártiakat, bizalmatlanság ébredt bennük szövetségeseik iránt. Közben azonban az újrakeresztelők összegyültek és elsáncolták magukat a Lamberti templom udvarán. Ellenfeleik ott nem merték őket megtámadni. A tanács másnap tárgyalásba bocsátkozott velük és az akció, amelytől azt várták, hogy az újrakeresztelők teljes szétrobbantásához vezet, mindössze néhány jelentéktelen engedményre kényszerítette őket. Néhány prédikátoruk kivándorolt. Rothmann nem prédikálhatott többé, de a városban maradt. Az újrakeresztelőknek megtiltották a nyilvános propagandát, de bele kellett nyugodni, hogy a városban maradnak. Ebben a második, jóval veszélyesebb viharban is helytálltak tehát.

> „Rothmann — jelenti Kerssenbroick — noha a (november 6-i) szerződésben megfosztották a nyilvános prédikálás jogától, először titokban és éjszaka, később azonban, amikor követői igen megszaporodtak, nappal is néhány polgár házában mégis továbbprédikálta az újrakeresztelést. A prédikáció idejét egy puskalövéssel jelezték és nem engedtek be mást, csak akiket az újrakeresztelés megfertőzött.“ (I. köt. 453. old.)

E szóbeli propaganda mellett írásbelit is folytattak, nyomtatott röpiratok útján. Rothmann házában titkos nyomdát rendeztek be, amelyet később a hatóság felfedezett.

A kommunizmus megvalósításában is előrehaladtak. A „testvérek“ közül a gazdagok

> „Rothmann lába elé rakták minden pénzüket, széttépték és elégették a birtokukban levő adósleveleket és elengedték adósaik egész tartozását; ezt pedig nemcsak férfiak, hanem asszonyok is tették, akik különben semmit sem szoktak elprédálni. Mert Brandsteinnét — Knipperdollinck anyósa — egy nagyon gazdag asszonyt, annyira hajtott Isten szelleme, hogy adósainak visszaadta adósleveleiket a már felvett kamatokkal együtt.“*

Az ilyen önzetlen lelkesedésnek erősen hatnia kellett a tömegekre. Az újrakeresztelők rövidesen úgy megerősödtek, hogy nyiltan dacolhattak ellenfeleikkel. December 8-án Johann Schröder kovácslegény elkezdte nyiltan prédikálni az újrakeresztelői tanokat. 15-én a tanács letartóztatta, de a kovácscéh összesereglett, a városháza elé vonult és kikényszerítette Schröder szabadonbocsátását. Rothmannt kiutasították, ennek ellenére nyugodtan és háborítatlanul a városban maradt. Az év végére a novemberben kivándorolt prédikátorok is hazatértek. 1534 január 15-én a tanács ismét kiutasította őket. A városi őrség kivezette őket az egyik kapun, de a testvérek egy másikon ismét visszahozták őket, anélkül, hogy a tanács ebben meg merte volna őket akadályozni. Valójában már az újrakeresztelők voltak a város urai.

---

* *Kerssenbroick,* id. mű I. köt. 455. old.

Nem csoda, hogy a testvérek most már mindenütt felismerték, hogy Strassburgot elvetette isten és Münsterben támadt fel az igazi Sion. Az északi mozgalom központját — ma azt mondanók a pártvezetőséget — Amsterdamból oda helyezték át. Johann Mathys, az új próféta, Hofmann utóda a melchioriták élén, január elején egész sor küldöttet indított oda, közöttük Johann Bockelson von Leident, aki január 13-án érkezett meg. Februárban magát Mathyst is Münsterben találjuk.

A rendpárt a legteljesebb kétségbeesésben volt. *Egyetlen* lehetőséget látott csak arra, hogy gátat vessen az egyre dagadó kommunista áradatnak: a püspök karjaiba vetette magát és elárulta a városi szabadságot. Ez az eljárás akkoriban annyit jelentett, mint ma a hazaárulás.

Ferenc püspök a várossal kötött, szabad vallásgyakorlatot biztosító ünnepélyes szerződést eleve értéktelen papírrongynak tekintette, amelyet a legelső kínálkozó alkalommal széjjeltép majd. Minél demokratikusabb lett a város, annál inkább sóvárgott a szerződésszegésre. Már 1533 decemberében megkezdte a készülődést a münsteri demokraták megtámadására és lemészárlására. A városi rendpárt áruló magatartása tehát most felettébb kapóra jött neki.

> „Mikor pedig uram, Münster kegyelmes ura látta — írja Gresbeck — hogy Münster városában az újrakeresztelők nem fogadják meg a tanácsot és nem kérik a püspök kegyelmét, akkor megegyezett Münster város tanácsával és más polgárok egy részével, akik nem voltak az újrakeresztelés mellett, hogy Münster püspökének megnyitnak két kaput, a mi kedves «Frauentor»-unkat és a «Judenfeldertor»-t. Így megnyitották a kapukat, hogy behozhatott 2000—3000 parasztot és némi lovasságot, lóhá-

ton, úgy hogy uram. Münster kegyelmes ura, a városnak birtokában volt."*

Ez február 10-én történt. A püspöki lovasokhoz, akik béke idején ilyen áruló módon megrohanták a várost, csatlakoztak a „jóérzésü polgárok", akik várták öket és vértet hordtak ruhájuk alatt. Söt, megbeszélés szerint még szalmakoszorút is akasztottak a házukra, hogy a tulajdon védelmezöinek várt fosztogatásától mentesüljenek.

Kezdetben az összeesküvöknek szerencséjük volt. Sikerült nekik Knipperdollinckot és még néhány újrakeresztelöt elfogni és bezárni. „Knipperdollinck a tömlöcben feküdt és ordított, mint ahogy az ökör szokott bögni" — írja Gresbeck. Csakhogy a meglepett újrakeresztelök gyorsan gyülekeztek és bebizonyították, hogy Johann Mathys harcos irányzatának szelleme él bennük. Utcai harcban felülkerekedtek, a püspöki csapatok visszavonultak, megegyezést ajánlottak s „bölcseséggel és gyorsasággal sikerült nekik (az újrakeresztelöknek) a parasztokat és lovasokat kitenni a városból". (Gresbeck.) Az árulás az árulók ellen sült el és arra vezetett, hogy a város, amely erkölcsileg már az újrakeresztelöké volt, most katonailag is hatalmukba került. Nem támadó felkeléssel, hanem önvédelem során hódították meg Münstert.

A február 10-i csatának két következménye volt. A város és a püspök között ettöl kezdve hadiállapot állt fenn. Február 23-án Ferenc csapataival bevonult Telgtbe, hogy az ostromot irányítsa. Ugyanazon a napon folyt le Münsterben a törvényesen elöírt magisztrátus-választás. A választási rendszer legcsekélyebb megváltoztatása nélkül a választás teljesen az újrakeresztelök javára dölt el. Knipperdollinck és Kippenbroick, egy posztókészítö, aki az újrakeresztelöi ügy érdekében már többször kitüntette magát, lett Münster polgármesterévé.

> „A mozgalom vezérei ezzel *törvényes úton* emelkedtek a legmagasabb hatalomra és Wesztfália fövárosa az új próféták lába elött feküdt." (Keller.)

---

* Berichte der Augenzeugen. 14—15. old.

4. AZ ÚJ JERUZSÁLEM

a) *A források*

Ekkor, a szokásos polgári beállítás szerint, a kéj és a vérszomj örjöngö orgiája kezdödött. Ez az általános ábrázolás a münsteri „Kommün“ idejétöl egészen napjainkig.

> „Mikor a várost hatalmukba kerítették — írta Ferenc püspök egy hivatalos jelentésben — minden isteni, keresztényi rendet és jogot, szellemi és világi kormányzást és rendörséget teljesen tönkretettek és *állati életet* honosítottak meg.“

És a szociáldemokrácia egyik „tudományos negsemmisítöje“ a kilencvenes években, a „Schlaraffia politica“* névtelen szerzöje, borzadva meséli:

> „Münster a leggyalázatosabb *fajtalanság* és a legvéresebb *mészárlás* színhelye lett... Így alapították meg azt a birodalmat, amely megvalósította a kommunizmust és a többnejüséget, olyan uralmat, amelyben szellemi fennhéjázás párosul a legvisszataszítóbb formában testi érzékiséggel, jámbor önfeláldozás és odaadás *vérszomjas nyerseséggel és aljas kéjvággyal*... Aki e mozgalom történetét ismeri, az olyan leírásokat (a szocialista „jövendö államáról“) mint Gregorovius «Himmel auf Erden» (Mennyország a földön) c. müvében, nem fogja borzalmak és aljasságok túlzott gyüjteményének tartani. A *becstelenkedések*, amelyeknek a münsteri asszonyok áldozatul estek, Johann von Leidennek és társainak *nérói kicsapongásai és kegyetlenkedései*, történelmi illusztrációk ehhez.“

Csakhogy, írja a jámbor férfiú, egyetértésben Sudrével, előfutárával a szocializmus történetének megírásában, az újrakeresztelők legalább hittek istenben és a halhatatlanságban.

---

* Schlaraffia politica. Geschichte der Dichtungen vom besten Staat (A semmittevök állama. A legjobb államról ábrándozó költemények története). Leipzig 1892. Lapos, ugyanannyi ieslettséggel, mint szemtelenséggel összehordott tákolmány.

> „Tanaik korunkbeli felújítói elődeik tévedéseit még az istenség fogalmának tagadásával is tetézik és az embert durva materializmusba süllyesztik. Mit várjon hát az ember, ha mindezt mérlegeli, a modern utópiák megvalósulásától? *Kétségkívül még túl is tennének a münsteri kicsapongásokon.*“ (68—70. old.)

Végül a münsteri felkelés legújabb történetírója így vélekedik:

> „Valóban, minden helyesen gondolkodó személyiség egyetért az őrjöngő vallási fanatizmus és a borzalmas társadalmi állapotok e torzszülötteinek teljes elítélésében, amelyek itt Münsterben nemcsak hogy a gyakorlatban kialakultak, hanem egyidejűleg elméleti megokolásban és védelemben is részesültek.“

A továbbiakban „gonosztettek“-röl, „elmeháborodottak“-ról stb. beszél.*

Ebben a hangnemben szól *valamennyi* polgári leírás a münsteri „Kommün“-röl.

A polgári történetírás sohasem lehetett elfogulatlan a münsteri kommunistákkal szemben. Ma éppúgy nem tekinti őket pusztán tudományos kutatás tárgyainak, mint annakidején, hanem halálos ellenségeknek, akiket fizikai legyőzésük után erkölcsileg is meg kell semmisíteni; akikben manapság a szociáldemokráciát szándékoznak eltalálni.

A tudományos szocializmus álláspontjáról azonban teljes elfogulatlansággal lehet megvizsgálni a münsteri közösségi szervezetet, még elfogulatlanabbul, mint a kommunizmus legtöbb eddigi megjelenési formáját. Az eretnek kommunizmus — az újrakeresztelőké is — nemcsak alapvetően eltér a modern szocializmustól, de azt is tudjuk, hogy a münsteri új Jeruzsálem még az újrakeresztelő mozgalomra sem jellemző, még kevésbbé az a kommunizmusra általában. Ha valaki szükségét érzi annak, hogy a münsteri újrakeresztelő mozgalom eredményeiből azt a következtetést vonja le, hogy a kommunizmus szükségképpen kegyetlenkedéshez és vérengzéshez vezet, ezzel maguknak az újrakeresztelőknek a példáját szegezhetjük szembe, olyanokét, akiknek megadatott a békés fejlődés — a morvaországi újrakeresztelőkét.

---

* *Dr. Heinrich Detmer*, münsteri királyi főkönyvtáros: Bilder aus den religiösen und sozialen Unruhen in Münster während des sechzehnten Jahrhunderts (Képek a XVI. századbeli münsteri vallási és társadalmi zavargásokról). Münster 1903. I. rész. Johann von Leiden. 4. old. E „kép“-ek második része „Bernhard Rothmann“-nal foglalkozik, a harmadik címe: „A házasság felfogása és a többnejűség keresztülvitele Münsterben a keresztelőuralom alatt“. Mindkettő 1904-ben jelent meg Münsterben. Új anyagot nem tartalmaznak.

A modern szocializmus álláspontjáról tehát a münsteri uralom azzal a tudattal közelíthető meg, hogy bárhogyan ítéljünk is felőle, az semmiképpen sem érinti mai törekvéseinket. Nekünk a münsteri kommunisták irányában *egyetlen* szükségletünk van csupán, az, *hogy megértsük őket*, *hogy kikutassuk az igazságot róluk.*

Ezt szükségesnek tartjuk itt megjegyezni.

A kommunizmus valamennyi eddig tárgyalt jelensége a polgári tudománynak legalább egyik-másik képviselőjénél elfogulatlan méltatásban részesült. Így, hogy csak a münsterihez legközelebb álló irányzatokat említsük, Thomas Münzer *Zimmermannál*, a délnémet és morvaországi újrakeresztelők *Keller*, *Beck*, *Loserth* és mások műveiben. Ez nagyon is érthető, mert a kommunizmus történetének ezek a jelenségei vagy rendkívül ártatlan, békés természetűek voltak, vagy pedig valamely polgári-demokratikus mozgalom kíséretében léptek fel, annak szövetségesei voltak. Így például Münzer ereje és befolyása elsősorban onnan származott, hogy támadta a fejedelmi hatalmat. A kommunizmus terén, amint ezt mühlhauseni működése bebizonyította, nem sokat ért el. *Münsterben azonban a kommunizmus mint önálló, uralkodó forradalmi hatalom lépett fel — elsőízben a történelemben.* Ezzel a jelenséggel szemben megszűnik a polgári elfogulatlanság. Pedig éppen itt lenne szükség a legnagyobb elfogulatlanságra, tekintettel a források minemüségére.

Münster az újrakeresztelők február 10-i döntő győzelme óta ostromlott, a külvilágtól elzárt város volt. Elfoglalása után majdnem az egész lakosságot leméSzárolták. Az újrakeresztelők egyetlen olyan képviselője sem menekült meg a vérfürdőből, aki képes lett volna irodalmi ábrázolását adni annak, ami a városban az ostrom alatt történt. *Valamennyi leírás ellenfelektől származik.* Mármost csak arra kell gondolnunk, milyen szemérmetlen módon hazudtak a Párizsi Kommünről, hogyan hazudnak még ma is mindenütt a szociáldemokráciáról, annak ellenére, hogy kiterjedt sajtó felett rendelkezik és parlamenti képviselői vannak, akiknek módjában áll nyilvánosan szembeszállni a hazug állításokkal, akkor elképzelhetjük, mennyire hiteltérdemlők a „lázadás"-ról szóló jelentések.

Vizsgáljuk csak meg a három fő forrást. Nyomban Münster eleste után megjelent egy írás: Valóságos történet arról, hogyan kezdődött Münsterben az Evangélium, majd az újrakeresztelők által leromboltatván, ismét megszűnt. Ebben ugyane *fickók* egész viselkedése egyházi és világi részekben elejétől végig szorgalmasan leíratik Henricus Dorpius Monasteriensis által. 1536. Cornelius „a münsteri lázadás történelmi forrásairól" szóló értekezésében, amely az általa kiadott „Berichte der Augenzeugen" előszavául szolgál, ezt az írást a következőképpen jellemzi:

> „Wittenbergi *pártirat* ez, Wittenbergben nyomták, Luther legfőbb segítőtársa és németalföldi kiküldöttje, Johann Bugenhagen előszava vezeti be... A könyv célja az ellenfél teljes erkölcsi vereségét mindenki szeme elé tárni és *saját pártérdekük céljára kiaknázni.*" (XVI—XVII. old.)

Már a címben is súlyos szemfényvesztés van. Cornelius rámutat arra, hogy a szerző, ha valóban Dorpiusnak hívják, nem származott, amint magáról állítja, Münsterből (Monasteriensis) és hogy

> „a könyvben azt a hamis látszatot kelti, mintha sze-

mélyesen Münsterben lett volna és saját tapasztalata lenne az, amit csak tudósítója közölt vele“. (XI—XII. old.) Tehát csaló, akinek „könyvét nem lehet az egész esemény igaz és kielégítő előadásának tekinteni“.

A protestáns Hase megkísérli Dorpiust tisztára mosdatni a katolikus Cornelius szemrehányásaival szemben. Megítélésünk szerint sikertelenül. (Heilige und Propheten. Leipzig 1892. II. köt. 291. és köv. old.) Egyébként Hase leírása az újrakeresztelő uralomról a már többször idézett Keller-féle mellett viszonylag a legjobb a polgári részről megjelent könyvek közül. Cornelius klasszikus müve a münsteri felkelésről, sajnos befejezetlen maradt, éppen ott szakad meg, amikor az újrakeresztelők meghódítják Münstert.

Dorpius írásánál sokkal fontosabb Kerssenbroick már sokszor idézett munkája a münsteri újrakeresztelő uralomról. A latinnyelvü eredeti kéziratban maradt. Mikor 1573-ban nyomásra került volna, a münsteri városi tanács megtiltotta a kiadását. A mü csak írott másolatokban maradt fenn. 1771-ben jelent meg az a fordítása, amelyet itt felhasználunk. Kerssenbroick 1520-ban született, 1534-ben Münsterben egyházi iskolába járt, később 1550-től 1575-ig ugyanennek az iskolának a rektora volt. Ebben a minőségében írta meg történelemkönyvét, amelyet a közölt számos okmány fontossá tesz. Forrásaival szemben azonban kritikátlan és könnyelmü, s ezenfelül teljesen részrehajló. Erre elég előszavából a következő részt idézni. Azt állítja, nem hírnév kedvéért ír,

> „hanem, hogy hazámnak és az utókornak szolgáljak, hogy ne menjenek feledésbe a ragyogó cselekedetek, amelyeket a Krisztusban nagyérdemü gróf és úr, Ferenc, a Münsteri Egyház igaz püspöke és az ősi Waldeck grófi törzs sarja, a legborzalmasabb és leggyalázatosabb eretnekség teljes kiirtására ... véghezvitt. Továbbá azért közlöm a világgal ezt a történetet, *hogy minden igazak kerüljék és borzadjanak az újrakeresztelők szörnyű és gyalázatos örjöngésétől.*“

Tehát nem a tárgyilagos leírást jelöli meg célként, hanem a püspök dicsőítését és az újrakeresztelők sárbarántását. Ennek megfelelően a püspököt magasztalja, ahol csak lehet és mindent elhallgat, ami a legkisebb árnyékot vethetné rá. Ezzel szemben mohón vadászik a legsilányabb pletykára is az újrakeresztelők ellen és válogatás nélkül, sőt lehetőleg túlozva, belevesz művébe mindent, ami kedvezőtlen rájuk.

Csak egy példát. Azt mondja:

> „Éppen ebben az időben (február elején) Johann Mathys próféta, egy rendkívül buja ember, összehívta a mindkét nembeli újrakeresztelőket Hans Knipperdollinck meglehetősen tágas házába — éjszaka, titokban. Mikor a gyülekezet együtt volt, megállt a próféta a ház közepén, a padlóra erősített réz gyertyatartó alatt (előtt?), amelyen három viaszgyertya égett, tanította a körülálló tömeget és a sokak szívében parázsló tüzet prófétai szellemével lobogó lángra gyujtotta. Aztán Mózes első könyvének első fejezetét magyarázta és amikor a 28. vers szavait — «Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet» — felolvasta, eloltották a gyertyákat. Hogy miféle becstelenségeket vittek azután véghez, abból is megérthetjük, hogy a prófétát egyszer egy lány ölében, tisztességtelen módon fekve találták. Ezt az összejövetelt nevezték tüzkeresztségnek. *És ez nem kitalálás.* Mert amikor a városban itt-ott említést tettek a tüzkeresztségről, de senki sem tudta, mit jelent az, házigazdám — Wesseling — egy nagyon kis ajándékára egy bizonyos asszony hajlandó volt azt kikutatni. Ez az asszony, miután megtudta az újrakeresztelők jelszavát, beosont a fentemlített házba, mindent végignézett és aztán elmondta nekünk.“ (I. köt. 504. old.)

Ez elegendő a mi derék rektorunknak, hogy biztosítson bennünket, a tüzkeresztségről szóló elbeszélése „nem kitalálás“! Gondoljuk csak meg· valamilyen nőszemély, hogy borravalót csikarjon ki, elmond valamilyen történetkét a házigazdának, akinél Kerssenbroick mint tizennégyéves fiú lakott. Ő pedig a történetkét egy emberöltővel később emlékezete alapján leírja és azt kívánja tőlünk, hogy egyedül e csalhatatlan bizonyíték alapján a legféktelenebb fajtalankodást tulajdonítsuk az újrakeresztelőknek. És a lelkiismeretes történetírók ezt az asszonyi pletykát — vagy annál is rosszabbat — lelkiismeretesen leírják, mert így lehet a kommunizmust „tudományosan“ megsemmisíteni.

Azt azonban, hogy a münsteri újrakeresztelők egy külön írásban az ilyenfajta vádakat „fertelmes hazugság“-nak nyilvánították — erre még visszatérünk — úgylátszik, senki sem vette észre, söt azt a tényt sem, hogy más helyen maga Kerssenbroick emeli ki az újrakeresztelők puritanizmusát.

> „Ezután (miután az újrakeresztelőkhöz pártolt) Rothmann, mert elhatározta, hogy az újrakeresztelők tanát terjeszti, egészen más erkölcsöket vett fel és sokkal nagyobb szentséget és istenfélelmet nyilvánított, mint annakelőtte. Lemondott minden lakomázásról, minden buja érintkezésről a másik nemmel, egyszóval mindenről, ami a könnyelmüség gyanújába hozhatta volna... Hogy pedig tanítását ezekkel az erkölcsökkel összhangba hozza és a népet az irgalom cselekedeteire indítsa, valamennyi prédikációjában azt hirdette, hogy *önmegtartóztatóan kell élni,* a megszerzett javakban közösen kell részesedni és egymásnak kölcsönösen szolgálatokat tenni“ stb. (I. köt. 429. old.)

Ez teljesen az újrakeresztelö és általában az eretnek kommunista jellegzetes képe, amelyet már oly sokszor megismertünk. Ez a leírás mindenesetre helyes, hogyan egyeztethető azonban össze a fent elbeszélt orgiával?

A névtelen asszonyi locsogás, úgylátszik, különösen hatott Kerssenbroickra, mert kifejezetten erre hivatkozik, mint bizonyítékra, hogy „nem kitalálást“ közöl, és ez egyike a kevés olyan esetnek, amikor tanácsosnak tartja megemlíteni, honnan meríti tudományát. Többnyire semmiféle forrást nem jelöl meg. Forrásai tehát túlnyomórészt valószínüleg még ennél is silányabbak.

Az újrakeresztelö uralomról szóló források közül a legfontosabb Gresbeck néhányszor már idézett elbeszélése.[*] Gresbeck asztalos volt, 1534 februárjában visszatért szülővárosába, Münsterbe, amelyet 1530-ban hagyott el, és csatlakozott az újrakeresztelőkhöz. 1535 május 23-ig a városban maradt, így hát módjában van az ott végbement legfontosabb eseményeket személyes megfigyelése alapján elénktárni. De néhány, talán nyolc-kilenc évvel az újrakeresztelő- uralom után írta meg müvét, még pedig csakis emlékezetből, az emlékezés minden támasza és segédeszköze nélkül. Ezért aztán gyakran összekeverte a dolgokat. És visszaemlékezése tisztaságát egy fontos körülmény zavarja: Gresbeck volt az, aki *elárulta Münstert* és a püspöki zsoldosokat beengedte a városba. Természetesen gyülöli hajdani társait, akiket elárult — még jobban, mint ahogy nyilt ellenségeik gyülölték őket. Alig beszél róluk másként, mint „gonosztevőkről" és fickókról. Ez szokása a renegátoknak és árulóknak. Éppily természetes, hogy megpróbálja Gresbeck úgy forgatni a dolgot, mintha egészen véletlenül ment volna februárban Münsterbe — holott az egész világ arról beszélt, hogy Münster az újrakeresztelők kezében van! Egy levélben, amelyet az ostrom alatt írt, maga is bevallja: urának anyja *intette*, hogy ne menjen Münsterbe, mert ő is megkeresztelteti majd magát. (Berichte der Augenzeugen. 323. old.) Ennek ellenére el akarja velünk hitetni, hogy csupán rémületében csatlakozott az újrakeresztelőkhöz, s véletlenül került közéjük. E „rémület" ellenállhatatlan voltának kiemelése céljából aztán olyan rikítóan festi le a rémuralmat, amennyire csak telik tőle. Ezzel nemcsak azt éri el Gresbeck, hogy magát ártatlannak tünteti fel, hanem azt is, hogy árulása egyenesen rendkívül érdemes cselekedetté lesz.

Ezek a münsteri események megismerésének legfontosabb forrásai. Ezek a müvek, amelyek csak a legnagyobb óvatossággal használhatók, olyan történetírás kezébe kerültek.

---

[*] Summarische ertzelungk und bericht der Wiederdope und wat sich binnen der stat Münster in Westphalen zugetragen im jair MDXXXV. (Rövid elbeszélés és jelentés az újrakeresztelésről és arról, mi történt 1535-ben a wesztfáliai Münster városában). Elsőnek Cornelius ismerte fel e könyv jelentőségét, amely több kéziratban maradt fenn, és kinyomatta a már idézett „Berichte der Augenzeugen über das Münsterische Wiedertäuferreich" c. művében, amelynek ez a legkiválóbb része

amely már eleve is bizonyítottnak vette, amit e források bizonyítani akartak: hogy a kommunizmus szükségszerüen őrületet és elvetemültséget jelent. Nem csoda, ha az ilyen történetírásban az újrakeresztelő uralom mint egyszerüen érthetetlen valami jelenik meg, nemcsak mint a borzalom és aljasság gyüjteménye, hanem mint teljesen esztelen és céltalan borzalom és aljasság.

És mégis, még ezek a források is módot adnak a münsteri újrakeresztelő mozgalom megértésére, ha kritikai módon használjuk fel őket, ha összehasonlítjuk a szükösen fennmaradt egyéb korabeli bizonyítékokkal, továbbá szem előtt tartjuk egyrészt az eretnek kommunizmus általános jellegét, másrészt pedig a Münsterben uralkodó különleges viszonyokat.

b) *A rémuralom*

Mindenekelőtt nem szabad elfelejteni, hogy Münster hadiállapotban volt, amióta február 10-én a püspök megtámadta. Különösen jelentéktelen dolog lehet egy háború. Mert ha nem, akkor miért van az, hogy „jóérzésü“ történetírók, akik annyi éleselméjüséggel fedezik fel a leglényegtelenebb körülményt is, amely egy fejedelem gyakran közömbös cselekedeteire befolyással lehetett, úgyszólván rendszeresen elfelejtik számításba venni a hadiállapotot, ha egy létéért harcoló demokratikus, vagy éppen kommunista szervezet cselekedeteiről van szó. Olvassuk csak el a szokásos polgári leírásokat az 1871. évi Párizsi Kommünről vagy a rémuralom időszakáról a nagy francia forradalomban.

Így történt ez a münsteri újrakeresztelőkkel is. Csakhogy, ha meg akarjuk őket érteni, nem szabad uralmukat a békeállapotok szerint mérlegelni, hanem aszerint, hogy Münster *ostromlott*, mégpedig különösen súlyos körülmények között ostromlott *város* volt. Mert reájuk nem volt érvényes a szokásos hadijog; a tisztes kapituláció lehetősége ki volt zárva. Az ostromlottak csak a győzelem és a leggyötrelmesebb halál között választhattak. Lázadókkal szemben még a legkegyetlenebb büntetés is túlságosan enyhe. Ezzel, mint Luther mondja, a fejedelmek kegyes cselekedetet gyakorolnak irányukban.

Leo, az ismert konzervatív történelemprofesszor átvette ezt a közkeletű gondolatot. Münzerről szóló előadásában ismerteti a parasztfelkelés véres leverését:

> „*A gyorsan és szigorúan alkalmazott halálbüntetésekkel mindenfelé rémületet terjesztettek* (a fejedelmek) és visszatérítették a *szegény embereket*... a félrevezetésből... *a józan észhez* — ez volt a *fejedelmi kegyes kötelességből folyó első* és e körülmények között *legszükségesebb* cselekedet." (Thomas Münzer. 23. old.)

Új ebben az a finom fordulat, hogy a legeredményesebben úgy térítenek valakit észhez, ha a fejét veszik. Egyébként a professzor úr igen szelíden fejezi ki magát, mikor „gyorsan és szigorúan alkalmazott halálbüntetésekről" beszél. E szavaknál puszta akasztásra vagy lefejezésre gondol az ember. Ilyesmivel azonban a kegyes országatyák nem érték be. Az erfurti városi krónika elbeszéli:

> „Fülöp őrgróf és György herceg (a frankenhauseni csata után) a fogoly férfiak *feleségeinek* kezére adatott egy prédikátort és annak káplánját. *Ezeket doronggal kellett a nőknek agyonverniök, hogy férjük életben maradjon.* Az asszonyok hát agyonverték őket, úgy, hogy fejük olyan lett, mint a főtt káposztafej, agyvelejük a dorongon csüngött. Erre szabadon engedték a férjüket. *A fejedelmek is végignézték, hogy ilyesmi történt.*"

Ez Thüringiában volt. Ugyanakkor hasonlóképpen szórakoztak a rend védelmezői Frankföldön:

> „Este Weidorfban vaslánccal egy karóhoz kötözték Jakob Rohrbachot és mint az ilsfeldi Pfeifert, tűzzel vették körül, úgyhogy ő is elevenen lassan megsülve járta a borzalmas haláltáncot a fa körül, tűzövben, trombitaharsogás és füttyszó közepette. *Gyermekek a zsoldosok válláról nézték, és ott álltak köröskörül a nemesek*, amíg utolsót nem hörgött és amíg, már emberi alakját elvesztve, össze nem roskadt." (Zimmermann, id. mű 437, 476. old.)

Ezeket az állati kegyetlenkedéseket meri a XIX. században egy tudós a *kegyes kötelesség* cselekményeként szépíteni! És *ez* jajveszékel „nérói kegyetlenségről“ a proletároknál.

Ha aztán a lázadók levonják a következtetéseket a fejedelmi vérszomjból, akkor ugyanezek a tudósok világosan kimutatják, milyen borzalmakat szül — a szabadság és egyenlőség. Ez a „tudomány fáklyavivőinek“ logikája.

A különleges helyzet mellett, amely Münsterben véres cselekményeket idézett elő, az évszázad természetét is tekintetbe kell venni. Ez a század volt a történelem egyik legvérszomjasabb, ha nem a legvérszomjasabb százada. Meglehet, hogy a XX. túlszárnyalja. Az orosz zsarnokok gyalázatos tobzódása az 1905-ös forradalom után, méltán sorakozik a reformációkorabeli jámbor német országatyák „kegyes cselekedetei“ mellé. Szép kezdete ez annak az évszázadnak, amely eldönti majd a proletariátus osztályharcát.

Kivált az újrakeresztelők tudtak mesélni ellenfeleik vérszomjáról. Őket, az emberek legbékésebbjeit, rendszeresen hajszolták, mint a vadállatokat és a legborzalmasabb kínzások martalékául vetették. Nincs semmi csodálatos abban, hogy a késégbeesés e szegény emberek között végülis olyan irányzatot érlelt meg, amely megúnta a birkatürelmet és fegyveres ellenállást sugallt. Csak az a csodálatos, hogy annyi ideig tartott, míg ez az irány kibontakozott és hogy csak az üldözöttek egyrésze csatlakozott hozzá.

Most a kedvező körülmények sorozata egy erős várost játszott az oly szörnyen meggyötörtek kezére. De kívülről már teljes kiirtás fenyegette őket.

Mit tettek ilyen körülmények között?

> „Február 27-én — jelenti a szokásos erkölcsi felháborodással *Janssen* — megkezdődött a *rémuralom*, annak a parancsnak a kihirdetésével, hogy minden lakosnak vagy fel kell vennie az új keresztséget, vagy el kell hagynia a várost.“

Idézi Münster püspökét, aki egy írásában felháborodik afölött, hogy a „jámbor polgárokat“ szegénységben kikergették a városból és kijelenti, hogy „semilyen országban, még a nemkeresztényben, törökben vagy pogányban sem hallottak ilyen példátlan, embertelen kegyetlenségről“.*

Olyan nagy a katolikus történetíró felháborodása ezen, hogy elfelejti akár csak egy szóval is megemlíteni, hogy az oly gyengédérzésű püspök ebben az időben már ostromolta Münstert, söt már január 13-án rendeletet adott ki, amely hivatalnokait felhatalmazza, minden „engedetlen és lázadó“ elemmel a császári rendeletnek megfelelően elbánni — vagyis kivégezni. Ezt a rendeletet pedig szigorúan végrehajtották. Kedvteléssel meséli *Kerssenbroick:*

> „Eleget teendő azonban a császári ediktumnak és a jog rendelkezéseinek, az egyházmegyében elszórtan található újrakeresztelőket súlyosan megbüntették. Ebben az időben ugyanis öt wollbecki *asszonyt* és egy férfit vízbefojtottak. Bewergernben négy *asszonyt* vízhalálra, két férfit pedig tűzhalálra ítéltek. Ugyancsak *megérdemelt halálbüntetéssel* sujtottak sokat a Rothmann által titokban újrakereszteltek közül.“ (I. köt. 517. old.)

Mindebből Janssentől semmit sem lehet megtudni — és ebben ékes példája a szokásos beállításnak; természetesen ő is hallgat arról, hogy az újrakeresztelők ellenfelei a városban összeesküdtek a püspökkel, hogy február 10-én megnyitják a kapukat a püspöki csapatoknak. Most, az ostrom kezdete után ezeket, akik a külső ellenséggel összeesküdtek, nemhogy kivégezték volna, ami a hadijognak és a püspök jó példájának megfelelő eljárás lett volna, hanem felszólították őket: *hagyják el a várost!* És ezt nevezik „rémuralomnak“! Micsoda gyalázatos képmutatás!

Az ostrom alatt a városban szigorú kormányzatra volt szükség. Számos kivégzésre került sor. Ha megvizsgáljuk a Kerssenbroick és Gresbeck által elbeszélt eseteket, kitűnik, hogy mind a város biztonsága ellen vétőkre vonatkoztak: összejátszás az ellenséggel, fegyelem elleni vétség, kísérlet szökésre vagy a lakosság megfélemlítésére. Kétségtelen, a kivégzés kegyetlen dolog, de nem kegyetlenebb, mint a háború. Azt pedig az újrakeresztelők valóban nem keresték. Rájuk kényszerítették. Minden alkalommal bebizonyították békeszeretetüket.

---

* *Janssen.* Geschichte des deutschen Volkes. III. köt. 300. old.

Az ostromló zsoldosokhoz küldött röpiratukban kijelentették:

> „Halljátok, ifjak és öregek, akik városunk körül ütöttétek fel táborotokat: Minthogy mi nemcsak szívünkből kívánunk *mindenkivel békességet tartani*, hanem *elő is kívánnánk mozdítani a testvéri szeretetet Krisztusban minden ember iránt*, látnotok kell, hogy jámbor emberek előtt — nem szólva arról, hogy Isten előtt is — miként feleltek azért, hogy bennünket írott és aláírt békeszerződések ellenére és rendes hadüzenet nélkül erőszakkal ostrom alá vesztek és életünkre törtök.“ Az egész röpirat lenyomtatva Kerssenbroicknál, id. mű II. köt. 9. old.

„Rémuralom“ volt nemcsak Münsterben, hanem a püspök birodalmában is. Ha pedig a kettőt összehasonlítjuk, az nem válik az utóbbi javára.

A püspök volt a támadó, az újrakeresztelők a megtámadottak. A püspök a profitjáért ölt, az újrakeresztelők csak azért, hogy ne őket öljék meg. Életükért harcoltak. A püspök emberei kedvtelve végezték ki az újrakeresztelőket kínhalállal: főleg vízbefojtással és máglyán. Münsterben nem kínozták az elítélteket. Csak két kivégzési módot alkalmaztak, amelyeket még az oly humánus XIX. század sem haladott túl: lefejezés és agyonlövés.

Különleges vérszomjat láttak abban, hogy a város parancsnokai, a „király“ Johann von Leiden és helyettese, Knipperdollinck, sajátkezűleg hajtották végre az ítéletet. Ez a kor érzés- és gondolkodásmódjának durva félreismerését jelenti. Ha azok a főurak, akik akkoriban rendszerint illetékesek voltak dönteni egy vádlott élete vagy halála fölött, nem maguk végezték ki az elítéltet, az nem humánus meggondolásból történt, hanem azért, mert a foglalkozásszerű kivégzés undorító és piszkos munkáját túlságosan alantasnak találták a maguk számára. A hóhér, akinek mesterségéhez tartozott a hullákkal bánni, mindenütt a legmegvetettebb embernek számított, akivel gondosan kerültek minden érintkezést. Ha a münsteri mozgalom vezérei maguk vállalták a hóhéri hivatalt, akkor a *megalázkodás* példátlan cselekedetét hajtották végre, olyan cselekedetet, amely nem a kegyetlenségnek, hanem az *egyenlőség* nagyfokú átérzésének bizonyítéka.

Hogy pedig. Kerssenbroickkal szólva, ez „nem kitalálás“, azt ez az érdemes ember maga bizonyítja, s ezen a ponton bizton hihetünk neki.

> „Éppen ebben az időben — írja — adta át Isten prófétája és embere, Johann Bockelson, a gonosztevők elrettentésére a pallost Knipperdollincknak és az egész gyülekezet előtt a «pallosforgató» nevet adományozta neki. *Mert itt minden magasnak meg kell alázkodnia* és ha Knipperdollinck eddig polgármester volt, a város feje, úgy az Úr akaratából történik, hogy most a hóhér oly *kevésre becsült* hivatását látja el.“ (I. köt. 545. old.)

Világosabban aligha lehet beszélni. A kivégzések, amelyeket a király hajtott végre, ugyanabból az elvből származtak, amely arra kötelezte, hogy nyilvános lakomák alkalmával a királynéval együtt ö szolgálja ki a tömeget.

Arra a borzalmas történetre, amelyet Kerssenbroick beszél el, hogy Johann von Leiden maga lefejezte egyik asszonyát, aztán asszonyaival együtt körültáncolta a hullát, semmi hiteltérdemlö bizonyíték nincs. Ez a történet nyilván ugyanonnan származik, mint Johann Mathys „tüzkeresztsége“. Közismert azonban, hogy a „szabókirály“ kortársa, egy valóságos király, két feleségét is lefejeztette. mihelyt rájuk únt. Ezt a királyt, VIII. Henriket, a jó protestánsok az anglikán egyház megalapítójaként tisztelik.

A mi modern felfogásunk számára az, hogy a „király“ és helyettese maga látta el a hóhéri hivatást, bizonyára nagyon visszataszító, de a halálbüntetés mai híveinek van a legkevesebb okuk arra, hogy emiatt orrukat fintorgassák. Aki helyesli a halálbüntetést, de visszariadna attól, hogy maga hajtsa végre, az ezzel gyávaságot, elpuhultságot, gőgöt árul el, vagy azt, hogy nem gondolkodik, de semmiképpen sem olyan tulajdonságot, amire büszke lehetne.

Hol marad hát ezekután az újrakeresztelők hallatlan nérói kegyetlensége? Ha közelebbről vizsgáljuk, szertefoszlik mint a köd. Nemcsak nem voltak különösen kegyetlenek, ellenkezőleg, *korukhoz és különleges helyzetükhöz mérten szokatlanul szelídeknek* bizonyultak. Kegyetlenségük abból állt, hogy nem hagyták magukat türelmesen, birkák módjára levágni. Mindenesetre megbocsáthatatlan gonosztett a „jóérzésűek“ szemében. Közéjük lőni nagy dícséretet érdemlő „kegyes cselekedet“, minden egyes visszalövés azonban ördögi bestialitás!

A kegyetlenség vádjával szoros kapcsolatban van a zsarnokság vádja: Münster megmutatja, hova vezet a kommunizmus szabadsága és egyenlősége.

Láttuk, hogy az újrakeresztelők teljesen törvényes úton kerültek uralomra Münsterben. A tanács az újrakeresztelés híveiből tevődött össze. De éppen mert a választás törvényesen ment végbe, azok között a korlátok között folyt le, amelyeket a régi választójog állapított meg. Az aktív és passzív választójog korlátozott volt, a tanácsban csak a megtelepedett polgárok voltak képviselve. A proletároknak nem volt benne képviselete, amint az emigránsoknak sem, akik számban körülbelül elérték a városban maradt egyéb fegyverfogható lakosságot, a küzdelemmel járó terhekből pedig teljes mértékben kivették részüket. Másrészt pedig a polgári hatóság a béke-időknek megfelelő intézmény volt és nem tudott megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyek elé az ostrom állította.

Az ostromállapot mindig azzal járt, hogy felfüggesztették a polgári szabadságjogokat, a katonai hatóságoknak korlátlan rendelkezési jogot adtak az ostromlott népesség élete és vagyona fölött, olyan mértékben, hogy az „ostromállapot“ szó egyértelmű lett a közjog és a politikai szabadságok felfüggesztésével. Sajnos, a kommunizmus eddig még nem találta meg a csodaszert, amelynek révén az ostromállapot e szükségszerű következményei feleslegessé váltak volna. Münsterben sem akadályozhatta meg, hogy az ostrom katonai diktatúrához vezessen. Ha valakinek ez nem bizonyítja világosan, hogy a kommunizmus elvetendő, a kommunisták pedig elvetemültek — azon nem lehet segíteni!

A tanács mellett a prédikátorok alkottak bizonyos népképviseletet. Őket az egyes egyházközségek választották és választásukban a nem céhbeli lakosság is résztvett. A prédikátorok a formákhoz szinte egyáltalán nem kötött istentisztelet tartásán kívül a törvényhozás és közigazgatás ügyeit is ellátták. Ők javasolták (Mathys halála után) a gyülekezetnek egy „jóléti bizottság“ felállítását is, amelynek tagjait, a gyülekezet jóváhagyásával, ők nevezték ki.

> „Ekkor a próféták és prédikátorok — mondja Gresbeck — megint gondoltak egyet és nem akartak felsőbbséget Münster városában. A próféták, prédikátorok, hollandusok és frízek, e gonosztevők, igazi újrakeresztelők, egyedül ők akartak az urak lenni. Így kijelöltek tizenkét «vént» a legbölcsebbek közül, akik állítólag jó keresztények voltak, hogy ők kormányozzák a népet és járjanak elöl mindenben, és a tizenkét véné legyen a hatalom a városban. Így a polgármestert és a tanácsot, amelyet felállítottak, letették, és mind a céheket és elöljárókat, hogy ezek közül egyik se legyen tovább felsőbbség.“ (35. old.)

Kerssenbroick a vének között három idegenből jött „testvért“ nevez meg határozottan, köztük egy frízt, de a régi tanács tagjait is, söt az egyik éppen az 1533. évi két polgármester közül való, a patrícius Hermann Tilbeck, aki, mint láttuk, kezdettől fogva rokonszenvezett az újrakeresztelőkkel.

Minthogy az újrakeresztelőknek nem volt klasszikus müveltsége, hanem, mint minden eretnek kommunista és demokrata, az Ótestamentumban keresték az irodalmi alapot, a bizottság tagjait nem nevezték szenátoroknak, direktoroknak vagy diktátoroknak, hanem „Izráel tizenkét törzse véneinek“. Ezeket korlátlan bírói, törvényhozói és közigazgatási hatalommal ruházták fel.

Csakhogy az ostrom természete magával hozta, hogy a valóságos legfőbb hatalmat a vár parancsnoka gyakorolja. Ez kezdetben Johann Mathys volt, a próféta. Mikor ő 1534 április 5-én, egy kirohanás alkalmával, hősies küzdelemben elesett, Johann von Leiden lépett a helyére, és azt, mint az eredmény mutatta, derekasan be is töltötte.

Mint városparancsnok és a katonai erők főparancsnoka a város korlátlan ura lett. Augusztus 31-én heves ágyúzás után erős roham indult a város ellen, amelyet sikeresen visszavertek. Mikor pedig e siker után Dusentschur aranymunkás és próféta javaslatára és a legkiválóbb újrakeresztelőkkel, Knipperdollinckkal, Tilbeckkel, Heinrich és Bernt Krechtinckkel (e két testvér februárban vándorolt be), továbbá Rothmannal egyetértésben a tizenkét vén a gyülekezet előtt hatalmát Johann von Leidenre ruházta át, ez már csak a ténylegesen fennálló helyzet elismerését jelentette.

Kerssenbroick szerint persze az egész újrakeresztelő uralom rendszerét Johann eszkábálta össze önkényesen, azzal az egyedüli céllal, hogy uralkodójává lehessen.

> „Hasonló dolgokra Johann Bockelson von Leiden már régóta törekedett. *Ezért* vetett el és nézett le minden felsőbbséget. Éppen *ezért* rendelte el, hogy minden polgár minden jószága közös legyen és tulajdonukat magához ragadta“ stb. (II. köt. 47. old.)

Amint látjuk, a modern szocialistafalóknak semmi okuk, hogy bárgyúságaikra oly büszkék legyenek. Az ilyesmihez már több mint háromszáz évvel ezelőtt épp ilyen jól értettek.

Annak, hogy az újrakeresztelők nem találtak városparancsnokuk számára megfelelőbb nevet, mint azt, hogy Izráel királya, a már említett egyoldalúan biblikus műveltségük volt az oka. Jámbor lelkeknek kellene ezt legkevésbbé rossz néven venni tőlük és a királyhű történetírók különös rokonszenvét kellene kiváltaniok e királyválasztó kommunistáknak. A békében élő újrakeresztelőknél, például a morvaországiaknál, hiába keresnék a monarchista irányzatok legcsekélyebb nyomát is.

Johann von Leiden, mint jó hadvezér, nemcsak csapatai kielégítő hadifelszereléséről és hadikiképzéséről gondoskodott, hanem a lakosság jó lelkiállapotban tartásáról is. Arra törekedett, hogy a népet kiragadja az ostrom nyomasztó tétlenségéből és aggodalmaiból, igyekezett tehát a lakosságot foglalkoztatni és szórakoztatni. Az első célt sáncmunkák s a fölösleges templomok és régi lakóházak lebontása szolgálta. Kerssenbroick természetesen ezt sem jelenti a szokásos gyanúsítás hozzáfűzése nélkül:

> „Hogy a városi lakosoknak ne maradjon idejük felkelésre gondolni a király ellen, hát elrendelték (a város parancsnokai), hogy őket állandóan munkával terheljék és hogy ne legyenek túlságosan szilajok, nem adtak nekik mást enni, csak kenyeret és sót.* Mert abban az időben (1535 január) nem volt új erőmű épülőben, sem régi javítani való, hát azt a feladatot adták nekik, hogy részint templomokat, részint kunyhókat és más alacsony házakat, amelyek a gyümölcsösök között lakatlanul álltak és igen régen épültek, lebontsanak és minden falazatot ássanak ki a földből. Ezért már január 21-én elkezdték a templom tetejét lebontani, mivel azelőtt semmi mással nem kellett nekik foglalkozni, mint az erődítéseken dolgozni." (II. köt. 142. old.)

De Johann nemcsak munkáról, hanem szórakozásról is gondoskodott. Hadi és tornagyakorlatokon kívül közös étkezéseket, játékokat, táncot, ünnepi felvonulásokat és színielőadásokat rendezett. Ebben nagy segítségére volt életvidám művésztermészete. A modern szemlélőben fellépése e népmulattatásokban, különösen az ünnepélyes felvonulásokon, persze könnyen a színpadiasság benyomását kelti és tudjuk is, hogy járatos volt a színházi dolgokban és értett a színi hatásokhoz.** Csakhogy Johannt nem szabad modern szemmel nézni.

---

* Így hát objektív történetírónk érti a módiát, hogy abból az egyszerű tényből is, hogy az ostromlott városban szűkében voltak az élelmiszernek — kötelet csavarjon az újrakeresztelők vezéreinek nyakára.

** A színpadias mozzanat Johann von Leidennél tisztes történetírónkból mindig nagy megütközést váltott ki. A „Schlaraffia politica" szerzője „színikirály"-nak nevezi (69. old.); Bezold „Geschichte der deutschen Reformation" c. könyvében (710. old.) Johann „túlhajtott fényűzését" „valódi

Ünnepélyes felvonulások előttünk színpadiasaknak tűnnek, mert mi csak színházból ismerjük az ilyesmit. Háromnégyszáz évvel ezelőtt a társadalmi élet szerves jelenségei voltak. Ennek az okait már az első kötetben kifejtettük. Az egyház, a fejedelmek, a nemesség versenyeztek akkor a pompázó fellépés terén. Az újrakeresztelők, mint valamennyi eretnek kommunista, elvetették ezt a pompát, amely a kizsákmányolás eredménye volt. Nemcsak ők maguk viseltek igen egyszerű ruhát, hanem (Morvaországban) attól is vonakodtak, hogy mások számára díszruhákat készítsenek. Egy morvaországi újrakeresztelő kijelentette „a ruhakészítésről“:

> „Minden szorgalmunkkal a hozzánk közelállókat kell és akarjuk szolgálni szükségükben úgy, hogy munkánkban Isten dicsértessék és a mi szorgalmunk felismertessék. *Ami azonban egyedül csak a pompát, büszkélkedést és nagyravágyást szolgálja*, összeszabdalt, prémezett és agyondíszített munkát *nem csinálunk senkinek*, hogy lelkiismeretünket mocsoktalanul megtarthassuk.“ (Loserth: Der Kommunismus der mährischen Wiedertäufer. 126. old.)

Csakhogy, amint más vonatkozásban Münsterben, e téren is abnormális viszonyok voltak. Az a ruházkodási pompa, amelyet Johann és környezete kifejtett, nem a munkások kizsákmányolásán alapult. A pompa a *kommunizmus előtti* uralom termékeként maradt rájuk, nem az ő számukra készült. Mint Gresbeck elmondja: „Ők (a király tanácsosai) ezeket a ruhákat a városban kapták, azoknak a *gazdag embereknek* ruhái voltak, akiket a városból elkergettek.“ (89. old. V. ö. 136. old., ahol a ruhák hajdani tulajdonosainak az elűzött *polgárokat* és *junkerokat* nevezi meg). Kerssenbroick ezt írja:

---

szabómodornak“ nevezi. Nem tudjuk, hol tanulmányozta a tudós professzor a szabók lélektanát. A legfurcsábban azonban az újrakeresztelők történetírója, Keller viselkedik, aki, miután a király egyik felvonulását leírja, felháborodottan felkiált: „Hallatlan komédia volt amit ez a holland szabó társai és a világ előtt eljátszott. Egyelőre egy jól megerősített város falai megvédik ezt az uralkodót a *jólmegérdemelt fenyítéstől*“ stb. (217. old.) Vajjon Keller az öltözködés pompáját fejedelmeknél is halállal bünteti, vagy csak a kommunistáknál? Vajjon azok közül hány nem szolgálna rá a „jól megérdemelt“ fenyítésre?

> „Volt aranyuk és ezüstjük, valószínűleg a polgároké vagy a városé volt, mint a szent, hímzett, selyem, bíbor és más drágaságok is, amelyek az istentisztelet céljára voltak szentelve; ezeket a templomokból elvették és magukhoz kaparintották; minden mást is, ami a városé vagy polgároké volt, eltulajdonítottak, söt azokat, akik ellenálltak és a gazságot tovább türni vagy elviselni nem akarták, megölték, így magukat saját tetszésük szerint ezzel cicomázták és ékesítették, mitsem törödve azzal, hogy azt mások *keserves fáradsággal*(!) keresték meg.“ (II. köt. 58. old.)

Tehát csak a Münsterben már megszokott pompáról volt szó; mindössze a hordozója változott, a kizsákmányolók kezéből a kizsákmányoltakhoz került, azokhoz, akik létrehozták, s ezzel rögtön a legmegvetendőbb jelleget öltötte.

Ahhoz, hogy a münsteri újrakeresztelök között kifejlödött a pompa, valószínűleg az Apokalypszisz is hozzájárult. Ott az új Jeruzsálemet arannyal és drágakövel teljesnek írják le „és a föld királyai az ő dicsőségöket és tisztességöket abba viszik“ (21, 24.). Münsterben be kellett bizonyítani, hogy a város valóban a régáhított új Jeruzsálem.

Egyébként sem szabad a münsteri pompát olyan mértéktelennek képzelni, amint általában szokták. Ha hihetnénk Gresbeck leírásának, akkor Johann és hadsegédei hihetetlen mennyiségű aranyat és ezüstöt hordtak volna magukon. Aki ezt szószerint elhinné, az alaposabb vizsgálatnál éppúgy csalódna, mint a Münstert ostromló püspöki zsoldosok, akiknek a hasonló történetek hallatára nyála csorgott a zsíros zsákmány után. Például egy katona, aki azelött az újrakeresztelöknél volt, azt mesélte, „hogy a királynál hatalmas kincs van, pénzben, ezüstben és aranyban“. Öt-hat tonna aranyra számítottak a városban. Mikor azonban Münstert elfoglalták, alig találtak féltonna aranyat. Mit sem használt, hogy a fogoly Johannt és a zsákmánymestert megkínozták, az alaptalanul fecsegő katonát pedig lefejezték, az arany ettöl nem lett több.

Arról, hogy elásták a kincseket, szó sem lehetett, hiszen a várost váratlanul, éjszakai rajtaütéssel foglalták el; az ostromlottaknak fegyverfogásra is alig volt idejük, nemhogy kincsek elásására.

Jellegzetesek a Johann által előadatott színdarabok. Egyet leír Gresbeck. Ez irányzatos mű:

> „Nagy örömet szereztek, amivel az időt töltötték. Így a király megengedte, hogy a köznép a dómban tartózkodjék. Tehát mind a köznép, férfiak és asszonyok, azokon kívül, akiknek a falakon kellett őrséget állania, a dómba jött, hogy lássák a nagy vigasságot és a csodát, ami a dómban történik. A király színpadot építtetett, köröskörül függönnyel, a dóm kórusán, ahol a főoltár áll, amit mindenki látott és *akkor eljátszották a darabot a gazdag emberről és Lázárról.* Elkezdték a darabot és játszották és egymáshoz beszéltek. Amikor az ember befejezte szavait Lázárhoz, akkor a színpad lábánál három fuvolás állt és három szólamra játszott egy darabot. Aztán a gazdag ember újra beszélni kezdett és utána megint játszottak a fuvolások. Így ment a játék végig. Végül jött az ördög és elvitte a gazdag embert testestül lelkestül, és a függöny mögé vezette. Erre nagy nevetés volt a dómban, nagy örömöt láttak." (168. old.)

Éppannyira ártatlan a többi népszórakozás is, amelyeket Gresbeck elbeszél. Eléggé epésen és gúnyosan ír ezekről a vidám időtöltésekről, de féktelenségről, vagy akár könnyelműségről semmi említést nem tesz.

A legcsúfabb „orgia", amiről be tud számolni, a következő:

> „Aztán (miután a nép a hercegeknek nevezett tizenkét kapuparancsnokot megválasztotta) a király lakomát tartott és meghívta valamennyi herceget és tanácsnokot s a király tanácsnokait asszonyaikkal, és a király minden felsőbb szolgáját... Mikor együtt voltak, úgy viselkedtek, mintha egész életükben uralkodni akarnának. Mikor az étkezésnek vége volt, akkor udvaroltak és táncoltak, *mindenki a feleségével.* A király a hercegeknek udvarolt,

akiket meghívott, ettek-ittak és nagy jókedvben voltak." (184. old.)

Keller ugyanezt így beszéli el:

„A király összegyüjtötte a hercegeket, tanácsnokokat, helytartókat, tisztségviselőket nagy ünnepségre fejedelmi lakóhelyén és *dőzsölt velük minden pompában és bőségben.*"*

Íme, ez a történetírás! Dőzsölésről, pompáról, bőségről Gresbeck egész leírásában nincs szó.

Az összefüggésből kitünik, hogy Gresbeck nem dőzsölésről akart beszélni, hanem azt a tényt akarta megbélyegezni, hogy a királynak és embereinek még egyáltalán volt enni-innivalója, holott a nép éhezett, mert így folytatja: „A többi köznép városszerte fetrengett az éhségtől és egyrészük már éhen is halt."

Ezzel elérkeztünk Gresbeck legsúlyosabb vádjához Johann von Leiden ellen. Ez a vád nem az, hogy vad orgiákat rendezett, hanem hogy az éhező lakosság elöl elvonta a szükséges élelmiszert, míg neki magának böven volt ennivalója.

Ebből semmit sem saját tapasztalatból tud Gresbeck, mert nem tartozott a király környezetéhez, sem a tisztek, sem pedig a közigazgatási hivatalnokok közé. Mind a fentemlített „lakomáról", mind általában Johann jólétéről is csak szóbeszéd alapján szól. Hogy a városban voltak elégedetlenkedők, mikor az adagokat mindjobban csökkentették, az nyilvánvaló és éppígy az is, hogy ez az elégedetlenség a parancsnok csúf megszólásában nyilvánult meg. Érdekes azonban, hogy az emberek annál biztosabbat tudnak a „király" jólétéről a szükség közepette, minél távolabb állnak töle.

Így például Frankfurt polgármestere, Justinian von Holzhausen, aki az ostromlók Münster előtt felvert táborában tartózkodott, 1535 június 8-án így ír apjának:

---

* Geschichte der Wiedertäufer. 237. old.

„A teheneket,* amelyek még benn akadnak, felfalja a király a maga csoportjával a köz háta mögött. *Csak azt csodáljuk, hogy a köz nem veszi észre a király csalását.*“**

De hogyan vette észre a polgármester ott kinn a táborban? Gresbeck egyszer maga is elszólja magát és arra utal, hogy Johann osztozott az általános ínségben.

„És hát az asszonyszemélyek legnagyobb része kihúzódott a városból a nagy éhség miatt. A királynak tizenöt asszonya volt. A király *valamennyinek* szabadságot adott a királyné kivételével, egyedül őt tartotta meg. A többi asszonynak azt mondta, mindegyik menjen a barátai után, *hogy valami ennivalót kapjon, ahol csak tud.*“***

Ezt mondja el nekünk Gresbeck majdnem közvetlenül a „nagy lakomáról“ szóló, a 190. oldalon levő beszámolója után. Még nem értett az „egységes történetírás“ művészetéhez.

c) *A kommunizmus*

A vagyonközösség volt az egész újrakeresztelő mozgalom alapja. Emiatt folyt az egész nagy harc Münster körül. De mégsem ez, hanem az ostrom szabta meg elsősorban a münsteri újrakeresztelő uralom jellegét. Münster egyetlen nagy katonai tábor volt, a háború követelményei mindennél előbbrevalók voltak, a szabadság és egyenlőség pedig csak annyiban érvényesülhetett, amennyire ez összefért a katonai diktatúrával.

Alighogy Münster február 10-én az újrakeresztelők kezére került, máris leveleket küldtek mindenfelé és meghívták a velük egygondolkodásúakat, jöjjenek Münsterbe. Az egyik fennmaradt levélben ez áll:

---

* Május 29-én azt írta, hogy a münsterieknek még kétszáz tehenük lehet.

** Berichte der Augenzeugen. 354. old.

*** Már ez a rész önmagában is megcáfolja azt a fentebb említett borzalmas történetet, hogy a király kivégezte egyik asszonyát. Ha asszonyait teljes számban összegyüjtötte és elbocsátotta, nem ölhette meg előzőleg az egyiket.

> „Itt minden szükségletet kielégíthettek. A legszegényebbek, akik nálunk vannak és akiket azelőtt megvetettek mint a koldusokat. olyan remek öltözetben járnak, mint a legmagasabbak és legelőkelőbbek, akik Nálatok vagy nálunk szoktak lenni. Így hát a szegények Isten kegyelméből éppolyan gazdagok lettek, mint a polgármester vagy a város leggazdagabbjai.“

Csakhogy ez a kommunizmus megtorpant első lépéseinél Mindig arról beszélnek (különösen Keller), hogy Münsterben minden magántulajdont megszüntettek. Szó sincs róla. *Csak az arany és ezüst magántulajdonát: a pénzt törölték el teljesen.* A próféták, prédikátorok és a tanács (ez még a tizenkét vén intézményének bevezetése előtt történt)

> „ebben továbbra is egyetértettek és elhatározták, hogy minden javak közösek legyenek, hogy mindenki tárja elő *pénzét, aranyát és ezüstjét*, amint eddig is mindenki tette“. (Gresbeck, id. mű 32. old.)

Ezt a pénzt a városnak a külvilággal való érintkezésére fordították, főleg agitátorok kiküldésére és zsoldosok szerzésére. Fennmaradt azonban az egyesháztartás, s a termelési és fogyasztási eszközök magántulajdonát is csak annyiban szüntették meg, amennyire ezt a háború szükségletei megkövetelték. Az öröklési jogot fenntartották. A vénekre vonatkozó intézkedések között Kerssenbroick a következőket is említi (II. köt. 18. old.):

> „Ha valakit az Úr rendelése folytán lövés talál, vagy más módon elhúny az Úrban, senki se merészelje hátrahagyott javait, úgymint fegyvert, ruhát stb. magának eltulajdonítani, hanem Knipperdollinck pallosforgatóhoz kell vinni mindent, aki azokat a véneknek mutatja be, *hogy az ő közvetítésükkel a jogos örökösöknek ítéltessenek.*“

Söt, a hadizsákmány egyrésze is átmehetett magántulajdonba. A Johann von Leiden által 1535 január 2-án a nép elé terjesztett 28 cikkely közül a 14. a következőket mondja:

„Ha az ellenségtől zsákmány vétetik, akkor azt senki ne tartsa meg magának vagy ne használja saját tetszése szerint, hanem amint illik, jelentse a dolgot felsőbbségének és a zsákmányt adja elő. Ha a felsőbbség ad neki belőle, úgy nem követ el jogtalanságot, ha saját hasznára fordítja."

Az utána következő cikkely pedig így szól:

„Egy keresztény se kereskedjen testvérével, ha nem akar elkárhozni az utolsó ítéletkor, se ne vásároljon pénzért tőle semmit; *a cserénél és váltásnál* se bánjon senki a másikkal ravasz vagy csalárd módon."

A pénz megszüntetése után elkerülhetetlenné vált a csere, ha fenntartották a termelési eszközök és termékek magántulajdonát. Hogy ezt mennyire nem szüntették meg, azt a következő, Johann királlyá választását követő időből való epizód mutatja, amelyet Gresbeck ír le (144. old.):

„Így Knipperdollinck egy szatócshoz ment. *Annak még volt portékája.* Ekkor Knipperdollinck így szólt hozzá: «Te szent is lehetnél, de a portékádat nem akarod elhagyni. Itt ülsz és kotlasz rajta, mintha kölykököket (profitot?) költhetnél ki belőle. A portéka az istened. Ezt kell elhagynod, ha szent akarsz lenni.»"

Az árukereskedelmet tehát éppenséggel nem nagyra becsülték, a „kommunista rémuralom" azonban nem is gondolt arra, hogy erőszakkal tegye lehetetlenné.

Megtaláljuk Münsterben a közös étkezéseket is. Ezek azonban részben a nép alkalmi ünnepi összejövetelei, estebédek, részben a *háborús rendszabályok* közé tartoznak.

„Minden városkapu előtt volt egy házuk is, a közösség háza. Oda mentek enni, akik a kapukban őrt álltak és a falakon meg a sáncokon dolgoztak. Szoktak ők a közösség házában prédikálni is, minden reggel és este. A dia-

> kónusoknak kellett az ételről gondoskodniok a közösség házában, minden egyes diakónus a maga kapuja számára. Minden egyházközségben egy fogadóst tettek a közösség házába, aki ott főzött és felügyelt a házra. Mikor pedig dél lett, felállt egy fiatalember és felolvasott egy fejezetet az Ótestamentumból vagy a prófétákból. Evés után pedig egy német zsoltárt énekeltek. Aztán felálltak és megint visszamentek az őrségre.“ (Gresbeck, id. mü 34—35. old.)

Nemcsak férfiak, hanem asszonyok is résztvettek az ilyen étkezéseken, mert a védelemben asszonyok is közreműködtek. Az imént idézett, Gresbecktöl származó képet a bacchanáliákról, amelyeket ilyen alkalmakkor tartottak, kiegészítik a véneknek Kerssenbroick által közölt, erre vonatkozó intézkedései (II. köt. 5. old.):

> „Az evésnek és ivásnak igazgatásában a kellő rend figyelembe vétessék, ne csak azok ügyeljenek kötelességükre, akik az ételt nyujtják és adnak a testvéreknek és nővéreknek, amit addig is kaptak, de a testvérek és nővérek is mindenkor *elkülönítve* asztaluknál egészen szerényen és illő szeméremmel üljenek és semmi más ételt ne követeljenek, mint amit felszolgálnak.“

Kerssenbroick szerint az asztalnál egy szót sem szóltak, hanem a felolvasóra figyeltek.

Ez inkább kegyes gyülekezetre emlékeztet bennünket, mint szabadosságra. De ez felel meg az eretnek kommunizmus lényegének.

A közös étkezések költségeit a katolikus egyháznak és az elmenekült gazdagoknak kellett viselniök. Ezeknek a házából és a kolostorokból szerezték a diakónusok a szükséges élelmiszerkészletet.

Minden egyházközség fölé három diakónust helyeztek (hogy ki, azt Gresbeck sajnos nem mondja meg, de bizonyára a nép választotta őket), akiknek a szegénygondozás is feladata volt. A keresztény kommunizmus gyakorlatilag seholsem tudott tartósan ennél magasabbra emelkedni ott, ahol az egyesháztartást fenntartotta. Mint Gresbeck közli:

> „A diakónusok körüljárták egyházközségüket és utánanéztek, miféle szegény emberek vannak a városban és törekedniök kellett arra, hogy ezek semmiben ne szükölködjenek. *Jó látszatot keltve, így cselekedtek Münsterben.*“
>
> „Ugyanezek a diakónusok — folytatja *Gresbeck* — elmentek minden házba, megtekintették, mindenkinek mennyi élelmiszere, gabonája, húsa volt otthon és felírtak mindent. Mikor mindent felírtak, akkor senki sem rendelkezett a sajátjával.“ (34. old.)

Ez a rendszabály nem a kommunizmus folyománya, hanem háborús intézkedés, amely ostromlott városban természetes. A katonai hatóságnak ismernie kellett a rendelkezésére álló készletek mennyiségét. Éppen ez a rendszabály mutatja, hogy az egyesháztartás fennmaradt. Csak később, a szükség nyomása alatt rendelték el, hogy a fölösleges ruhát, továbbá az egész élelmiszerkészletet, amely az egyesháztartások birtokában volt, be kell szolgáltatni. De az egyesháztartást ezzel még nem szüntették meg. A diakónusok feladata volt a közös készletből az egyes családoknak a megillető részt kiosztani, kenyeret és húst, ameddig volt.

> „A lovak egyrészét levágták és a lóhúst a hússzékbe vitték. Akkor jött a nép a húsért. A diakónusok megkérdezték, hány ember van minden házban, azután mindenkinek adtak és felírtak minden házat. Ezt pedig azért tették, hogy senki se kapjon kétszer húst.“ (Gresbeck, id. mű 174. old.)

A földet — amelynek megművelését a szükség is sürgette — sem közösen művelték meg, hanem minden háznak kiutalták a részét.

> „Így a király földesgazdákat nevezett ki. Ilyen négy volt a városban. Ezek minden házba elmentek és minden portának kiosztottak egy vagy két darab földet, aszerint, hogy hány személy volt a házban. Ezek ástak és vetettek kelkáposztát, répát és gyökereket, babot és borsót. Akinek

> magának nagy telke volt az sem használhatott belőle többet, mint amennyit neki a földesgazdák kiutaltak. Azt is elhatározták, hogy a városban a porták körül minden kerítést, sövényt lebontanak, annyira közös udvarokat akartak." (Gresbeck, id. mű 175—176. old.)

De erre már nem került sor. Az a rendelkezés, hogy a kapu éjjel-nappal nyitva legyen, bizonyára nem gazdasági, hanem csak erkölcsi célzatú intézkedés volt a testvériség érzésének emelésére.

Az egyesháztartás fenntartásával szorosan összefüggött a háztartás feje fegyelmezési jogának fenntartása a háztartás tagjai fölött. A középkori család pedig több személyt jelentett, mint egy házaspárt és a gyermekeket. Az e korban szokásos nagy háztartások szükségessé tették a cselédséget is. Münsterben tehát nemcsak a férfi uralmát látjuk az asszonyok felett, hanem az úrét is a cselédség felett. A vének egyik rendeletének harmadik szakasza „a férj uralmáról és az asszony alárendeltségéről", a negyedik pedig „a cselédség engedelmességéről a házigazda iránt és a házigazda kötelességéről a cselédség irányában" intézkedik. (Kerssenbroick, id. mű II. köt. 1. old.) A közös estebédekre is így szól a meghívás „minden testvér feleségével és cselédjével." (Gresbeck, id. mű 106. old.)

Az egyesháztartással együtt fennmaradt a vele szorosan összefüggő, különálló kisüzemekre tagolt termelés is, és amint nem szüntették meg a házicselédséget, nem szűnt meg a különbség a mester és a legény között sem. A vének egy már idézett rendelkezése kijelöl bizonyos kézműveseket, akik a város, illetve a lakosság részére kötelesek dolgozni. Ezt azonban nem szabad a munka szocialista megszervezéseként felfogni, hanem megint csak olyan intézkedésről van szó, amelyet a háborús viszonyok hívtak életre. Az említett kézműveseket ugyanis felmentették az őrszolgálat alól. (Kerssenbroick, id. mű II. köt. 21. old.) Például a következőket olvassuk:

> „Senki sem foglalkozhat halászattal, csak Christian Kerckring és Hermann Redecker halászmesterek a *legényeikkel*, ezek ha szükség van rá, ne tagadják meg a halat a

> betegektől és terhes asszonyoktól... Hermann Tornate és Johann Redecker *hat cipészlegényével* készítse új Izráel számára a cipőt... Johann Coesfeld és *legényei* készítsék a vaskulcsokat." (Kerssenbroick, id. mű II. köt. 6. old.)

A legkevésbbé sem jogos tehát a történetíróknak az az állítása, hogy „a javak messzemenő kommunizmusát" vezették be.* Hogy erre nem került sor, annak magyarázata ugyanaz, mint annak, hogy az 1871-es Párizsi Kommün szociális téren keveset tett. Ez az ostrom egyik természetes következménye, amelynek hatásával lépten-nyomon találkozunk. Az ostromra összpontosult minden gondolat, minden cselekedet.

Mint gazdasági téren, egyházi vonatkozásban sem jutottak el a münsteri újrakeresztelők átfogó átalakulásig. *Keller* csodálkozik ezen:

> „Elvárhattuk volna, hogy tevékenységük új egyházi rend kihirdetésével, vagy az istentisztelet formájának szabályozásával, vagy más hasonló dolgokkal kezdődjék. De ebben az irányban nemcsak kezdetben maradt el minden szükséges intézkedés, hanem, amennyire tudjuk, sohasem került sor istentiszteleti formáik szabályozására." (Geschichte der Wiedertäufer. 202. old.)

A mi számunkra ez nem oly különös. Ezt a körülményt mi egyrészt a háborúnak tulajdonítjuk, másrészt pedig annak, hogy az újrakeresztelőknél, ugyanúgy mint például a taboritáknál vagy Münzernél, bizonyos közönyösséget állapíthatunk meg az istentisztelet formái iránt.

Az eretnek kommunizmus általános szellemét tükrözték vissza teljesen abban, hogy elsősorban az *Ótestamentumot* kedvelték, aminek minden alkalommal tanujelét adták, hogy megvetették a „tudákosságot“, aminek úgy adtak kifejezést, hogy a dómtéren elégettek minden, a városban talált könyvet és levelet — a biblia kivételével. Az ő példájuk is igazolja azt a szabályt, hogy a kommunistáknál a tudomány e megvetése együttjárt a népiskola gondos felkarolásával. Az ostrom ellenére is öt-hat új iskolát rendeztek be,

---

* *Lamprecht.* Deutsche Geschichte V. köt. I. rész. 356. old. Lamprecht úr úgy írja le a münsteri „furán förtelmes állapotok"-at, hogy a legkisebb mértékben sem utal az ostromállapotra. Ezt csak később. mint egész jelentéktelen csekélységet, amelynek a város belső életére a legkevésbbé sem volt befolyása. két sorban. mellesleg említi meg.

> „ott tanultak a gyermekek, ifjak és lányok. Meg kellett tanulniok a német zsoltárokat, írást és olvasást. Minden. amit tanultak, a keresztelöktől való volt és az ő módjuk szerint történt.“ (Gresbeck, id. mű 47. old.)

Megtaláljuk a münsteri újrakeresztelőknél a miszticizmust is, egyes különösen rajongó és lelkes testvérek hitét az istennel való közvetlen érintkezésben, kinyilatkoztatásokban, jóslatokban. Knipperdollinckról, Johann Mathysról, Bockelsonról és az új Jeruzsálem többi prófétájáról számos olyan vonást mondanak el, amely határozottan beteges önkívületre mutat. Ezeket a tudósítók nyilván sokszorosan eltorzították és túlozták, de semmiképpen sem teljesen az ő kitalálásuk.

Ha tehát ezekben a vonatkozásokban hasonlítanak békéelődeikhez és morvaországi testvéreikhez, egy ponton teljesen elütnek tőlük — ha hihetünk a tudósítóknak —, *féktelenségükben*. Nézzük hát most ezt a kérdést közelebbről.

d) *A többnejűség*

Amiben az újrakeresztelők általában szembenállnak a modern felfogással, az *szigorúságuk*, puritánizmusuk, nem pedig féktelenségük. Ha ez érvényes a békés újrakeresztelőkre, akkor már eleve feltételezhetjük, hogy az ostrom követelményei, amelyek mindenekelött a szigorú fegyelmet teszik szükségessé, ezt az irányzatot semmiképpen sem gyengíthették. A közelebbi vizsgálatnál ez be is igazolódik. A már említett népmulatságok ne vezessenek bennünket félre e tekintetben.

A tisztesség és fegyelem fölött féltékenyen őrködtek. Bizonyíték erre az 1535 január 2-i 28 cikkely egyike-másika. Többek között a következőket olvashatjuk ezekben:

„6. Senki, aki az igazság zászlaja alatt küzd, ne mocskolja be magát az iszákosság szégyenletes és rút bűnével, állati szemérmetlenséggel, játékkal, amivel pénzsóvárságáról tesz tanúságot és ami gyakran ébreszt gyűlöletet és egyenetlenkedést, se paráználkodással és házasságtöréssel. Az ilyen bűnök Isten népénél nem maradhatnak megtorlatlanul.

16. A keresztények (az újrakeresztelők) közül senkit sem szabad az egyik községből vagy közösségből egy másikba felvenni, csak ha bebizonyítja, hogy büntelen, semmi vétek nem terheli; ha azonban ennek az ellenkezőjét állapítanák meg, akkor azért *kímélet nélkül meg kell büntetni.*

20. Egy keresztény *se szálljon szembe* a pogány (vagyis nem újrakeresztelő) felsőbbséggel, aki még nem hallotta Isten igéjét, vagy még nem kapott ebből oktatást, *se pedig ne okozzon a felsőbbségnek kárt*, ha az nem kényszerít senkit hitetlenségre vagy istentelenségre. Ezzel szemben a papoknak, szerzeteseknek, minden tartozékuknak és követőjüknek babilóni zsarnokságát, amely erőszakkal és igazságtalansággal elhomályosítja Isten igazságosságát, minden lehetséges módon el kell nyomni.

21. Ha egy pogány bűnt követett el és ezért a keresztények gyülekezetébe menekült, hogy bűne miatt meg ne büntettessék, már pedig egyenesen Isten parancsa ellenére járt el, *ne vétessék fel a keresztények közé, hanem annál is inkább büntettessék meg méltóképpen, mert nem akarjuk megengedni, hogy a keresztények gyülekezete a gaztettek és bűnök menedékévé legyen.*“ (II. köt. 133—137. old.)

Békeszerető módon, ott, ahol ez lehetséges volt, engedelmességre intettek és erélyesen elhárították maguktól minden közösséget közönséges bűnözőkkel. Az iszákosságot, szerencsejátékot és a házasságon kívüli nemi érintkezés minden formáját a legszigorúbban büntették.

Gresbeck a münsteri szigorú fegyelem egy beszédes példáját mondja el:

> „Így történt egyszer (1534 június 28-án) a városban, hogy ott tíz vagy húsz katona volt, azok egy házban a városban mulatságot tartottak és jókedvben voltak. Vidámak voltak, mint katonák szoktak. Ekkor a korcsmáros és a korcsmárosné nem akartak nekik többet csapolni. Erre a katonák ezt mondták: «Korcsmárosné, ha ti nem akartok, akkor mi fogunk csapolni», és szidalmazták a korcsmárosnét. Ekkor a korcsmáros és korcsmárosné elmentek és bepanaszolták e katonákat a tizenkét vén, a próféták és a prédikátorok előtt, miszerint erőszakoskodtak és a korcsmárosnét szidalmazták házában. Ekkor ment a tizenkét vén és elfogatta a katonákat és tömlöcbe vettette őket. Másnap a dómtéren tanácsot tartottak és e katonákat odavezették. Ott állt Heinrich Krechtinck kancellár, a gazfickó, és felolvasta, mit tettek a katonák. Ezek mindegyre könyörögtek kegyelemért. Végre is kissé kinyílt a kegyelem ajtaja; egy részük kegyelmet kapott, egy részüknek (hatnak) meg kellett halnia." (36. old.)

A szigorú fegyelemtartásnak ezt az esetét Keller bizonyítékul hozza fel — „az egész eljárás *gaz jellegére*"*!* De két oldallal utána maga kénytelen dicsérni ezt a fegyelmet, amelynek szigorú büntetései azt eredményezték, hogy az újrakeresztelőknél részegség alig fordult elő, míg a püspöki táborban annyira elharapódzott, hogy az újrakeresztelők jónéhány harci vállalkozásának sikere annak köszönhető, hogy az ellenség táborában ittasak voltak a katonák.

Álljon itt még egy hely Gresbeck írásából, jellemzésül arra, milyen szellem uralkodott az újrakeresztelők között:

> „Akkor az újrakeresztelők gyakran kimentek a városból hogy kitörjenek a katonák ellen és csetepatéztak velük és olyan bátrak voltak ebben, mintha már husz éve háborúznának és mindent, amit tettek, okossággal, gyorsasággal és *józan ésszel* vitték véghez. Mert a próféták, prédikátorok és elöljárók a városban szigorúan megtiltották, hogy bárki is merészkedjék teleinni magát, hogy mindenki eszénél maradjon, így aztán soha nem itták le magukat,

mindíg józanok maradtak és ha kitörtek, akkor bölcseséggel és gyorsasággal tették." (50. old.)

Ez hát az újrakeresztelőknél uralkodó „állati féktelenség" és „őrjöngés", ahogyan egy szemtanú leírja, aki mindennek nevezhető, csak jóindulatúnak nem.

De hogy állunk az erkölcstelenséggel, a poligámiával? Ezen a téren mégis csak beszélhetünk talán állati féktelenségről?

Ezzel elérkeztünk a münsteri újrakeresztelők történetének legnehezebb és leghomályosabb fejezetéhez. A poligámia annyira ellentétben áll az újrakeresztelők lényével, például a morvaországiakéval, söt általában az eretnek kommunizmuséval, hogy kezdetben hajlandók voltunk feltételezni: itt tévedésről van szó. Semmi sem nehezebb ugyanis a megfigyelő számára, mint idegenszerü nemi kapcsolatokat helyesen és elfogulatlanul felfogni. Sehol sem hat a szokatlan dolog oly könnyen visszataszítónak és ellenszenvesnek, mint a nemi kapcsolatok terén. Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy csupán egy emberöltővel ezelőtt sikerült az őskor, a vadság és barbárság korának nemi kapcsolatait tudományos, elfogulatlan módon feltárni.

Aki tudja, milyen ostobaságokat jelentettek például a déltengeri szigetek misszionáriusai az általuk ott megfigyelt nemi kapcsolatokról, hajlik arra a feltevésre, hogy a münsteri poligámia meséje azon alapszik, hogy összetévesztik az ottani helyzetet holmi adamita mintára létesített „asszonyközösséggel", a nemi érintkezés olyan formájával, amely, mint tudjuk, közelállt a fogyasztási cikkek kommunizmusának néhány válfajához. Ez a feltevés azonban tarthatatlan. *Münsterben szó sem volt asszonyközösségről.*

Az a rendelet, amellyel a tizenkét vén megkezdte kormányzását, *házasságtörésre, szüzek elcsábítására halálbüntetést* szabott ki. Körülbelül abból az időből származhat az a védekező irat, amelyet a münsteri gyülekezet adott ki: A münsteri keresztény gyülekezet hitének és életének megvallása (Bekentones des globens und lebens der gemein Criste zu Monster).* Itt a „Házasságról“ című fejezetben (547. és köv. old.) a következők állanak:

> „Tekintettel arra, hogy reánk fogják és sok jószívű ember előtt rosszindulatú hazugsággal, más kitalált bünös beszéddel együtt, amelyet szükségtelen itt megismételni, azzal gyanúsítanak bennünket, hogy mi tisztességtelen házasságban élünk, itt akarjuk leírni felfogásunkat és szokásunkat a szent házasság dolgában...
>
> A házasság, mondjuk mi és tartjuk az Írással, egy férfi és egy asszony köteléke és kötelezettsége az Úrban...
>
> Isten teremtette kezdetben az embert, egy férfit és egy asszonyt teremtett, e kettőt szent házasságban egyesítette, hogy ketten két lélekké, egy testté legyenek. *Így hát senki sem bonthatja fel az ilyen frigyet*...
>
> A házasság Krisztusnak és szent Menyasszonyának képe, vagyis az ő híveinek gyülekezetéé. Amint Krisztus és gyülekezete egymásra ügyelnek és összetartanak, azok, akik az Úrban és Isten által házasságban egyesíttettek, azok hát ügyeljenek egymásra és tartsanak össze. És ha házasságról van szó, különbséget teszünk a pogányok és hitetlenek házassága között. A hitetlenek házassága bün és tisztátalanság és nem Istentől való, hanem paráznaság és házasságtörés...
>
> Mert, mint szemünk előtt látjuk, *nem házasodnak másként, mint a barátok és rokonok kedvéért, a pénz, a birtok, a test és a pompa kedvéért.* Ritkán, vagy sohasem gondolnak ezek arra, mi az igazi házasság, hogyan kell házasodni, nemszólva arról, hogy igazi házasok, házasokhoz méltók legyenek és ahhoz is tartsák magukat...
>
> Ennélfogva tehát a házasság tisztes és magasztos állapot, *azzal szemben senki ne legyen könnyelmű és így ne közelítsen hozzá*, hanem tiszta és igaz szívvel, ne töreked-

---

* Közolve a „Berichte der Augenzeugen“-ben, 445—464. old. Ennek az iratnak valószínű keltére vonatkozóan v. ö. V. W. Bouterwek: Zur Literatur und Geschichte der Wiedertäufer (Az újrakeresztelők irodalmához és történetéhez). Bonn 1864. 37. old.

> jék másra, mint Isten dicsőségére és akaratára, amint az nálunk, legyen örök hála és dicsőség neki, már szokásban van és napról napra tovább kell terjeszteni Isten dicsőségére . . .
>
> Halljuk, hogy bennünket sok más gonoszsággal is vádolnak, azzal, *hogy platóni vagy nikolaita* (adamita) *módon közösen bírjuk az asszonyokat* és sok más becstelen dologgal, mintha mi nem tennénk különbséget a vérrokonoknál. *De ez, mint minden más szégyenletes, gonosz dolog, amivel bennünket vizirozott hazugsággal* elhalmoznak, mindez aljasság és hazugság.*** Mi tudjuk, hogy Krisztus így szólt: megmondatott a régieknek, ne paráználkodjál, én pedig azt mondom nektek, hogy valaki asszonyra tekint gonosz kívánságnak okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében. Ha tehát bekövetkeznék, hogy egy közülünkvalónál ilyesmit tapasztalnánk, amitől Isten óvjon, *azt semmiképpen sem tűrnénk meg*, hanem számüznénk és átadnánk az ördögnek a testi kárhozat útjára.“

Látjuk tehát, az újrakeresztelők „nérói kéjelgése“ már azt is bünösnek minösíti, ha valaki egy nöre rásandít. Ezek a fejtegetések tökéletes összhangban állnak a többi újrakeresztelők túlnyomó részének nemi szigorúságával. Johann von Leiden 1535 január 2-án megerösítette ezt, amikor a már említett 28 cikkelyben a házasságtörést és paráználkodást (ez utóbbi nemcsak prostitúciót jelent, hanem minden házasságon kívüli nemi érintkezést) büntetéssel fenyegeti, mindezt olyan időben, amikor már bevezették a többnejüséget. Ez már túlságosan világos bizonyíték, semhogy közelebbi vizsgálatnál még hihessünk abban, hogy itt az asszonyközösséggel való összetévesztésről van szó.

---

* „Vizirozott hazugság“. Schiller és Lübben középalnémet szótárában ez a szó nem található. „Visieren“ azt jelenti, megfontolni, „Viseringe“ kitalálás, rossz gondolat.

** Gresbeck mester is terjeszti természetesen ezeket a szánalmas hazugságokat (80. old.). Hogy aztán a münsteri házaséletről szóló egyéb leírásainak ez ellentmond, az nem zavarja e derék embert. Ez is alkalmasnak látszik az ellenfél kompromittálására — és ez a fő. Ezért terjeszti a mi „tudomány“-unk is a mai napig ezeket a többi hazugsággal együtt.

De hogyan magyarázzuk a dolgot? A szokásos magyarázat a kommunisták velükszületett bujaságáról és mértéktelenségéről bár igen kényelmes és polgári kedélyek számára rendkívül megnyugtató, van azonban egy csekélyke hibája, az, hogy nincs semmi biztos alapja. A magyarázat csakis azon alapul, amit meg kellene magyaráznia. Minden egyéb pedig ellene szól. Amint láttuk, éppen a józanság és megfontoltság voltak az újrakeresztelők legszembetűnőbb jellemvonásai.

Az újrakeresztelői kommunizmus jellegében erre ugyancsak nem lehet magyarázatot találni, ellenkezőleg, éppen ez teszi a dolgot még érthetetlenebbé. Nem marad más hátra, mint a magyarázatot a nemeknek Münster ostroma alatti különleges viszonyában keresni. E téren pedig valóban olyan szembetűnően sajátságos volt a helyzet, hogy a jóakarat hiányának és szándékos torzításnak hihetetlenül nagy foka kell hozzá, hogy valaki ezt ne lássa meg.

Emlékezzünk vissza a „jóérzésü“ polgárok tömeges kivándorlására Münsterből. A férfiak elmentek, de otthagyták az asszonyokat és a női cselédséget. Így aztán olyan nőtöbblet keletkezett, amely Gresbeck számadatai szerint egészen rendkívüli méretü lehetett. A következőket írja egy „estebédről Sion hegyén“:

> „a férfiak itt az öregekkel és a fiatalokkal összesen *kétezren* voltak. Fegyverképes férfi sohasem volt több a münsteri újrakeresztelőknél mint ezerötszáz. Asszony pedig, fiatal és öreg, lehetett a városban *nyolc-kilencezer*, több vagy kevesebb, azt már nem tudom pontosan. Kisgyermekekből, akik járni tudnak, vagy még nem is járnak, ezer-ezerkétszáz lehetett.“ (107. old.)

Werner Scheiffarth von Merode újrakeresztelő, akit egy kitörés alkalmával elfogtak, kihallgatásakor, 1534 december 11-én, kevesebbre becsüli a létszámot:

> „hogy bent van férfi, asszony és gyermek körülbelül nyolc-kilencezer, ebből körülbelül ezernégyszáz fegyverképes“. (Berichte der Augenzeugen. 293. old.)

A fegyverképesek száma körülbelül megegyezik Gresbeck adatával; a férfiak számára vonatkozó adata is valószínűleg helyes; teljes határozottsággal adja meg. Feltehető, hogy meg is számlálták őket. Adjunk még hozzá ezer gyermeket, akkor Scheiffarth szerint is a házasodókorban levő nők száma még mindíg öt-hatezer, tehát *két-háromszorosa* a férfiak számának.

Ezt a sajátságos helyzetet méginkább összekuszálta, hogy a férfiaknak mintegy a fele nőtlen volt. Ez volt a helyzet a számos *emigráns* legtöbbjénél és a zsoldosoknál, akik fogolyként, vagy mint szökevények kerültek az újrakeresztelőkhöz és csatlakoztak hozzájuk.

Ezek a viszonyok a házasodókorban levő nők többsége számára az ostrom folyamán, amely a külvilággal minden érintkezést elvágott, valószínűleg egészen elviselhetetlenné váltak, különösen mert az újrakeresztelők nemi kérdésekben olyan szigorúak voltak. *Éppen ez a szigor*, amely kemény büntetéssel fenyegetett minden házasságon kívüli nemi érintkezést, *tette végülis elkerülhetetlenné a házassági kapcsolatok átalakítását.*

Ugyanazok, akik nem győznek eléggé felháborodni a münsteri többnejűségen, a prostitúciót természetes dolognak tartják. A „tisztes“ uralom idején persze Münsterben is volt prostitúció. A 36 cikkely között, amelyet az 1525. évi münsteri felkelők megszövegeztek (lásd 551. old.), a 18. ezt követelte: „Minden parázna nőszemélyt és a *papok ágyasait* bizonyos jelekkel különböztessék meg a tisztes asszonyszemélyektől.“

A „buja kéjencek“ véget vetettek a prostitúciónak. Prostitúció és kommunizmus olyan két fogalom, melyek eleve kizárják egymást. A kommunizmus különböző formái a nemi érintkezés legkülönbözőbb formáival egyeztethetők össze, csak *eggyel nem: a megvásárolható szerelemmel.* Ahol nincs árutertermelés, ahol nem vesznek és nem adnak el semmit, ott a női test éppúgy nem megvásárolható árucikk többé, mint a munkaerő. És bármilyen tökéletlenül valósították is meg Münsterben a kommunizmust, az újrakeresztelők uralma alatt a szükség egyetlen leányt sem kényszerített arra, hogy eladja magát. A szajhák pedig, akik esetleg megszokásból kedvelték a gyalázatot, amelyet az előző társadalomban űztek, Münsterben, ahol magánembernek nem volt pénze, nem találtak vevőre. Vevőt az erkölcs és a rend védelmezőinek táborában kellett keresniök, a zsoldosok, a patriciusok, a világi és egyházi arisztokrácia körében. Ott aztán megtalálták régi vevőkörüket.

A kommunizmus természetes hatását Münsterben még fokozta az újrakeresztelők szigorúsága a nemi kérdésekben. De most képzeljük el, hogy több mint ezer nőtlen férfi többezer férjnélküli asszonnyal hosszú hónapokig egy (a mi viszonyainkhoz képest) kis város szűk területén élt együtt, úgy, hogy prostitúció nem volt. Elkerülhetetlen volt, hogy házasságtörésre, házasságon kívüli nemi érintkezésre ne kerüljön sor. Ezzel szemben a legszigorúbb büntetés is hatástalannak bizonyult. Egyetlen eszköz volt csak arra, hogy a nemi vonatkozásban elharapózó teljes zűrzavart megakadályozzák: *a házassági kapcsolatok újjárendezése.* Hosszú ellenkezés után fogtak csak ehhez hozzá a vének és a prédikátorok, júliusban, az ostrom *ötödik* hónapjában.

Nehéz feladat volt, majdnem megoldhatatlan. Olyan házassági jogot kellett konstruálni, amely az újrakeresztelők szigorú házassági erkölcseivel összhangban van, s ugyanakkor megfelel a münsteri, egészen egyedülálló helyzetnek. A feladat nehézségének megfelelően, az új házassági jog nem egyetlen, véglegesen kidolgozott törvény alakjában lépett életbe, hanem több, egymást részint kiegészítő, részint ismét felfüggesztő rendelkezés formájában. A münsteri újrakeresztelők csak addig jutottak el, hogy keresték a megfelelő házassági formát, de olyan abnormis körülmények között, amelyekben ők éltek, ennél tovább nem is juthattak.

Gresbeck követi a házassági jog terén végbemenő bizonytalan tapogatózást és keresést, de tudósítása annyira zavaros, ellentmondásokkal és következetlenségekkel teli, hogy nehéz belőle világos képet alkotni.* De két mozzanatot mégis meg lehet különböztetni ebben a beszámolóban. Az egyik abban a törekvésben áll, hogy a házasságot szabad kapcsolattá tegyék. Először is érvénytelenné kellett nyilvánítani az új keresztség felvétele előtt kötött házasságokat; enélkül lehetetlen lett volna a kivándorolt polgárok feleségei számára új házassági kötelék felvétele. Ez az érvénytelenítés az újrakeresztelőknek már azért sem esett nehezükre, mert bár felbonthatatlannak nyilvánították a házasságot, a „pogány“ házasságot éppoly kevéssé tartották valóságos házasságnak, mint a gyermekkeresztelést valóságos keresztségnek. A münsteri újrakeresztelők közül a már házasságban élőknek is újból meg kellett kötniök házasságukat.

---

* Kerssenbroick jelentése egyenesen ostobaság. Elmondja, hogy egy katona rajtakapta Johann von Leident, amikor belopózott Knipperdollinck egyik szolgálójához. Erre Johann, hogy rossz hírbe ne kerüljön, Rothmannt és a többi prédikátort, „akik nemkevésbbé hódoltak a bujaságnak és paráznaságnak", rábeszélte, hogy egyszerűen — vezessék be a többnejűséget!

A második mozzanat abban a törekvésben mutatkozik, hogy minden asszonyt főkötő alá juttassanak. De egyelőre csak gazdasági és nem fizikai vonatkozásban.

A münsteri „többnejűség“ lényegét csak úgy érthetjük meg, ha szem előtt tartjuk, hogy Münsterben *nem* került sor az *egyesháztartás megszüntetésére*. A polgárok elköltözése folytán azonban számos háztartás maradt férfi nélkül, sőt háziasszony nélkül is, volt sok, ahol csak cselédek maradtak. Ez az ostromlott városban, amelyben oly sok nőtlen hadinép tartózkodott, bizonyára sok helytelen dologra vezetett. Ezért határoztak úgy, hogy egy asszony se maradjon *férfivédelem* és férfi*felügyelet* nélkül. Mert a münsteri újrakeresztelők, akik nem szüntették meg az egyesháztartást, éppannyira nem voltak a *nők* felszabadításának hívei, mint amennyire nem kívánták a *test* felszabadítását sem. A vének már említett rendeletének 3. szakaszában, amely „a férj felsőbbségéről és az asszony alárendeltségéről“ szól, az áll, hogy:

> „Ti férfiak, szeressétek asszonyotokat. Az asszonyok legyenek alázatosak férjükkel, mint az Úrral. És az asszony félje férjét.“*

Különösen drasztikusan fejezi ki ezt a „Restitution“, egy

---

* *Kerssenbroick*, id. mű II. köt. 1. old

Rothmanntól származó agitációs irat, amely 1534 októberében jelent meg*:

> „A férfi az asszony fölötti uralmát férfiúi lélekkel fogja fel és tartsa meg a házasság tisztaságát. Majdnem mindenütt az asszonyok uralkodnak és úgy vezetik a férfiakat, mint a medvét szokás vezetni… Fölöttébb szükséges, hogy az asszonyok — mert most majd mindenütt rajtuk a nadrág — igaz és illő engedelmességre hajoljanak meg: mert ez így kedves Isten előtt, hogy mindenki a maga helyén álljon, a férfi Krisztus uralma alatt, az asszony a férfié alatt.“

Az asszonyok tehát, akik férfi-felsőbbség nélkül maradtak, most utasítást kaptak, hogy csatlakozzanak egy férfival rendelkező háztartáshoz, nem mint rabszolganők, vagy szolgálók. hanem mint *a feleség társnői.*

Ezt a rendelkezést természetesen nem azzal indokolták, hogy rámutattak a tényleges állapotokra, amelyek ezt szükségessé tették, nem, akkoriban nem gondolkodtak ennyire materialisztikusan, hanem bibliai utalással. Ott azonban csak egy olyasvalamit találtak, ami némiképpen illett az ő esetükre: a régi zsidók, nevezetesen a pátriárkák *többnejűségét.* Erre pedig annál is szívesebben hivatkoztak, mert ezek a pátriárkák kétségtelenül igen jámbor emberek voltak, akiket Isten még személyes látogatásával, vagy angyalai látogatásával is megtisztelt. Amit a kereszténység e mintaképei cselekedtek, az semmikép sem lehet bűnös. Ennél a gondolatmenetnél az újrakeresztelők előkelő evangélikus egyházi fényességekre hivatkozhattak. Melanchton már 1531 augusztus 27-én azt tanácsolta az angol királynak, hogy első felesége mellé vegyen egy

---

* Eyne Restitution edder Eine wedderstellinge rechter vnde gesunder Christliker leer gelauens vnde leuens vth Gades genaden durch de gemeynte Christi tho Munster an den Dach gegeuen… (Restitúció, avagy az igaz és egészséges krisztusi tan, hit és élet helyreállítása. Isten kegyelméből kiadta a münsteri keresztény gyülekezet). Munster 1534. Részletes kivonatot közöl ebből az írásból, sok idézettel Bouterwek: Zur Literatur und Geschichte der Wiedertäufer. 15—34. old.

másodikat, és kijelenti, hogy „isteni jog szerint nem tilos a poligámia".

Söt, még *azután* is, hogy a többnejűségnek Münsterben való bevezetése oly nagy botrányt váltott ki és általánosan elítélték, Luther és Melanchton 1539 november 10-én kijelentették Fülöp hesseni őrgrófnak: „Amit a házasságról Mózes törvénye megenged, azt az Evangélium nem tiltja." Hódoljon csak nyugodtan a többnejűségnek. (L. még sok hasonló idézetet Kellernél: Die Reformation. 454. és köv. old.) Tehát nem magábanvéve a poligámia volt az, ami a jámbor embereket akkoriban az újrakeresztelők iránt annyira felháborította, hanem az a szemtelenségük, hogy a poligámiát, amely a fejedelmek kiváltsága volt, közkinccsé tették.

A vallásos mez nagyon elhomályosította a münsteri „többnejűség" igazi jellegét. Nem derített rá több fényt a gyűlölködésnek, rágalomnak és torzításnak az a sok szemete sem, amelyet az ellenséges tudósítók összehordtak róla, az újrakeresztelőktől származó beszámolók tendenciózus kiirtása pedig a rendszabály valóságos jellegének csaknem valamennyi tanúbizonyságát eltüntette. Szerencsére a tudósítók túlságosan rövidlátók voltak ahhoz, hogy az igazság minden nyomát eltüntethessék.

Néhány tőlük származó adat elegendő annak a bizonyítására, hogy az újrakeresztelőket a „többnejűség" bevezetésénél valójában az a cél vezette, hogy több asszonyt egyesítsenek egy *háztartásban,* nem pedig egy *hitvesi ágyban,* *amivel* nem kívánjuk azt állítani, hogy az előbbi dolog nem mozdította elő az utóbbit.

Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy *minden* asszony köteles volt férfit keresni magának, nemcsak a nemi érintkezésre képesek, hanem az *öreg és a még nem eladókorban levő nők* is.

Gresbeck persze megjegyzi, hogy ez utóbbi rendelkezésnek az volt a célja, hogy a kislányokat nemi érintkezésre *kényszerítsék.* Természetesen nincs kizárva, hogy néhány háztartásfő — esetleg durva katonák — visszaélt a helyzetével. Kerssenbroick sem mond ennél többet (II. köt. 44. old.). Ilyesmi máshol is megtörténik. De azt, hogy a rendelkezés *célja kisgyermekek közösülésre kényszerítése* lett volna, ezt csak különb tanú tudná velünk elhitetni, mint Gresbeck, aki, bármennyire hasznosak is sokszor adatai, ha *tényekről* van szó, az újrakeresztelők *szándékairól*, tetteik *indítóokairól*, csak gyűlölködő, tarthatatlan locsogásra képes. Arra, hogy ilyen bestialitást *törvényesen* kívánjanak *előmozdítani*, mi még azokat a nemes úriembereket is képtelennek tartjuk, akik nagyvárosainkban szüzadót szednek.

De nem az a követelmény, hogy az egészen öregek és egészen fiatalok is csatlakozzanak egy férfihez, az egyedüli bizonyíték, amelyre támaszkodunk. Egy továbbit említ *Kerssenbroick:*

> „Október elején Butendick feleségét, Barbarát, ura és férje nyilvánosan vádolta, még pedig azon okból, hogy neki ellenszegül és őt sok *becsületbevágó szidalmazó szóval* illeti, amikoris azt mondta, *hogy férje egyéb asszonyaival és nővértársaival nem lelkileg, hanem testileg él és velük gyakran testileg érintkezik.*“

Az asszonyt bűnösnek találták és halálra ítélték, de kegyelmet kapott, miután férjétől bocsánatot kért. (80. old.)

Különbséget tettek tehát a hitvestárs és annak nővértársai között. *A háztartásnak nem minden nőtagja volt egyszersmind a háztartásfő hitvese,* mégha asszonyának nevezték is.

Valószínű, hogy szoros együttélésnél még könnyebben megtörtént, ami egyébként sem ritka eset, hogy a férfi nem érte be a hitvesével, amivel Butendickot vádolták. Annál is inkább, mert az újrakeresztelők szigora bizonyos esetekben még férj és feleség között is tiltotta a nemi érintkezést. Például, ha az asszony meddő vagy állapotos volt. Mert a nemi érintkezésnek nem az érzéki gyönyört, hanem csak a faj szaporítását szabad szolgálnia.

Rothmann mondja a „Restitution“-ban:

> „Hogy terhes asszonnyal, vagy olyannal, aki nem alkalmas a fogamzásra, nem kell, sőt nem szabad érintkezni, elsősorban azzal bizonyítható, hogy Isten azt paran-

> csolta az embereknek: szaporodjanak és sokasodjanak. Csakis ezért és nem a kéj kedvéért éljenek — férfi és asszony — Isten ajándékával."

Néha azonban megengedték a férjnek, hogy első felesége mellett a védelmébe ajánlott asszonyok közül másokat is testi feleségévé tegyen. Így Rothmann a már említett „Restitution"-ban azt mondja:

> „Ha egy férfit Isten gazdagabban áldott meg, semhogy csak *egy* asszonyt termékenyítsen meg, Isten parancsa folytán ne éljen vissza az ilyen áldással és ezért megengedtetik neki, ha szükséges, hogy több termékeny asszonyt vegyen feleségül; mert házasságon kívül... asszonnyal érintkezni házasságtörés és paráználkodás."

De pontos különbséget kell tenni a *nemi* és a *gazdasági* többnejűség között. Az elsőnél a férfi választotta az asszonyokat, a másodiknál az asszonyok a férfit, akit védelmezőjüknek kívántak elismerni. Az elsőt néha *megengedték* — és lehetetlen is lett volna a már vázolt körülmények között teljesen megtiltani. Münster törvényhozói megelégedtek azzal, hogy az ilyesmit igyekeztek a házasság rendezett keretébe terelni. Az a többnejűség azonban, amelyet egyidőre *elrendeltek*, *gazdasági* többnejűség volt, több asszony társítása egy háztartásban egy férfi védelme és felügyelete alatt. Csakis erre a „többnejűségre" *kötelezte* az asszonyokat a münsteri házassági jog, a másik fajtára nem. De még ez a kötelezettség is megszűnt hamarosan, mint *Johann von Leiden* már többször idézett 28 cikkelye mutatja.

Idézzük itt azokat a cikkelyeket, amelyek a házasságra vonatkoznak, mert rendkívül jellemzők a münsteri házasságjog szellemére:

> „24. Akarata ellenére senki ne kényszeríttessék a másik által házasságra, mert a házasság szabad frigy, amely inkább a természet és a szerelem köteléke által, mint szavak és külső ceremóniák által köttetik.

25. Ha azonban valaki sorvadásban, nemi vagy más betegségben szenved, akkor ne házasodjék, csak ha a másik felet, akivel házasságra kíván lépni, betegségéről értesítette.

26. Aki már nem szüz, ne adja ki magát annak, és ne játssza ki, ne csapja be testvérét; az ilyen csalást szigorúan meg is kell büntetni.

27. *Minden nemházas asszony, vagy akinek nincs meg a férje, légyen feljogosítva magának gyámolítót és védelmezőt választani Krisztus gyülekezetéből.*“

A határozat kinyilatkoztatás útján született:

„Az élő Isten hangja közölte velem, hogy ez a Mindenható parancsa: a férfiak *mind törvényes feleségüktől*, mind azoktól, *akiknek gyámsága és védelme reájuk bizatott*, hitvallást kérjenek, de nem azt, amelyet szokás szerint felolvasnak: Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában — hanem hitvallást az új királyságról, a házassági kötelékről és hogy miért és mire kereszteltettek. Ezt mind jelentsék és nyilvánítsák *férjük előtt*.“ (II. köt. 138—139. old.)

Ez a münsteri újrakeresztelők házasságjogának végső formája. Tökéletesen megfelel a józan, okos egyszerűségnek, amelyet már egyébként is jellemvonásuknak ismertünk meg. Még a legügyesebb, leggátlástalanabb szocialistafalónak is nehezen sikerülne ebből a féktelen kéjvágynak akár csak a nyomát is kimutatni.

Ezek az 1535 január 2-i cikkelyek az előző évi július 23-i házassági jog lényeges enyhítését tartalmazzák. A korábbi rendelkezés minden asszonyra azt a *kötelezettséget* rótta, hogy férfi védelmezőt és „urat“ keressen magának és csatlakozzék annak háztartásához. Úgylátszik ez a rendelkezés több nemkívánatos következménnyel járt, mert hamarosan, még ugyanaz év őszén, hatályon kívül helyezték, és megengedték, hogy azok az asszonyok, akik akarják, elhagyhatják „uraikat“, akikhez csatlakoztak. Az asszony *„kötelezettsége“* az asszony *jogává* lett, amelyet szabadon gyakorolhatott.

Bárhogyan képzeljük is ezt a „többnejűséget“, semmiképpen sem szabad keleti háremre gondolnunk. Ez utóbbi az asszony teljes rabszolgaságán alapul. Ilyesmiről Münsterben szó sem volt. Hiszen Münsterben az asszonyok szabadon választották védelmezőül és gyámul azt a férfit, akit akartak. S azt, hogy milyen kevéssé érezték nyomasztóknak az új házassági körülményeket, mutatja, *hogy többségük az új uralom lelkes harcosa lett.*

Természetesen akadt közöttük elégedetlen is. Nem mindegyik maradt a városban meggyőződésből. Az annyira abnormis körülményekből fakadó házassági jog pedig túlságosan éles ellentétben állt a mélyen gyökerező nézetekkel. Az újjárendezés nem küszöbölhette ki a fennálló visszásságokat anélkül, hogy itt-ott újakat ne idézzen elő. Mégis, igen keveset hallunk az asszonyok ellenállásáról, sokkal inkább arról, hogy lelkesedéssel szegődtek az új rend mellé.

Álljon itt egy példa arról, milyen kitűnően ért a polgári történetírás ahhoz, hogy ezt az ellenállást eltúlozza. Keller írja „Geschichte der Wiedertäufer“ című könyve 211. oldalán:

> „Bizonyos, hogy sok asszony, férjes és hajadon, a legnagyobb ellenállást tanúsította az új renddel szemben — *jelentik, hogy egyikük inkább az önkéntes halált választotta, hogy megmeneküljön a gyalázattól, amelyet rajta el akartak követni.*“

Mit jelentenek azonban a valóságban? Gresbeck ezt írja:

> „Így találtak egyszer a vízben egy asszonyt, aki megfulladt és teste úszott a vízen és még rajta volt a ruhája. A nép így nem tudta, hogyan fulladt meg, a prófétákés prédikátorok fojtották-e vízbe, vagy ő maga fojtotta magát bele. Az asszony a vízben nem volt megkötözve. Így az emberek a városban úgy vélekedtek, hogy maga ugrott a vízbe, mert annyira bánkódott a házasság miatt. Hogyan

> volt ez ezzel az asszonnyal, *arról semmi továbbit nem tudok írni.*“ (64—65. old.)

Mindössze annyit „jelentenek“ tehát, hogy Münsterben egy vízbefúlt asszonyt találtak. Büntény történt-e vagy öngyilkosság — vagy pedig puszta baleset, amely lehetőséget Gresbeck csodálatosképpen nem is említi — arról semmit, de semmit nem tudunk. És ebből csinálják a nagy hűhót!

Az asszonyok lelkesedését mutatja a július 30-i Mollenheck-féle felkelés. Ezt úgy állítják be, mint a polgárság erkölcsös elemeinek felkelését a többnejűség ellen.

> „Teljes asszonyközösséget — mondja Bezold — nem vezettek be, de a próféták parancsa, hogy nem lehet asszonyt megtűrni férfi nélkül, mégis a poligámia bevezetésével járt, ami nem sokkal jobb a nőközösségnél. A városbeli testvérek *jobb érzése* ugyan még egyszer felkelt *e gyalázatosságok* ellen, de lázadási kísérletüket vérbefojtották és a számszerint sokkal erősebb női lakosság *szétosztása* (!) az «urak» kisebbsége között tovább folyt.“ (Geschichte der deutschen Reformation. 710. old.)

Hogy állt ez a valóságban? Mollenheck, az egyik volt céhelöljáró, összegyüjtötte „a polgárok, jámbor emberek és katonák egy részét“ egy felkelésre, nemcsak az új házassági rend megszüntetése céljából, hanem azért is,

> „hogy mindenki megint visszakapja javait, hogy megint legyen polgármester és tanácsnokok és minden dolgok úgy legyenek, mint azelőtt és a várost át akarták adni“. (Gresbeck, id. mű 73. old.)

Az átszökött zsoldosok állnak az előterében ennek az állítólag az erkölcs megvédésére indított mozgalomnak, amely valójában ellenforradalom volt. Eleinte sikerük volt, még Johann von Leident és Knipperdollinckot is el tudták fogni. Ha mindjárt megnyitották volna a város egy kapuját, a püspökiek már akkor elfoglalják a várost, mondja tovább Gresbeck. De a felkelők csak *fosztogatásra* gondoltak.

> „Így többet törődtek a pénzzel, mint hogy azt nézték volna, hogy bevegyenek egy kaput; a bő ruhaujjukat teletömték pénzzel és egész éjjel bor mellett ültek és ittak, úgy hogy lerészegedtek. Ezért aztán leverték őket, úgy hogy a frízek és hollandok kerekedtek felül.“

A legszomorúbb az ellenforradalom e leverésénél az a körülmény, hogy miközben a zsoldosok részegen és fosztogatva, életüket az erkölcs és tisztesség védelmében kockáztatták — azok, akiknek védelmére keltek: a megerőszakolt *asszonyok* harcoltak ellenük a legnagyobb hévvel a megbecstelenítésért és vérfertőzésért. Amikor a felkelők elsáncolták magukat a városházán, az asszonyok (Kerssenbroicknál persze csak „fehérszemélyek“) vonszoltak egy nehéz ágyút a térre, hogy belőjjék a kaput.

Milyen hévvel és lelkesen küzdöttek az asszonyok a falakon egy-egy ostrom visszaverésénél, arról Kerssenbroick és Gresbeck számos bizonyítékkal szolgál. De még kitörésre is készek voltak. Amikor kilátás volt az ostromlott város felszabadítására, Johann von Leiden nagy kitörésre készülődött, hogy elébemenjen a felszabadító seregnek, amelyet Németalföld felől várt. Önkénteseket hívott a kétségbeesett vállalkozáshoz, nemcsak férfiakat, *asszonyokat* is.

> „Másnap eljöttek a dómtérre az asszonyszemélyek, akik velük akartak kitörni. *Háromszázan* voltak. Jöttek fegyverekkel felszerelve; az egyiknél alabárd volt, a másiknál kopja és így mentek hadirendben. De a király nem akarta mind az asszonyszemélyeket magával vinni és kiválogatta őket; ötvenegy volt olyan, akit a király el akart vinni és ezeknek nevét feljegyezték.
>
> Így másnap összehívták a dómtérre mind az asszonyszemélyeket, akik a városban akartak maradni, a legfiatalabb asszonyszemélyektől kezdve. Ezek el is jöttek fegyverükkel és hadirendben mentek körül a dómtéren, *úgy, mint egy csapat katona.*“

Annyi csapatra osztották őket, ahány kapu volt a váro ban és minden csapatot egy-egy csapat férfival őrszolgálatra osztottak be egy-egy kapuhoz. Elvonultak, a német reformáció Marseillaise-ét, az „Erős várunk nékünk az Isten“ kezdetű zsoltárt énekelve. (128. old.)

Így védekeztek Münster asszonyai a rájuk kényszerített „gyalázat“ ellen.

Ennyit a münsteri „nőkérdés“-ről. Még sok minden nem világos e téren, vannak még jelentős hézagok, de azt hisszük, amit közöltünk, elegendő annak felismerésére, hogy a nemi kérdésnek ez az újjárendezése emberileg teljesen érthető, söt némely tökéletlensége, naivitása, még durvasága ellenére is sok tekintetben szimpatikus lehet a modern felfogás számára. De a mai társadalom képviselőinek van a legkevésbbé joguk felháborodni a münsteri újrakeresztelők „szemérmetlen paráznaságán“, hiszen e társadalom támaszai közé tartozik a nemi érintkezés legszemérmetlenebb és leglealacsonyítóbb formája: fiatal leányok nyomorának és tudatlanságának kihasználása arra a nemes célra, hogy férfiúi szükségleteket kielégítő, akaratnélküli, minden vágynak védtelenül kiszolgáltatott intézményekké alázzák őket. Hová lenne e dicső intézmény nélkül iparunk egy nagy részének virágzása, hová a polgári leányok és asszonyok erénye és erkölcsössége?

Az a kép, amelyet a polgári történetírók Münster nemi féktelenségéről vázolnak, mai kép. Hű mása annak, ami nap mint nap lejátszódik a modern civilizáció minden városában és amiből társadalmunkban egy végkövetkeztetést lehet levonni — *e „szaturnáliák“ szabályozását.*

5. MÜNSTER ELESTE

A münsteri „Kommün“ jellegének vizsgálata részletesebb és polemikusabb lett, mint ahogyan e mű kezdetén terveztük. De kevesebb munkával nem lehetett eltakarítani a hamisításoknak azt a hegyét, amely a münsteri újrakeresztelők valóságos képe fölött meredezett. Azután lehetetlen, hogy az ember el ne veszítse tudományos hidegvérét, ha látja, hogyan bélyegeznek egy alapjában nyugodt, békeszerető embercsoportot rendszeres munkával vérszomjas, kéjenc gazfickók bandájává azért, mert egy alkalommal nem omlott össze az állandó üldözés és veszedelem nyomása alatt, hanem erélyes védekezésbe fogott s nemcsak némán türt meggyöződéséért, hanem küzdött is, a véres támadással véres ellenállást szegezett szembe és katonai tettekre merészkedett.

Könnyü szívvel fogott Ferenc püspök a város ostromához, miután február 10-i áruló rajtaütését visszaverték. Nyilván azt gondolta, nagyobb erőfeszítés nélkül végez azzal a sereg éhenkórásszal és gyülevész csavargóval, aminek ő az újrakeresztelők tömegét tartotta. Többezer főnyi harcedzett sereg, számos ágyú állt rendelkezésére kipróbált hadvezérek parancsnoksága alatt — már pünkösd előtt körülbelül nyolcezer katonája volt.* Az újrakeresztelők azonban, bár jóval kevesebben voltak — sohasem volt több mint ezerötszáz emberük — haditapasztalat nélkül is erősebbeknek bizonyultak ellenségüknél, nemcsak a város jól megerősített volta, hanem inkább fegyelmezettségük, áldozatkészségük és lelkesedésük következtében.

Arra, hogy a püspöki tábor hogy állt fegyelem dolgában, már rámutattunk néhányszor. A részegség ugyanis erősen kihatott hadmüveleteikre. Ez megmutatkozott az első rohamnál is.

1534 május 21-én kezdődött a város első bombázása. Öt napig tartott s 25-én az ostromlók rohamra indultak. A katonák egyrésze azonban ittas volt, idö előtt indultak, visszaverték őket és megzavarták a mögöttük felvonuló csapatok rendjét. Ezek mégis eljutottak ostromhágcsóikkal a falakig, ott azonban olyan erős ellenállásba ütköztek, hogy teljes zürzavarban visszavonultak.

Röviddel azután az ostromlottak kitörtek, megtámadtak egy előörsöt, meglepték a zsoldosokat kártyázás és ivás közben, elkergették őket, használhatatlanná tették az ágyúkat, sőt a sereg odasietö főerejét is annyira meg tudták félemlíteni, hogy az nem merte őket üldözni és engedte, hogy sértetlenül vonuljanak vissza a városba.

---

* Jörg Schenck jelentése. (Berichte der Augenzeugen. 260. old.)

A támadóknak a második rohammal sem volt több szerencséjük. Ebbe augusztus 31-én kezdtek, miután három napig vadul ágyúzták a várost. Heves támadás bontakozott ki, amely a püspökiek teljes vereségével végződött. Veszteségük óriási volt; csak főembereik közül 48 pusztult el.*

Ettől kezdve az ostromlók feladták a reményt, hogy a várost erővel elfoglalhatják, csupán az ostromzárra szorítkoztak, hogy kiéheztessék.

És végül mégis az egész német birodalom háborúban volt egyetlen város ellen.

Eleinte az „egyetlen reakciós tömeg“ nem volt túlságosan egységes. Hamarosan kiderült, hogy a püspök erői egymagukban nem elégségesek Münster elfoglalására. Ferenc szövetségeseket keresett, még pedig mind katolikus, mind evangélikus oldalon; csakhogy mindegyik szövetséges azon igyekezett, hogy a másik legyen az, akinek beverik a fejét és a medve böre körül folytatott veszekedés eléggé akadályozta a küzdelmet a még nagyon is eleven medve ellen. De minden intrika ellenére, diplomáciai megállapodások, fejedelmi kongresszusok és kerületi gyülések határozatai következtében egyre nőtt az ostromlók száma és nöttek hatalmi eszközeik is. Végül az 1535 április 4-én, *Worms*ban összeülő német birodalmi gyülés Münster ostromát birodalmi üggyé nyilvánította és lefolytatására birodalmi adót vetett ki. Elküldték Frankfurt és Nürnberg polgármesterét, hogy a *birodalom nevében* szólítsák fel az ostromlottakat: adják meg magukat. Az újrakeresztelők azonban a megadás gondolatát is visszautasították.

Ebben az időben a város helyzete már reménytelen volt. A münsteri újrakeresztelőknek már kezdettől fel kellett ismerniök, hogy az *egész birodalom* birtokos osztályainak elkeseredett ellenségessége következtében az ő felkelésük csak akkor lehet eredményes, ha nem marad helyi felkelés, hanem továbbterjed. És kilátásaik nem is voltak kedvezőtlenek. Valamennyi északnémet városban erős táboruk volt, söt Lübeckben egy velük barátságos irányzat került uralomra. Mindenfelé szétküldték hát követeiket és röpiratok, brosúrák útján is igyekeztek hatni a külvilágra. Különösen említésreméltó a *Rothmann* által írt, már többször idézett „Restitúció, avagy az igaz és egészséges krisztusi tan, hit és élet helyreállítása“, amely 1534 októberében jelent meg s az újrakeresztelői tanok és intézmények igazolását tartalmazta. Hirdeti a kard használatát az „istentelenek“ ellen, továbbá a kommunizmust és a többnejűséget. Ezt az írást kicsempészték és gyorsan elterjesztették. Rövid időn belül második kiadás vált szükségessé.

---

* Egy abból a korból származó népdalban így énekel egy zsoldos, aki résztvett az ostromban:

„A zsoldosokra gyász szakadt,
Vagy háromezer ottmaradt
Münster alatt a vad csatán.
Sírhat velem apám s anyám.
És már örökké gyászolhat.“

(*Hase*. Heilige und Propheten. II. köt. 249. old.)

Decemberben jelent meg a „Könyvecske a bosszúról“.* Küszöbön áll a bosszú, mondja a könyv, be fog teljesülni az eddigi hatalmasokon és amikor beteljesült, akkor jelenik meg isten népének az új ég és az új föld. Az írás a felkelés apoteózisával végződik:

> „Most hát, kedves testvérek, elérkezett a bosszú ideje, Isten felélesztette a megjövendölt Dávidot és felfegyverezte a bosszúra és büntetésre Babilon és népe fölött. Íme most hallottátok, hogyan menjen ez végbe és milyen gazdag jutalom vár reánk és mily csodálatosan fogunk mi megkoronáztatni, ha bátran és férfiasan küzdünk; adjon bár az Úr életet vagy halált osztályrészül, tudjuk, hogy nem veszhetünk el. Ezért, kedves testvérek, készüljetek fel a küzdelemre, nemcsak az apostolok alázatos fegyverével a szenvedésre, hanem Dávid dicső vértjével is a bosszúra, hogy Isten erejével és segítségével minden babilóni hatalmat és istentelen lényt kiirtsunk ... Bizony, igénybe kell vennetek minden bölcseségteket, ravaszságtokat, megfon-

---

* Eyn gantz troestlick bericht van der Wrake vnde straffe des Babilonischen gruwels, an alle ware Israeliten vnd Bundtgenoten Christi, hir vnde dar vorstroyet, durch de gemeinte Christi tho Munster (Nagyon örvendetes jelentés a babilóniai szörnyűség megbosszulásáról és büntetéséről, minden igaz, a világon szerte élő izraelitának és Krisztus szövetségében lévőnek, előadja a münsteri keresztény gyülekezet).

> toltságtokat, hogy az isteneleneknek, Isten ellenségeinek ártsatok és Isten zászlaját erősítsétek. *Emlékezzetek rá, mit tettek ők veletek;* azt tegyétek ti is velük, ugyanazzal a mértékkel, amellyel ők mértek tinéktek, méressék az ő számukra is, és, ami még ennél is több, ugyanabba a kehelybe töltessék az ő számukra is. Vigyázzatok, ne minősítsétek bűnnek, ami nem bűn! Ezért hát, kedves testvérek, sietve siessetek komolyan munkához látni és oly számosan, mint csak lehetséges, jertek, gyülekezzetek Isten zászlaja alá. Isten, a Seregek Ura, aki ezt a világ kezdete óta elhatározta és prófétái útján kinyilatkoztatta, vértezzen fel Benneteket és az ő egész Izráeljét akarata szerint az ő dicsőségére és birodalmának gyarapodására. Ámen."

Mikor ez a sürgető felhívás megjelent, a német városokban már valamennyi jelentősebb újrakeresztelő mozgalmat elnyomtak. Bárhol is mozgolódtak az újrakeresztelők, a hatóságoknak, amelyek a münsteri események óta különösen óvatosak és buzgók lettek, sikerült őket idejében megfékezni, vagy erőszakkal legyőzni; ez történt Warendorfban, Soestban, Osnabrückben, Mindenben, Weselben, Kölnben stb. A lübecki demokrácia pedig 1534 májusában háborúba keveredett Dániával, ami azután lehetetlenné tette, hogy Münstert bármilyen, akárcsak erkölcsi támogatásban is részesítsék, amiről pedig eleinte szó volt.

A (valószínűleg 1534 májusában) foglyulejtett Johann von Elheede lübecki újrakeresztelő bevallotta,

> „hogy őt *Lübeck városa* küldte ki, vizsgálja meg, hogy állnak a dolgok Münsterben, jusson be oda és nézzen körül mindenben, s aztán jöjjön vissza és jelentse, mit tapasztalt. Így akartak megbizonyosodni, *hogy azoknak Münsterben lehetnek-e aztán segítségükre a város felmentésével vagy másként.* Ezt tárgyalta vele Johann von Hanxler hat tanácsnok jelenlétében." (Berichte der Augenzeugen. 260. old.)

Lübeck háborúja Dánia ellen rövidesen fölöttébb kedvezötlen fordulatot vett a régi hanzaváros számára, a vereség a demokrácia megdöntéséhez és Wullenweber bukásához vezetett.

A münsteriek az 1534. év végén Németországból nem várhattak többé felmentő seregre. De maradt még egy reménységük: *Németalföld*, ahonnan maga a münsteri felkelés is erejének olyan nagy részét kapta.

Az 1534. év elején, amikor Münster az újrakeresztelők kezébe került, a mozgalom Németalföldön is hatalmasan megnövekedett, különösen Amsterdamban, amely Münster után az újrakeresztelők fővárosának számított; de megerősödött Holland és Friesland más városaiban is.

> „Monnikendamban Jan Mathys követőit (áprilisban) az egész lakosság *kétharmadára* becsülték és hasonló volt a helyzet ekkor mindenütt a főváros környékén egész Waterlandban."*

Ober-IJsselben is erősek voltak, különösen Deventerben, ahol még a polgármester is csatlakozott hozzájuk.

> „Nagyon aggódunk e tartományok miatt — írta Erasmus Schetus 1534 február 6-án Antwerpenből Erasmus Rotterdamusnak — főleg Hollandban, az újrakeresztelés lázadó tűzvésze miatt. Mert úgy tör fel, mint a láng. Alig van olyan helység vagy város, ahol nem izzik titokban a felkelés fáklyája. Mivel pedig jószágközösséget prédikálnak, özönlenek hozzájuk a nincstelenek."**

Csakhogy e forradalmi tömegekkel szemben nem tehetetlen birodalmi hatalom állt — mint a münsteri testvérekkel szemben —, nem az egymással ellentétes érdekű fejedelmi és városi felsőbbségek konglomerátuma, hanem erőteljes központi államhatalom, amely nyomban mozgósította minden hatalmi eszközét, hogy a fenyegető lázadást elfojtsa. Lehetetlen az akkori kivégzések hosszú listáját közölni — mindig ugyanaz a borzalmas egyformaság. De mégsem sikerült megakadályozniok, hogy fegyveres csapatok fel ne kerekedjenek és az IJssel-tó mellett fekvő oberijsseli Vollenhovéba ne vonuljanak (többnyire hajón); ott gyülekeztek azzal a szándékkal, hogy Münster felmentésére indulnak.

---

* *Cornelius*. Münsterischer Aufruhr II. köt. 234. old.
** Berichte der Augenzeugen. 315. old.

Március 22-én harminc hajó érkezett Vollenhovéba fegyveres újrakeresztelőkkel, akik Amsterdamból jöttek. 25-én huszonegy hajón háromezer ember érkezett s egyidejűleg sokan jöttek kocsin és gyalog is. Csakhogy a németalföldi hatóságok, akik neszét vették a dolognak, egyenként megtámadták e csapatokat és szétszórták őket.

Ezzel aztán egyidőre meghiúsultak a felmentési kísérletek. De az ostromlottak május 25-i és augusztus 31-i nagy győzelmei ismét felélénkítették az újrakeresztelők agitációját Németalföldön, s az agitációt münsteri kiküldöttek is táplálták. Tekintettel az éhínségre, amely 1534—35 telén kezdett érezhetővé válni Münsterben, Johann von Leiden merész tervet készített. A németalföldiek szervezzenek felkelést, ő pedig az ostromlottak egy részével átverekszi magát az ostromló seregen, az eléjevonuló németalföldiekkel egyesülve továbbviszi a felkelést és így szabadítja fel Münstert. Láttuk, hogyan toborozott önkénteseket ehhez a kétségbeesett vállalkozáshoz. Be is gyakorolta csapatait és sajátos szekérerődöt készíttetett a kitöréshez.

De a vállalkozásra nem került sor. Johann egyik kiküldötte, Johann Gräss „apostol“, egy volt tanító, árulóvá lett. Kiküldték, hogy kívül gyüjtse össze a testvéreket és vezesse Deventerbe, ahonnan aztán Münsterbe vonulnak. 1535 újévén hagyta el Münstert, de csak azért, hogy egyenest Ferenc püspökhöz menjen és közölje vele a tervet, a legtekintélyesebb alsórajnai újrakeresztelők nevét és elárulja az összejövetelek helyét. Így a felmentési kísérletet csírájában elfojtották.

Johann von Leiden azonban mégegyszer megkísérelte terve keresztülvitelét. Húsvétra meg kell végre érkeznie a hőn áhított felszabadításnak. *Keller*, aki pontosan nyomon követi e mozgalmakat, így ír erről:

„Az újrakeresztelök, úgy mondják, a megbeszélt időben négy zászlót akartak bontani: egyet Eschenbruchnál, a Maas mellett, Jülich tartományban, egyet Hollandban és Waterlandban, a harmadikat Maastricht, Aachen és Limburg tartomány között, a negyediket Frieslandban, Groningennél. A megjelölt időpontig a testvéreknek elő kellett készülniök, felszerelni magukat fegyverrel és pénzzel, s mihelyt kiadják a parancsot, mindenkinek a legközelebbi zászló alá kell mennie Münster felszabadítására.

A terv részben valóban kivitelre került. Éppen március 28-án, húsvét első napján az újrakeresztelök elfoglalták az úgynevezett Oldenklostert, Sneek és Bolsward között Nyugat-Frieslandban, és a helységet megerősíttették. Nagyon erős állás volt, négyszeres fallal és sánccal körülvéve, s ez most így hatalmukba került.

Mikor a császári helytartó erről értesült, abban a reményben vonult fel ellenük, hogy egy lerohanással legyőzi ezt a pontot. Szabályszerü ostromra kényszerült azonban és nehéz ágyúkat is fel kellett vonultatnia.

Miután csapatait országszerte sorozással megerősítette, április 1-én megkezdte az ágyúzást és rövidesen rohamot indított az erődítmények ellen. Négyszer kellett zsoldosait tüzbe vinnie. A két első rohamot visszaverték, csak a harmadik és negyedik megrohanásnál sikerült néhány külső állást elfoglalnia. De néhány erőd és a templom még mindíg az ostromlottak birtokában maradt. Április 7-én kénytelen volt újrakezdeni az ágyúzást. Miután öt helyen rést ütöttek, délután három óra körül ismét rohamra indultak és végülis, hosszú, nehéz küzdelem után, az egész erődöt elfoglalták. Nyolc-kilencszáz halott maradt a csatatéren.“

Egy másik sereget, mely hajón vonult Deventer felé, Geldern hercege semmisített meg majdnem teljesen. A többi helyekről, ahol felkelést terveztek, Keller nem talált feljegyzéseket.

De még egy veszélyes felkelés tört ki *Amsterdamban.* A münsteriek *Johann von Geel*-t küldték ki oda, „legjobb tisztjeik egyikét". Sikerült rendeltetési helyét elérnie és a testvéreket felkelésre bírnia.

> „Május 11. estéjén kitört a lázadás. Nyolc óra körül ötszáz fegyveres keresztelő elfoglalta a városházát, az egyik polgármestert, aki kezükbe került, leszúrták. Ezután megerősítették az elfoglalt pozíciókat.
>
> A felkelők azonban semmiképpen sem voltak elég erősek ahhoz, hogy a nagy várost egyszerűen lerohanják. Úgylátszik korábban is tört ki az egész, mintsem az összeesküvők összegyülhettek volna, mert néhány nappal később érkezett még erősítés. Mindenesetre az első siker után Johann von Geel olyan ellenállásba ütközött, amelyre nyilván nem számított. A polgárság mint egy ember fogott fegyvert; véres küzdelem fejlődött ki, amely egész éjszaka tartott és az újrakeresztelők teljes megsemmisítésével végződött. A győztesek gyülölete borzalmas kegyetlenségekben nyilvánult meg. Így Johann von Campennek (akit Johann von Leiden püspöknek rendelt ki Amsterdamba) nyelvét kitépték és kezét levágták. Miután így megcsonkították, csúfságul a városcímerrel díszített bádog püspöksüveget nyomtak fejébe és így állították pellengérre. Csak ezután fejezték le."*

Más foglyok szívét elevenen kitépték és arcukba vágták. Milyen bestiális horda is volt — az újrakeresztelőké!

Az amsterdami felkelés leverése azt jelentette, hogy megsemmisült a Münsteren kívül élő újrakeresztelők között a harcos irányzat utolsó cselekvőképes maradványa is. S ezzel együtt szertefoszlott az ostromlottak utolsó reménysége is a fel szabadításra.

És az éhség már tombolt közöttük.

> „Ettek először lovat, fejét, lábát, máját, tüdejét. Ettek macskát, kutyát, egeret, patkányt, kagylót, békát és füvet, s moha volt a kenyerük. Míg sójuk volt, az volt a zsírjuk. Marhabőrt is ettek és ócska cipőket áztattak be és megették... Gyermekeik éhenhaltak, éhenvesztek az öregek,

---

* *Keller.* Geschichte der Wiedertäufer. 276—279. old.

> halomra, egyik a másik után halt meg.“ (Gresbeck, id. mű 189—190. old.)

Mikor már elviselhetetlen lett az ínség, Johann kihirdette, hogy aki nem akar tovább résztvenni a küzdelemben és el akarja hagyni a várost, jelentkezzék a városházán. Négy napig mindenkinek módjában áll elhagyni a várost. Nem kevesen éltek is az engedéllyel. Asszonyok, aggastyánok, gyermekek — de még fegyverképes férfiak is. A kivonulók egyrészét rögtön agyonverték a püspökiek, a többit foglyul ejtették. A fiatal asszonyokat lefogták a zsoldosok — és többférjűséget rendeztek velük. Mindenesetre ezt látták a legjobb eszköznek arra, hogy levegyék szegényekről a gyalázatot, amibe az újrakeresztelők többnejűsége sodorta őket.

A visszamaradtak legtöbbje el volt szánva arra, hogy kitart utolsó leheletéig és ha minden elvész, az égő Münster romjai közé temetkezik. A püspöki táborban ismerték nyomorúságos helyzetüket. Már csak kevés puskaporuk volt. „Egyetlen lövést sem ejtenek többé, csak ha a találat teljesen biztos. Amint a foglyoktól értesülök, már csak másfél tonna puskaporuk van“ — írja a már többször említett frankfurti polgármester, Justinian von Holzhausen május 29-én a Münster előtti táborból.*

A város harci erői minimumra zsugorodtak. Május 24-én megszemlélte Johann,

> „mennyi fegyverfogható nép van a városban. Ez, amint a foglyok mondták, körülbelül *kétszáz ember* volt. A többi, asszonyok, gyerekek, férfiak, mind betegek, néhányan mankóval járnak. Mind dagadt, tehetetlen, nem mehetnek messzire a kapu elé, mert nem tudnak elszaladni katonáink elől.“**

És mégsem mertek a püspökiek rohamot indítani. Nagyon jól emlékeztek rá, hogy az újrakeresztelők kis csapata ellen harcolva már 6000 embert veszítettek. (Holzhausen, id. mü 343. old.) Így hát a frankfurti polgármester még június 8-án ezt írhatta apjának:

---

* Berichte der Augenzeugen. 344. old. V. ö. 336. old.

** *Holzhausen,* id. mű 343. old.

> „Amint a Münster elötti hadmüveleteket nézem, attól tartok, *hogy ezen a nyáron, hacsak árulás nem segít bennünket, nem foglaljuk el a várost.* Így hát a király hercegeivel és ostoba követöivel konokul arra a gyalázatos dologra határozta magát, hogy meghal és elpusztul az egész várossal együtt.“ (Id. mü 353—354. old.)

Mint egykor Dolcino csapataitól, most Johann von Leiden csapataitól is úgy féltek az ostromlók, hogy nem merészkedtek nyilt rohamra addig, míg a másik oldal az ellenállóerö egy szikráját is érezhette magában.

Amikor azonban Holzhausen az imént idézett levelet írta, akkor, mint remélte, már akadt is áruló — az általunk már jól ismert *Gresbeck*. Május 23-án kiszökött a városból és mikor elfogták, felajánlotta, hogy az ostromlókat veszélytelen helyen bevezeti a városba. Az újrakeresztelök ugyanis már nem tudták a falak minden pontját örizni. Gresbeck közléseit a Langenstratenból való Hans Eck megerösítette. Ez a zsoldos korábban a püspöki táborból átment az újrakeresztelökhöz és most, mikor ezek rosszul álltak, megint visszaszökött a püspökiekhez. Ennek ellenére az óvatos ostromlók még sokáig nem kockáztatták meg a rajtaütést. Csak június 25-én, miután mindent a leggondosabban elökészítettek, láttak a dologhoz, éjféltájt, heves zivatar védelme alatt.

Gresbeck vezetése alatt sikerült a zsoldosok körülbelül kétszázfönyi elöörsének szerencsésen eljutni a várfal keresztkapujának közelébe, leszúrták a legközelebb levö örszemeket és kinyitották a kaput. Öt-hatszáz katona özönlött be, úgylátszott, meghódították Münstert.* De mégegyszer veszélybe sodorta a tulajdon védelmezöit vad zsákmányéhségük.

Győzelemittasan rontottak elöre a behatolók, hogy fosztogassanak és fedezet nélkül hagyták a kaput. Közben elösietett az újrakeresztelők legközelebbi örcsapata és még mielött a föerö behatolhatott volna, elfoglalta a kaput és a városba bejutott zsoldosokat elvágta a többitöl. És a püspökiek föparancsnoka, Wirich von Dhaun gróf, mikor észrevètte, hogy a kapu ismét az újrakeresztelök birtokában van, ahelyett, hogy bentrekedt katonáinak támadással segítségére sietett volna, megijedt és *visszavonulási parancsot* adott! A védők — férfiak és asszonyok — gúnykacaja és nyilai követték a várfalról. Időközben az egész városban fegyverre kaptak az újrakeresztelök. Nemcsak, hogy nem üdvözölték örömmel az alkalmat, hogy a „rémuralom" igáját lerázhatják, ellenkezöleg, mindenki, aki még egyáltalán képes volt fegyvert kezébe venni, elösietett elkeseredett rohamra a betolakodott zsoldosok ellen; azok összesen kétszáz fegyveresre számítottak és nyolcszázzal találták magukat szemben.* A behatolók erösen sarokbaszorultak és reggeli három órakor már parlamentert küldtek Johann von Leidenhez. Néhány zsoldosnak azonban sikerült átverekednie magát a fal egy örizetlen helyéhez és a reggeli szürkületben észrevétetnie magát külsö társaival. Ami már régen esedékes volt, most megtörtént. A föerö támadásba indult és elfoglalta a gyengén örzött falat. „Így hát a várost csakis Isten különös kegyelméből, de cseppet sem a hadinép ügyességéből foglalták el." (Holzhausen, id. mü 366. old.)

---

* V. ö. Wirich tábornok július 29-i jelentését a cleve-i hercegnek. (Berichte der Augenzeugen. 359. old.)

Szörnyü utcai harc következett. Az újrakeresztelők, ahol lehetett, eltorlaszolták magukat, reggel nyolc órakor haderejük kétszázfönyi magja még mindig tartotta a barikádoktól védett piacteret. A püspöki tábornokok haditanácsa azt határozta, hogy kockázatos és mindenképpen túlsok veszteséggel járó vállalkozás lenne az újrakeresztelőket erőszakkal kivetni utolsó állásukból. Fegyverletétel esetén *szabad elvonulást* engedélyeztek nekik *biztos kíséret* mellett.

---

* Holzhausen július 1-én Frankfurt városának írja id. mű 366. old. „Nem lehet bámulat nélkül beszélni róla — jegyzi meg Keller — hogy néhány bevándorolt *gonosztevőnek* sikerült az egész ottani lakosságot mind jobban és jobban *rabszolgájává* tennie." (Wiedertäufer. 103. old.) Még bámulatosabb az a düh, amellyel a rémuralomtól „felszabadítottak" „felszabadítóikra" támadtak.

A körülzártak elfogadták ezt a feltételt, hiszen semmi reményük nem lehetett már. Alig tették azonban le a fegyvert és hagyták el erődítményüket, lemészárolták a fegyvertelen embereket. Egy becstelenséggel több vagy kevesebb, igazán nem számított a fejedelmi banditáknak.

Ötödfélszáz újrakeresztelőt öltek meg a város elfoglalása napján. De a következő napokban sem szűnt meg azoknak a szerencsétleneknek lemészárlása, akiket a házakban elrejtőzve találtak.*

A városban maradt asszonyok élénken kivették részüket a harcból. Most a dühödt zsoldosok az asszonyok nagyrészét agyonverték. Megmaradt részüket a püspök elővezettette és kilátásba helyezte, hogy megkegyelmez nekik, ha felhagynak az újrakereszteléssel, „miután azonban ezek kevés hajlandóságot mutattak erre, hanem elhatározásukban megátalkodottan és makacsul megmaradtak“, a főbbeket közülük kivégezték, a többit elüzték a városból. Ezek közül sokan állítólag Angliába költöztek.**

A vezetők nagyrésze elesett, így Tilbeck, Kippenbroick és valószínüleg Rothmann is. Csak kevésnek, mint Heinrich Krechtincknek, sikerült elmenekülnie. Bátyja, Bernt, továbbá Knipperdollinck és Johann von Leiden élve kerültek a győztesek kezébe és ezeket fenséges színjáték számára őrizték meg. A kor szokása szerint, amely azokat, akiktől legjobban félt, gyávasággal vádolta, Kerssenbroick azt meséli Johann von Leidenről, hogy gyáván megfutamodott. Sem a város elfoglalása előtt, sem utána tanúsított magatartása nem mutatja őt gyávának; teljesen biztos adatokat egyes egyének viselkedéséről az éjszakai utcai harc alatt aligha követelhetünk.

Mikor a püspök bevonult Münsterbe, maga elé vezettette Johannt. „Ekkor Kegyelmes Uram így szólt: «Hát király vagy te?» Erre állítólag így válaszolt a király: «Hát te püspök vagy?»“*** Ez a válasz nem gyávaságra mutat.

A foglyok olyan bánásmódban részesültek, amilyenben a kizsákmányoltak legyőzött védelmezőit szokták részesíteni abban a korban — és más korokban is.

---

* Sigmund Beineburgk jelentése Fülöp hesseni őrgrófnak július 7-éről. Id. mű 368. old.

** *Gresbeck*, id. mű 213. old. és *Beineburgk*, id. mű 368. old.

*** *Gresbeck*, id. mű 213. old.

Johann, Knipperdollinck és Krechtinck számára vas *nyakörvet* kovácsoltak, annálfogva hurcolták őket végig az országon. Úgylátszott, soha nem lesz vége kínzásuknak. Csak 1536 január 22-én végezték ki őket Münsterben, az egész nép előtt. A püspök épületes színjátékot tervezett:

> „Akkor a hóhérok először a királyt (Johann von Leident) a nyakörvbe zárták és a karóhoz kötözték, aztán izzó fogókkal megragadták és húsának minden részét szétszaggatták úgy, hogy minden helyről, ahova a fogóval értek, *láng tört elő és olyan bűz támadt, hogy szinte senki, aki a téren állt, nem tudta elviselni ezt a bűzt.* Ugyanilyen büntetéssel sujtották a többit is, akik azonban ezt a kínzást sokkal nagyobb türelmetlenséggel és érzékenységgel állták ki, mint a király és fájdalmuknak sok jajkiáltással és fohásszal jelét adták. Mikor Knipperdollinckot megfélemlítette a szörnyű kínzás látványa, megkísérelte, hogy nyakvasával, amellyel a karóhoz volt erősítve, torkát elvágja és halálát siettesse; mikor a hóhérok ezt meglátták, *megint felállították, feltépték a száját, kötelet húztak a száján keresztül és úgy kötötték a karóhoz, hogy sem ülni nem tudott, sem a gégéjét kitépni, sem meg nem fojthatta magát, mert egész gégéje nyitva volt.* Mikor már elég sokáig kínozták őket és még mindig éltek, végül izzó fogóval kitépték a nyelvüket és amennyire csak tudtak, tőrt döftek a szívükbe."

A holttesteket, amint ismeretes, vasketrecben felakasztották a Lamberti templomra.

> „A fogókat pedig, amelyekkel kínozták őket, a téren a városháza egy oszlopán szemlére tették ki, oda függesztették, és minden lázadónak és a rendes felsőbbség ellen szegülőknek például és elrettentésül szolgálhatnak."*

---

* *Kerssenbroick*, id. mű II. köt. 212. old. Kerssenbroicknak ebben a tudósításában nincs okunk kételkedni.

Egy modern történésznek van képe ezt mint *„gaztetteik megérdemelt büntetését“* emlegetni. (Keller: Wiedertäufer. 280. old.) Mutassanak a „német tudomány“ nemes képviselöi egyetlenegy példát arra, hogy a münsteri müveletlen, durva proletárok az ostrom borzalmai közepette akárcsak századrészét is elkövették volna azoknak a vérlázító bestialitásoknak, amelyeket a nagyérdemü püspök egy félévvel gyözelme után a legnagyobb lelkinyugalommal, jól megfontoltan és elökészítve, saját szemeláttára végeztetett hóhéraival! És e sok nemes gondolkodó, aki nem gyöz eléggé hivalkodni fennkölt erkölcsiségével, mégis ujjong a papi véreb gyözelme fölött, áldozatait pedig mint aljas gonosztevöket sárba rántja!

*

Az újrakeresztelö mozgalmat, a proletariátus ügyét, söt az egész német demokrácia ügyét a Német Birodalomban évszázadokra teljesen porba tiporták. S a küzdöképes, harcos újrakeresztelök Németországon kívül is elvesztették minden támaszukat.

1536 augusztusában a Bockholtban megtartott kongresszuson a németalföldi újrakeresztelök között szakadásra került sor. A békés chiliasztikus irányzat még egy ideig fennmaradt. Vezetöjük *David Joris* lett, aki a XVI. század elején Brüggében született és Delftben nevelkedett. De a legfontosabb irányzat ettöl kezdve az *obbenitáké volt* (Obbe Philippsröl nevezték így), akik teljesen alávetették magukat a fennálló rendnek, azt tanították, hogy nem lehet a földön a világ más rendjét várni, mint a fennállót és ebbe bele kell törödni.

Ennek az irányzatnak feje *Menno Simons* lett, követöit *mennonitáknak* nevezték. Menno 1492-ben született Witmarsumban, egy fríz faluban, Franeker mellett. Katolikus pap lett. 1531-ben lépett összeköttetésbe az újrakeresztelökkel és 1533-ban már a megalázkodó irányzat követöi között, Johann Mathys ellenfeleként találkozunk vele. Míg bátyja, aki a harcos irányzathoz tartozott, csatlakozott ahhoz a csoporthoz, amely 1535 húsvétján Nyugat-Frieslandból elindult Münster felszabadítására és mint bátor harcos esett el, Menno attól sem riadt vissza, hogy végsőkig szorongatott münsteri társait hátbatámadja és agitációba kezdjen *ellenük.*

Münster bukása után az ő irányzata lett a legerősebb az újrakeresztelők között.

Mind Menno, mind pedig Joris pályafutásának vége jellemző arra, hogy milyen jelleget ölt ettől kezdve az újrakeresztelő mozgalom. Bizonyára sok üldöztetést kellett még kiállaniok, de mindkettő békében halt meg, megbecsülésben és — jómódban.

Joris csinos vagyont hordott össze és, hogy nyugodtan élvezhesse, az utolsó ítélet prófétája 1544-ben Johann von Brügge álnéven Baselben telepedett le, s ott ingatlant vásárolt. Csak halála után, 1556-ban derült ki valódi neve, holttestét a baseli tanács parancsára elégették.

Nem sokkal ezután, 1559-ben meghalt Menno Simons. Élete utolsó éveit a holsteini Oldesloéban élte le, egy nemes birtokán, aki németalföldi hadiszolgálata alatt az újrakeresztelőket szorgalmas és ártalmatlan embereknek ismerte meg, menedéket nyujtott tehát nekik birtokain, ami az ő számára igen hasznothajtó vállalkozás volt.

De nemsokára maga Németalföld is az üldözött újrakeresztelők ilyen menedékévé vált. A habsburgi iga lerázása a Rajnatorkolatnál egyesült államokban meghozta határozottabb formában a felekezeti szabadságot és a vallási türelmességet. körülbelül ugyanabban az időben, amikor ezt Csehországban és Morvaországban — ahol a huszita háborúk óta, ha nyers és tökéletlen formában is, ténylegesen megvolt — a Habsburgok elfojtották. A XVI. század végétől kezdve Németalföldön megtürték a mennonitákat, 1626-ban pedig hivatalosan is megkapták a vallásszabadságot. Mint a cseh testvérek utódai, a herrnhutiak, ők is a mai napig fennmaradtak. De már régóta nem egyebek, mint kényelmes, jómódú kispolgárok, s a proletariátus felszabadító harca és a szocialista eszme fejlődése szempontjából teljesen elvesztették jelentőségüket.

Németalföldről, amely már a beghard-idők óta legszorosabb összeköttetésben állt Angliával, az újrakeresztelői eszmék oda is eljutottak, sőt a XVII. század polgárháborúi során előtérbe is kerültek. De bármennyire úgy tünnek is az independentizmus demokratikus-szocialisztikus irányzatai, mintha az újrakeresztelö mozgalom folytatói lennének, mégis lényegesen különböznek tőle.

A keresztény szocializmusnak, mint a társadalmi élet egyik reális hajtóerejének, a XVI. században leáldozott. Ettől az évszázadtól kezdve kialakul a modern termelési mód, a modern állam, a modern proletariátus — de *a modern szocializmus* is.

S ezzel új korszak köszönt az emberiségre.

NÉVMUTATÓ

A

Abelard Péter (1079–1142) – a XII. sz. bölcsészeti és teológiai mozgalmainak egyik legjelentékenyebb alakja – *200*

Aberli, Heinrich – a baseli humanista kör tagja, később újrakeresztelő – *462*, *474*

Achenbach, Heinrich von (1829–1899) – porosz kereskedelmi miniszter – *103*, *107*, *109*, *123*, *127*, *128*

Adler, Georg (1863–1908) – polgári közgazdász, a történeti iskola híve – *545*

Aeneas Sylvius Piccolomini – lásd II. Pius

Ageszilaosz (i. e. 442–358) – spártai király – *22*

Ágost (1526–1586) – szász választófejedelem (1553–1586) – *109*, *120*, *125*

Ágoston, szent (354–430) – Hippo püspöke. A katolikus egyház alapvető tanait bölcseleti alapokra helyezte. Legismertebb műve a „Vallomások" – *149*

Agricola, Georg dr. (1490–1555) – igazi neve Bauer. Német mineralógus, az újabb ásványtani tudomány és a kohászat megalapítója – *110*, *111*, *113*, *116–18*, *120*, *122–24*, *358*, *374*, *385*

Alba, Fernando Alvarez de, Toledo hercege (1507–1582) – spanyol hadvezér, Németalföld katonai főparancsnoka – *346*

Albert – mainzi érsek – *362*

Albert – mansfeldi gróf – *128*, *436–38*

Albrecht III. Bátorszívű (1443–1500) – 1464-től Szászország hercege, elfojtotta az 1491. és 1492. évi holland, valamint az 1497. évi friz felkelést – *81*, *129*, *361*

Alfonz III. – aragon király (1285–1291) – *215*

Alkibiádész (i. e. 450–404) – athéni hadvezér – *23*

Amadeus VI. Savoyai – a Savoyai-ház tulajdonképpeni megalapítója a XIV. sz.-ban – *52*

Amalricus (?– 1206) – vallási szekta alapítója. Követői az amalrikánusok – *239*

Amander – XVI. sz.-beli könyvnyomtató – *457*

Ascherham, Gabriel – a Morvaországba kivándorolt újrakeresztelők egyik csoportjának vezetője – *516*

Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus (i. e. 63–i. sz. 14) – az első római császár – *32*

Aventinus, Johann (1477–1534) – bajor történetíró – *360*

B

Baczko, Ludwig von (1756–1823) – német történetíró, főként a porosz történelemmel foglalkozott – *376*

Badius Jodocus, Ascensius (1462–1535) – francia nyomdász, könyvkereskedő – *458*

Ball, John (? – 1381) – az angliai Wat Tyler-féle felkelés prédikátora, a plebejus eretnekség képviselője – *195*, *261–63*, *268–70*, *272*, *411*

Baumhauer, Sebald – Dürer tanítványa, a nürnbergi eretnek iskola egyik tagja – *490*

Bebelius, Johannes – a XVI. század első felében élő baseli könyvnyomdász – *457*

Becherer, Johann – *409*, *420–23*

Bechius, Philippus – baseli professzor a XVI. sz.-ban – *110*

Beck, Josef dr. – *471*, *492*, *497*, *500*, *502*, *507*, *512*, *516*, *518*, *519*, *526*, *528*, *534–36*, *539*, *545*, *577*

Behaim, Barthel (1502–1540) – az „istentelen festő”. Nagy hatással volt rá az antik művészet – *490*

Behaim, Hans Sebald (1500–1550) – festő, fafaragó és rézmetsző, eretnek – *490*

Beineburgk, Sigmund – *634*

Bender, F. – *205*, *208*, *297*, *298*, *490*

Benedek, szent (nursiai) (480–543) – a Benedek-rend alapítója. Montecassinóban kidolgozta a szerzetesi élet szabályait – *150*, *157*, *165*, *166*

Benedek XI. – pápa (1303–1304) – *216*

Benseler, Gustav Edward (1806–1868) – német filológus – *130*

Berlichingen, Götz von, a „vaskezű lovag” (1480–1562) – kalandor zsoldosvezér, a parasztfelkelés árulója – *401*

Bernát, szent (clairvaux-i) (1090–1153) – a II. kereszteshadjárat szervezője – *198*, *205*, *239*

Bernstein, Eduard (1850–1932) – német szociáldemokrata, szélső opportunista; Engels halála után a marxizmus revízióját hirdette – *285*

Bezold, Friedrich von (1848–1928) – német történetíró – *343*, *349*, *352*, *365*, *592*, *620*

Bieringen, Johann Alberti – *127*, *358*, *436*

Bismarck, Otto von (1815–1898) – porosz miniszterelnök, majd a német császárság kancellárja (1871–1890) – *281*

Blaurock, Jürg (Jakob von Hause) – svájci újrakeresztelő a XVI. században – *481*, *485*, *505*

Boileau v. Boisleve, Étienne (?–1269) – a párizsi magisztrátus egyik tagja volt, műve lefekteti a céhek szokásait s az egyik legérdekesebb középkori gazdasági dokumentum – *70*

Bonifác VIII. (Benedetto Gaetano) (1235–1303) – pápa (1294–1303) – *197*, *215*, *216*, *242*

Bonifác IX. – pápa (1389–1404) – *234*, *251*

Bonifáciusz, szent (675–kb. 754) – a németek apostola – *135*

Bouterwek, V. W. – *608*, *614*

Böheim, Hans – pásztor, prédikátor, a niklashauseni parasztösszeesküvés szervezője – *366*, *368*

Böhmert, Karl Viktor (1829–1918) – német polgári közgazdász és statisztikus – *72*

Braf, Albin (1851–?) – cseh politikus, a közgazdaságtan tanára – *112*

Brassert, Hermann (1820–1901) – német bányajogi író, bányakapitány és bányafőtanácsos – *123*

Brentano, Lujo (1844–1931) – német egyetemi tanár, „katedraszocialista”. Szenvedélyesen támadta Marxot – *219*

Bresciai Arnold (kb. 1100–1155) – olasz reformátor, a pápa ellen fellázadó római polgárság köztársasági forradalmának élére állt – *200*

Broglio d'Ajano, Romolo gróf – *133*

Brons, A. – *564*

Brödli – svájci újrakeresztelő, prédikátor – *480*, *482*, *505*

Bruys, Petrus de – XII. sz.-beli eretnek – *477*

Brükli, K. – *221*

Bucer, Martin (1491–1551) – Luther híve, a luteránusok és reformátusok uniója, továbbá a református

és katolikus egyház kiegyeztetése érdekében tevékenykedett – *492*
Bugenhagen, Johann (1485–1558) – luteránus teológus – *578*
Bullinger, Heinrich (1504–1575) – svájci hitújító – *416*, *417*, *466*, *467*, *472*, *473*, *485*, *489*, *505*
Busch, Hermann von dem (1468–1534) – német humanista – *570*
Bücher, Karl (1847–1930) – német polgári közgazdász, főleg gazdaságtörténettel foglalkozott – *68*, *74*, *89*, *93*, *98*

C

Cabet, Étienne (1788–1856) – francia utópista kommunista – *153*
Cabot, John (1420–1498) – híres hajós, felfedező – *346*
Calixtus II. – pápa (1119–1124) – *204*
Campen, Johann von – az újrakeresztelők amsterdami püspöke – *630*
Cantiuncula, Claudius (kb. 1490–1565) – német jogtudós – *457*
Čapek János – taborita hadvezér – *317*
Capito – könyvnyomdász a XVI. században – *457*
Capito, Wolfgang (1478–1541) – reformátor – *343*, *558*
Carvajal (kb. 1400–1469) – bíboros, pápai követ – *317*
Catilina, Lucius Sergius (i. e. 108–62) – a római nagybirtokosok elleni összeesküvés vezetője (65) – *30*
Cato, Marcus Porcius Uticensis (i. e. 95–46) – római államférfi és filozófus – *356*
Chelčicky, Peter (1390–kb.1460) – a cseh testvérek egyik ideológusa – *323–26*, *334*, *477*
Cochlaeus, Johann (1479–1552) – humanista és hitvitázó – *415*
Coct, de – a délfrancia testvérek képviselője – *456*
Coesfeld, Johann – münsteri újrakeresztelő – *603*
Colonna – híres római nemesi nemzetség, a középkori császár-pápa harcban jelentős szerepet játszott – *215*, *216*
Comenius, Johann Amos (1592–1670) – a cseh-morva testvérek püspöke, jeles pedagógus – *308*, *325*, *327–29*
Comte, Auguste (1798–1857) – francia filozófus, pozitivista – *29*
Constantinus I. Nagy, Caius Flavius Valerius (kb. 274–337) – római császár (306–337) – *44*
Cornelius, Karl Adolf (1819–1903) – német polgári történész, különösen a reformáció korával foglalkozott – *411*, *470*, *476*, *482*, *484*, *500*, *508*, *517*, *554*, *565*, *567*, *569*, *578*, *579*, *582*, *627*
Corrodi, Heinrich (1752–1793) – filozófus – *34*
Craik, George Lillie (1799–1866) – angol irodalomtörténész és nyelvész – *255*, *259*
Cratander, Andreas – a XVI. század első felében élő baseli nyomdász – *457*, *459*
Cromwell, Oliver (1599–1658) – angol államférfi, a XVIII. századi angol polgári forradalom vezére, a köztársaság „lordprotectora" – *309*, *346*
Crotus, Rubianus (valódi neve Johannes Jäger) (kb. 1480–1539) – német humanista – *349*
Cunningham, William (1849–1919) – angol közgazdász – *253*
Curio – baseli nyomdász a XVI. században – *459*
Cyprianus – *382*

D

Damhouder, Joost de (1507–1581) – flandriai jogtudós – *233*
Dante, Alighieri (1265–1321) – *203*, *209*, *227*
Daumer, Georg Friedrich (1800–1875)

— német költő és idealista filozófus — *40*
David (dinanti) — skolasztikus bölcsész a XII. sz.-ban — *239*
David (augsburgi) (?–1271) — teológiai tanár, misztikus műveket írt — *240*
Demoszthenész (kb. i. e. 384–322) — görög szónok és államférfi — *12*
Denck, Hans (1495–1527 — újrakeresztelő, az enyhébb irányzatú újrakeresztelők főképviselője — *455*, *456*, *459*, *489*, *491*, *492*, *494*, *504*, *559*
Detmer, Heinrich dr. — münsteri főkönyvtáros — *576*
Dión (kb. i. e. 410–354) — szirakúzai főúr — *14*
Dionysziosz, idősebb (kb. i. e. 432–368) és ifjabb (kb. i. e. 392–337) — Szirakúza tirannuszai — *14*
Dietrichstein, Franz herceg (1570–1636) — olmützi püspök, a császári titkos tanács elnöke, Morvaország kormányzója — *540*
Ditrich von Erbach (?–1459) — mainzi érsek (1434–1459), a pápaellenes mozgalom vezére Németországban — *339*
Disraeli, Benjamin (lord Beaconsfield) (1804–1881) — angol politikus és író, a konzervatív párt vezére — *15*
Dolcino (?–1307) — *166*, *195*, *212–16*, *223–29*, *242*, *263*, *264*, *396*, *401*, *499*, *632*
Domonkos, szent (1170–1221) — a róla elnevezett rend alapítója — *214*
Dorpius, Henricus Monasteriensis — *578*, *579*
Döllinger, Ignaz (1799–1890) — német katolikus teológus és történész — *206*, *477*
Dusentschur — münsteri újrakeresztelő — *591*
Dürer, Albrecht (1471–1528) — német festő — *490*

E

Eck. Johann Mayr dr. (1486–1543) — katolikus teológus, a német reformáció szenvedélyes ellenfele — *490*, *498*
Eck, Hans — langenstrateni zsoldos — *632*
Edward I. (1239–1307) — angol király (1272–1307) — *255*
Edward III. (1312–1377) — angol király (1327–1377) — *253*, *257*, *258*, *262*, *266*, *268*, *281*
Egli — *465*, *480*, *481*
Ehrenpreis, Andreas — morvaországi újrakeresztelő, elöljáró a XVII. sz.-ban — *527*
Elheede, Johann von — lübecki újrakeresztelő — *626*
Engels, Friedrich (1820–1895) — *21*, *219*, *376*, *377*
Erasmus, Desiderius Rotterdamus (Gerhard Gerhards) (1466–1536) — a XVI. század egyik legismertebb humanistája — *455*, *456*, *461*, *528*, *530*, *627*
Erasmus Schetus — *627*
Erich — münsteri püspök a XVI. században (1532-től) — *551–56*
Ernő (1441–1486) — szász választófejedelem (1464–1486) — *81*, *129*, *361*
Ernő II. (?–1513) — magdeburgi érsek, Németország prímása — *379*
Ernő — mansfeldi gróf — *439*, *443*
Euklidész (i. e. kb. 315–255) — görög matematikus — *114*
Eysvogel, Johann — huterista újrakeresztelő — *537*

F

Falkenstein — *285*
Färber, Kaspar — délnémet újrakeresztelő — *494*
Ferdinánd I. (1503–1564) — német-római császár (1556–1564), magyar és cseh király — *325*, *505*, *515*, *519*

Ferdinánd II. (1578–1637) – német-római császár (1619–1637), magyar és cseh király. A protestánsok egyik leghevesebb üldözője – *453, 540*

Ferenc, szent (assisi) (1182–1226) – a ferencesek és a harmadrendek alapítója – *162–64, 214*

Ferenc I. (1494–1547) – 1515-től Franciaország királya – *362*

Ferenc püspök – lásd Waldeck, Franz von

Fischer, Christophorus Andreas – XVI. században élő luteránus teológus – *359, 522, 529, 530, 538*

Florentius (1350–1400) – a „közös élet testvérei” szekta tagja – *235*

Fourier, Charles (1772–1837) – francia utópista szocialista – *153*

Franck, Sebastian (1599–1642) – német prózaíró, történész és bölcsész – *465, 467, 469–71, 473, 476, 489, 508, 510, 517, 528, 553*

Frigyes I. Barbarossa (kb. 1123–1190) – német-római császár (1152–1190) – *107, 167, 200*

Frigyes I. (1471–1533) – dán király (1523–1533), uralkodása idején iktatták Dániában törvénybe a vallásszabadságot – *559*

Frigyes II (1194–1250) – német-római császár – *167, 214*

Frigyes II. (?–1337) – Szicilia királya – *215, 216*

Frigyes III. (1415–1493) – német-római császár (1452–1493) – *345*

Frigyes III. Bölcs (1463–1525) – Szászország választófejedelme, a wittenbergi egyetem alapítója – *356, 362, 363, 372, 390, 392, 393, 430, 432*

Frigyes – münsteri püspök – *549, 554*

Froben, Johann (1460–1527) – baseli nyomdász, a „nyomdászok királya” – *457*

Froissart, Jehan (1338–kb. 1405) – francia költő és történetíró – *262–64, 270*

Froschauer v. Sorg Simprecht – zürichi nyomdász – *511*

Fugger – gazdag augsburgi kereskedő család – *121, 343, 371, 495*

Fuller, Thomas – (1608–1661) – angol teológus és egyháztörténetíró – *259, 260*

Fülöp II. Makedóniai (i. e. 383–336) – Makedónia nagyhatalmának megalapítója – *11*

Fülöp, Nagylelkű (1504–1567) – hesseni őrgróf, résztvett 1525-ben a parasztfelkelés leverésében. Csatlakozott a reformációhoz – *433, 435, 436, 439, 440, 443, 499, 505, 555–57, 584, 615, 634*

Fülöp II. (1527–1598) – spanyol király – *561–63*

Fülöp IV. Szép (1268–1314) – francia király (1285–1314) – *215, 216, 228, 242, 243*

G

Galletti, J. G. August (1750–1828) – német történetíró – *359, 408*

Gallienus, Publius Licinus (megh. 268) – római császár (253–268) – *33*

Geel, Johann von – münsteri újrakeresztelő, az amsterdami felkelés szervezője – *629, 630*

Geldern hercege – *629*

Gengenbach, Pamphilus (?–1524)–német költő és könyvnyomdász – *457*

Gergely VII. – pápa (1073–1085) – *48, 199*

Gergely XI. pápa (1370–1378) – *229, 250, 278*

Geyer, Florian (?–1526) – lovag, 1525-ben a parasztok egyik vezére – *401*

Gibbon, Eduard (1737–1794) – angol történetíró - *197, 199, 211. 278*

Gierke, Otto Friedrich (1841–1921) – német jogtudós – *106*
Giesebrecht, Wilhelm (1841–1889) – német történetíró – *48*, *161*, *199*
Gieseler, Johann Karl Ludwig (1792–1854) – német protestáns egyháztörténet író – *48*, *49*, *149*, *207*
Gindely, Anton (1829–1892) – német történetíró – *188*, *189*, *325*, *327*, *334*, *477*, *545*
Glaser F. – *162*
Gnodalius – *375*
Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832) – német költő – *141*
Goll, Jaroslav (1846–?) – cseh történész – *324*, *331*
Gracchus testvérek – Tiberius (i. e. 163–133) és Gajus (i. e. 153–121). A kisparasztság érdekeit kifejező agrárforradalmi mozgalom vezérei az ókori Rómában – *27*, *30*, *35*, *36*
Gräss, Johann – münsteri újrakeresztelő apostol, aki Münster ostrománál áruló lett – *628*
Grebel, Konrad (?–1526) – zürichi humanista és újrakeresztelő agitátor – *456*, *462*, *463*, *474*, *481*, *482*, *484*, *485*, *504*
Gregor testvér – a cseh testvérek egyik vezetője a XV. sz.-ban – *325*, *327*, *328*, *330*
Gregor von Heimburg (?–1472) – Nürnberg ügyésze, a pápaság éleshangú bírálója és támadója – *352*
Gregorovius, Ferdinand (1821–1891) – német történetíró, fő műve a középkori Róma története – *163*, *575*
Gresbeck – münsteri újrakeresztelő, aki áruló lett – *569*, *573*, *574*, *582*, *586*, *590*, *593–602*, *604–06*, *609–12*, *615*, *616*, *619–21*, *631*, *632*, *634*
Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel von (1625–1676) – német író, fő műve, a Simplicius Simplicissimus a 30 éves háborúval foglalkozik – *526*
Groot, Gerhard (1340–1384) – „a közös élet testvérei" szekta alapítója Németalföldön – *234*, *235*
Gross, Jakob – waldshuti újrakeresztelő – *494*
Grothe – *142*
György V. (1819–1878) – Hannover királya (1851–1866) – *281*
Gynoräus, Peter – *492*
György, Gazdag v. Szakállas (1471–1539) – szász herceg (1500–1539), a reformáció ellensége – *354*, *404*, *427*, *435*, *439*, *443*, *490*, *585*

H

Habsburg – német uralkodó család (a X. sz.–1918) – *345*, *362*, *451*, *453*, *460*, *483*, *495*, *496*, *500*, *505*, *506*, *540*, *560–62*
Haller, Berthold (1492–1563) – zwingliánus hitvitázó a berni egyházi reform előharcosa – *492*
Hanxler, Johann von – *626*
Hase, Karl August (1800–1890) – protestáns teológiai tanár, a katolikus egyház ellenfele – *579*, *624*
Hauska, Martinek – a szélsőséges kommunista rajongók egyik képviselője Csehországban a XV. sz. első felében – *304*, *305*
Hätzer, Ludwig (?–1529) – az újrakeresztelők szigorúbb irányzatának híve – *456*, *463*, *471*, *472*, *480*, *485*, *489*, *494*, *505*, *559*
Heilbronn, Faber von – *507*
Heini Frei (Gigli) – *481*
Henrik II. (973–1024) – német király és római császár (1002–1024) – *161*
Henrik III. (1207–1272) – angol király (1216–1272) – *258*
Henrik IV. (1050–1106) – német király és római császár (1056–1106) – *199*
Henrik VIII. (1491–1547) – angol király (1509–1547), az anglikán egyház megalapítója – *588*
Henrik – szász herceg – *78*, *128*

Henrik (toulouse-i – clugni szerzetes, majd új felekezet alapítója – *477*

Henrik (1489–1568) – braunschweigi herceg (1514–1568) – *128*, *439*, *445*

Hering – *78*, *82*, *99*, *428*

Hermann von Wied (1477–1552) – kölni érsek – *556*

Herzog, E. – *76*, *125*, *370*, *371*, *379*

Hildebrand, Bruno (1812–1878) – a történeti iskolához tartozó német polgári közgazdász – *134–36*, *140*, *142*, *143*, *237*, *297*

Hinds – *155*, *156*, *543*

Hochrütiner, Lorenz – a baseli humanista kör tagja – *462*, *482*

Hofer, David – az amerikai újrakeresztelő kolónia vezetője a XIX. sz. elején – *542*, *543*

Hoffmann, Melchior (1500–1543) – svábföldi szűcslegény, előbb evangélikus prédikátor, majd újrakeresztelő Strassburgban – *559*, *560*, *563–65*, *567*, *573*

Hohenstaufen – német uralkodó család, tagjai a XII. és XIII. században (1138–1254) német királyok és római császárok voltak – *214*, *241*, *242*, *246*, *279*

Hohenzollern dinasztia – uralkodott Poroszországban (1415–1918) és a Német Birodalomban (1871–1918) – *24*, *362*, *392*

Holzhausen, Justinian von (1502–1553) – frankfurti polgármester – *596*, *631–633*

Homérosz (i. e. kb. IX. sz.) – görög költő – *203*

Honorius III. – pápa (1216–1227) – *163*

Honorius IV. – pápa (1285–1287) – *212*

Hottinger, Klaus – a baseli humanista kör tagja – *462*

Höchstetterek – kereskedelmi társaság Augsburgban – *121*, *495*

Höfler, Konstantin (1811–1897) – katolikus történész – *285*

Hubmeier, Balthasar dr. (1480–1528) – svájci békés újrakeresztelő, korábban a zürichi humanista kör tagja – *456*, *480*, *482*, *483*, *485*, *489*, *492*, *494*, *505*, *506*, *511–15*

Hugo, Capet (kb. 939–996) – Franciaország királya – *209*

Hugowaldus (Hugwald), Ulrich – baseli professzor, humanista – *416*, *456*

Hunger – *82*

Husz János (1370–1415) – *287–92*, *297*, *334*, *344*, *350*, *366*, *462*

Hut, Hans (?–1527) – könyvárus, Münzer híve, majd a békés délnémet újrakeresztelőkhöz csatlakozott – *471*, *488*, *489*, *493*, *494*, *498*, *499*, *505*, *511–13*, *515*, *516*, *518*, *559*

Huter, Jakob (?–1536) – a Morvaországba kivándorolt tiroli újrakeresztelők vezetője – *518*, *519*

Hutten, Ulrich von (1488–1523) – német humanista, az 1523-i nemesi felkelés egyik vezetője – *343*, *349*, *352*, *353*, *356*, *364*

I

Ince III. – pápa (1198–1216) – *162*, *163*, *239*

Ince IV. – pápa (1243–1254) – *163*, *248*

Irenaeus (kb. 135–202) – görög egyházatya – *34*

J

Jakab I. Hódító – Aragonia királya (1213–1276) – *215*

Jakab II. Igazságos – Aragonia királya (1291–1327) – *215*

Jakob – strassburgi kanonok – *343*

Janssen, Johannes (1829–1891) – német katolikus történész és politikus – *65*, *66*, *78*, *79*, *82*, *85*, *121*,

349, *359*, *376*, *433*, *442*, *461*, *525*, *585*, *586*
János XXII. – pápa (1316-1334) – *165*, *245*, *246*, *248*. *249*
János XXIII. – pápa (1410–1415) – *289*
János, Földnélküli (1167–1216) – angol király (1199–1216) – *253*, *256*
János, Vak (1296–1346) – cseh király (1310–1346) – *249*
János, Állhatatos (1468–1532) – szász választófejedelem (1525–1532) – *390*, *393*, *406*, *409*, *430*, *432*, *435*. *555*
Jenő III. – pápa (1145–1153) – *205*
Jenő IV. – pápa (1431–1447) - *199*
Joachim I. (1484–1535) – brandenburgi választófejedelem (1499–1535) – *362*
Joachim (f.orei) (kb. 1145–1202) – *165–67*, *214*
Johann (Winterthuri) (kb. 1300–1348) – krónikaíró – *240*
Joris, David (1501–1556) – holland üvegfestő, a németalföldi békés újrakeresztelők vezetője – *636*, *637*
Josephus, Flavius (37–94) – zsidó történetíró – *37*

K

Kaiser, Leonhard – a schärdingi újrakeresztelők elöljárója – *506*, *508*
Karlstadt, Andreas (Bodenstein) (kb. 1483–1541) – német reformátor, Luther, majd a zwickaui rajongók híve – *372*, *381*, *388*, *389*, *404*, *410*, *474*
Károly, Nagy (742–814) – a frankok királya, 800-tól római császár – *47*
Károly I. Anjou (1226–1285) – nápolyi király (1265–1285) – *209*, *215*
Károly I. – lásd V. Károly
Károly IV. (1294–1328) – francia király (1322–1328) – *249*, *451*
Károly IV. (1316–1378) – német-római császár (1346–1378), uralkodása idején Csehország fénykorát élte – *107*. *249–51*, *257*, *273*, *280*, *281*, *284*, *287*, *288*, *298*, *345*, *364*
Károly V. (1337–1380) – francia király (1364–1380) – *277*
Károly V. (1500–1558) – német-római császár (1519–1556), spanyol király (1516–1556) I. Károly néven – *107*, *127*, *345*, *350*, *362*, *363*, *505*, *547*, *562*, *563*
Károly VII. (1403–1461) – francia király (1422–1461) – *308*
Katalin, szent (alexandriai) (?–307) – vértanú – *213*
Kaunitz, von – morva nemes, az újrakeresztelők védelmezője – *511*, *516*
Kelemen V. – pápa (1305–1314) – *228*, *242*, *243*, *246*
Kelemen VI. – pápa (1342–1352) – *249*
Kelemen VII. — pápa (1523—1534) — *53*
Kelemen VII. — ellenpápa (1378—1394) – *278*
Keller, Ludwig (1848–1915) – német liberális történetíró, szabadkőműves, különösen a reformáció és ellenreformáció korával foglalkozott – *53*, *206*, *232*, *241*, *247*, *366*, *368*, *456*, *457*, *459*, *462*, *490*, *491*, *494*, *507*, *511*, *574*, *577*, *579*, *593*, *596*, *598*, *603*. *606*, *615*, *619*, *628 — 30*, *633*. *636*
Kerckring, Christian – münsteri újrakeresztelő – *602*
Kerssenbroick (1520–1585) – *550*, *551*, *556*, *566*, *567*. *570*, *572*, *579 — 81*, *586–88*, *590–93*, *598*, *600*, *602*, *603*, *612*, *613*, *615*, *616*, *621*, *634*, *635*
Kippenbroick – újrakeresztelő. Münster polgármestere – *574*, *654*
Klotzsch – *129*
Knipperdollinck, Bernhard (?–1536) – a münsteri újrakeresztelők egyik vezére – *554*, *557*, *570*, *572*, *574*,

580, *587*, *588*, *591*, *598*, *599*, *604*, *612*, *620*, *634*, *635*

Knonau. Meyer von – *505*

Kolumbus Kristóf (1451–1506) – Amerika felfedezője – *346*

Konrad – roudnicei érsek a XV. században – *305*

Konrad mester – orlamündi plébános – *382*

Krechtinck, Bernt – münsteri újrakeresztelő – *591*, *634*, *635*

Krechtinck, Heinrich – münsteri újrakeresztelő – *591*, *606*, *634*

Kritiász (?–i. e. 403) – athéni államférfiú, a „harminc zsarnok" egyike – *23*

Krone, Július – *52*, *216*, *226*, *228*, *229*

Krug, Ludwig (1490–?) – nürnbergi rézmetsző – *490*

L

Lactantius, Firmianus (kb. 260–340) – latin egyházi író – *34*, *468*

Lajos IV. Bajor (1287–1347) – római császár és német király (1314–1347) – *241*, *246–50*, *252*, *344*, *451*

Lajos IX. Szent (1215–1270) – francia király (1226–1270) – *209*

Lajos Fülöp (1773–1850) francia király (1830–1848) – *169*

Lamprecht, Karl (1856–1915) – német polgári történész, több kötetes „Német történelem" szerzője – *68*, *93*, *161*, *376*, *390*, *433*, *603*

Lancaster János herceg (1340–1399) – *257*, *269*, *273*

Langenmantel, Eitelhans (?–1528) – augsburgi patrícius, újrakeresztelő – *492*, *493*, *505*

Lasitski, Johannes – *327*

Lassalle, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus. Az „Általános Német Munkásegylet" megalapítója. A német munkásmozgalom reformista áramlatának elindítója – *285*, *351*

László V. – (1440–1458) magyar és cseh király – *328*

Lechler, Gotthard Viktor (1811–1888) – német luteránus teológus – *262*

Leiden, Johann, Bockelson von (1509–1536) – *565–67*, *573*, *575*, *587*, *588*, *591–99*, *604*, *609*, *612*, *617*, *620*, *621*, *628*, *630–35*

Leo, Heinrich (1799–1878) – német történetíró és nyelvész, a hallei egyetem történelemtanára – *376*, *584*

Leó IX. – pápa (1048–1054) – *48*

Leó X. (1475–1521) – pápa 1513-tól – *348*

Lessing, Gotthold Ephraim (1729–1781) – német költő, kritikus, drámaíró és filozófus, a felvilágosodás hirdetője – *351*

Leveillé, dr. – *102*

Libich – újrakeresztelő agitátor – *501*, *502*

Lichtenstein, Leonhard von – Morvaországba menekült újrakeresztelők egyik védelmezője – *511*, *512*, *516*

Littlestreet, John – a norfolki parasztfelkelés egyik vezére – *270*, *271*

Livius, Titus (i. e. 59 – i. sz. 17) – római történetíró – *441*

Lorck – *457*

Loriner – *262*

Loserth, Johann (1846–?) – osztrák történetíró – *479*, *480*, *483*, *493*, *496*, *497*, *499*, *506*, *513*, *514*, *519*, *520*, *522*, *523*, *527*, *532*, *534*, *545*, *559*, *577*, *593*

Lubbock, John (1834–1913) – angol természettudós, archeológus és kultúrtörténész, liberális képviselő – *102*

Lucius III. – pápa (1181–1185) – *206*

Lucullus, Lucius Licinius (?–kb. i. e. 56) – római hadvezér – *28*

Luther Márton (1483–1546) – *65*, *124*, *166*, *194*, *343*, *347–56*, *363*, *364*, *369*, *372–74*, *379*, *381*, *388–91*, *394*, *402–*

407, *409*, *410*, *412–15*, *422*, *430–35*, *437*, *446*, *459–62*, *475*, *476*, *487*, *495*, *505*, *508*, *525*, *549*, *578*, *583*, *615*
Lübben, Heinrich August dr. (1818–1884) – német tudós, főképp a német nyelv kérdéseivel foglalkozott – *609*
Luxemburg – német császári, cseh és magyar királyi uralkodócsalád – *249*, *345*

M

Manes, Mani – a tudományokban és a mágusok bölcseletében jártas perzsa a III. század közepetáján – *205*
Manz, Felix – a svájci újrakeresztelő mozgalom egy vezető egyénisége – *463*, *474*, *481*, *484–86*, *505*
Marbeck, Pilgram – a felsőnémetországi újrakeresztelők egyik vezetője a XVI. század első felében – *497*, *517*, *559*
Margherita (Trenk)–*213*, *225*, *228*, *229*
Marx (1818–1883) – *21*, *28*, *219*, *265*
Márton IV.–pápa (1281–1285)–*215*
Márton V.–pápa (1417–1431)–*279*, *310*
Mathys, Jan – XVI. sz.-ban élő harlemi pék, Melchior Hoffmann követője – *565–67*, *573*, *574*, *580*, *588*. *590*, *591*, *604*, *627*, *636*
Matthesius, Johann (1504–1565) – német teológus – *113–15*, *118*, *119*, *121*, *130*
Matthias (janówi) (?–1394) – cseh reformprédikátor, kroměřiži Milic tanítványa – *288*, *290*
Matthias (kunvaldi) – a cseh testvérek püspöke – *333*
Maurer, Georg Ludwig (1790–1872) – német történettudós, az ókori és középkori germán társadalmi rend kutatója – *61*, *63*, *67*, *72*, *108*, *170*, *285*, *508*
Maurice, G. E. – *270*, *271*
Mayer, Martin – a mainzi érsek kancellárja – *339–42*
Melanchton, Philipp (1497–1560) – reformátor teológus, Luther barátja és munkatársa – *185*, *372*, *374*, *375*, *381*, *389*, *390*, *404*, *407*, *420–23*, *440–46*, *505*, *523*, *570*, *614*, *615*
Menno, Simons (1492–1559) – a róla elnevezett mennonita szekta alapítója – *636*, *637*
Merx, Otto Adalbert (1838–1909) – német protestáns teológus, orientalista – *376*, *382*, *390*, *405–07*
Meyer, Hans – *61*
Michael (casenai) (?–1342) – a szigorúbb ferencrendiek híve – *249*
Miklós, V. (Petrus Corbarius) pápa (1447–1455) – *53*, *251*
Miklós V. — XXII. János ellenpápája (1328) — *248*, *249*
Miksa (1527–1576) – magyar király (1563–1572) I. Miksa néven, németrómai császár (1562–1576) II. Miksa néven – *114*, *188*, *345*, *350*, *362*
Milic, (kroměříži) Jan (?–1374) – a huszita-mozgalom előfutára – *288*
Milthiádész – i. e. a VI. században athéni archon – *12*
Mohamed, ben Abdallah (571–632) – *227*
Mollenheck – münsteri céh elöljáró, az újrakeresztelők elleni lázadás szervezője – *620*
Mommsen, Theodor (1817–1903) – német jogász és liberális történész, főként Róma történetével és a rómaijog történetével foglalkozott – *30*, *66*
Morus (More), Thomas (1478–1535) – angol államférfi és filozófus – *455*, *456*, *528*, *529*
Mosheim, Johann Lorenz von (kb. 1694–1755) – német egyháztörténetíró – *205*, *211*, *216*, *225*, *227*, *232–34*, *239*, *248*
Muston – *207*

Mutianus, Konrad (1471–1526) – német humanista filozófus – *347*, *349*, *364*

Münzer, Thomas (1490–1525) – *166*, *181*, *183–85*, *192*, *195*, *350*, *373–93*, *395*, *402–07*, *409–17*, *419–24*, *426*, *428*, *429*, *435–47*, *454–56*, *459*, *471*, *474–77*, *488–90*, *528*, *566*, *577*, *584*, *603*

Müllner, Johann – *412*

N

Napoleon I. (1769–1821) – francia császár (1804–1814 és 1815 márc.–jún.) – *309*

Nero, Claudius (37–68) – római császár (54–68) – *34*

Niklas – a csehországi szigorúbb kommunizmus főképviselője, követői a nikolaiták – *303*, *304*

Nogaret, Guillaume (megh. 1313) – francia jogtudós és államférfi – *216*

Nordhoff, Charles – a XIX. sz.-i amerikai kommunista kolóniák kutatója – *153*, *156*, *157*

Noyes, John Humphrey – a perfekcionista kolónia alapítója és elnöke, a XIX. sz. második felében – *154*

O

Obbe, Philipps – a XVI. sz. második felében a németalföldi békés újrakeresztelők egyik csoportjának, az obbenitáknak vezetője – *636*

Okenfuss, Hans – a baseli humanista kör tagja a XVI. sz. első felében – *462*, *474*

Orbán V. – pápa (1362–1370) – *250*, *277*

Orbán VI. – pápa (1378–1389) – *278*

Orsini – olasz hercegi család a középkorban. Jelentős szerepet játszott Róma történetében – *216*

Ottokár II. (kb. 1230–1278) – cseh király (1253–1278) – *83*, *280*, *284*

Owen, Robert (1771–1858) – az angol utópikus szocializmus képviselője, a szövetkezeti mozgalom úttörője – *153*

Ökolampadius, Johannes (1482–1531) – svájci reformátor – *416*, *455*, *456*, *491*

P

Palacky, František (1798–1876) – cseh történetíró és politikus. Csehország története című főműve Csehország első tudományos kritikával megirt története – *83*, *266*, *281*, *282*, *284*, *287*, *298*, *300*, *302*, *304*, *306*, *311*, *315*, *316*, *320*, *324*

Penn – *377*

Penz, Jörg (kb. 1500–1550) – német festő és rézmetsző. Nürnbergből 1524-ben „istentelensége” miatt száműzték – *490*

Percy – angol nemes a XIV. sz.-ban – *257*

Petrarca, Francesco (1304–1374) – olasz költő – *203*, *275*, *276*

Petri – ismert baseli könyvnyomtató család a XV–XVI. sz.-ban – *457*

Péter II. (1176–1213) – aragon király (1196–1213) – *214*, *215*

Péter III. (1239–1285) – aragon király (1276–1285) – *214*, *215*

Pfeiffer, Heinrich (?–1525) – a mühlhauseni felkelők egyik vezetője – *408–10*, *419*, *420*, *422*, *423*, *436*, *444*

Philippson, Martin (1846–1916) – német történetíró, a bonni, majd a brüsszeli egyetem tanára – *561*

Pilichdorf, Petrus – inkvizitor 1400 körül – *251*

Pirkheimer, Willibald (1470–1530) – német humanista, reformátor – *456*, *457*, *461*, *491*

Pius II. (Aeneas Sylvius Piccolomini) (1405–1464) – pápa (1458–1464) —**280, 281, 285, 299, 304, 307, 312, 315—18, 339—41, 345, 387**

Pius IX. (1792–1878) – pápa (1846–1878), a pápai állam az ő idejében korlátozódott a Vatikánra és Lateránra az „Italia unita" megvalósítása következtében – *199*

Platón (kb. i. e. 427–347) – görög idealista filozófus – *7–9, 13–25, 38, 40, 152, 173, 395, 468, 526, 528, 529*

Plener, Philipp – a Morvaországba áttelepülő békés újrakeresztelők egyik csoportjának vezetője a XVI. sz. első felében – *516*

Plotinus (kb. 204–270) – római filozófus. Az újplatonista iskola megalapítója – *33*

Plutarchosz (kb. 46–120) – görög író, moralista – *21*

Podjebrád György (1420–1471) – cseh király (1458–1471) – *318, 328, 329, 352*

Pöhlmann, Robert (1852–1914) – német filológus, müncheni egyetemi tanár, főként a görög történelemmel foglalkozott – *24*

Pribřam, J. – *298, 302*

Prierias, Sylvester (1546–1523) – dominikánus szerzetes, inkvizitor, magasrangú pápai tisztviselő a Vatikánban – *353*

Prokop, Nagy v. Kopasz (kb. 1380–1434) – huszita vezér – *312, 316*

Prutz, Hans (1843–1929) – német történetíró – *167, 243, 244*

R

Raineri – olasz püspök a XIV. sz.-ban. Dolcino felkelésének leverésére összegyűjtött sereg vezére – *226, 228*

Ranke, Leopold von (1795–1886) – német történetíró – *433*

Rapp, Georg (1757–1803) – a rappista amerikai kommunista kolónia alapítója – *154*

Ratzinger, Georg (1844–1899) – katolikus szociálpolitikus – *41, 157, 246*

Redecker, Hermann – münsteri halászmester, újrakeresztelő – *602*

Redecker, Johann – münsteri cipész, újrakeresztelő – *603*

Rehlen, G. G. – *134*

Reiser, Friedrich (1402–1458) – valdens prédikátor és püspök – *365, 366, 368, 490*

Reublin, Wilhelm (1480–1559) – plébános Baselban, a baseli humanista kör tagja, majd a békés újrakeresztelők híve – *456, 463, 480, 482, 483, 485, 525, 559*

Rhegius, Urbanus (1489–1541) – augsburgi lelkész, az újrakeresztelők éles támadója – *491*

Rhenanus, Beatus (1485–1547) – német humanista filológus és történész – *457*

Richárd II. (1367–1400) – angol király (1377–1399) – *257, 268–71, 429*

Rink, Melchior (1493–1540) – iskolamester, majd lelkész. A frankenhauseni csata után a békés újrakeresztelőkhöz csatlakozott – *488, 489, 505*

Robertson, W. – *563*

Rode – a baseli humanista kör tagja, agitátor a XVI. sz.-ban – *456*

Rogers, Thorold (1823–1890) – angol közgazdász és politikus – *260, 265–67*

Rousseau, Jean Jacques (1712–1778) – francia író – *377*

Rothmann, Bernhard (1495–?) – a harcos münsteri újrakeresztelők egyik vezetője – *549, 553–55, 570–72, 581, 586, 591, 612, 614, 616, 617, 625, 634*

Römer – gazdag zwickaui kereskedőcsalád a középkorban – *121, 370, 371, 379*

Rudolf, Habsburgi (1218–1291) – német császár (1273–1291) – *212, 280*

Ruby, F. – *74*

Rugkert, Nicolaus – a Münzer alapította allstedti titkos szövetség elárulója – *404*

Rühl, dr. – mansfeldi tanácsúr – *434*

Ruysbrock, Johann (1293–1381) – németalföldi misztikus – *163*

S

Sachoni, Reinerius (?–1259) – római inkvizitor – *206*
Salisbury – angol nemes a XIV. sz.-ban – *269*
Salonina – császárnő a III. sz.-ban – *33*
Sand, George (valódi neve Amantine Aurore Dupin) (1804–1876) – francia írónő – *169*
Sartorius, Georg (1765–1828) – német történész – *435*
Sattler, Michael (kb. 1490–1520) – szerzetes, a békés újrakeresztelők híve – *505*, *559*
Sax, Emil (1845–1927) – osztrák polgári közgazdász – *112*
Sándor III. – pápa (1159–1181) – *206*
Schanz, Georg (1853–1931) – német közgazdász – *74–76*, *78*, *80*
Schäfer, O. L. – *375*
Scheiffarth, Werner von Merode – münsteri újrakeresztelő – *610*, *611*
Schenck, Jörg – *623*
Schiemer, Leonhard (?–1527) – ferencrendi szerzetes, majd az újrakeresztelők szigorúbb irányzatának híve – *502*
Schiller, Karl Christian dr. (1811–1873) – nyelvész, a középalnémet nyelvvel foglalkozott – *609*
Schlieben, Johann von (Draendorf) (?–1425) — szász nemes, taborita tanok terjesztője Frankföldön és Szászországban – *365*, *368*
Schlossar, Anton (1849–?) – német kultúr- és irodalomtörténetíró – *83*, *135*
Schlosser, Friedrich Christoph (1776–1861) – német liberális történetíró – *203*, *286*
Schmerbacher, Linhard – morvaországi újrakeresztelő – *526*
Schmidt, Hans – morvaországi újrakeresztelő – *520*
Schmoller, Gustav (1838–1917) – német polgári közgazdász, a történeti iskola híve – *66*, *67*, *74*, *77*, *85*, *86*, *89*, *92*, *94*, *95*, *135*, *143*
Schnaase, Karl (1798–1875) – német művészettörténész – *241*
Schönberg, Gustav von (1839–1908) – német közgazdász – *80*
Schönlank, Bruno (1859–1901) – német író és politikus – *89*, *411*
Schröder, Johann – münsteri újrakeresztelő – *572*
Schützinger, Sigmund – a Morvaországba kivándorolt tiroli újrakeresztelők egyike – *518*
Sciffi, Clara – a Klarissza-rend alapítója 1200 körül – *164*
Segarelli, Gerardo (?–kb. 1296) – *210*, *212–14*
Seidemann, Johann Karl (1807–1879) – lelkész, a reformációs mozgalmakkal foglalkozott különösen – *375*, *376*, *378–80*, *382*, *425*, *446*, *459*, *490*
Sickingen, Franz (1481–1523) – német lovag, a nemesi felkelés katonai és politikai vezére 1523-ban – *354*, *356*, *487*
Sismondi, Simonde de (1773–1842) – svájci közgazdász, történetíró, a kispolgári szocializmus képviselője – *29*, *221*
Sleidanus, Johann (1506–1556) – a német reformáció történetírója – *375*
Spalatin – *419*
Spangenberg, Cyriacus (1528–1604) – német költő, teológus és történész – *127*, *128*, *436*, *444*
Spenser, Henry – norwichi püspök a XIV. sz.-ban – *271*
Stahl, Fr. W. – *71*, *75*, *77*, *85*, *88*
Stolberg, Botho (1467–1538) – császári tanácsos – *358*, *442*
Storch, Nikolaus (?–1525) – zwickaui

posztókészítő, a zwickaui rajongók vezetője – *372, 380, 381, 389, 428*

Strauss, David Friedrich (1808–1874) – német teológus – *343, 352*

Straw, Jack – az 1381-es felkelés egyik vezetője – *262, 268, 270, 272*

Streif, P. – *376*

Strobel, Georg Theodor (1736–1794) – nürnbergi egyháztörténész – *375, 376, 382–84, 404, 412, 422, 426, 439, 441, 442*

Stumpf, Simon – a baseli humanista kör tagja, később újrakeresztelő agitátor – *456, 463*

Stübner, Max – a XVI. sz.-ban élő zwickaui apostol – *371, 372*

Stülzen, Andreas auf der – könyvkereskedő a baseli, később a zürichi humanista kör tagja, majd újrakeresztelő agitátor – *456, 462, 463, 474, 480*

Sudre – *575*

Sue, Eugène (1804–1857) – francia regényíró és kispolgári szocialista – *169*

Sz

Szokrátész (i. e. 469–399) – *13–15, 17, 18, 22, 23*

Szolimán II. (1495–1566) – török szultán (1520–1566) – a mohácsi csata után Bécsig jutott – *499*

T

Tell Vilmos (?–1354) – svájci szabadsághős – *453*

Tetzel, Johann (1460–1519) – dominikánus szerzetes – *348–50*

Tecklenburg gróf – *555*

Themisztoklész (i. e. 527–460) – athéni államférfi és hadvezér – *12*

Thukydidész (i. e. 460–400) – görög történetíró – *441*

Tilbeck, Hermann – münsteri harcos újrakeresztelő. Münster polgármestere – *568, 571, 590, 591, 634*

Tornate, Hermann – cipész, münsteri újrakeresztelő – *603*

Treger, Konrad (?–1542) – ágostonrendi szerzetes, írásaiban a reformáció ellen harcolt – *459*

Tritheim, Johannes (1462–1516) – humanista szerzetes, teológiai és történelmi műveket írt – *368*

Truchsess von Waldburg, Georg III. (1488–1531) – német hadvezér. Az 1525-ös parasztfelkelés leverője – *433*

U

Ullmann, Karl (1796–1865) – német protestáns teológiai író – *164, 235, 240, 285, 340, 348, 352, 366, 367, 458*

V

Vadianus (Watt), Joachim von (1484–1551) – humanista – *479*

Valois – francia uralkodó család (1328–1589) – *362, 460*

Vechta, Konrad von – prágai érsek a XV. sz.-ban – *286*

Vencel II. (1271–1305) – cseh király (1278–1305) – *119*

Vencel IV. (1361–1419) – cseh király (1378–1419) – *280, 288–90, 292, 300,310*

Vilmos (1533–1584) – Oránia hercege, Németalföld helytartója – *83*

Vogel, Georg Johann Ludwig (1742–1776) – *39*

Voltaire, François-Marie (Arouet) (1694–1778) – francia író – *216*

Volkerts, Jan – a melchioriták amsterdami gyülekezetének elöljárója – *564*

Vögelin, Salamon (1837–1888) – zürichi teológus és történész – *460, 464*

W

Waldeck, Franz von – Münster püspöke, a felkelők elleni hadsereg vezetője – *556, 557, 573–75, 579, 623, 624, 628*

Waldus, (Vaux) Petrus – a XII. sz.-ban élt. A róla elnevezett szekta alapítója – *205*, *510*
Wallworth (?–1385) – lordmayor – *269*, *270*
Walsingham (?–1422) – st. albani szerzetes – *261*, *262*, *269–71*
Wat Tyler (?–1381) – parasztvezér az 1381-es angliai felkelésben – *268*, *270*
Wattenmül, Jürgens von – a taposórokka feltalálója a XVI. sz.-ban – *140*
Werner, Karl – *74*, *75*
Wesel, Johann von (?–1479) – erfurti egyetemi tanár – *348*, *349*
Wiclif, John (kb. 1324–1384) – *257*, *263*, *273*, *288*, *289*, *292*, *344*, *462*
Widemar, Nikolaus – könyvnyomtató a XVI. sz.-ban – *383*, *393*
Wildenau, Johann (?–1535) – zwickaui, majd joachimsthali lelkész – *381*
Wimpheling, Jakab (1490–1528) humanista teológus – *343*
Wirich, von Dhaun gróf – a Münster elleni hadjárat tábornoka – *632*, *633*
Wizleben, Friedrich – szász birtokos a XVI. sz.-ban – *403*
Wolf, Julius (1862–?) – német polgári közgazdász, az etikai individualizmus képviselője – *219*
Wolkan, R. – *542–44*
Wullenweber, Jürgen (kb. 1492–1537) – lübecki polgármester, újrakeresztelő – *456*, *548*, *627*

X

Xenofón (i. e. 430–355) – görög történetíró – *22*, *25*

Z

Zakariás, szent – pápa (741–752) – *135*
Zaunring, Jörg – morvaországi újrakeresztelő – *525*, *526*
Zeyss, Hans – allstedti adószedő a XVI. sz.-ban – *166*, *419*,
Zierotin – cseh nemes – *511*
Zimmermann, Balthasar Friedrich Wilhelm (1807–1878) – német politikus, történész. 1848-ban a parlament szélső baloldalának tagja – *376–78*, *382*, *401*, *408*, *409*, *414*, *424*, *426*, *437*, *442*, *443*, *445*, *577*, *584*
Zinzendorf, Nikolaus Ludwig gróf (1700–1760) – védelme alatt létesült a herrnhutiak felekezete – *335*, *377*
Žižka, János (1360–1424) – huszita vezér – *292*, *296*, *305*, *306*, *309*,*312*, *316*
Zobel, Georg (?–1603) – orvos, cseh újrakeresztelő – *539*
Zwingli, Ulrich (1484–1531) – *459–65*, *478*, *479*, *481–83*, *485*, *487*, *488*, *492*, *504*, *514*, *558*

Zs

Zsigmond (1368–1437) – magyar király (1387–1437) és német-római császár (1411–1437) — *290*, *292*, *293*, *310*, *317*, *345*

TARTALOM

Előszó .. .. I.—XIV.

ELSŐ KÖTET

I. RÉSZ

A kommunizmus alapjai a középkorban és a reformáció korában

Első fejezet. A platóni és az őskeresztény kommunizmus .. .. .. 7—57
1. Platón és kora 7
2. Könyv az államról 15
3. Az őskeresztény kommunizmus gyökerei 25
4. Az őskeresztény kommunizmus lényege 32
5. Az egyházi vagyon a középkorban 46
6. A rabszolgaság eltűnése 51
Második fejezet. A bérmunkások a középkorban és a reformáció korában .. .. 58—143
1. A kézművesség kezdete 58
2. A céh 61
3. A legényrendszer kialakulása.. 64
4. Inas, legény, mester.. 70
5. A legények és mesterek közötti harcok 77
6. A legényszervezetek 85
7. A városi munkásarisztokrácia 97
8. Mark-közösség és bányajog 100
9. A kapitalista nagyüzem a bányászatban 109
10. A bányászok 122
11. Tőke és munka a takácsmesterségben.. 131

II. RÉSZ

Kommunista szekták a középkorban

Első fejezet. A középkori kommunizmus általános jellege .. .. 147—195
1. Kolostori kommunizmus 147
2. Az eretnek kommunizmus és a pápaság 167
3. A gazdagok és szegények közötti ellentét a középkorban.. 171
4. A keresztény hagyományok hatása 174

5. A miszticizmus 178
6. Az aszkézis.. 185
7. Nemzetköziség és forradalmi szellem 189
Második fejezet. Az eretnek kommunizmus Olaszországban és Dél-Franciaországban .. .. 196—230
1. Bresciai Arnold 196
2. A valdensek.. 200
3. Az apostoltestvérek 209
4. A parasztháborúk gazdasági gyökerei.. 217
5. Dolcino felkelése 223
Harmadik fejezet. A beghardok .. .. 231—252
1. A beghard-mozgalom keletkezése 231
2. Bajor Lajos és a pápa 241
3. IV. Károly és a katolikus reakció 243
Negyedik fejezet. A lollhardok Angliában .. .. 253—274
1. A Wiclif-mozgalom 253
2. A lollhardok 258
3. Az 1381-es parasztháború 264
Ötödik fejezet. A taboriták .. .. 275—321
1. A nagy egyházszakadás 275
2. Csehország társadalmi viszonyai a huszita háborúk előtt.. 280
3. A huszita mozgalom kezdete 288
4. A huszita mozgalmon belüli pártok 292
5. Tábor és a kommunisták 296
6. Tábor bukása 310
Hatodik fejezet. A cseh testvérek .. .. 322—335

MÁSODIK KÖTET

I. RÉSZ

A német reformáció és Thomas Münzer

Első fejezet. A talaj, amelyből Münzer kinőtt .. .. 339—373
1. A német reformáció 339
2. Luther Márton 347
3. A szászországi bányajövedelmek 357
4. A zwickaui rajongók 364
Második fejezet. Münzer működésének kezdete .. .. 374—395
1. Münzer életrajzírói 374
2. Münzer működésének kezdete 378
3. Münzer Allstedtben 382

Harmadik fejezet. A parasztháború 396—447
1. A nagy parasztháború gyökerei 396
2. Münzer előkészíti a felkelést 403
3. A felkelés lefolyása és Münzer bukása 416

II. RÉSZ

Az újrakeresztelők

Első fejezet. A békés újrakeresztelők 451—546
1. Az újrakeresztelők a parasztháború előtt 451
2. Az újrakeresztelők tanai 464
3. Az újrakeresztelők virágzása és bukása Svájcban 480
4. A délnémetországi újrakeresztelők 487
5. Az újrakeresztelők Morvaországban 510
Második fejezet. A harcos újrakeresztelők 547—638
1. A münsteri zavargások 547
2. Az újrakeresztelők Strassburgban és a Németalföldön 558
3. Münster meghódítása 568
4. Az új Jeruzsálem 575
a) A források 575
b) A rémuralom 583
c) A kommunizmus 597
d) A többnejűség 604
5. Münster eleste 622
Névmutató 639

A fordítást átnézte Liszkai Zoltán.

2557. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Janka Gyula.

HIBAIGAZÍTÓ

53. old. 11. sor felülről: V. Kelemen *helyett* VII. Kelemen

84. old. 2. sor alulról: Részedésük *helyett* Részesedésük

101. old. 5. sor felülről: bark-közösség *helyett* mark-közösség

112. old. 3. sor alulról: is Thüringen *helyett* in Thüringen

142. old. 7. sor alulról: Leuenben, *helyett* Leuvenben,

142. old. 7. sor alulról: 3200-at, *helyett* 3200-at

172. old. 16. sor alulról: Gazdaságuk, *helyett* Gazdagságuk

184. old. 5. sor lábjegyzet: hite felett kifejezett felháborodás *helyett* hitének leleplezése

250. old. 3. sor alulról: IX. Gergely *helyett* XI. Gergely

288. old. 11. sor felülről: kroměříriži *helyett* kroměříži

427. old. 4. sor felülről: templomot *helyett* templomot.

481. old. 6. sor alulról: ahol *helyett* a hol

645. old. 1. sor felülről: (toulouse-i—clugni *helyett* (toulouse-i) —clugny-i